T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
HARP TARİHİ VE STRATEJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN DOĞU AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİ

TUĞRUL OĞUZHAN YILMAZ
167A1017

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FATMAGÜL DEMİREL

İSTANBUL
2020

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI
HARP TARİHİ VE STRATEJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN DOĞU AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİ

TUĞRUL OĞUZHAN YILMAZ
167A1017

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 10.02.2020
Tezin Savunulduğu Tarih: 10.01.2020

Tez Oy birliği/ ~~çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan Ad Soyadı	İmza
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Fatmagül Demirel	
Jüri Üyeleri:		
	Prof. Dr. Ahmet KAVAS	
	Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ	

İstanbul
OCAK, 2020

ÖZ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN DOĞU AFRİKA'DAKİ FAALİYETLERİ

Tuğrul Oğuzhan Yılmaz

Ocak, 2020

Bu çalışmada, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'ya yönelik faaliyetleri konu edilmektedir. Çalışmanın amacı Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir birim olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın örtülü olarak faaliyet gösterdiği bölgelerden bir tanesini incelemektir. Ayrıca söz konusu çalışmada, Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Doğu Afrika'da yürütülen gayri nizamî harp, istihbarat ve propaganda faaliyetleri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan, Habeşistan ve Somali'de yerel unsurlarla kurduğu ilişkilere değinilmekte ve savaş koşulları çerçevesindeki bu ilişkiler tartışmaya açılmaktadır. Çalışmanın ileri sürdüğü tez; Birinci Dünya Savaşı'nda büyük güçlerin bir mücadele alanı hâline gelen Doğu Afrika'daki etki ve nüfuz mücadelesine Osmanlı Devleti'nin de Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden dâhil olduğudur. Bu çerçevede Doğu Afrika'da mevcut olan sömürgeciliğe karşı direniş hareketleri, Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından mobilize edilerek; Cihad-ı Ekber ve İslâm birliği politikası doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne müzahir bir hâle getirilmeye çalışılmış ve İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye sevk edilmiştir. Öte yandan Doğu Afrika'daki faaliyetlerini Afrika Grupları Komutanlığı ile Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden yürütmüş olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın söz konusu cephedeki girişimlerinin; Mısır'ı merkez alan cephe gerisi faaliyetleri olduğu ve bu faaliyetlerin İtilâf Devletleri'nin Avrupa cephelerine kuvvet kaydırmalarını engellemeye yönelik olduğu belirtilmektedir. Çalışmada ayrıca Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden Doğu Afrika'yla tesis ettiği siyasî ilişkiler de değerlendirilmekte ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faaliyetleri doğrultusunda Doğu Afrika'daki münferit teşebbüslerin teşkilatlandırılarak cihada katılımını teşvik etme çabalarından bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Doğu Afrika, Teşkilât-ı Mahsûsa, Afrika Grupları Komutanlığı, Habeşistan Baş Şehbenderliği.

ABSTRACT

ACTIVITIES OF OTTOMAN SPECIAL ORGANIZATION: TESKILAT-I MAHSUSA IN EAST AFRICA IN THE FIRST WORLD WAR

Tuğrul Oğuzhan Yılmaz
January, 2020

In this study, the activities of the Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa towards East Africa during the First World War are discussed. The aim of this study is to examine one of the regions in which the Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa, an official unit of the Ministry of War, operates in a disguised manner. In addition, this study evaluates the irregular warfare, intelligence and propaganda activities carried out by the Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa in East Africa. In this context, the relations established by the Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa in Sudan, Abyssinia and Somalia with local elements are discussed and these relations are opened up for discussion within the framework of war conditions. The thesis proposed by the study; it is that the Ottoman Empire was also involved in the struggle for impact and influence in East Africa, which became a field of struggle of the great powers in the First World War. Within this framework, the resistance movements against colonialism in East Africa were mobilized by the Teskilat-i Mahsusa and the organization tried to make them support the Ottoman Empire in line with the policy of Holy War and the Islamic union and were sent to struggle against the Entente States. On the other hand, it is underlined that the initiatives of the Organization in the East Africa, through the Command of African Groups and the Ottoman Consulate General in Abbysinia, are back front activities centered on Egypt. These activities aim to preventing the Allied Powers from shifting forces to the European fronts. The study also evaluates the political relations established by the Ottoman Empire with the East Africa through the Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa, and attempts to promote the participation of individual enterprises in East Africa in the jihad in line with the activities of the Organization.

Key Words: The First World War, East Africa, Ottoman Special Organization: Teskilat-i Mahsusa, Command of African Groups, Ottoman Consulate General in Abbysinia.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Afrika'yla ilişkileri oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Bu anlamda kıtadaki hâkimiyet ve idaresini uzun yıllar boyunca devam ettirmiş olan Osmanlı Devleti'nin Afrikalıları her daim Avrupa sömürgeciliğine karşı korumuş olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti, çalışmamızın üç ana merkezini teşkil eden Sudan, Habeşistan ve Somali'yle oldukça yakından ilgilenmiştir. Türkiye'nin Doğu Afrika'yla olan ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin son döneminde Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla gerçekleştirilen faaliyetler oldukça önemlidir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılarak Türklerle omuz omuza mücadele etmiş olan Darfur Sultanı Ali Dinar, Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu ve Somalili dervişlerin lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın faaliyetlerinin anlaşılması Türkiye'nin bölgeye yönelik mevcut ilişkilerinin de tesadüf olmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada on yıllık harp boyunca birçok cephede mücadele eden Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarını hatırlamaya ve hatırlatmaya çalıştık. Bu çalışmanın, Türkiye-Afrika dostluğuna ve kardeşliğine önemli bir katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Çalışma sırasındaki yardımları ve manevi destekleriyle birlikte hatalarımı da görmemi sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Fatmagül Demirel'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışma sırasında sürekli olarak görüştüğüm hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen, verdiği fikir ve bilgilerle adeta yolumu aydınlatan Emekli Albay Dr. Ahmet Tetik hocama, tezin yazım aşamasında büyük desteklerini gördüğüm Dr. Evren Gökçe, Şeyma Türkan Tekoğlu ve Ekrem Özdemir'e, Arapça çevirilerdeki yardımlarından dolayı Dr. Mayada Kamal Eldeen'e, Fransızca çevirilerdeki yardımlarından dolayı Amadou Togola'ya, bilgi ve belge noktasında yardımcı olan Dr. Polat Safi'ye, tezimin gizli kahramanlarından ve her daim destek veren Özge Aydın'a, yetişmemde büyük emeği olan dedem Halil Özüdoğru'ya ve eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, çıkmış olduğum bu uzun soluklu yolculukta beni bir an olsun yalnız bırakmayan sevgili annem Emel Yılmaz ve babam Muhsin Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

İstanbul, Ocak 2020. Tuğrul Oğuzhan Yılmaz

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
KISALTMALAR ix
1. GİRİŞ 1
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA DOĞU AFRİKA 16
2.1. Sudan'da İngiliz Sömürge İdaresi 16
2.1.1. Darfur Sultanlığı 20
2.2. Habeşistan'da Siyasî Güç Mücadelesi 30
2.2.1. Müslüman Habeş İmparatoru Lic Iyasu'nun İktidar Dönemi 32
2.2.2. Eritre ve Cibuti'de Sömürgecilik Faaliyetleri 44
2.3. Somali'nin Parçalanması 50
2.3.1. Seyid Muhammed Abdullah Hasan ve Somalili Dervişlerin Bölgedeki Rolü 51
3. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA VE DOĞU AFRİKA 68
3.1 Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Stratejisi 68
3.1.1. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'ya Yönelik Askerî ve Siyasî Misyonu 72
3.1.2. Teşkilât-ı Mahsûsa Bağlantılı Mısırlı Milliyetçilerin Sudan'a Yönelik Propaganda Faaliyetleri 79
3.1.3. Afrika Grupları Komutanlığı 83
3.1.4. Habeşistan Baş Şehbenderliği 85
3.2. Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber İlânı 96
3.2.1. Cihad-ı Ekber ve Doğu Afrika'daki Etkileri 97
3.2.2. Sudan'da Cihad Çağrısı ve Etkileri 101
3.2.3. Habeşistan'da Cihad Çağrısı ve Etkileri 119
3.2.4. Osmanlı Devleti ile Somalili Dervişler Arasındaki İttifak 123
3.3. Almanya'nın Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri 128
3.3.1. Süveyş Kanalı'na Yönelik Mısır Merkezli Girişimler 139
3.3.2. Almanların Doğu Afrika'daki Cihad Propagandası 149
4. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN AFRİKA GRUPLARI KOMUTANLIĞI ÜZERİNDEN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER 158

4.1. Afrika Grupları Komutanlığı'nın Sudan'a Yönelik Faaliyetleri 158
4.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Sultan Ali Dinar..... 159
4.1.2. Yüzbaşı Almas Efendi ve Süleyman el- Barunî Bey Misyonu..... 161
4.1.3. Teşkilât-ı Mahsûsa'da Görevlendirilen Sudanlılar..... 167
4.1.4. Darfur Sultanlığı ile Senûsiler Arasındaki İttifak..... 168
4.2. Teşkilât-ı Mahsûsa Tarafından Darfur'a Gönderilen Askerî Misyonlar..... 173
4.2.1. Binbaşı Cafer el-Askerî Bey Misyonu..... 173
4.2.2. Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey Misyonu 184
4.2.3. Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi Misyonu 187
4.2.4. Piyade Üsteğmen Ali Rasim Efendi Misyonu 188
4.3. Darfur Sultanı Ali Dinar ile Osmanlı Devleti Arasındaki İş Birliği..... 189
4.3.1. Ali Dinar'ın Cihad-ı Ekber'e Katılması..... 190
4.3.2. Osmanlı Devleti'nin Senûsîler Üzerinden Ali Dinar ile Haberleşmesi ve İngilizlerin Aldığı Karşı Tedbirler..... 193
4.3.3. İngilizlerin Darfur'a Yönelik Askerî Harekâtı..... 198
4.3.4. El- Faşir'e Yönelik İleri Harekât ve Ali Dinar'ın İstanbul ile Olan İrtibatı 203
4.3.5. Ali Dinar'ın İngilizlere Yönelik Tavrı ve Karşı Propaganda 207
4.3.6. El- Faşir'in Ele Geçirilmesi ve Ali Dinar'ın Şehadeti..... 213
4.3.7. Darfur Sultanlığı'nın Harbiye Nezareti ile Olan İrtibatının Açığa Çıkması 221
5. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN HABEŞİSTAN BAŞ ŞEHBENDERLİĞİ ÜZERİNDEN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER..... 224
5.1. Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Habeşistan ve Somali'deki Diplomatik Teşebbüsleri..... 224
5.2. Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Habeşistan'a Yönelik Faaliyetleri 225
5.2.1 Baş Şehbender Mazhar Bey'in Habeş İmparatoru Iyasu Nezdindeki Örtülü Faaliyetleri..... 229
5.2.2. İtalyanların Savaşa Girmesi Sonrasında Habeşistan'ı Savaşa Dâhil Etme Çabaları ve Mazhar Bey ile Haberleşmede Yaşanan Sorunlar..... 235
5.2.3. Habeş İmparatoru Lic Iyasu'nun Tahttan İndirilmesi ve Habeşistan'a Yönelik Hükûmet Darbesi..... 250
5.3. Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Somali'ye Yönelik Faaliyetleri..... 258
5.3.1. Baş Şehbender Mazhar Bey'in Seyid Hasan Nezdindeki Örtülü Faaliyetleri 267
5.3.2. Osmanlı Devleti'nin Somalili Dervişleri Himayesi..... 274
5.3.3. Somali Mollası Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın Ölümü ve Derviş Hareketinin Dağılması..... 279
6. SONUÇ..... 281
KAYNAKÇA..... 284

EKLER..... 322

Ek 1. Ceziretü'l- Arab ve Hıttay-ı Mısriyye: Umum Arabistan, Suriye, Mısır, Habeşistan, Sudan, İran, Afganistan vesaire. 322

Ek 2. Mısır, Nubya, Sudan, Kordofan, Darfur, Habeşistan, Hicaz, Yemen Haritası 323

Ek 3. Mısır Hidiviyeti-Doğu, Sudan kıtası haritası. Yayınlayan: Erkan-ı Harbiye-i umumiye Dairesi. Dağ, nehir ve yerleşim yerleri gösterilmiştir. Habeşistan'ın bir bölümünü de içine almaktadır. Bez üzerine yapıştırılmış 6 paftadan ibarettir. a.g.tt, EHT (Ölçek 1/5000000). 324

Ek 4. Osmanlı Afrikası- Kuzeydoğu, Der Krıecsschauplatz Im Aecyptıschen Sudan. Yayınlayan: Ubersıchts Karte des Aegyptısc hen Reıches Justus Perthes, Gotha, Mısır, Sudan, Etyopya ile Kızıldeniz ve Suudi Arabistan'ın batı kısımlarını gösterir harita. a.g.tt, Alm. (Ölçek 1/1250000). 325

Ek 5. Doğu Afrika Haritası..... 326

Ek 6. Habeşistan- Somali Haritası..... 327

Ek 7. 6 Kasım 1916'da İngilizler tarafından şehit edilen Darfur Sultanı Ali Dinar'ın naaşı. 328

Ek 8. Somali'de Molla Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın İngilizlere karşı saldırıları: "Molla Savaş'ta". 328

Ek 9. Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu, Shewa savaşçı elbisesi içerisinde..... 329

Ek 10. Habeş İmparatoru Iyasu, Harar'da Müslüman Vali Abdullah Ali Sadık Paşa ve ailesiyle birlikte (1916). 330

Ek 11. Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey, Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'in doğum günü münasebetiyle Addis Ababa'daki Alman Sefaretinde düzenlenen resepsiyonda. (Mazhar Bey'in arkasında II. Wilhelm'in portresi ve Türk bayrağı hemen solunda ise Alman Doğu Afrika'sına mensup askerler ve Alman bayrağı görülmekte). 331

Ek 12. Osmanlı Devleti Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in, Harar Şehbenderliğinde Kurban Bayramı münasebetiyle Habeş Müslümanlarını resmî kabulü. 332

Ek 13. Habeşistan'ın Harar şehrinde Kurban Bayramı münasebetiyle Osmanlı şehbenderliğinde icra olunan resmî kabulden evvel..... 332

Ek 14. İtilâf Devletleri tarafından "Türk casusu" olarak bölgede faaliyet gösterdiği ileri sürülen Suriye doğumlu bir Osmanlı tebaası olan Habeşistan'ın Yanbo Valisi Hasib el- Idlibi. 333

Ek 15. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'ya yönelik faaliyet gösteren Avusturya casuslarından Solomon Inger (Emir Süleyman) sarık ve cüppe içerisinde. 333

Ek 16. Osmanlı Devleti'nin Aden'deki VII. Kolordusu Komutanı Ali Said [Akbaytugan] Paşa ile Somali Molla'sı Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın temsilcisi Ahmed Şirva b. Mahmud arasında imza edilen 5 Kasım 1916 tarihli Osmanlı Devleti ile Somalili dervişler arasındaki himaye antlaşmasının metni. . 334

ÖZGEÇMİŞ..... 335

KISALTMALAR

A.MTZ : Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Age : Adı geçen eser

ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi

ATASE : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt

BCA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BEO : Bab-ı Ali Evrak Odası

BOA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

c. : Cilt

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

DH. EUM.4.Şb : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 4. Şube

DH.EUM.5.Şb : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube

DH.EUM.7.Şb : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 7. Şube

DH.KMS : Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti

DH.MUİ : Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti

DH.SYS : Dahiliye Siyasî Evrakı

DH.ŞFR : Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

ed. : Editör

H. : Hicri

HR.SYS : Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrak

HRT : Haritalar

İ.HR : İrade- Hariciye

İBB : İstanbul Büyükşehir Belediyesi

KRT : Kartpostallar

M.	: Miladi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
NFO	: Nachrichtenstelle für den Orient (Şark İstihbarat Bürosu)
Nr	: Numara
R.	: Rumi
s.	: Sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
terc.	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay. haz	: Yayına Hazırlayan
Y.E.E	: Yıldız Esas Evrakı

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihine en büyük yıkımlardan bir tanesini getirmiş olan Birinci Dünya Savaşı, "büyük güçler" olarak adlandırabileceğimiz devletlerin kendi aralarındaki mücadelesine sahne olmakla birlikte çok geniş bir alana yayılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilâf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki savaş; Avrupa, Asya ve Afrika'da cereyan etmiştir. Bu durum, savaşın bir "Avrupa Savaşı" olmaktan çıkıp bir "Dünya Savaşı" hâlini almasının da en büyük göstergelerinden bir tanesidir. Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, savaşın Avrupa cepheleri konu edilmiş olmasına rağmen Afrika'daki cepheler genellikle göz ardı edilmiştir. Oysa ki, Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları Afrika'da da örtülü bir siyasî ve askerî mücadele içerisine girişmişlerdir. Böylece hem İtilâf Devletleri hem de İttifak Devletleri'nin, kıtadaki hâkimiyet ve idarelerini devam ettirmek aynı zamanda etki ve nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla dört yıl boyunca sürdürmüş oldukları mücadelenin Afrika'nın neredeyse tamamına yayılmış olduğunu ifade edebiliriz.[1] Afrika'nın kuzeyinden, doğusuna ve güneyine kadar birçok cephe gerisi faaliyetin yürütülmesinin yanı sıra söz konusu bölgelerde İtilâf Devletleri ile Türk-Alman ittifakı arasında cereyan eden şiddetli muharebelere kıtadaki yerel unsurların da dâhil olması, savaş sırasında kıtayı çok aktörlü bir alan hâline getirmiş ve savaşın sonuçları Afrikalıları da yakından ilgilendirmiştir. Afrika'da ciddi bir karşılık bulmuş olan Birinci Dünya Savaşı zamanla küresel bir mücadeleye dönüşmüş ve dört yıl süren "büyük savaş" Afrika'nın siyasî, sosyal ve ekonomik yapısını tamamıyla değiştirmiştir.[2]

Büyük güçlerin Afrika'daki mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kıtanın sömürgeleştirilme sürecinde başlamıştır. İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Belçikalılar, Portekizliler ve Almanlar, Afrika'yı kendi aralarında sömürge bölgelerine ayırarak

[1] Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hew Strachan, **The First World War in Africa**, (Oxford: Oxford University Press, 2004).

[2] Mehmet Seyfettin Erol, Oktay Bingöl "Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgeciliğe Etkileri", **Gazi Akademik Bakış**, c. 7, s. 14, (2014): 177- 179. Ayrıca bkz. Melvin E. Page, "Black Men in a White Men's War", **Africa and the First World War**, ed. Melvin E. Page, (London: Palgrave Macmillan, 1987): 28- 53.

paylaşmışlardı. Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünün Türklerin hâkimiyeti altında olması, Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki topraklarını Avrupalı sömürgecilerin hedefi hâline getirmişti.[3] 29 Eylül 1911'de İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'yi, 30 Mart 1912'de ise Fransızların Fas'ı işgal teşebbüsleri Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Kuzey Afrika Müslümanları arasında da büyük tepkilere sebep olmuştu. Kuzey Afrika'ya giden Osmanlı subayları tarafından teşkilatlandırılan yerli halk hem İtalyan hem de Fransız sömürgeciliğine karşı başlatılan direnişi uzun yıllar devam ettirmiştir.[4]

Avrupalı devletlerin Afrika'daki işgal ve sömürü hareketleri kıta Müslümanları arasında ciddi bir tepki uyandırmıştır. Nitekim Afrika'da kurulan sömürge idarelerine karşı yerli halkın merkezinde bulunduğu direniş hareketleri ortaya çıkmış ve bu durum ağırlıklı olarak mahallî sultanlıklar, sufî tarikatlar, aşiretler ve kabileler arasında kendini gösterme fırsatı bulmuştur.[5] Bu hareketlerin en önemlisinin Senûsî hareketi olduğunu ifade edebiliriz. 1911'deki İtalyan işgaline karşı Trablusgarp ve Bingazi'de; Osmanlı subayların komutası altında mücadele eden Senûsîler üzerinden yürütülen direniş hareketleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında kıtanın büyük bir bölümüne yayılmıştır.[6] Kuzey Afrika'daki direniş hareketlerinin zaman içerisinde Doğu Afrika'ya da etki etmesiyle birlikte Sudan ve Somali gibi bölgelerde sömürgeciliğe karşı bir araya gelen çeşitli "İslamî Cihad ve direniş hareketleri[7]" de Avrupalı

[3] Büyük çoğunluğu Araplarla meskûn Afrika'daki Osmanlı vilayetlerinin İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vladimir Borisoviç Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi**, 2.bs. çev. Turan Keskin, (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 156- 289; Eugene Rogan, **Araplar: Bir Halkın Tarihi**, çev. Cem Demirkan, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017), 131- 207.

[4] Bu anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın temel çekirdeğinin Fas'ın ve Trablusgarp'ın işgali sırasında şekillendiğini ifade edebiliriz. Fas ve Trablusgarp'ta mücadele eden Türk subaylarının büyük çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil olmuş, söz konusu bölgelerde sömürgeciliğe karşı mücadeleyi üstlenmiş olan milliyetçi liderler ise Teşkilât-ı Mahsûsa'yla koordineli olarak çalışmış ve yerel halkın mücadelesi de Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. İlgili olarak bkz. Philip H. Stoddard, **Teşkilât-ı Mahsusa**, 3.bs. çev. Tansel Demirel, (İstanbul: Arma Yayınları, 2003), 75- 97; Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, c. 1, 1914-1916, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 33- 157; Odile Moreau, "Fransız Sömürgesi Fas'ta Teşkilat-ı Mahsusa Destekli Gerilla Direnişi", **Derin Tarih**, s. 51, (2016): 78- 83; Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, c. 2, 1917, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 1- 61; Halil Kaya, "L'Empire Ottoman et les Mouvements de Resistance au Maroc Pendant la Grande Guerre", (Yüksek Lisans Tezi, Universite Internationale Innovante, 2019), 54-82.

[5] Davut Dursun, "Afrika", **TDVİA**, c. 1, (1998): 418, 423, 426.

[6] İlgili olarak bkz. Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911- 1912 Türk- İtalyan İlişkileri**, 2. bs. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006); Orhan Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, (İstanbul: Truva Yayınları, 2008); Nevzat Artuç, **İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslâm Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013).

[7] Söz konusu ifadede; Avrupalı devletlerin İslâm Dünyası'nda giriştikleri işgal ve sömürü hareketleri sonucunda ortaya çıkan ve İslâm birliği çerçevesinde yürütülen direniş hareketleri kastedilmektedir.

devletlerin bölgeyi işgal faaliyetlerine karşı mücadelede önemli bir rol oynamış[8] ve söz konusu direniş hareketleri Osmanlı Devleti'nin sağladığı siyasî ve askerî destek doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'nda da sürdürülmüştür.[9] Oldukça zengin doğal kaynaklara sahip Afrika'nın neredeyse tüm kaynaklarına el koyan Avrupalı devletler, kıtadaki sömürgecilik faaliyetlerini siyasî ve ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Avrupalı sömürgecilerin yarattığı tahribat uzun yıllar devam etmiş olsa da bunun duraklama noktası Birinci Dünya Savaşı olmuştur.[10] 1914 yılına kadar Afrika'nın neredeyse tamamı Avrupalı devletler tarafından işgal edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, Habeşistan ve Liberya dışında bağımsızlığını sürdürebilen herhangi bir Afrika ülkesi kalmamıştır.[11]

Avrupalı devletlerin hedefi hâline gelerek sömürgeleştirilen Afrika, Birinci Dünya Savaşı'nın "unutulmuş cephelerinden" bir tanesi olmasına rağmen oldukça "sert ve kanlı çatışmalara" sahne olmuştur. Nitekim kıtadaki büyük güçlerin mücadelesi göz önünde bulundurulduğunda; Afrika'nın 1914-1918 yılları arasında "bir savaş alanı hâline gelmesi sürpriz olmamıştır".[12] Bu bağlamda çok sayıda devletin katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa merkezli[13] bir savaş olduğunu ve Afrika'daki çatışma alanlarının da cephe gerisi faaliyetleri kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika cepheleri coğrafi mekân olarak Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika ve Doğu Afrika olmak üzere üç'e ayrılırken söz konusu bölgelerde taktik ve stratejik açıdan harp faaliyetlerinin yanı sıra gayri nizamî harp faaliyetleri de yürütülmüştür. Bu anlamda Afrika'da savaşın tarafları; İtilâf Devletleri safında İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar, Belçikalılar ve Portekizlilerdir. İttifak Devletleri safında ise Türkler ve Almanlardır. Bunun dışında Araplar ve Afrikalılardan teşkil edilen askerî birliklerin ve münferit teşebbüslerde

[8] Rıza Kurtuluş, "Afrika", **TDVİA**, c. 1, (1988): 426- 428.
[9] Ayrıntılı bilgi için bkz. Polat Safi, "The Ottoman Special Organization Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to its Operations Against Brisitish Occupied Egypt", (Yüksek Lisans Tezi, The Department of History Bilkent University, 2006); F. Rezzan Ünalp, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri**, (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, 2014).
[10] Ieuan Griffiths, "The Scramble for Africa: Inherited Political Boundaries", **The Georaphical Journal**, c. 52, s. 2, (1986): 204- 216.
[11] Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, 2. bs. (İstanbul: Kitabevi, 2013), 8.
[12] İlkin Başar Özal, **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 208.
[13] Erol, Bingöl, **age**, 177.

bulunan çeşitli grupların da zaman zaman Türk-Alman ittifakı zaman zaman ise İtilâf Devletleri safında mücadele etmiş olduklarını söyleyebiliriz.[14]

Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika'da harp faaliyetlerinin yürütüldüğü cepheler; Almanlar tarafından sömürgeleştirilen Togo, Kamerun, Namibya ve Alman Doğu Afrika'sı olmak üzere toplamda dört bölgeyi kapsamaktadır.[15] Afrika'daki Alman yerleşimlerinden büyük rahatsızlık duyan İngiliz ve Fransızlar, savaşın henüz başındayken Togo, Kamerun, Namibya ve Alman Doğu Afrika'sının Berlin ile bağlantısını kesmek için harekete geçmişlerdir. Çünkü "Hint Okyanusu ve Güney Atlantik Deniz yolları"nda dolaşan Alman savaş gemileri; Almanların Afrika'daki sömürgeleri vasıtasıyla desteklenerek İtilâf Devletleri'nin kullandığı ticaret yollarının güvenliğini tehlike altında bırakmaktaydı. Bunun yanı sıra Hint Okyanusu'ndaki Alman donanmasına ait savaş gemilerinin İtilâf Devletleri'ne ait gemilere saldırması ve bölgedeki limanları bombalamaya başlaması da İtilâf Devletleri'ni harekete geçiren sebeplerden bir tanesiydi. Nitekim donanma üstünlüğünün avantajını da kullanacak olan İngiliz ve Fransızlar, sömürge ülkelerden topladıkları askerler vasıtasıyla Almanya'nın Afrika'da hâkim bulunduğu bölgeleri işgale girişmişlerdi.[16]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Afrika'da İtilâf Devletleri ile Türk-Alman ittifakı arasındaki mücadele çeşitli cephelerde sürdürülmüştür. İngiliz, Fransız ve İtalyanlara karşı; Togo, Kamerun, Namibya ve Alman Doğu Afrika'sındaki sömürge idarelerini savunmaya çalışan Almanlar söz konusu cephelerin tamamında yenilgiye uğramış ve bölgedeki hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.[17] Osmanlı Devleti ise Afrika'daki hâkimiyet ve idaresini kaybetmiş olmasına rağmen savaş sırasında Kuzey Afrika'da oldukça etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'ne karşı Afrika'da mücadele etmiş olan Osmanlı Devleti; İtilâf Devletleri'ne karşı yürüttüğü askerî

[14] İlgili olarak bkz. Byron Farwell, **The Great War in Africa: 1914- 1918**, (New York: W. W. Norton Company, 1989); James Ambrose Brown, **They Fought for King and Kaiser: South Africans in German East Africa, 1916**, (Johannesburg: Ashanti Publishing, 1991); Edward Paice, **Tip&Run: The Untold Tragedy of The Great War in Africa**, (London: Weidenfeld&Nicolson, 2007); Ünalp, **age**.

[15] Afrika'da Alman sömürgeciliği hakkında bkz. Bernd G. Längin, **Die Deutschen Kolonien: Schauplätze und Schicksale 1888-1918**, (Hamburg: Mittler&Sohn, 2005). Alman Doğu Afrika'sı hakkında ayrıca bkz. Jan- Georg Deutsch, "Absence of Evidence is No Proof: Slave Resistance Under German Colonial Rule in East Africa", **Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History**, ed. Jon Abbink, Mirjam De Bruijn, Klaas Van Walraven, (Leiden: Brill, 2003): 170- 187.

[16] Özal, **age**, 208- 209.

[17] Erol, Bingöl, **age**, 179- 182, 187- 189; Özal, **age**, 208- 212.

faaliyetleri bölgedeki yerel unsurlar üzerinden Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Bingazi ve Mısır gibi bölgelerde sürdürmüştür.[18]

Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'daki en önemli cephelerinden bir tanesi Doğu Afrika'dır. Yüzölçümü açısından oldukça geniş bir kıta olan Afrika'da, "Doğu Afrika" olarak tabir edilen bölge günümüzde; Burundi, Cibuti, Eritre, Habeşistan (Etiyopya), Güney Sudan, Kenya, Ruanda, Somali, Sudan, Tanzanya ve Uganda'dan oluşmaktadır.[19] Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'da yaşanan mücadele buradaki cepheleri de ikiye bölmüştür. Bunlardan birincisi Alman Doğu Afrika'sı olarak anılan Tanganyika'dan oluşmaktayken ikincisi ise Sudan, Habeşistan ve Somali'yi kapsamaktadır. Alman Doğu Afrika'sı cephesindeki Almanlar, yerel kuvvetler üzerinden İtilâf Devletleri'yle mücadele ederken Doğu Afrika'daki mücadeleye Osmanlı Devleti de Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir birim olan Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden katılım sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki mücadeleye Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden dâhil olması, Afrika Grupları Komutanlığı ve Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden sağlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda kurulmuş ilk istihbarat teşkilatı olarak nitelendirilen Teşkilât-ı Mahsûsa, Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda faaliyetlerine başlamıştı. Osmanlı Devleti'ne karşı yabancı devletler tarafından yürütülen istihbarat faaliyetleri ve ayrılıkçı hareketlere karşı espiyonaj ihtiyacının duyulmasıyla birlikte kurulmuş olan Teşkilât-ı Mahsûsa doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir birim olmakla birlikte Umur-ı Şarkıyye Dairesi olarak da anılmaktaydı. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında gönüllülük esasına dayalı ve gayri nizamî harp yürütmekle görevli askerî müfrezelerin teşkil edilmesiyle birlikte çekirdeği oluşturulan Teşkilât-ı Mahsûsa, Birinci Dünya Savaşı sırasında istihbarat, propaganda ve gayri nizamî harp faaliyetlerini birçok bölgede sürdürmüştür. İtilâf Devletleri'nin espiyonaj faaliyetlerine karşı kontr-espiyonaj gerçekleştiren ve gerilla harbi yürütmek amacıyla Afrika, Mısır, İran, Afganistan, Hindistan, Kafkasya ve Balkanlar gibi bölgelerde faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsûsa[20], modern Türkiye'nin de en önemli kurumlarından bir tanesidir.

[18] Ünalp, **age**, 42- 58, 64- 106, 114- 122.
[19] Aydoğan Köksal, **Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası**, 2.bs. (Ankara: Hatiboğlu Yayınları, 2014), 295, 305- 328.
[20] Erdal İlter, **Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi**, Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı, (Ankara: MİT Basımevi, 2002), 8- 11; M. Şükrü Hanioğlu, "Teşkîlât-ı Mahsûsa", **TDVİA**, c. 40, (2011): 568-569.

Bu anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, Millî İstihbarat Teşkilatı'nın da öncülü olarak kabul gördüğünü ifade edebiliriz.[21]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1912'de İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan Trablusgarp ve Bingazi gibi bölgeleri geri alma hedefinin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne karşı sempatisini korumayı devam ettiren yerel halkı teşkilatlandırarak İtilâf Devletleri'ne karşı sevk etmek üzere çeşitli askerî planlar hazırlanmıştı. Bu planların hayata geçirilebilmesi için merkezi Mısrata olan Afrika Grupları Komutanlığı teşkil edilmiş ve Kuzey Afrika cephesi açılmıştır. Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanlara, Mısır'da ise İngilizlere yönelik faaliyet göstermek üzere Afrika Grupları Komutanı olarak fahrî ferik rütbesiyle bölgede görevlendirilen Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, yerel unsurlardan teşkil ettiği kuvvetlerle İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye başlamıştır. Bu bağlamda Nuri Paşa'nın emri altındaki Osmanlı subayları ve Afrikalı direnişçilerden teşkil edilen gayri nizamî kuvvetleri, Kuzey Afrika'daki mücadelelerini savaşın sonuna kadar sürdürmüştür.[22] 1915'ten 1918'e kadar Trablusgarp'ta bulunan Nuri Paşa, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Afrika'da bulunan en önemli ismiydi. Nitekim Nuri Paşa ve Afrika Grupları Komutanlığı'nda görev yapan Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları savaş boyunca Mısır, Sudan ve Habeşistan gibi bölgelerde askerî etkinliklerini devam ettirmişlerdi.[23]

Osmanlı Devleti'nin istihbarat için etkin olarak kullandığı kurumlardan bir tanesi de şehbenderlikler olmuştur. Hariciye Nezareti'ne bağlı bulunan şehbenderliklerde istihbarat toplamak, kontr-espiyonaj faaliyetleri yürütmek ve yıkıcı faaliyetlere karşı koymak gibi amaçlarla zaman zaman hafiyeler istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca şehbenderliklerde görevli diplomatlar, topladıkları önemli istihbaratı İstanbul'a rapor etmişlerdir.[24] Bu anlamda haber alma faaliyetleri için birbirinden farklı kaynakları kullanan Osmanlı Devleti'nin, istihbarat ihtiyacını diplomatik misyonlar üzerinden de sağlamış olduğunu ifade edebiliriz. Şehbenderler görevli bulundukları ülkelerin basın ve yayın organlarını takip etmekle yükümlüdürler. Ayrıca ülke

[21] İlter, **age**, 8- 11; Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919- 1922)**, (Ankara: ATAM Yayınları, 2013), 44- 47.
[22] İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, (1912- 1922)**, (Ankara: TTK, 1993), 188- 191; İsrafil Kurtcephe, **Türk- İtalyan İlişkileri, (1911- 1916)**, (Ankara: TTK, 1995), 248- 256.
[23] Tuncay Özkan, **Bir Gizli Servisin Tarihi Milli İstihbarat Teşkilatı**, 6. bs. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999), 32- 33; Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 133; Yusuf Aydın, "Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta Doğu", (Doktora Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2015), 400.
[24] **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat**, (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 321- 340, 367- 370, 391- 395.

siyasetiyle ilgili gözlemleri doğrultusunda istihbarat raporları hazırlamak gibi kritik görev ve sorumluluklara da sahiptirler.[25] Buna göre savaş boyunca yürüttüğü örtülü faaliyetlerden Teşkilât-ı Mahsûsa'ya çalıştığı anlaşılan Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Ahmet Mazhar Bey de bir Hariciye Nezareti personeli[26] olarak Teşkilât-ı Mahsûsa adına Habeşistan ve Somali'ye yönelik örtülü faaliyetlerde bulunmuştur.[27]

1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden sonra dahi Trablusgarp ve Bingazi'de kalarak İtalyanlara karşı mücadeleyi devam ettiren Osmanlı subayları, Senûsîleri ve yerel halkı teşkilatlandırarak bölgeyi Avrupalı devletlerin işgal faaliyetlerine karşı savunmaya devam etmişlerdi.[28] Birinci Dünya Savaşı başladığında ise Mısır'ı İngilizlerden geri almak ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için görevlendirilen Cemal Paşa komutasındaki Osmanlı IV. Ordusunun öncelikle Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri vasıtasıyla Sina Yarımadası'nı ele geçirmesi daha sonra ise Süveyş Kanalı üzerine yürümesi, Afrika'daki savaşın gidişatına hız kazandırmış ve Osmanlı Devleti'nin İngilizleri mümkün mertebe oyalayarak Avrupa cephelerine kuvvet kaydırmalarına engel olmuştur.[29] Bu doğrultuda Teşkilât-ı

---

[25] Emre Gör, "1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme", **Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, c. 2, s. 1, (2019): 74, 79; Emre Gör, **Abdülhamid Döneminde İstihbarat**, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 46- 47, 68, 127- 155, 286; Gültekin Yıldız, **Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864- 1914)**, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 42- 87, 97, 245- 247.

[26] Teşkilât-ı Mahsûsa, savaş boyunca çeşitli bölgelerde yürütmüş olduğu faaliyetlerini tarafsız ülkelerde konumlanmış olan şehbenderlikler üzerinden de sürdürmüştür. Örneğin İspanya, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını koruması sebebiyle Almanların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de propaganda amaçlı olarak faaliyet gösterdiği ülkelerden bir tanesi olmuştur. Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Fas'ta Fransızlara karşı yürütülen gayri nizamî harp faaliyetlerinin merkezlerinden biri de Osmanlı Devleti'nin İspanya'daki Madrid Sefareti olmuştur. (Tetik, **age**, c. 1, 33- 104).

[27] Habeşistan Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Teşkilât-ı Mahsûsa adına faaliyet göstermesinin başka örnekleri de mevcuttur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa adına görev yapan diplomatlardan bir tanesi de Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde görevlendirilmiş olan Mehmet Remzi Bey'dir. Johannesburg Baş Şehbenderi Remzi Bey'de tıpkı Mazhar Bey gibi bir Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olmakla birlikte bölgedeki Zulu kabilelerini İngilizlere karşı teşkilatlandırarak İngilizlere karşı isyana teşvik etmeye çalışmıştır. Halim Gençoğlu, "Suikaste Kurban Giden Osmanlı Konsolosu: Mehmed Remzi Bey", **Yedikıta**, s. 97, (2016): 35; Halim Gençoğlu, **Güney Afrika'da Zaman ve Mekân: Ümit Burnu'nun Umudu Osmanlılar**, (İstanbul: Libra Kitapçılık, 2018), 90.

[28] Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914- 1918)", **ATAM Dergisi**, c. 16, s. 47, (2000): 421- 440; Stanford Shaw, **The Ottoman Empire in World War I**, c. 2, (Ankara: TTK, 2008), 1148- 1162, 1172- 1179, 1744- 1758; Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", **Tarihin Peşinde**, s. 6, (2011): 251- 282; Nejdet Karaköse, **Nuri Paşa (Killigil)**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 64- 112; F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, Uluslararası Sempozyum 20- 21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri, ed. Zekeriya Türkmen, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2015): 337- 375.

[29] Stoddard, **age**, 99- 113; Safi, **age**, 35- 82; Nevzat Artuç, **Cemal Paşa**, (Ankara: TTK, 2008), 219- 223; İsmet Üzen, **Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri**, (İstanbul: Paraf Yayınları, 2011), 207-

Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki temel hedeflerinden bir tanesini Süveyş Kanalı'na saldıran Osmanlı IV. Ordusuna zaman kazandırmak olduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda savaş boyunca Sudan, Habeşistan ve Somali'deki yerel kuvvetler üzerinden Doğu Afrika'da faaliyet göstermiş olan Teşkilât-ı Mahsûsa, buradaki yerli halkı Avrupalı devletlere karşı mücadeleye teşvik ederek İtilâf Devletleri'nin bölgedeki kuvvetlerini oyalamaya çalışmıştır. Bölgeye gönderilen Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde görevli Teşkilât-ı Mahsûsa subayları, Kuzey ve Doğu Afrika'daki mevcut sömürgeciliğe karşı direniş hareketlerinin liderlerini; İslâm birliği ideali etrafında toplayarak cihad-ı ekber ilânın da sağladığı dinî motivasyonla İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye sevk etmeye çalışmışlardır. Sultan V. Mehmet Reşat tarafından ilân edilen cihad-ı ekber doğrultusunda faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları, kıtadaki mevcut mahallî sultanlıkları, aşiretleri, kabileleri ve sufî tarikatları Osmanlı Devleti'ne müzahir hâle getirmeye çalışmış ve bölgedeki yerel direniş hareketlerini teşkilatlandırarak İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye çağırmışlardır.[30]

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Doğu Afrika'da İtilâf Devletleri'ne karşı verdikleri mücadele bir "destan" olarak nitelendirmektedir.[31] Fakat Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'da Almanlarla birlikte ciddi anlamda siyasî ve askerî faaliyetlerde bulunmuş olmasına rağmen bölgeyle ilgili yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki faaliyetlerine yer verilmemiştir.[32] Söz konusu

210, 447- 463; Ü. Gülsüm Polat, **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, (Ankara: ATAM Yayınları, 2015), 80- 104.

[30] Stoddard, **age**, 75- 97; Metin Hülagü, **Osmanlı'nın Son Umudu Pan- İslamizm**, (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006), 129- 149; Safi, **age**, 35- 117; M. Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, c. 3, nakil ve tahşiye eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, yay. haz. Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 75- 108.

[31] "Germany's African Epic", **The Times**, c. 382, s. 8516, (2007): 87; Yener Bayar, "Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika Cephesi", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, İzmir, Sempozyum Bildirileri Kitabı, ed. Mustafa Daş, Türkmen Töreli, İlker Sever, Bülent Kucak, Mehmet Şerif Erkek, Yakup Öztürk, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2015): 305.

[32] Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika ve Alman Doğu Afrika'sı hakkında yapılan yabancı dildeki çeşitli çalışmalar için bkz. Edwin P. Hoyt, **Guerilla, Colonel von Lettow-Vorbeck and Germany's East African Empire**, (London: Collier Macmillan, 1981); Byron Farwell, **The Great War in Africa: 1914-1918**, (New York: W. W. Norton Company, 1989); James Ambrose Brown, **They Fought for King and Kaiser: South Africans in German East Africa, 1916**, (Johannesburg: Ashanti Publishing, 1991); Peter Abbott, **Armies in East Africa 1914-18**, (Oxford: Osprey Publishing, 2002); Hew Strachan, **The First World War in Africa**, (Oxford: Oxford University Press, 2004); Ross Anderson, **The Forgotten Front: The East African Camping 1914- 1918**, (Stroud: Tempus, 2004); Edward Paice, **Tip&Run: The Untold Tragedy of The Great War in Africa**, (London: Weidenfeld&Nicolson, 2007); Anne Samson, **World War I in Africa: The Forgotten Conflict Among the European Powers**, (London: IB Tauris, 2012); Kenneth P. Adgie, **Askaris, Asymmetry, and Small Wars: Operational Art and the German East African Campaign, 1914-1918**, (Verdun: Verdun Press, 2014); Gregg Adams, **King's African Rifles Soldier vs Schutztruppe Soldier: East Africa 1917-18**, (Oxford: Osprey

cepheyi doğrudan konu edinen Türkçe bir çalışmanın bulunmaması da literatürdeki eksikliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[33] Konuyla ilgili tek istisna, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'daki, Alman Doğu Afrika'sı cephesini konu edinen Yener Bayar'ın "Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika Cephesi" başlıklı çalışmasıdır. Alman Doğu Afrika'sı cephesini konu edinen Bayar, Doğu Afrika'ya dair genel bir çerçeve çizmesine rağmen savaşın yalnızca Almanlarla ilgili kısmına dair bilgiler vermiştir. Söz konusu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Sudan, Habeşistan ve Somali'deki faaliyetleri ise konunun sınırları içerisine dâhil edilmemiştir.[34] Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika cephesinde İtilâf Devletleri'ne karşı yürütülen Türk-Alman askerî faaliyetlerini incelerken bölgedeki güç mücadelesinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından Doğu Afrika'daki mücadeleyi bölgenin sömürgecilik tarihiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla savaşın Doğu Afrika cephesini değerlendirirken yalnızca harp tarihi açısından değil siyasî tarih açısından da incelemek oldukça önemlidir. Çünkü Doğu Afrika, savaş sırasında büyük güçlerin kendi aralarındaki rekabetine sahne olurken bölgedeki yerel güçler de İtilâf Devletleri veya Türk-Alman ittifakının himayesinde birbirlerine karşı mücadele etmişlerdir.[35]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki siyasî ve askerî faaliyetlerini inceleyen çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Fakat bu anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Afrika'daki faaliyetleriyle ilgili literatürün oldukça sınırlı olduğunu ifade edebiliriz. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Afrika'daki faaliyetleri ile ilgili olarak yapılan ilk çalışma Philip Hendrick Stoddard'ın, 1963'te Princeton Üniversitesi'nde doktora tezi olarak sunduğu ve daha sonra Türkçe olarak yayınladığı "Teşkilât-ı Mahsusa: Osmanlı Hükümeti ve Araplar, 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma" başlıklı araştırmasıdır. Bu eserde Osmanlı Devleti'nin İslâm birliği siyaseti ve cihad propagandasına yer verilmiş ve aynı zamanda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın temelinin oluşmasını sağlayan Trablusgarp Savaşı'nın yanı sıra Sina Yarımadası'ndaki

Publishing, 2016); Robert Gaudi, **African Kaiser: General Paul Von Lettow- Vorbeck and the Great War in Africa, 1914- 1918**, (New York: Berkley, 2017).

[33] Bayar, **age**, 173.

[34] İlgili çalışma için bkz. Yener Bayar, "Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika Cephesi", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, İzmir, Sempozyum Bildirileri Kitabı, ed. Mustafa Daş, Türkmen Töreli, İlker Sever, Bülent Kucak, Mehmet Şerif Erkek, Yakup Öztürk, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2015): 171- 333.

[35] Bayar, **age**, 306.

faaliyetleri incelenmiştir.[36] Hamit Pehlivanlı'nın "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914- 1918)" başlıklı makalesi de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki askerî teşkilatlanması hakkında önemli bilgiler içermektedir.[37] Söz konusu çalışmaları Polat Safi'nin, 2006'da Bilkent Üniversitesi'ne yüksek lisans tezi olarak sunduğu "Teşkilât-ı Mahsûsa: İngiliz İşgali Altındaki Mısır'a Karşı Yürüttüğü Eylemlere Mahsus Atıfla Bir Değerlendirme (1914- 1916)" başlıklı araştırma izlemiştir. Söz konusu çalışmada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır'a karşı giriştiği operasyonlar çerçevesinde Sina Yarımadası, Libya ve Sudan'da yürüttüğü gayri nizamî harp faaliyetleri incelenmektedir.[38] Emekli Albay Nejdet Karaköse'nin, 2012'de "Afrika Grupları Komutanı, Kafkas İslâm Ordusu Komutanı, Sütlüce Silah Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)" başlığıyla yayınladığı çalışmasında ise Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa'nın Trablusgarp ve Mısır'ın batısına yönelik harp faaliyetleri konu edilmektedir.[39] Ayrıca Karaköse'nin "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)" başlıklı makalesinde de Birinci Dünya Savaşı'nın Trablusgarp cephesi ile ilgili önemli ayrıntılara yer verilmektedir.[40] Emekli Albay F. Rezzan Ünalp'in, 2014'de yayınlamış olduğu "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri" başlıklı çalışmasında da Nuri Paşa'nın komutası altındaki Teşkilât-ı Mahsûsa subaylarının Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Fas ve daha az ölçüde Sudan'a yönelik istihbarat, gayri nizamî harp ve propaganda faaliyetleri inceleme ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.[41] Ayrıca Ünalp'in Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika Grupları Komutanlığı'nın Trablusgarp'a yönelik askerî faaliyetleri ile ilgili çeşitli çalışmaları da mevcuttur.[42] Ü. Gülsüm Polat'ın, 2015'de

---

[36] Söz konusu tezin Türkçesi ve ilgili bölümler için bkz. Philip H. Stoddard, **Teşkilât-ı Mahsusa**, 3.bs. çev. Tansel Demirel, (İstanbul: Arma Yayınları, 2003), 75- 113.

[37] İlgili makale için bkz. Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914- 1918)", **ATAM Dergisi**, c. 16, s. 47, (2000): 421- 440.

[38] Söz konusu tez ve ilgili bölümler için bkz. "The Ottoman Special Organization Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to its Operations Against Brisitish Occupied Egypt", (Yüksek Lisans Tezi, The Department of History Bilkent University, 2006), 35-117.

[39] Söz konusu çalışma ve ilgili bölümler hakkında bkz. Nejdet Karaköse, **Nuri Paşa (Killigil)**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 59- 129.

[40] İlgili makale için bkz. Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", **Tarihin Peşinde**, s. 6, (2011): 251- 282.

[41] Söz konusu çalışma ve ilgili bölümler hakkında bkz. F. Rezzan Ünalp, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri**, (Ankara: ATASE Yayınları, 2014), 42- 58.

[42] İlgili makaleler için bkz. F. Rezzan Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgedeki Etkileri, Pan İslamizme İlişkin Batı Kaynaklı Karşılıklı Değerlendirmeler", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 19, (2012): 43-84; F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî

"Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır" başlıklı çalışmasında ise Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sina Yarımadası'nda İngilizlere karşı giriştiği eylemlerin yanı sıra Mısır'ın batı ve güney sınırına yönelik operasyonlarıyla ilgili de oldukça önemli bilgiler verilmiştir. Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi ve İngiliz Ulusal Arşivi'nden yararlanılarak yapılmış olan çalışmada, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Darfur Sultanı Ali Dinar ile olan iş birliğinin yanı sıra Mısırlı milliyetçilerin Teşkilât-ı Mahsûsa bağlantılı propaganda faaliyetlerine de yer verilerek literatüre oldukça önemli bir katkı sağlanmıştır.[43] Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilgili literatürde oldukça önemli bir çalışma olarak kabul edilen ve bir anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa üzerindeki tartışmalara son vermeyi başaran diğer bir çalışma emekli Albay Ahmet Tetik tarafından 2014'te yayınlanmış olan "Teşkilât-ı Mahsûsa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi" başlıklı eserdir. Henüz iki cilt olan söz konusu çalışma Teşkilât-ı Mahsûsa'nın teorik çerçevesi ile ilgili önemli bir çerçeve çizmektedir. Daha önce yayınlanmamış birinci el arşiv belgelerinin ışığında hazırlanmış olan bu eser ağırlıklı olarak Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE belgelerini içermektedir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş sırasında faaliyet göstermiş olduğu birbirinden farklı bölgeleri titizlikle incelenmiş olan Tetik, bu anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Afrika'daki iki önemli ağırlık merkezi olan Trablusgarp ve Fas'ı da çalışmanın sınırları içerisine dâhil ederek bu konuda ciddi bilgiler vermiştir.[44]

Yukarıda bahsedilen çalışmalarda yeri geldikçe kısa da olsa Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan ve Darfur'daki faaliyetlerine değinilmiştir. Fakat Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin yalnızca ilgili alanlarla sınırlı kalmış olması ve geniş bir coğrafyayı ilgilendiren kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden nedenler arasındadır. Bu anlamda Habeşistan ve Somali'de yürütülen faaliyetlerin oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'daki faaliyetlerini Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla yürütmüş olan Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısına katılan ve Teşkilât-ı Mahsûsa ile

Faaliyetler", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, Uluslararası Sempozyum 20- 21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri, ed. Zekeriya Türkmen, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2015): 337- 375.

[43] Söz konusu çalışma ve ilgili bölümler için bkz. Ü. Gülsüm Polat, **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, (Ankara: ATAM Yayınları, 2015), 80- 117, 201- 226, 276- 298.

[44] Tetik, **age**, c. 1, 33- 165; Tetik, **age**, c. 2, 1- 65.

temas sağlayan liderler; Sudan'da Darfur Sultanı Ali Dinar, Habeşistan'da Habeş İmparatoru Lic Iyasu ve Somali'de Seyid Muhammed Abdullah Hasan'dır.[45]

"Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki Faaliyetleri" başlığını taşıyan bu çalışmada, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın 1914- 1918 yılları arasında Sudan, Habeşistan ve Somali dâhilinde gerçekleştirdiği siyasî ve askerî faaliyetler konu edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika cephesine; Alman Doğu Afrika'sı dahil edilebilirse de Teşkilât-ı Mahsûsa burada doğrudan bir faaliyet göstermemiş olduğu için Alman Doğu Afrika'sı cephesi çalışmaya dâhil edilmemiştir. Fakat çalışmanın belirli bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki müttefiki olan Almanlarla ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu durumun temel sebebi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'da faaliyet gösterirken müttefikliğin bir gereği olarak Almanlardan da destek alma ihtiyacı duymasıdır. Almanların, Doğu Afrika'da sömürge idaresine sahip olmaları ve Doğu Afrika coğrafyasının merkez-çevre anlamında Osmanlı Devleti'ne uzak olması bu durumu tetikleyen sebepler arasındadır. Bundan dolayı Doğu Afrika'daki Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetlerini inceleme ve değerlendirmeye tabi tutarken konuyu Almanlardan bağımsız ele almak çalışmanın bir tarafını eksik bırakacaktır.

Çalışmanın giriş olarak adlandırılan birinci bölümünde, tezin arka planının anlaşılması açısından konuya dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Afrika'nın paylaşılması ve büyük güçlerin rekabeti konu edilirken kıtadaki mücadeleye dair de çeşitli bilgiler verilmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika'daki taraflar tanıtılmış ve cephelerle ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş sırasında kıtaya yönelik stratejisinden bahsedilmiş ve literatür tartışması yapıldıktan sonra söz konusu kaynaklar incelenme ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyet alanlarının siyasî ve askerî durumu ele alınmaktadır. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerini anlayabilmek için öncelikli olarak Avrupalı devletlerin bölgedeki sömürge idarelerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümündeki mekân Sudan, Habeşistan ve Somali olmak üzere üç ana merkezde

[45] Hülagü, **age**, 25, 28, 83, 139- 146, 193; Ulrich Braukämper, **Afrika 1914-1918:** (Berlin: Antikolonialer Widerstand Jenseits der Weltkriegsfronten, Reimer, 2015), 53- 67, 106- 113, 120- 124, 130- 138, 139- 143; Larcher, **age**, 90- 96.

incelendi. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'yı anlatabilmek için bölgenin siyasî tarihinin yanı sıra, sömürgecilik faaliyetleri ve Avrupalı devletlere karşı mücadele eden yerel liderlerin de okuyucuya anlatılması oldukça önemlidir. Çünkü konuyu Doğu Afrika'nın Avrupalı devletler tarafından paylaşılarak sömürgeleştirilme sürecinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu sebeple Doğu Afrika'nın siyasî ve fizikî sınırları dâhilinde faaliyet gösteren yerel unsurların daha iyi anlaşılması için kişi, zaman ve mekân tanımlamalarına ihtiyaç duyuldu. Bu anlamda kişi, zaman ve mekân tarif edilirken bölgedeki sömürgeciliğin arka planı da ortaya konmaya çalışılmıştır. Doğu Afrika'daki siyasî ve askerî yerel liderlerin yanı sıra Avrupalı sömürgecilere karşı mücadelenin anlatılması zorunluluğu, araştırma konusunun arka planının anlaşılması bakımından bizleri ayrıntılı bilgiler vermeye mecbur kılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Sudan'daki İngiliz sömürge idaresine yer verilmiş ve Sudan[46]'ın batısında yer alan Darfur Sultanlığı'nın siyasî tarihinden bahsedilmiştir. İkinci olarak ise günümüzde "Etiyopya" adıyla anılan bizim ise çalışma sırasında Habeşistan[47] olarak kullanmayı uygun bulduğumuz bölgedeki siyasî mücadele ve İtilâf Devletleri'nin Habeşistan coğrafyasına yönelik emellerine yer verilmiştir. Son olarak ise Somali[48]'nin İtilâf Devletleri tarafından parçalanması sonucunda ortaya çıkan Somalili direnişçilerle ilgili çeşitli bilgiler aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş boyunca faaliyet göstermiş olduğu Doğu Afrika'daki stratejisi anlatılmaktadır. Bu noktada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın temel stratejisinin Mısır merkezli olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı zapt etmesi İtilâf Devletleri'ne karşı ciddi bir başarı yakalanmasını sağlayacaktı. Nitekim Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'da giriştiği eylemlerin tamamı Mısır'ın ele geçirilmesi için İtilâf Devletleri'ni oyalayarak zaman kazanmak ve söz konusu devletlerin cephe gerilerinde ayaklanmalar çıkarmaya yönelik olmuştur. Bölgedeki Müslüman liderlerin sömürgeciliğe karşı mücadelesini kendisine müzahir

[46] Sudan coğrafyası; Sahra altı ve Doğu Afrika'da oldukça geniş bir alanı kapsamakla birlikte bizim çalışmada kullandığımız Sudan'dan kastımız Darfur'da dâhil olmak üzere günümüz Sudan Cumhuriyeti'nin fizikî sınırlarıdır. İlgili olarak bkz. Ahmet Kavas, "Sudan", **TDVİA**, c. 37, (2009): 459, 461, 463.

[47] İmparator Lic Iyasu dönemini konu edinen Osmanlı Arşivi belgelerinde söz konusu bölgenin ve devletin adı Habeşistan olarak geçmektedir. Etiyopya'nın eski adı olan Habeşistan, siyasî anlamda günümüz Etiyopya'sından daha geniş sınırları kapsamaktadır. Bkz. Davut Dursun, "Etiyopya", **TDVİA**, c. 11, (1995): 488- 491; Levent Öztürk, "Etiyopya", **TDVİA**, c. 11, (1995): 495- 496.

[48] Avrupalı devletler tarafından parçalanan Somali coğrafyası, ilgili dönemde İngiliz Somali'si ve İtalyan Somali'si olarak adlandırılmakla birlikte Fransız Somali'si olarak adlandırılan Cibuti topraklarının yanı sıra Kenya'nın bazı bölgelerini ve Etiyopya'nın Ogaden bölgesini de kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, "Somali", **TDVİA**, c. 37, (2009): 373- 374.

bir hâle getirerek faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti; Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla cihada kazandırmak istediği yerel liderleri, İtilâf Devletleri'ne karşı direnişe sevk etmeye çalışmıştır. Bu anlamda Sudan'daki Darfur Sultanı Ali Dinar, Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu ve Somalili dervişlerin lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan, İtilâf Devletleri'nin bölgedeki yayılmacı faaliyetlerinden rahatsızlık duyan ve direnişe geçmek için fırsat kollayan isimlerdir. Bu isimlerin Müslüman olmaları; Teşkilât-ı Mahsûsa'nın söz konusu liderleri dinî bir motivasyon doğrultusunda harekete geçirmeye çalışmasına sebebiyet vermiştir. Almanlardan da siyasî ve askerî destek sağlamaya çalışan Teşkilât-ı Mahsûsa; Doğu Afrika'da yürüteceği istihbarat, gayri nizamî harp ve bilhassa propaganda faaliyetleri için Türk-Alman müttefikliğini ve bölgedeki dengeleri göz önünde bulundurarak hareket etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da herhangi bir hâkimiyetinin olmaması ve bölgenin coğrafî anlamda merkeze uzak olması Teşkilât-ı Mahsûsa'nın buradaki hareket alanını oldukça kısıtlamıştır. Bu sebeple Teşkilât-ı Mahsûsa, Sudan'a yönelik faaliyetlerini Afrika Grupları Komutanlığı üzerinden sürdürürken Habeşistan ve Somali'de farklı bir strateji izlemek durumunda kalmış ve söz konusu bölgelerdeki faaliyetlerini Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden yürütmüştür. Habeşistan İmparatoru Iyasu'nun müttefikliğini temin etmenin yanı sıra Somalili dervişlerin lideri olan Seyid Hasan'ı da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerine müzahir bir hâle getirmeye çalışan Baş Şehbender Mazhar Bey, bu iki yerel lideri savaş boyunca siyasî ve askerî anlamda mümkün mertebe desteklemeye çalışmıştır.

Dördüncü bölümüde, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan ve Darfur'da gerçekleştirdiği faaliyetler bölgedeki sömürgeciliğe karşı direniş hareketleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Söz konusu bölgelerde görev yapan Afrika Grupları Komutanlığı mensuplarından oluşturulan Teşkilât-ı Mahsûsa misyonlarının Sudan'a yönelik faaliyetleri incelenirken savaşa katılan yerel unsurların İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelesi de konunun kapsamı içerisinde yer almaktadır. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetleri ancak Osmanlı Devleti safına kazandırılan yerel unsurların İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleleriyle birlikte incelendiği zaman anlaşılabilir bir hâle gelmektedir. Dolayısıyla Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetleri bölgedeki sömürgeciliğe karşı direniş süreciyle birlikte eş zamanlı olarak incelendiğinde anlam kazanmaktadır. Sultan Ali Dinar'ı cihada kazandırmayı başaran Teşkilât-ı Mahsûsa, örtülü faaliyetler yürütmek amacıyla

Darfur'a gönderdiği askerî misyonlar vasıtasıyla kendisine destek sağlamıştır. Bu bağlamda Ali Dinar'ın Senûsîlerle bir ittifak tesis etmesini sağlayan Teşkilât-ı Mahsûsa, Mısır'daki İngilizlere yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Nitekim Ali Dinar, İngilizlere karşı mücadeleyi sürdürmüş olmasına rağmen yenilgiye uğramıştır.

Son olarak çalışmanın beşinci bölümünde ise Habeşistan ve Somali'ye yönelik faaliyetlerini Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden yürütmüş olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgeye yönelik örtülü faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu anlamda Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey ve şehbenderlik personeli savaş boyunca siyasî ve diplomatik anlamda yoğun bir mesai harcamışlardır. Habeş İmparatoru Iyasu'nun da müttefikliğini temin etmek adına çalışan Mazhar Bey, Somali Molla'sı olarak anılan Seyid Hasan'ın da cihada katılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Avrupalı devletlerin faaliyetlerinden oldukça rahatsızlık duyan bu liderlerin İtilâf Devletleri'ne karşı savaşa dâhil olurken siyasî ve dinî motivasyonlarının yanı sıra pragmatik düşündüklerini de ifade etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü söz konusu liderler, bölgenin Avrupalı devletler tarafından işgali karşısında öteden beri siyasî ve dinî anlamda bağlılıklarını bildirdikleri veya yakın ilişkiler tesis ettikleri Osmanlı Devleti'nden ciddi bir destek beklemektedirler. Birinci Dünya Savaşı'nda uygun ortam ve şartların sağlanmasıyla birlikte Avrupalı devletlerin bölgeden çıkarılması için savaşa Osmanlı Devleti safında dâhil olmayı tercih eden bu liderler bekledikleri desteği Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki etki ve nüfuzunu savaşın sonuna kadar Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden devam ettirmiş olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim elimizdeki bilgi ve belgeler; Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'yla olan siyasî ve askerî ilişkilerini devletin son dönemlerine kadar sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada; Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi'nin yanı sıra Sudan siyasî tarihi ve Darfur Sultanlığı ile ilgili belgeleri bünyesinde bulundurması sebebiyle Birleşik Krallık'taki Durham Üniversitesi Arşivi ile İngilizlerin Doğu Afrika'ya yönelik politikaları ve bölgedeki istihbarat raporlarını barındırması açısından Katar Arşivi'nde bulunan konuyla ilgili belgelerden yararlanılmıştır.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA DOĞU AFRİKA

2.1. Sudan'da İngiliz Sömürge İdaresi

Doğu Afrika'nın en önemli bölgelerinden bir tanesi olan Sudan, Mısır'ın kontrolü açısından İngilizler için oldukça önemli bir bölgeydi. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz üzerinden Hindistan'daki sömürgeleriyle bağlantı kurabilmek adına Mısır'ı işgal etme planlarını ilk kez XIX. yüzyılda hayata geçirmeye başlamış olan İngilizler, Mısır'da hâkimiyet sağlamak adına uzun yıllar Fransızlarla rekabet etmişlerdir. En nihayetinde Mısır'daki Fransız nüfuzunu kırmayı başaran İngilizler böylece Süveyş Kanalı'na hâkim olmuşlardır.[49] Süveyş Kanalı'nın açılması İtilâf Devletleri'nin bölgeye yönelik siyasetlerinin değişmesinde önemli bir etken olmakla birlikte Mısır ve Sudan'ın kontrol edilmesi noktasında İngilizlere ciddi bir avantaj sağladığı için 1882'de Mısır'ı işgal eden İngilizler bölgeye yerleşmişlerdir. Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetine son verdikten sonra bölgedeki etki ve nüfuz alanlarını genişleten İngilizler; Kızıldeniz'den Aden'e kadar yayılmacı bir politika takip etmişlerdir. Mısır'ın işgalinden sonra Sudan'a yerleşerek Nil Vadisi'nin kontrolünü ele geçirmek isteyen İngilizler, 1898'de Sudan'ı işgal etmişlerdir. Daha sonra bir kondominyum ilân ederek Mısır ve Sudan'ı birleştiren İngilizler her iki bölgeyi birlikte idare etmeye başlamışlardır.[50] İngilizlerin, Mısır ve Sudan'daki işgalleri Doğu Afrika ve Kızıldeniz'de hâkimiyet sağlamanın ilk basamağını oluşturmakta ve Sudan'da tesis ettikleri sömürge idaresi Doğu Afrika politikaları açısından büyük bir önem teşkil

[49] Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882- 1887)**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 170-178. İngilizlerin Süveyş Kanalı'ndaki hâkimiyeti hakkında bkz. Durmuş Akalın, **Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854- 1882)**, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015); Sevda Özkaya, **Süveyş Kanalı, -XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru- (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)**, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015).

[50] Türkkaya Ataöv, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975), 32- 33, 80- 84.

etmekteydi.[51] Osmanlı Devleti, Sudan'ın işgalini tanımayarak İngilizlerin hukuksuz işgalleri karşısında çeşitli diplomatik tedbirler almakla yetinmek durumunda kalmıştır. Bu anlamda Sudan'ı merkezî yönetime dâhil ederek İngiliz sömürüsünden kurtarmaya çalışsa da istenilen başarı sağlanamamıştır. Fakat İngiliz hâkimiyetine karşı "mehdi" sıfatıyla ortaya çıkmış olan Muhammed Ahmed beraberindeki Sudanlı dervişlerle birlikte büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Sudan'ın büyük bir kısmını ele geçiren Muhammed Ahmed'e karşı Mısır üzerinden Sudan'a asker sevk etmiş olan İngilizler ise mehdi hareketine son vermişlerdir.[52]

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde temellendirdikleri sömürgeci politikalar doğrultusunda Sudan'da çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlar ve 1914 yılına kadar bölgede büyük yatırımlar yapmışlardır. Özellikle tekstil ürünleri için hammadde sağlamak ve su kaynaklarını kontrol etmek üzere geliştirdikleri strateji doğrultusunda ekonomik kaynakların kullanımını tamamıyla ele geçiren İngilizler, Nil Nehri'nin Afrika'daki en önemli su kaynağı olması sebebiyle söz konusu kaynaklarından ve özellikle pamuk gibi tekstil sektöründe kullanacakları hammaddelerden maddî kazanç sağlamak için çeşitli projeler geliştirmişlerdir.[53] Örneğin 1914'te Gezira ve Barakat'ta hayata geçirdikleri proje kapsamında 2520 hektarlık bir arazide Sudanlıları iş gücünü kullanarak tarımsal üretime geçmiş ve Nil Nehri'nin "Mavi Nil" olarak adlandırılan kolu üzerinde bir baraj projesi başlatmışlardır. İngilizler, Sennar'da kurulacak olan söz konusu baraj projesiyle, "sulama alanlarını genişletmek ve güvenilir su" kaynaklarına erişmek istemişlerdir.[54] Sennar'daki barajın malzemelerinin tedariki ve Nil Nehri'nde vapur işletmelerinin kullanılması için yeni bir ekonomik sınıf meydana getiren İngilizler bu sınıfa ekonomik imtiyazlar tanımış ve kuzeyde çeşitli araziler vermişlerdir.[55] Güney Sudan'daki ekonomik kaynakların kullanımını da ele alan

[51] İngilizlerin Kuzey ve Doğu Afrika özelinde Mısır ve Sudan politikaları hakkında ayrıca bkz. Ann Williams, **Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914- 1967**, (New York: St Martin's Press, 1968); Harold Tollefson, **Policing Islam: The British Occupation of Egypt and the Anglo- Egyptian Struggle over Control of the Police 1882-1914**, (New York: Praeger, 1999); R. L. Tignor, **Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882- 1914**, (Princeton: Princeton University Press, 2016.

[52] **Es-Sudan fi'l-ahdi'l-Osmanî: min hilâli vesâ'ikı'l-Erşîfi'l-'Osmanî,** terc. Salih Sadawi, (İstanbul: IRCICA, 2007), 53- 74; **Osmanlı İdaresinde Sudan**, (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 39- 48.

[53] Erol, Bingöl, **age**, 185; Uluhan Berk Öndül, "Sudan'da Etnik Çatışma ve Çözüm Süreci", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, 2015), 47- 52.

[54] Öndül, **age**, 47- 52.

[55] Salma M.M. Hamad, "Political Parties and the Dilemma of Nation- Building in Sudan", (Yüksek Lisans Tezi, T.C İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Afrika Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler Programı, 2018), 22, 24.

İngilizler gerçekleştirdikleri projeler sayesinde tarıma elverişli havzalarda pamuk üretimi yaparak bu ürünleri demir yolu vasıtasıyla Hartum ve Port Sudan gibi şehirlere ihraç etmiş ayrıca kurdukları sulama kanalları vasıtasıyla da modern tarım yaparak ciddi anlamda ticarî kazançlar sağlamışlardır.[56]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngilizlerin Sudan'daki ekonomik kazançları çeşitli tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü savaş, Sudan'da siyasî ve ekonomik krizin de başlamasına yol açmıştır. Nil Nehri'nin taşması ve kıyı bölgelerdeki pek çok tarım arazisinin sular altında kalması da elde edilen gelirlerin düşmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Kahire'den gelen malî yardımların kesilmesi yaşanan ekonomik sorunları daha da derinleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığında Mısır üzerinde himâye ilân eden İngilizler bu sayede Sudan'da tek hâkim güç olduklarını ortaya koymak istemiş ve bölgedeki güçlerini pekiştirmeye çalışmışlardır.[57] Birinci Dünya Savaşı'nın doğrudan bir parçası olmamasına rağmen savaş boyunca sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalacak olan Sudan[58], "örtülü himaye" söylemi çerçevesinde Londra'nın önemli bir ticarî pazarı hâline getirilmiştir. Savaş boyunca Sudan'daki endüstriyel tarım faaliyetlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan İngilizler, pamuk fiyatlarının artmasıyla birlikte buradan önemli gelirler elde etmişlerdir. Fellah ile köylülerin askerlik ve üretime yönelik koşullandırılmaları karaborsa ve kıtlığa sebep olurken Sudan halkı arasında yayılan yoksulluk sonucunda İngiliz sömürgeciliğine karşı açıktan tepkiler başlamış böylece sömürge karşıtı hareketler halk arasında teşkilatlanma imkânı bulmuştur.[59]

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngilizler, Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa'yı Mısır idaresinden alarak yerine iş birlikçileri olan Hüseyin Kâmil Paşa'yı getirmişlerdir. Fakat yeni hıdivin Sudan'daki etkisinin oldukça sınırlı olması İngilizleri burayı doğrudan yönetmeye ve bölgeye bir genel vali atamaya sevk etmiştir.[60] Bu sebeple oldukça tecrübeli bir asker ve bürokrat olan Sir Reginald Wingate, Sudan'da sömürge genel valisi olarak görevlendirilmiştir. "Sirdar" (Serdar) olarak anılan Wingate,

[56] Ali Bilgenoğlu, "İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi", (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmaları Tarih Programı, 2013), 314, 316- 317, 321, 324, 366- 367.
[57] İsmail Hakkı Göksoy, "The Establishment of Anglo- Egyptian Rule in the Sudan, 1897- 1914", (Yüksek Lisans Tezi, University of Manchester, 1986), 79- 80; Bilgenoğlu, **age**, 328.
[58] Bilgenoğlu, **age**, 309, 327. Sudan'ın ekonomik durumu hakkında bkz. (Bilgenoğlu, **age**, 316- 327).
[59] Bilgenoğlu, **age**, 223- 231, 285- 287, 314, 316- 317, 321, 324, 326- 331, 366- 367.
[60] Gabriel Warburg, "The Sudan, Egypt and Britain, 1899- 1916", **Middle Eastern Studies**, c. 6, s. 2, (2006): 165- 166, 173.

Mısır'a bağlı olarak yönetilmekte olan Sudan'da çeşitli idari düzenlemelerde bulunarak ülkeyi 14 farklı idari bölgeye ayırmış ve yönetimi kolaylaştırmak istemiştir. Aynı zamanda çeşitli malî reformlar gerçekleştiren Wingate, bütçe düzenlemesine giderek Sudan'ı Mısır maliyesinden daha bağımsız bir hâle getirmiş ve savaş koşullarına rağmen ithalat, ihracat ve ticaret hacmini artırmayı başarmıştır.[61]

İngilizler Sudan'daki sömürge idarelerini devam ettirebilmek adına Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bir tür ayrıştırma politikası izlemişlerdir. Bu doğrultuda Müslümanların ve Arapların yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgeleri ile Hristiyan ve Animist nüfusunun yanı sıra Afrikalı kabilelerin de yaşadığı güneyi birbirinden ayırarak "kapalı bölge" sistemini hayata geçirmişlerdir. Sudan'ın kuzey ve güney bölgeleri arasındaki etkileşime son vererek toplumsal bütünlüğü parçalamış olan İngilizler; Güney Sudan'da misyonerlik faaliyetleri yürüterek halkın "inanç, düşünce ve dillerini" değiştirmekle kalmamış aynı zamanda güneydeki Arap ve İslâmiyet etkisini de azaltarak İngilizce ile Hristiyanlığı yaygın bir hâle getirmişlerdir. İngiliz sömürge idarecilerinin uygulamaya koymuş olduğu "kapalı bölge" sistemi, Güney Sudan'ın; Sudan ile bağlantısı kesmiş ve kuzey-güney ayrımını belirginleştirmiştir.[62] Sudan toplumunun siyasete katılımını da büyük oranda kontrol eden İngilizler her ne kadar "katılım mekanizmalarını" temelde "Müslüman bir toplum çerçevesinde" belirlediklerini ileri sürseler de kendilerine yakınlık gösteren iş birlikçileri siyasî bir güç hâline getirmişlerdir. Yalnızca bu gruplara söz hakkı tanıyan İngilizler, güneyi hem siyasî hem de fizikî olarak kuzeyden ayırmakta başarılı olmuşlardır.[63]

Wingate, Sudan'da tam anlamıyla tesis edilecek bir İngiliz hâkimiyetin Mısır'a da yansıyacağını düşünüyordu. Bu yüzden Nil Nehri'nin elde tutulmasının oldukça stratejik bir kazanım olduğunu öne sürmekteydi. Wingate, Mısır'ın anahtarını elinde tutmak amacıyla Sudan'daki İngiliz hâkimiyetini pekiştirmeye çalışıyordu. Fakat Sudan'a hâkim olmak için Nil Nehri'nin kontrolünü ele alması gereken Wingate, savaş sebebiyle güvenliğin sağlanması adına çeşitli harcamalar yapmak zorundaydı. Bu

[61] Gabriel Warburg, **The Sudan Under Wingate**, (London: Frank Cass&Co. Ltd, 1971), 59; İsmail Hakkı Göksoy, "Some Aspects of the Anglo- Egyptian Condominium Rule in Sudan (1899- 1914)", **Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 6, s. 16, (2019): 76, 81, 83, 88- 89.

[62] İlhan Zengin, "Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, 2013), 42, 128; Thomas P. Ofcansky, "National Security", **Sudan: A Country Study**, 5.bs. ed. LaVerle Berry, (Washington: Federal Research Division, 2015): 303- 304.

[63] İsa Öğdür, "Sudan'daki Askerî Darbeler ve Ortadoğu'ya Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010), 43.

sebeple kendisinin Hartum'daki sömürge idaresini Kahire'den ayırarak daha bağımsız bir hâle getirme çabaları sonuçsuz kalmıştı. Çünkü ülkedeki güvenliğin sağlanması için yapılan harcamalar bütçede çeşitli sorunlara sebep olmaktaydı. Nitekim Türkler ve Almanlar tarafından Sudan'a yönelik mevcut tehditler Wingate'nin Kahire'den ekonomik yardım alınmasını zorunlu kılıyordu.[64] Türk-Alman ittifakının Sudan'da meydana getirebileceği Pan-İslâmist ayaklanmalara karşı tedbir alma gerekliliğinin farkında olan Wingate, Almanlardan maddî destek sağlayacak Osmanlı Devleti'nin, uygulamaya koyacağı İslâm birliği faaliyetlerinin; Sudanlı tarikatları ve din adamlarını harekete geçireceğini ön görmekteydi. Bu çerçevede Sudan'da meydana gelebilecek ayaklanmaların Mısır'daki milliyetçilerle temas sağlayacağını böylelikle Türk-Alman ittifakının da desteğini alan büyük isyanlar çıkabileceğini düşünüyordu.[65] Bu doğrultuda Kahire'ye gönderdiği raporlarda Türk-Alman ittifakının İngilizlere karşı tesis edildiğinin altını çizmiş olan Winagate, Sudanlıların da Türklerle iş birliği yapmak isteyeceklerine değinmiştir.[66]

2.1.1. Darfur Sultanlığı

İngilizlerin Sudan'daki Hartum merkezli sömürge idarelerinin dışında ülkenin batısında müstakil bir konumda olan Darfur Sultanlığı bulunmaktaydı. Sudan sömürge valisi Wingate, Darfur Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği cihada destek vereceğini düşünmekteydi. Darfur Sultanı Ali Dinar[67]'ın başkent El- Faşir'den

---

[64] Warburg, **age**, 165- 167, 172- 173.

[65] P. M. Holt, M. W. Daly, **A History of the Sudan: From Coming Islam to the Present Day**, (New York: Longman, 1988), 128- 129; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73- 75; Geoffrey Hamm, "British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898- 1918", (Doktora Tezi, University of Toronto Department of History, 2012), 213, 220, 240, 257, 265 ve 623 numaralı dipnot; Bilgenoğlu, **age**, 329- 330, 370; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 346- 347.

[66] Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 83; İlhan Zengin, "Ali Dinar Dönemi (1898- 1916) Osmanlı- Darfur İlişkileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 33, s. 2, (2018): 603.

[67] 1865'te doğmuş olan Darfur'un son bağımsız sultanı Ali Dinar bin Zekeriya bin Muhammed el- Fadl, Keyra (Fur) hanedanının yirmi beşinci sultanıdır. 1874'te Mısır'ın idaresi altına giren Darfur Sultanlığı, daha sonra Mehdi Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunmuş ve bu durum 1898'e kadar devam etmiştir. Sudan'daki İngiliz işgalinden sonra 1899'da Darfur'a dönen Ali Dinar, Darfur Sultanlığı'nı yeniden ihya ederek uzun yıllar Hartum'daki sömürge idaresine karşı mücadele etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı tam bağımsızlığını sağlamak adına bir fırsat olarak gören Ali Dinar, Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği Cihad-ı Ekber çağrısına katılarak; Türklerin yanında savaşa dâhil olmuştur. İngiliz sömürgecilere karşı yaklaşık 2 yıl boyunca savaşmış olan Ali Dinar, ağır ve modern silahlarla donanmış üstün İngiliz kuvvetleri karşısındaki destansı direnişine rağmen 6 Kasım 1916'da şehit edilmiş ve Darfur Sultanlığı da yıkılmıştır. Richard Hill, **A Bibliographical Dictionary of Sudan**, (London: Frank Cass, 1967), 45- 46; Tarig Mohammed Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898- 1916)", **ATAM Dergisi**, c. 21, s. 61, (2005): 371- 374; İlhan Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi: Enver Paşa'nın Darfur Sultanı Ali Dinar'a Yazdığı Mektup", **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 9, (2018): 81, 3 numaralı dipnot).

hareketle Sudan'ın diğer bölgelerindeki İngiliz askerî birliklerine saldırarak ülkedeki belirli bölgeleri ele geçirmeye çalışacağını düşünen Wingate, ön görülerinde haklı çıkacaktır. Nitekim Darfur krizinin çözümü sırasında oldukça önemli bir rol oynamış olan Wingate daha önce İngiliz istihbaratında görev yapmış olduğu için tecrübeli bir isimdi. Ayrıca görevi dolayısıyla uzun yıllar Mısır ve Sudan'da kaldığından dolayı bölgeyi de yakından tanımaktaydı.[68] Osmanlı Devleti'nin cihad ilân ettiği tarihlerde IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa Şam'da bulunmaktaydı. Cemal Paşa'nın 15 Aralık 1914'te Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği şifreli telgrafta; Mısır'da başarı sağlamak için Bedeviler ve Senûsîlerin yanı sıra Sudanlılardan da yararlanmak gerektiğinin altını çizmiş olması Wingate'yi Sudan'daki ayaklanmalar noktasındaki düşüncelerinde haklı çıkarmıştır.[69]

Darfur Sultanı Ali Dinar'ın Türkler ve Almanlardan destek alarak Sudan'daki İngiliz askerî birliklerine saldıracağını ifade eden Wingate[70], Mısır ordusunun destek amaçlı olsa dahi Sudan sınırlarına girmesinin bir tehdit unsuru oluşturabileceğini belirtmiştir. Çünkü Winagate, Mısırlı subayların Sudan'da görev yapmasının yanlış bir tercih olacağını düşünmekteydi.[71] Bu durumun temel sebebi ise Mısır ordusundaki subayların Müslümanlardan oluşmasıydı. Wingate'ye göre Osmanlı Devleti'nin safında savaşa dâhil olacak Darfur Sultanlığı ve Sudan uleması, Pan- İslâmcı bir motivasyonla Sudan halkını İngiliz sömürge idaresine karşı topyekûn bir isyana teşvik edebilirdi. Aynı zamanda Sudan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla Mısır'dan getirilecek olan subaylarda Türklerin yürüttüğü cihad propagandasından etkilenerek saf değiştirebilirlerdi.[72]

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngilizlerin Sudan'daki kuvvetleri Hartum ve çevresinde konuşlandırılmış dört bölükten oluşan toplamda 15.000 kişilik bir askerî kuvvetten ibaretti. Mısır'dan getirdikleri birliklerle birlikte toplamda 46 garnizon kurmuş olan İngilizler aynı zamanda çeşitli topçu birliklerine de sahiplerdi. Söz konusu kuvvetleri 12 piyade taburu, takviyeli 4 Arap Taburu, 6 hecinsüvar taburu, 1

[68] Wingate, Sudan'da genel valilik görevine getirilmeden önce Mısır'daki İngiliz ordusunun istihbarat birimlerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Wingate hakkında bkz. M. W. Daly, **The Sirdar: Sir Reginald Wingate and the Brisith Empire in the Middle East**, (Philadelphia: Amer Philosophical Society, 1997).
[69] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 603.
[70] Donald M. McKale, **War By Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I**, (Ohio: The Kent State University Press, 1998), 192.
[71] Warburg, **age**, 170.
[72] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609- 610.

atlı süvari taburu, 3 atlı piyade taburu ve bazı topçu birlikleri şeklinde yeniden düzenleyen Wingate, Uganda üzerinden gelebilecek olası bir saldırıya karşı Hartum'da konuşlandırılmış olan 8 Sudan bölüğünü Uganda'ya kaydırmayı teklif etmiştir. Ayrıca Didinga kabilesinin baskınlarına karşı Nimule bölgesine de kuvvet göndermeyi düşünen Wingate, Sudan'ın savunulması için Mısır'dan ve Hindistan'dan takviye kuvvetler talep etmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda Hindistan'dan getirilecek askerî birliklerin Hartum ve Güney Sudan'da konuşlandırılarak Uganda'nın savunmasında kullanılması kararlaştırılmıştır.[73]

İngilizlerin, Güney Sudan'da da yerel halktan oluşturdukları çeşitli askerî birlikler bulunmaktaydı. Söz konusu kuvvetler, Darfur'a yönelik askerî harekât dışında savaş sırasında doğrudan bir rol oynamamış olsalar bile sınırların güvenliğinin yanı sıra ülke içindeki emniyeti de sağlamaktalardı. Ayrıca Kızıldeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı iki İngiliz destroyeri sürekli devriye görevi gerçekleştirmekteydi. İngilizlerin komutası altında bulunan Sudanlı askerler savaş boyunca Süveyş Kanalı'nın savunulmasında, Sina-Filistin ve Çanakkale cephelerinde görev yaptılar. Fakat buna rağmen birliklerinden firar ederek Osmanlı Devleti saflarına geçen ve İttifak Devletleri'nin yanında savaşan Sudanlı askerlere de rastlamak mümkündü. 1915'te Darfur Sultanı Ali Dinar'ın İngilizlerle karşı karşıya gelmesi ve bir ayaklanma başlatması sonucunda Sudan'daki güvenlik tedbirlerini daha da artırmak zorunda kalan İngilizler, 1916'nın sonunda bölgedeki güvenliği sağlayabilmek adına Batı Arap Kolordusunu Darfur'a kaydırmakla birlikte Kordofan'daki Hecinsüvar Kolordusunu da takviye etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıa bu doğrultuda Aralık 1917'de Ekvator Birliği adına yeni bir askerî birlik de teşkil etmişlerdir.[74]

Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan'daki emniyet ve asayişi sağlamakla görevli olan Sudan Polis Teşkilatı ise 1910'da İngilizler tarafından kurulmuştu. Savaş sırasında polis kuvvetlerini yeniden düzenlemiş olan Wingate çeşitli eğitim faaliyetleri gerçekleştirip reformlar yapmış ve Hartum Emniyet Müdürlüğü'ne de Mr. Bloomberg'i getirmiştir. Böylece Sudan dâhilindeki olası direniş hareketlerine karşı ciddi tedbirler alan Wingate, çeşitli şehirlerde polis okulları kurarak eğitimli polis

[73] Ofcansky, "National Security": 303- 304.
[74] Ofcansky, "National Security": 303- 304.

sayısını arttırma yoluna gitmiştir. Öyle ki, 1917'ye gelindiğinde Sudan'da İngilizlerin yetiştirdiği 4000 kadar polis bulunmaktaydı.[75]

İttifak Devletleri'nin Sudan'a yönelik örtülü faaliyetlerini kontrol altında tutmak hatta açığa çıkarmak adına bir savunma bürosu kurarak Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gelen postalara sansür uygulayan Wingate, Sudan'da ikamet eden İngiliz erkeklerinden ihtiyat kuvvetleri oluşturmuştur. Fakat bu ihtiyat kuvvetlerine herhangi bir ihtiyaç olmadığı için söz konusu kuvvetler askerî faaliyetlere katılım sağlamayarak yedek kuvvet olarak el altında tutulmuşlardır.[76] Askerî istihbarata da son derece önem veren Wingate, Sudan ordusundaki sistemin yeniden yapılandırılması adına Mısır'daki ordu istihbarat birimlerinde görevli subaylardan bazılarının Hartum'a gönderilmesini talep etmiş ve bu doğrultuda sürekli istihbaratın sağlanması için yeni bir haber alma teşkilatı da kurmuştur. Sudan'da istihbarat görevini yerine getirmekle görevli bu teşkilat faaliyetlerini yürütürken Kahire'yle iletişim sağlayarak koordineli bir şekilde çalışmış ve "İngiliz genel konsüllüğü arasında bir köprü vazifesi" görmeyi amaçlamıştır. Mısır ile Sudan'da görevli İngiliz bürokratlarıyla sürekli temas hâlinde olan Wingate, istihbarat birimlerinin dışında idarî ve askerî birimlerinin arasındaki koordinasyona da önem vererek yeni alt birimler teşkil etmiştir.[77]

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Sudan'daki sömürge idaresinin hem siyasî hem de askerî valiliği görevini eş zamanlı olarak yürütmüş olan Wingate, sürekli olarak yetki alanını genişletme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin destekleyeceği ayaklanmalara karşı tedbirler almış ve Hartum'daki sömürge idaresinin devamlılığını sağlamayı başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan'ı üç ayrı idarî birime ayıran Wingate; idarî, malî ve adlî komiserlikler kurarak başarılı bir idare sürdürmüştür. Ayrıca Sudan'da görev yapan eyalet valilerini de görev tecrübeleri sebebiyle değiştirmekten kaçınmıştır. Örneğin Sudan'daki malî idarenin başında bulunan E. Bernard, Birinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere tam 22 yıl, adlî idarenin başında bulunan Bonham Carter ise tam 18 yıl görev yapmışlardır. Carter'ın 1917'de başka bir göreve tayin edilmesinden sonra yerine getirilen W. Sterry ise savaşın son yıllarında Sudan'daki İngiliz adlî idaresinin başında bulunmuştur. Sömürge idarelerindeki istikrar ve devamlılığın öneminin farkında olan Wingate,

[75] Tirab Abbkar Tirab, **Türkiye ve Sudan Polis Teşkilatları: Örgütsel Yapı ve Eğitim Stratejisi Perspektifinden**, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016), 161, 174.
[76] Ofcansky, "National Security": 303- 304.
[77] Göksoy, **age**, 22- 23; Bilgenoğlu, **age**, 315- 316.

kurduğu merkezî idarelerde tecrübeli isimlere görev vermiştir. 7 yıl boyunca Bahru'l Gazal Eyalet Müdürü olarak görev yapan R.M. Feilden'i ve Dongola Eyalet Müdürü olarak 20 yıllık görev tecrübesi bulunan H.W. Jackson'u merkezî idarelerin başına getiren Wingate, başkent Hartum'da da R. E. More'yi görevlendirmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda isyan hareketinin yaşanacağı Sudan'daki otoritesini sağlamlaştırmış olan Wingate, savaş yıllarında duruma bu şekilde hâkim olmayı başarmıştır. Darfur Sultanı Ali Dinar'ın şehit olmasından sonra ise Sudan'da herhangi bir ciddi sorunla karşılaşmamış olan Wingate, Aralık 1916'da Hartum'dan ayrılarak Mısır Yüksek Komiserliği görevine getirilmiş ve Kahire'de görevlendirilmiştir.[78]

Mehdi isyanın bastırılmasından sonra "yeni ayaklanmalara sahne" olacak Sudan'ın siyasî sınırları içerisinde İngilizlerin hâkimiyet altına alamadığı tek bölge Darfur olmuştur. İngiliz işgaline karşı siyasî bir teşkilatlanmadan mahrum olan Darfurlu kabileler; Sultan Ali Dinar'ın tesis ettiği otorite doğrultusunda bir araya gelmişlerdi. Darfur Sultanı Ali Dinar, bölgedeki hemen hemen bütün kabileler üzerinde bir hâkimiyet sağlamayı başarmış ve onları Sudan'daki sömürge idaresine karşı mücadeleye sevk etmiştir.[79] Böylece Darfur Sultanlığı'nın hâkimiyeti altında yaşayan Arap ve Afrikalı kabileler Müslüman olmaları sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı mücadele noktasında bir araya gelmişlerdir. Bu anlamda İslâmiyet'in Darfurlu kabileler arasında bir bağlılık oluşturması adeta bir motivasyon kaynağı sağlamıştır. Darfur Sultanlığını İslâmi kurallara bağlı bir şekilde yöneteden Ali Dinar, kabileler arasında da federal yönetim sistemini benimsemiştir.[80] Keira (Keyra) olarak anılan Fur hanedanının ileri gelen isimlerinden bir tanesi olan Ali Dinar bin Zekeriya[81], mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan Muhammed Ahmed'in İngilizler tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra taraftarlarıyla birlikte El- Faşir'e gelmiş ve kendisini "Darfur Sultanı" ilân etmiştir. İngiliz ve Fransızların sömürgeci teşebbüslerine rağmen bölgeyi uzun yıllar idare etmeyi başarmış olan Ali Dinar[82], Mehdi hareketiyle de ciddi sorunlar

[78] Bilgenoğlu, **age**, 290, 293- 298, 330, 344, 363.
[79] Tirab Abbkar Tirab, **Çok Kültürlülük ve Güvenlik (Sudan Örneği)**, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016), 247, 249, 253- 257, 259- 260, 265- 266, 269.
[80] Yasein Hassan Mohammed Osman, "Bireyin Uluslararası Ceza Hukuku Çerçevesinde Korunması ve Darfur Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Kamu Hukuku Programı, 2016), 172, 792 numaralı dipnot.
[81] Zengin, **age**, 74- 77; Zengin**,** "Ali Dinar Dönemi…": 594- 595.
[82] Nour, **age**, 371- 378; Özgün Arslan, "Sudan ve Uluslararası Politikada Darfur Sorunu", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2011), 13; Yener Kutsal Yenilmez, "Darfour: Conflict Regional Crise Internatıonal", (Doktora Tezi,

yaşamıştır. Ali Dinar, Mehdiciler tarafından dışlanmış ve Darfur'a gelmeden önce bir süre Omdurman'da kalmıştır. Mehdi Devleti'nin yıkılacağını anlayınca da El- Faşir'e dönerek Darfur Sultanlığı'nı yeniden ihya etmiş fakat bu süreçte de İngilizlerin baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır.[83]

Mısır ve Sudan'daki İngiliz sömürgesinin idarecileri, Darfur Sultanlığı ile ilgili farklı görüşlere sahiplerdi. Sudan'daki sömürge valisi Wingate, Darfur dâhil olmak üzere ülkedeki bütün bölgelerin doğrudan Mısır'daki İngiliz sömürge idaresi üzerinden yönetilmesini istiyordu. Fakat buna karşın Mısır'daki Lord Cromer ise Darfur'un Mısır-Sudan sömürge idaresinin sınırları içerisine dâhil edilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Cromer'e göre; Darfur'un ele geçirilmesi İngilizlere herhangi bir ekonomik fayda sağlamayacaktı. Aynı zamanda Sudan'ın idare merkezî olan Hartum ile arasındaki uzaklıktan dolayı Darfur'un buraya bağlanması çeşitli sorunlara yol açabilirdi. Hatta Çad sınırları içerisinde yer alan Dar Massalit ile Darfur Sultanlığı arasındaki mevcut sınır sorunları, Çad'ı işgal etmiş olan Fransızlar ile İngilizlerin de karşı karşıya gelmesine sebep olabilirdi. Bu sebeple Fransızlarla doğrudan karşı karşıya gelmek istemeyen İngilizler, Darfur'un idaresi noktasında kesin bir karar veremiyorlardı. Ali Dinar daha önce Dar Massalit'in belirli bölgelerinde hâkimiyet sağlamış ve nüfuz alanını genişletmek için Dar Sila'ya yönelik faaliyetler içerisine girişmişti. Bu durum Darfur için İngilizlerle örtülü bir nüfuz mücadelesine girişen Fransızları da rahatsız etmekteydi. Çünkü Fransızların Çad'daki sömürgecilik faaliyetlerinin önündeki en büyük engel İngilizlerdi. Bu yüzden Fransızlar, Ali Dinar'ın İngilizler tarafından görevlendirildiğini düşünüyorlardı.[84]

Sultan Ali Dinar hem İngilizlere hem de Fransızlara karşı mücadele noktasında oldukça kararlı bir isimdi.[85] Fakat bölgedeki sömürgeci devletlere karşı mücadele edebilmek adına öncelikle Darfur'daki nüfuzunu güçlendirmek durumundaydı. Bu

---

Universite Galatasaray Institut des Scienes Sociales Department de Relations Internationales, 2011), 28- 29; Mürsel Bayram, "Sudan: Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu", **Dünya Siyasetinde Afrika 1**, ed. İsmail Ermağan, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 175- 200, 178; Richard A. Lobban, Jr. Lobban, Christopher H. Dalton, **Libya: History and Revolution**, (California: Praeger, 2014), 35- 40; Fatih Yol, "19. Yüzyılda Sudan'da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali", (Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2016), 16, 130; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 593- 597.

[83] Nour, **age**, 371- 374; Yenilmez, **age**, 28- 29; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 594- 595; Muhammed Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar: Siyaset ve Mukavemet (1888- 1916)", **Afrika'nın Önder Şahsiyetleri**, ed. Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan, (İstanbul:
Alelmas Yayıncılık, 2019): 274- 275.

[84] Yenilmez, **age**, 28- 29.

[85] Nour, **age**, 374- 378.

sebeple Sudan'daki diğer gruplarla mücadeleye girişmiş olan Ali Dinar'ın başta Mehdiciler olmak üzere Sudan'daki sufî hareketlerle pek arası yoktu. Hatta bu doğrultuda başlangıçta İngilizlere karşı Mehdi hareketini desteklemiş olmasına rağmen daha sonra Mehdiciler tarafından dışlanmış olması sebebiyle onlarla da karşı karşıya gelmişti.[86] Bu sebeple Sudan'daki "neo- mehdici" akımlara karşı çeşitli tedbirler almak durumunda kalmış olan Ali Dinar, Mehdi hareketine karşı siyasî bir mücadele içerisine girişmiş ve "neo- mehdici" harekete mensup bazı vaizleri idam ettirmiştir.[87] Mehdi hareketinin önemli emirleriyle siyasî ihtilaflar yaşayan Ali Dinar, Mehdicilerden bazı önemli isimleri siyaseten devre dışı bırakmıştır. Bu doğrultuda kendisinin Darfur'daki siyasî gücünü sınırlayan isimlerden bir tanesi olan ve Mehdi Devleti döneminde Dara bölgesinin idareciliğini yapan Emir Muhammed Halid Zugul'u idam ettirmiştir. Ali Dinar'ın, Zugul'u idam ettirmesinin sebeplerinden bir tanesi İngilizler karşısındaki egemenlik kaygısıdır. Çünkü Darfur'un eski Sultanı Hüseyin'in kızı Meryem Arafat ile evlenmiş olan Zugul, Ali Dinar'ın Darfur'daki siyasî gücünü sınırlamakla birlikte meşruiyetini de sarsmaktaydı.[88]

Ali Dinar'ın bölgede kendisine rakip olarak gördüğü sufî tarikatlardan bir tanesi de Senûsî hareketidir. Kufra vahası üzerinden Darfur'a yayılmak isteyen Senûsîlere karşı tavır almış olan Ali Dinar[89], başlangıçta Senûsîlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı çıkmış olsa da Birinci Dünya Savaşı'nda onlarla bir tür stratejik ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü Senûsîler, İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelede Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli müttefikiydi. Bu sebeple Ali Dinar'da Osmanlı Devleti'yle birlikte İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele ederken Türklerin bölgedeki müttefiki olan Senûsîlere karşı tavrını değiştirmiştir ve birlikte hareket etmiştir.[90]

---

[86] Yenilmez, **age**, 29; Kaan Devecioğlu, "Türkiye-Afrika İlişkilerinin Politik Ekonomisi: Sudan Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2017), 11.

[87] Yenilmez, **age**, 29.

[88] İlhan Zengin, "Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri", (Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018), 275- 276.

[89] Yenilmez, **age**, 29.

[90] Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 80, 82- 84, 86; Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 35- 36; Bill Nasson, "İngiliz Emperyal Afrikası", **Savaştaki İmparatorluklar (1911- 1923)**, der. Robert Gerwarth, Erez Manela, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016): 250- 251; Kemal H. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, 6.bs. çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 425. İlgili olarak bkz. Jay Spaulding, Lidwien Kapteijns, **An Islamic Alliance: Ali Dinar and the Sanusiyya, 1906- 1916**, (Evanston: Northwestern University Press, 2011).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce Darfur'un tamamına hâkim olmak için bölgesel güçleri saf dışı bırakmayı hedefleyen Ali Dinar, İngilizlere karşı da siyasî bir güç mücadelesi içerisine girişerek bölgedeki egemenliğini sağlamlaştırmak adına El- Faşir'den Dar Ferit'e kadar çeşitli seferler düzenlemiştir. Ali Dinar'ın düzenlediği bu seferler, bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının değişmesine sebebiyet vermiştir. Böylece "Bahrü'l-Arab Nehri etrafında yaşayan birçok insan kuzeye Kordofan"a veya güneye Bahrü'l-Gazel bölgesine doğru" kaçmış veya göç etmek zorunda kalmıştır. Buradan kaçan halk Kordofan'da Bekkâre ve Rizeygat kabilelerine sığınmıştır. Bölge halkını tamamen yanına çekmek isteyen Ali Dinar, ilgili kabilelerden kendilerine sığınanların geri verilmesini istemiş fakat talepleri "yerine getirilmeyince" 1914'te Kubon'da Rizeygatlar ile savaşa tutuşmuştur. Söz konusu savaşlar bölgede istikrarsızlığa sebep olmuş ve 3000 kadar insan "Rizeygat, Kefye Kanci (Kafia Kingi) ve Rece'ye (Raga) mülteci olarak sığınmak zorunda" kalmıştır.[91] Böylece bölgede kendine rakip olarak gördüğü kabileleri saf dışı bırakmayı başaran Ali Dinar, merkezî yerlerde yaşayan yerleşimcileri ve hayvancılıkla uğraşan göçebe kabileleri de bölgeden sürerek Darfur'un tek hâkimi hâline gelmiştir.[92] Fakat Ali Dinar'ın, Darfur'u hâkimiyet altına almasından rahatsız olan İngilizler; Osmanlı Devleti'nin Darfur Sultanlığı üzerindeki etkisini kırabilmek adına siyasî faaliyetlerde bulunarak demografik yapıyı değiştirmeye teşebbüs etmişler[93] ve kendi ticarî faaliyetleri önünde en büyük engel olarak gördükleri Darfur'daki "silahlı bölgesel güç odakları"nın en önemlisi olan Darfur Sultanlığı'na karşı mücadeleye girişmişlerdir.[94]

Darfur Sultanlığı'nı bölgenin mutlak hâkimi konumuna taşımayı başaran Ali Dinar'ın önemli bir güç hâline gelmesi Mısır ve Sudan'daki Türk hâkimiyetini ortadan kaldırarak bölgenin idaresini ele geçiren İngilizler için önemli bir tehdit potansiyeli taşımaktaydı. Bu sebeple Ali Dinar'ın Darfur üzerindeki hâkimiyetini kabul etmek istemeyen İngilizler, kendisinin daha fazla güçlenmesini göz ardı edememişlerdir.

---

[91] Zengin, **Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri**, 315.

[92] Mustafa Khalid Mustafa, "Darfur Sorununun Sudan'ın İç Güvenliğe Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, 2014), 27- 28.

[93] Ali Hamurcu, "İnsani Müdahale Üzerine Tartışmalar ve Darfur Sorunu", (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2018), 84- 85.

[94] Zengin, **Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri**, 16, 315.

İngilizler her ne kadar başta Fransızlar olmak üzere bölgede kendilerinden başka herhangi bir güç istemeseler de dönemin şartları gereği Ali Dinar'ın Darfur'daki hâkimiyetine engel olmayı başaramamışlardır. Bu yüzden İngilizler başlangıçta Ali Dinar'ın bölgesel bir güç hâline gelmesini kabullenmek durumunda kalmışlardır. Darfur Sultanlığı'nın sömürgecilik faaliyetlerine karşı direnmesi, İngilizlerin; Ali Dinar'ın hâkimiyetini zoraki olarak tanımalarında önemli bir etken olmuştur. Ali Dinar'ın Darfur Sultanlığı üzerindeki hâkimiyetini tasdik etmek zorunda kalan Sudan'daki sömürge valisi Wingate, bölge üzerinde en azından baskı kurabilmek adına çeşitli müşavirlerini Ali Dinar'ın yanına göndermeyi ihmal etmemiştir.[95]

Darfur Sultanlığı'nın, Hartum'daki sömürge idaresine bağlanması için "Mısır ve İngiliz bayraklarının" dalgalandırılmasını ve kendilerine vergi verilmesini talep etmiş olan İngilizler, Ali Dinar'dan Darfur'un yalnızca Osmanlı Devleti'ne tabi olduğuna dair bir cevap almışlardır.[96] Böylece dolaylı da olsa Osmanlı Devleti'nin idaresine tabi olduğunu ilân eden Ali Dinar[97], İngiliz ve Fransızların Darfur üzerindeki bütün baskılarına karşı ekonomik açıdan güçlenmiş ve siyasî egemenliğini sağlayabilmek adına İngilizlerin vergi taleplerine karşılık iç işlerinde bağımsızlık sağlamayı başarmıştır.[98]

Hartum'da bulunan İngiliz-Mısır yönetimini "emperyalist sömürgeci ve işgalci" olarak nitelendiren Ali Dinar, İngilizlerin "özellikle emperyalist amaçları ve zengin yer altı kaynaklarından daha fazla yararlanmak için" bölgede demir yolu inşa ettiklerini ve aynı zamanda "Afrika'da bağımsız bir milli devletin varlığını istememekte" olduklarını ifade etmesinden sonra İngilizler için ortadan kaldırılması gereken önemli bir tehdit hâline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Darfur halkının desteğini sağlayarak ciddi anlamda güç kazanmış olan Ali Dinar, İngiliz ve Fransızların Sahra altı Afrika üzerinden Doğu Afrika'ya yayılma planlarına da engel olmuştur. Hayatının sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdüren ve Avrupalı devletlerin Darfur'a yönelik teşebbüslerini engellemeyi başaran Ali Dinar, Nisan

[95] İngilizler, Hartum'da bulunan istihbarat elemanlarından Salih Cibril'i, Darfur Sultanlığı'na; Ali Dinar'ın yanına göndermişlerdir. İngilizler adına çalışan Cibril, Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar ile ilgili olarak çeşitli raporlar kaleme almıştır. (Lobban, Lobbban, Dalton, **age**, 36).
[96] Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 77- 80; Mustafa, **age**, 27- 28; Tirab, **Çok Kültürlülük ve Güvenlik**, 250- 256, 266, 269; Osman, **age**, 172- 173, 792 numaralı dipnot; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 595- 602.
[97] Darfur Sultanlığı, Birinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere Osmanlı idaresine tabi olduğunu ilan etmiş ve *"Osmanlı hâkimiyeti altında özerk bir sultanlık"* olarak varlığını sürdürmüştür. Hasan Öztürk, "Darfur'da Yaşanan İç Savaşı Anlamak", **Avrasya Etüdleri**, s. 40, Afrika Özel Sayısı, (2011): 126.
[98] Hamdunallah Mustafa Hasan, "Dârfûr", **TDVİA**, c. 8, (1993): 491.

1915'ten itibaren cihada katıldığını ilân ederek İngilizlere karşı savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti tarafından mümkün mertebe desteklenmiş olan Darfur Sultanlığı'nın Sudan'daki İngiliz sömürge idaresine karşı bir ayaklanma başlatmış olması[99] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, Ali Dinar hareketini Afrika Grupları Komutanlığı üzerinden desteklemesine yol açmıştır.[100]

Sudan'daki Mehdi idaresinin yıkılmasıyla birlikte Hartum'a bağlanarak özerk bir yapıya kavuşan Darfur Sultanlığı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki en önemli müttefiklerinden bir tanesi olmuştur. İngilizlerin, Türk taraftarı olan Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'yı görevden azletmeleri ve Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'ne karşı açık bir şekilde savaşa girmesinden sonra geçmişten bu yana Hartum'daki İngiliz sömürge idaresiyle yaşadığı sorunlar gün geçtikçe artmış olan Ali Dinar, "başta savaş uçakları olmak üzere teknik donanım açısından çok güçlü olan İngilizler" karşısında Mayıs 1916'da yenilgiye uğramış ve Kasım 1916'da şehit edilmiştir.[101] Ali Dinar'ın hayatını kaybetmesiyle birlikte Darfur Sultanlığı İngilizler tarafından yıkılmıştır. Böylece Fransızlarla aralarında bulunan paylaşım sorunlarını da ortadan kaldırmış olan İngilizler, müttefikleriyle bir anlaşmaya varmış ve Darfur'un sınırlarını yeniden çizerek[102] 1917'de Sudan'ın fizikî sınırları içerisine dâhil etmişlerdir.[103] Böylece 1898'den 1916'ya kadar Darfur'da her türlü sömürgeci teşebbüse karşı bağımsız bir şekilde hüküm sürmüş olan Ali Dinar, Osmanlı Devleti'nden aldığı destek sayesinde Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmüştür.[104] Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar'ın Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve özellikle savaş sırasında Osmanlı Devleti'yle

---

[99] İbrahim Acar, "Küresel ve Bölgesel İlişkiler Zemininde Darfur Meselesi", (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010), 4; Enver Arpa, "Sudan ve Darfur Sorunu", **Avrasya Etüdleri**, s. 40, Afrika Özel Sayısı, (2011): 106, 120- 121; Mustafa, **age**, 28- 29; Osman, **age**, 173, 792 numaralı dipnot.

[100] Stoddard, **age**, 94- 95; Safi, **age**, 110- 117; Shaw, **age**, c. 2, 1745- 1758; Karaköse, **age**, 89; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 80- 88; Tetik, **age**, c. 1, 138- 140, 142, 145; Ünalp, age, 55- 58. İlgili olarak ayrıca bkz. Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "1. Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar Hareketi" **Türkiye Günlüğü**, s. 131, (2017): 107- 115.

[101] Holt, Daly, **age**, 128- 129; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73- 75; Bilgenoğlu, **age**, 329- 330, 370; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 346- 347.

[102] Bilgenoğlu, **age**, 330.

[103] Amir H. Idris, **Conflict and Politics of Identity in Sudan**, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 84- 86; Acar, **age**, 4; Öğdür, **age**, 25- 26, 108; Arpa, **age**, 106; Öztürk, **age**, 126; Necdet Yasıt, "Sudan'da Türk Dönemi (1820- 1881)", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012), 15; Tirab, **Çok Kültürlülük ve Güvenlik**, 247, 249, 253- 257, 259- 260, 265- 266, 269; Mustafa, **age**, 28- 29; Osman, **age**, 172- 173 ve 792 numaralı dipnot.

[104] Hasan, "Dârfûr": 491; Nour, **age**, 378- 382; Yol, **age**, 130 ve 73 numaralı dipnot; Tirab, **Çok Kültürlülük ve Güvenlik**, 254- 256, 266, 269.

yürüttüğü siyasî çıkar ortaklığı, Darfurluların hâtıralarından silinmemiş bu sayede Türklere karşı duyulan derin dostluk ve kardeşlik bağları nesiller boyunca süre gelmiştir. Hatta İngiliz işgalinden sonra dahi Darfur'daki camilerde okunan hutbeler Osmanlı Padişahı adına okutulmaya devam etmiştir.[105]

2.2. Habeşistan'da Siyasî Güç Mücadelesi

XIX. yüzyılda Avrupalı sömürgecilerin rekabet alanı hâline gelen ve sömürgecilik yarışının hızlandığı bölgelerden bir tanesi de Afrika Boynuzu olmuştur. Afrika'nın kuzey doğusunda yer alan Afrika Boynuzu; günümüzde Habeşistan, Somali, Eritre ve Cibuti devletlerinin topraklarını kapsamaktadır. Bölge ülkeleri fiziki olarak bir "gergedan boynuzunu andırdığı için" bu ismi almışlardır. Doğu Afrika'da yer alan Afrika Boynuzunun belirli bölgeleri tarihsel açıdan "Habeşistan" olarak adlandırılmakta ve Sudan, Kenya, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Aden körfezinin kontrol edebilmesi açısından oldukça önemli bir jeopolitik konuma sahiptir.[106] Avrupalı devletler arasındaki sanayileşme yarışı Habeşistan topraklarını da doğrudan etkilemiştir. Bu anlamda Habeşistan coğrafyasının başta İtalyanlar olmak üzere Avrupalı devletlerin etki ve nüfuz faaliyetlerine sahne olduğunu ifade edebiliriz. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Doğu Afrika'da işgal edilememiş tek ülke olan Habeşistan, 1936- 1941 yılları arasındaki İtalyanların beş yıllık işgal dönemi sayılmazsa istisnai olarak Afrika'nın sömürgeleştirilemeyen tek ülkesidir.[107] Doğu Afrika'ya yönelik olarak takip ettikleri sömürgecilik siyaseti doğrultusunda Habeşistan'ı işgale karar vermiş olan İtalyanlar, 1896'da Habeşistan'a saldırmışlar fakat Adova Savaşı'nda yenildikleri için amaçlarına ulaşamamışlardır.[108] Habeşlilerin İmparator II. Menelik liderliğinde İtalyanlara karşı kazandığı bu zafer, bir anlamda

---

[105] Nour, **age**, 378- 383; Enver Arpa, **Afrika Satrancında Sudan**, 2.bs. (Ankara: Meneviş Yayınları, 2013), 67, 73, 127, 145, 171, 239; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 88; Mustafa, **age**, 29; Enver Arpa, **Afrika Seyahatnamesi**, (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 39- 41, 51, 70- 72, 87, 90; Osman, **age**, 173, 792 numaralı dipnot.

[106] Hümeyra Coşar, "Habeşistan-Somali Arasındaki Ogaden Sorunu", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2011), 13.

[107] M. Niyazi Erenbilge, **Habeş Eli ve İtalya- Habeş Harbi**, (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936), önsöz, 21- 47, 56- 72; Kâzım Karabekir, **İngiltere İtalya ve Habeş Harbi**, 5. bs. yay. haz. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 2000), 38, 41, 43, 47, 49- 50, 53 -63, 86- 88; Aaron Tesfaye, **State and Economic Development in Africa: The Case of Ethiopia**, (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), 39- 40.

[108] Kâzım Karabekir, **İtalya- Habeş**, haz. Orhan Hülagü, (İstanbul: Emre Yayınları, 2001), 121- 205.

Doğu Afrika'da sömürgeciliğe karşı direniş sürecini başlatmıştır.[109] Fakat bu durum Avrupalı devletlerin Habeşistan'a yönelik sömürgecilik siyasetinin değişimine yol açmadığı gibi Habeşistan toprakları Birinci Dünya Savaşı boyunca çok ciddi bir siyasî güç ve nüfuz mücadelesine de sahne olmuştur.[110]

Habeşistan'da birtakım çıkarları bulunan İngilizler, İtalyan yayılmacılığına karşı başlangıçta Habeşistan ile yakınlaşarak dengeli bir ittifak tesis etmek istemişlerdir.[111] Fakat Fransız ve İtalyanların Habeşistan'daki sömürgeci emellerine karşılık başlangıçta Habeşistan İmparatorluğu'nu desteklemiş olan İngilizler daha sonra bu politikalarını değiştirmişlerdir. İngilizlerin yanı sıra Fransız ve İtalyanların da Habeşistan'ın bir parçası olan Eritre ile Cibuti'de çeşitli çıkarları bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Fransızların Cibuti, İtalyanların ise Masavva limanına hâkim olması Habeşistan'ın denize çıkışını engellediği gibi ülkeyi dışarıdan gelecek sömürgeci tehditlere karşı da savunmasız bir hâle getiriyordu. Çünkü Habeşistan'ın ülke savunması için tedarik edeceği silah ve cephane ancak Cibuti ve Masavva limanları üzerinden başkent Addis Ababa'ya ulaştırılabilirdi. Mısır'ı işgal etmiş olan İngilizler; Habeşistan'la yaptıkları anlaşma çerçevesinde dışarıdan gelecek silah ve cephaneye Süveyş Kanalı'ndan geçiş hakkı tanımışlardı. Fakat Afrika Boynuzundaki dengelerin değişmesiyle birlikte İngilizler, Fransa ve İtalya'yla ittifak tesis etmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İtilâf Devletleri'nin baskılarıyla karşı karşıya kalan Habeşistan, Masavva limanının İtalyanlar tarafından kullanıma kapatılmasıyla birlikte dışarıdan gelebilecek işgallere açık bir hâle gelmişti.[112]

İngiltere ve İtalya gibi Avrupalı devletlerin nüfuz alanlarını Habeşistan üzerinden Afrika Boynuzunun geneline yayma çabaları, Habeşistan'ın Avrupalı devletlere yönelik dış politikasında çeşitli değişimlere yol açmıştır. Bu anlamda İtilâf Devletleri'nin Habeşistan'ı potansiyel bir sömürge olarak görmeleri sebebiyle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Habeşistan dış politikasındaki değişim zorunlu bir

[109] Habeşistan'da İmparator II. Menelik dönemi hakkında bkz. Getahun Dilebo, **Emperor Meneliks Ethiopia, 1865- 1916: National Unification or Amhara Communal Domination**, (Howard: Howard University Press, 1974); Harold Golden Marcus, **The Life and Times of Menelik II: Ethiopia 1844-1913**, (Oxford: Clarendon Press, 1975); Hussein Ahmed, "The Chronicle of Menilek II of Ethiopia", **Journal of Ethiopian Studies**, s. 16, (1983): 75- 86.
[110] Paul B. Henze, **Layers of Time: A History of Ethiopia**, (New York: Palgrave, 2000), 185, 194-200, 202- 203, 209, 339- 340.
[111] Coşar, **age**, 23- 24.
[112] Casim Avcı, "Masavva", **TDVİA**, c. 28, (2003): 73- 74.

hâl almıştı.[113] Fakat İtilâf Devletleri'nin Doğu Afrika'daki yayılmacı faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemde Habeşliler, Avrupalı devletlere karşı başarılı bir şekilde mücadele etmişlerdir.[114] Avrupalı devletlerin Afrika Boynuzunda varlık göstermeleri, Habeşistan için bir dezavantaj olarak görünse de aynı zamanda çeşitli tarihî fırsatlar da doğurmuştur. İtalyan işgalini önlemeyi başaran Habeşistan, bölgede büyük bir güç hâline gelerek Afrika Boynuzunun doğusuna doğru bir genişleme politikası izlemiştir. Bu doğrultuda ülke sınırı dışında bulunan bazı bölgeleri topraklarına katmayı başaran Habeşistan fizikî sınırlarını da genişletme imkânı bulmuştur. Örneğin Harar[115] bölgesini siyasî sınırları içerisine dâhil eden Habeşistan aynı zamanda Somali fizikî sınırları içerisinde yer alan Ogaden ve Haud bölgesini de ele geçirerek kozmopolit bir imparatorluk hâlini almıştır. Habeşistan'ın yeni topraklar ele geçirmesi ülkedeki Müslüman nüfusun artmasına sebep olmuş ve çeşitli kabileler zamanla Habeşistan siyasetine entegre olmuşlardır.[116]

2.2.1. Müslüman Habeş İmparatoru Lic Iyasu'nun İktidar Dönemi

İtalyan sömürgeciliğini yenilgiye uğratması sebebiyle ülkesinin "kurucu babası" olarak nitelendirilen ve 1899'dan 1913'e kadar Habeşistan İmparatoru olarak ülkenin mutlak hâkimi hâline gelmiş olan II. Menelik'in ölümü Habeşistan siyasetinde yeni gelişmelere yol açmıştır. II. Menelik'in ölümünden sonra ülkede başlayan taht kavgası hanedan liderliği için siyasî bir mücadeleye dönüşmüştür.[117] 12 Aralık 1913'te hayatını kaybeden II. Menelik'ten sonra Adova'da İtalyanlara karşı kahramanlık gösteren isimlerden birisi ve İmparator'un karısı olan İmparatoriçe Taytu Bitul, kocasının yerine iktidarı devralmıştı. Addis Ababa'daki imparatorluk sarayından

[113] Habeşistan dış politikasındaki değişim ile ilgili olarak bkz. Saheed A. Adejumobi, **The History of Ethiopia**, (London: Greenwood Press, 2007), 50, 69- 70.
[114] Habeşistan'ın İtalyanlar karşısındaki başarısı hakkında bkz. Sean McLachlan, **Armies of the Adowa Campaign 1896: The Italian Disaster in Ethiopia**, (London: Osprey Publishing, 2011); Jeff Pearce, **Prevail: The Inspiring Story Ethiopia's Victory Over Mussolini's Invasion, 1935- 1941**, (New York: Skyhorse Publishing, 2014).
[115] Harar, Birinci Dünya Savaşı sırasında 30.000-60.000 kişilik bir nüfusa sahip olmakla birlikte II. Menelik döneminden beri ülkenin en önemli şehri hâline gelmiş ve gelişmişlik açısından başkent Addis Ababa'yı dahi geride bırakmıştır. (Wehib M. Ahmed (Dua'le), **History of Harar and the Hararis, Harari People Regional State Culture**, (Harar: Heritage and Tourism, 2015), 116- 117.
[116] Coşar, **age**, 20, 29- 33, 159, 173; Ismail Ibrahim, "The Implications of Somali Ethiopian War of 1977 On the Fall of the Somali State in 1991", (Yüksek Lisans Tezi, Atılım University Graduate School of Social Scienes Department of International Relation Interneational Relation Graduate Program, 2019), 4, 23.
[117] Karabekir, **İtalya- Habeş**, 218- 225; Dursun Ali Aykıt, **Habeşistan Kilisesi**, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013), 67; Figen Gündüz Letaconnoux, **İnsanlığın Beşiğine Yolculuk Habeşistan-Cibuti Cumhuriyeti**, (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2016), 17- 20, 23, 189- 192.

devlet işlerini idare etmeye başlayan İmparatoriçe Bitul, iktidarını kısa bir süreliğine sürdürebilmiştir.[118] Çünkü İmparatorluk teamüllerine göre yeni bir hükümdar seçilmesi gerekiyordu. II. Menelik'in oğlu olmadığından dolayı da geride bıraktığı kız çocuklarından olan torunlarından bir tanesi Habeşistan İmparatoru olacaktı. Bu sebeple II. Menelik'in kızları Shewaragga ve Zawditu ile onların çocukları arasında bir güç mücadelesi başlamıştı.[119] Wallo Eyaleti'nin Valisi Negus[120] Ras Mikael[121] (Muhammed Ali[122]) ile II. Menelik'in kızı Shewaragga'nın oğulları olarak 1895'te dünyaya gelen Lic Iyasu[123], dedesi II. Menelik'in sarayında iyi bir eğitim almış ve 13 Mayıs 1909'da Habeşistan tahtının varisi olarak ilân edilmesi sebebiyle imparator olma hakkını elde etmiştir.[124] En nihayetinde bu güç mücadelesinden galip çıkmayı

[118] Erenbilge, **age**, 30- 31; Harold G. Marcus, **A History of Ethiopia**, (London: University of California Press, 1994), 73, 80, 92- 93, 98, 109, 111- 113; Paulos Milkias, **Africa in Focus: Ethiopia**, (California: Abc-Clio, 2011), 52; Adejumobi, **age**, 166; Letaconnoux, **age**, 17- 20. İlgili olarak ayrıca bkz. Chris Prouty, **Empress Taytu and Menilek II: Ethiopia 1883- 1910**, (Trenton: The Red Sea Press, 1986).

[119] Erenbilge, **age**, 30- 33; Aykıt, **age**, 67; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018), c. 14, s. 361, (1918): 224- 227.

[120] Negus unvanı, Melik (Hükümdar) anlamında gelmektedir. **The Battle of Adwa: Reflections on Ethiopia's Historic Victory Against European Colonialism**, ed. Paulos Milkias, Getachew Metaferia, (New York: Algora Publishing, 2005), xii.

[121] II. Menelik'ten sonra Habeşistan İmparatoru olan Iyasu'nun babası ve Wallo Valisi Negus Ras Mikael, Habeşlilerin 1896'da İtalyanları büyük bir hezimete uğrattığı Adova Savaşı'nda Habeşistan ordusunun önemli komutanlarından bir tanesi olmakla birlikte savaş sırasında İtalyanlar karşısında büyük yararlılıklar göstermiştir. Bkz. Misganaw Tadesse, "Ras Mikael of Wollo and the Campaign of Adwa", **Ehiopian e- Journal For Research and Innovation Foresight**, c. 9, s. 1 (2017): 56- 61. Ras Mikael hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Eloi Ficquet, "Understanding Lïj Iyasu through his Forefathers: The Mammedoch Imam-s of Wello", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**, ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, (Zürich: Lit Verlag, 2014): 5- 29.

[122] Iyasu'nun babası Ras Mikael'in gerçek ismi Muhammed Ali olup Habeşistan'ın kuzeyindeki önemli politik şahsiyetlerden bir tanesiydi. Ras Mikael (Muhammed Ali), Wallo Vilayetinin de valisi olması sebebiyle Habeşistan'ın kuzeyinde ciddi nüfuz sahibi olup Müslümanlar arasında oldukça sevilmekteydi. Muhammed Ali, Wallo Valiliği görevinde bulunurken 1878'de İmparator Yohannis tarafından zorla Hristiyan yapılmıştı. Henze, **age**, 187, 193 ve 58 numaralı dipnot; Bahru Zewde, **A History of Modern Ethiopia (1855- 1991)**, 2. bs. (Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2002), 45- 46, 48; Bahru Zewde, "Iyasu", **Encyclopaedia Aethiopica**, c. 2, ed. Siedbert Uhlig, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007): 253- 255; Ahmed (Dua'le), **age**, 123; Ibsa Ahmed Hassen, "Etiyopya Harar Bölgesinde Yeniden İslamlaşma (XVIII-XX. Yüzyıllar)", (Doktora Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, 2018), 262, 267; Ibsa Ahmed Hassen- Seyfettin Erşahin, "İhtidanın Bedeli: Habeşistan Kralı Iyasu Örneği (1913- 1916)", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c. 7, s. 1, (2018): 741.

[123] Erenbilge, **age**, 31- 33, 1 numaralı dipnot; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 214- 220; Mohamed Haji Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, (Oxford: The Scarecrow Press, 2003), 125; Ahmed (Dua'le), **age**, 123; Hassen, Erşahin, **age**, 741.

[124] Erenbilge, **age**, 30; Henze, **age**, 185- 187, 190- 193; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 215- 219; Getachew Metaferia, **Ethiopia and the United States: History, Diplomacy, and Analysis**, (New York: Algora Publishing, 2009), 20- 22, 173; Aramis Houmed Soulé, "Lïj Iyasu's Asylum Among the Afar in Awsa 1916-1918", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**: 165- 178, 165; Ahmed (Dua'le), **age**, 123; Hassen, **age**, 262- 263; Hassen, Erşahin, **age**, 742.

başaran Lic Iyasu, "V. Iyasu" unvanıyla imparatorluğunu ilân etmiştir.[125] Habeşistan'daki taht mücadelesi sırasında Shoan hanedanına mensup Hristiyan bürokratlardan destek alarak, İmparatorluk muhafızlarından Mehal Sefari'yle birlikte damadı Ras Mikael ve tahtın varisi olan torunu Iyasu'yu tasfiye etmek için harekete geçen İmparatoriçe Bitul ise siyasî mücadeleyi kaybetmek durumunda kalmıştır. Böylece İmparator Iyasu, anneannesi olan İmparatoriçe Bitul'u, Entoto'da bulunan Saint Maryam Kilisesi'nin yanındaki eski kraliyet sarayına sürgüne göndermiştir.[126]

12 Aralık 1913'te dedesinin yerine tahta çıkan Iyasu[127], imparator olduktan sonra dahi hem saray hem de ülke içerisindeki siyasî güç mücadelesi devam etmiş ve bu durum bir süre sonra bütün Habeşistan'a yayılmıştır. Iyasu'nun, Hristiyan olan Shoan devlet adamlarına karşı mücadelesinde Habeşistan Müslümanlarından destek alabilmek adına onlarla sıkı bir iş birliğine gitmesi ülkedeki Hristiyan devlet adamlarını oldukça rahatsız etmiştir.[128] Çünkü Habeşistan İmparatorları yüz yıllar boyunca sürdürdükleri köklü Hristiyanlık gelenekleri doğrultusunda Habeş Müslümanlarıyla mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu mücadelede Osmanlı Devleti, Habeşistan Müslümanlarını desteklerken; İtilâf Devletleri'de Habeşistan Hristiyanlarına destek sağlamışlardır. Fakat Habeşistan üzerinde başlayan nüfuz mücadelesi sırasında İngiliz, Fransız ve İtalyanlar herhangi bir dinî ayrıma gitmeden ülkeyi topyekûn olarak sömürgeleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı içerisinde de kendisini göstermiş ve İmparator Iyasu, Habeşistan'ın dış politikasında yeni bir pozisyon almasını sağlamıştır.[129]

Osmanlı Devleti ile Habeşistan arasındaki yakınlaşmanın temelleri Sultan II. Abdülhamid döneminde atılmıştır. Sadık el- Müeyyed Paşa liderliğindeki bir heyeti Habeşistan'a gönderen II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin yayılmacı faaliyetlerine karşı II. Menelik ile bir ittifak tesis etmiş[130] ve bu ittifak Birinci Dünya Savaşı boyunca

---

[125] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 125- 126; Kenan Tepedelen, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya", **Belleten**, c. 71, s. 261, (2007): 746- 747; Adejumobi, **age**, xvi, 28- 35, 51, 75, 175- 176; Milkias, **age**, 52; Aykıt, **age**, 67; Ahmed (Dua'le), **age**, 123.

[126] Marcus, **A History of Ethiopia**, 73, 80, 92- 93, 98, 109, 111- 113; Adejumobi, **age**, 166; Milkias, **age**, 52.

[127] Adejumobi, **age**, xvi, 28- 35, 51, 75, 175- 176.

[128] Aykıt, **age**, 67.

[129] Iyasu'nun siyaseten dost olduğu ve destek sağlamaya çalıştığı ülkelerden bir tanesi de Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Siyasî desteğin yanı sıra ABD'yle ekonomik ve ticarî ilişkilerini de geliştirmek isteyen Iyasu, İtilâf Devletleri'nin baskılarına karşı iktisadi bağımsızlığını sağlamak istiyordu. Metaferia, **age**, 18, 20- 22, 43, 157- 159, 173, 177.

[130] Osmanlı Devleti tarafından Habeşistan'a gönderilen Sadık el- Müeyyed Paşa'nın Habeşistan ve Sahra altı Afrika'ya yönelik seyahatleri ve Afrika'daki nüfuz mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için

II. Menelik'in torunu İmparator Iyasu tarafından da sürdürülmüştür.[131] Birinci Dünya Savaşı'nı Habeşistan'ın sınırlarını genişletmek aynı zamanda Avrupalı devletlerin Habeşistan'a yönelik tehditlerini ortadan kaldırmak için tarihî bir fırsat olarak gören[132] Iyasu açısından, Türklerin siyasî desteğini almak son derece önemliydi.[133]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Habeşistan siyasetinde ciddi değişiklilere yol açmıştı. Habeşistan her ne kadar resmî olarak savaşa katılmamış olsa da ülkenin siyasî pozisyonunda önemli değişimler meydana geldiğini ifade edebiliriz. Habeş İmparatoru Iyasu, Türk-Alman ittifakına meyletmiş ve İtilâf Devletleri'ne karşı siyasî bir mücadele içerisine girişmiştir.[134] Bu doğrultuda Habeşistan toprakları Birinci Dünya Savaşı sırasında yerel aktörler üzerinden yürütülen İttifak Devletleri ile İtilâf Devletleri arasındaki örtülü bir siyasî güç mücadelesine sahne olmuştur.[135]

İmparator Iyasu'nun Habeşistan'da iktidara gelmesi bölgedeki bütün siyasî dengeleri değiştirmiştir. Bu durum, İtilâf Devletleri'nin Habeşistan üzerindeki sömürgeci politikalarının önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. İtilâf Devletleri'nin aralarında bir anlaşmaya vararak Habeşistan'ı parçalamak üzere kurguladıkları sömürgeci politikaların farkında olan Iyasu, Habeşistan'ı bu sömürgeci paylaşımdan korumak için kapsamlı bir dış politika izlemiştir. Habeşistan'da herhangi bir etnik ya da dinî ayrım gözetmeyen ve Habeşlilere karşı birleştirici bir siyaset uygulayan Iyasu, Somali Müslümanlarıyla da çeşitli temaslar sağlamıştır. Iyasu'nun Somali Müslümanlarıyla

---

bkz. Sâdık el- Müeyyed, **Habeş Seyahatnamesi**, yay. haz. Mustafa Baydemir, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999); Sâdık el- Müeyyed, **Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat**, sunuş ve giriş: İdris Bostan, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010).

131 İlhami Yurdakul, "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeleri", **Hediye Kitabı,** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, (İstanbul: Kitabevi, 2007): 85- 93; İlhami Yurdakul, "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dinî- Siyasî Nüfuz Mücadelesi", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, (2016): 205- 206, 208- 211, 213- 215, 217- 218.

132 Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Alberto Giaccardi, "L'Italia ed il Mullah nel Paese dei Somali": 789- 790.

133 Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126; Fatma Yıldız, The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia, (Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University College of Social Sciences Center for African and Oriental Studies, 2018), 44- 46, 49.

134 Wolbert Smidt ise bu durumun aksini ifade etmektedir. Habeşistan'ın Dışişleri Bakanı Bäyyänä Yəmär'ın, savaş boyunca hem İttifak Devletleri hem de İtilâf Devletleri'yle temaslarını devam ettirdiğini belirten Smidt, Iyasu'nun Türk- Alman ittifakıyla müttefiklik tesis ettiği ve Müslüman olduğuna iddialarını reddetmektedir. Wolbert G. C. Smidt, "The Foreign Politics of Leğ Iyasu in 1915/1916, According to Newly Discoverd Government Papers", **Proceedings of the 16th International Conference of Ethiopian Studies**, c. 1, ed. Svein Ege, Haral Aspen, Birhanu Teferra, Shiferaw Bekele (Trondheim: Norwegian University of Science and Technology Department of Social Anthropology, 2009): 166- 167.

135 John Hall, **Ethiopia in the Modern World**, (Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2003), 68; Tepedelen, **age**, 745- 751; Metaferia, **age**, 20- 22, 173; Milkias, **Afrika in Focus**, 52- 53.

doğrudan ilişki kurmasının temel sebebi Afrika Boynuzunda sömürgeci emelleri bulunan İtilâf Devletleri'ne karşı yerel müttefikler elde etmek istemesidir. Somali'de İngilizlere ve İtalyanlara karşı mücadele eden derviş hareketinin lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan[136] ile yakın ilişkiler tesis etmiş olan Iyasu'nun bu politikasının arkasında ise bölgede Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla faaliyet gösteren Osmanlı Devleti'nin olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü savaş boyunca İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele edecek olan Iyasu'ya en büyük destek Osmanlı Devleti'nden gelmiştir. Iyasu'nun İtilâf Devletleri'ne karşı Türk-Alman ittifakına yakınlık duyması özellikle İngilizleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Bu anlamda İtilâf Devletleri, Iyasu iktidarına karşı kendisinin yerel rakiplerini sahaya sürerek savaş boyunca onları desteklemişlerdir. Bir süre sonra Müslüman olduğunu ilân eden Iyasu'nun, Türk ve Almanların Pan-İslâmist politikalarıyla daha da tehlikeli bir hâle geleceğini düşünen İtilâf Devletleri ise Iyasu'dan rahatsızlık duyan Hristiyan seçkinleri ve Habeşistan Kilisesi'ni[137] desteklemişlerdir. Böylece İmparator Iyasu liderliğindeki Habeşistan Müslümanları, Türk-Alman ittifakından destek arayışına girerken Habeşistan Hristiyanları da İtilâf Devletleri'yle yakınlaşmışlardır. Devlet adamları ve ordu komutanlarının dahi bu mücadelenin içerisinde yer alması Habeşistan'ın Birinci Dünya Savaşı boyunca ciddi bir örtülü nüfuz mücadelesine sahne olmasına yol açmıştır.[138]

İtilâf Devletleri'nin emperyal faaliyetlerine karşı mücadelesinde Habeşistan Müslümanlarının desteğini almak için yeni bir politika geliştirmiş olan Iyasu, İslâmiyet'i kabul ettiğini ilân ederek geleneksel Hıristiyan kıyafetlerini terk etmiş ve

---

[136] Habeşistan-Somali ilişkilerinin en önemli tarihi aktörü olarak nitelendirebileceğimiz Şeyh Muhammed Abdullah Hasan, Somali milliyetçiliğinin en önemli ismi olmakla birlikte Habeşistan siyasî tarihini de derinden etkilemiştir. (Coşar, **age**, 32, 176).

[137] Afrika Hristiyanlığı; Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluktan bağımsız olup bu inançlardan belirli ölçüde farklıdır. Afrika Hristiyanlığını temsil eden Mısır ve Habeşistan'da bulunan İskenderiye'deki Kıpti Ortodoks Kilisesi ve Addis Ababa'daki Ortodoks Tewahedo Kilisesi olmak üzere iki ana akım mevcuttur. Söz konusu kiliseler Avrupa kiliselerinden bağımsızlardır. Habeşistan Ortodoks Kilisesi hakkında bkz. Stéphane Ancel, Eloi Ficquet, "The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church (EOTC) and the Challenges of Modernity", **Understanding Contemporary Ethiopia**, ed. Gérard Prunier, Éloi Ficquet, (London: Hurst&Company, 2015): 63- 91.

[138] Marcus, **A History of Ethiopia**, 114- 120; Henze, **age**, 114, 193- 201; Tepedelen, **age**, 745- 751; Aykıt, **age**, 67- 68; Richard Bosworth, Giuseppe Finaldi, "İtalyan İmparatorluğu", **Savaştaki İmparatorluklar**: 88- 89, 93- 94; Muzeyen Hawas Sebsebe, "Ethiopia and the Rising Powers: A Case Study on the Post- Cold War Era Ethiopia- Turkish Relation", **Journal of the Academic Elegance**, c. 2, s. 3, (2015): 88- 89; Shiferaw Bekele, "Monarchical Restoration and Territorial Expansion: The Ethiopian State in the Second Half of the Nineteenth Century", **Understanding Contemporary Ethiopia**: 177- 178; Muzeyen Hawas Sebsebe, "Diversification of Ethiopia's Foreign Policy and Post-cold War Ethio- Turkish Relations", (Doktora Tezi, T.C Ankara Yıldırım Beyazıt University Intitute of Social Sciences Department of International Relations, 2018), 32, 37, 140, 167- 168.

Müslüman kıyafetleri giymeye başlamıştır. Ayrıca bu kıyafetlerle çektirdiği fotoğrafları propaganda amaçlı olarak halk arasında dağıttırmış olan Iyasu, bazı bölgelerde yeni camiler inşa ettirmiş ve Habeşistan Müslümanlarının desteğini arkasına almayı başarmıştır. Savaş sırasında Türk-Alman ittifakına dâhil olarak Habeşistan Müslümanlarının İtilâf Devletleri karşısında kaderini değiştirebilmek adına Somali Müslümanlarla da ciddi bir ittifak tesis etmiş olan Iyasu, İngilizler ve İtalyanlar karşısında; Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği cihad-ı ekber'e de destek vermiştir. Hatta Habeşistan bayrağını değiştirmeye kalkarak "haç taşıyan aslan figürü yerine yeşil bir zemin üzerine La ilahe İllallah yazdırıp üstüne de hilal çizdirmesi" kendisini İtilâf Devletleri'nin yanı sıra Habeşistan'daki Hristiyan devlet adamlarının da hedefi hâline getirmiştir.[139]

Avrupalı devletlerin Habeşistan'a yönelik tehditlerini Türk-Alman ittifakından destek alarak dengelemek isteyen Iyasu'nun bu politikaları İtilâf Devletleri'nin Afrika Boynuzuna daha fazla müdahil olmasına yol açmıştır. [140] Buna rağmen Iyasu'nun iktidara gelmesi Habeşistan Müslümanları arasında da bir rahatlamaya sebep olmuştu. Habeşistan'ın Müslümanlardan oluşan bölgesi Harar'ı sık sık ziyaret eden Iyasu, Harar Müslümanlarına destek vermekte ve Habeş Müslümanlarının toplumsal yaşantı içerisinde önemli konumlara yükselmelerini sağlamaktaydı.[141] Harar üzerinden Ogaden'deki Somali Müslümanlarının da desteğini almayı ihmâl etmeyen Iyasu[142], gerçekleştirdiği evlilikler yoluyla da kendisine siyasî ve toplumsal destek aramaya çalışmıştır.[143] Böylece Habeşistan Müslümanlarının önde gelen isimleriyle çeşitli ilişkiler kurmuş olan Iyasu; Gojjam'dan Ras Hailu, Hararlı tüccar Abdullah Ali Sadık, Zeyla'dan Obakarto soyuna mensup Jimma Abba Jifar ve Leqa Qellam'daki Oromo kabileleriyle yakınlaşarak Habeşistan Müslümanlarını ülke siyasetinde hâkim konuma taşımayı başarmıştır.[144] Fakat bu durum başta Habeşistan Kilisesi olmak üzere

---

[139] Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, (Ankara: TTK, 1996), 172; Tepedelen, **age**, 749- 750; Abdu Muhammed Ali, "Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012), 134- 135 ve 125 numaralı dipnot; Aykıt, **age**, 67-68; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 44-48.

[140] Sebsebe, "Diversification of Ethiopia's Foreign Policy…": 140, 167- 168.

[141] Ahmed (Dua'le), **age**, 123- 124; Hassen, **age**, 265, 267- 268; Hassen, Erşahin, **age**, 745- 746.

[142] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 200; Robert L. Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia", **The Journal of African History**, c. 5, s. 3, (1964): 430.

[143] Ali, **age**, 130- 131; Hassen, **age**, 267- 268; Hassen, Erşahin, **age**, 744, 748- 749.

[144] Metaferia, **age**, 21; Ali, **age**, 130- 131; Ahmed (Dua'le), **age**, 124- 125; Hassen, **age**, 264- 265, 268; Hassen- Erşahin, **age**, 744, 748.

ülkedeki Hristiyanlar arasında büyük tepkilere yol açmıştır.[145] Iyasu'nun diğer imparatorlardan farklı olarak Müslüman kabilelerle görüşerek onları devlet görevine getirmesi Hristiyanlar arasında rahatsızlıklara yol açmış; Wallo, Shewa ve Hararghe gibi vilayetlerin idaresine Müslüman kabile liderlerini atamaya karar veren Iyasu'nun; Dajazmach[146] Gugsa Ali, Fitawrari[147] Said, Fitawrari Sira Bizu, Fitawrari Zalalaw, Kagnazmach Ebubekir gibi Habeşistan Müslümanlarının önemli isimlerine devlet görevi vermesi Iyasu muhaliflerinin kendisini "imparatorluk protokollerini ihlal etmekle" suçlamasına sebep olmuştur.[148]

Habeşistan siyasetinde önemli değişikliklere giden Iyasu, uygulamaya koyduğu reformların yanı sıra kendisine yönelik tehditleri bertaraf edebilmek için çeşitli güvenlik tedbirleri de almıştır. İtilâf Devletleri'nin desteklediği Hristiyan muhaliflerinden korunabilmek adına "Terenbullé" isminde yeni bir polis teşkilatı kurmuştur. Terenbullé, "Trablusgarp" kelimesinin Amharca yazılışıdır. Iyasu'nun kurduğu emniyet teşkilatına bu ismi vermesinin sebebi İtalyan sömürgeciliğinin bir avuç Osmanlı subayı karşısındaki başarısızlığına dikkat çekmektir.[149] Çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasında Habeşistan'daki nüfuz alanını genişletmek isteyen ülkelerin başında İtalya Krallığı gelmekteydi. Eritre'deki sömürgeleri üzerinden Habeşistan'ı ele geçirmek isteyen İtalyanlar için Habeşistan oldukça önemli bir bölgeydi.[150] İtilâf Devletleri'nin siyasî baskılarına karşı ekonomik bağımsızlığını sağlamak adına da birtakım teşebbüslerde bulunmuş olan Iyasu, 1905'te Mısır Millî Bankası'nın desteğiyle kurulmuş olan Habeşistan Bankası'nın 1915'te ilk banknotlarını basmasını sağlamış fakat Avrupalı devletlerin ekonomik baskıları karşısında tedavüle sokulan bu yeni para birimi çok fazla kabul görmemiştir.[151]

---

[145] Ahmed (Dua'le), **age**, 124. Ayrıca bkz. Fitawurai Takla Hawariat Takla Mariam, **Ye- Hiywate Tarik**, (Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2005); Paulos Milkias, **Haile Selassie: Western Education and Political Revolution in Ethiopia**, (New York: Cambria Press, 2006).

[146] Dajazmach, bir tür sivil paşalık unvanıdır. (The Battle of Adwa…, xi).

[147] Fitawrari, askerî bir unvan olmakla birlikte önemli ordu komutanlarına verilmektedir. (The Battle of Adwa…, xi).

[148] Ahmed (Dua'le), **age**, 124- 125; Hassen, **age**, 268; Hassen, Erşahin, **age**, 744.

[149] Ahmed (Dua'le), **age**, 124.

[150] Adejumobi, **age**, 70; Giampaolo Calchi Novati, "Italy and Africa: How to Forget Colonialism", **Journal of Modern Italian Studies**, c. 13, s. 1, (2008): 41- 43; Coşar, **age**, 33. İtalyan Faşist lider Benito Mussolini, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'e yönelik şu cümleleri sarf etmiştir: *"Burası İngiltere'nin sadece bir yolu ise İtalya için hayattır"*. Dahir Hussein Addawe, "Somali'de Avrupalı Sömürgeciler ve Direniş Hareketleri (1885- 1950)", (Doktora Tezi, T.C Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2018), 32.

[151] Henze, **age**, 209.

İtilâf Devletleri'nin Habeşistan'a yönelik tehditleri karşısında askerî düzenlemelerin yanı sıra çeşitli toplumsal düzenlemelere de gitmek zorunda kalan Iyasu, özellikle Harar bölgesine yerleştirilmiş olan Hristiyan Habeşistanlılara karşı çeşitli tasarruflarda bulunmuştur. Bölgede Müslümanların lehine olan demografik yapının değiştirilmesi amacıyla Harar'a yerleştirilmiş silahlı bir güç olan "Naftenga"ları buradan sürmek için harekete geçen Iyasu'nun bu politikası Habeşistan Müslümanları tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Habeşistan'daki Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Naftengalar düzenli ordunun eksikliğini bahane ederek silahlarını teslim etmek istememişler ve Iyasu'ya karşı ayaklanmışlardır. Habeşistan ordusunda paralı asker olarak hizmet eden Naftengalar'ın, Harar Müslümanlarını öldürmeleri ve şehri yağmalamaları Harar'dan sürülmelerine sebep olmuştur.[152] Iyasu'nun yaptığı değişikler doğrultusunda bölgenin kontrolü tamamıyla Müslümanların eline geçmişti. Aynı zamanda çoğunluğu teşkil ettikleri hâlde uzun yıllar Hristiyanların baskısı altında yaşayan bazı Müslüman aileler ve hocalar da Iyasu sayesinde toprak sahibi olmaya başlamışlardı.[153] Habeş Müslümanlarının İmparator Iyasu sayesinde bölgede güç kazanmaya başlaması ve ülke siyasetinde çoğunluğu teşkil eder bir hâle gelmeleri İtilâf Devletleri ve Ortodoks Kilisesi için Habeşistan'ın köklü Hristiyanlık geleneğinden koparılarak bir "İslâm" kimliği kazandığına işaret etmekteydi.[154] Iyasu'nun politikaları doğrultusunda ülke siyasetinden dışlandıklarını düşünen Habeşistan Kilisesi ve Hristiyanlar ise Iyasu'nun iktidardan indirilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardı. Bu sebeple İtilâf Devletleri'nden destek alma çabalarına girmişlerdi.[155]

Iyasu'nun İslâmiyet'i kabul ettiği için hedef hâline gelmesi sebebiyle kendisine yönelen tehditleri ortadan kaldırması gerekiyordu. Bu yüzden Habeşistan Müslümanları ile temasını daha da arttırmıştı. Büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Habeşistan'ın doğusundaki Hararghe ve Harar Vilayetlerine ziyaretler gerçekleştiren Iyasu, bölgenin siyasî ve toplumsal düzeniyle yakından ilgilenmiş ve burada yaşayan Somalili kabilelerin liderleriyle de görüşmeler gerçekleştirmiştir.[156] 1915'e gelindiğinde Harar'a tamamen hâkim olmayı başaran Iyasu, Habeşistan'ın doğusundaki Müslümanlar üzerinde ciddi bir otorite kurmuş olduğu gibi Harar Müslümanlarının, Ogaden'deki Somali kabilelerinin ve Oromoların da desteğini

[152] Ahmed (Dua'le), **age**, 125- 126, 128; Hassen, Erşahin, **age**, 745.
[153] Hassen- Erşahin, **age**, 740- 745.
[154] Ahmed (Dua'le), **age**, 125- 126, 128; Hassen, Erşahin, **age**, 745.
[155] Ahmed (Dua'le), **age**, 127.
[156] Ahmed (Dua'le), **age**, 124; Hassen, Erşahin, **age**: 744.

arkasına almayı başarmıştır.[157] Habeşistan Müslümanlarının gün geçtikte güç kazanmasından ciddi anlamda rahatsızlık duyan İtilâf Devletleri, İmparator'u ve taraftarlarını saf dışı bırakmak için Iyasu'nun daha önce mücadeleye girişmiş olduğu silahlı Hristiyan gruplardan Naftengaları kullanmaya başlamışlardır.[158] Buna karşın daha önce Habeşistan Müslümanlarının önde gelen isimlerinin kızlarıyla çeşitli evlilikler yapmış olduğunu belirttiğimiz Iyasu, Müslümanları devlet görevlerine getirmeye devam etmiştir. Vali, bakan, komisyon üyesi gibi isimleri Müslüman liderlerden seçmiş ayrıca devlet adamalarının kullandıkları geleneksel isimleri terk etmeleri gerektiğini ifade ederek onlara Müslüman isimleri vermiştir. Jijiga, Dire Dawa ve Asmara'da inşa ettirdiği yeni camiler sebebiyle de ülkedeki Hristiyanların ciddi anlamda tepkisini çekmiştir.[159]

Şubat 1915'te Harar'a gelen İmparator Iyasu'yu burada Tafari Makkonen karşılamıştı. Daha sonradan Ras unvanı alacak olan Tafari Makkonen, dönemin Harar Valisi olmakla birlikte İmparator Iyasu'ya darbe yaparak Habeşistan'daki siyasî gücü ele geçirecek olan isimdi. Harar'a geldiğinde Tafari Makkonen ile Harar ve Somalili Müslümanların durumu hakkında detaylı bir görüşme gerçekleştiren Iyasu, bölgedeki devlet mekanizmasını tamamıyla değiştirmeye kararlıydı. Harar'a yönelik ziyaretinde Müslümanların geleneksel kıyafetlerini giymiş olan Iyasu, Habeşistan Müslümanların gönlünü kazanmayı başarmıştı.[160]

İmparator Iyasu, Habeşistan'a hâkim olmasına rağmen ülkedeki siyasî gücü tamamıyla ele almayı başaramamıştı. İttifak Devletleri'nin yanı sıra İtilâf Devletleri'yle de yürütülecek diplomatik görüşmeler için Dışişleri Bakanı Lej Beyene Yemer[161]'i görevlendiren Iyasu, kendisinden ülkenin gidişatıyla ilgili düzenli bir şekilde rapor almaktaydı. Fakat ülke içindeki dengeler Iyasu'nun mutlak hâkimiyeti ele almasını engellemekteydi. Bu süreçte Başbakanlık görevini yürütmekte olan Habte Giyorgis de

[157] Hassen- Erşahin, **age**, 744- 746.
[158] Ahmed (Dua'le), **age**, 127- 128.
[159] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126.
[160] Ahmed (Dua'le), **age**, 124; Hassen, **age**, 264- 268, 275; Hassen, Erşahin, **age**, 744, 748.
[161] Tigrayların önemli devlet adamlarından bir tanesi olan Yemer, II. Menelik'in iktidarı döneminde Posta ve Telgraf Bakanlığı yapmış, 1911'de II. Menelik'i devirmek için Ras Abate tarafından düzenlenen darbe teşebbüsüne katıldığı için hapse atılmıştır. Iyasu'nun tahta çıkmasından sonra affedilerek Habeşistan'daki önemli devlet adamlarından bir tanesi olmuş ve Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. Yemer, daha sonradan Habeşistan Mahkemesi Başkanlığı da yapmıştır. Chris Prouty, Eugene Rosenfeld, **Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea**, 2. bs. (London: Scarecrow Press, 1994), 50.

ülke siyasetinde öne çıkan isimlerden bir tanesi olmuştu.[162] Iyasu'yu tahttan indirmek isteyen teyzesi Zawditu ve Tafari Makkonen ile birlikte hareket eden Habte Giyorgis, Habeşistan Kilisesi'nin desteğini de sağladıktan sonra İtilâf Devletleri'nden destek almaya çalışmıştır. Söz konusu isimlerin Iyasu'yu devirmek için planlar yapmaya başlaması iç siyasetteki çekişmeleri çok daha ciddi boyutlara taşımıştır.[163] Osmanlı Arşivi'ndeki 14 Nisan 1915 tarihli bir belgeye göre; Rus basınında çıkan haberlerde İtilâf Devletleri'nin Habeşistan hükûmetini Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmasını temin etmek için Addis Ababa'ya özel bir heyet gönderdikleri bilgisi yer almaktadır. Ruslara göre, Habeşistan ordusunun Mısır'da Türklere karşı kullanılması düşünülmekteydi.[164] Fakat Iyasu, İtilâf Devletleri'nin bütün diplomatik girişimleri ve siyasî baskılarına rağmen İtilâf Devletleri'nin ülkesi üzerindeki tehditlerini bertaraf edebilmek için zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin İslâm birliği siyasetine destek vermeye başlamış ve örtülü bir şekilde Türk-Alman ittifakına dâhil olmuştur.[165] Aynı zamanda Habeşistan Kilisesi'ne karşı tavır alarak ülke siyasetinde Müslümanları etkin kılmış olması da bir anlamda kendi sonunu hazırlamasına yol açmıştır.[166]

Osmanlı Devleti'nin İmparator Iyasu'ya verdiği desteği protesto eden İtilâf Devletleri[167], 12 Eylül 1916'da Türk-Alman ittifakına yakın politikasını devam ettirdiği takdirde Habeşistan'a yönelik silah ambargosu uygulayacaklarını ilân etmişlerdir.[168] İmparator Iyasu'nun İttifak Devletleri'ne yakınlık göstermesinin birçok siyasî sebebi vardı. Kızıldeniz'in karşı kıyısında bulunan Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olması Iyasu için son derece önemliydi. Çünkü Arap Yarımadası eğer İtilâf Devletleri'nin eline geçerse bu durum Habeşistan'ın güvenliği açısından da çeşitli tehditler barındırmaktaydı. Ayrıca Habeşistan'daki Müslüman nüfusu himaye etmekte olan Iyasu, kendisini "Habeşistan Müslümanlarının Meliki" olarak görmesi sebebiyle; Sultan Reşat'ı da Müslümanların Halife'si olarak kabul etmekteydi.[169] Yukarıda belirtilen sebepler doğrultusunda İmparator Iyasu'nun

[162] Smidt, "The Foreign Politics…": 165- 166.
[163] Marcus, **A History of Ethiopia**, 118- 120.
[164] Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)., HR.SYS., nr. 2335/65 (Tarih: M.14.04.1915)
[165] Tepedelen, **age**, 745- 751; Metaferia, **age**, 21; Carol Ann Gillespie, **Ethiopia**, (New York: Chelsa House Publishers, 2003), 116; Ahmed (Dua'le), **age**, 127; Christopher Clapham, "The Era of Haile Selassie", **Understanding Contemporary Ethiopia**: 184.
[166] Stuart Munro Hay, Richard Pankhurst, **Ethiopia**, (Santa Barbara: Clio Press, 1995), xxiii; Adejumobi, **age**, 51- 52, 175- 176; Gillespie, **age**, 116.
[167] Metaferia, **age**, 21.
[168] Marcus, **A History of Ethiopia**, 115.
[169] Tepedelen, **age**, 747.

İtilâf Devletleri'nin doğrudan hedefi hâline gelmesi, Habeşistan'daki güç mücadelesi daha da arttırmıştır. Afrika Boynuzunda hem ekonomik hem de stratejik çıkarları olan İngilizler, Habeşistan'ı çevreleyerek siyasî baskı altına almışlardır. [170] Çünkü Malta Adası, Süveyş Kanalı, İskenderiye ve Aden körfezi gibi bölgelerde hâkim konumda olan İngilizler, Akdeniz üzerinden Kızıldeniz'i de kontrol etme imkânına sahip olmakla birlikte Doğu Afrika'daki yayılmacılıklarını devam ettirmek istiyorlardı.[171] Aynı şekilde İtalyanlar da Trablusgarp üzerinden Akdeniz'de etkinlik kurma çabalarının yanı sıra Habeşistan üzerinden Kızıldeniz'e hâkim olmak istiyorlar bu sebeple de Habeşistan'ın yanı sıra Somali'de de etkinlik kazanmaya çalışıyorlardı.[172]

7 Eylül 1916'da Habeşistan'daki Kıpti Patriği, Iyasu'nun taht üzerindeki haklarını ve siyasî meşruiyetini yitirdiğini ilân ederek Habeşistan İmparatorluğu'nun Kraliçe Zawditu tarafından devralınması gerektiğini ifade etmiştir.[173] İmparator Iyasu'yu tahttan indirmek için Habeş Hristiyanlarının başlattığı ayaklanmalar İtilâf Devletleri'nden alınan destek doğrultusunda başarılı olmuş böylece savaş sırasında Türk-Alman ittifakıyla yakınlaşmış olan Habeşistan'ın Müslüman İmparatoru Iyasu, bir darbe sonucunda Habeşistan tahtından indirilerek saf dışı bırakılmıştır. Iyasu'nun bir askerî darbe sonucunda alaşağı edilmesiyle birlikte Harar Vilayetinin eski valisi Ras Tafari Habeşistan'daki siyasî gücü ele almayı başarmıştır.[174] Fransız misyonerler tarafından özel olarak yetiştirilmiş olan ve ilginç bir şekilde Hz. İsa'nın yer yüzüne kendisinin bedeninde dönecek olduğuna inanılan Ras Tafari[175], babası Ras Makkonen[176]'in soyunu Hz. Süleyman'a dayandırması sebebiyle Habeşistan'daki

[170] Tepedelen, **age**, 745- 751; Metaferia, **age**, 30.
[171] Robert Mallett, **Mussolini in Ethiopia, 1919- 1935**, (New York: Cambridge University Press, 2015), 15, 68.
[172] Paolo Tripodi, **The Colonial Legacy in Somalia, Rome and Mogadishu: From Colonial Adminstration to Operation Restore Hope**, (London: Palgrave Macmillan Press, 1999), 13- 14; Abdilwali Mohamed Hussein, "Somali'de Sömürgecilik ve İslamcılık (1840- 1960)", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Anabilim Dalı, 2018), 43, 46.
[173] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126.
[174] Ryszsard Kapuscinski, **Afrika Aslanı**, çev. Gül Çağlalı Güven, (İstanbul: Om Yayınevi, 2000), 88- 89; Muhammed Berdibek, **Siyah Güzeldir**, (İstanbul: Profil Kitap, 2018), 36.
[175] 1920'li yıllarda Jamaikalı Pan- Afrikanist fikir adamı Marcus Garvey'in öğretilerinden hareketle ortaya çıkmış bir hareket olan Rastafarilik, *"senkretik, binyılcı, mesihçi, Afrika kökenli zenci kölelerin direnişiyle güç kazanmış olan yeni bir dinimsi oluşumdur. Rastafariler kadim İsraillilerin torunları olduğuna ve işledikleri günahlar yüzünden sürgün edildiklerine, ilk Habeşistan kralı Haile Selassie I'in yaşayan tanrı ve dünyanın kralı olduğuna"* inanmaktadırlar. Rastafaryanizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "Siyahî Senkretik Bir Dinî Hareket Olarak Rastafarilik", **Bilimname**, s. 34, (2017): 247- 286.
[176] Ras Tafari'nin babası Ras Makonnen, İmparator II. Menelik döneminde Hararge Eyaleti'nin valisi olarak görev yaptığı yıllarda Harar'dan Ogaden'e kadar Müslüman nüfusun olduğu bölgelere çeşitli seferler düzenleyerek yağmacılık yapmıştır. Makonnen'in düzenlediği seferler sırasında bölgede

Hristiyanların yanı sıra Yahudilerin de desteğini sağlamayı başarmıştır. Ras Tafari, eski İmparator II. Menelik'in torununun damadı olmakla birlikte Iyasu'nun yeğeni Menen Asfaw'la evliydi. Hanedan içerisindeki akrabalık bağlarını da kullanarak kendi siyasî gücüne bir meşruiyet sağlamış olan Ras Tafari, Habeşistan'a hâkim olduktan sonra İtilâf Devletleriyle açıktan bir iş birliğine gitmiştir.[177] Iyasu'nun tahttan indirilmesiyle birlikte eski İmparator II. Menelik'in kızı ve aynı zamanda Iyasu'nun teyzesi olan Zawditu, geleneksel temayüllerin dışına çıkarak iktidarı devralmış, İmparator Menelik'in kuzeni olan Ras Makonnen'in oğlu Tafari ise Ras[178] unvanını alarak imparator vekilliğine getirilmiştir.[179] 30 Eylül'de Addis Ababa'ya gelen Zawditu, 2 Ekim 1916'dan itibaren yeni kraliçe olarak ülkeyi yönetmeye başlamıştır.[180] Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde iktidara gelmiş ve 1913- 1916 yılları arasında hüküm sürmüş olan Iyasu[181], bir askerî darbe sonucu tahtından indirilmiştir. 8 Ekim'de Ogaden bölgesine kaçmak zorunda kalarak kendisini destekleyen Somalili kabilelerin yanına sığınmış[182] olan Lic Iyasu'nun yaklaşık 3 yıl boyunca sürmüş olan iktidarı "modern Habeşistan tarihinin en şaşırtıcı ve en tartışmalı dönemlerinden" bir tanesi olmuştur.[183]

---

yaşayan Somali kabileler ciddi zararlara uğramış, yoksulluk ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Mike Davis, **Üzerinde Güneş Batmayan Katliam**, çev. Umut Haskan, (İstanbul: Yordam Kitap, 2009), 158.

[177] Musa Dede, "Habeş Hazinesi", **Hürriyet**, 13.08.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/musa-dede/habes-hazinesi-40548545 [17.01.2019].

[178] Ras, Habeşistan'da bir tür soyluluk unvanı olmakla birlikte *"prens"* anlamına da gelmektedir. (The Battle of Adwa…, xi- xxi).

[179] Erenbilge, **age**, 32; Marcus, **A History of Ethiopia**, 58, 80, 116; 133; Orhonlu, age, 174 ve 50 numaralı dipnot; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 234- 235, 269- 270; Henze, **age**, 195; Hall, **age**, 68, 71; Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 92- 93; Tepedelen, **age**, 749- 750; Milkias, **Afrika in Focus**, 52- 53; Aykıt, **age**, 67- 69; Gündüz, **age**, 189-192; Albayrak, **age**, 272; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **age**, 225- 226. 1923'te Zawditu'nun ölümüyle birlikte Ras Tafari, İmparator I. Haile Selassie ismiyle tahta çıkmıştır. (Gillespie, **age**, 116; Aykıt, **age**, 69).

[180] Marcus, **A History of Ethiopia**, 116; Henze, **age**, 195. Daha sonraları I. Haile Selassie olarak kendisini Habeşistan İmparatoru ilân edecek olan Ras Tafari gerek kendi iktidarı gerek ise İmparator naipliği yaptığı Kraliçe Zawditu döneminde Habeşistan'ın dış politikasını tamamıyla değiştirmiştir. Zawditu ve Ras Tafari (Selassie) döneminde Avrupalı devletlerle uyumlu bir politika takip eden Habeşistan Avrupalı devletlerle yakınlaşmıştır. Sebsebe, "Diversification of Ethiopia's Foreign Policy…": 37- 38, 168.

[181] Hay, Pankhurst, **age**, xxvii; Metaferia, **age**, 173- 174; Hassen, **age**, 261- 265.

[182] Marcus, **A History of Ethiopia**, 116.

[183] Bosworth, Finaldi, **age**, 80. "Lic" (Lij) unvanı Habeşistan'da yalnızca soylu çocuklar için kullanılmaktadır. Örneğin Ras Tafari Makkonen (I. Haile Selassie)'den önceki İmparator "V. Iyasu" olarak adlandırılmaktadır. Bunun sebebi Lic Iyasu'nun Müslüman kimliği dolayısıyla Habeşistan siyasi tarihinden dışlanmış olmasıdır. Bu doğrultuda İmparator Lic Iyasu'nun hiçbir zaman *"Kralların Kralı"* olarak taç giymediği iddia edilmektedir. (The Battle of Adwa…, xi; Kapuscinski, **age**, 34- 37). Iyasu'nun aksine, bir askerî darbe sonucunda iktidarı ele geçiren ve ilerleyen yıllarda I. Haile Selassie adıyla tahta çıkan Ras Tafari ise *"Kralların Kralı"* olarak nitelendirilmiştir. Bkz. (Asfa Wossen Asserate, **King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia**, (Berlin: Haus Publishing, 2015). Bir diğer görüşe göre ise Lic Iyasu ismi *"çocuk İsa"*, O'nu tahttan

Iyasu'nun tahttan indirilmesinden sonra herhangi bir karşı darbe ortamının oluşmaması ve güvenliğin sağlanması için çeşitli tedbirler almış olan Ras Tafari, İmparator Iyasu tarafından kurulan polis teşkilatını lağvederek "Arada Zebegna" adı verilen kendisine bağlı güvenlik kuvvetleri oluşturmuştur. Addis Ababa başta olmak üzere diğer büyük şehirleri sıkı bir denetim altına alan Ras Tafari[184], 1917'de Habeşistan ordusunda çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Ayrıca Alman Doğu Afrika'sına yönelik askerî harekâta katılmış olan İngiliz subaylardan yararlanmış ve "İmparatorluk Muhafız Birliği"ni kurarak iktidarını korumaya çalışmıştır. Böylece bir süre sonra Habeşistan'da daimî bir güç hâline gelmiş olan Ras Tafari[185], İtilâf Devletleri'nin yanı sıra ABD nezdinde de çeşitli diplomatik teşebbüslerde bulunmuştur. Hatta bu doğrultuda siyasî meşruiyetini sağlamak adına ABD başkanı Woodrow Wilson'a da bir mektup yazmıştır.[186] 1917'den itibaren Iyasu ve taraftarlarının Habeşistan üzerinde hiçbir etkisinin kalmamasıyla birlikte Habeşistan Müslümanları geçmişte de olduğu gibi ülke siyasetinden dışlanmış ve büyük baskılara maruz kalmışlardır. Hatta Hristiyan yöneticilerin eline geçen şehirlerdeki camilerin büyük bir kısmı kiliseye çevrilirken ülkedeki Müslümanlar din değiştirmeye zorlanmışlardır.[187]

2.2.2. Eritre ve Cibuti'de Sömürgecilik Faaliyetleri

Tarihî ve fizikî açıdan Habeşistan coğrafyasının bir parçası olan Eritre ve Cibuti toprakları da Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'nin hedefi hâline gelmiş olan bölgelerdir. Habeşistan'ın siyasî anlamda bir parçası olan Eritre, İtalyanların kontrolü altında bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hevesinde olan İtalyanlar, Eritre'yi sömürgeleştirerek Kızıldeniz'e hâkim olmak istiyorlardı. Habeşistan'a saldırmış olmalarına rağmen merkezî bölgeleri ele geçiremedikleri için Eritre'yi işgal ederek buraya yerleşen İtalyanlar[188] böylece bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Kızıldeniz sahil şeridinde hâkimiyet kurmuş ve Masavva ile

indiren Ras Tafari (Haile I. Selassie) ismi ise *"Kutsal Köle"* anlamına gelmektedir. Ahmet Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşma Etkisi", **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**, ed. Kemal Çiçek, (Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001): 462, 56 numaralı dipnot; Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, 148, 56 numaralı dipnot).

[184] Thomas P. Ofcansky, "National Security", **Ethiopia: A Country Study**, ed. Thomas P. Ofcansky, LaVerle Berry, (Washington: Federal Research Division, 1991): 315; Workneh Gebeyehu Woldekidan, "An Analysis of the Influence of Politics on Policing in Ethiopia", (Doktora Tezi, University of South Africa, 2016), 5- 6, 22- 23, 51.

[185] Ofcansky, "National Security", **Ethiopia: A Country Study**: 273.

[186] Metaferia, **age**, 22, 174.

[187] Dursun, "Etiyopya": 490.

[188] Davut Dursun, "Eritre", **TDVİA**, c. 11, (1995): 303- 304; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 121- 205.

Assab gibi Doğu Afrika'nın en önemli limanlarını ele geçirmişlerdir.[189] Akdeniz ve Kızıldeniz'de sağladıkları kontrolü başka bir Avrupalı devlete kaptırmak istemeyen İtalyanlar, Kuzey Afrika'da Trablusgarp ve Bingazi'ye Afrika Boynuzunda ise Somali ve Eritre'ye yerleşmişlerdir.[190] Eritre'yi sömürgeleştirdikten sonra Masavva limanı üzerinden Habeşistan'a saldırarak burayı işgale kalkışan İtalyanlar, Habeşistan ordusuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Ras Alula'nın komutasında harekete geçen Habeşistan ordusu, Albay Tomasso de Cristorebe komutası altında bulunan 500 kişilik İtalyan taburunu Sudan'ın anahtarı olarak nitelendirilen Dogali bölgesinde yenilgiye uğratmıştır. Eritre'yi Habeşistan üzerinden işgale teşebbüs edip yenilgiye uğramış olan İtalyanlar bunun üzerine 25.000 kişilik bir kuvveti Masavva'ya sevk etmişler ve Eritre'deki konumlarını güçlendirmek durumunda kalmışlardır.[191] Habeşistan'ı ele geçiremeyen İtalyanlar bir süre sonra Eritre'deki Müslüman mahallî sultanlıkların hâkimiyetine son vererek bölgeyi tamamıyla işgal etmişlerdir. Eritre'nin işgal edilmesi ise Osmanlı Devleti'nin Hicaz, Asir ve Yemen bölgelerine yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmuştur.[192] İmparator Iyasu'nun iktidara gelmesiyle birlikte Habeşistan'a yönelik politikalarında değişikliğe gitmek durumunda kalan İtalyanlar, sömürgecilik faaliyetlerini yürütmeye devam etmiş fakat öncelikli hedefleri Eritre'deki çıkarlarını korumak olmuştur.[193] Eritre'yi Habeşistan'a yönelik yayılmacı emelleri için bir üs olarak kullanan İtalyanlar[194], Doğu Afrika'da şekillenen yeni güç dengesinin içerisinde yer almak istedikleri için buradaki paylaşıma sessiz kalmamışlardır. Bölgedeki İngiliz yayılmacılığına karşı Fransızlarla daha yakın bir ilişki içerisine girişmiş olsalar da Türk-Alman ittifakıyla müttefiklik ilişkisi kuracak bir

[189] Avcı, **age**, 73- 74; Najwa Mutahar, "Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği", (Doktora Tezi, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014), III- VIII.

[190] İtalyanların; Habeşistan, Somali ve Eritre'ye yönelik sömürgeci politikaları hakkında bkz. Giampaolo Calchi Novati, **Il Corno D' Africa Nella Storia E Nella Politica: Etiopia, Somalia e Eritre afra Nazionalismi, Sottosviluppo e Guerra**, (Torino: Societa Editrice Internazionale, 1994).

[191] Muhammed Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922**), (Ankara: TTK, 2013), 74- 75; Muhammed Tandoğan, "Habeş Eyaleti [5 Temmuz 1555/15 Şaban 962]", **Afrika'da Osmanlı Asırları: Siyah İnci Beyaz Lale**, (İstanbul: Kenz Yayınları, 2013): 94- 95.

[192] Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'de İtalyan tehditlerini savuşturmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Örneğin Taiz Mutasarrıflığına bağlı olan Haceriye kazasının kaymakamı Prizrenli Mehmed Bey, İtalyanları Eritre'deki Masavva ile Assab limanlarından çıkarabileceğini ve *"Habeşistan'da Osmanlı Hükümeti namına"* işgal yapabileceğini 14 Ekim 1911'de Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. (BOA., DH.SYS., nr. 75/1 (Tarih: H.20.10.1329).

[193] Robert L. Hess, "Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War", **Journal of African History**, c. 4, s. 1, (1963): 106.

[194] Yemane Mesghenna, "Italian Colonialism in Eritrea 1882- 1941", **Scandinavian Economic History Review**, c. 37, s. 3, (2011): 65- 68.

Habeşistan'ın Eritre'yi ilhak edeceğinden çekindikleri için Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'ne katılmışlardır.[195]

Eritre'nin kuzey doğusundan Fransız Somali'si olarak adlandırılan Cibuti'ye uzanan hat Danakil bölgesi olarak adlandırılmaktaydı. Eritre'den Cibuti'ye kadar uzanan bölgede dağınık bir şekilde yaşayan Afar kabileleri, her biri kendi saltanatını devam ettiren Aussa, Rahayta, Biru, Tacura, Gobad gibi mahallî sultanlıklar tarafından yönetilmekteydi. "Afar üçgeni" olarak da adlandırılan bölgede sınırlı hâkimiyetlerini sürdüren söz konusu sultanlıkların idaresi İtalyan ve Fransız işgalleriyle birlikte sona ermiştir.[196] Eritre halkının etnik ve dinî bakımdan belirli farklılıklar göstermesi İtalyanların bu durumu kullanmaya çalışmalarına yol açmıştır. Eritre'deki kabileleri çeşitli farklılıklara göre ayırmış olan İtalyanlar, Hristiyan kabileleri kendi siyasetleri lehine kullanmışlar ve Afar bölgesinde bu şekilde hâkimiyet sağlamışlardır. Cibuti'nin de Fransızların sömürgesi olması sebebiyle Afar bölgesi; İtalyanlar ve Fransızlar arasında paylaştırılarak iki ayrı sömürge idaresi altında yaşamaya mecbur bırakılmıştır.[197] Böylece Habeşistan'ı üç koldan baskı altına almış olan İtilâf Devletleri ancak Doğu Afrika'nın en büyük gücü olan Habeş İmparatorluğu'nu saf dışı bıraktıktan sonra Eritre ve Cibuti'de hâkimiyet sağlayabilmişlerdir.[198]

Doğu Afrika'ya yönelik sömürgeci paylaşım çerçevesinde daha önce Sudan'ı işgal etmiş olan İngilizler, İtalyanların; Habeşistan ve Somali'ye yönelmesine sebep olmuşlardır. Böylece İtalyanlar, Eritre'yi işgal ederlerken Fransızlar da Cibuti'ye yerleşmişlerdir. Dolayısıyla denize herhangi bir çıkış noktası kalmayan Habeş İmparatorluğu, Afrika Boynuzunun Avrupalı sömürgeciler arasında paylaşılmasına engel olamamıştır.[199] Ayrıca Eritre'deki İtalyanlarla Cibuti'deki Fransızlar denize çıkışı kalmayan Habeşistan'ın ekonomik ve ticarî faaliyetlerini de ciddi anlamda sınırlandırmışlardır. Bölge ticaretinden büyük oranda pay alan Fransızlar, Addis Ababa'dan Cibuti'ye kadar bir demir yolu inşa etmiş ve 1917'ye gelindiğinde söz konusu hattı tamamlayarak kullanıma açmışlardır.[200]

---

[195] Hess, "Italy and Africa…": 108, 110- 111, 113- 116, 125- 126.
[196] "The Afar Nation", https://dankalia.org/about/eritrean-afar-people/ [20.02.2019].
[197] Steven Serels, **The Impoverishment of the African Red Sea Littoral, 1640- 1945**, (Cham: Palgrave Macmillan, 2018), 131- 164.
[198] Ahmet Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri: Bilâdüssudan Sultanlıkları", **Afrika'da Osmanlı Asırları: Siyah İnci Beyaz Lale**: 47.
[199] Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 110.
[200] Henze, **age**, 206, 209; Adejumobi, **age**, 72; Merve Dalan, "Başarısız Bir Devlet Olarak "Somali", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim

Eritre ve Cibuti her ne kadar İtalyan ve Fransızlar tarafından sömürgeleştirilmiş olsa da bölgede mahallî sultanlıklar tarafından başlatılan çeşitli direniş hareketleri de meydana gelmiştir. Örneğin Eritre'de İtalyanlara karşı Sultan Haysma Ahaw ve oğlu Sultan Muhammed Haysama direnişe geçen en önemli isimler olarak kabul edilmektedir.[201] Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin cihad-ı ekber ilânı Eritre ve Cibuti'deki mahallî sultanlıklar arasında sınırlı da olsa bir karşılık bulmuş fakat ciddi anlamda etkili olamamıştır.[202] Fakat özellikle 1917'den itibaren Kızıldeniz'in kıyısındaki mahallî sultanlıklar arasında Sultan Reşat'a bağlılığını bildirerek cihada katılanların da mevcut olduğunu ifade edebiliriz.[203] Örneğin Somalili kabilelerin liderlerinden Molla Muhammed bir ayaklanma başlatarak Berbera'daki İngilizlere saldırmış ve Seyid Hasan kuvvetlerine katılmıştır.[204] Aynı şekilde Somali'de uzun yıllar 30.000 süvarisiyle birlikte İngiliz ve İtalyanlara karşı çarpışmakta olan El- Vedat da bölgedeki Danakil kabileleriyle birlikte 1916'da Osmanlı Devleti saflarına katılmıştır.[205] Aynı zamanda Nairobi'den gelen istihbarat raporlarına göre Mehdilik iddiasında bulunmasına rağmen Habeşistan'ın güneyinde Müslümanlara liderlik eden komutanlardan bir tanesi olan Muhammed Yusuf'ta cihada katıldığını açıklayan isimlerden bir tanesidir.[206] Eylül 1917'de Cibuti'nin kuzeyindeki Eritre'nin Afar bölgesinde bulunan Rahayta Sultanı Ahmet'te cihad-ı ekber katıldığını ilân etmiş ve İtalyanlara savaş açmıştır.[207] Somali Molla'sı Seyid Hasan gibi Aden'deki VII.

Dalı Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2013), 56; Letaconnoux, **age**, 17, 37, 154- 156; Hussein, **age**, 53- 54. Birinci Dünya Savaşı'nda Cibuti hakkında bkz. Laurent Jolly, "The First World War Seen from Djibouti: Controlling, Recruiting, Enlisting", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, (Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018), https://books.openedition.org/cfee/1137 [30.04.2019].

[201] "The Afar Nation", https://dankalia.org/about/eritrean-afar-people/ [20.02.2019]. Sultan Haysma Ahaw'ın bir diğer oğlu Sultan Yasin Haysama (1892- 1931) da İtalyan sömürgeciliğine karşı mücadelesini uzun yıllar devam ettirmiştir. Fakat 1931'de Bidu köyünde İtalyan askerleri tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Dan Connell, Tom Killion, **Historical Dictionary of Eritrea**, 2.bs. (Plymouth: The Scarecrow Press, 2011), 44.

[202] Haggai Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, https://books.openedition.org/cfee/1081 [03.04.2019].

[203] D. Mehmet Doğan, "Birlikten yoksun yüzyıl", 15.12.2014, http://www.tyb.org.tr/d-mehmet-dogandan-birlikten-yoksun-yuzyil-18057h.htm [20.02.2019]; Aydın, **age**, 58- 59, 387, 437, 503.

[204] "Şuûn-ı Aden, Berbere, Somal", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 312, (1914): 424.

[205] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı**, **1914-1918**, c. 6, yaz. haz. Şükrü Erkal, (Ankara: ATASE, 1978), 506; Aydın, **age**, 438. İlgili olarak ayrıca bkz. "Somali ve Yemen Ahvali", **Sebîlürreşâd**, c. 8, s. 183, (1912): 14- 15.

[206] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 383 (601).

[207] Yemen'de uzun yıllar görev yapmış olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda San'a da bulunan VII. Kolordu'nun Adliye-i Askerî Müşaviri Zeki [Ehiloğlu] Bey, hâtıralarında; Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki son valisi Mahmud Nedim Bey'den naklen Eritreli Müslümanlarla ilgili çeşitli bilgiler

Osmanlı Kolordusu komutanı Ali Said [Akbaytugan] Paşa'yla temasa geçerek "barıştan sonrasını da kapsayan" bir antlaşma da yapmış olan Sultan Ahmet, Osmanlı Devleti'nin Bab'ül Mendep boğazındaki hâkimiyetinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir.[208]

Eritre'nin Afar bölgesinde hüküm süren Aussa Sultanı Yayo Muhammed Hanfare[209] de İtalyan sömürgeciliğine karşı uzun yıllar mücadele etmiş olan isimlerden bir tanesidir. Eritre'deki Afarların Sultanı olarak bilinen ve Aydahisso hanedanına mensup olan Sultan Yayo, 1912-1927 yılları arasında Afar bölgesinde mutlak bir hâkimiyet sağlamayı başarmıştır. Eritre'deki İtalyan işgalinden sonra dahi özerk bir yapıya sahip olan Aussa Sultanlığı, Habeş İmparatorluğu'nun da bölge üzerindeki tasarruflarına karşı çıkmış ve iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'nin Eritre'ye yönelik tehditlerini savuşturmaya çalışmış olan Sultan Yayo, Osmanlı Devleti ve Almanlarla ittifak yapmış olan Habeş İmparatoru Iyasu'yla birlikte hareket etme gereği duymuştur. Türk-Alman ittifakına yakın durarak, İngilizlere karşı Somali'deki derviş hareketine açıktan destek vermiş olan Iyasu, İtilâf Devletleri ve Habeş Kilisesi tarafından tahttan indirildikten sonra Eritre'nin Afar bölgesine kaçmak zorunda kalmış ve müttefiki olan Sultan Yayo'ya sığınmıştır.[210] İngilizler de Sultan Yayo'ya sığınan Iyasu'yu 150 adamıyla birlikte Aussa'da gördüklerini belirtmişler ayrıca devrik lider Iyasu'nun Seyid Hasan'a katılmak için fırsat kolladığını da ifade etmişlerdir.[211] Nitekim Griffo Sultanı Yayo

---

vermiştir. Eritre Müslümanlarının, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ifade eden Zeki [Ehiloğlu] Bey, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki idaresi son bulduktan sonra dahi Eritre sahillerindeki bir kabilenin son zamana kadar *"kendi kendine Osmanlı tabiiyetini muhafaza"* etmeye devam ettiğine dikkat çekmiştir. Zeki [Ehiloğlu] Bey, Osmanlı Devleti bölgeden çekildikten sonra dahi Habeş hükûmeti veya İtalyanlara tâbi olmayan Eritreli Müslüman kabilelerin, başkanları vasıtasıyla *"yakın vakitlere kadar her yıl muayyen zamanda Kızıldeniz'i aşarak Hüdeyde'ye kadar"* gelerek düzenli bir şekilde Yemen'deki mal müdürlüğüne vergilerini yatırdıklarını ve daha sonra Eritre'ye geri döndüklerini belirtmektedir. Zeki Ehiloğlu, **Yemen'de Türkler (Tarihimizden İbret Vesikası)**, (İstanbul: Kitabevi, 2001), 46- 48 ve 2 numaralı dipnot).

[208] Orhan Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider**, (Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981), 16; Hülagü, **age**, 144.

[209] Mohammed Hassen, "Indigenous Governance Among the Southern Afar (ca. 1815- 1974), Ethiopia", **Ethiopian Journal of the Social Sciences and Humanities**, c. 7, s. 1-2, (2010): 12- 13; Berihun Kassa Hailu, Jemal Abebe Jemere, "Recalling the History of Sultan Mohammed Hanfare "Illalta": "Was he a democratic Sultan of Aussa in Afar, Ethiopia?", **Academic Journals**, c. 9, (2017): 74.

[210] Yasin Mohammed Yasin, "Political History of the Afar in Ethiopia and Eritrea", **Afrika Spectrum,** c. 42, s. 1, (2008): 45; Aramis Houmed Soulé, François Piguet, "La Region Afar Dans la Premiere Moitie du XXe Siecle de L'Autonomie Au Démembrement", **Annales d'Éthiopie**, c. 24, (2009): 251-258; Wolbert G.C. Smidt, "Glossary of Terms and Events of the Lïj Iyasu Period: Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**: 183, 185, 187, 190- 192, 199- 200.

[211] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin Nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 525 (71).

Muhammed ve Gobad Sultanı Hummad Lo'o'ita tarafından Cibuti'de Fransızlara karşı başlatılan direniş hareketleri uzun süre devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Eritre'deki İtalyan sömürgeciliği karşıtı hareketin Cibuti'ye de sıçramasının temel sebebi Eritre'nin doğusundan başlayıp Cibuti'ye kadar uzanan ve Danakil bölgesi olarak adlandırılan hattın tamamının Afar kabilelerinden oluşmasından kaynaklanmakta olduğunu ifade edebiliriz.[212] Aussa Sultanı olarak anılan Yayo'nun, Habeş İmparatoru Iyasu'yla bir ittifak kurması bir anlamda Osmanlı Devleti'nin etkisinin Kızıldeniz'in en ücra köşelerine, Afar bölgesine kadar yayıldığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda gerek Eritre gerek ise Cibuti'deki cihad propagandasının sınırlı da olsa etkilerinin olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Sultan Yayo'nun bölgedeki Müslüman kabileler arasında etkili olması, Afar kabilelerinin de ayaklanmasına yol açmıştı. Bu doğrultuda Addis Ababa-Cibuti demir yolu hattının tamamlanma aşamasında zorla Fransız ordusuna dâhil edilmek istenen Issa ve Afar (Danakil) kabileleri orduya katılmayı ve vergi vermeyi reddederek bir direniş başlatmışlardı. Bu durum Fransızları oldukça tedirgin etmiştir. Çünkü Fransızlar söz konusu demir yolu hattına ticarî çıkarları sebebiyle büyük önem vermektelerdi. Bu sebeple demir yolu hattına yönelik olası saldırılara karşı çeşitli önlemler almış olan Fransızlar, Cibutili Müslüman kabileleri kontrol altında tutmak için bölge halkına yönelik ciddi baskılar uygulamışlardır.[213]

Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına bir anlamda destek vermiş olan Habeşistan'daki mahallî sultanlar, Mısır'dan Kızıldeniz'e kadar İngilizleri çevrelemek için birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır.[214] Kızıldeniz'e hâkim olmaya çalışan Osmanlı Devleti ise Kanal Harekâtı başarısız olsa dahi Bab'ül Mendep boğazından başlayarak Aden körfezine uzanan bölgeyi elinde tutarak İngilizlerin Hindistan yolunu bu şekilde kapatmayı amaçlamıştır. Fakat 27 Eylül 1916'da Türk-Alman ittifakı yanlısı Habeş İmparatoru Iyasu'nun tahttan indirilmesi bölgedeki dengelerin İtilâf Devletleri lehine dönmesine yol açmıştır. Addis Ababa'yı terk etmek zorunda kalarak Afar bölgesindeki yerel müttefiki Sultan Yayo'ya sığınmış olan Iyasu uzun süre burada İtilâf Devletleri tarafından desteklenen Kraliçe Zawditu ve Ras Tafari'ye karşı himâye etmiştir.[215]

---

[212] Yasin, "Politcal History…": 39- 65.

[213] Ari Nave, "Djibouti", **Africana: The Encyclopedia of the African&African American Experience**, c. 5, 2. bs. ed. Kwame Anthony Appiah, Henry Louıs Gates Jr, (Oxford: Oxford University Press, 2004): 402- 403; Hussein, **age**, 56- 57, 60.

[214] Kologlu, **Mustafa Kemal'in Yanında…**, 16.

[215] Aramis Houmed Soulé, **Deux Vies Dans L'histoire de la Corne de L'Afrique**, (Addis Ababa: Centre Français des Etudes Ethiopiennes, 2005), 63- 68; Soulé, Piguet, **age**, 251- 258; Soulé, "Lïj Iyasu's Asylum…": 172- 175. Iyasu'nun, Afar bölgesinde Sultan Yayo'ya sığındıktan sonra

2.3. Somali'nin Parçalanması

Avrupalı devletlerin Afrika Boynuzundaki çıkarlarını korumak için sömürgecilik faaliyetleri doğrultusunda parçaladıkları bölgelerden bir tanesi de Somali'dir. Bu doğrultuda Somali'yi sömürge bölgelerine ayırmış olan İtilâf Devletleri burada çeşitli toplumsal sorunlara sebebiyet vermişlerdir. İngilizler, ülkenin "Somaliland" olarak adlandırılan kuzey bölgesini işgal ederken aynı zamanda diğer bir sömürgeleri olan Kenya üzerinden de Somali'den çeşitli toprak kazanımları sağlamışlardır. İtalyanlar ise Somali'nin güneyindeki "Jubaland" ve "Puntland"a, Fransızlar da "Fransız Somalisi" olarak adlandırılan Cibuti'ye yerleşmişlerdir. Ayrıca Habeşistan İmparatorluğu da izlediği yayılmacı siyaset doğrultusunda Ogaden bölgesini ele geçirmiş ve böylece Somali topraklarının idari sınırları tamamıyla değiştirilmiştir.[216] Birinci Dünya Savaşı başladığında bölgedeki sömürgecilik süreçlerini tamamlamış olan İtilâf Devletleri, Somali'yi Avrupalı devletler için yeni bir ticarî pazar hâline getirmişlerdir.[217] İngilizler, Somali'yi stratejik konumu sebebiyle Mısır-Hindistan yolunu denetlemek ve Aden'e yönelik faaliyetler yürütmek için kullanırlarken İtalyanlar ise Somali'de kurdukları tarım arazilerinden ekonomik kazanç sağlamayı hedeflemişlerdir.[218]

Somali, Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilâf Devletleri için büyük önem taşımaktaydı. Kızıldeniz'in güney girişinden, Yemen'in güneyine ve Kenya'ya kadar uzanan Somali toprakları Kızıldeniz, Aden körfezi ve Bab'ül Mendep boğazına hâkim olması sebebiyle İtilâf Devletleri için kesinlikle kontrol edilmesi gereken önemli bir merkez

---

Hıristiyanlığı kabul etiğine ve alkol kullandığına dair çeşitli rivayetler de mevcuttur. (Soulé, "Lïj Iyasu's Asylum…": 173).

[216] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 416- 421; Ioan M. Lewis, **A Modern History of Somalia: Nation and State in Horn of Africa**, (Boulder: Westview Press, 1988), 40- 62; Said S. Samatar, "Historical Setting", **Somalia: A Country Study**, 4. bs. ed. Helen Chapin Metz, (Washington: Federal Research Division, 1993), 10- 13; Coşar, **age**, 32- 33; Belma Engin, "Türkiye'nin Afrika Politikası Bağlamında Somali ile İlişkileri ve İlişkilerinin Olay Veri Yöntemiyle Analizi", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013), 6; Mehmet Özkan, **Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası**, 2. bs. (İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Yayınları, 2016), 28- 35, 56- 62; Abdikadir Mohamed Hussein, "Federalism in Africa and Somalia", (Yüksek Lisans Tezi, Atılım University Graduate School of Sochial Sciences Department of International Relations International Relations Graduate Program, 2017), 32- 43; Abdisalan Elmi Sh. Ali, "Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadelesi (1895- 1960)", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2018), 25- 39; Addawe, **age**, 94.

[217] Engin, **age**, 5- 10.

[218] Samatar, "Historical Setting": xxii, 14.

bölge olmuştur.[219] Buna göre İtilâf Devletleri, Bab'ül Mendep boğazı üzerinden Osmanlı Devleti'nin hâkim konumda olduğu Arap Yarımadası'ndaki Mekke ve Medine gibi kutsal toprakların yanı sıra Hicaz-Yemen gibi bölgeleri de tehdit edebileceklerdi.[220] İngiliz ve İtalyanların Somali'de kurdukları sömürge idareleri çeşitli alanlarda farklılık göstermekteydi. İngilizler, Somali'nin kuzeyindeki faaliyetlerini Zeyla, Berbera ve Belhâr limanları üzerinde yoğunlaştırırken Hindistan'a uzanan ticaret yoluna hâkim olma amacı taşımaktaydılar. İtalyanlar ise Eritre'deki Masavva ve Assab limanlarını işgal ettikten sonra Somali'nin güneyine yerleşerek Mogadişu, Merca, Brava, Giumbo ve Warsheikh gibi bölgelerde hâkimiyetlerini yoğunlaştırmışlardı. İngilizler her ne kadar Somali'nin güney bölgelerini İtalyanlara kaptırmak istemeseler de bir süre sonra Jubaland ve Puntland olarak adlandırılan bölgelerin İtalyan sömürgesi olduğunu kabul etmek durumunda kalmışlardı. Cibuti'deki ticaret ağına hâkim olan Fransızlar ise sömürgecilik noktasında İngiliz ve İtalyanlardan geri kalmayarak burada bulunan Tacura, Rahayta, Goodbad gibi mahallî sultanlıkları saf dışı bıraktıktan sonra Obok limanı ve Tacura körfezine yerleşmişlerdi.[221] Bu anlamda Fransızların Cibuti'yi işgal etmelerinin tek sebebi Kızıldeniz'e bir çıkış kapısı sağlamak ve Hindistan'a uzanan ticaret yolunu yönlendirmek üzere stratejik bir liman kazanmaktı.[222]

2.3.1. Seyid Muhammed Abdullah Hasan ve Somalili Dervişlerin Bölgedeki Rolü

İngiliz ve İtalyanların Somali'deki yayılmacı politikaları halk arasında çeşitli tepkilere sebep olurken bu durum ilerleyen süreçte ciddi bir direniş hareketine dönüşmüştür. İngiliz ve İtalyan sömürgeciliği karşı mücadele amacıyla Somali Mollası olarak anılan Seyid Muhammed Abdullah Hasan[223]'ın komutası altında bir araya gelen direnişçiler

[219] Engin, **age**, 6- 7; Fuad Ferhavi, **Stratejik Etkileşimler Arap Dünyası Türkiye ve Afrika**, (Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2015), 135- 139; Addawe, **age**, 47- 50.
[220] Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, s. 5, (2001): 111, 116- 119; Engin, **age**, 7.
[221] Hussein, **age**, 12- 13, 16, 38- 41, 44, 50- 54.
[222] Abdisalam M. Issa Salwe, **The Collapse of The Somali State: The Impact of the Colonial Legacy**, (London: Haan Publishing, 1996), 56.
[223] Seyid Muhammed Abdullah Hasan, 7 Nisan 1864'te Somali'nin kuzeyinde dünyaya gelmiştir. Ogaden kabilesine mensup olmakla birlikte çocukluğunda iyi bir dinî eğitim görmüş ve 19 yaşında şeyhlik unvanı almıştır. Harar, Mogadişu, Hartum, Nairobi, Mekke, Hicaz ve Filistin gibi önemli İslâm bölgelerine çeşitli seyahatlerde bulunan Seyid Hasan, Hicaz'da; Salihiye Tarikatı'nın lideri Şeyh Muhammed Salih ile tanışmış ve onun öğretilerinden ciddi anlamda etkilenerek söz konusu tarikata intisap etmiştir. Daha sonra Somali'ye geri dönen Seyid Hasan, Berbera'ya yerleşmiş ve Salihiye Tarikatı'nın öğretilerini Somali'nin kuzey bölgelerinde yaymaya çalışmıştır. Sömürgeciliğe karşı başlattığı mücadele bir süre sonra "Derviş Hareketi" olarak anılmaya başlamış ve kendisi uzun yıllar

"Derviş Hareketi"ni başlatmışlardır. İngilizlerin her türlü baskı ve engellemelerine rağmen Somali'nin kuzeyindeki kabileleri bir araya getirmiş olan Seyid Hasan, Somalili dervişlerle birlikte İngilizlerle karşı savaşa tutuşmuştur. Avrupalı devletlerin işgal ve misyonerlik faaliyetlerine karşı bir tepki olarak doğmuş olan derviş hareketi, 1899'dan 1920'li yıllara kadar uzun yıllar boyunca devam etmiştir. İtilâf Devletleri'ni Somali'den çıkarmak için mücadele eden Seyid Hasan ve Somalili dervişler, Birinci Dünya Savaşı'nda da İngilizlere karşı ciddi bir mücadele vermişlerdir.[224] Derviş hareketi siyasî anlamda Somali'deki sömürge karşıtı milliyetçi hareketlerden bir tanesi olarak kabul edilmesinin yanı sıra Avrupalı işgalciler karşısında dinî öğretilerden de motivasyon sağlamaktaydı. Sade ve fakir bir hayat sürerek İslâm birliği fikrini benimsemiş olan Somalili dervişler, zaman içerisinde Seyid Hasan'ın liderliğinde birçok bölgeyi İngiliz işgalinden kurtarmışlardır. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı başladığında hem İngilizler hem de İtalyanlar için en büyük sorunlardan bir tanesi Seyid Hasan'ın liderliğinde bir araya gelen Somalili dervişler olmuştur.[225] İngilizlere karşı savaşmış olan Seyid Hasan zaman zaman Habeşistan'la aralarında ihtilâf konusu oluşturan Ogaden bölgesindeki Habeşistan askerî kuvvetlerine karşı da mücadele etmiştir.[226]

İngilizlere karşı mücadelenin en önemli isimlerinden bir tanesi olmuştur. İngiliz sömürgeciliğine karşı ilan ettiği cihad doğrultusunda dervişleriyle birlikte 1890'lı yıllardan 1920'ye kadar aralıksız bir şekilde savaşmıştır. Francesco Saverio Caroselli, **Ferro E Fuoco in Somalia**, (Roma: Sindacato Italiano Arti Grafiche, 1931), 35- 48; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 415, 419, 433; Lewis, **age**, 65- 77; Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 196- 197; Kadir Özköse, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da Tasavvuf", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** c. 3, s. 7, (2001): 179- 182; Mustafa Öz, "Muhammed Abdullah b. Hasan", **TDVİA**, c. 30, (2015): 488- 489.

[224] Robert Rinehart, "Historical Setting", **Somalia: A Country Study**, 3. bs. ed. Harold D. Nelson, (Washington: The American University Press, 1981): 12- 22; Samatar, "Historical Setting": 13- 14; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 24- 27, 30- 37; **Mukhtar, Historical Dictionary of Somalia**, xxx, 27, 31- 32, 55- 57, 70, 112- 113, 120, 126, 196- 197; John P. Slight, "British and Somali Views of Muhammed Abdullah Hassan's Jihad, 1899- 1920", **Bildhaan: An International Journal of Somali Studies**, c. 10, s. 7, (2010): 16- 22; Ahmet Özcan, **İnsanlığımız ve Jeo- Stratejik Gerçekler Işığında Somali**, (İstanbul: Arı Hareketi, 2011), 10, 13; Afyare Abdi Elmi, **Somali: Kimlik, İslâmi Hareketler ve Barış,** çev. Zekiye Baykul, (İstanbul: Açılım Kitap, 2012), 103- 104, 161- 162; Yusuf Ibrahim Hashi, "Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti (1850- 1916)", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Ana Bilim Dalı, 2015), 32, 49; İbrahim Ali Afrah, "Somali'de Osmanlı Yönetimi'nin Sonu ve Sömürgeciliğin Başlangıcı", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2016), 91- 93; Abdinor Hassan Dahir, "Aid in Foreign Policy: The Turkey- Somalia Relations Case", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Sakarya University Social Science Institute Political Science and Public Administration, 2018), 70.

[225] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 24- 27, 30- 37; Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia,** 70; Coşar, **age**, 32, 43, 160, 176; Elmi, **age**, 103- 104, 161- 162.

[226] Nejat Taylan, **Somali Tarihine Kısa Bir Bakış ve Geçmişte ve Bugün Türk- Somali İlişkileri**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Devlet İşletmeciliği Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1987), 61; Haggai Erlich, "Islam, War, and Peace in the Horn of Africa", **Muslim Ethiopia: The Christian Legacy, Identity Politics, and Islamic Reformism**, ed. Patrick Desplat, Terje Ostebo,

İngilizler, Seyid Hasan'ın direniş hareketine son vermek için önemli ölçüde maddî kaynak sarf etmişlerdir. Bu durum Somali'deki sömürge idarelerinde siyasî ve ekonomik istikrarsızlığa sebebiyet verdiği gibi kamu ve alt yapı hizmetlerinin de aksamasına yol açmaktaydı.[227] Ayrıca Birinci Dünya Savaşı boyunca Zeyla, Berbera, Belhâr gibi üç önemli limanın ticarî gelirlerinin de yarı yarıya düşmesi İngilizlerin, Aden ve Hindistan'daki ekonomik gelirlerini de kısıtlamaktaydı.[228]

Seyid Hasan ve Somalili dervişler İngilizler kadar İtalyanları da tedirgin etmekteydi. İngiliz Somali'si olarak adlandırılan ülkenin kuzeyindeki derviş hareketinin kendi hâkimiyet alanlarına da yayılmasından çekinen İtalyanlar, Somali'nin güneyindeki hâkimiyetlerini pekiştirmek amacıyla Giacamo De Martino'yı sömürge valisi olarak görevlendirmişlerdi. Böylece Şabel Nehri'nden başlayarak Hint Okyanusu'na kadar uzanan bölgeyi ele geçiren İtalyanlar, Juba Nehri etrafındaki iç bölgelere kadar yayılmayı kararlaştırmışlardır.[229] İç kesimlere ilerleyen İtalyanlar önce Aşağı Şabel bölgesini ele geçirmişler[230] daha sonra da Huddur'u işgal ederek güvenliklerini sağlamak amacıyla burada bir kale inşa etmişlerdir.[231] Yerleştikleri iç bölgeleri potansiyel bir tarım alanı olarak değerlendiren İtalyanlar artan nüfusu beslemek adına nehir arazilerini tarıma açmış ve işçi istihdam ederek iç bölgelere yığacakları nüfus sayesinde buralarda tutunmaya çalışmışlardır. Mogadişu'da yeni bir sömürge idaresi tesis eden İtalyan sömürge valisi Martino; silahlı kuvvetler, idare ve yargıda çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Buna göre denetimi ve idareyi sıklaştıran Martino, Birinci Dünya Savaşı sırasında güvenliğin sağlanması için polis teşkilatına da büyük önem vermiştir. İtalyanlarla iş birliğine gidecek şeyhler ve kabile liderleriyle temas kuran Martino, bu kişileri devlet memuriyetiyle taltif etmiştir. Martino'nun aldığı tedbirler

(New York: Palgrave Macmillan, 2013): 193; Dalan, **age**, 52; Mohamed Osman Salah, "Kuzey Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2015), 55- 56, 65- 66.

[227] Bilge Şahin, "Somali'de Devletsizlik Deneyimi", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013), 54.

[228] Jama Mohamed, "The Political Ecology of Colonial Somaliland", **Journal of the International African Institute,** c. 74, s. 4, (2004): 554- 555; Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839- 1894)", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** c. 29, s. 1, (2014): 24.

[229] Addawe, **age**, 102.

[230] Omar A. Eno, "Landless Landlors, and Landed Tenants: Plantation Slavery in Southern Somalia (1840- 1940)", **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**, ed. Abdi Kusow, (Asmara: Africa World Press, 2004): 147; Ahmed Q. Ali, "Land Rush in Somalia", **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**: 159- 160; Addawe, **age**, 102.

[231] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 108, 210.

sayesinde Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyanlardan maaş alan ve sadakatle onlara hizmet eden kabilelerin sayısı oldukça artmıştır. Hatta savaş sırasında iş birlikçi kabilelerin sayısı 577'ye ulaşmıştır.[232] İngilizler de bu konuda İtalyanlarla benzer bir politika takip ederlerken kabilelerle dost geçinmeye çalışmış ve bu grupları Somalili dervişlere karşı silahlandırmışlardır.[233]

İtalyan idaresine karşı çıkabilecek isyanlar karşısında emniyet ve asayişi sağlamak adına çeşitli tedbirler almış olan Martino bir işgal gücü oluşturarak İtalyan subaylarının komutası altında kolordular teşkil etmiştir. Ayrıca Eritre ve Somali'den asker toplayarak 4000 kişilik askerî birlikler oluşturan İtalyanlar, Somali'de ikamet eden İtalyan vatandaşlarını koruyan kanunlar da çıkartmışlardır. Zaman zaman köyleri bombalayan İtalyanlar, demografik yapıyı değiştirebilmek için halka yönelik tecrit de uygulamışlardır.[234] Eritre halkı arasından zorla asker toplayan İtalyanlar, Kızıldeniz sahillerine yönelik olası Türk-Alman tehditlerine karşı Trablusgarp ve Somali'den de takviye kuvvetler getirmişlerdir.[235]

İtalyanların yanı sıra İngilizler de savaş boyunca Somalili kabilelere mensup gençleri silah altına alarak zorla cepheye sürmüşlerdir.[236] Başlangıçta Somalili dervişleri pek ciddiye almayan İngilizler ilerleyen yıllarda özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Seyid Hasan'ı ortadan kaldırılması gereken büyük bir sorun olarak görmüşlerdir. Somalili dervişlere karşı Mısır ve Hindistan'dan takviye kuvvet getirmek zorunda kalan İngilizler, derviş hareketinin Habeşistan ve Eritre'ye yayılabileceği ihtimâli üzerinde durarak İtalyanlardan da siyasî destek sağlamayı başarmışlardır.[237] Aden'deki Somalili tüccarlar vasıtasıyla dervişler arasında karışıklık çıkartmak isteyen İngilizler kendilerine çalışan tüccarlara para veriyor ve kabileler üzerinde denetim sağlamak istiyorlardı.[238] Bu doğrultuda İshaak kabilesiyle anlaşmış olan İngilizler onları silahlandırarak dervişlere karşı kullanma yoluna gitmişlerdir. Fakat sahil bölgelerinde hâkimiyet sağlamış olmalarına rağmen iç kesimlere nüfuz etmeyi başaramayan İngilizler en sonunda iç bölgelerdeki denetimi Seyid Hasan ve

[232] Robert L. Hess, **Italian Colonialism in Somalia**, (Chicago: Chicago University Press, 1966), 91-94, 106; Addawe, **age**, 102- 104; Şahin, **age**, 54- 56.
[233] E. R. Turton, "The Impact of Mohammad Abdille Hassan in the East Africa Protectorate", **The Journal of African History,** c. 10, s. 4, (1969): 641- 657.
[234] Addawe, **age**, 103- 106.
[235] Erol, Bingöl, **age**, 183- 184.
[236] Addawe, **age**, 115.
[237] Hashi, **age**, 32; Addawe, **age**, 163- 168.
[238] Afrah, **age**, 79- 80.

dervişlere bırakmak zorunda kalmışlardır.[239] Seyid Hasan da bütün baskılara ve imkânsızlıklara rağmen direnişi sürdürmüş ve İngilizler karşısında önemli başarılar kazanmıştır.[240] Kıyı bölgelerine hâkim olan İngilizler, Seyid Hasan'ın başarılarına karşın iç güvenliği ve denetimi sağlayabilmek amacıyla 1912'de kurmuş oldukları "Develi Polis Gücü"nün sayısını artırmaya mecbur kalmışlardır.[241]

Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce İngilizlere karşı yürüttüğü mücadeleye hız kazandırmış olan Seyid Hasan'ın, Beldven şehrini elinde tutması İngiliz ve İtalyanları ortak bir askerî harekât düzenlemeye sevk etmiştir. Bu doğrultuda İtalyanlar Hobya limanı ve çevresinde hüküm süren iş birlikçi Hobya Sultanı Yusuf'u kullanmışlardır. Fakat Sultan Yusuf'un kuvvetleriyle çarpışmaya giren Seyid Hasan bundan zaferle çıkmayı başarmıştır.[242] Ağustos 1913'te Seyid Hasan'ın kardeşi Aw Yusuf Abdullah ve İsmail Mire komutasında Burao'ya saldıran dervişler bölgeyi yağmalamış ve bazı başarılar elde etmişlerdir.[243] Dervişlerin kazandığı başarılar İngilizlerin duruma doğrudan müdahil olarak Seyid Hasan üzerine kuvvet göndermelerine sebep olmuştur. 1913 yılı boyunca Somali'nin kuzeyinde ciddi bir alan hâkimiyeti sağlamış olan Seyid Hasan, İngilizlerin üzerine gönderdiği askerî kuvvetleri de yenilgiye uğratarak bölgedeki polis kuvvetlerinin komutanı General Richard Corfield[244]'i öldürmeyi başarmıştır.[245]

İngilizlerin Somali ve Aden körfezindeki ticarî çıkarlarına büyük zararlar veren Seyid Hasan ve dervişleri bir an önce ortadan kaldırmaları gerekiyordu.[246] Bu sebeple de General Corfield'i dervişlerin üzerine göndermişlerdi. Söz konusu harekât kapsamında Corfield, sahil bölgesinden ayrılarak iç kesimlere girmemesi yönünde emir almış

---

[239] Taylan, **age**, 62; Dalan, **age**, 52- 54.
[240] Addawe, **age**, 123.
[241] Taylan, **age**, 62; Ray Beachey, **The Warior Mullah, The Horn Aflame 1892- 1920**, (London: Bellew Publishing, 1990), 89- 103; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 34- 35; Jon Abbink, "Dervishes, Moryaan and Freedom Fighters: Cycles of Rebellion and the Fragmentation of Somali Society, 1900- 2000", **Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History**: 342- 343; Slight, **age**, 17, 23; Dalan, **age**, 53.
[242] Addawe, **age**, 122- 123.
[243] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133; Beachey, **age**, 96- 102.
[244] General Richard Corfield hakkında bkz. H. F. Prevost Battersby, **Richard Corfield of Somaliland**, (London: Edward Arnold, 1914).
[245] Lewis, **age**, 77; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133; Beachey, **age**, 96- 100; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 34- 35; Mohamed Osman Omar, **The Scramble in the Horn of Africa: History of Somalia (1827- 1977)**, (Mogadishu: Somali Publications, 2001), 430- 435; Mohamed Osman Omar, **Somalia: Past and Present**, (Mogadishu: Somali Publications, 2006), 118- 119; Hakan Albayrak, **Bismillah Hotel**, 3. bs. (İstanbul: Vadi Yayınları, 2014), 89- 90; Addawe, **age**, 122; Hussein, **age**, 27; Dahir, **age**, 70;
[246] Turton, **age**, 641; Akalın, **age**, 24- 25.

olmasına rağmen dervişleri beraberindeki süvari kuvvetleriyle takip etmeyi tercih etmişti. Dervişlerin kuvvetli olduğu iç kesimlere girmek gibi bir hata yapan Corfield ve beraberindeki askerlerin çoğu dervişler tarafından öldürülmüştü. Böylece Seyid Hasan, İngilizler karşısında büyük bir zafer kazanmıştır. Bu olayın İngiliz kamuoyunda "korkunç felaket" olarak isimlendirilmesi İngilizleri savaş sırasında daha ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir.[247]

Ocak 1914'te İngilizler, Fransızların sömürgesi altında bulunan Cibuti'yi; Kuzey Somali'ye bağlamak adına birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır. Cibuti'nin ele geçirilmesini oldukça önemli kabul eden İngilizler, Somali genelinde hâkim olabilmek adına Fransızlara Afrika'da başka bir sömürge bölgesi verilmesini dahi düşünmüşlerdir.[248] İngilizler, Cibuti'de sağlayacakları hâkimiyet doğrultusunda Habeşistan'da nüfuz sahibi olmaya çalışmaktalardı. Bu sebeple Fransızlara Batı Afrika'daki sömürgeleri Gambiya ile Cibuti'yi takas etmeyi önermişlerdi.[249] Fransızlarla Somali genelinde iş birliğinin oldukça zor olduğunun farkında olan İngilizler, dervişlere karşı İtalyanlarla birlikte hareket etme kararı almışlardır. Daha önce dervişlerin hâkimiyeti altında bulunan Beldven şehrini ele geçirmeye teşebbüs etmiş olan İngilizler ve İtalyanlar; Seyid Hasan'ın daha önce yenilgiye uğratmış olduğu Hobya Sultanı Ali Yusuf'u yeniden silahlandırarak dervişlerin üzerine sevk etmişlerdir. Hem İngilizlerin hem de İtalyanların topçu desteği sağladıkları Sultan Ali Yusuf, komutası altındaki 18.000 askerle birlikte 9 Mayıs 1914'te Beldven'e saldırmıştır. Seyid Hasan'ın elinde tuttuğu Beldven Kalesi, İngilizler tarafından bombalanmış olmasına rağmen dervişler bu muharebeden de galibiyetle ayrılmayı başarmışlardır. Dervişler muharebe esnasında 80 şehit vermiş, Ali Yusuf ise 280 askerini kaybetmiştir.[250] Böylece İngilizlerin "Deli Molla" lakabını vermiş oldukları[251]

---

[247] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, **age**, 133- 134; Taylan, **age**, 62; Dalan, **age**, 53.
[248] Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 298- 299; Omar, **Somalia: Past and Present**, 31.
[249] Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 298- 299; Omar, **Somalia: Past and Present**, 31.
[250] Addawe, **age**, 123.
[251] İngilizler tarafından *"Mad Mullah"* (Deli Molla) olarak nitelendirilen Seyid Hasan'a bu lakabın verilmesi aşağılama ve küçümseme amacı taşımaktadır. Caroselli, **age**, 7; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 415, 418, 421, 433; Taylan, age, 61; Martin, **age**, 232; Ali A. Mazrui, **Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras**, çev. Yusuf Kaplan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 297; Özcan, **age**, 13; Bosworth, Finaldi, **age**, 89; Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, 3. bs. (Ankara: TTK, 2018), 344- 345. İtalyanlar ise Seyid Hassan'ı *"küçük bir Afrikalı Napolyon"* olarak görmüşler ve bu şekilde değerlendirmişlerdir. Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 415. Seyid Hasan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdi Sheikh- Abdi, **Divine Madness: Mohammed Abdulle Hassan (1856- 1920)**, (Londra: Zed Books, 1992).

Seyid Hasan komutasındaki dervişler Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyük bir direniş örneği sergileyerek İngilizler karşısında önemli başarılar kazanabilmişlerdir.[252]

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Seyid Hasan ve dervişlerin tehditlerine karşılık önemli tedbirler alan İngilizler çok sayıda devlet kurumunu olası saldırılara karşı farklı bölgelere taşımışlardır.[253] İngilizlerin yanı sıra İtalyanlar ve Fransızlar da Seyid Hasan ve dervişlerini bir an önce saf dışı bırakma telaşına kapılmışlardı. Çünkü savaşın başlaması yeni tehlikelere yol açabilirdi. Ayrıca Seyid Hasan'ın derviş hareketi, İtilâf Devletleri nazarında Somali'yi siyasî ve ekonomik istikrarsızlığa sürüklemekteydi.[254] Birinci Dünya Savaşı'nda Somali'deki derviş hareketi İtilâf Devletleri için oldukça pahalıya mâl olacaktı. Bölgedeki istikrar ve güvenliğin teminini ekonomik çıkarları ve ticarî kazançları sebebiyle oldukça önemli bulan İtilâf Devletleri bu sebeple aralarında anlaşarak Seyid Hasan ve dervişlerin Birinci Dünya Savaşı'nda ortadan kaldırılmasını kararlaştırmışlardır. Bu doğrultuda Seyid Hasan'a yönelik oldukça kapsamlı bir askerî harekât düzenlenmesine karar verilmiş ve Sudan'daki sömürge valisi Wingate, Somali'deki iş birlikçi kabilelere silah ve cephane dağıtılmasını emretmiştir. [255]

İtilâf Devletleri'nin Somali'yi oldukça farklı sömürge alanlarına bölmesi Somali'nin parçalı bir toplum yapısına sahip olmasına yol açarken bu durum kabileler arasındaki mücadeleyi de tetiklemiştir.[256] İtilâf Devletleri'nin Somali'deki siyasî yapıyı parçalaması toplum arasındaki hiyerarşiyi de ortadan kaldırmıştır. Bu durumda kendilerine iş birlikçi kabileler bulan İtilâf Devletleri, söz konusu kabileleri Seyid Hasan'a karşı kullanma yoluna gitmişlerdir. İtilâf Devletleri tarafından desteklenen iş birlikçi kabilelerle karşı da mücadele eden Seyid Hasan bölgedeki otoritesini kuvvetlendirmek için Somali'deki yerel güçlerin bir kısmıyla da mücadeleye girişmiştir. Bu sebeple Seyid Hasan ve dervişleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizlerin yanı sıra İtalyanlar tarafından da desteklenen Hobya hâkimi Sultan Ali

[252] Mustafa İslâmoğlu, **İslami Diriliş Hareketleri**, 22. bs. (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 299-305; Davut Bayraklı, **Mücahid Mürşidler**, 2. bs. (İstanbul: Mostar Yayınları, 2017), 103- 109.
[253] Hussein, **age**, 28.
[254] Peter Pham, "The Somaliland Exception", **Marine Corps University Journal**, c. 3, s. 1, (2012): 9.
[255] Taylan, **age**, 61- 62; Dalan, **age**, 52- 54, 56- 57.
[256] Özcan, **age**, 8- 10, 12; Bosworth, Finaldi, **age**, 91, 94; Addawe, **age**, 148- 149, 163- 168.

Yusuf Keenadiid[257], Doğu Somali hâkimi Osman Mahmud[258], Geraad Mahmut Ali Şire'nin emri altındaki kabilelere[259] ve Las Korai Sultanlığına karşı savaşmak zorunda kalmıştır.[260] Fakat savaş sırasında Somalili kabilelere karşı sürdürülen güç mücadelesinden galip çıkmayı başaran dervişler, Somali'nin kuzeyindeki tek mutlak güç hâline gelmişlerdir.[261]

Haziran 1914'te Somali'deki misyonerlik faaliyetlerine karşı direnişe geçen Seyid Hasan kabilelere yönelik cihad ilânında bulunarak emrindeki kuvvetlerle birlikte İngilizlere çeşitli saldırlar düzenlemiştir.[262] Öte yandan müdürlüğünü Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Halim Sabit [Şibay] Bey[263]'in yaptığı İslâm Mecmuasında yayınlanan bir habere göre İngilizler savaş başlamadan hemen önce Temmuz 1914'te Seyid Hasan'ın üzerine kuvvet sevk etmişlerdir:

> "Aden civarında bulunan Somali arazisinde muteneffiz (Molla)nın bir müddetten beri İngilizlerin aleyhinde bulunup zabitleriyle askerlerine hasarat-ı kulliye iras etmekte bulunduğundan Molla üzerine İngilizler tarafından bir kuvve-i askeriyenin sevki tasavvur ve bunun için Mısır'dan birçok develer tedarik edilmiştir. Hazret-i Allah kardeşlerimizin yardımcısı olsun."

Bu noktada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş başlamadan önce de Somali Molla'sı Seyid Hasan'ın İngilizler karşısındaki hareketini takip ettiği anlaşılmaktadır.[264]

---

[257] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 32, 34, 37- 45. İtalyanların bölgedeki en büyük iş birlikçilerinden bir tanesi olan Sultan Ali Yusuf, 1913- 1915 yılları arasında Somalili dervişler için en büyük tehditlerden bir tanesi olmuştur. Sultan Ali Yusuf, sömürgecilik dönemi boyunca İtalyanlara çeşitli antlaşmalar imzalamasının yanı sıra sömürge valisi De Martino tarafından da maaşa bağlanmıştır. (Addawe, **age**, 70- 75, 114).

[258] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3086/1915 Pt 5 'Arabia: Red Sea-Trade during German War', Ref: IOR/L/PS/10/561: (346), (350- 351), (356), (360), (363); Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 417- 418, 421- 423, 425- 431, 433.

[259] Afrah, **age**, 92- 93.

[260] Slight, **age**, 28.

[261] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 27- 35; Afrah, **age**, 92- 93.

[262] "Şuûn- Somali", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 299, (1914): 236.

[263] Türkçülük hareketinin önde gelen isimlerinden Halim Sabit [Şibay], İstanbul'da Ruslara karşı Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından kurulmuş olan *"Türk Tatar Komitesi"*nin kurucu üyelerinden bir tanesi olmakla birlikte (Necmi Uyanık, "Halim Sâbit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883- 1946), **Türkler**, c. 13, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 871) İtilâf Devletleri'nin safında savaşan Müslüman askerlere yönelik İslâm birliği propagandası gerçekleştirebilmek adına 3 Haziran 1915'te bir rapor hazırlayarak Enver Paşa'ya sunmuştur. Daha sonra cihad propagandası amacıyla Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Avrupa'da görevlendirilmiş, Almanya ve Avusturya'da bulunmuştur. (Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", **Kebikeç**, s. 10, (2000): 31- 37; Ünalp, **age**, 107- 108).

[264] "İslâm Havadisi: Somali Molla'nın Üzerine", **İslâm Mecmuası**, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2019), c. 2, s. 13, (1914): 467.

Seyid Hasan'ın İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelenin Birinci Dünya Savaşı sırasında hız kazanmış olması Ogaden bölgesindeki kabilelerin de dervişlere katılmasını sağlamıştır.[265] İngilizlerin kurmuş olduğu Afrika Kraliyet Tüfekli Birliği ise kabile isyanlarına karşı oldukça sert tedbirler alarak dervişlerin güç kazanmasını engellemeye çalışmıştır.[266] Fakat İngilizlerin Ogaden'deki kabileleri silahsızlandırma girişimleri üzerine harekete geçen Marehan ve Auliyahan kabileleri de Seyid Hasan'la birlikte direnişe katılacaklarını açıklamışlardır.[267] Ogaden'li kabilelerle ittifak yapmış olan Seyid Hasan, Marehan ve Auliyahan kabileleriyle ittifak girişimlerinde bulunsa da söz konusu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[268] Çünkü İngilizlerin baskıları sebebiyle Somali halkı genel anlamda sömürge idaresine bağlı kalmak zorundaydı.[269]

Somalili dervişler, Ekim 1914'te Berbera'daki İngiliz kuvvetlerine saldırarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Seyid Hasan liderliğinde bir araya gelen direnişçiler, İngilizlerin Hindistan'la iletişimlerini koparmayı başarmışlar ve Somalili kabileleri ayaklandırmışlardır.[270] İngilizleri Berbera ve çevresinden temizleyerek Somali'nin kuzey kesimlerine hâkim olmaya çalışan Seyid Hasan, İtilâf Devletleri'ne karşı açıktan savaş açmıştır.[271]

İngilizler ve İtalyanlar dervişlere karşı tedbirler almış olsa da savaş başladığında Fransızların Cibuti'de neredeyse hiç askeri kalmamıştı. Bu sebeple Bab'ül Mendep boğazının güvenliğini sağlamak ve olası Türk-Alman tehditlerine karşı Ekim 1914'ten itibaren Cibuti'de gönüllü asker toplamaya başlamış olan Fransızlar, İngilizlerle anlaşarak Süveyş Kanalı üzerinden bölgeye takviye kuvvet göndermişlerdir.[272] Fakat buna rağmen Fransızların savaş boyunca Cibuti'den toplayabildikleri toplam asker sayısı yalnızca 2100 kişiyle sınırlı kalmıştır.[273] İtilâf Devletleri'nin tedbirlerine karşılık Beldven'den Şabel'e kadar iç kesimlerde ciddi anlamda hâkimiyet sağlamayı başaran Seyid Hasan ise Somali'de gün geçtikte güç kazanmaya devam etmekteydi.[274]

---

[265] Turton, **age**, 654.
[266] E. R. Turton, "Somali Resistance to Colonial Rule and the Development of Somali Political Activity in Kenya 1893- 1960", **The Journal of African History**, c. 13, s. 1, (1972): 120, 123- 125, 128- 129, 136- 137.
[267] Turton, "The Impact of Mohammad Abdille Hassan…": 654.
[268] Turton, "Somali Resistance to Colonial Rule…": 124- 125.
[269] Slight, **age**, 23.
[270] "Şuûn-ı Aden, Berbere, Somal", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 312, (1914): 424.
[271] "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, c. 14, s. 361, (1918): 225.
[272] BOA., DH.ŞFR., nr. 443/82 (Tarih: R.25.07.1330)
[273] Erol, Bingöl, **age**, 183.
[274] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133.

Önemli başarılar kazanmış olan dervişler gönüllülük esasına göre seçilerek ihtiyaçlarını yerel halktan ve kabilelerden toplanan yardımlardan karşılıyorlardı.[275]

Osmanlı Devleti'nin 14 Kasım 1914'te cihad-ı ekber ilân etmesiyle birlikte Seyid Hasan ve Somalili dervişler cihada katıldıklarını bildirmişlerdir.[276] 17 Kasım 1914'te Burao'dan hareketle İngiliz askerî kuvvetlerinin üzerine yürüyen Seyid Hasan İngilizleri yenilgiye uğratarak 19 Kasım'da Şimber Berris'e girmeyi başarmıştır.[277] Dulmadobe'ye saldırarak İngilizler karşısında yeni zaferler kazanmış olan dervişler hızla genişleme imkânı bulmuşlardır.[278] Daha sonra Somali'deki İngiliz sömürge idaresinin en önemli liman şehri konumunda bulunan Berbera'daki İngiliz askerî kuvvetleri üzerine bir askerî harekât düzenlemeyi kararlaştıran Seyid Hasan[279], dervişleri buraya sevk etmiştir. İsmail Mire komutası altında Berbera'ya bir *"komando baskını"* düzenleyen dervişler, şehirde büyük paniğe yol açmışlardır.[280] Kasım'ın sonundan itibaren oldukça stratejik bir mevki olan Berbera ve çevresini tamamıyla ele geçirmiş olan Seyid Hasan zaman zaman kayıplar vermiş olsa da İngilizlere karşı önemli bir üstünlük sağlamayı başarmıştır. [281]

Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılmasından sonra Somali'deki bütün kabileleri İngiliz karşıtlığı çerçevesinde bir araya getirmeye çalışan Seyid Hasan, Warsangali ve Majeerteen gibi kabilelere çeşitli mektuplar yazmıştı. Bu mektuplarda "İngilizlere karşı savaşmanın her Müslüman'ın görevi olduğunun" altını çizen Seyid Hasan, sık sık Kur'an-ı Kerîm ayetlerine başvurmuştur. Dervişlerin yalnızca Allah'ın "rahmetini, rızasını ve merhametini" kazanmak için savaştıklarını bu sebeple de Allah'ın onları doğru yola ileteceğini vurgulayan Seyid Hasan, İngilizlere karşı yürüttükleri mücadelenin Allah'ın emriyle sürdüğünü ve yalnızca "Hristiyan yöneticilerin zulümlerine karşı Müslümanların hakkını müdafaa etmek" amacıyla yapıldığını

[275] Addawe, **age**, 120- 122.
[276] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 420, 430- 432; Aw Jaamac Cumar Ciise, **Taariikhdi Daraawiishta iyo Sayid Maxamed Cabdulle Xasan, Wasaardda Hiddaha iyo Tacliinta Sare**, (Muqdisho: Akadeemiyaha Dhaqanka, 1976), 241- 245; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 19- 24; Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 440- 447; Mohamed Haji Mukhtar, "Somali Responsese to Colonial Occupation (The Inter- Riverine Case)", **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**: 77- 78; Omar, **Somalia: Past and Present**, 116- 119; Kavas, "Somali": 374; Slight, **age**, 16- 17, 22- 31; Dahir, **age**, 83; Ira M. Lapidus, **İslâm Toplumları Tarihi**, c. 2, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 488.
[277] Beachey, **age**, 103- 110; Hussein, **age**, 28.
[278] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133; Martin, **age**, 247.
[279] Addawe, **age**, 122.
[280] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133.
[281] Martin, **age**, 247; İslâmoğlu, **age**, 304; Bayraklı, **age**, 107; Hussein, **age**, 28.

belirtmiştir.[282] Sebîlürreşâd'da yayınlanan bir habere göre Seyid Hasan, Somali'nin kuzeyinde ve Cibuti'de bulunan Somalili kabilelere haber gönderek onları İtilâf Devletleri karşısında birleşmeye çağırmıştır.[283] Warsangali, Majeerteen ve Bah Geri gibi kabileler, Halife Sultan Reşat'ın cihad çağrısını Somali'de yaymakta olan Seyid Hasan'a destek vereceklerini taahhüt etmişlerdir. Seyid Hasan, söz konusu kabilelerin de cihada katılacaklarını ilân etmeleriyle daha da güç kazanmıştır.[284]

Seyid Hasan'ın cihada katılması ve kabileleri Avrupalı sömürgecilere karşı bir araya getirmesi İtalyanları da harekete geçirmiştir. Somalili kabilelerin cihada katılması ve İngilizlerin kontrolündeki bölgelerde yürütülen mücadelenin İtalyan bölgelerine de yayılmasıyla ilgili endişelerini Roma'ya rapor eden sömürge valisi De Martino bu doğrultuda çeşitli tedbirler almayı uygun görmüştür.[285] Osmanlı Devleti'nin cihad ilânıyla etki alanını daha da arttıracağı tahmin edilen derviş hareketine son vermek isteyen İtilâf Devletleri[286], savaşın Avrupa cephelerine önem vermek zorunda kaldıklarından dolayı derviş hareketine son vermekte güçlük çekmişlerdir.[287]

1915'e gelindiğinde İngilizlerin Somali'nin kuzeyindeki idaresine son vermeyi başaran Seyid Hasan[288], üstünlüğü ele geçirmiş ve Somali'nin kuzey bölgesinin büyük bir kısmı Derviş Devleti diğer bir adıyla Somali Sultanlığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir.[289] Şubat 1915'te Şimber Berris'e saldıran İngilizler şehirde bulunan kaleyi ele geçirmiş olsalar da[290] burada kazandıkları galibiyet küçük çaplı kazanım olarak görülmekteydi.[291] Seyid Hasan'ın ortadan kaldırılması için ise daha büyük bir harekât düzenlenmesi gerekiyordu. Bir süreliğine eylemsizlik kararı alan İngilizler, dervişlere saldırmaktan kaçınmışlardı. Seyid Hasan'da bu süre içerisinde kuvvetlerini yeniden düzenlemeye koyulmuştu. Fakat İngilizlere karşı yerleşik bir düzene geçmek durumunda kalan Seyid Hasan, gayri nizamî harp taktiklerini bırakmak zorunda

[282] Slight, **age**, 26- 31. Seyid Hasan, sahip olduğu İslâmî mücadele motivasyonu doğrultusunda İngilizlere yazdığı mektuplarda kendisini *"The Poor of God (Allah'ın fakiri)"* olarak nitelendirmiştir. Caroselli, **age**, 7; R. L. Hess, "The Poor Man of God- Muhammad Abdullah Hassan", **Leadership in Eastern Africa: Six Political Biographies**, ed. Norman R. Bennet, (Boston: Boston University Press, 1968): 65- 108; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 125; Martin, **age**, 298- 299; Slight, **age**, 27.
[283] "Şuûn-ı Somali", **Sebîlürreşâd**, c. 13, s. 317, (1914): 48.
[284] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 422- 423, 425, 427- 430
[285] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 430.
[286] Addawe, **age**, 97.
[287] Slight, **age**, 22- 23.
[288] Hashi, **age**, 107.
[289] Martin, **age**, 247.
[290] Lewis, **age**, 79; Beachey, **age**, 111- 113.
[291] Martin, **age**, 247; Beachey, **age**, 111- 113.

kalmıştır. Bu durum ise Somalili dervişler karşısında üstünlüğe sahip olan İngilizlerin elini güçlendirmiştir.[292]

Seyid Hasan ve dervişlerini önemli bir sorun olarak gören İngilizler, bölgede güç kazanmak için İtalyanları da İtilâf Devletleri safında savaşa sokmak için büyük uğraşlar vermişlerdi. Doğu Afrika'da Sudan ve Zanzibar'a yerleşmiş olan İngilizlerle, Cibuti'ye yerleşmiş olan Fransızlar Afrika Boynuzundaki sömürgeci paylaşıma dâhil etmek istedikleri İtalyanlarla müttefiklik ilişkisi kurmuşlardır. Savaşa henüz resmî olarak dâhil olmayan İtalyanlara birtakım vaatlerde bulunan İngilizler ve Fransızlar bu noktada yeni müttefiklerini Habeşistan ve Somali'de kullanmayı düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da Lic Iyasu ve Somali'de Seyid Hasan üzerinden yürüttüğü Pan- İslâmist faaliyetleri bir tehdit unsuru olarak İtalyanlara karşı kullanan İngilizler ve Fransızlar, bu süreçte İtalyan Krallığı'nı da İtilâf Devletleri safına dâhil etmeyi başarmışlardır. Nitekim İtalyanların savaşa girmesinin temel sebeplerinden bir tanesinin Eritre ve Somali'deki sömürge idarelerinin devamlılığını sağlamak olduğunu ifade edebiliriz.[293]

Doğu Afrika'nın paylaşımı noktasında kendi aralarında anlaşmış olan İtilâf Devletleri, 26 Nisan 1915'te imzaladıkları Londra Antlaşması'yla Afrika Boynuzunu nüfuz alanlarına bölmüşler ve bu doğrultuda İtalya, resmî olarak İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olmuştur. İtalyanlar, İngiliz ve Fransızlarla mecburi bir ittifak içerisine sürüklenseler de müttefiklerinin Doğu Afrika'daki etki alanlarını genişletmelerini istemiyorlardı. Bu sebeple Londra Antlaşması'nın 13. maddesine aykırı bir şekilde İngilizler ve Fransızlar; Alman Doğu Afrika'sını işgal ederek sınırlarını genişlettikleri takdirde Trablusgarp ve Bingazi'nin yanı sıra Somali ve Eritre'yi kendi devletlerinin "doğal uzantıları" olarak göreceklerini açıklamışlardır. İtilâf Devletleri her ne kadar kendi aralarında Doğu Afrika'nın paylaşmışı noktasında birlikte hareket ediyor gibi görünseler de zaman zaman kendi aralarında örtülü çıkar çatışmaları yaşamaktalardı. Bunun üzerine İtalyanlara karşı birlikte hareket eden İngilizler ve Fransızlar, bölgede kalıcı bir hâle gelmeyi hedefleyen İtalyanların, Afrika Boynuzundaki sömürge alanlarını genişletmelerine engel olmaya çalışmışlardır. Doğu Afrika'da yalnızca kendi çıkarlarını gözetmekte olan İngilizler, sömürgecilik yarışında geç kalmış olan İtalyanların Doğu Afrika'ya yönelik ihtiraslarının farkına varmış olsalar da Doğu

[292] Martin, **age**, 247- 248; İslâmoğlu, **age**, 304.
[293] Hess, "Italy and Africa…": 105- 108; Addawe, **age**, 92- 93; Coşar, **age**, 33, 160.

Afrika'da Türk-Alman ittifakı tarafından desteklenen yerel kuvvetlere karşı başarılı olabilmek adına İtalyanlarla birlikte hareket etmek zorunda kalmışlardır.[294]

İtalyanlar 23 Mayıs 1915'te savaşa girmeden önce Doğu Afrika'daki sömürgeci paylaşımda daha etkin bir şekilde yer alabilmek adına çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu doğrultuda Eritre'deki eski sömürge valisi ve İtalyan Sömürgeler Bakanı olan Ferdinando Martini, İtalyan sömürgeciliğinin Doğu Afrika'ya ağırlık vermesi gerektiğini öne sürmekteydi. Bu doğrultuda İtalyanların Afrika Boynuzundaki faaliyetlerine hız kazandırması İngilizler ve Fransızlar tarafından kabul görmese de İtalyanlar bu konuda İngilizlerle görüşmeler gerçekleştirerek çeşitli taleplerde bulunmuşlardı. Doğu Afrika'daki sömürge nüfuz bölgeleriyle ilgili kapsamlı bir memorandum hazırlamış olan Martini, ilgili memorandum da şu konulara dikkat çekmiştir:

● Günümüzde Cibuti olarak adlandırılan Fransız Somali'sinden Habeşistan İmparatorluğu'nun başkenti Addis Ababa'ya uzanan demir yolu hattı kendilerine devredilecektir.

● İtalyan Somali'sinin güvenliğinin sağlanabilmesi adına Somali'de önemli bir liman olan Kismayo kendilerine devredilecektir.

● Sudan'ın doğusunda ve Eritre sınırında bulunan Kassala, İngilizler tarafından İtalya'ya devredilecektir.

● İtalya'nın Habeşistan üzerindeki nüfuzu devam edecek ayrıca buradaki hak ve menfaatleri korunacaktır.

● Eritre ve Somali arasındaki koridor bölge kendilerine devredilecek bunun karşılığında ise Habeşistan'da bulunan Tana Gölü'ndeki İngiliz varlığı ve hakları tanınacaktır.

● Sirenayka (Bingazi)-Mısır sınırında çeşitli değişiklikler yapılacaktır.

● Portekiz sömürgeleri başta olmak üzere İngilizlerle ortak antlaşmalar yapılacaktır.

● Arap Yarımadası üzerinde İtalyanlar ve İngilizler arasında gizli bir antlaşma yapılacaktır.[295]

[294] Hess, "Italy and Africa…": 105- 108; Addawe, **age**, 92- 93; Coşar, **age**, 33, 160.
[295] Hess, "Italy and Africa…": 105- 108; Addawe, **age**, 92- 93; Coşar, **age**, 33- 34.

İtalyanlar, söz konusu memorandumdan kısa bir süre sonra savaşa İtilâf Devletleri'nin safında katılarak Doğu Afrika'daki sömürgeci paylaşımda İngilizlerle birlikte hareket etme kararı alsalarda İngilizler, buna rağmen Hindistan'dan takviye kuvvet talep etmek zorunda kalmışlardır. 30 Nisan 1915'te Londra'dan Aden'deki İngiliz Tugay'ına gönderilen telgrafa göre; Somali'de yeni görevlendirilmiş olan Geoffrey Francis Archer ile Yarbay Cubitt, 2 Mayıs 1915'te görev yerlerine ulaşacaklardı. Archer ve Cubitt'in, Somali'ye gönderilmesinin sebebi hem Somali'de hem de Aden körfezinde eş zamanlı askerî faaliyetlerde bulunarak dervişleri yenilgiye uğratmaktı. Cubitt, Seyid Hasan'a karşı yürütülecek genel harekâtın en az altı hafta kadar süreceğini tahmin ediyordu. Bagdaria'dan iç kesimlere ilerlemenin zorluğuna dikkat çeken Cubitt, Berbera limanına yönelik gerçekleştirilecek bir çıkarma harekâtı sonrasında İngiliz askerî kuvvetlerinin Las Durah yolunu takip ederek yaklaşık 320 km boyunca ilerlemeleri gerektiğini belirtmiştir. Dervişlere yönelik harekâtın gizliliğinin korunması konusunda endişe duyan Cubitt, Seyid Hasan'ın eninde sonunda Hindistan'dan gelecek takviye kuvvetleri fark edeceğini ve buna göre bir savunma pozisyonu alacağının da altını çizmekteydi. Aden'de bulunan İngiliz siyasî temsilcisi Archer ise 3 Mayıs 1915'te harekâtın başarıya ulaşması için Hindistan'dan çeşitli takviye kuvvetler talep etmişti. Buna göre Hindistan'dan Somali'ye; karargâh unsurlarıyla birlikte bir karma tabur (İngiliz subayların komutası altındaki bir Hint taburu), 126. Piyade Birliği'nden iki bölük, 109. Piyade Birliği'nden dört bölük, Somali'deki Develi Süvari Birliği için 3 İngiliz subay, lojistik ve ikmal için iki subay ve bir teknik personel, 23. İstihkâm Bölüğü'nden patlayıcı ve yol yapım uzmanları, bir subay ve on üç askerden oluşan bir muhabere birimi, 30 İngiliz, 1200 Hintliden oluşan bir sıhhiye birliği, Yüzbaşı Gwyer (Aden'deki polis kuvvetlerine yardımcı olmak için emir subayı) ve yaklaşık 100 katırlık bir kervan gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[296]

İtalyanların da siyasî desteğini sağladıktan sonra takviye kuvvet desteği alan İngilizler, Seyid Hasan'ın hâkimiyeti altındaki bölgeleri ele geçirmeye çalışmışlardır. Fakat İngiliz ve İtalyanların söz konusu saldırıları Somalili kabileler arasında Avrupalı sömürgecilere karşı düşmanlığın artmasına sebep olmuştur. 1916'da Luuq ve Serenli'de yaşayan kabilelerin dervişlere destek vermeye başlamasıyla birlikte Serenli'deki polis kuvvetlerinin komutanı Teğmen Elliot öldürülmüş böylece dervişler, sömürge idaresine ait karakolu ele geçirmişlerdir. Seyid Hassan ile temas

[296] Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 438- 440; **Somalia: Past and Present**, 120- 121.

hâlinde bulunan Serenli'deki Auliyahan kabilesinin lideri Abdurrahman Mursaal, İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelesini sürdürmüş ve Eylül 1916'ya kadar Mursaal ile dervişler arasındaki ittifak devam etmiştir.[297] 15 Kasım 1916'dan itibaren yağmurların başlamasıyla birlikte iklim şartlarının getirdiği sorunlardan dolayı dervişler zor bir duruma düşmüş ve hayvanlarını otlatamaz bir hâle gelmişlerdi.[298] Ayrıca bölgede yaşanan kuraklık, Seyid Hasan ve dervişlerinin sorunlar yaşamasına sebep olmuştu. Seyid Hasan'ın iş birlikçi kabilelerin saldırıları karşısında çok sayıda asker kaybetmesine rağmen Jidali, Walwal ve Wardair'e saldırmayı planladığı İngilizlere ulaşan istihbarat arasındaydı.[299] Bu süreçte Warsangali kabilesinden destek almak durumunda kalan Seyid Hasan, Habeşistan üzerinden kendisine gönderilen makineli tüfekleri teslim almıştır. Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu tarafından Seyid Hasan'a gönderilen silah ve cephaneler ise Bagheri'den kervanlar vasıtasıyla dervişlere ulaştırılacaktır. Berbera ve Makhir'e saldırmayı planlayan Seyid Hasan, Habeşistan'dan aldığı destek doğrultusunda İngilizler karşısında güç kazanmaktaydı. Hatta İngiliz kuvvetleri Makhir'i terk ederek şehrin dışına çekilmek zorunda kalmışlardı. İngiliz istihbaratının bir raporuna göre; Seyid Hasan, Habeşistan'daki Türk casuslar tarafından kışkırtılarak bir takım Pan- İslâmcı çabalar içerisine sokulmaktaydı.[300]

Derviş hareketinin İngilizler karşısında etki alanını genişletmesi ve böylece Somali'nin neredeyse tamamına yayılmış olması İtalyanları da doğrudan tehdit eder bir hâle gelmişti.[301] Bu sebeple İngilizlerin yanı sıra İtalyanlar da Somalili dervişlere karşı oldukça sert tedbirler almanın yolunu aramışlardır. Bu doğrultuda 1917'de askerî bir yasa yürürlüğe koyan İtalyanlar, yeni yasanın mahallelere kadar her yerde uygulanacağını ve bunlara uymayanların cezalandırılacağını ilân etmişlerdir. Söz konusu yasaya göre; silah ve mühimmat kaçakçılığı yapan, İtalyan idarecilere karşı düşmanlık besleyen, Somalili dervişlere yardım ve yataklık eden, idarecilerin görevini engellemeye teşebbüs eden, İtalyan sömürge idaresine karşı doğrudan suç işleyen ve

[297] Turton, "The Impact of Mohammad Abdille Hassan…": 654. Auliyahan kabilesinin 1916'daki ayaklanması İngiliz sömürge idaresine karşı gerçekleştirilen önemli hareketlerden bir tanesidir. (Turton, "Somali Resistance to Colonial Rule…": 121, 124, 142).
[298] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/21-22
[299] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin Nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 81(115).
[300] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/21-22
[301] Coşar, **age**, 32.

idarecilerden herhangi birine komplo kurarak hayatını tehlikeye atan kişiler oldukça ağır bir şekilde cezalandırılacaktı. İtalyanların tedavüle soktuğu para birimini kullanmayı reddeden ve eski para birimini kullanmaya devam edenlerin yanı sıra Somalili dervişlere istihbarat sağlayan ve İtalyanlara yanlış bilgi verenler de yakalandıktan sonra yargılanacaklardı. Ayrıca İtalyan idaresini bir işgal idaresi olarak görüp nefret eden, idare tarafından verilen talimatları yerine getirmemek adına direnerek zamanında yerine getirmeyenler de suç işlemiş olacaklardır.[302]

İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı boyunca Somali'nin kuzeyinde mutlak bir hâkimiyet sağlayamamış olmaları İtalyanları oldukça ihtiyatlı davranmaya sevk etmişti. İngilizlerle olan ittifaklarına rağmen Somali'de yeni toprak kazanımları sağlamak ve sömürge idarelerinin sınırlarını kuzeye doğru kaydırmak isteyen İtalyanlar, Somali'nin kuzeyine de hâkim olmayı planlamaktalardı.[303] Hatta Mart 1917'de Londra'dan Kahire'ye gönderilen bir telgrafta İngilizler de Cibuti'yi Fransızlardan alabildikleri takdirde Somaliland'ı İtalyanlara bırakmayı gündeme getirmişlerdi.[304]

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılına gelindiğinde Seyid Hasan ve dervişler; Hiran bölgesine saldırmışlardır.[305] İngilizler savaş boyunca Seyid Hasan'ın üzerine defalarca kuvvet sevk etmiş olmalarına rağmen herhangi bir kesin sonuç alabilmiş değillerdi. Hatta kendilerinden kat be kat üstün olan İngilizlere karşı çeşitli başarılar kazanmış olan dervişler, giriştikleri muharebelerden genelde zaferlerle çıkmayı başarmışlardır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Seyid Hasan üzerine düzenledikleri askerî harekâtlarda yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvet kullanan İngilizler, 8.000'i süvari olmak üzere yaklaşık 20.000 kişiden oluşan Somalili dervişler karşısında yenik düşmüşlerdir.[306] Fakat dört yıl boyunca süren savaş her iki tarafı da oldukça yormuştur. Bu sebeple savaş hem İngilizler hem de Somalili kabileler için oldukça pahalıya mâl olmuştur. Örneğin 1918'de Somaliland'ın nüfusu yaklaşık üçte bir oranında azalmıştır.[307]

Derviş hareketine kesin bir darbe vurmak isteyen General Hoskins, Ocak 1918'de İngiliz sömürge idaresinin başkenti Hargeisa'ya gelerek buradaki askerî birlikleri teftiş ettikten sonra Hindistan'dan tekrar takviye kuvvet getirilmesini talep etmiştir. Seyid

[302] Hess, **Italian Colonialism in Somalia**, 115; Addawe, **age**, 103.
[303] Taylan, **age**, 61, 64; Dalan, **age**, 54- 57.
[304] Omar, **Somalia: Past and Present**, 31.
[305] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 23.
[306] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 122; Dahir, **age**, 70.
[307] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 431.

Hasan'a yönelik oldukça geniş kapsamlı bir harekât düzenlemeyi planlayan Hoskins, sonuç alabilmek adına ağır silahların yanı sıra çok sayıda cephane ve takviye kuvveti bölgeye yığmış ayrıca hava kuvvetlerinden de faydalandığı genel bir taarruz başlatmıştır.[308] Böylece savaşın son yılına kadar başarı üzerine başarı kazanmış olan dervişler, İngiliz taarruzları karşısında oldukça zor durumda kalmışlardır. İngilizlerin saldırılarına karşı 1918'in ortalarında karargâhını Mirashi'ye taşımak zorunda kalan Seyid Hasan, dağlık ve engebeli bir bölgeye çekilmiştir. Böylece iç kesimlere girmekte zorlanan İngilizleri durdurmaya çalışan Seyid Hasan geçici de olsa bazı başarılar kazanabilmiştir. Fakat İngilizlerin taarruzları karşısında Somali'nin çeşitli bölgelerine dağılmak zorunda kalan dervişler arasındaki irtibat kopukluğu ve istihbarat eksikliği Seyid Hasan kuvvetlerini ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir.[309] Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru çözülmeye başlayan Seyid Hasan ve dervişler, Somali halkı üzerindeki etkinliklerini de yavaş yavaş yitirmişlerdir. Somali halkının dervişlere yönelik desteğinin azalması ve Seyid Hasan'ın İngilizler karşısında oldukça zayıf düşmesi sebebiyle üst üste alınan yenilgiler derviş hareketinin adeta sonunu getirmiştir.[310]

[308] Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 469; Omar, **Somalia: Past and Present**, 122.
[309] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 36.
[310] Martin, **age**, 250- 251; Afrah, **age**, 93.

3. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA VE DOĞU AFRİKA

3.1 Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Stratejisi

XIX. yüzyıl Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki rekabetinin hız kazandığı bir dönemdi. Avrupalı devletler arasındaki savaşların şiddetlenmesi birbirlerine karşı yürüttükleri örtülü faaliyetlerin artmasına ve bu doğrultuda istihbaratın da kurumsallaşmasına sebep olmuştur. Türkler'de oldukça eski tarihlere dayanan istihbarat ve istihbarat faaliyetleri hemen hemen aynı dönemde kurumsallaşmayı yakalamayı başarmış ve Osmanlı Devleti döneminde de bu doğrultuda çeşitli teşkilatlar kurulmuştur.[311] II. Mahmud döneminden itibaren başlatabileceğimiz istihbarat alanındaki kurumsallaşma, II. Abdülhamid'in hafiye teşkilatına kadar devamlılığını sürdürmüştür.[312] II. Abdülhamid döneminde faaliyet gösteren Yıldız İstihbarat Teşkilatı diğer bir adıyla Hafiye Teşkilatı ise Osmanlı Devleti'nin iç istihbarat ihtiyacını karşılamakla birlikte dışarıda da örtülü faaliyetler yürütmüştür. Teşkilât-ı Mahsûsa'yı, Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nı devamı gibi görenler olsa da söz konusu teşkilatların birbirinden farklı bir yapıya sahip olduğunu ifade edebiliriz.[313]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ilk olarak ortaya çıkışı 1911- 1912'deki Trablusgarp Savaşı sırasındadır. İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal faaliyetleri karşısında Kuzey Afrika'ya giden Osmanlı subayları burada yerel halkı örgütleyerek bir direniş hareketi meydana getirmişlerdir. Burada yerel halkı teşkilatlandıran Osmanlı subayları, "Fedai Zabitan" olarak adlandırılmaktadırlar.[314] Fakat bu adlandırma Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir birim olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşuyla ilgili çeşitli karışıklıklara yol açmaktadır. Çünkü Trablusgarp Savaşı'nda "Teşkilât-ı Mahsûsa" adında örgütlenmelerin olması aslında Osmanlı subaylarının yerel halktan teşkil ettiği

[311] İlkin Başar Özal, **İstihbaratın Kısa Tarihi: Gölge Oyunu**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 14, 88- 89, 199.
[312] Ahmet Yüksel, **II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, 2. bs. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 11- 22.
[313] II. Abdülhamid döneminde Osmanlı istihbaratı hakkında bkz. Emre Gör, **II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı**, 2.bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 11- 16, 18- 49, 63- 127.
[314] Stoddard, **age**, 75- 97.

gönüllü müfrezelere işaret etmekteydi. Bu sebeple de resmî anlamda bir kurum olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşunu oldukça erken tarihlere dayandıran çalışmalar yapılmıştır. Aslında Teşkilât-ı Mahsûsa terimi ilk olarak Trablusgarp Savaşı'nda gönüllülerden müteşekkil bir organizasyona işaret etmektedir.[315] Düşman olarak algılanan devletlere ait olan sahalararda gayri nizamî harp faaliyetleri yürütmekle görevlendirilen ilgili organizasyondan Balkan Savaşları sırasında da faydalanılmıştır. Bu anlamda Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında başında Osmanlı subaylarının bulunduğu gönüllü müfrezeleri nitelediğini ileri sürebileceğimiz Teşkilât-ı Mahsûsa terimi; Birinci Dünya Savaşı sırasında isim durumundan fiilî bir organizasyona dönüşmüştür.[316]

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında çekirdeğinin teşkil edildiği Teşkilât-ı Mahsûsa; Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda kurulmuştur. Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir birim olarak teşkil edilen Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluş tarihiyle ilgili çeşitli tartışmalar olsa da arşiv belgeleri doğrultusunda yapılan çalışmaların tamamı söz konusu teşkilatın Birinci Dünya Savaşı sırasında faaliyet gösterdiği yönünde mutabıktırlar. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmak durumunda kalmasıyla birlikte devletin devamlılığını sağlamak ve güvenlik tehditlerini bertaraf edebilmek amacıyla hayat bulmuş olan Teşkilât-ı Mahsûsa, savaşın birçok cephesinde ve cephe gerisinde faaliyet göstermiştir. Bu anlamda hareket sahasını ağırlıklı olarak İtilâf Devletleri'nin sömürge bölgeleri olarak belirleyen Teşkilât-ı Mahsûsa dışarıda istihbarat, gayri nizamî harp ve propaganda faaliyetleri yürütmekle mesuldür. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu doğrultuda faaliyet göstermesinin temel sebebi sömürge ya da yarı-sömürge konumunda bulunan Türkleri ve Müslümanları; cihad-ı ekber ilânına binaen Türk birliği veya diğer bir şekliyle İslâm birliği propagandası doğrultusunda İtilâf Devletleri'ne karşı ayaklandırarak bağımsızlıklarını temin etmek ya da Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürmelerini sağlamaktır.[317]

---

[315] Tetik, **age**, c. 1, 2- 9. Teşkilât-ı Mahsûsa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polat Safi, "The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristcs", (Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent University the Department of History, 2012).
[316] Tetik, **age**, c. 1, 1- 26. Ayrıca bkz. Polat Safi, "Fiilden İsim: Teşkilat-ı Mahsusa", **Toplumsal Tarih**, s. 243, (2014), 74- 79; Polat Safi, "Teşkilat-ı Mahsusa: İsmiyle Müsemma Bir Örgüt", **Derin Tarih**, Özel Sayı: 1, (2014), 99- 103.
[317] Stoddard, **age**, 15- 74; Teşkilât-ı Mahsûsa'nın yönetim ve organizasyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çeliktepe, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, 2. bs. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003) 73- 119; Stoddard, age, 49- 74; Emin Demirel, Teşkilat-ı **Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler**, 6. bs. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005) 56- 87; Stanford J. Shaw,

Birinci Dünya Savaşı'nda dış istihbarat yürütmekle mesul olan Teşkilât-ı Mahsûsa diğer bir adıyla Umur-ı Şarkıyye Dairesi, casusluk, karşı-casusluk ve operatif istihbarat faaliyetlerinin yanı sıra askerî ihtiyaçlar doğrultusunda haber alma görevleri yürütmüştür. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn savaş şartları dâhilinde istihbarat edinmenin yanı sıra gayri nizamî harple görevlendirilen "özel harp misyonları" da teşkil etmiş ve aynı zamanda propaganda faaliyetleri yürütmüştür.[318] Savaş boyunca Balkanlar[319], Kafkaslar[320], İran[321], Türkistan[322], Rusya[323], Hindistan[324] ve Afrika'da faaliyet göstermiş olan Teşkilât-ı Mahsûsa, İtilâf Devletleri'ne karşı örtülü mücadele de öne çıkmaktadır.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ilk başkanı Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında gayri nizamî harp faaliyetleri yürütmüş ve bu konuda önemli tecrübeler elde etmiş olan Binbaşı Süleyman Askerî Bey'dir. 4 Eylül 1914'te göreve başlamış olan Süleyman Askerî Bey, Irak cephesinde görevlendirilmesi üzerine 25 Kasım 1914'te bu görevden ayrılmak durumunda kalır. Daha sonra 28 Kasım 1914'te "ikiz görevle" Teşkilat'ın başına geçen isim Enver Paşa'nın amcası Halil [Kut] Paşa olacaktır. Söz konusu dönemde Binbaşı olan Halil Bey'in 16 Aralık'ta Irak cephesine gönderilmesi Teşkilat'a çok kısa bir süre başkanlık etmiş olduğunu göstermektedir. Aynı tarihlerde İstanbul Merkez Komutanı olan Halil Bey'in yerini Yarbay Kızanlıklı Cevat Bey'e bırakmasıyla birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa başkanlığını "ikiz görevle" üstlenen Cevat Bey bu görevi tıpkı Halil Bey gibi kısa bir süreliğine sürdürmüştür. 27 Aralık 1914'te göreve getirilen Cevat Bey, 28 Mart 1915'te görevden ayrılırken yerini 5 Nisan'da Tunuslu Ali Başhamba Bey'e bırakacaktır. Ali Başhamba döneminde Umur-ı Şarkıyye Dairesi'ne dönüştürülen Teşkilât-ı Mahsûsa, mütareke dönemine kadar faaliyetlerini

---

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş, c. 1, terc. Beyza Sümer Aydaş, (Ankara: TTK, 2014), 309- 398; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. 3, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 337- 359.

[318] Yıldız, **Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864- 1914)**, 42.

[319] İlgili olarak bkz. Arif Cemil Denker, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, yay. haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 2006), 269- 387; Fuat Balkan, **Komitacı**, haz. Turgut Gürer, (İstanbul: Gürer Yayınları, 2008).

[320] Denker, **age**, 13- 268; Tetik, **age**, c. 1, 269- 381. Ayrıca bkz. Mehmet Bilgin, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018).

[321] Tetik, **age**, c. 1, 225- 265; Tetik, **age**, c. 2, 213- 364. Ayrıca bkz. Barış Metin, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri**, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012).

[322] İlgili olarak bkz. Adil Hikmet Bey, **Asya'da Beş Türk**, yay. haz. Yusuf Gedikli, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998).

[323] Tetik, **age**, c. 1, 167- 219; Tetik, **age**, c. 2, 67- 204.

[324] İlgili olarak bkz. Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu**, (Ankara: ATAM Yayınları, 1999).

Harbiye Nezareti'nin bünyesinde devam ettirmiştir. Harbiye Nezareti'ne bağlı olmasına rağmen yer ve zamana göre Hariciye ve Dahiliye Nezareti'yle de ortak çalışmış olan Teşkilât-ı Mahsûsa, 5 Nisan 1915 tarihinde Umur-ı Şarkıyye Dairesi ismini almıştır. Fakat resmî anlamda Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkıyye Dairesi adını taşımasına rağmen bir tür alışkanlık üzerine Teşkilât-ı Mahsûsa nitelemesi veyahut adıyla anılmaya da devam etmiştir.[325]

31 Ekim 1918'de Ali Başhamba'nın ani ölümünden sonra Teşkilat'ın başkanlığına Kurmay Albay Hasan Tosun Bey getirilir. Fakat Teşkilât-ı Mahsûsa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından tasfiye edilir. Buna göre 15 Kasım 1918'de tasfiye edilen Teşkilât-ı Mahsûsa'nın diğer bir adıyla Umur-ı Şarkıyye Dairesi'nin tasfiye işlemlerini gerçekleştirmek üzere; belirli çalışmalarda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanlığını yaptığı ifade edilmesine rağmen Teşkilat'ın kuruluşundan kapatılışına kadar içerisinde bulunan fakat başkanlık görevinde bulunmamış olan Hüsamettin [Ertürk] Bey görevlendirilir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın lağvedilmesiyle birlikte Teşkilat'ın bünyesinde görev yapan personelin Millî Mücadele'ye katılan büyük çoğunluğu önce işgalci devletlere karşı kurulan gizli grupların içerisinde yer alırlar. Daha sonra ise cumhuriyet döneminde Genelkurmay Başkanlığı'nın yanı sıra Millî İstihbarat Teşkilatı'nın öncülü olarak kabul edilen Millî Emniyet Hizmeti Riyaseti'ni teşkil etmesiyle birlikte burada görev alanların yanı sıra bazı personellerin kadroları da Dışişleri ya da İçişleri Bakanlığı'na devredilir.[326]

Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa veya diğer bir adıyla Umur-ı Şarkiyye Dairesi'nin Doğu Afrika'daki asıl hedefi Sudan, Habeşistan ve Somali'de örtülü faaliyetler yürütmektir. Zira kuruluş belgelerinden bir tanesinde de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faaliyet alanları Doğu Afrika'da bulunan Sudan'dan Habeşistan'a, Somali'den Zengibar'a kadar uzanmaktaydı.[327] Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Afrika'ya yönelik stratejilerini belirleyen isimler Fransız baskısı yüzünden Cezayir ve Tunus'tan İstanbul'a göç etmek zorunda kalarak İttihatçılarla

[325] Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, c. 13, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 316-320; Tetik, **age**, c. 1, 16- 22.
[326] Tetik, **age**, c 1, x- xıı, 1- 26.
[327] Mustafa Balcıoğlu, "Kendi Belgeleriyle Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi", **Türk Dünyası Tarih**, s. 67, (1992): 26; Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001), 3; Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Şarkiye Dairesi**, (Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım, 2011), 16, 48; Sezai Balcı- Mustafa Balcıoğlu, "İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba- II", **Toplumsal Tarih**, s. 210, (2011): 29; Tetik, **age**, c. 1, 21.

temasa geçmiş olan Ali Başhamba, Şeyh Salih Şerif et- Tunusî, Şeyh İsmail Sefâyihi, Şeyh Hadir b. Hüseyin, Şeyh Abdülaziz el- Talibî gibi isimlerdir. Söz konusu Pan-İslâmcı aydınlardan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, daha önce de zikrettiğimiz gibi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ilk başkanı Süleyman Askerî Bey'in ölümünden bir süre sonra Ali Başhamba'yı Umur-ı Şarkiyye Dairesi'nin başkanı olarak görevlendirmiştir. Enver Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarından olan Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu Trablusgarplı Süleyman el- Barunî ve Lübnanlı Emir Şekip Arslan gibi Pan- İslâmcı aydınlarla birlikte çalışan Ali Başhamba, savaş boyunca İtilâf Devletleri'nin Afrika'daki etkisini kırmak adına faaliyet yürütmüştür. Bu sebeple hem Kuzey hem de Doğu Afrika'da "ruhları uyandırmak, İslam'ın parçalanan, dağıtılan ruhunu yavaş yavaş canlandırmak, hükümetimizin Avrupa'daki ehemmiyet-i siyasiyesini artırmak, Harb-i umumi'den önceki planları akamate düçar etmek, Harb-i Umumi esnasında imhaya müteallik ittifakların izalesini temin" etmek için çalışmış olan Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Ali Başhamba, Afrika'da Pan- İslâmist propagandanın sürdürülmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Ali Başhamba'nın Tunus asıllı olması da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda faaliyet gösterdiği en ciddi sahaların Kuzey ve Doğu Afrika olmasına sebep olmuştur. Trablusgarp'ı bir merkez olarak belirleyen Ali Başhamba, Kuzey ve Doğu Afrika'daki mahallî sultanlıklar, aşiret, kabile ve tarikatları Teşkilât-ı Mahsûsa'nın emri altında İtilâf Devletleri'ne karşı savaşmak için teşvik etmiştir.[328]

3.1.1. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'ya Yönelik Askerî ve Siyasî Misyonu

Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerinde resmî olarak iki kurumun öne çıktığını belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın kardeşi Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa ve Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey liderliğindeki Türk subay ve diplomatları, savaş boyunca yerel direniş hareketlerine yönelik propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdi.[329]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika'da gayri nizamî harp faaliyetleri yürütmek ve Müslümanlar arasında ayaklanmalar çıkarmak için faaliyet göstermekte olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın söz konusu bölgelere yönelik

[328] Balcı, Balcıoğlu, **age**, 28- 32, 35; Mehmet Suat Mertoğlu, "Osmanlı Hilafeti, Almanya ve Mağribli Aktivistler 1914- 1918", **Proceedings of the International Congress on The Maghreb and the Western Mediterranean in the Ottoman Era**, Rabat, 12- 14 November 2009, (İstanbul: IRCICA, 2013): 170- 177.
[329] Orhonlu, **age**, 170- 174; Karaköse, **age**, 251, 253- 255, 265, 267, 279.

faaliyetleri Trablusgarp üzerinden yürütülmekteydi. Merkezi Mısrata'da bulunan Afrika Grupları Komutanlığı vasıtasıyla sahada askerî faaliyet yürüten Teşkilât-ı Mahsûsa, stratejisini; Alman Doğu Afrika'sında bulunan Paul von Lettow-Vorbeck kuvvetleriyle birlikte Mısır'ı kuşatma altına almak ve İtilâf Devletleri'ni cephe gerisinde vurmak üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Mısır'ın ele geçirilmesi için öncelikli olarak Trablusgarp ve Sina Yarımadası üzerinden askerî harekâtlar tertip edilecek, Sahra altı Afrika ve Doğu Afrika'da başlatılan isyan hareketlerine destek verilecek ve böylece savaşın İngilizlerin kontrol edemeyeceği geniş bir alana yayılmasına çalışılacaktı. Bu doğrultuda askerî faaliyetler yürütmüş olan Nuri Paşa, İtilâf Devletleri'ne karşı yerel direniş hareketlerini desteklemekteydi. Alman Doğu Afrika'sındaki Alman subaylara komuta eden Vorbeck'te, savaşı Afrika Boynuzuna yayarak Mısır'daki İngilizleri arkadan kuşatmayı deneyecekti. Vorbeck'in Mısır'a yönelik bir tehdit oluşturması oldukça "iddialı" bir plandı. Fakat Vorbeck'in emri altındaki kuvvetler, Afrika Boynuzundaki Teşkilât-ı Mahsûsa destekli isyan hareketleri ve Kuzey Afrika'daki Senûsî kuvvetleriyle birleşebilirlerse Sina Yarımada'sı üzerinden Teşkilât-ı Mahsûsa saldırılarına maruz kalan İngilizler, dört bir yandan kuşatılmış olacak ve bu durum İtilâf Devletleri'nin ellerinde tuttukları geniş cephe hattının çökmesine sebebiyet verecekti. Böylece Doğu Afrika'daki Türk-Alman misyonları İngilizleri Mısır'da imha etmeyi deneyeceklerdi.[330]

Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey ve Doğu Afrika'da büyük çoğunluğu Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla "yerel unsurlar" üzerinden yürütülen gayri nizamî harp faaliyetleri, Bingazi ve Mısır'ın batısında İngiliz ve İtalyanlara karşı mücadele eden Şeyh Ahmet Şerif es- Senûsî liderliğindeki Senûsî hareketi, Sudan'ın batısında İngilizlere karşı ayaklanan ve cihada katılan Darfur Sultanı Ali Dinar, savaş yıllarında Türk-Alman ittifakıyla yakınlaşan Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu, Somali'nin kuzeyinde ise İngilizlere karşı mücadeleyi sürdüren ve savaş sırasında cihada katıldığını ilân eden derviş hareketinin lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan gibi yerel aktörler üzerinden sürdürülmüştür.[331]

Türk-Alman ittifakının Mısır ve Doğu Afrika'daki İtilâf Devletleri'ni çevrelemek üzerine kurguladığı bu strateji bölgede İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele eden yerel

[330] İlgili olarak bkz. Braukämper, **age**, 53- 67, 106- 113, 120- 124, 130- 138, 139- 143; Bayar, **age**, 233- 234.
[331] Braukämper, **age**, 53- 67, 106- 113, 120- 124, 130- 138, 139- 143.

unsurlara dayandırıldığı için Osmanlı Devleti'nin ve Almanların önceliği de cephe gerisinde ayaklanmalar çıkararak İtilaf Devletleri'nin ilgisini Avrupa cephelerinden başka cephelere çekmek olmuştur. Türk-Alman ittifakının savaş boyunca Afrika'da yürüttüğü gayri nizamî harp, istihbarat ve propaganda faaliyetleri ilk olarak Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başlatılmış daha sonra ise zaman içerisinde Bingazi ve Mısır üzerinden Doğu Afrika'ya ve Hicaz-Yemen üzerinden de Kızıldeniz'e kadar yayılmaya çalışılmıştır. Sina Yarımadası, Bingazi ve Darfur üzerinden Mısır'ı çevrelemek üzerine kurgulanan söz konusu askerî stratejinin temel noktasını Doğu Afrika'da İngilizlere karşı mücadele oluşturmuştur. Mısır'ı zapt etmek için Süveyş Kanalı'na yönelik askerî harekât sırasında Afrika Boynuzunda ayaklanmalar çıkartıp İngiliz kuvvetlerini oyalayarak zaman ve hareket kabiliyeti kazanmaya çalışan Türk-Alman ittifakı Afrika Boynuzu ve Alman Doğu Afrika'sındaki isyan hareketlerini birleştirmeyi hedeflemiştir. Doğu Afrikalı Müslümanları, İslâm birliği propagandası doğrultusunda cihad-ı ekber'e kazandırarak İtilâf Devletleri'ne karşı sevk etmek üzere hareket eden Teşkilât-ı Mahsûsa söz konusu yerel unsurları sömürgeciliğe karşı direniş doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne müzahir bir hâle getirmeye çalışmıştır. İslâm Halife'sinin dinî nüfuzu ve cihad çağrılarına karşılık Türk-Alman ittifakının yanında savaşa dâhil olan yerel unsurlar için bu durum Osmanlı Devleti'ne dinî ve toplumsal bir bağlılık olarak görülmekle birlikte aynı zamanda mücadele ettikleri Avrupalı devletler karşısında silah, cephane ve siyasî destek sağlayabilmek adına tesis edilmiş ittifaklar olarak da değerlendirilmelidir.[332]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın sahadaki askerî faaliyetlerini yürütmek üzere Enver Paşa tarafından Trablusgarp'a gönderilen Nuri Paşa, Osmanlı Devleti'nin Afrika sahasındaki askerî faaliyetlerine komuta etmiştir. Şeyh Senûsî liderliğindeki Senûsî kuvvetleriyle birlikte İtilâf Devletleri'ne karşı gayri nizamî harp faaliyetleri yürütmüş olan Nuri Paşa, İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'den çıkarılmasının yanı sıra Sahra altı Afrika'daki Fransız kuvvetlerine yönelik askerî faaliyetlerde de bulunmuştur. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın sahadaki kuvvetlerine komuta eden Nuri Paşa'nın savaş boyunca askerî faaliyet gösterdiği bölgelerden bir tanesi de Mısır ve Sudan olmuştur. İngilizleri Mısır ve Sudan'dan çıkarmak için Kanal Harekâtıyla eş zamanlı olarak Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas sağlayan Teşkilât-ı Mahsûsa, Darfur Sultanlığını

[332] Ayrıntılı bilgi için bkz. Braukämper, **age**, 53- 67, 106- 113, 120- 124, 130- 138, 139- 143. Türk-Alman ittifakının söz konusu stratejisi için ayrıca bkz. Sait Talât, **Umman ve Hint Denizleri Hakimiyeti ve Türkler**, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1934), 244- 245, 260- 261.

isyana teşvik ederek Ali Dinar'a destek vermiştir. Fakat eldeki kısıtlı imkânlar sebebiyle Teşkilât-ı Mahsûsa'dan beklediği desteği sağlayamayan Ali Dinar, İngilizler karşısında mağlup olmuştur. Bu durum Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin Sudan ve Darfur'a kadar uzandığını ortaya koymakla birlikte "uzak coğrafyalarda propaganda yürütme konusunda etkili olduğunu" fakat malzeme nakli ve lojistik konusunda sorunlar yaşadığını da gözler önüne sermektedir. Bunun temel sebebi ise Sudan ve Darfur'un Osmanlı Devleti'ne olan coğrafi uzaklığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Mısır'ın İngilizlerin elinde bulunması da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu konudaki dezavantajlarından bir tanesi olarak görülebilir.[333]

Birinci Dünya Savaşı boyunca hilafetin manevi etkisini kullanarak cihad ilânının karşılık görebileceği bölgelerde faaliyet göstermiş olan Teşkilât-ı Mahsûsa, faaliyetlerini daha çok Osmanlı Devleti'nin "askeri açıdan zayıf" olduğu cephelerde yoğunlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin doğrudan ordu veya asker sevk edemediği genellikle coğrafî açıdan uzak cephelerde faaliyet göstermiş olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli sahalarından bir tanesi de Afrika olmuştur. Bu anlamda kıtanın belirli bölgelerinde yerel halka yönelik olarak mahallî sultanlıklara, aşiretlere, tarikatlara vb. oluşumlara para ve silah desteğinde bulunmuş, İslâm birliği propagandasıyla doğrudan etki ve nüfuz ederek söz konusu oluşumları İtilâf Devletleri'ne karşı ayaklandırmaya çalışmış olan Teşkilât-ı Mahsûsa, yerel unsurları "örgütleyerek bir savaş gücü haline getirmek" için çalışmıştır.[334]

Bingazi'deki Senûsîlerin desteğini sağlayan Nuri Paşa, Sudan ve Darfur'a gönderdiği Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları vasıtasıyla cihad propagandası yürüterek yerel kuvvetler teşkil etmeye ve burada İngilizler aleyhine isyanlar çıkarmaya çalışmıştır.[335] Bu noktada Senûsîler'le Darfur Sultanlığı arasında tesis edilen ittifak oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Şeyh Senûsî'yle Ali Dinar arasındaki ittifakın sağlanması doğrudan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgedeki faaliyetlerine işaret etmektedir.[336] Nuri Paşa'nın,

---

[333] Çağdaş Yüksel, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Çete Savaşı", **Ulakbilge**, c. 6, s. 31, (2018): 1745- 1746; Çağdaş Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa", (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, 2019), 56, 60, 191.

[334] Yüksel, **age**, 1742- 1746.

[335] Yüksel, **age**, 60.

[336] Michael Pesek, "Jihad Made in Germany. German Propaganda in East Afrika during to First World War", https://www.academia.edu/3677712/Jihad_made_in_Germany._German_propaganda_in_East_Africa_during_the_First_World_War_1914-18 [03.04.2019]: 10; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 110-117; Shaw, **age**, c. 2, 1744- 1758.

Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla İngilizlere karşı mücadele ettiği bölgelerden Darfur'da, Sultan Ali Dinar'la temasa geçerek kendisinin cihada katılmasını sağlayan Nuri Paşa, Ali Dinar'a destek olmak amacıyla emri altındaki subayları bölgeye sevk etmiştir.[337] İtilâf Devletleri'nin her türlü çabalarına karşılık Osmanlı Devleti'nin yerel bir müttefiki olan Ali Dinar[338], Nuri Paşa'yla olan temasını savaş boyunca devam ettirmiştir. Senûsîler üzerinden Sudan'a yapılacak saldırılar Darfur Sultanı Ali Dinar'ın hareketiyle birleştirilebilirse Teşkilât-ı Mahsûsa; Mısır ve Sudan'daki İngiliz sömürge idarelerini tehdit etmekle kalmayacak aynı zamanda Nil Vadisi'nin kontrolü de ele geçirmeyi deneyecekti. Mısır'dan Doğu Afrika'ya uzanan İngiliz ablukası Almanların da desteğiyle aşılabilirse, Osmanlı Devleti'nin siyasî etki alanı Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden Afrika Boynuzuna dek uzanacaktı. Böylece Doğu Afrika'da bir etki ve nüfuz alanı kazanacak olan Osmanlı Devleti, Alman Doğu Afrika'sıyla birleştiği takdirde İtilâf Devletleri bölgeden tamamıyla çıkarılmış olacaktı.[339]

Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsûsa, Almanların da NFO eliyle Kuzey ve Doğu Afrika'da yürütmüş olduğu cihad propagandasının temel amacı Süveyş Kanalı'na yönelik gerçekleştirilecek askerî harekâtı desteklemekti. Bu sayede Süveyş Kanalı'nın kapatılması ve İngiltere'nin en önemli iki sömürgesi arasındaki bağlantının kesilmesi amaçlanıyordu. Mısır ve Hindistan'ın İngilizler için oldukça önemli sömürge merkezleri olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda söz konusu bölgelerin savaşın dışında kalması İslâm dünyasının gözünde İngiliz prestijine ciddi bir darbe vurulmasını sağlayacaktı.[340] Bu sebeple Darfur'da Ali Dinar, Somali'de ise Seyid Hasan'ın Türk-Alman desteğini alarak savaşa dahil olması İngilizler tarafından bir tür "tuzak veya entrika" olarak yorumlanmıştır. Her ne kadar Sudan ve Somali'deki İngiliz subayları başlangıçta Ali Dinar ve Seyid Hasan'ın İstanbul ya da Berlin'le irtibatı olmadığını düşünseler de bu durum aslında tam tersine işaret etmekteydi.[341]

Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'ne karşı cihad ilânına Almanlar da kayıtsız kalmadıkları için Aden körfezi, Arap Yarımadası, Süveyş Kanalı gibi bölgelerde etkinlik gösteren Türklerin desteğini sağlamayı umuyorlardı. Bunun için de Afrika

[337] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 681- 684; Stoddard, **age**, 94-95; Karaköse, **age**, 265.
[338] L.B. Jureidini, "The Miracles of Ali Dinar of Darfur", **Muslim World**, c. 6, s. 4, (1916): 409.
[339] Tibet İnal, "Teşkilat-ı Mahsusa", **Tarih Okulu Dergisi**, c. 8, s. 22, (2015): 626, 632.
[340] Sean McMeekin, **Berlin- Bağdat Demiryolu**, çev. Azize F. Çakır, (İstanbul: Picus Yayınları, 2012), 179.
[341] C. C. Stewart, "Islam", **The Cambridge History Of Africa (1905- 1940),** c. 7, ed. A. D. Roberts, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008): 194- 196, 198- 200, 203, 221- 222; Slight, **age**, 24, 26.

Boynuzundaki askerî faaliyetlere doğrudan dâhil olarak kendi etki ve nüfuzlarını yaymak istiyorlardı. Bu durumun temel sebebi bölgedeki yerel aktörlerin İngilizlere karşı savaşa sevk edilme ihtimâliydi. Türkler Doğu Afrika'daki yerel unsurları mücadeleye sevke etmeyi başarırlarsa İngilizler karşısında önemli bir kazanım elde etmeyi düşünüyorlar bu sebeple de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerine destek veriyorlardı. Yani Almanların Osmanlı Devleti'ne yakın duran Doğu Afrika'daki yerel aktörleri desteklemelerine aslında kendi çıkarları sebebiyet vermekteydi.[342]

Habeşistan'ı İttifak Devletleri safında savaşa girmesi için ikna etme görevi Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey'e tevdi edilmişti. Bu noktada oldukça akıllı bir politika takip eden Osmanlı Devleti, Habeş İmparatoru Iyasu'yu savaşa dâhil edebilmek adına Eritre'deki İtalyan ve Cibuti'deki Fransız işgali sebebiyle denize çıkış yolu kalmayan Habeşistan'a denize çıkış vaadinde bulunmuştu.[343] Habeş İmparatoru Iyasu'nun da Türk-Alman ittifakıyla yakınlaşmasının temel sebepleri arasında İtilâf Devletleri'nin Çanakkale'deki mağlubiyetleri, Türklerin Süveyş'e yönelik düzenledikleri Kanal harekâtı ve Aden'deki İngiliz kuvvetlerinin Temmuz 1915'te kuşatma altına alınması gösterilebilir.[344] Bu noktada Türklerin Habeşistan'a yönelik savaş planlarını Almanlar da ciddi anlamda desteklemek zorunda kalmışlardı. Nitekim savaşın Kızıldeniz ve Doğu Afrika'daki sömürge bölgelerine yayılmasıyla birlikte İtilâf Devletleri'ne karşı Sudan, Habeşistan ve Somali'de yeni cepheler açılacaktı.[345]

Habeşistan'ı savaşa dâhil etme yönünde faaliyet gösterirken Sudan ve Somali'deki hareketlerin de eş zamanlı olarak desteklenmesi gerektiğine inanan Baş Şehbender Mazhar Bey'in Habeş İmparatoru Iyasu ve Somali Molla'sı Seyid Hasan'ı bir araya getirme çabaları Mısır'a yönelik harekât sırasında zaman kazanma amacı taşıyordu. Bölgedeki yerel güçlerin Osmanlı Devleti'ne müzahir hâle getirilmesi İngilizlerin Mısır'ı kaybına yol açabilirdi. Ayrıca Afrika Boynuzunda isyan hareketlerinin temin

[342] Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Alberto Giaccardi, "L'Italia ed il Mullah nel Paese dei Somali": 788- 790; Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Federico Battera, "La Questione Daraawiish di Fronte ai Progetti D' Espansione in Somalia: Alcune Note Sulla Politica Coloniale Italliana in eta Giolittiana", Africana, (1998): 65- 66.
[343] Jakob Zollmann, "Ethiopia, International Law and the First World War: Considerations of Neutrality and Foreign Policy by the European Powers, 1840-1919", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, https://books.openedition.org/cfee/1311 [03.04.2019].
[344] Patrick Gilkes, Martin Plaut, "Great War Intrigues in the Horn of Africa", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, https://books.openedition.org/cfee/1230 [03.04.2019].
[345] Zollmann, **age.**

edilmesi de İtilâf Devletleri'nin Doğu Afrika'da ciddi bir alan kaybetmesine sebep olacaktı. Bu doğrultuda Mazhar Bey, İmparator Iyasu ve Seyid Hasan arasında tesis etmeyi başardığı ittifak sayesinde Habeşistan'da "oluşturulacak bir askerî güçle güneyden Nil Deltası'na doğru bir harekât düzenleyebileceğini" düşünmekteydi.[346] Nitekim İtilâf Devletleri'nin Afrika Boynuzundan çıkarılması söz konusu olursa Alman Doğu Afrika'sındaki kuvvetler de desteklenebilirdi. Bu anlamda Alman Doğu Afrika'sındaki Alman kuvvetlerinin komutanı Vorbeck, İngilizler karşısındaki üstünlüğünü uzun süre devam ettirmeyi başarmış ve onlara önemli kayıplar verdirmiştir. Hatta Alman Doğu Afrika'sındaki Alman kuvvetleri savaşın sonuna kadar Mısır'ı aşarak Nil'den gelecek bir Türk-Alman ordusunun kendilerini kurtaracaklarına inanmışlardı.[347]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Almanlarla birlikte kurgulayarak inşa ettiği strateji oldukça ütopik görünse de aslında bölgede uygulanabilecek en tutarlı harekât planıydı. Çünkü Doğu Afrika'daki Sudan, Habeşistan ve Somali Müslümanları arasında bir ittifak vücuda getirilmeye çalışılıyordu. Habeşistan'ın savaşa Türk-Alman ittifakının yanında dâhil olması Sudan ve Somali'de direnişçilerle mücadele eden İngilizlere büyük zarar verecekti. Fransız ve İtalyanlar da bu ihtimâl üzerinde duracak Cibuti ve Eritre'ye yönelik Habeşistan tehdidini bertaraf etmek için faaliyet yürüteceklerdi. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Habeş İmparatoru Iyasu ve Somali Molla'sı Seyid Hasan'ı İtilâf Devletleri aleyhine harekete teşvik etmesinin temel sebebi söz konusu kuvvetlerin Doğu Afrika'dan çıkarılması anlamını taşıyordu. Eğer bu plan uygulamada başarı yakalayabilirse Mısır'ın güneyinden Mozambik sahillerine kadar Türk-Alman nüfuzu altına girecekti. Ayrıca Habeşistan'da Iyasu, Somali'de Seyid Hasan ve Alman Doğu Afrika'sındaki Vorbeck kuvvetleri birleştirilebilirse Darfur Sultanı Ali Dinar ve Senûsîlerin Mısır'a yönelik tehditleri anlam kazanacak ve Süveyş Kanalı zapt edilecekti. Böylece Kuzey Afrika'dan Doğu Afrika'ya kadar yayılacak olan isyanlar doğrultusunda Aden'deki İngiliz kuvvetleri sürülecek ve Kızıldeniz'e indirilecek Alman donanması İtilâf Devletleri'nin Mısır-Hindistan ticaret yolunu tamamıyla kesecekti. Böylece Türk-Alman ittifakı tarafından kullanıma kapatılacak olan Süveyş Kanalı ve Bab'ül Mendep boğazı en önemli sömürgelerinden mahrum kalacak İtilâf Devletleri'nin yenilgiye uğramasına sebep olacaktı. Zira Avrupa cephelerine kuvvet

[346] Tepedelen, **age**, 747- 748; Ali, **age**, 130- 138.
[347] Zollmann, **age.**

kaydıramayan İngilizler, Mısır'dan kuvvet sevkiyatı gerçekleştiremeyecek Hindistan'dan takviye alabilmek için Ümit Burnu'nu dolaşmak zorunda kalacaklardı. Türklerin Mısır'a taarruzları doğrultusunda ele geçireceği Süveyş Kanalı, Alman ve Avusturya filolarının Akdeniz'i hâkimiyet altına almasını kolaylaştıracak böylece Kızıldeniz'in yanı sıra Akdeniz'de İtilâf Devletleri'ne kapatılmış olacaktı.[348]

3.1.2. Teşkilât-ı Mahsûsa Bağlantılı Mısırlı Milliyetçilerin Sudan'a Yönelik Propaganda Faaliyetleri

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş boyunca Mısır'ı merkeze alarak Sudanlı Müslümanlara yönelik girişimleri sırasında Enver Paşa'nın en önemli müttefikleri Hizbu'l Vatanî'nin lideri Muhammed Ferid[349], Şeyh Abdülaziz Çaviş[350] ve İngilizler tarafından tahtından

[348] Sait Talât, **age**, 244- 245, 260- 261.

[349] Sultan I. Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle birlikte buraya yerleşen Türk ailelerden birine mensup olan Muhammed Ferid, 1869'da doğmuştur. Hukuk eğitimi alan Ferid, Mısır'daki İngiliz işgaline karşı siyasetle meşgul olmuş ve vatansever hareketlerin içerisinde yer almıştır. Hizbu'l Vatani'nin (Vatan Partisi) başkanı Mustafa Kâmil Paşa ile birlikte İngiliz işgaline karşı mücadele eden Ferid, Kamil Paşa'nın vefat etmesiyle birlikte Hizbu'l Vatani'nin başına geçmiş ve mücadelesini sürdürmüştür. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması sonrasında *"Arap eyaletlerinden de delege kabul edilmesi kararlaştırılınca"* Ferid'in Mısır'ı temsilen bir Osmanlı mebusu olarak meclise girmesi gündeme gelmiştir. Fakat Mısır'da İngilizler tarafından hapse mahkûm edilen Ferid, 1912'de sürgüne gönderilmiş ve bir süreliğine İstanbul'a yerleşmiştir. Daha sonra Cenevre'ye giden Ferid, Avrupa'da eğitim gören Müslüman öğrencilerle temasa geçmiş ve 1913'te İslam Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngilizlerin, Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'yı tahtından indirmeleri ve Mısır üzerinde hâk iddia etmeleri Mısır'da İngiliz karşıtı hareketin canlanmasına sebebiyet vermiştir. İstanbul'da bulunan II. Abbas Hilmi Paşa'yla birlikte Mısır'daki İngiliz işgaline karşı mücadelesini sürdüren Muhammed Ferid, Osmanlı Devleti'nden ciddi anlamda destek görmüştür. Mısır'daki İngiliz karşıtı hareketi teşkilatlı bir şekilde *"yönlendirmeye"* çalışan Ferid, Almanya'da bulunmuş ve Kasım 1919'da Berlin'de vefat etmiştir. Hilal Görgün, "Mısır'da XIX. Yüzyılda Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, s. 4, (2000): 117.

[350] Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Berlin'de görevlendirilen Muhammed Ferid'in Almanya'daki çalışma arkadaşlarından bir tanesi de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önde gelen isimlerinden Şeyh Abdülaziz Çaviş'ti. İslâm Dünyası'nın önemli isimlerinden bir tanesi olan Çaviş, 1876'da İskenderiye'de Tunuslu bir babanın ve Türk bir annenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kahire'de El- Ezher ve Dârülulûm'da eğitimini tamamlayan Çaviş, Mısır milliyetçi hareketinin önde gelen isimlerinden bir tanesi olmuş ve Hizbu'l Vatanî'nin lideri Muhammed Ferid Bey ile İngilizlere karşı siyasî bir mücadele içerisine girişmiştir. Muhammed Ferid ile birlikte Hizbu'l Vatanî'nin yayın organı *"Vatan"* Gazetesi'ni çıkaran Çaviş, İngilizler tarafından dört kez tutuklanmış ve iki kez hapis cezasına çarptırılmıştır. Muhammed Ferid ile birlikte Mısır'dan sürgün edilen Çaviş, İstanbul'a gelmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil olmuştur. Muhammed Ferid ile birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa adına Alman istihbarat teşkilatı Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)'de görevlendirilen Çaviş, Alman Dışişleri Ofisi tarafından çıkartılan *"Die islamische Welt"* (İslam Alemi) Dergisi'nin editörlüğünü yürütmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan bağımsızlık mücadelesine destek veren Çaviş daha sonra Mısır'a dönmüş çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1929'da Kahire'de vefat etmiştir. Nurullah Ardıç, **Islam and the Politics of Secularism: The Caliphate and Middle Eastern Modernization in the Early 20th Century**, (Newyork: Routledge, 2012), 88, 93, 104, 163, 197, 213, 226, 282, 316, 334 ve 26 numaralı dipnot.

indirilen Mısır'ın eski Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa[351] olmuştur. Mısır Müslümanlarının yanı sıra Sudanlı Müslümanlar arasında da oldukça etkili olan bu isimler savaş boyunca Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan'a yönelik propaganda faaliyetlerinde önemli bir rol oynamışlardır. Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından desteklenmiş olan Muhammed Ferid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleriyle yakın ilişkiler kurmuş ve Osmanlı Devleti'nin Mısır'la Sudan'a yönelik olarak gerçekleştirdiği siyasî faaliyetleri yürüten isimlerden bir tanesi olmuştur. Aynı zamanda bölgeye yönelik askerî faaliyetler noktasında uygun bir zemin hazırlanması için çalışan ve cihad propagandası yürüten Ferid, Türklerin yanı sıra Almanlardan da destek görmüştür. Mısır'daki İngiliz işgaline karşı Osmanlı hilafetine destek veren Ferid, pragmatik olarak İslâm birliği taraftarı ve Mısırlı milliyetçilerin lideri olması sebebiyle Enver Paşa'yla da yakın ilişkiler tesis etmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Avrupa'ya gönderilmiş olan Ferid, Berlin'de Mısır ve Sudan[352]'daki İngiliz işgalini sona erdirmek için çalışmıştır.[353]

---

[351] Mısır Hıdivi Tevfik Paşa'nın oğlu olan II. Abbas Hilmi, 14 Temmuz 1874'te İskenderiye'de doğmuştur. Kardeşi Mehmet Ali ile birlikte Viyana'da eğitim alan Abbas Hilmi, 7 Ocak 1892'de babasının vefatı üzerine Osmanlı Devleti tarafından Mısır Hıdivliğine tayin edilmiştir. Abbas Hilmi'nin oldukça genç ve tecrübesiz olması, Mısır'ı Avrupalı devletlerin saldırılarına karşı korumak isteyen Osmanlı Devleti'ni çeşitli tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin *Mısır fevkalâde komiserliği'ni yapmış olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'ya müsteşar olarak tayin etmiştir. Mısır'daki İngiliz etkisi ve nüfuzuna karşı çıkan Abbas Hilmi Paşa büyük ölçüde Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmiş ve İngilizlerin Mısır siyaseti ile ordu içerisindeki etkinliğini kırmak istemiştir. Bir süre sonra İngilizlerle yakınlaşmak durumunda kalan Abbas Hilmi Paşa'nın; "Osmanlı Devleti'ne karşı istikrarlı bir siyaset takip ettiğini söylemek"* güçtür. Temmuz 1893'te Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile birlikte İstanbul'u ziyaret eden Abbas Hilmi Paşa bir süre burada kalmış ve çeşitli temaslarda bulunmuştur. Mısır'da dengeli bir siyaset takip etmeyen Abbas Hilmi Paşa, Avrupalı devletlerin Mısır'a yönelik baskılarına ve muhalefet hareketlerine karşı çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. 1894'te ve 1914'te iki suikasta maruz kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce İstanbul'a gelen Abbas Hilmi Paşa, 19 Aralık 1914'te İngilizlerin Mısır'ı himâye altına aldıklarını ilân etmeleriyle birlikte hukuksuz bir şekilde Hıdivlikten azledilmiş ve yerine İngilizlerle iş birliği yoluna giden Hıdiv ailesinin en yaşlı üyesi Hüseyin Kâmil Paşa getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını İstanbul ve Viyana'da geçiren Abbas Hilmi Paşa, Mısır'ın krallık rejimine geçmesiyle birlikte 15 Mart 1922'de Hıdivlik haklarını tamamıyla kaybetmiş ve 20 Aralık 1944'te Cenevre'de vefat etmiştir. İlhan Şahin, "Abbas Hilmi II", **TDVİA**, c. 1, (1988): 25- 26.

[352] Mısır ve Sudan'daki millî uyanış hareketine rehberlik eden isimlerden biri olan Ferid, Osmanlı Devleti'ne bir bağlılık duymakla birlikte İngiliz emperyalizmine düşmanlık besliyor ve Nil Vadisi'nin birliğini talep ediyordu. Charles William Richard Long, **British Pro- Consuls in Egypt, 1914- 1929: The Challenge of Nationalism**, (New York: Routledge, 2005), 204. Sudan'da Mehdiciler, Mısır'dan ayrı bir Sudan isterlerken Mirganiciler ise Sudan'ın Mısır idaresinden ayrılması gerektiğini savunmuşlardır. Nil Vadisi'nin birliği adı altında Mısır- Sudan birliğini talep eden milliyetçilik hareketleri hakkında bkz. Gabriel R. Warburg, **Historical Discord in the Nile Valley**, (London: Hurst Company,1992). Bu doğrultuda Hizbu'l Vatanî'nin lideri Muhammed Ferid Bey ve arkadaşları daha önceden Sudan'daki İngiliz işgaline yönelik protestolarda bulunmuşlardır. BOA., HR.SYS., nr. 931/53 (Tarih: M.20.01.1912); BOA., HR.SYS., nr. 931/54 (Tarih: M.29.01.1912); BOA., HR.SYS., nr. 2908/43 (M.20.01.1912).

[353] Serhat Aslaner, "Osmanlı'ya Arap Gözünden Bakmak Fragmanlar", **Toplumsal Tarih**, s. 294, (2018): 67- 68.

Muhammed Ferid, Mısır ve Sudan'daki İngiliz işgalinin sona erdirilmesi doğrultusunda çalışırken Osmanlı Devleti'yle bir iş birliğine giderek bölgedeki işgallerin Kanal Harekâtıyla sona erdirilebileceğine inanmıştır. Örneğin Neuie Freie Presse Gazetesi'ne verdiği beyanatta Mısır ve Sudan'daki İngiliz işgaliyle ilgili olarak şu şekilde görüş bildirmiştir:

> "İngiltere şimdiki halde Mısır efkar-ı umumiyesini kendi tarafına celbe çalışıyor ve muhafaza-i sukunet etmeleri için ahaliye bir çok vaadlerde bulunuyor. İngilizlerin bu hususdaki bilcümle mesaisinin akim kalacağına eminim. Zira bilumum Mısır ve Sudan ahalisi İngiltere aleyhinde şedit bir kin ve nefret beslemektedir. İngilizlerin Mısır'dan tard edileceklerinden dahi eminim. Mısır ahali-i mahalliyesinin şimdilik vukuata karşı lakayd görünmeleri kimsenin mucib-i taaccübü olmamalı. Zira vakitsiz tezahürat mucib-i felakettir. Fakat Ordu-yu Osmani'nin Süveyş önünde ilk muvaffak olduğu gün bilumum Mısır ve Sudan ahalisi kıyam edecektir. Biz Abbas Hilmi Paşa'nın idaresi ve hükûmet-i Osmaniye'nin idaresi altında müstakil olarak yaşamak isteriz. Türklerle Mısır milliyetperveranı arasında itilaf-ı tam hükümfermadır. Bilumum Mısırlılar, Osmanlı ordusunun vuruduna muntazırdır. Zira bu ordu Mısır'a fatih sıfatıyla değil müstahlis sıfatıyla gelecektir. İstikbalde Türklerle mısırlılar arasında sıkı bir itilaf hâsıl olacaktır."[354]

Mısırlı Şeyh Abdülaziz Çaviş de tıpkı Muhammed Ferid gibi Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Mısır ve Sudanlı Müslümanlara yönelik faaliyet göstermek üzere görevlendirilmiştir. İngiliz istihbarat raporlarında; Şeyh Çaviş'in savaş sırasında Mısır veya Sudan'a gönderildiği ve Darfur Sultanı Ali Dinar'ı cihad-ı ekber'e kazandırmak için çalıştığı belirtilmiştir.[355] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Mısır ve Sudan'a yönelik faaliyetlerine destek veren Abbas Hilmi Paşa, bölge Müslümanları arasında propaganda yürüten isimlerden bir tanesi olmuştur. Cihad-ı Ekber fetvalarının yanı sıra çeşitli propaganda kitapçıkları kaleme almış olan Abbas Hilmi Paşa, Mısır ve Sudanlıları İngilizlere karşı ayaklanmaya ve cihada katılmaya çağırmıştır. Abbas Hilmi Paşa tarafından kaleme alan alınan propaganda broşürleri Teşkilât-ı Mahsûsa'ya çalışan Sudanlı subaylar tarafından dağıtılmıştır. Nitekim Nisan 1915'te "Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Ağzından Genelge" başlığına sahip üzerinde tarih bulunmayan kitapçıkların Sudan'da dolaştığını tespit eden İngilizler, Sudanlı Müslümanları ayaklanmaya çağıran bu genelgelerin Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından dağıtıldığını düşünmekteydi. "İngilizlerin Müslümanların kökünü kazımak ve İslâm inancını tamamen yok etmek için, her türlü dalavereye başvurdukları"nı konu edinen

[354] Aydın, **age**, 391.
[355] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 192/2/8

kitapçığın dağıtımını Murgan Hayrullah adında İngiliz ordusunda görevli bir Sudanlı subayın üstlendiği sömürge idaresince tespit edilmişti. Buna göre Teşkilât-ı Mahsûsa'nın İslâm birliği propagandasını yürüten isimlerden biri olan Sudanlı Murgan Hayrullah, "Müslümanların lideri olan Sultan'ın cihadı emrettiğini, İngilizlerin kutsal toprakları koruduklarını iddia ettiklerini ancak, kutsal toprakların üzerine bombalar attıklarını bildiriyordu".[356] Söz konusu kitapçıkların çeşitli kopyaları, Sudan'ın en önemli limanlarından bir tanesi olan Port Sudan'da, pamuk balyalarının içine sarılmış bir şekilde İngiliz görevliler tarafından ele geçirilmiş ve Sudan'ın önde gelen dinî liderleri ile tarikat şeyhlerine dağıtılması planlanan kitapçıklara İngilizler tarafından el konulmuştur.[357]

Aynı şekilde Mısırlı subaylardan olup Teşkilât-ı Mahsûsa'ya çalıştığı anlaşılan İsmail Lebib Bey, II. Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır ve Sudanlı Müslümanlara yönelik kaleme aldığı Arapça beyannameleri propaganda amacıyla dağıtan isimlerden bir tanesidir. İsmail Lebib Bey'in, Mısır'da İngilizlere karşı mücadele eden Osmanlı ordusuna destek sağlamak için Mısır ve Sudan Müslümanlarını mücadeleye sevk etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.[358] Fakat İngilizler bu faaliyetlerin önlenmesi için çeşitli tedbirler almışlardır. Bu doğrultuda Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır ve Sudanlı Müslümanlar arasındaki etkisinin kırılması adına Prens Mehmed Ali ve Aziz Paşa gibi önemli isimleri tutuklamışlardır.[359] Böylece Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Mısır merkezli Doğu Afrika'ya yönelik yürüttüğü cihad propagandasının sınırlandırılmasına yol açmışlardır.[360] Ayrıca Mısırlı milliyetçilerle Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri oldukça tehlikeli bulan İngilizler, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Mısır ve Sudan'a yönelik faaliyetlerini engelleyebilmek adına baskıcı yönetimlerini artırmış ve basılı yayınlara yönelik sansür uygulamışlardır.[361]

---

[356] M. M. Rahman, "The Islamic Policies of the Sudan Government, 1889- 1924", (Yüksek Lisans Tezi, Durham University Modern Near and Middle Eastern History, 1967), 173- 174; Mustafa Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu", **Türkiyat Mecmuası**, c. 27, s. 1, (2017): 106.

[357] Rahman, **age**, 173- 174; Çabuk, **age**, 106.

[358] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 1/37 (Tarih: H.05.06.1333)

[359] Cemil Çelik, "Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi", (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1999), 94- 97; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 35- 36, 69- 70.

[360] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 70.

[361] Süleyman Kızıltoprak, **Osmanlı Devleti'nin Mısır'da Son Yüzyılı**, (İstanbul: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği Yayınları, 2010), 256, 259- 261, 264- 268, 272- 273, 284- 303.

3.1.3. Afrika Grupları Komutanlığı

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki askerî faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurulmuş olan Afrika Grupları Komutanlığı'nın hareket sahası Doğu Afrika'da Sudan ve Darfur gibi bölgeleri kapsamaktaydı.[362] Savaşın başlangıcında Sudan'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları[363], Afrika Grupları Komutanlığı'nın bünyesinde görev yapıyor ve Nuri Paşa'nın emri altında çalışıyorlardı. Sudan ve Darfur'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa subaylarının görevleri; Mısır'daki Nil Nehri üzerindeki su depoları, baraj ve mahzenleri havaya uçurmak, Nil Nehri'nin Sudan içindeki mecralarını değiştirmek, Mısır ile Sudan Müslümanlarını İngilizlere karşı ayaklandırmaktı.[364] Nuri Paşa tarafından verilen bu gizli emirler İngiliz istihbaratı tarafından biliniyordu. Bu sebeple Sudan ve Darfur'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa subaylarının bir kısmı yakalanmıştı.[365]

Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan ve Darfur'a yönelik askerî faaliyetler yürüten Nuri Paşa, Sultan Ali Dinar'la sağladığı irtibat doğrultusunda Darfur Sultanlığını cihada kazandırmaya çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur. İngilizlere karşı ayaklanan Ali Dinar, Nuri Paşa'ylaS haberleşmiş ve bölgedeki gelişmeler Enver Paşa'nın yanı sıra Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Ali Başhamba'ya da bildirilmiştir.[366] Trablusgarp'ta bulunan kardeşi Nuri Paşa vasıtasıyla, Ali Dinar'la haberleşmiş olan Enver Paşa'da; Darfur Sultanlığı'na çeşitli mektuplar göndermiştir.[367] Bu noktada Sudan siyasî tarihiyle ilgili önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olan İngiliz tarihçi Prof. Dr. Peter Malcolm Holt, "Sultan Ali Dinar'ın savaş sırasında Jön [Genç] Türklerin liderleri Enver Paşa ve Nuri Bey ile irtibat sağladığını ve aralarında bazı mektuplaşmalar olduğuna" dikkat çekmektedir.[368] Osmanlı Devleti, Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Darfur'da cihad propagandasını yayarak Pan- İslâmist duyguları harekete geçirecek ve

---

[362] Karaköse, **age**, 64, 72, 89, 94, 112, 42; Atilla Oral, **Nuri Killigil**, (İstanbul: Demkar Yayınevi, 2016), 53.
[363] Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**: 125.
[364] Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında…**, 15; Hülagü, **age**, 83-84; Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 133; Karaköse, **age**, 255, 10 numaralı dipnot; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 72; Ünalp, **age**, 55; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…", 348; Aydın, **age**, 400; Çabuk, **age**, 106; Yüksel, **age**, 56.
[365] Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında…**, 15; Hülagü, **age**, 83-84; Tansu, **age**, 133; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 348; Aydın, **age**, 400.
[366] Tetik, **age**, c. 1, 138- 140, 142, 145.
[367] Tetik, **age**, c. 1, 138- 140, 142, 145; Polat, **age**, 213- 226; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…":79, 81, 83- 84, 86- 91.
[368] P. M. Holt, **A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day**, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961), 124; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 83.

cihadı tetikleyerek Senûsîler üzerinden Darfur Sultanlığı'na destek verecekti.[369] Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en büyük destekçisi Senûsîler olmuştu. Senûsîlerin Mısır'ın batısına saldırması temin edilebilirse Şeyh Senûsî'nin Sudan'a kadar yayılan etkisi Osmanlı Hilafetinin dinî nüfuzuyla birleştirilebilir ve Sudan'dan Habeşistan'a kadar cihad hareketleri meydana getirilebilirdi.[370]

İngilizlerin Mısır ve Sudan'daki sömürge idaresini tanımadığını ilân eden Ali Dinar; İstanbul'da bulunan ve Türk taraftarlığıyla bilinen Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın, Mısır ve Sudan'ın idaresinin başına geri gelmesi için çalışmış ve Osmanlı Devleti'nin Sudan genelindeki hâkimiyetini kabul etmiştir. Sudan genel valisi Wingate'ye 12 Şubat 1916'da bir mektup göndermiş olan Ali Dinar, İngilizlerin Mısır ve Sudan'daki işgalini tanımadığını ve bölgenin gerçek idaresinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ifade etmiştir. Mısır Hıdivliğinin gerçek sahibinin II. Abbas Hilmi Paşa olduğunu ifade eden Ali Dinar, İngilizlerin hâkimiyetini tanımadığını beyan etmiştir:

> "Mısır Hıdivi Abbas Hilmi'yi tahttan indirdiğine ve yerine Hüseyin Kamil'i getirdiğini bana daha önce bildirmiştin. Bu hareketinle Mısır'ı Türk idaresinden ayırmış oldun ve Hüseyin Kâmil bağımsız bir hâle geldi. Sen farkında değil misin? Abbas hâlâ hayatta ve sen O'nu tahttan indirebilecek hiçbir güç ve otoriteye sahip değilsin. Senin Abbas'ı tahtından indirip, Hüseyin Kâmil'i O'nun yerine getirmen nasıl mümkün olabilir? Hükümdarlık ve güç yalnızca Allah'a aittir. Mısır Müslümanlarını yönetmesi için onu Allah seçti, sen değil. Sen bir cahilsin. Asıl hükmetme şekline göre iki sultan bir yerde olmamalıdır. Bu sebeple Hüseyin Kâmil öldürülmelidir. Çünkü bu durum şeriata da aykırıdır. Bana yönelttiğin tehditleri göze alarak sana söylemeliyim ki, ben Dongolavî ya da Abdullah et- Teayişi değilim. Ben Darfur'un son sultanının oğluyum. Benim merhametim Allah'tan gelmekte. Darfur'daki saltanatımız yüzyıllardır devam ediyor. Bugün ise Allah'ın takdiriyle ben tahttayım. Bu hâk bana babalarımdan kaldı. Ülkemi Kur'an ve Peygamberimizin öğretileriyle yönetiyorum. İslâm benim dinim. Başka hiçbir dini de kabul etmem. Allah'ın da yardımıyla hanedanın en şanlı torunuyum. Soyum ise Abbasilerden geliyor. Senin tehditlerinden korkmuyorum. Yalnızca Allah'a sığınır ve güvenirim. Sen beni tehdit etmeye başladığından beri, Allah'a yemin olsun ki O'nun rızasını kazanmak için sana karşı kılıcımla savaş ilân edeceğim. Allah'ın dinini yükseltecek ve zafer getireceğim. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. Hz. Muhammed benim Peygamberim, Kabe-i Şerif kıblem, Kur'an ise benim kılavuzumdur. Allah'ın buyrukları da benim idare şeklimdir. Bu yolda yalnızca Allah'a güveniyorum."[371]

---

[369] Ofcansky, "National Security**", Sudan: A Country Study**: 304; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 278.
[370] McMeekin, **age**, 180- 181.
[371] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 128/3/130- 136

Ali Dinar'ın isyanından sonra Sudan genelinde sıkı yönetim ilân eden İngilizler ise Mısır'dan getirdikleri 18.000 kişilik bir orduyu Sudan'ın farklı bölgelerine sevk etmişlerdir. Ayrıca büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan mahallî polis ve milis kuvvetleri teşkil etmiş olan İngilizler, Ali Dinar hareketinin Sudan genelinde yayılmasını engellemeye çalışmışlardır.[372]

3.1.4. Habeşistan Baş Şehbenderliği

Avrupalı devletlerin Habeşistan'a yönelik yayılmacı faaliyetlerini hızlandırmasıyla birlikte Habeşistan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'yle yakınlaşarak siyasî destek sağlama ihtiyacı duymuştur. Bu anlamda Osmanlı-Habeşistan arasındaki diplomatik ilişkilerin resmî anlamda tesis edilmesinden sonra karşılıklı ilişkiler Habeşistan'da açılan Osmanlı Baş Şehbenderliği vasıtasıyla devam ettirilmiştir.[373] Habeşistan'ın Harar şehrinde açılan Osmanlı Baş Şehbenderliğine, 8 Nisan 1913'te Bab-ı Alî Tercüme Odası Mühimme Müdürü Ahmet Mazhar Bey atanmıştır.[374] Göreve başlar başlamaz Habeşistan Müslümanlarının durumuyla yakından ilgilenmiş olan Mazhar Bey; Habeşistan'daki siyasî durumu, İtilâf Devletleri'nin Habeşistan'a yönelik etki ve nüfuz faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da "nasıl bir politika izlemesi gerektiği yönünde" oldukça önemli bir rapor hazırlamıştır. 1 Kasım 1913 tarihli ilgili raporunda Mazhar Bey, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'ı birçok yönden desteklemesi gerektiğinin altını çizmiştir.[375] Mazhar Bey tarafından hazırlanarak Hariciye Nezareti'ne gönderilen söz konusu rapor, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan dâhilindeki politikası bağlamında oldukça önemlidir. Habeşistan Müslümanlarıyla ilgili kaleme alınan bu raporda; İtalyanların yanı sıra Fransızların da Cibuti üzerinde nüfuz faaliyetleri yürüttükleri ve İngilizlerin ise Mısır ve Sudan'daki hâkimiyetlerini pekiştirmek istedikleri anlaşılmaktadır.[376] Söz konusu raporda Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'a yönelik yürüteceği dış politikanın genel hatlarını da çizen Mazhar Bey, Doğu Afrika'nın en önemli gücü olan Habeşistan İmparatorluğu'nun İtilâf Devletleri'ne karşı Türk-Alman ittifakına dâhil edilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve

[372] Hülagü, **age**, 141; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 84- 85. Mısır ve Sudan'da emniyet ve asayişi sağlamakla görevli polis teşkilatı hakkında bkz. Halid Ziyaeddin, **Musavvver Mısır Hatıratı**, haz. Abdülkadir Altın, Nazmi Eroğlu, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 132- 140.
[373] Ali, **age**, 128, 131; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 13, 43-44.
[374] BOA., BEO., nr. 4161/312059 (Tarih: H.01.05.1331)
[375] Orhonlu, **age**, 167- 168; Tepedelen, **age**, 747; Şimşek, **age**, 19- 20; Aykıt, **age**, 68- 69.
[376] Orhonlu, **age**, 168; Aykıt, **age**, 68-69.

bu durumun Türkiye'ye açıkça "stratejik yarar" sağlayacağını ifade etmiştir.[377] Bu durumda Mazhar Bey'in stratejisinin Habeşistan Müslümanları ve İmparator Iyasu'yla Somali Müslümanlarının yanı sıra Sudan'daki Müslüman unsurları bir araya getirerek İtilâf Devletleri'ne karşı sevk etmek olduğunu ifade edebiliriz.[378]

Habeşistan'da iktidara geliş süreci ve sonrasında İtilâf Devletleri'ne karşı Türkler ve Almanlardan destek görmüş olan İmparator Iyasu'nun Müslüman olduğunu açıklaması Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'yle bir yakınlaşmasına içerisine girmesine sebep olmuştur.[379] 1914 yazında Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'yla da bir ittifak antlaşması imzalamış olan Iyasu, Avusturya-Macaristan askerî ataşesini Addis Ababa'da kabul ederek bir görüşme gerçekleştirmiştir.[380] Bu doğrultuda Habeşistan ile Avusturya-Macaristan arasında bir askerî ittifak antlaşması yapılmış ve Habeşistan İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan'dan ateşli silahlar ve ağır toplar tedarik etmiştir.[381] Almanya üzerinden Habeşistan'a gönderilen toplara Cibuti'de Fransızlar tarafından el konulmuştur. Fakat bu topların daha sonra Habeşistan'a geri iade edildiği anlaşılmaktadır.[382] Avusturya-Macaristan'ın Almanya üzerinden Habeşistan'a gönderdiği toplar, Habeşistan'ın İttifak Devletleri'yle yakınlaşmasına işaret etmekteydi. Böylece İttifak Devletleri, İtilâf Devletleri karşısında Habeşistan'la ittifak kurarak stratejik bir mevzi kazanmaya çalışıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İttifak Devletleri tarafından temeli atılan bu politikalar savaş sırasında da karşılık bulacaktı.

Osmanlı Devleti'nin Harar'daki Baş Şehbenderliğinin, 29 Mart 1914'te alınan bir karar doğrultusunda Harar'dan başkent Addis Ababa'ya taşınması ve Mazhar Bey'in

---

[377] Tepedelen, **age**, 747.
[378] Tepedelen, **age**, 747- 748.
[379] Karabekir, **İtalya- Habeş**, 227- 228; Yurdakul, "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun…": 92; Yurdakul, "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin…": 218.
[380] Habeşistan'daki Avusturya- Macaristan İmparatorluğu Baş Şehbenderi Herr K. Schwemmer bu yönde çalışmalar yürütmekteydi. Fakat kendisi Ekim 1914'te İtalyanların siyasî baskıları sonucunda Viyana'ya geri çağrılmıştır. (Ali, **age**, 133 ve 124 numaralı dipnot). Niyazi Erenbilge, İmparator Iyasu'nun 1914- 1915'de Türkiye, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la bir ittifak görüşmesi gerçekleştirdiğini kaydetmektedir. (Erenbilge, **age**, 31).
[381] Rudolf Agstner, "Lij Iyasu, the Imperial and Royal Austro-Hungarian Honorary Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**: 115- 130. Habeşistan İmparatorluğu'nun Avusturya- Macaristan'dan top satın alması ile ilgili ayrıca bkz. BOA., HR.SYS., nr. 2335/6 (Tarih: M.20.06.1914)
[382] BOA., DH.ŞFR., nr. 443/82 (Tarih: R.25.07.1330). Sebîlürreşâd'da yayınlanan bir habere göre; Habeşistan'ın Almanya'dan satın aldığı toplara Fransızlar tarafından Cibuti'de el konulduğu için İmparator Iyasu, İngiliz ve Fransızlara karşı siyasî tavır almıştır. Ayrıca Habeşistan'daki Fransız dükkanları yağmalanmış ve böylece İmparator Iyasu topların geri iadesini almayı başarmıştır. "Şuûn-ı Habeşistan", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 312, (1914): 424.

de görevine devam etmesi uygun görülmüştür.[383] Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Habeşistan'daki siyasî durumu daha da yakından takip etmeye başlayan Mazhar Bey, bölgedeki gelişmeleri Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umum Müdiriyetine sürekli olarak rapor etmiştir.[384] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, Birinci Dünya Savaşı'nda Habeşistan'daki faaliyetlerini yürüten kurum Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa'daki Baş Şehbenderliği olmuştur. Zaten İngilizlerin de değerlendirmelerine göre; Birinci Dünya Savaşı'nda Habeşistan'daki "en etkili düşman; Genç Türk hareketinin mensubu olan Enver Paşa'nın ajanı, Addis Ababa'daki Türk konsolos Mazhar Bey'dir".[385]

Mazhar Bey'in savaş sırasında Habeşistan'da yürüttüğü örtülü faaliyetlerinin siyasî ve askerî yönlerinin bulunması doğrudan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın çalışma metotlarına işaret etmektedir. Bu sebeple Addis Ababa Baş Şehbenderliğinde görevli diplomatlar tarafından yürütülen faaliyetler savaş boyunca Başkumandanlık Vekâletinin yanı sıra Hariciye Nezareti Umûr-ı Siyasiyye Müdüriyet-i Umûmiyyesi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti gibi resmî kurumlara da bildirilmiştir. Ayrıca Mazhar Bey'in kendisine gönderilen şifreli talimatlar hakkında ilgili kurumları bilgilendirmiş olması da kendisinin Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olduğunu ortaya koymaktadır.[386] Osmanlı Devleti, savaş boyunca Habeşistan'la olan temasını Yemen Vilayeti üzerinden sağlamış[387] ve haberleşmede kullanılacak şifreler Yemen Valisi Mahmud

[383] BOA., İ.HR., nr. 443/72 (Tarih: H.05.05.1332); BOA., BEO., nr. 4274/320500 Tarih: (H.06.05.1332). Harar'daki Baş Şehbenderliğin Addis Ababa'ya nakledilmesi Harar Müslümanları arasında oldukça üzüntüye sebebiyet vermiştir. Mazhar Bey'in Harar'da görevlendirilmesinin akabinde bölge Müslümanları arasında yürüttüğü faaliyetler halk arasında büyük bir takdirle karşılanmıştır. Mazhar Bey'in Addis Ababa'ya gitmek durumunda kalması Harar Müslümanlarının "*adeta babalarından ayrılacak bir aile evladı"* şeklinde nitelendirilmesine sebep olmuştur. A.A, "Habeşistan Mektupları: Harar", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 299, (1914): 232- 235.

[384] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 1/51 (Tarih: H.28.10.1332)

[385] William Deakin, "Imperial Germany and the "Holy War" in Africa, 1914- 1918", **University of Leeds Review**, c. 28, (1985): 90. Mazhar Bey hakkındaki bu tanımlama, Winston Churchill'in asistanlığını da yapmış olan İngiliz tarihçi Sir Frederick William Dampier Deakin'e aittir. Mazhar Bey gerek İngilizler gerekse İtalyanlar tarafından asıl mesleği diplomatlık olan fakat Osmanlı Devleti tarafından bölgede görevlendirilen *"politik bir ajan"* olarak kabul edilmekteydi. Gerardo Nicolosi, **Imperialismo e Resistenza in Corno D'Africa: Mohammed Abdullah Hassan e il Derviscismo Somalo (1899- 1920)**, (Rubbettino: Soveria Mannelli, 2002), 264- 265.

[386] BOA., HR.SYS., nr. 2335/40 (Tarih: M.22.07.1915)

[387] Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 9.

Nedim Bey[388] tarafından Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey'e ulaştırılmıştır.[389] Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'da uygulamaya koyduğu politika doğrultusunda Habeşistan İmparatoru Iyasu ile yakın bir dostluk tesis etmiş olan Mazhar Bey, kendisinin Müslümanlığa dönmesinde önemli bir rol oynamış ve savaş boyunca Habeşistan'ı İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirmek için çalışmıştır.[390]

Addis Ababa'daki Osmanlı Baş Şehbenderliğinde görevli Hacı Tevfik Efendi[391] ve Musa Bekir Bey[392] gibi isimler de İmparator Iyasu'nun Avrupalı devletlere karşı

---

[388] Mahmud Nedim Bey, savaşın sona ermesinden sonra İstanbul'a dönmeyip Yemen'de İmam Yahya'nın yanında kalan Osmanlı görevlilerinden bir tanesidir. Burada kaldığı süre zarfında Cibuti özelinde Habeşistan'la ilişkilerini devam ettirdiği anlaşılan Mahmud Nedim Bey, Beyt-i Fakih kaymakamı ve Zeraif kabilesi reisi Ahmed Fetlini b. Ahmed'le haberleşmede bulunmuştur. Ayrıca 20 Nisan 1922'de Yemen'den Ankara'ya *"Türkiye Büyük Millet Meclis-i Alîsi reisi münciy-i vatan müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri"*ne hitaben gönderdiği telgrafa göre Yemen Vilayeti'nin o tarihlerde dahi Ankara'ya bağlılığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kurum: 30.10.0.0 Yer Bilgisi: 260.750.10, Ek: 436B). Millî Mücadele sırasında Yemen'de bulunan Mahmud Nedim Bey, Asir'deki İngiliz işbirlikçisi Seyid İdris'e karşı İmam Yahya ile birlikte mücadele etmiş ve Türkiye- Yemen arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışmıştır. Mayıs 1923'te Türkiye'ye döndükten 3 ay sonra emekli edilmiş ve 1940'ta vefat etmiştir. Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, der. Ali Birinci, (İstanbul: İSİS, 2001), vııı- ıx.

[389] BOA., HR.SYS., nr. 2335/62 (Tarih: M.09.04.1915)

[390] Orhonlu, **age**, 169- 174, 180; Ahmet Kavas, "Harar", **TDVİA**, c. 16, (1997): 108- 109; Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 461- 463; Detlef Finke, "Ahmed Mazhar Bey", **Encyclopaedia Aethiopica**, c. 3, ed. Siegbert Uhlig, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2007): 894- 896; Tepedelen, **age**, 746- 750; Aykıt, **age**, 68; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 148- 149; Tandoğan, **age**, 73; Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 94.

[391] Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa Baş Şehbenderliğinde *"konsolosluk imamı"* olarak görevli olan Hacı Tevfik Efendi'nin aslında Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından gizli olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bugün Addis Ababa'da ve Harar'da yaşayan çok sayıda Türk asıllı isimlerden bir tanesi olan Hacı Tevfik Efendi'nin torunu Mazhar Halit Bey'in, dedesi hakkında verdiği bilgilere göre; Yemen'de görevli olan dedesi Hacı Tevfik Efendi, 1913'te Harar Başkonsolosluğu'na imam olarak tayin edilmiştir. Mazhar Halit Bey'de bulunan, dedesinin Baş Şehbenderlikte göreve atanmasıyla ilgili Osmanlı Hariciye Nezareti belgesinde Hacı Tevfik Efendi ile ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir: *"Addis Ababa'da tacir Muhammed Efendi'nin (El Sakkaf) tanıdığı Hacı Tevfik Efendi'ye Harbiye Nezareti celilesince bağzı vazife-i mahsusa tevdi olunmak içün, kendisine sıfat-ı resmiye izafesi lazım gelmiş ve muma ileyh esasen ulum-u diniyyede sahib-i vukuf zevattan bulunmuş olduğundan Şehbenderhaneye imam sıfatıyla tayin olunmuştur*". Mazhar Halit Bey'in anlattıklarına göre Hacı Tevfik Efendi, İstanbul'un işgaliyle birlikte *"yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle"* dört küçük çocuğu ve eşini Harar'da bırakarak 1921 veya 1922'de Türkiye'ye dönmüştür. Yanında götürdüğü konsolosluk belgelerini Hariciye Nezareti'ne teslim ettikten sonra *"İstanbul'daki eşini ve çocuklarını alıp Mısır'a, Kahire- Giza bölgesine yerleşmiş"*tir. Mısır'da hayatına devam etmek durumunda kalan Tevfik Efendi, Addis Ababa'da bulunan ailesini yanına almak için *"Mekke'den okul arkadaşı olan Mısır Kralı Faruk'tan"* yardım istemiş, Mısır Dışişleri Bakanlığı Addis Ababa'da yaşayan aileye ulaşmasına rağmen İtalyan işgal döneminde yaşanan çeşitli iç karışıklıklar ve güvenlik sorunları sebebiyle ailesini yanına getirmeyi başaramamıştır. 1940'lı yılların başında vefat eden Hacı Tevfik Efendi'nin oğulları, torunlarından bir tanesinin ismini *"Enver"* diğerinin ismini ise *"Mazhar"* koymuşlardır. (Kadir Dikbaş, "Necaşi'nin ülkesinde son Osmanlı konsolosu", 24.05.2007, https://www.dunyabulteni.net/arsiv/necasi8217nin-ulkesinde-son-osmanli-konsolosu-h14794.html [21.01.2019]. Hacı Tevfik Efendi'nin torunlarından birisinin isminin Enver olması dönemin Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan diğer torunun isminin Mazhar olması ise Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Baş Şehbenderi, Hacı Tevfik Efendi'nin de yakın dostu ve selefi Mazhar Bey'den kaynaklanmış olmalıdır.

[392] Tevfik Efendi'nin Türkiye'ye dönmesinden sonra konsolosluk işlerini yürüten Musa Bekir Bey, Habeşistan İmparatoru II. Menelik döneminde Osmanlı Devleti tarafından Habeşistan'a gönderilen *"özel görevli"* heyete mensup isimlerden bir tanesidir. Daha önce II. Menelik'in sarayında *"el sanatları*

mücadelesinde kendisini sürekli olarak desteklemiş ve İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçmesi için teşvik etmişlerdir.[393] Mazhar Bey ve Türk diplomatlarıyla birlikte Habeşistan'da görevli olan ve İmparator Iyasu'yla yakından irtibatı olan isimlerden bir tanesi de Hasib el- Idlibi'dir.[394] Hristiyan bir Suriyeli olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti vatandaşı olan Idlibi, Habeşistan siyasetinde oldukça önemli rol oynamış olan isimlerden bir tanesidir.[395] Birinci Dünya Savaşı boyunca İmparator Iyasu'ya en yakın isimlerden bir tanesi olan ve İmparatorun danışmanlığını yapan Idlibi, İngilizler ve müttefiklerine göre bölgede faaliyet gösteren bir "Türk ajanı"dır.[396]

Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Somali'ye yönelik faaliyetleriyle de oldukça yakından ilgilenmiştir. İngilizlere karşı Somali Mollası Seyid Hasan'ı savaş boyunca desteklemiş olan Osmanlı Devleti, özellikle 1916'ya kadar Somalili dervişlere "silah, ağır toplar ve askerlerin eğitilmesi gibi yardımlarda" bulunmuştur. Bu doğrultuda Somali'ye gönderilen az sayıdaki Türk casusu Seyid Hasan'ın yanında bulunmuşlardır.[397] Osmanlı Devleti, 1916'dan sonra Somalili dervişlerle İngilizler arasındaki muharebelerin şiddetlenmesiyle birlikte dervişlere silah, cephane ve para yardımı yapmanın yanı sıra Seyid Hasan'a Kızıldeniz üzerinden

---

hocalığı yapan" Bekir Bey'in *"bazı eserleri şu an Millî Müze'de de sergilenmekte"*dir. Habeşistan Kralı'nın özel kıyafetlerini hazırlayan bir zanaatkar olan Bekir Bey, Habeşistan'da çok sayıda çırakta yetiştirmiştir. Sonradan Müslüman olan ve Emine ismini alan bir öğrencisiyle evlenmiş olan Bekir Bey, Habeşistan'da 16 çocuk sahibi olmuş fakat çocuklarının 6'sını küçük yaşta kaybetmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bazı çocuklarını alarak Türkiye'ye dönen Bekir Bey 1950'de vefat etmiştir. Bekir Bey'in kızı Nazlı Hanım'dan olan torunu Şirin Nebi Hanım, dedesi Bekir Bey ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Teyzelerimden biri Arabistan'da, biri İsviçre'de vefat etti. Dedemle Türkiye'ye dönen Celal dayım Maliye'de memurdu. Hatta Kral Haile Selassie'nin (Mart 1967) ilk Türkiye ziyareti sırasında tercümanlığını o yapmış. Onunla irtibatımız vardı, yazışıyorduk ama 1970'lerde vefat etti."* (Kadir Dikbaş, "Orda Türkler var Harar'da", 01.12.2008, http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=4426 [21.01.2019].

[393] Dikbaş, "Necaşi'nin ülkesinde…"; Dikbaş, "Orda Türkler var Harar'da".

[394] Ewald Wagner, **Harar: Annotierte Bibliographie zum Schrifttum über die Stadt und den Islam in Südostathiopien**, (Wiesbaden: Harrosowitz Verlag, 2003), 332. Habeşistan siyaseti içerisinde oldukça önemli bir konuma sahip olan Idlibi, 1866'da Suriye'de doğmuştur. Babası Suriyeli annesi ise Çerkes olan Idlibi, 1897'de İngilizlerin Mehdi hareketi üzerine sevk ettiği askerî kuvvetin içerisinde bulunmuş ve bir süre Sudan'da kalmıştır. Burada Sudan'ın en önemli ürünlerinden bir tanesi olan Arap zamkı ticaretine başlayan Idlibi, bu süre zarfında Kordofan'da bulunmuş ve 1905'te Habeşistan'a gitmiştir. Ülkenin güneyinde kauçuk ağaçlarını keşfettikten sonra oldukça önemli bir tüccar hâline gelen Idlibi, bu sayede İmparator II. Menelik'in yakın çevresinde bulunanlardan isimlerden bir tanesi olmayı başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca İmparator Iyasu'nun en yakın devlet adamlarından bir tanesi hâline gelecek olan Idlibi, İngilizlere göre Türklerin bölgede istihbarat amacıyla kullandıkları elemanlardan bir tanesidir. Iyasu'ya yönelik darbe sonrasında Idlibi'nin ailesi Cibuti'ye kaçmak durumunda kalmıştır. Idlibi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. May Ydlibi, **With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi**, ed. Bahru Zewde, (Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2006).

[395] Smidt, "The Foreign Politics…": 163, 5 numaralı dipnot.

[396] Hanna Rubinkowska, "My Ydlibi: With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi", **Aethiopica: International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies**, c. 11, (2008): 285.

[397] Elmi Sh. Ali, **age**, 49- 50.

askerî danışmanlar da göndermiştir.[398] Mehmet Ali Paşa[399] ismimde bir Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu Mazhar Bey tarafından Seyid Hasan'ın karargâhının bulunduğu Taleh'e gönderilmiştir.[400] 1916'da Kızıldeniz'den hareketle Taleh'e ulaşmayı başaran Mehmet Ali Paşa, Seyid Hasan'a askerî danışmanlık yapmış ve savaş boyunca kendisinin yanında kalmıştır. 1916'dan 1920'ye kadar dört yıl boyunca Somali'de kalan Mehmet Ali Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye'ye dönememiştir.[401]

Mazhar Bey'in Habeşistan'da takip ettiği politika "Müslüman- Hristiyan çatışması" çerçevesinde şekillenmiştir. Yani Mazhar Bey, İtilâf Devletleri'nin Hristiyanlarla iş birliği yapmasına karşın Habeşistan Müslümanlarını harekete geçirmeye çalışmıştır.[402] Bu durumdan oldukça rahatsız olan İtilâf Devletleri ise Osmanlı Devleti'nin Habeş Müslümanlarını kendi safına dâhil etmesinin önünü almak adına karşı casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu bağlamda İngilizlerin Habeşistan ile Yemen'e yönelik faaliyetleri Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey ve Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey tarafından dikkatle takip edilmiştir.[403] Cibuti'de casusluk faaliyetleri yürüten Fransızlar da Aden'e yönelik çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fransızların casusluk teşebbüslerini yakından takip eden Yemen Vilayeti bununla ilgili

---

[398] Taylan, **age**, 60, 62, 90, 94- 95; Dalan, **age**, 53. Birinci Dünya Savaşı sırasında Somali'nin kuzeyinde İngilizlere karşı mücadele eden dervişlerin, Enver ismindeki bir Türk subayı tarafından eğitildiğine dair çeşitli bilgiler mevcuttur. Somali halkı arasında oldukça yaygın şifahî bilgilere göre; Dervişlerin ikamet ettiği bir köyde faaliyet gösteren Enver Bey, Somalili dervişlerin İngilizler karşısında başarılı olması için askerî eğitimlerini üstlenmiştir. Yusuf Selman İnanç, "Somali'de 16. asırdan kalan bir cami de var", **Dünya Bizim**, 23.06.2014, https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/somalide-16-asirdan-kalan-bir-cami-de-var-h17443.html [01.11.2019].

[399] Birinci Dünya Savaşı'nda Somali'de bulunan Mehmet Ali Bey ismindeki Teşkilât-ı Mahsûsa subayı Taleh'te Seyid Hasan'ın en önemli danışmanlarından bir tanesi olmuştur. (Martin, **age**, 248). Mehmet Ali Bey'in rütbesi normal şartlar altında paşalık rütbesinden daha düşük olmasına rağmen kendisi bölgeye paşa olarak gönderilmiştir. Bu durumun temel sebebi, paşa rütbesi ile bölgeye gönderilecek bir subayın Osmanlı Devleti'nin Somali Müslümanları üzerindeki etkisini artıracak olmasıdır. Teşkilât-ı Mahsûsa söz konusu stratejiyi başka bölgelerde de uygulamaya koymuştur. Örneğin İran Avşarları arasına gönderilen Savuçbulak Şehbenderi Mümtaz Bey, Ruslar ve İranlılar arasında ciddi etki bırakabilmesi için Muhtar Paşa olarak lanse edilmiştir. (Sadık Sarısaman, "I. Dünya Savaşı'nda İran Avşarları ve Türkiye (1914- 1917)", **Türkler**, c. 13: 451, 53 numaralı dipnot.

[400] Caroselli, **age**, 215- 226; Martin, **age**, 248.

[401] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 134; Elmi Sh. Ali, **age**, 50. Caroselli ve Martin, Mehmet Ali Bey'in Taleh'e ulaştığını teyit etmekte fakat kuvvetle muhtemel savaşın sonunda İngilizlere esir düştüğünü ifade etmektedirler. (Caroselli, **age**, 222; Martin, **age**, 248). Somalili tarihçi Aw Jaamac Cumar Ciise'ye göre ise Mehmet Ali Bey, Hacı Tamenlaye isimli bir Somalili derviş komutanıyla birlikte Kızıldeniz'de İngilizler tarafından suikaste uğramış ve her iki isime şehit edilmişlerdir. (Ciise, **age**, 245).

[402] Gilkes- Plaut, **age.**

[403] Örneğin Habeşistan'ın İngiliz Somali'si sınırında bulunan Jijiga şehri kaymakamı Yemenli Abdullah Taha'nın 29 Kasım 1913'te *"gizlice Yemen'e gittiğinden"* dolayı Dâhiliye Nezareti tarafından *"hareketlerinin izlenilmesi"* kararlaştırılmıştır. BOA., DH.KMS., nr. 6/4 (Tarih: H.29.12.1331)

tedbirler almıştır. Örneğin Cibutli Salim oğlu "Süleyman'ın Alfred isminde bir Fransızla Şeyh Said civarında dolaşmakta" olduğundan haber vermiş ve bu isimlerin izlenmesi kararlaştırılmıştır.[404]

Osmanlı Devleti'nin cihad ilânından sonra Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki faaliyetlerini engellemek adına çeşitli tedbirler almış olan İtilâf Devletleri de karşı propaganda amacıyla Mısır, Yemen ve Somaliler arasından parayla devşirdikleri casusları Bab'ül Mendeb sahillerinin yanı sıra Yemen'deki Muha ve Hudeyde bölgelerine de göndermişlerdir.[405] İtalyanların, Aden ve Yemen bölgelerinde "amelelik yaptırmak gayesiyle ahaliyi kandırarak muharebe için Somali ve Trablusgarp'a" göndermek için çeşitli teşebbüslerde bulunduklarını haber alan Dâhiliye Nezareti, Yemen Vilayetine gönderdiği telgraflarda çeşitli uyarılarda bulunmuş ve bu tür konuların takip edilmesini talep etmiştir.[406] İngilizlerin, Kızıldeniz ve Yemen'e gönderdiği casuslara dair istihbarat alan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ise konuyla ilgili olarak Yemen Vilayetini bilgilendirmiş ve İtilâf Devletleri hesabına çalışan "birtakım hafî memurların" yakalanması için harekete geçilmiştir.[407] Yine başka bir belgeye göre Cidde'deki İtalyan Şehbenderi Bernaby ve buradaki vapur acentasında memur olarak çalışan Lazarini'nin İngilizlerin hesabına casusluk faaliyetleri yürütmüş olduğunu ayrıca bölgedeki aşiret reisleri ve Mısır'daki İngiliz yetkilileri arasında Masavva vapuru vasıtasıyla haberleşme sağladıklarını haber alan Teşkilât-ı Mahsûsa yapılan tahkikat sonucunda Osmanlı Devleti'nin Cidde'deki gümrük doktoru müfettiş Jametos'un da bu isimlerle birlikte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Daha sonra ise Hariciye Nezareti tarafından İtalyan Sefaretine müracaatta bulunulması ve konunun Başkumandanlık Vekâleti tarafından da takip edilmesi kararlaştırılmıştır.[408] İngilizler de bölgeye yönelik casusluk faaliyetlerinde tıpkı Fransızlar gibi Doğu Afrika'dan devşirdikleri Müslüman casusları kullanmayı uygun görmüşlerdir. Örneğin "Şüpheli haline binaen Merkez Kumandanlığı'ndan alınan askerî kararla Bozkır'a tebid edilmiş olan İngiliz tebaasından ve Somali ahalisinden

[404] BOA., DH.ŞFR., nr. 445/52 (Tarih: R.09.08.1330)
[405] BOA., DH.EUM.7.Şb., nr. 2/27 (Tarih: H.30.12.1332); BOA., DH.ŞFR, nr. 47/102 (Tarih: H.03.01.1333)
[406] BOA., DH.ŞFR., nr. 39/25 (Tarih: H.20.04.1332)
[407] BOA., DH.ŞFR, nr. 47/102 (Tarih: H.03.01.1333)
[408] BOA., HR.SYS., nr. 2167/43 (Tarih: M.10.01.1915)

Ahmed b. Yusuf'un, Bozkır'dan Konya'ya naklinin uygun olmadığı"na karar verilmiştir.[409]

Addis Ababa'daki Baş Şehbender Mazhar Bey'in savaş boyunca Habeşistan ve Somali'ye yönelik cihad propagandasıyla da yakından ilgilenmiş olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından hazırlanan beyannameler ve fetva metinleri savaş sırasında bütün şehbenderliklere gönderilmişti.[410] Teşkilât-ı Mahsûsa özellikle cihad-ı ekberle ilgili propaganda faaliyetlerini, Osmanlı Devleti'nin askerî misyonunun olmadığı bölgelerde diplomatik misyonlar üzerinden yürütmekteydi.[411] Mazhar Bey'in savaş boyunca Habeşistan ve Somali'de yürüttüğü propaganda faaliyetleri de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın çalışma yöntemlerine işaret etmekteydi.[412]

Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Habeşistan ve Somali'ye yönelik stratejisi Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiyye Müdiriyet-i Umumîsi tarafından şekillendirilmiştir. Hariciye Nezareti'nin Mazhar Bey'e verdiği talimatlarda iki temel nokta üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi Habeşistan İmparatoru Iyasu'nun Türk-Alman ittifakına dâhil edilmesi iken ikincisi ise Somali'de İngilizlere karşı savaşan Seyid Hasan ve derviş hareketinin desteklenmesidir. Mazhar Bey'in Doğu Afrika'da İtilâf Devletleri'ne karşı yürüttüğü faaliyetler kolay olmadığı için özellikle Habeşistan'ın savaşa resmî olarak Türk-Alman ittifakının yanında dâhil edilebilmesi için söz konusu hükûmete çeşitli tavizler vermek gerekmekteydi. Bu sebeple öncelikli olarak Habeşistan'ın savaşa dâhil edilebilmesi için Hariciye Nezareti'yle Mazhar Bey arasında yapılan yazışmalardan İmparator Iyasu'ya birtakım vaatlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre eğer Habeşistan resmî olarak savaşa dâhil olursa hukukî olarak Osmanlı Devleti'ne ait olan Zeyla ile Belhâr arasındaki sahil bölgesinin Habeşistan hükûmetine verilmesi gerekecektir. Bu konuyla ilgili müzakere yürütmek üzere tam bir yetki verilen Mazhar Bey, Habeşistan'ın savaşa dâhil edilmesinin ciddi anlamda önemli olduğunun altını çizmiştir.[413]

---

[409] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 42/42 (Tarih: H.17.11.1335)
[410] Rıdvan Ayaydın, "Cihâd-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri", **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, (İstanbul: Kitabevi, 2015): 70; Çabuk, **age**, 105.
[411] Örneğin savaş sırasında tarafsız bir ülke olan İspanya'da konuşlanan Binbaşı Tahir Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Fas'a yönelik faaliyetlerini Madrid Sefareti üzerinden yürütmüştür. (Tetik, **age**, c. 1, 33-104; Çabuk, **age**, 105; Yüksel, **age**, 45).
[412] Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age.**
[413] BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)

Mazhar Bey, İstanbul'dan aldığı talimatlar doğrultusunda "Osmanlı Devleti'ne karşı dostluğuyla bilinen" İmparator Iyasu'yu Türk-Alman saflarına çekebilmek için kendisine bir teklif götürmüştür.[414] Bu doğrultuda Somalili dervişlerle ittifak yapması ve savaşa İttifak Devletleri safında dâhil olması şartıyla Zeyla'nın Habeşistan'a bırakılacağını vaat etmiştir.[415] Osmanlı Devleti'nin Somali'nin kuzeyinde bulunan Zeyla üzerindeki hâkimiyeti fiili olarak 1916'ya kadar devam etmiştir.[416] Bu sebeple doğrudan İstanbul'dan idare edilen ve Aden körfezine de kıyısı olması sebebiyle oldukça stratejik bir bölge olan Zeyla'dan Belhar'a uzanan 120 kilometrelik kıyı şeridini Habeşistan'a bırakmayı kabul ederek Iyasu ile Seyid Hasan arasında bir ittifak tesis eden Mazhar Bey'in bu politikasının oldukça isabetli olduğunu kaydedebiliriz.[417] Cenevre Baş Şehbeneri Ziya Bey tarafından Harar'a gönderilen şifreli telgrafa göre; İstanbul tarafından Mazhar Bey'den Habeşistan'daki Osmanlı limanı ve arazisiyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi istenmiştir.[418]

Habeşistan'a bırakılacak bölge ile ilgili olarak Hariciye Nezareti de oldukça ciddi bir mesai harcamaktaydı. 1 Şubat 1916'da kaleme alınan "Bahr-i Ahmer'in Sevahil-i Garbiyesindeki Arazi-i Osmânîye Hakkında Muhtıra: Sevakin- Musavva-Zeyla-Somali" başlıklı rapor, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki hâkimiyetini ve bölgedeki önemli liman şehirleri üzerindeki hukukî haklarını ayrıntılı bir şekilde oraya koymaktaydı. Söz konusu raporu değerlendiren Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey [Paşa], raporun hazırlanmasından hemen sonra oldukça yerinde tespitlerde bulunmuştur. İtilâf Devletleri'nin bölgedeki işgal faaliyetleri üzerinde durarak, Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupalı sömürgecilerin işgaline terk edilen Kızıldeniz'deki bölgelerin peşine düşmüş ve konuyu yakından takip etmiş olan Talat Bey, Kızıldeniz'deki söz konusu bölgelerin hukukî olarak Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun da altını çizmiştir. İtilâf Devletleri'nin sömürgecilik faaliyetleri doğrultusunda Somali'yi üç parçaya böldüklerini ifade eden Talat Bey, Somali'nin

---

[414] Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti…": 134; Tepedelen, **age**, 748; Salah, **age**, 55- 56.
[415] Orhonlu, **age**, 171; Tepedelen, **age**, 748; Salah, **age**, 55- 56.
[416] Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti…": 109, 134; Tepedelen, **age**, 748; Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 145; Salah, **age**, 56, 65; Hashi, **age**, vii, ix, 2, 5, 51, 106- 107; Afrah, **age**, v- vı, 96; Hussein, **age**, 35; Addawe, **age**, 31, 54.
[417] Orhonlu, **age**, 171; Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti…": 134; Tepedelen, **age**, 748; Abdulazim Şimşek, "İtalya- Habeş Savaşı'nın Türkiye'deki Yansımaları: 1935- 1937", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı, 2012), 20; Salah, **age**, 55- 56; Hashi, **age**, 70- 71, 107.
[418] BOA., HR.SYS., nr. 2335/15 (Tarih: M.09.12.1914)

kuzeyine İngilizlerin, orta ve güney bölgelerine İtalyanların, kuzey batısında bulunan Cibuti'nin ise Fransız işgaline uğradığını ve Somali'nin bu şekilde parçalandığını belirtmiştir. Kızıldeniz sahillerindeki Sevakin, Assab ve Musavva'nın oldukça stratejik limanlar olduğunu kaydeden Talat Bey, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin güvenliğini sağlamanın yanı sıra Bab'ül Mendep boğazına hâkim olmanın yolunun Habeşistan İmparatoru Iyasu ve Somali Mollası Seyid Hasan'ı desteklemekten geçtiğine işaret etmiştir. Habeşistan'ın İtilâf Devletleri'ne karşı müttefikliğini elde etmek için İmparator Iyasu'yla görüşmelerin sürdürülmesi gerektiğini de ifade etmiş olan Talat Bey, kendisinin savaşa teşvik edilmesinin yerinde olacağını belirtmiştir. Cibuti, Musavva, Sevakin ve Zeyla'da hâkimiyet sağlanmasının Bab'ül Mendep boğazı ve Eritre'nin ele geçirilmesinde önemli bir nokta olacağını belirten Talat Bey, Doğu Afrika ve Kızıldeniz'de İtilâf Devletleri'ne karşı üstünlük sağlamak adına yalnızca Habeşistan değil Somali'de de etkin bir politika izlenmesi gerektiğininin farkındadır. Talat Bey, Seyid Hasan'ın İngilizler ve İtalyanlar karşısında zaferler kazanmasının oldukça önemli olduğunu ve Berbera'yla Dhulbahante kabilesinin hâkim olduğu bölgedelerde dervişlerin hâkimiyetinin sağlanması gerektiğine işaret etmektedir. Böylece Doğu Afrika'daki en önemli siyasî aktörler olan İmparator Iyasu ve Seyid Hasan'a verilecek destek sayesinde İtilâf Devletleri'ne darbe vurulabileceği yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur.[419]

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliğini kırmak için faaliyetler yürüten İngilizler, hukukî olarak Osmanlı Devleti'ne fiilî olarak ise Habeşistan hâkimiyeti altında bulunan Zeyla'yla ilgili çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin İmparator Iyasu ve Seyid Hasan ile tesis ettiği ittifakı bozmak adına Gadabursi kabilesine mensup bir şair olan Ilmi Roble Warfa'yı kullanan İngilizler, kendisini Zeyla hâkimi olarak ilân etmişlerdir. Bölgede siyasî güç sahibi olan Warfa'ya bir taç giyme töreni yapılmış ve bu tür faaliyetlerin önü alınmaya çalışılmıştır.[420] İmparator Iyasu'nun tahttan indirilmesiyle birlikte Seyid Hasan'da Zeyla limanı üzerinde bir hâkimiyet sağlayamamış ve bölge İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Başlangıçta Hindistan üzerinden yönetilen Zeyla limanı daha sonra doğrudan Londra'ya bağlanmıştır.[421]

---

[419] BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)
[420] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 113.
[421] Rinehart, **age**, 5, 10- 11, 13, 17; Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti…": 134; Salah, **age**, 56; Hashi, **age**, 107;

Osmanlı Devleti, Habeşistan'la ittifak yapmak için başka konuları da gündeme getirmiştir. Kudüs'teki Deyrussultan Manastırı Osmanlı Devleti ile Habeşistan arasındaki siyasî meselelerin en önemli noktalarından bir tanesi olmuştur.[422] Mazhar Bey, İmparator Iyasu'nun resmî olarak Türk-Alman ittifakına dâhil olmasıyla birlikte kendisine vaat edilen bölge dışında üzerinde birtakım anlaşmazlıklar bulunan Kudüs'teki Deyr'üs-Sultan Manastırı'ndaki siyasî meselelerin de Habeşistan hükûmeti lehine çözümlenmesi taahhüdünde bulunmuştur.[423] Söz konusu taahhütleri kabul eden Iyasu, İtilâf Devletleri'nin siyasî baskıları karşısında yeni bir müttefik kazanmakla birlikte denize kıyısı olmamasına rağmen oldukça stratejik bir liman elde etmiş ve Osmanlı Devleti'yle arasındaki küçük çaplı ihtilâfları da hallederek siyasî bir ittifak sağlamıştır.[424] Mazhar Bey'in tekliflerini oldukça makul bulan Iyasu, Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdiği ittifak sonrasında bir iyi niyet göstergesi olarak Addis Ababa'da sefaretlerin bulunduğu bölgedeki geniş arazilerden bir tanesini Osmanlı Devleti'ne temin edeceğini bildirmiş ve sarayının karşısında bulunan bir binanın tamamını da bedelsiz bir şekilde Osmanlı Devleti'ne tahsis etmiştir.[425]

Mazhar Bey, Teşkilât-ı Mahsûsa adına yürüttüğü Somali'ye yönelik faaliyetlerinde ise Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirerek cihad-ı ekber'e katılan Seyid Hasan ve dervişlerin İngilizlere karşı mücadelesinin her açıdan desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Mazhar Bey, Seyid Hasan'a "Somali Emiri" veya "Şeyhül Meşayıh" unlarından birinin ve "müşir" veya "ferik" rütbelerinin bir tanesinin verilmesi gerektiğini düşünüyordu.[426] Bu durumun Seyid Hasan'ı İngilizlere karşı daha da teşvik edeceğini düşünen Mazhar Bey tespitlerinde haklıydı. Bu sebeple Somali'nin diğer bölgelerindeki kabileleri de Seyid Hasan'ın emir komutası altında birleştirmek için çalışmaktaydı. Seyid Hasan ve Somalili kabileler arasına gönderdiği kişiler veya heyetler vasıtasıyla İngiliz ve İtalyanlara karşı İslâm birliği

[422] İlgili olarak bkz. BOA., BEO., nr. 4247/318512 (Tarih: H.13.02.1332)
[423] BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)
[424] Tepedelen, **age**, 748.
[425] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr.6/30 (Tarih: H.10.08.1334) Mazhar Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı 4 Temmuz 1915 tarihli telgraf şu şekildedir: İmparator Iyasu, *"vereceğini vaat ve o zamana kadar kendi sarayı karşısında hükûmete ait pek mükellef bir binayı meccanen tahsis eyledi. Yalnız tamirat için bin ve tefrişat için iki bin frank vesair masaraf-ı hûsûsîye ihtiyaç hâsıl olduğundan; 7 Nisan 915 tarihli ve 9 numaralı arizamda müsterhim serât-ı irsâlini tekrar niyaz ederim."* BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[426] Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika'nın çeşitli bölgelerinde Osmanlı Devleti'yle birlikte İtilâf Devletleri'ne karşı savaşan isimlere Nâibüssultan unvanın verilmesi devlet politikalarından bir tanesiydi. Örneğin 22 Haziran 1916'da Meclis-i Vükelâ'nın aldığı karara göre *"savaş sırasındaki hizmetleri ve sadakatından dolayı"* Şeyh Seyyid Ahmed Şerîf Senûsî Paşa'ya da Trablusgarp ve Bingazi Nâibüssultanı unvanı verilmiştir. BOA. MV., nr. 243/55 (Tarih: H.20.08.1334)

propagandasına başvuruyor, yerel halkın desteğini sağlamak için cihad beyannameleri dağıttırıyordu. Seyid Hasan'ın İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelenin İtalyanlara karşı da başlatılması için gayret gösteren Mazhar Bey, Somalili dervişlerin silah ve cephane açısından desteklenmesi gerektiğini belirtmekle birlikte Habeşistan İmparatoru Iyasu üzerinden de kendisine askerî destek sağlamaktaydı.[427]

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman propagandasının Sultan Ali Dinar ve Seyid Hasan örneğinde açık bir şekilde görüldüğü gibi Doğu Afrika'da yayılmış olması Teşkilât-ı Mahsûsa ve NFO arasındaki karşılıklı iş birliğine işaret etmekteydi.[428] Türklerin yanı sıra Almanlar tarafından da tanınmış ve destek sağlamış olan Seyid Hasan savaş sırasında Somali'nin büyük bölümünde hâkimiyet sağlamayı başarmıştır.[429] Habeşistan İmparatoru Iyasu'yla da diplomatik temaslarını sürdüren Seyid Hasan, dervişlerle bir "çatışmasızlık" antlaşması yapmıştır.[430] Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Iyasu ve Seyid Hasan arasındaki ittifakı mümkün mertebe destekleyen Osmanlı Devleti, savaşı Afrika Boynuzunu geneline yaymayı başarmıştır. İtilâf Devletleri'ne göre, Türk-Alman ittifakının desteğini alan Iyasu'nun, Seyid Hasan'la irtibata geçerek "ölümcül bir savaş" vermesi ve sömürge karşıtı mücadeleyi Doğu Afrika'ya yayması bölgedeki Avrupalı emperyalist devletlerin sömürge planlarına karşı "şeytani bir etki" yaratmıştı.[431]

3.2. Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber İlânı

Birinci Dünya Savaşı'nda Müslümanları İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirmek ve isyana teşvik etmek isteyen Osmanlı Devleti, cihad-ı ekber'in Müslümanlar için en önemli farz olduğunu bildirmiş ve savaşa girmesinden kısa bir süre sonra, 14 Kasım 1914'te cihad ilân ederek Dünya Müslümanlarını Birleşik Krallık, Fransa ve Çarlık Rusya'sına karşı savaşa çağırmıştır.[432] Osmanlı Devleti'nin cihad ilânı, Sultan V. Mehmet Reşat'ın "halife sıfatını kullanarak toplumsal hareketi canlandırmaya"

[427] BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)
[428] Slight, **age**, 22- 23.
[429] Lewis, **age**, 78- 87; Hussein, **age**, 28- 31.
[430] Hussein, **age**, 28.
[431] Ahmed (Dua'le), **age**, 127.
[432] Osmanlı Devleti'nin cihad-ı ekber ilânı ve Müslümanları İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirme çabaları hakkında bkz. Mustafa Aksakal, "The Ottoman Proclamation of Jihad", **Jihad and Islam in World War I**, ed. Erık- Jan Zürcher, (Leiden: Leiden University Press, 2016): 53- 69. İlgili makalenin Türkçesi için ayrıca bkz. Mustafa Aksakal, "Osmanlıların Cihat İlanı", **Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam**, der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019): 43- 59.

yönelik fikirlerle doğrudan ilgilidir. Cihad-ı ekber çağrısıyla birlikte dünya üzerinde sömürge konumunda bulunan Müslümanların, Sultan Reşat'ın çağrısına uyarak İtilâf Devletleri'ne karşı büyük ayaklanmalar meydana getirecekleri ve "halifeliğin bazı gruplar üzerinde etkili olabilecek bir itici güç olabileceği" düşünülmüştür. Bu durumun aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin siyasî ve ekonomik durumuyla da doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Mısır Hıdivi, Tunus Beyi, Cezayir Beyi gibi Afrika'da önemli siyasî mevkileri olan isimleri Avrupalı sömürgecilere karşı harekete geçirmek isteyen Osmanlı Devleti, cihad politikasını İtilâf Devletleri'ne karşı "önemli bir silah" olarak kullanmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanlar da cihad ilânının Müslümanlar üzerinde büyük bir etki uyandıracağı kanaatindedirler.[433] Nitekim 1911- 1912 Trablusgarp Savaşı sırasında resmî olarak cihad ilân edilmemiş olmasına rağmen, İtalyanların sömürgeci hedefleri doğrultusunda işgal faaliyetlerinin Afrika Müslümanları arasında ciddi anlamda tepki uyandırması hem Türklerin hem de Almanların bu durumu ciddi anlamda tecrübe etmelerine sebep olmuştu.[434]

3.2.1. Cihad-ı Ekber ve Doğu Afrika'daki Etkileri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele almasından sonra Osmanlı Devleti'nin Pan-İslâmist politikalarının değişebileceği ve bu anlamda "İslam'ın siyasi karar mekanizmalarında etkisini kaybedeceği düşüncesi" oldukça sorunlu bir yaklaşımdır.[435] Çünkü başta Enver Paşa olmak üzere Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarının İslâm birliği politikasını güçlendirmek ve bu politikayı Avrupalı sömürgeci devletlere karşı bir silah olarak kullanmak istediklerini bu sebeple de "hem eylemlerinde hem de söylemlerinde" İslâm'ı büyük bir motivasyon kaynağı olarak algıladıklarını ifade edebiliriz. Enver Paşa'nın, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce "Kuzey Afrika'da faaliyet yürüten devrim komiteleriyle" temasa geçmiş olması ve onları Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla İtilâf Devletleri'ne karşı teşkilatlandırması da bu hususu doğrulamaktadır. Afrika Müslümanlarının İtilâf Devletleri'ne karşı cihada katılımının büyük yarar sağlayacağını düşünen Almanlar,

---

[433] Meltem Kol, "Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, 2017), 25- 26, 38, 41- 43, 56, 63- 65, 106, 121.
[434] İlgili olarak bkz. Orhan Koloğlu, **The Islamic Public Opinion During the Libyan War, 1911-1912**, (Tripoli: Markaz Dirasat Jihad al-Libiyin didda al-Ghazw al-Itali, 1988).
[435] Kol, **age**, s. 63.

Osmanlı Devleti'ni kendi saflarına çekmek için ciddi bir mesai harcamışlardı. Özellikle Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı'ndaki tecrübelerini dikkate alarak Kuzey Afrika Müslümanları üzerinde çok ciddi bir etki bırakabileceğini düşündükleri için cihâd ilânının kendilerine de büyük kazanç sağlayacağını göz önünde bulundurmuş olan Almanların bu konudaki hedeflerinin aslında Türklerden oldukça bağımsız olduğunun altını çizmemiz yerinde olacaktır. Türk-Alman ittifakı Müslümanları harekete geçirmek için politik bir güç olarak kullanacağı cihad ilânı ve İslâm birliği propagandasıyla İtilâf Devletleri'ne karşı önemli bir hareket alanı kazanmayı hedefliyordu. Böylece Almanlar İtilâf Devletleri'ni cephe gerisindeki ayaklanmalarla yeterince yıpratmaya çalışacakken Türkler ise ülke içinde ve dışında yaşayan Müslümanları harekete geçirmek için bir anlamda onların sadakatlerini sınamayı hedeflemişlerdi.[436] Cihad-ı ekber propagandasından çok fazla beklentileri olan Almanlar savaştan oldukça erken tarihlerde İslâm'ı politik bir silah olarak kullanmanın gerekliliğinin farkına varmışlardı. Alman stratejistlerden Frederich Naumann, bu konuda oldukça önemli noktalara dikkat çekmiştir:

> "Dünya Savaşı'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından önce başlaması mümkündü. O zaman İstanbul'daki Halife bir kere daha Sancak-ı Şerif'i açarak Cihad ilân edecektir. "Hasta adam" son defa doğrularak Mısır, Sudan, Doğu Afrika, İran, Afganistan ve Hindistan'a karşı savaşmaları için seslenecektir. "Hasta adam" seslenirken onu yatağında kimin dik tutacağını bilmek çok önemlidir".[437]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki cihad-ı ekber ilânıyla birlikte etkin bir şekilde uygulamaya koyduğu politikanın temel noktası Afrika'daki yerel direniş hareketlerini ve Müslüman tarikatları İtilâf Devletleri karşısında seferber etmek olmuştur. Bu sayede Kuzey ve Doğu Afrika'daki direniş hareketlerini Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla İslâm birliği fikri etrafında bir araya toplayacak olan Osmanlı Devleti, savaş sırasındaki güncel stratejisi sayesinde kıtadaki siyasî ve askerî mücadele içerisinde kendisine yer bulmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Avrupalı devletlerin, Afrika'ya yönelik işgal hareketlerinin önüne bir set çekmek için kıtadaki direniş

[436] **Age**, 25- 26, 38, 41- 43, 56, 63- 65, 106, 121.
[437] Çelik, **age**, 27; Stoddard, **age**, 19; Aydın, **age**, 144; Erık- Jan Zürcher, "Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War", **Jihad and Islam in World War I**: 17- 18; Tılman Lüdke, "(Not) Using Political Islam: The German Empire and its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle East, 1914–1918 and Beyond", **Jihad and Islam in World War I**: 76. İlgili makalelerin Türkçeleri için bkz. (Erık Jan Zürcher, "Giriş: Osmanlı Cihadı, Alman Cihadı ve Savaşın Kutsallaştırılması", **Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam:** 1- 41; Tılman Lüdke, "Siyasal İslâmı Kullan(ma)mak: Alman İmparatorluğu ve Yakındoğu ve Ortadoğu'daki Başarısız Propaganda Kampanyası, 1914- 1918 ve Ötesi", **Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam**: 61- 84.

hareketlerini sürdüren Afrikalı Müslümanları; hilafetin de etki ve nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'nin etrafında birleştirebilmeyi amaçlayan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, İtilâf Devletleri'nin işgal hareketlerine karşı enternasyonal bir İslâm dayanışması meydana getirmeye çalıştığını ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti'ni siyasî ve dinî olarak bir üst otorite olarak kabul eden Afrika Müslümanları da Avrupalı sömürgecilere karşı direnişlerinde güç alabilecekleri tek devlet Osmanlı olduğu için bu durumdan yararlanmaya çalışmışlardır. Bir anlamda bu durum her iki taraf için manevi değerlerin yanı sıra dünyevî değerler de taşımaktaydı. Nitekim söz konusu strateji doğrultusunda hem Afrika Müslümanları sömürgeciliğe karşı mücadelelerinde Osmanlı Devleti'nden siyasî ve askerî destek sağlamış hem de Teşkilât-ı Mahsûsa Afrika'daki faaliyetlerine insan kaynağı temin etmekle birlikte mahallî ya da sufî direniş hareketlerini Osmanlı Devleti etrafında toplamayı başarmıştır. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde başlayan kıtadaki sömürgeciliğe karşı direniş hareketleri Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Afrika'daki etkinliğinin temelini oluşturmuştur.[438]

Birinci Dünya Savaşı başladığında İtilâf Devletleri'nin Doğu Afrika'daki sömürgelerinde ciddi bir Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşan Doğu Afrika'da, Türk-Alman ittifakı tarafından yürütülecek cihad ve İslâm birliği propagandası İtilâf Devletleri'nin bölgedeki sömürge idarelerine yönelik çeşitli sorunlar çıkarabilirdi. Çünkü yalnızca Mısır ve Sudan genelinde 17.400.000 Müslüman mevcutken, Habeşistan'da 3.000.000, Somali'de 350.000, Alman Doğu Afrika'sında 2.000.000, Zengibar Adası'nda 180.000 ve Uganda'da 1.000.000 olmak üzere Doğu Afrika'da yaklaşık olarak 25 milyon Müslüman yaşamaktaydı. Doğu Afrika'nın ciddi bir Müslüman nüfusa sahip olması savaş sırasında İtilâf Devletleri'nin bölgedeki sömürge idarelerini doğrudan Türk-Alman ittifakının hedefi hâline getirmiştir. Bu bağlamda Mısır'ı merkez alan Türk-Alman girişimlerinin başarıya ulaşması için Sudan Müslümanlarının ayaklanması şarttı. Ayrıca Kızıldeniz'deki İtilâf Devletleri ablukasının kırılmasıyla birlikte Habeşistan'a ulaşılabilirse Alman Doğu Afrika'sına da yardım götürülebilirdi. Buna göre Doğu

[438] İlgili olarak bkz. (Oladosu Afis Ayinde, "Mahdism versus Colonialism: A Study on Muslim' Reponse to Colonial Rule in Somaliland", **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**, Kampala, Uganda, 15- 17 December 2003, (İstanbul: IRCICA, 2006): 133- 148; Süleyman Kızıltoprak, "Ottoman Policies Against European Colonial Powers in Northeast Africa", **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**: 119- 131; Tariq Mohamed Nour, "Ottoman Efforts to Protect Somalia from European Powers", **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**: 161- 169; Ardıç, **age**, 187- 240; Karpat, **age**, 19- 26, 62- 66, 217- 223, 415- 446.

Afrika'da söz konusu temel amaçlar etrafında bir araya gelen Türk-Alman ittifakı, savaş boyunca bölgede örtülü faaliyetler yürütmüştür. Almanların da desteğini sağlayan Osmanlı Devleti, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgede yürüttüğü faaliyetler sayesinde Darfur Sultanı Ali Dinar, Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu ve Somalili dervişlerin lideri Seyid Hasan'ın İtilâf Devletlerine karşı cihad ilân ederek savaşa dâhil olmalarını sağlamıştır.[439]

Türk-Alman ittifakı savaş boyunca sürdürülen cihad propagandası için gazete, dergi, şiir, piyes ve fotoğraf gibi edebî unsurları oldukça etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda Türk-Arap birlikteliği ve Afrikalı Müslümanlarla dayanışma özellikle vurgulanırken; Süveyş Kanalı'nı geçecek olan Osmanlı ordusunun Mısır'a gireceği ve Halife'nin ordusunun bölge Müslümanlarını kurtaracağı temaları yoğun olarak işlenmiştir.[440] Doğu Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden savaş boyunca sürdürülecek propagandanın oldukça etkili olacağını düşünen Enver Paşa'da, 5 Ekim 1915 tarihli bir nutkunda şu şekilde görüş bildirmiştir:

> "Mısır aleyhine yapılacak bir sefer muvaffak olacak... Trablus'a bir ruh nefha edeceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan çıkaracağız... Sudan'ı ayaklandırmak için Hartum'da görünmek kâfidir."[441]

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika Müslümanlarının kendilerine karşı ayaklanmasından oldukça çekinen İtilâf Devletleri çeşitli tedbirler almak zorunda kalacaklardı. Türk-Alman propagandasını etkisiz hâle getirmek için yerel liderleri ve ulemayı kullanan İtilâf Devletleri, Halife'nin cihad ilânını başarısız kılmak için bu isimlerden karşı fetvalar almayı başarmışlardı.[442] Ayrıca savaş boyunca aldıkları tedbirler doğrultusunda Doğu Afrika Müslümanlarına yönelik uyguladıkları siyasî

---

[439] M. Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, c. 1, Nakil ve tahşiye eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, yay. haz. Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 33- 35, 37, 40, 94- 97, 152, 156, 190- 191, 202, 206, 216, 230- 231.

[440] İlgili olarak bkz. İsmet Üzen- Hanifi Aslan, ""Halife Ordusu Mısır ve Kafkasya'da" Adlı Askerî Piyesteki Panislâmcı Unsurlar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 1, s. 28, (2010): 177, 179, 180- 181, 186- 187, 189.

[441] Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908- 1938)**, (Ankara: ATAM Yayınları, 2004), 251- 252; Hülagü, **age**, 28; Metin Hülagü, **İslam Birliği ve Mustafa Kemal**, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 18; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 85; Aydın, **age**, 394; Larcher, **age**, c. 1, 202.

[442] İlgili olarak bkz. Ahmet Kavas, "Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika'da Uyguladığı İslâm Siyaseti: Sultan Reşad'ın Yayınladığı Cihat Çağrısının Reddi Meselesi", **Dini Araştırmalar**, c. 2, s. 6, (2000): 23- 50; Ahmet Kavas, **İki Din Arasında Fransa**, (İstanbul: Kitabevi, 2011), 1- 32; Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, 417- 447; Cafer Talha Şeker, "Nijerya'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti ve Afrika'da Hilafetin Çöküşü", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset**, ed. Ali Okumuş, Ali Murat Kurşun, (İstanbul: Taş Mektep Yayınları, 2016): 271- 320.

baskı ve sansür faaliyetleriyle de bölgedeki Müslümanların topyekûn bir şekilde cihad-ı ekber'e katılmasını engellemişlerdir.[443]

3.2.2. Sudan'da Cihad Çağrısı ve Etkileri

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla cihad propagandası yürüttüğü bölgelerin en önemlisi Sudan'dır. Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Sudan'da Pan- İslâmist faaliyetler yürütebilmesinin sebebi İngilizlerin bölgeye yönelik sömürge politikalarından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti, Pan-İslâmist propagandayı Sudan'da uygulamaya koyduğunda bölgedeki mehdici hareketlerin de cihad ilânına destek vereceğini düşünmekteydi.[444] Bu bağlamda Mısır ordusunda görev yapan Mısırlı ve Sudanlı Müslümanların Türklere karşı savaşmayı reddetme ihtimalleri doğmuştu.[445] Bu durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, İngilizlerin tahtından indirdikleri Mısır'ın eski Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa vasıtasıyla örtülü faaliyetler yürütmekteydi.[446] II. Abbas Hilmi Paşa henüz cihad ilân edilmeden önce 2 Kasım 1914'te Mısır ve Sudanlı Müslümanlara yönelik bir çağrı yapmıştır. İlgili beyannamede tahtından indirilmesinin ve söz konusu ülkelerin işgalinin hukuksuz olduğunu belirten II. Abbas Hilmi Paşa, Mısır ve Sudanlıların İngiliz sömürgesine karşı ayaklanmalarını istiyor ve Birinci Dünya Savaşı'nı bu noktada önemli bir fırsat olarak değerlendiriyordu:

> "Sevgili evlâtlarım!
>
> Ecnebi bir devlet 32 seneden beri sevgili memleketimizi taht-ı işgalinde bulundurmaktadır. Sabırsızlıkla beklenen an-ı halas işte nihayet hulul etti. İngiltere hükûmetinin beyanat-ı mükerreresine ve ilk defa izam eylediği murahhasların resmen vuku bulan vaitlerine nazaran işgal muvakkat bir mahiyeti haiz olacak ve Hidiv'in mevki ve vaziyetini takviye etmek gayesi takip edilecekti. Halbuki İngiltere hükûmeti memleketi tahliye etmek hususunda verdiği vaadi tutmamakla kalmayıp Mısır'ın servetini etrafa saçmak, Sudan üzerindeki hukuk-u hükümraniyemizi tanımamak ve devair-i resmiyede müstahdem memleket çocuklarını çıkarıp yerine İngiliz'leri yerleştirmek suretiyle gayr-ı meşru olarak mesail-i idariye ve siyasiyemize de

---

[443] Aydın, **age**, 418, 451; Yaşar Demir, Yusuf Aydın, **Fransa'nın Hilafet Politikası: Fransız Dış Politikasında ve Kamuoyunda Hilafet ve İttihâd-ı İslâm Algısı**, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 248; Çabuk, **age**, 108.

[444] Pesek, **age**, 10; Demir, Aydın, **age**, 151, 190- 191; Çabuk, **age**, 106.

[445] Jacob M. Landau, **Pan- İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme**, çev. Nigar Bulut, (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 28, 49, 137- 138, 175, 405, 407, 421. İlgili olarak ayrıca bkz. "Sudan Ahvâli", **Sebîlürreşâd**, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018), c. 14, s. 364, (1918): 290- 291.

[446] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c. 3, Kısım: I, (Ankara: TTK, 1991), 402- 404; Çelik, **age**, 89, 94- 95; Aydın, **age**, 399- 400; Seydi Vakkas Toprak, "Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 27, s. 2, (2017): 300.

karıştı. Kavanin-i cedide neşrederek hükkâmın istiklâlini tehlikede bıraktı. Bu suretle hürriyet-i şahsiye ve fikriyeye, serbest-i matbuata, hürriyet-i kelâma ve hak-kı içtimaa mani oldu. Ve bunu neşir ve tamim-i maarifin fevaidi hakkında beslediğimiz arzulara muhalefet etmek ve meşru bir usul-ü idare tesisine müsaade vermemek suretiyle yaptı.

Düvel-i Muazzama arasında vuku bulan harpler üzerine İngiltere hükûmeti merkez-i hidiviyet olan Mısır'a avdetimize mani olabileceğini zan ve Dersaadet'i terk ile İtalya'ya gitmemizi talep etti. İngiltere tarafından hukuk-u Hidiviyete karşı vuku bulan tecavüzlerin en şedidini ihtiva eden bu teklifi biz suret-i kat'iyede red eyledik. Mısır üzerinde hukuk-u hükümranisi olan devlet-i Osmaniye dahi teklif-i mezkûru kavanin-i âliyeye muhalif buldu.

Zat-ı hazret-i Padişahi ve hükûmeti bu fermanlara Mısır ve Sudan ahalisinin refah ve saadetini mucip olacak bir surette riayet ettirmek arzusunda bulunduklarından Halife-i müslimin Efendimiz hazretleri 1882 senesindeki vaziyetin tekrar tesisi için Mısır'a kâfi derecede kuvvetli bir ordu izamına karar verdi. Siz bu muzafferiyetin istihsaline ittihadınız ve kıymettar muavenetinizle çalışabilirsiniz.

İnayet-i Rabbani ile ihraz eyleyeceğimiz muvaffakiyet istinaden biz Hidiv-i Mısır ve Melik-i Sudan bilcümle huku-u siyasiyesini muhtevi olmak üzere şimdiden bir kanun-u esasi bahşeyliyoruz. Bundan maada hürriyeti tahdit eden bütün kanunları fesh, hükkâmın serbesti-i hareketine dair olan teminatı yeniden ihdas ve tekmil-i mücrimin-i siyasiye için af-fı umumi ilân ediyoruz. Maarif-i umumiyeyi tekâmüle sevketmek, memleketi maddetan ve manen terakki ettirmek ve nihayet bütün Mısır ve Sudan ahalisine emniyet, asayiş ve refah-ı hal temin edebilecek bilcümle tedabire tevessül eylemek arzuy-u halisanesindeyiz.

Mısır'lılar ve Sudanlılar! Sevgili Evlâtlarım!

Fırsat müsaittir. Ondan istifade edelim. Sizin hedef ve gayeniz Mısır'ın istihlâsına ve bir de eşhas ve emval-i ecnebiyeye riayete matuf bulunmalıdır. Bizim düşmanımız Mısır'daki işgal ordusu ile ona muavenet edenlerdir. Hakk Teala Hazretleri hak, adalet ve hürriyete müstenit olan mutalebatımızı hayyiz-i fiile îsal etsin."[447]

II. Abbas Hilmi Paşa'nın beyannamesinden kısa bir süre sonra, Birinci Kanal Seferi'nden önce Mısır ve Sudanlı Müslümanlarının cihada katılımını sağlamak üzere yeni bir beyanname Sultan Reşat'ta tarafından kaleme alınmıştır. Bu noktada Sultan Reşat'ın kendisini Osmanlı Devleti'nden bağımsızmış gibi göstererek Mısır Meliki ve Sudan Emiri sıfatını kullanan II. Abbas Hilmi Paşa'ya yönelik bir uyarısı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Sultan Reşat, Mısır ve Sudan İngiliz işgali altında olsa da

[447] Bayur, **age**, 402- 403. Burada dikkat çeken nokta II. Abbas Hilmi Paşa'nın kendisini *"Mısır Meliki ve Sudan Emiri"* olarak nitelendirmesiydi. Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 82- 83; Aydın, **age**, 399- 400; Sezai Dumlupınar, "Mısır'da Osmanlı İngiliz Mücadelesi (1914- 1918)", **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, (İstanbul: Kitabevi, 2015): 142- 143.

buradaki hükümranlık haklarının hukuki anlamda sahibi olarak kendi otoritesini ortaya koymak durumundadır. Söz konusu beyannamede benzer konulara değinmiş olan Sultan Reşat'ın Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtarmak, eski idare tarzı olan serbest ve özerk idaresine kavuşturmak amacıyla yayınladığı 9 Şubat 1915 tarihli beyanname şu şekildedir:

> "Mısırlı Evladlarıma
>
> İngiltere'nin Mısır'a ne suretle ayak bastığı ve hilekâr bir usul-i hulûl ile yavaş yavaş memleketin idaresini nasıl taht-ı tahakkümüne almış olduğu cümlece malumdur. Hırs ve zulme istinad eden bu müdahalâta karşı vakt-i merhûnuna intizâren ihtiyâr-ı sükût ediliyor idiyse de çekmekde olduğunuz azab hiçbir zaman nazar-ı şefkat-i şahanemden dûr kalmıyor ve daima teessürümü mucib oluyor idi.
>
> Azîm bir kitle-i İslâm'ın meskeni olan güzel ve feyzdâr Mısır'ı tahlîs için bu defa ordularımdan birinin sevkine bahş-i fırsat eyleyen cenâb-ı Hakk'a hamd u senâlar ederim. Müsteniden bi-tevfikâne-i Teâlâ Ordu-yı Hümâyûnumun maksad-ı şahanem dairesinde memleketinizi tesirât ve teşkilât-ı ecnebiyeden halâs eyleyerek idare-i mümtâzanenizi ve serbestinizi iadeye muvaffak olacağından ve Mısırlı evladlarımın muktezâ-yı hamiyetleri olan fedâkarlıkla bu mücâhede-i mukaddeseye iştirak eyleceklerinden eminim.
>
> Nasrun minallahi ve fethun karîb
>
> Mehmed Reşad"[448]

Mısır ve Sudan'ın İngilizlerden geri alınması için Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından yürütülen faaliyetler, Birinci Kanal Seferi'nden önce hız kazanmıştır.[449] Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı sırasında Sudan'da İngilizleri en çok uğraştıran isyan hareketi Darfur Sultanı Ali Dinar'ın başlattığı mücadele olmuştur.[450] Darfur Sultanlığıyla oldukça iyi ilişkiler geliştirmiş olan Osmanlı Devleti, İngiliz işgaline karşı Darfurlulara ciddi anlamda destek vermiştir.[451] Osmanlı Devleti'nin cihad ilânından bir süre sonra Sultan Reşat'a bağlılığını bildiren Sultan Ali Dinar ise Bingazi'deki Senûsîler ve Hicaz üzerinden Osmanlı Devleti'yle irtibat sağlayarak İngilizlere karşı

---

[448] BOA., A.MTZ. (05), nr. 11C/362 (Tarih: 24.03.1333); Bayur, **age**, 404; **Osmanlı Belgelerinde Mısır**, (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2012), 163- 166.

[449] Çabuk, **age**, 106.

[450] Warburg, **The Sudan Under Wingate**, 48- 52.

[451] Ahmet Kavas, "Osmanlı- Darfûr Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 16, (2007): 105- 120; Kavas, **Osmanlı Afrika İlişkileri**, 449-463; Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 10, 38, 42- 45; Gassim İbrahim, "Türk Dış Politikasında Afrika: Türkiye- Kamerun İlişkileri Örneği", (Yüksek Lisans Tezi: T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2016), 8.

açıktan bir tavır almış ve böylece savaşın içerisine dâhil olmuştur.[452] Darfur Sultanlığı'nın İngilizlere karşı mücadelesi bir yıldan fazla sürmüş ve Hartum'daki sömürge idaresi, Ali Dinar hareketini bastırmak adına büyük uğraşlar vermiştir. *"Darfur Krizi"*nin Sudan'daki diğer bölgelere yayılmasından çekinen İngilizler, güvenlik tedbirleri alarak Sudan'daki otoritelerini had safhaya çıkarmışlardır.[453] Sudan'daki İngiliz askerî kuvvetleriyle ilgili çeşitli düzenlemelerde bulunan sömürge valisi Wingate, idarî yetkilerinin yanı sıra askerî yetkilerinin de genişletilmesini sağlamış ve Mısır'ın yanı sıra Sudanlı Müslüman subayları ordudan tasfiye etmiştir. Wingate'nin, Mısırlı ve Sudanlı Müslümanlardan oluşturulan askerî birliklerin başında bulunan Müslüman subayları tasfiye etmesinin temel sebebi söz konusu isimlerin cihad propagandasından etkilenerek birliklerinden firar etmelerine engel olmaktır.[454]

İngilizlerin savaş boyunca ciddi anlamda endişe duyduğu Pan- İslâmist ve mehdici hareketler 1914'ün sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Fallata kabilesi tarafından başlatılan isyan sırasında bir İngiliz subayı öldürülmüştür. 1915'e gelindiğinde ise aynı kabilenin önde gelen isimlerinden, Sokoto'dan Omdurman'a yerleşen Ahmed Ömer, mehdilik ilân ederek takipçileriyle birlikte Cebel-i Kadir'e ilerlemiş olsa da mehdilik propagandası çok fazla işe yaramamış ve fazla bir başarı sağlayamamıştır. Üzerine gönderilen İngiliz askerleri tarafından yenilgiye uğratılmış olan Ahmed Ömer, 31 takipçisiyle birlikte Cebel-i Kadir yakınlarında tutuklanmıştır. Fakat bir süre sonra Ali Dinar'ın İngilizlere karşı cihad ilân etmesi Fallata kabilesini de cesaretlendirmiştir. İngiliz sömürge idaresine karşı yeniden ayaklanmış olan Fallatalar, Ali Dinar'la birleşmeye çalışmışlardır. Güvenliği sağlamak için Sennar'da bir askerî garnizon kuran İngilizler ise karşı tedbirler alarak isyanı bastırma yoluna gitmişlerdir.[455]

İngilizlerin Mısır'daki ordusunda görev yapan ve Darfur Sultanlığı'na karşı gerçekleştirilen harekâtta önemli bir rol oynayan Binbaşı Hasan Kandil'e göre Ali Dinar; Mısır Müslümanlarının yanı sıra Sudan'da Almami veya Emir-ul Müminin'in bozulmuş şeklinde telaffuz edilen Miramolin gibi kabile şeflerini de İngilizler aleyhine isyana teşvik etmekteydi.[456] Sudan'daki isyan hareketlerini bastırmak için

---

[452] Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 99, 205, 233; Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 43- 44; Thomas P. Ofcansky, "Historical Setting", **Sudan: A Country Study**: 24; İbrahim, **Türk Dış Politikasında Afrika…**, 8- 9.
[453] Bilgenoğlu, **age**, 330, 370.
[454] Göksoy, **age**, 18; Bilgenoğlu, **age**, 315.
[455] Warburg**, The Sudan Under Wingate**, 104.
[456] Aydın, **age**, 11, 490.

Fransızlardan destek almak durumunda kalan İngilizler kendileriyle iş birliği yapan yerel ulemadan cihad fetvasına karşı yazılmış fetvalar almayı başarmışlardır.[457] Sudan'da İngilizlerin yerel liderlere veya geleneksel ulemaya yönelik yürüttükleri politikalar kendilerine karşı meydana gelebilecek herhangi bir Pan- İslâmist hareketi başlamadan ortadan kaldırmak üzerine kurulmuştur. Pan- İslâmcı veya mehdici hareketleri kontrol altında tutabilmek adına yerel ulemaya etki eden İngilizler, Sudan'daki reformist ulemayı da destekleyerek kendilerine karşı mücadele potansiyeli barındıran sufî tarikatların olası hareketlerinin önünü almaya çalışmışlardır. Böylece yeni bir işbirlikçi dinî sınıf meydana getirmiş olan İngilizler kendi güç gruplarına destek vermişlerdir.[458] Sudan'daki mehdici hareketleri bir tehlike olarak gören Wingate, Türk-Alman ittifakının mehdici hareketleri cihada kazandırmak için söz konusu hareketlerle temasa geçebileceğini ve bu durumun da kendileri için büyük bir tehlike doğuracağını düşünüyordu. Bu sebeple de Sudan'da Mehdiciliğin hiçbir zaman tam manasıyla ortadan kalkmadığını, en küçük bir rehavet anında fırsatı kaçırmadan tekrar ortaya çıktığını" ifade ediyor ve bu tür hareketlere karşı yapılması gerekenin "hiç acımadan yok etmek" olduğunu belirtiyordu.[459]

Osmanlı Devleti'nin cihad propagandasının Sudan'da yayılmasından çekinen İngilizler, Sudanlı Müslümanların Pan- İslâmist akımlara kapılmasını engellemek adına sufî tarikatlar ve dinî liderlerle temas kurmuş ve onlarla iyi geçinmeye çalışmışlardır. Başta Hatmiyye[460] tarikatı olmak üzere sufî tarikatların "varlıklarının ve liderliklerinin merkezi idare tarafından resmi olarak" tanındıklarını bildirmiş olan İngilizler[461], Ensar hareketi olarak da adlandırılan Mehdicilerle de iyi geçinmeye çalışmışlardır. Sömürge Valisi Wingate, Sudanlı Müslümanların Osmanlı Devleti'yle irtibat kurmasını engellemeye çalışırken Mehdi hareketi ve Hatmiyye tarikatının

[457] Ahmet Kavas, "Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika'da Uyguladığı İslam Siyaseti…": 23- 50; Ahmet Kavas, "Sudan", **TDVİA**, c. 37, (2009): 463; Kavas, **İki Din Arasında Fransa**, 1- 32.
[458] Abdulvahhab el- Efendi, **Turabi Devrimi: Sudan'da İslâm ve İktidar**, çev. Hasan T. Kösebalaban, (İstanbul: İlke Yayınları, 1993), 26, 79- 87, 113; Öndül, **age**, 55- 59.
[459] Göksoy, **age**, 37- 39; Bilgenoğlu, **age**, 302, 370. Wingate'nin Sudan'daki siyasî ve toplumsal politikaları hakkında bkz. M. W. Daly, "The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899–1934", **The Journal of African History**, c. 25, s. 1, (1983): 77- 96.
[460] Hatmiyye tarikatı, İdrisiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdris'in tarikatın öğretilerini Mısır ve Sudan'da yaymak üzere bölgeye gönderdiği Muhammed b. Osman el- Mirganî tarafından Sudan'da kurulmuş ve zaman içerisinde Doğu Afrika'da Eritre'ye kadar yayılmıştır. Ahmet Özel, "Doğu Afrika'da İslamiyet", **TDVİA**, c. 1, (1988): 438.
[461] Ahmed Ibrahim Abushouk, "The Anglo-Egyptian Sudan: From Collaboration Mechanism to Party Politics, 1898–1956", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, c. 38, s. 2, (2010): 211, 213; Bilgenoğlu, **age**, 328; Lapidus, **age**, 481- 483.

liderleri olan Seyid Ali Mirgani[462] ve Seyid Abdulrahman el- Mehdî[463] ile de iş birliği yapmıştır. Zaten Hatmiyye tarikatı da Sudan'ın işgalinden bu yana İngilizlerle sürekli bir iş birliği içerisinde bulunmaktaydı.[464] Fakat Wingate'nin, asıl çekindiği kesim kendilerine karşı uzun yıllar savaşmış olan Mehdicilerdi. Bu sebeple İngilizler savaş sırasında Seyyid Abdulrahman el- Mehdî'yi kontrol altına almaya çalıştılar. Hatta Seyid Mehdi'den Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısına karşı bir fetva almayı dahi başardılar.[465] Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ileri süren Mirgani'de tıpkı mehdiciler gibi Osmanlı Devleti'nin cihad ilânının aleyhine fetvalar hazırlamıştır. Mirgani'yi bir gazetede Türk hükûmetini eleştirmeye yönelik bir telgraf yazmaya ikna eden İngilizler, Halife'nin cihad ilânından hiçbir şekilde bahsetmemişlerdir. Arap Yarımadası, Hicaz, Mısır ve Sudan'da oldukça önemli bir etkisi olan Hatmiyye tarikatının lideri Mirgani, Hilafeti uhdesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin İngilizlere ve müttefiklerine savaş açmasını eleştirerek "Osmanlı'nın birkaç kişinin duyguları ve Almanya'nın etkisiyle kendini feda ettiğini" dile getirmiştir. Savaşın sonucunun Osmanlılar için büyük bir yıkım olacağını belirten Mirgani, kendisi ve

[462] Sudan'daki tasavvufî tarikatların ve sufî hareketlerin en önemli isimlerinden bir tanesi olan Mirgani (1884- 1968)'nin soyu Hz. Muhammed'e dayanmaktaydı. Mirgani'nin dedeleri Hicaz'dan gelerek Sudan'a yerleşmişlerdi. Mirgani'nin babası başlangıçta İngilizlere karşı Mehdi hareketinin içerisinde yer almış olsa da ilerleyen yıllarda Mehdi hareketine karşı mücadele edecek olan Hatmiye tarikatı, İngiliz sömürge idaresinin Sudan'daki en büyük destekçilerinden bir tanesi olmuştur. (Abushouk, **age**, 229, 18 numaralı dipnot). Mirgani ve Hatmiye tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dhaher Jasim Mohammed, "The Contribution of Sayed Ali al- Mirghani, Leader of the Khatmiyya, to Political Evolution of the Sudan, 1884- 1968", (Doktora Tezi, University of Exeter, 1988).

[463] Abdulrahman el- Mehdi (1885- 1959), Sudan'da İngiliz-Mısır idaresine karşı savaşan Mehdi Muhammed Abdullah Ahmed'in oğludur. Ensar (Mehdi) hareketinin liderliğini üstlenmiş olan Abdulrahman'ın gerek siyasî gerekse dinî açıdan çok sayıda Sudanlı takipçisi vardı. İlerleyen yıllarda *"Ümmet Partisi"*ni kuracak olan Abdulrahman, İngiliz-Mısır idaresine karşı mücadele etmeden önce özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sudan'daki İngiliz sömürge idaresine karşı sessiz kalmayı tercih etmiş ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikalarına destek vermemiştir. (Abushouk, **age**, 229, 22 numaralı dipnot). Abdulrahman el- Mehdi ve Ensar hareketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hassan Ahmed Ibrahim, "The Role of Sayyid Abd al-Rahman al-Mahdi in the Sudanese National Movement 1908-1956", **Northeast African Studies**, c. 3, s. 1, (1996): 7- 25; Hassan Ahmed Ibrahim, **Sayyid 'Abd al-Rahman al-Mahdi: A Study of Neo-Mahdism in the Sudan, 1899-1956**, (Leiden: Brill, 2004).

[464] Mehdi hareketine karşı fikirler yaymaya çalışan Hatmiyye tarikatı, Sudan'ın kuzeyinde etkinlik göstermekteydi. Mısır'da da çeşitli kolları bulunan Hatmiyye'ye, Mirgani ailesi liderlik etmekteydi. Mehdicilere karşı olması sebebiyle İngilizler tarafından çeşitli yardımlar görmüş olan Hatmiyye, Birinci Dünya Savaşı boyunca Sudan'daki sömürge idaresiyle iş birliği yapmıştır. Selçuk Baş, "Bağımsızlığından Günümüze Sudan; Siyasi ve Ekonomik Yapı", (Yüksek Lisans Tezi, T.C Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Uluslararası Ekonomi Politik ve İşletmecilik Bilim Dalı, 2007), 10- 13, 16, 18. Birinci Dünya Savaşı'nda Hatmiyye tarikatının rolü hakkında bkz. Silvia Bruzzi, "Claiming Islamic Authenticity: The Ḫatmiya Sufi order confronting WWI", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, https://books.openedition.org/cfee/1183 [30.04.2019].

[465] Abushouk, **age**, 211, 213; Ofcansky, "National Security", **Sudan: A Country Study**: 303- 304.

taraftarları adına İngilizler ve onların müttefiklerine sadık bir şekilde bağlı kalacaklarını ve bütün Müslümanlarında böyle yapması gerektiğini açıklamıştır.[466]

Sudan'daki tarikatları oldukça yakından tanıyan Wingate, ulema arasında yürütülebilecek cihad propagandasına karşı dinî otoritelerle sık sık bir araya gelerek onları adeta kontrol altına almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin cihad ilânından sonra ulemayı bir araya toplayarak kabile ve tarikat liderlerinin de katıldığı bir toplantı düzenlemiş olan Wingate[467], İngilizlerin; Sudan Müslümanlarının "tek gerçek dostu" olduğunu vurgulamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın "kesinlikle bir Müslüman-Hıristiyan savaşı olmadığının" altını çizmiştir. Wingate'nin açıklamalarına göre savaşın asıl sebebi Almanlarla ittifak ederek Osmanlı Sultanı ve İslam Halifesini İngilizler aleyhinde kışkırtan İttihatçılar olmuşlardır. Jön Türk hükûmetini, "Müslümanların menfaatlerinin aksine hareket etmekle itham eden" Wingate, zaman içerisinde bu konuşmasını bir broşür hâline getirerek bastırmış ve Sudan'ın genelinde dağıttırmıştır. Sudan'daki gazetelere de çeşitli beyanatlar veren Wingate, din adamları üzerinde baskı kurarak "Halife'nin cihad çağrısına uymak suretiyle yerli halkı İngilizlere ve müttefiklerine karşı mücadele vermeye davet eden beyannameler yayımlamalarını engellemek için" faaliyet yürütmüştür.[468] Halkın inançlarına müdahale eden bir görüntü vermekten de kaçınan Wingate, dinî konularda oldukça hassas hareket etmiştir. Kabilelerin tepkisinden çekindiği için cami ve mescit gibi ibadet yerlerine hiçbir şekilde müdahale etmeyen Wingate, "dinsel fanatizmin toplanma alanları" olarak kabul gören tekke, zaviye ve türbelere de dokunulmamasına hatta mümkünse yeni ibadet merkezlerinin açılmasına karar vermiştir. Sudanlı Müslümanların inancına karışılmaması ve saygıda kusur edilmemesi gerektiğini düşünen Wingate bu sayede belirli kabileleri ve din adamlarını kontrol altında tutmayı başarmıştır.[469]

Wingate bir yandan Pan- İslâmist teşebbüslere karşı tedbir almak isterken bir yandan da Hartum'daki sömürge idaresini Mısır'dan bağımsız bir hâle getirmeye

---

[466] "Un Descendant Direct du Prophete Condamne L' Action du Gouvernment Turc", **L' Echo D' Alger**, 17.11.1914, https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7579573z/f1.item.r=17+novembre+1914.zoom [30.04.2019]; Kol, **age**, 86.

[467] Gabriel Warburg, **Islam, Sectarianism and Politics in Sudan**, (London: Hurst Company, 2003), 76- 78.

[468] Göksoy, **age**, 80; Bilgenoğlu, **age**, 328- 329.

[469] Göksoy, **age**, 71; Bilgenoğlu, **age**, 351.

çalışmaktaydı.[470] Yerel halkla iyi geçinmek ve Sudanlı Müslümanlarla karşı karşıya gelmemek adına Türk casuslarının Hicaz'dan Sudan'a sızma ihtimaline karşı bir aralık Hac görevini askıya almış olan İngilizler, halkın tepkisinden çekindikleri için Hac yolunu Haziran 1915'ten itibaren yeniden açmak durumunda kalmışlardır.[471] İngilizlerin Hicaz'da iş birliği yaptıkları asi Mekke Emiri Şerif Hüseyin'de, Ali Dinar'ın cihada katılmasından rahatsızlık duyan isimlerden bir tanesiydi. Senûsîlerin ve Darfur Sultanlığı'nın İngilizlere karşı cihada katılmasının Araplar arasında olumsuz bir etki bıraktığını düşünen Şerif Hüseyin, Şeyh Senûsî ve Ali Dinar'ı Mısır'daki İngilizlere şikâyet etmişti.[472] Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesinden sonra İngilizler, Mısır ve Sudanlı askerlerin Kızıldeniz üzerinden Hicaz'a sevk edilmesini kararlaştırmışlardır.[473] Fakat bu duruma şiddetle karşı çıkan Wingate, Mısır ve Sudanlı birliklerin yerinde kalmalarını ve Ali Dinar'ın isyanının bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[474] Ali Dinar'a karşı gerçekleştirecek harekât sırasında Darfurlu Müslümanlara hiçbir şekilde zarar gelmemesini istedikleri yönünde bir propagandaya başvurmuş olan İngilizler, Ali Dinar'ın hareketini "şeytanî" bir iş olarak nitelendirmişler ve eğer teslim olmayı kabul ederse de kendisine karşı adil davranacaklarını bildirmişlerdir.[475] Pan- İslâmist propagandanın etkisini kırmak adına Şerif Hüseyin'in isyanını destekleyen İngilizler, Hicaz'da sözde bir Arap Krallığı kurabilmek için çalışıyorlardı. Şerif Hüseyin'in isyanı aslında Ali Dinar'ı da oldukça yakından ilgilendirmekteydi. Çünkü Şerif Hüseyin, Ali Dinar'ın Pan- İslâmist hareketinin Araplar arasında olumsuz etki ettiğini ifade ediyordu. Bu sebeple Ali Dinar'ın yakalanır yakalanmaz El- Faşir'den Hartum'a oradan da Port Sudan yoluyla Şerif Hüseyin'in yanına gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece İngilizler tarafından "iliklerine kadar bir Türk karşıtı" olarak tanımlanan Şerif Hüseyin'in himayesi altında tutulacak olan Ali Dinar'ın hareketleri yakından takip edilecekti. Ali Dinar'ı Türk taraftarlığından döndürmek için telkinlerde bulunacak olan Şerif Hüseyin, Ali Dinar'ın bu tutumunu devam ettirmesi hâlinde onu sıkı bir baskı altına alacaktı.[476]

---

[470] Warburg, **age**, 166- 167, 171, 175 ve 43 numaralı dipnot.
[471] Warburg, **Islam, Sectarianism and Politics in Sudan since the Mahdiyya**, 74; Aydın, **age**, 469-473.
[472] İsmail Köse, **İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı**, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 156.
[473] McKale, **age**, 192; Aydın, **age**, 344, 468- 469.
[474] McKale, **age**, 192.
[475] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/16
[476] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 200/7/5-9

Yukarıda zikredildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Sudanlı Müslümanlara yönelik olarak yürüttüğü Pan- İslâmist propagandaya karşı tedbir alan İngilizler, Nisan 1915'ten itibaren faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bölgedeki Arap tüccarların söylentilerine göre; Osmanlı Devleti, Mehdi hareketi döneminde Sudan'ın başkenti olan Omdurman'a Türk bir vali atamıştı. Hemen akabinde Nuba dağlarında patlayan isyan, İngilizleri bu isyanın arkasında Türk casuslarının olduğuna dair şüphelendirmekteydi. Mısır ordusuna mensup Sudanlı subaylar arasında da Osmanlı Devleti tarafından yürütülen propagandanın yayılması üzerine İngilizler, kendilerine yardımcı olacak iş birlikçilerine başvurmuşlardı. Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed'in oğlu Abdurrahman bunlardan bir tanesiydi.[477] Aynı zamanda Sudan'da önemli bir istihbarat ağı kurmuş olan İngilizler, Mısır'daki iletişim hatlarını Kızıldeniz'in altından Kuzey Sina ve Sudan'a bağlamışlardı.[478] Fakat İngilizlerin aldığı bütün tedbirlere rağmen Pan-İslâmist hareketler belirli bölgelerde karşılık bulmaktaydı. Şubat 1915'ten beri hız kazanan Türk-Alman propagandası yerel güçler, aşiretler, kabileler hatta dinî liderler arasında yaygın hâle getirilmeye çalışılıyordu. Bu sebeple Sudan'da cihad propagandasından sorumlu tutulan Mısırlı bir subay İngilizler tarafından yakalanarak sınır dışı edilmiş ve Kahire'ye gönderilmişti. Örneğin Ekim 1915'te Sinkat'ta bazı olaylar meydana gelmiş aynı zamanda İngilizlerin cihad propagandası yaptığından şüphe etikleri Sudanlı iki fakih de Haziran 1916'da tutuklamışlardı.[479] Sudanlı Müslümanların önemli liderlerinden Abdullah el- Suhayni de 1916'da başarısız bir ayaklanmaya kalkışmıştı.[480]

Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Doğu Afrika Müslümanlarının cihada katılımını sağlamak amacıyla dönemin Şeyhülislâmı Mustafa Hayri Efendi tarafından Nisan 1915'te bir cihad fetvası hazırlanmıştır. Söz konusu fetvada, 14 Kasım 1914'te ilân edilen cihad-ı ekbere atıfla Sudanlı Müslümanların niçin İtilâf Devletlerine karşı savaşmaları gerektiği izah edilmeye çalışılmıştır. Soru-cevap ve karşılıklı konuşmalardan oluşan fetvanın; Sudan Müslümanlarına hitap ediyor olması Şeyhülislam Hayri Efendi'nin bölge Müslümanlarını Halife'nin sancağı altında toplayarak Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmaları için ikna etme çabalarına açık bir

[477] Pesek, **age**, 10.
[478] Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 356- 357.
[479] Gabriel Warburg, "Administration in the Anglo- Egyptian Sudan, 1899- 1916", (Doktora Tezi, London School of Oriental and African Studies, 1968), 215- 216, 4 numaralı dipnot
[480] Ofcansky, "Historical Setting", **Sudan: A Country Study**: 24.

örnek teşkil etmektedir.[481] Şeyhülislam Hayri Efendi'nin Sudanlı Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandırmak için hazırladığı fetva şu şekildeydi:

> "Bu belge 6 ay önce İstanbul'da yazıldı. Bu belge (kâğıt) Müslümanlar ve kâfirler arasındaki fitne (savaş) için yazıldı. Bu kâğıtta; Şeyhülislâm, Doğu Ulemalarını, bu zamanda ne olduğunu sormak için İstanbul'da bir toplantıya çağırdı.
>
> Şeyhülislâm: Kâfirler, Rus, Fransız ve İngilizler Müslümanlara saldırıyorlar, onları katlediyorlar. Müslümanların kadınlarını, çocuklarını ve mallarını gasp ediyorlar.
>
> Ya bu kâfirler buna devam edecek, ya da biz onları engelleyecek miyiz? diye sordu.
>
> -Ulema: Hayır onları engellemek için savaşacağız. Çünkü bu daha sevaptır, Allah ve peygamber de böyle emretmiştir.
>
> Şeyhülislâm: Saldırmak için harp silahları ve oklar alacak mıyız, almayacak mıyız? Kâfirler bize saldırmak için arabalara ve gemilere bindiler. Onlar bize saldırmadan önce biz saldıracağız. Ya da saldırmayacağız.
>
> -Ulema: Evet, saldıracağız.
>
> Şeyhülislâm: Savaş çıktıktan sonra Fransız, İngiliz ve Ruslar Müslümanları katledecekler. Mallarını, evlerini ve çocuklarını gasp edecekler. Bu kâfirlerin yaptıkları caiz mi, suç değil mi?
>
> -Ulema: Suç, büyük bir suç!
>
> Şeyhülislâm: Fransız, İngiliz ve Rus ülkesinde kalan Müslümanlar; bu savaşta
>
> Müslümanlara destek vermezlerse ve cihada çıkmazlarsa bu Allah'ı kızdıracak değil mi?
>
> -Ulema: Bu savaşta cihada çıkmak vaciptir, mecburlar.
>
> Müslüman Cemaatler! Fransa, İngiltere ve Rusya'da kalanlar, kâfirlerden bir şey almayın. Kâfirlere destek vermeyin, dinimize destek verin. Kim bize destek veriyorsa Emîrü'l-Mü'minîn'e destek veriyor. Kim Emîrü'l-Mü'minîn'e destek veriyorsa İslâm'a destek veriyor. Müslüman Cemaatler! Kimse Fransız, İngiliz ve Rus'a bir şeyini vermesin. Ne yemek, ne su ne de hayvanlarınızı verin. Kim bunlara destek verirse Allah'ım onlara ceza verecek.
>
> Sudan Cemaati! Kim Allah ve Resûlü'nden korkuyorsa kâfirlere destek vermez.
>
> Şeyhülislâm Ulema'ya şöyle dedi: Ben size cihadı emrettim; çünkü Allah böyle istiyor.
>
> Şeyhülislâm: Bize bu zamanda kim destek veriyorsa engellemeyin. Kim olursa olsun bu kâğıdı aldıysa cihada çıkması için başka kişilere vermeli. Müslüman cemaatler! Siz Kullar! Fransa'da yaşayanlar, Fransa yanında savaş etmeyin. Onlara destek vermeyin. Dinü'l-İslâm yanında savaş edin ve İslâm'a destek verin. Kim kâfirlere dertsek verirse Allah'ın azabına uğrayacak.
>
> Fransa Müslümanları! Kimin suçu varsa ve Allah'tan, azaptan korkuyorsa, Fransızlara destek vermeyin. Fransa'dan kaçın bize gelin bize katılın. Siz ve mallarınız bize katılsın. Çünkü bizim

[481] Çabuk, **age**, 101- 102, 108- 112.

yanımızda dininizi ve dünyanızı koruyabilirsiniz. Bu mektup (kâğıt) Şeyhülislâm Hayri Bin Emir'den 6 ay önce İstanbul'da Müslümanlarla kâfirler arasındaki Cihat zamanında yazıldı. Bu kâğıt fitne (savaş) nedeniyle yazıldı.

Şeyhülislâm Hayri Bin Emir, Doğu Ulemasıyla toplantı yaptı. Toplantıda onlara sordu: Allah'ın kulları, bu fitne biliyor musunuz niçin?

-Ulema, hayır dedi.

Şeyhülislâm; ben bu toplantıyı bütün Müslümanlar için yaptım. İslâm'a yardım etmeli miyiz, yoksa etmemeli miyiz?

-Ulema: Hayır, etmeliyiz, dedi.

Şeyhülislâm: İngiltere ve Fransızlar geldiler dini İslâm'a saldırmak için. Bunlar Müslümanların mallarını, kadınlarını, çocuklarını her şeylerini alacaklar. Allah; Emir'ül Müminine cihat emri verdi. Bu halde biz savaşacak mıyız, yoksa savaşmayacak mıyız? Silah alacak mıyız, yoksa almayacak mıyız? Onları engelleyecek miyiz, yoksa engellemeyecek miyiz? Bu cihatta Emirül Müminine yardım edecek miyiz, yoksa etmeyecek miyiz?

-Ulema: Evet, dediler.

Şeyhülislâm Ulema efendilerim, her kim kâfir İngiltere, Fransa ve Rusya ülkelerinde kalıyorsa, kâfirler bu kalan Müslümanları katledecekler, mallarını, kadınları ve çocuklarını gasp edecekler. Kim cihada gitmezse bunun için Allah ona ceza verecek. O cihada katılmayanlar Allah'a hesap verecekler.

Şeyhülislâm: Âlimler, her kim Müslüman ailesinde ise o Müslüman'dır. İslâm onlara yardım etmelidir. Ulemalar, bu zaman cihat zamanıdır. Allah cihadı emretti ve Allah'ım kâfirlere saldırmayı emretti.

Sonra Şeyhülislâm kâğıdı aldı mescitte peygamberimizin elbisesi (kıyafetleri) üstüne koydu.

Şeyhülislâm: Müslüman Cemaatler! Bu mektubu Sudan Cemaatine göndereceğim. Çünkü herkes, bizimle kâfirler arasında ne oluyor anlayacak. Bu mektubu onları uyarmak için göndereceğim.

Şeyhülislâm: Her kişiye emredeceğim. Fransız, İngiliz ve Ruslara yaşamaları için yiyecek ve destek vermeyin ve kim destek verirse Allah'ın karşısında savaşmış olacak.

Şeyhülislâm: Ulema Cemaatleri! Kim Allah'ın sevabını almak istiyorsa uyumasın! Yatmasın! Bize dualarınızla bu fitnede destek verin. Kim bu kâğıdı aldıysa başka kişilere de versin. Hatta İngiliz ve Fransızlara da bu kâğıt ulaşsın. Fransa'da kalan Müslümanlar! Bu kâğıt size ulaşırsa, hatta siz suçlu olsanız bile bizim yanımıza gelin. Canlarınızı ve mallarınızı Fransızlardan kaçırın.

Şeyhülislâm: Kim bizim milletimize (Müslümanlara) destek verdi. Emir'ül Müminini desteklemiştir. Kim Emîrü'l-Mü'minîn'i destekledi, İslâm'ı desteklemiştir. Bu Emirül Müminin emridir ki, Fransız, İngiliz ve Rus'a ülkenizden bir şey vermeyin. Çünkü onlar Allah'ın düşmanıdır. Müslüman'ın düşmanıdır.

Şeyhülislâm: Müslüman Cemaatler! Bu zamanda kâfirlere itaat etmeyin. Çünkü bu zaman cihat zamanıdır. Ve Sudan cemaati unutmayın ben bu mektubu (kâğıdı) sizi cihada davet etmek için gönderdim.

Bu kadar, selâmla."[482]

Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik faaliyetleri doğrultusunda Sudanlı Müslümanların cihada katılması ve İngilizlere karşı direniş hareketleri başlatması oldukça önemliydi. Bu bağlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın yürüttüğü propaganda faaliyetleri doğrultusunda Darfur Sultanlığı dışında Sudan'ın farklı bölgelerinde de çeşitli direniş hareketleri meydana gelmiştir.[483] Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin Sudanlı Müslümanlara yönelik kaleme aldığı cihada davet mektuplarının bölgede elden ele dolaşmasıyla birlikte başlayan direniş hareketleri yayılma imkânı bulmuş fakat İngilizler tarafından kontrol altına alınmıştı. Örneğin söz konusu hareketlerden bir tanesi Güney Kordofan'daki Nuba kabilesi şeflerinden Fakih Ali'nin başlattığı isyandır.[484] İngilizlere karşı cihada katıldığını ilân eden Fakih Ali, Nuba kabileleri arasında bir ayaklanma başlatmıştı. Hartum'da tutukluyken hapishaneden kurtularak Güney Kordofan'a geri döndüğü söylentilerinin yayılması üzerine bölgedeki kabileleri etrafına toplamayı başaran Fakih Ali'nin, Meiri Dağları'nda başlattığı direnişe bir süre sonra Hammar ve Misseriaya kabileleri de katılım sağlamıştır. Misseriaya kabilesinin liderlerinden Muhammed Fakih'in de direnişe geçmesi isyanının büyümesine sebep olmuştur. Fakat Muhammed Fakih bir süre sonra İngiliz saldırıları karşısında kaçmak zorunda kalmış Fakih Ali ise el- Obeid yolunda yakalanarak tutuklanmıştır. Daha sonradan cezası hafifletilen Fakih Ali, İngilizlerle anlaşmak zorunda kalmıştı.[485] Aynı şekilde Gedir şehrinin fakihi de çevresine topladığı küçük bir direnişçi grubuyla birlikte İngilizlere karşı mücadele eden Fakih Ali ile birleşmeye çalışmış fakat bir süre sonra yakalanmıştır.[486]

Birinci Dünya Savaşı'nda cihada katılan mahallî sultanlıklardan bir tanesi de Sudan'ın batısındaki Aldalanaj şehrinde bulunan Alnimangh Sultanlığı'dır. Henüz savaşın başındayken Hartum'daki İngiliz sömürge idaresine karşı ayaklanan Sultan Ajabna, direnişini Şubat 1918'e kadar sürdürmeyi başarmıştır. Sudan'daki Türk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra İngiliz sömürge idaresini hiçbir şekilde kabul etmemiş olan

[482] Çabuk, **age**, 114- 120.
[483] Çabuk, **age**, 108.
[484] Rahman, **age**, 174; Çabuk, **age**, 108.
[485] Warburg, **The Sudan Under Wingate**, 107, 140.
[486] Warburg, **The Sudan Under Wingate**, 107; Rahman, **age**, 174; Çabuk, **age**, 108.

Alama Dağları'ndaki Nubyalı kabileler, Sultan Ajabna liderliğinde bir isyan hareketi başlatmışlardır. Sultan Ajabna başlangıçta İngilizler tarafından ciddiye alınmamış ve kendisinin direnişi Hartum'daki sömürge idaresine karşı bir tür anarşi hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple İngilizler, söz konusu hareketi bastırmak için özel bir askerî birlik teşkil etmemişlerdir. Fakat isyan hareketinin bölgedeki diğer kabileler üzerine etki etmesinden korktukları için Albay Key Smith liderliğindeki bir askerî birliği Alama Dağları'ndaki Nubyalılar üzerine göndermişlerdir. Darfur Sultanı Ali Dinar'la birlikte eş zamanlı olarak ayaklanmış olan Sultan Ajabna ve direnişçiler yalnızca basit silahlar ve az sayıdaki tüfeklerle donatılmışlardı. Bölgedeki tehdidin günden güne yayılması üzerine İngilizler maddî harcamalara girişmek zorunda kalmıştır. Sultan Ajabna, İngilizlere karşı mücadelesini tıpkı Ali Dinar gibi tam iki yıl boyunca sürdürmüş ve onun başlattığı direniş hareketi Sudan siyasî tarihine *"en uzun ve en büyük ihtilâller"*den bir tanesi olarak geçmiştir. Darfur Sultanlığı'na yönelik düzenlenen askerî harekât sona erdikten sonra 16 Aralık 1916'da Sultan Ajabna'yı ortadan kaldırmak için harekete geçen İngilizler, Ajabna güçleri karşısında yenilgiye uğramışlardır. Hatta İngilizlerin Pembachi Hutton ve Willie ismindeki iki önemli subayları da harekât sırasında öldürülmüştür. Ayrıca 26 asker kaybetmiş ve 30 yaralı vermiş olan İngilizler, Haziran 1917'de takviye kuvvetlerini harekete geçirmişlerdir. 10 Haziran 1917'de yapılan Claira Muharebesi sonrasında Ajabna ve direnişçiler 8 kayıp verirken köyleri ateşe veren İngilizler, yerli halkın sığır ve mahsullerine de el koymuşlardır. Sultan Ajabna, 19 Haziran 1917'de İngilizlerle Tandiye Muharebesi'nde tekrar karşı karşıya gelmiştir. Savaş sırasında Alnimangh Sultanlığı'nın en önemli komutanlarından biri olan ve *"Sultan Ajabna'dan sonra en güçlü savaşçı"* olarak nitelendirilen Kajur Hammad Kedoum, İngiliz askerleri tarafından öldürülmüştür. Buna rağmen Tandiye Muharebesi'ni kazanmış olan Sultan Ajabna, geri çekilmek isteyen İngilizlere; Salara ve civarında bulunan köylerde pusu kurarak çeşitli kayıplar verdirmiştir. Böylece silah cephanesi de tükenmiş olan İngiliz askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İklim şartlarını ve coğrafî koşulları oldukça akıllı bir şekilde kullanan Sultan Ajabna, yağmurun yağmasıyla birlikte zırhlı araçlarını zor şartlar altında kullanabilen İngilizler karşısında üstünlük sağlamıştır.[487]

[487] "Albtl alsultan eajbna wahtmiat 'iieadat kitabat tarikh alsuwdan", **Al- Taghyeer**, 24.09.2013, https://www.altaghyeer.info/ar/2013/09/24/%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B7%D9%84%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86%D8%B9%D8%AC%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%88%D8%AD%D8%AA%D9%85%D9%8A%D8%A9%D8%A7%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/ [03.04.2019].

İngilizler mevsim şartları sebebiyle uzun bir süre askerî harekâta devam edememişlerdi. Bu sebeple stratejilerinde değişikliğe giderek askerî birliklerini yeniden düzenlediler. Albay Smith komutasındaki 3000 kişiden daha kalabalık bir askerî birliği Nuba bölgesine sevk eden İngilizler; direnişçilerin su ve besin kaynaklarına zehir karıştırmış, engebeli arazilerdeki geçiş noktalarına dikenli teller çekmiş ve mayın döşeyerek Sultan Ajabna'nın hareket kabiliyetini kısıtlamaya çalışmışlardır. İklim koşullarının düzelmesinden sonra Kasım 1917'de bölgeye yönelik yeni bir harekât düzenleyen İngilizler, Sultan Ajabna'nın emrindeki kuvvetleri batıya doğru çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Ayrıca Alnimagh Sultanlığı'nın kuvvetlerini tuzağa çekmek için çeşitli hilelere başvurmuşlardı. İngilizlerin bölgeyi tecrit altına alarak su ve gıda kaynaklarını zehirlemesi, direnişçilerin çoğunun açlık ve susuzluktan hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Sultan Ajebna ve veziri El- Kajur Sebay Kalkon destek arayışları için daha batıya doğru hareket ettikleri sırada birileri onları görerek İngilizlere haber vermiş ve her iki isimde 27 Aralık 1917'de yakalanmıştır. Sultan Ajebna ve Kalkon, İngilizler tarafından Hartum'a gönderilmek isteseler de sömürge valisi Wingate'yle görüşmeyi reddetmeleri sebebiyle Ocak 1918'de idam edilmişlerdir. Fakat buna rağmen Alnimagh Sultanlığı'nın askerleri direnişi bir süre daha devam ettirmeyi başarmışlardır. İngilizlere karşı girdikleri çarpışmalarda 4000 esir veren direnişçiler, 21 Şubat 1918'de kesin bir yenilgiye uğramışlardır. Böylece Alnimagh Sultanlığı ortadan kaldırılmış ve Sultan Ajebna'nın ailesi de Şendi'ye sürgüne gönderilmiştir.[488]

Osmanlı Devleti'nin Sudan Müslümanlarına yönelik cihad çağrıları doğrultusunda Sudan'daki belirli isimler de savaş boyunca münferit olarak Pan- İslâmist propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Uganda, Kongo, Sudan ve Eritre dâhilinde faaliyet gösteren Türk-Alman misyonları cihad propagandası yürütürken Yunan uyruklu Angelopoulos ve Lorenzi ismindeki iki tüccardan faydalanmaktalardı. [489] Sudan'da

---

[488] Qasem Naseem Hammad Harrabeh, "Miayat eamin ealaa aishtiha' almawt alsultan eajbana yafdi wayaerij", 27.12.2017, https://almadaria.net/ar/%D8%AA%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%82/2017/12/%D9%85%D%A7%D8%A6%D8%A9-%D8%B9%D8%A7%D9%85-%D8%B9%D9%84%D9%89%D8%A7%D8%B4%D8%AA%D9%87%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D8%AC%D8%A8%D9%86/ [03.04.2019].

[489] Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908- 1918)**, (Ankara: Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 147; Hülagü, **Pan- İslamizm**, 139, 144; Ünalp, **age**, 55.

Osmanlı Devleti'nin cihad propagandasına katılan isimlerden bir tanesi Hartum'daki Gordon Koleji'nin fıkıh hocası ve aynı zamanda Azamiye tarikatının şeyhi olan Muhammed Mâzî Ebu'l- Azâ'im[490] olmuştur.[491] Şeyh Azâ'im'in Sudan'da kurduğu sufî tarikat olan Azamiye, halk arasında fazla yaygınlaşmamış olmasına rağmen taraftarları arasında ciddi bir İslâm hassasiyetinin yerleşmesini sağlamakla birlikte Hartum ve Sudan'ın doğusunda faaliyet göstermiştir. İngiliz sömürge idaresine karşı bir tür muhalefet hareketi başlatan Azamiye tarikatı mensupları, sömürgeciliğe karşı mücadele ederken aynı zamanda İslâm dışı gördükleri geleneklere de karşı çıkmışlardır. Hartum'da saygın bir dinî lider olarak kabul gören Şeyh Azâ'im, İngilizlere karşı büyük bir düşmanlık beslemekle birlikte savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki Pan- İslâmist propaganda faaliyetlerin de en büyük destekçilerinden bir tanesi olmuştur. Fakat Sudanlı Müslümanları, İngiliz sömürge idaresine karşı harekete geçirmek için konferans, seminer ve hutbeler veren Şeyh Azâ'im'in etkisi İngilizlerin aldığı önlemler sebebiyle sınırlı kalmıştır.[492] Şeyh Azâ'im, kırsal da yaşayan halk dışında çok fazla taraftarı olmamasına rağmen sufîler arasında Pan- İslâmizm propagandası yürütmesi sebebiyle İngilizler tarafından Hartum'da "fesat" çıkarmakla suçlanarak sürgün edilmiştir.[493]

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki Pan- İslâmist propaganda faaliyetlerine katılan isimlerden bir tanesi de Şeyh Muhammed Mustafa Abdilmü'min el- Meragî[494]'dir.[495] Takipçileri arasında "Üstadı Ekber" olarak anılan ve otorite sahibi, önemli bir ilim adamı olarak kabul edilen Şeyh Meragî[496]'nin yürüttüğü

---

[490] 2 Kasım 1869'da Mısır'ın Reşid (Rosetta) şehrinde doğan Ebu'l- Azâ'im, eğitimini Mısır'ın en saygın dinî üniversitelerinden olan El- Ezher'de ve Dar- ul Ulûm medresesinde 1890'da tamamlamıştır. Aslen Mısırlı olan Şeyh Azâ'im, 1915'e kadar Hartum'daki Gordon Kolej'de fıkıh hocalığı yapmış ve savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına destek vermiştir. Fakat İngilizlerin Sudan'da gerçekleştirdiği idari reformlara karşı çıktığı gerekçesiyle Kahire'ye sürgün edilmiştir. Sudan'da İslâmiyet alanında çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş olan Şeyh Azâ'im, Mısır ve Sudan'ın İngiliz sömürgeciliğine karşı direnişinde sembol isimlerden bir tanesi olmuştur. Reşat Öngören, "Muhammed Mâzî", **TDVİA**, c. 30, (2005): 553- 554.

[491] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140-141; Ünalp, **age**, 58.

[492] Rudolph Peters, **İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi**, çev. Süleyman Gündüz, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989), 155, 288.

[493] el- Efendi, **age**, 114.

[494] Şeyh Meragî, 9 Mart 1881'de Mısır'ın Sâid şehrinde doğmuştur. Kahire'de Arap edebiyatı, tefsir, tevhid ve belâgat gibi konular üzerine El- Ezher'de öğrenim görmüştür. İslâm dünyasındaki öze dönüş hareketinin önde gelen isimlerinden Muhammed Abduh'un öğrencisi olan Meragî, 1904'te Sudan'ın Dongola şehrine kadı olarak tayin edilmiş ve iki yıl sonra da 1906'da Hartum kadısı olmuştur. El- Ezher Üniversitesi'nde iki defa rektörlük yapan Meragî, Sudan'daki ikinci kadılık görevini 1908- 1919 yılları arasında sürdürmüştür. (Ali Cum'a, "Muhammed Mustafa Merâgî", **TDVİA**, c. 29, (2004): 164- 165.

[495] el- Efendi, **age**, 87- 90, 112- 114.

[496] Osman Kesikoğlu, Asaf Demirbaş, Abdullah Manaz, **Son Çağlarda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri**, (Ankara: Tekışık Matbaası, 1989), 82. Muhammed Abduh'un öğrencilerinden bir tanesi

teşebbüsler de etkili olamamıştır.[497] Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılarak İngilizlere karşı savaşan Darfur Sultanı Ali Dinar ile bir ittifak tesis eden tarikatlardan bir tanesi de Samaniye tarikatı olmuştur. Sudan ve Eritre'de faaliyet gösteren en etkili tarikatlardan bir tanesi olan Samaniye tarikatı[498]'nın Hindiye kolu şeyhi Yusuf Muhammed el- Emin el- Hindî, Sultan Ali Dinar'la irtibat hâlinde olan isimlerden bir tanesidir. Şeyh Hindî, Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizlere karşı mücadele noktasında Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından desteklenen Senûsî hareketi ve Ali Dinar'ın en büyük destekçilerinden birisidir.[499] Ayrıca Sudan'daki tarikatlardan Hatemiler de cihada katılmaya istekli olmakla birlikte İslâm Ulema Meclisi üyelerinden Sudanlı şeyh Moukhtar Bathikh, cihad fetvasını desteklemekle kalmamış Cihan-ı İslam Gazetesi'nde yayınlanan cihad-ı ekber fetvasının altına imza koymuştur.[500]

Mısır'daki bağımsızlık hareketlerinin zaman içerisinde Sudan'a yayılmış olması İngilizlere karşı toplumsal bir tepki doğurmakla birlikte halk arasında İslâm kardeşliği fikrinin yerleşmesine sebep olmuştur. Edebiyat alanında yaşanan gelişmelerin Sudan'a da yansıması ve kültürel alanda gelişim sağlanmasıyla birlikte propaganda faaliyetleri

---

olan ve *"El- Ezher'in reformcu şeyhi"* olarak anılan Muhammed Mustafa El- Meragi, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler ile Almanlar arasında tarafsız bir konum izlemiş olmasına rağmen İngilizler tarafından *"Mısırlı ilahiyatçılar arasında kendi başına bir sınıf"* olarak nitelendirilmesi sebebiyle her iki tarafın da yakın markajına maruz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında İslâm dünyasının tarafsızlığını savunan ve nispeten İngilizlere bağlı kalan el- Meragi, el- Ezher'deki öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun Alman taraftarı görüşlere sahip olması sebebiyle; Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan miras alarak İkinci Dünya Savaşı'nda da devam ettirmiş oldukları İslâm politikası doğrultusunda kendisinden faydalanmak istemişlerdi. Bu amaçla Almanlar, İngiliz sömürgeciliğinin düşmanı olan Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) üzerinden kendisiyle temas sağlamaya çalışmışlardır. Hatta Almanlar tarafından çıkarılan Barid el- Şark (Doğu Postası) Dergisi'nde Meragi'nin konuşmaları ile makaleleri yayınlanmıştır. (David Motadel, **İslam ve Naziler**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2015), 169-170, 215-217, 528). Arapçılığa ve Arap birliğine karşı olumsuz bir tavır takınmış olan Meragi, hayatının sonuna kadar İslam birliği fikrine bağlı kalmıştır. William L. Cleveland, **Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak**, çev. Burak Demiryakan, (İstanbul: Edebi Şeyler, 2018), 190, 59 numaralı dipnot.

[497] Şeyh Meragi, Mısır ve Sudan'da yürüttüğü Pan- İslâmist faaliyetler doğrultusunda Mısır'da kurulan İhvan-ı Müslim (Müslüman Kardeşler)'in hareketine yakınlık duymuş ve bölgedeki İngiliz sömürge karşıtı faaliyetler ile Hilafet hareketinin en önemli temsilcilerinden bir tanesi olmuştur. 3 Mart 1924'te, Türkiye Cumhuriyeti'nde hilafetin ilga edilmesi, Müslümanlar arasında büyük şaşkınlık ve tepkiyle karşılanmış, İslâm dünyasının farklı bölgelerine mensup Müslümanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne telgraflar çekerek, Hilafetin kaldırılmasını uygun görmediklerini belirtmiş ve ilgili makamın geri getirilmesini talep etmişlerdir. Bir süre sonra, Hilafet makamının kaldırılması ile ilgili olarak dünyanın farklı coğrafyalarından Müslüman liderler, Hilafet makamına talip olmuşlardır. Sudanlı Şeyh Meragî'de, Hilafet makamına talip olan isimlerden bir tanesidir. Mahmut Akkor, "Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", **History Studies**, c. 4, s. 1, (2012): 25.

[498] Özel, **age**, 438. Samaniye Tarikatı'nın Hindiye kolu hakkında bkz. R. S O' Fahey, "A History of the Awlad Hindi", Bulletin of Information, Fontes Historiae Africanae, 1979- 1987", **A Journal of Historical Sources: Sudanic Africa**, c. 13, (2002): 75- 82.

[499] Robert O. Collins, **Eastern African History, African History in Documents**, c. 2, (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1990), 172; Warburg, **Islam, Sectarianism and Politics in Sudan since the Mahdiyya**, 79- 80, 85.

[500] Aydın, **age**, 114, 149- 150.

basın-yayın yoluyla da yürütülmüştür. Hilafeti uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti'ne manevi bir bağımlılık duyulması sebebiyle Mısır ve Sudan'da yaşayan toplumun ileri gelen aydınları bölge halkını İtilâf Devletleri'ne karşı Osmanlı Devleti ile dayanışmaya çağırmışlardır.[501] Örneğin Türkçe ve Arapça yayın yapan el- Adl gazetesi geniş bir okuyucu kitlesi arasında Pan- İslâmist propaganda yürütmeye çalışmış ve Mısır ile Sudan'daki İngiliz işgaline karşı yayın yapmıştır.[502] 1913'te Yunan[503] bir iş adamı tarafından çıkarılmaya başlanan Râid'ul Sudan (er- Râid) Gazetesi ise Birinci Dünya Savaşı sırasında sayfalarını Sudanlı aydınlara açmış ve düzenlediği şiir yarışmalarıyla da kültürel aktiviteleri canlı tutmaya çalışmıştır. Zaman içerisinde Sudanlı aydınların bağımsızlık tartışmalarını yürüttüğü bir gazete hâline gelen Râid'ul Sudan, halk arasında oldukça tutulmuştur. Sudan'da demiryolları hizmeti için çalışmış olan Lübnanlı şair Abdurrahim Mustafa Kulaytat editörlüğünde çıkarılan Râid'ul Sudan Gazetesi, Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'ne karşı ilan ettiği cihada açıktan destek vermiş ve Sudan Müslümanları arasında İslâm birliği fikrinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. İngiliz sömürgeciliği karşıtı makaleler kaleme alan Kulaytat, Osmanlı Devleti'nin bölgede yürüttüğü propagandayı desteklediği için 1917'de İngilizler tarafından sürgüne gönderilmiştir.[504]

Sultan Reşat'ın cihad çağrısı ve Enver Paşa'nın Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetlerin Sudanlı Müslümanlar arasında karşılık bulmasıyla Sudanlı askerlerin münferit olarak birliklerinden firar ederek Osmanlı Ordusu'na katılmış olduklarını ifade etmemiz mümkündür.[505] Bu bağlamda Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve ATASE Arşivi'ndeki bazı belgeler, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kuvvetlerinde görevli Sudanlı askerlerin birliklerinden firar ederek Türklerin safına geçtiklerini göstermektedir. Özellikle Kanal Harekâtı sırasında İngilizler safında görevli Sudanlı askerlerden bazılarının münferit olarak birliklerinden firar ederek saf değiştirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin birliğinden firar eden Sudanlı Çarkçı Yüzbaşı

---

[501] Bilgenoğlu, **age**, 201.

[502] Landau, **age**, 137- 138; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 83- 84; Demir, Aydın, **age**, 107- 108.

[503] Sudan'da yaşayan Yunanlar, basın- yayın faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş ve Sudan'ın modernleşmesine önemli bir katkı sağlamışlardır. Örneğin 1912'de ilk baskısını yapan Sudan Herald Gazetesi iki Yunan müteşebbis tarafından kurulmuştur. (Warburg, **The Sudan Under Wingate**, 62).

[504] el- Efendi, **age**, 87- 90, 114.

[505] Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Sudanlı Müslümanların Cihad-ı Ekber'e Katılımı ve İslam Birliği Doğrultusundaki Propoganda Faaliyetleri", **Düşünce ve Tarih**, s. 49, (2018): 44- 47; Mayada Kamal Eldeen, "Ak Parti Dönemi Türkiye- Afrika İlişkileri: Sudan Örneği (2002- 2015)", (Doktora Tezi, T.C Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, 2019), 115- 116.

Ferhad Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev almış ve gazi olmuştur.[506] Sudanlı Mercan oğlu Davud ise Kanal Harekâtı sırasında görevli olduğu İngiliz birliğinden firar ederek Osmanlı ordusuna katılmış ve Osmanlı Devleti safında savaşmıştır.[507]

İtilâf Devletleri'nin zorla cepheye sevk ettiği Sudanlı askerlerin gönderildiği bölgelerden bir tanesi de Çanakkale Cephesi'ydi.[508] İngilizlerin yanı sıra Fransızlar da Sahra altı Afrika'dan getirdikleri Sudanlı askerleri Çanakkale cephesine sevk etmişlerdir. Söz konusu Sudanlı askerlerden olan Makader oğlu Muhammed Kamara, yapılan sorgusu sırasında önemli bilgiler vermiştir. I. Tümen IV. Senegal Alayı'nın I. Tabur, I. Bölüğü'nden Müslüman bir asker olan Sudanlı Muhammed Kamara, 30 yaşında ve evli olup eşinin ve kendisinin Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Müslüman olduğunu ispat etmesi için kendisine namaz kıldırıldığına bunun yanı sıra anlaşılmaz bir Fransızca konuştuğuna ve başka bir dil bilmediğine dair kayıt düşülen Muhammed Kamara, 20 Kasım 1915'te birliğinden firar ederek Osmanlı ordusuna iltica etmiştir. Osmanlı Devleti'ne iltica ettikten sonra yapılan sorgulama sırasındaki ifade tutanağında İtilâf Devletleri'nin Çanakkale'deki askerî güçleri ile ilgili olarak bütün bildiklerini şu şekilde anlatmıştır:

> "Fransızlar bizim çoğunluğumuzu askere aldılar. Bir kısım Mağrib'e, bir kısım Cezayir'e gönderildi. Ben, Gine'de 12 sene demiryollarında çalıştım. Hizmetim bitince gönüllü asker oldum. 3 sene önce her 10 günde bir 6 frank alıyordum. Şimdi 15 yaşına kadar olanlar hizmete zorunlu kılındılar. Cezayir'e gittim. 2 sene kaldım. Sonra Fransa'ya ve Batı Cephesi'ne gittim. Ben Sudanlıyım. Fakat Fransızlar şimdi bütün siyahilere Senegalli diyorlar. Batı cephesinde 2 ay kaldım. Muharebeye girmedim. Sonra vapurla Çanakkale'ye geldim. 8 aydır buradayım. Yaptığım iş, yüzbaşının atına bakmaktı. Ama yüzbaşı öldü. Sonra beni istihkâm işlerine verdiler. Burada birçok Sudanlı Müslüman var. Bize dediler ki, '8- 10 günde muharebe bitecektir. Almanlara karşı gidiyoruz.' Hâlbuki burada harp devam ettikçe Müslüman esirler gelmeye başladı ve herkes işin iç yüzünü anladı. Birçok Sudanlı Müslüman kaçmak istiyor; fakat fırsat bulamıyorlar. Hatta 6 kişi daha benimle birlikte gelecekti, yalnız ben fırsat buldum ve gündüz size iltica ettim. Diğer Müslüman arkadaşlar da kaçmak istiyor fakat Fransızlar tarafından

[506] Yüzbaşı Ferhad, 14 Kasım 1926'da dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başbakanı İsmet İnönü'nün onayıyla malulen emekliye ayrılmıştır. (BCA, Yer Bilgisi: 28.39.19, Belge Tarihi: 14.11.1926).

[507] BOA., BEO., nr. 4590/344189 (Tarih: H.14.12.1337). 1918'de Osmanlı ordusundan terhis olan Davud Efendi'ye, hizmetleri dolayısıyla bir miktar para yardımı da yapılmıştır. (BOA., BEO., nr. 4605/345349 (Tarih: H.20.03.1338); BOA., MV., nr. 217/180 (Tarih: H.21.03.1338).

[508] Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilâf Askerlerinin Dini- Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, s. 18, (2005): 323; Erol, Bingöl, **age**, 185.

öldürülmekten korkuyorlar. Şimdi oradaki bütün Sudanlıların ayakları şişmiş vaziyettedir, bu da soğuktandır. Hücum için koşacak hâlde değiller. Tahammül edemiyorlar. Fransızlar çok kötüdürler. Sudanlılardan birçok kişiyi elleriyle öldürüyorlar. Hatta en son, beni bir Fransız subay öldürmek istedi. Sebebi de illâ ayakta siper yapmamı istiyordu. Hâlbuki Fransızlar yatarak iş görüyorlardı. Fransızlar bizleri sizinle savaşmaya zorluyorlar. Daha önce Sudan'dayken Sultan Mehmet (Osmanlı Devleti Padişahı Sultan V. Mehmet Reşat'ı kastediyor) var diye, herkes bir şeyler anlatırdı. Hatta bir gün, Sultan'ın bir fotoğrafı memlekete getirildi. Biz memlekette başlık olarak beyaz takkeler giyerdik. Hâlbuki Sultan'ın fotoğrafını ziyaret etmek için herkes kırmızı fes tedarik ettikten sonra gidebilmiştir. (Osmanlı'ya duyulan sevgi ve saygı kastediliyor) Türkler pek güzel savunmamış olaydılar, Fransız- İngilizler şimdiye kadar İstanbul'a gireceklerdi. Son yağmurlarda bütün siperler suyla doldu. Herkes ayakta durmaya mecbur kalmıştı. Yatmak mümkün değildi. Bu durum iki gün devam etmişti. Bundan böyle ben burada yaşayacağım."[509]

3.2.3. Habeşistan'da Cihad Çağrısı ve Etkileri

Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca İslâm birliği propagandası yürüttüğü bölgelerden bir tanesi olan Habeşistan'daki propaganda faaliyetleri İmparator Iyasu üzerinden yürütülmekteydi. Habeş İmparatoru Iyasu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey'le oldukça yakın bir dostluk kurması kendisinin İslâmiyet'i kabul etmesinde önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra Mazhar Bey'in de etkisiyle Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Harar bölgesini sürekli olarak ziyaret eden İmparator Iyasu'nun; Harar'da ve Habeşistan'ın diğer bölgelerinde yeni camiler inşa ettirmesi İtilâf Devletleri'nin ciddi anlamda tepkisini çekmiştir.[510] Örneğin İngilizlere göre Wora Hailu'daki bir kiliseden toprak alan İmparator Iyasu, söz konusu toprakları bir camiye bağışlamıştır. Iyasu'nun kilisenin gelirlerine de el koyarak camiye bağışlaması Habeş Hristiyanları arasında ciddi bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştur.[511] Nisan 1916'da Dire Dawa'ya gelen İmparator Iyasu, Müslüman olduğunu açık bir şekilde ilân etmişti.[512] Habeşistan hükûmet merkezini Dire Dawa'dan "İslam'ın kültür ve din eğitim merkezi olan"

---

[509] **Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri -ifadeler ve mektuplar-**, c. 1, yay. haz. Ahmet Tetik, Y. Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş, (Ankara: ATASE Yayınları, 2009), VII, 20- 21, 26- 27. Çanakkale Savaşları, İtilâf Devletleri'nin Sahra altı Afrika'daki sömürge idarelerinde de oldukça yakından takip edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feyza Kurnaz Şahin, **Çanakkale Savaşları ve Kara Afrika Basını Savaş, Basın ve Propaganda**, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016).

[510] Orhonlu, **age**, 172- 173; Kavas, "Harar": 108- 109; Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 461- 463; Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 73- 75; Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 94; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 148- 149; Hassen, **age**, 265, 271; Hassen, Erşahin, **age**, 745- 746.

[511] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/13

[512] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 35.

Harar'a taşıyan Iyasu'nun bu hareketi, Habeşistan Müslümanları açısından ciddi bir motivasyon olmuştur. Harar'da bulunan Mazhar Bey tarafından da desteklenmekte olan Iyasu, Türk-Alman ittifakının kendisine yardım vaatleri doğrultusunda İtilâf Devletleri'ne karşı örtülü bir mücadele içerisine girişmiştir. Doğu Afrika'da büyük bir İslâm İmparatorluğu kurmayı tasarlayan Iyasu, Mazhar Bey'in telkinleri doğrultusunda Somali'deki Seyid Hasan'a silah, cephane ve para göndermeyi kararlaştırmış ve Somalili dervişleri desteklemeye çalışmıştır.[513]

İmparator Iyasu'nun gerçekleştirdiği evlilikler de Habeşistan'daki Müslüman unsurlarla kan bağı yoluyla akrabalık bağı tesis ederek devleti güçlendirmeye yönelik olmuştur.[514] Daha önceleri Hristiyan bir kadınla evliyken karısını boşayarak Müslüman bir kadınla evlilik yapmış olması Habeşistan Hristiyanları nezdinde İmparator Iyasu'yu bir hedef hâline getirmiştir.[515] Temmuz 1916'da Cibuti'den Harar'a giden Iyasu, Harar Emiri Abdullah Ali Sadık Paşa'nın kızıyla evlenmiştir.[516] Bu durum Iyasu'nun gerçekleştirdiği evlilikler yoluyla kendisine siyasî ve toplumsal destek sağlamaya çalıştığının en büyük göstergelerinden bir tanesidir. İmparator Iyasu aynı zamanda Somali'de İngilizlere karşı mücadele eden müttefiki Seyid Hasan'ın kızıyla da evlenmek istemiş fakat bu evlilik hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.[517]

Habeşistan'ın günden güne İslâm birliği siyasetine yaklaşması İtilâf Devletleri'nin İmparator Iyasu'yu devirmek için harekete geçmelerine yol açmıştır. Türk-Alman ittifakıyla birlikte hareket ederek Somalili dervişlerin lideri Seyid Hasan'a silah ve cephane göndermesi ise İtilâf Devletleri için bir bahane olarak öne sürülmüştür. Çünkü İtilâf Devletleri, İmparator Iyasu'yu Müslüman olması ve bölgedeki çıkarlarına zarar vermesi sebebiyle tahttan indirmek istiyorlardı. Bu durum İmparator Iyasu'yu Türk-Alman ittifakıyla daha uyumlu bir şekilde hareket etmeye sevk etti. İngilizler ve Fransızlar; Müslüman İmparator Iyasu'nun, Harar'a gelerek buradaki Türk Baş Şehbenderi Mazhar Bey'e "Hilal ile süslenmiş bir Habeşistan bayrağı" sunduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca Iyasu karşıtı propagandaya katılan İtalyanlar da Habeşistan'ın

[513] Taylan, **age**, 62, 94- 95; Dalan, **age**, 53.
[514] Tepedelen, **age**, 749.
[515] Kavas, "Harar": 108- 109; Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 73- 75; Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 94; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, c. 14, s. 361, (1918): 226- 227.
[516] Tepedelen, **age**, 749; Hassen, **age**, 275; Hassen, Erşahin, **age**, 744, 748- 749.
[517] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 430; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133; Martin, **age**, 248.

Osmanlı Devleti'yle bir araya gelmesinden rahatsızlık duyarak İmparator Iyasu'nun parmağında "İslâmî bir mühür taşıdığını" belirtmişlerdir.[518]

Birinci Dünya Savaşı'na resmî olmasa da örtülü olarak dâhil olmuş olan İmparator Iyasu, Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği cihada destek vermiştir. Bu noktada Iyasu'nun İslâmiyet'e olan bağlılığının yanı sıra dinin araçsallaştırılması da söz konusudur. Çünkü Iyasu, siyasî hâkimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla Habeşistan'da bulunan Somalili ulemaya talimatlar vererek kendi soyunu Hz. Muhammed'e dayandıran bir şecere hazırlatmıştır.[519] Bu doğrultuda "Peygamber soyundan geldiğini ilân eden" İmparator Iyasu, Osmanlı Devleti Padişahı Sultan Reşat'ın "Afrika Boynuzunu Hristiyanlardan kurtarması için kendine emir buyurduğunu" ifade etmeye başlamıştır.[520] 27 Nisan 1916'da Sultan Reşat'ın doğum günü münasebetiyle Mazhar Bey ile görüşmüş olan İmparator Iyasu; Sultan Reşat'a iletmesi için Mazhar Bey'e bir kutlama mesajı ve hediye iletmiştir. Iyasu'nun Sultan Reşat'a göndereceği hediye yeşil, sarı, kırmızı renkli bir Habeşistan Bayrağı'dır. Fakat Iyasu'nun hediye ettiği bayrakta "yeşil zeminin üzerinde İslam dininin kutsal ifadesi olan Kelime-i Şahadet ile bir elinde kılıç, diğer elinde ise bir demet yeşil fidan taşıyan bir şahıs yer almaktadır".[521] İmparator Iyasu'nun Habeşistan Bayrağını değiştirmeye kalkarak "haç taşıyan aslan figürü yerine yeşil bir zemin üzerine La ilahe İllallah yazdırıp üstüne de hilal çizdirmesi" adeta kendisinin sonunu hazırlamıştır. Çünkü bu olaydan sonra İtilâf Devletleri ve Habeşistan'daki Hristiyan devlet adamları Iyasu'yu tahtından indirmeye karar vermişlerdir.[522] Müslüman olduktan sonra İslâm birliğine inanmış bir devlet adamı olan Iyasu'nun bu doğrultuda Habeşistan Bayrağı'nda değişikliklere giderek idaresi altındaki devlete yeni bir kimlik seçtiği anlaşılmaktadır. Böylece Habeşistan'a "Müslüman bir kimlik" vermiş olan Iyasu, Habeş İmparatorluğu'nun İslâmiyet'e bağlı olan tebaasına adaletli ve din eşitliğine dayalı bir şekilde hükmetmedikçe Allah'ın

[518] Addis Hiwet, **Ethiopia: From Autocracy to Revolution**, (London: Occasional Publications, 1975), 60; Ahmed (Dua'le), **age**, 127- 128.
[519] Erenbilge, **age**, 31- 32, 1 numaralı dipnot; Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126; Ali, **age**, 136, 138; Mukhtar, **Historical Dictionary of** Somalia, 126; Roy Irons, **Churchill and the Mad Mullah of Somaliland**, (South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2013), 151- 152.
[520] Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age.**
[521] Tepedelen, **age**, 748- 749; Ali, **age**, 134- 135, 137; Haggai Erlich, "From Wello to Harer: Lij Iyasu, the Ottomans and the Somali Sayid", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**: 141; Hassen, **age**, 274- 275; Hassen, Erşahin, **age**, 743, 747.
[522] Orhonlu, **age**, 172- 173; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 229, 231, 233; Tepedelen, **age**, 749- 750; Aykıt, **age**, 67- 68; Haluk Dursun, **Nil'den Tuna'ya Osmanlı**, 6. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 270- 272; Hassen, **age**, 264- 268, 275; Hassen, Erşahin, **age**, 747- 748.

gazabına uğrayacağını düşünerek hareket etmiş ve bunun aksini yapmayacağına dair taahhüt ve yeminlerde bulunmuştur.[523]

Eylül 1916'da Jijiga'ya gelen İmparator Iyasu, burada İslâmiyet'e duyduğu bağlılığı göstermek adına büyük bir toplantı düzenlemiştir. Somalili kabile şeflerinin ve Habeşistanlı dinî liderlerin de hazır bulunduğu toplantıda bir konuşma yapan Iyasu, hangi dine mensup olurlarsa olsun Habeşliler arasında barış ve dostluğun hüküm sürmesi gerektiği mesajını vermiştir. Kendisinin İslâm'ı kabul etmiş olduğunun bir kez daha altını çizen Iyasu, Habeşistan'da İslâmiyet'i yaymak için elinden geleni yapacağını açıklamıştır. Habeşistan'ın yeni politikasının Doğu Afrika'daki Müslüman liderlere, aşiret ve kabile şeflerine siyasî ve dinî destek sağlamak olduğunu da vurgulayan Iyasu, toplantıda hazır bulunanlara hilâlle donatılmış Habeşistan'ın yeni bayraklarından vermiş ve Doğu Afrika Müslümanlarını cihada çağıran mektupların yerel liderlere gönderileceğini ifade etmiştir. Böylece Afrika Boynuzundaki Müslümanları "kafirler karşısında savaşa çağırmış olan" Iyasu'nun bu yeni politikası kendisine oldukça pahalıya mâl olmuştur.[524]

Habeşistan Kilisesi Başpiskoposu Abouna Matheos, 27 Eylül 1916'da Iyasu'nun, imparatorluktan azledildiğini ve aforoz edildiğini açıklamıştır. Konuyla ilgili bir beyanname de yayınlayan Matheos, ilgili kararları çeşitli gerekçelere dayandırmaktadır.[525] Habeşistan Hristiyanlarının Iyasu'yu hükümdar olarak tanımamasının gerekçeleri şu şekildedir:

Habeşistan, tarih boyunca Hristiyanlık dinini benimsediğinden beri bu inanca her zaman sadık kalmıştır. Iyasu ise Hristiyanlık inancını terk ederek Müslüman olmuş ve Habeş halkına ihanet etmiştir. Dolayısıyla Iyasu'nun din değiştirmesi bir önceki İmparator II. Menelik'e verdiği bağlılık yemininin geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. İslâmiyet'i benimsemekle kalmayan Iyasu, Müslümanlarca kutsal olan yeşil sancak üzerine Kelam-i Şehadet ibareleri işletmiş olduğu bir Habeşistan Bayrağı'nı kullanmaya başlamış ve daha önce Türk Baş Şehbenderi Mazhar Bey'e hediye etmiş olduğu ilgili bayrağın benzerlerinden 12 tane yaptırarak Habeşistan Müslümanlarının

[523] Tepedelen, **age**, 748- 749.
[524] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126.
[525] Erenbilge, **age**, 32- 33; Berhanou Abebe, "Le Coup D'Etat du 26 Septembre 1916 ou le Dénouement D'une Décennie de Crise", **Annales d'Ethiopie**, c. 17, (2001): 326- 329; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 233- 235; Tepedelen, **age**, 749- 750; Ali, **age**, 139- 140; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 47- 48.

ileri gelenlerine dağıtmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ispatlamak amacıyla da geleneksel kıyafetlerini terk ederek Müslüman gibi giyinmeye başlamıştır. Habeşistan ve Somali Müslümanlarının ileri gelenlerine İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelede açık bir destek veren Iyasu, bu isimlere madalya ve nişanlar tevdi etmiştir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Iyasu'nun Habeşistan üzerindeki hükümranlığının hiçbir geçerliliği kalmamıştır.[526]

3.2.4. Osmanlı Devleti ile Somalili Dervişler Arasındaki İttifak

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Senûsîler üzerinden desteklediği hareketlerden bir tanesi de Somali'nin kuzeyindeki derviş hareketi olmuştur.[527] İngiliz ve İtalyanların Somali'yi işgalinden sonra dahi İstanbul'la bağlarını koparmayan Somali Müslümanları her daim Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışlardır. Bu bağlamda Avrupalı sömürgecileri Somali'den çıkarmak için Seyid Muhammed Abdullah Hasan tarafından başlatılmış olan derviş hareketi, Osmanlı Devleti'nden ciddi anlamda destek görmüştür.[528] Birinci Dünya Savaşı başladığında Somali'nin kuzeyine hâkim olarak başkenti Taleh olan bağımsız bir İslâm devleti kurmuş olan Seyid Hasan[529], ağırlıklı olarak İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelesine destek sağlamak için Türklerle bir ittifak tesis etmiştir. Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına da katılan Seyid Hasan[530], bunun yanı sıra Ahmed Şirva b. Mahmud ismindeki üst düzey bir devlet görevlisini, 1916'da Aden'e göndermiştir. Aden'de konuşlu Osmanlı VII. Kolordusunun komutanı olan Ali Said [Akbaytugan] Paşa[531]'yla görüşen Şirva b. Mahmud, Somalili dervişlerin Sultan

---

[526] Orhonlu, **age**, 171- 173; Abebe, **age**, 333- 340; Tepedelen, **age**, 749- 750.
[527] Lüdke, **age**, 74- 76.
[528] Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 30, 162, 182- 183; Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 111.
[529] Seyid Hasan'ın Somali'nin kuzeyinde kurmuş olduğu devlet *"Derviş Devleti"* olarak adlandırılmaktadır. Fakat siyasî ve coğrafî koşulları ayrıca tarihî sürekliliği göz önünde bulundurarak söz konusu devleti *"Somali Sultanlığı"* olarak nitelendirebiliriz. Derviş Devleti'yle ilgili olarak bkz. Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Abdisalam Issa Salwe, "The Failure of the Daraawiish State: The Clash between Somali Clanship and State System", Paper Presented at the 5th International Congress of Somali Studies, (1993); Abdi Ismail Samatar, **The State and Rural Transformation in Northern Somalia, 1884-1986**, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1989).
[530] Lewis, **age**, 70- 91; Samatar, **"Historical Setting"**: xxii, xxv, 13; Özköse, **age**; 182; Salah, **age**, 55- 56, 65- 66; Hussein, **age**, 28- 31; Addawe, **age**, 120; Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age.**
[531] Savaş sırasında Yemen'de bulunan Ali Said Paşa, Aden ve Hadramut gibi bölgelerdeki Müslümanlarla iletişim halindeydi. Ayrıca Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na yakın olması sebebiyle Somali, Habeşistan ve Doğu Hindistan gibi bölgelerdeki Müslümanlarla da çeşitli temaslar sağlamaktaydı. (Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 136, 152, 375 (596); Martin Strohmeier, "The 'very real

Reşat'a bağlılıklarını bildirmiştir.[532] Böylece Somali'deki İngiliz sömürge idaresini reddederek bağımsız bir Somali devleti kurmuş olan Seyid Hasan, devletin devamlılığını sağlamak amacıyla İngilizlere karşı Türk-Alman ittifakından destek almaya çalışmıştır. Bölgedeki dengeler doğrultusunda oldukça doğru bir politika takip eden Seyid Hasan, Osmanlı Devleti'nin Somali'deki hâkimiyetinin bir uzantısı olduğunu açıklamış ve Sultan Reşat'ın bölgedeki temsilcisi olduğunu ilân etmiştir.[533] Söz konusu antlaşmadan sonra Seyid Hasan'ı "Somali Emiri" olarak tanıdığını ilân eden Osmanlı Devleti de Somalili dervişlere yönelik desteğini savaş boyunca sürdürmüştür.[534] Seyid Hasan'ı Somali emiri ilân eden Osmanlı Devleti, Seyid Hasan ile yaptığı anlaşmaya binaen Somalili dervişlerle askerî ve malî desteğini sürdüreceğini de taahhüt etmiştir.[535]

Seyid Hasan ve Somalili dervişlerin Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girerek cihada katılmaları İngilizlere yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Seyid Hasan üzerinden Somali'de yürüttüğü cihad propagandası ve Pan-İslâmist teşekküllerin bölgede yayılması İngilizlere oldukça rahatsızlık veriyordu. Ayrıca Somalili dervişlerin yürüttüğü Pan-İslâmist hareketin Türkler tarafından desteklenmesi ve İslâm Halifesinin de Seyid Hasan'a yardım taahhüdünde bulunması Somalili dervişlere hem siyasî hem de dinî bir meşruiyet kazandırmaktaydı. Böylece Cihad-ı ekberin Somali'deki en önemli temsilcisi konumunda bulunan Seyid Hasan, İngilizler tarafından asi ilân edilerek ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu doğrultuda İngilizlere karşı mücadelesinde Pan-İslâmist bir motivasyon takip etmiş olan Seyid Hasan'ın, Salihiye Tarikatı'nın en önemli isimlerinden bir tanesi olması Somalili kabileleri İslâm birliği siyaseti etrafında toplamasında önemli etkenlerden bir tanesi olmuştur.[536] Seyid Hasan, hiçbir zaman

bogey'. The Stotzingen, Neufeld Misson to the Hijaz (1916)", **Arabian Humanities: International Journal of Archaelogy and Social Scienes in the Arabian Peninsula**, c. 6, (2016): 106 numaralı dipnot).

[532] Seyid Hasan, Yemen'de Osmanlı Devleti'nin safında savaşmak üzere Ali Said Paşa'ya 400 kişilik bir askerî birlik göndermiştir. (Talât, **age**, 246; Karabekir, **İtalya- Habeş**, 229).

[533] Caroselli, **age**, 222- 225; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 431; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 134; Martin, **age**, 248; Özköse, **age**, 182; İslâmoğlu, **age**, 304.

[534] Lewis, **age**, 78; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 35; Orhonlu, **age**, 171-172; Hashi, **age**, 107; Bosworth, Finaldi, **age**, 93.

[535] Orhonlu, age, 171- 172; Salah, **age**, 56; Hashi, **age**, 107; Orakçı, age, 108. İtalyanlar tarafından ele geçirilmiş olan antlaşma belgesinde de söz konusu husus yer almaktadır. (Taylan, **age**, 63; Dalan, **age**, 54).

[536] Taylan, **age**, 59, 61, 94- 95; Şahin, **age**, 53; Dalan, **age**, 51- 52.

mehdilik ilân etmemiş[537] olmasına rağmen Somalili kabileler arasında bir "mehdi" (kurtarıcı) olarak görülmüştür. Seyid Hasan'ın mehdi olarak algılanması dervişlerin halk arasında taraftar kazanmasına sebep olmuştur.[538] Dervişlerin yerel halktan destek görmeleri de İngilizlerin her alandaki üstünlüğüne ve bütün imkânsızlıklara rağmen savaş boyunca mücadelelerini sürdürmelerini sağlamıştır.[539]

Somalililerin millî kahramanı ve dinî lideri olmasının yanı sıra önemli bir şair olan Seyid Hasan'ın[540], Sultan Reşat için kaleme aldığı Arapça bir methiyede Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu şiir, Somali Müslümanlarının da Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını ortaya koyar niteliktedir. Seyid Hasan'ın Sultan Reşat için kaleme almış olduğu Arapça şiirin İngilizceye, İngilizceden ise Türkçeye tercümesi şu şekildedir:

> "Size Duha'dan selâmlar.
>
> Yedi kere, yedi defa.
>
> Gece gibi karanlık ve kasvetli olabilir.
>
> Ama öğlen güneşi yakındır.
>
> Gün güçlenir, yanar ışıklar.
>
> Ansızın bir serap peydahlanır.
>
> Sıcak kavurur yüzü,
>
> Meltem tatlı bir koku getirir.
>
> Rüzgâr süpürür yerleri.
>
> Dallar eğilir, sallanır.
>
> Yağmur, bulutları sarsıp; savurdukça şimşek

[537] Seyid Hassan, 1881'de Sudan'da İngiliz sömürgeciliğine karşı başlatılan Mehdi hareketinden oldukça etkilenmiştir. Hatta Sudan'a yaptığı bir seyahatte Sudan Mehdi'si olarak anılan Muhammed Ahmed ile görüşme imkânı bulmuştur. (Kavas, "Somali": 374).
[538] Özköse, **age**, 179.
[539] Omar, **Somalia: Past and Present**, 121- 122.
[540] Somali'de sömürgeciliğe karşı mücadele eden sufî bir direnişçi olan Seyid Hasan aynı zamanda Somali edebiyatının da en önemli şairlerinden bir tanesidir. (Archivio Somalia, Università Roma Tre, Centro Studi Somali, Abdi A. Sheik- Abdi, "The Political Poetry of Mohammed 'Abdulle Hassan and its Relevance to the Recurring Crisis in Somali History", Paper Presented at the 5th International Congress of Somali Studies", December 1993: 2- 24; Kavas, "Somali": 375). Seyid Hasan'ın kaleme aldığı şiirlerde sömürgeciliğe karşı düşmanlık öne çıkmakla birlikte iş birlikçilere karşı mücadeleye de vurgu yapılmaktadır. Lidwien Kapteijns, "'Proclaim to the People': Five Poems by Sayyid Muhammad ᶜAbdallah Hasan of Somalia (1856- 1921)", **Sudanic Africa**, c. 7, (1996): 25- 34; Cedric Barnes, "Gubo- Ogaadeen Poetry and the Aftermath of the Dervish Wars", **Journal of African Studies**, c. 18, s. 1, (2006): 105- 111.

Bir bulutun saldığı,

Yağmur seldir, boşanır;

Tarlalara yağan.

Görüntüsü, rüzgârda sürüklenir.

Gün doğuşunda bir horoz öter

ve sabahı müjdeler.

Bir deve sürüsü yürür uygun adım

Atlar sehere koşarken

Sürücü dizginlere asılır.

Yükünün ağırlığıyla ezilmiş…

Ve o, sevgili dostuna döner.

Dinin direğinde bulur sığınağı.

Zaferle sarmalanmış ve gururla dimdik.

Geniş yaygın bir cömertlik ağacı,

Allah'ın bağışlarının dağıtıcısı.

Tek, gösterir kendi yükselişini,

Bahar onlara tepeden,

Ona övgüler yağdıran diğerlerine;

Her zaferin Sultanı…

Zalimlerin celladı!

Ki küfrün gözünü çıkarır,

Kafirleri süründürür.

Güçlerini yok eder.

Boyunlarını çiğner.

En kötüsü, hepsinin, dağıtır;

Topladıkları neyse, parçalar atar.

Her yandan saldırır darbeleriyle.

Dilleri yanar genç develermişçesine

Neye sahiplerse, zapt eder.

Tüm mülklerini yere çalar.

Gör o güruhu, tutulmuş dilleriyle;

Kalplerine dek sığınaklara koşarlar.

Sığmaz akıllara;

Yiğit sadece odur.

Düşünülse, bıkmadan kaç kez

Kılıç savurduğu onlara."[541]

Osmanlı Devleti dönemin şartları gereği Somalili dervişlere ciddi bir yardım ulaştıramamış olsa da Somali'deki cihad propagandasını savaş boyunca tüm hızıyla sürdürmüştür. Harar üzerinden Somali'ye sızan Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları, Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından hazırlanan ve İstanbul'dan bölgeye gönderilen cihad fetvalarını ve İslâm birliği ile ilgili propaganda beyannamelerinin halk arasında dağıtımını üstlenmişlerdir.[542] Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından dağıtılan beyannameler de Somali'deki kabilelerin Sultan Reşat'ın buradaki temsilcisi olan Seyid Hasan'ın arkasında birleşmeleri gerektiğine dikkat çekiliyordu:

> "Somalili din kardeşlerim! Saygı değer ve şerefli Halifemiz ve Sultanımızın bütün Müslümanlara çağrısı İngiliz, Fransız ve Rusları her nerede bulursanız onlara karşı büyük cihad etmeniz ve bütün kuvvetlerinizi Seyyid Muhammed Abdullah Hassan'ın emri altında toplamanızdır." [543]

Seyid Hasan ve dervişlerin Somali'deki mücadelesini Osmanlı Devleti'nden destek alarak sürdürmeleri bölgedeki kabileler arasında bir tür İslâm kardeşliği meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Almanlardan da destek sağlamaya çalışan Seyid Hasan'ın Habeşistan İmparatoru Iyasu'yla da bir ittifak tesis etmiş olması derviş hareketinin Somali'deki etkisinin ciddi anlamda yayılmasını sağlamıştır. Bu sebeple Seyid Hasan ve Somalili dervişler de tıpkı Habeş İmparatoru Iyasu gibi İtilâf Devletleri'nin doğrudan hedefi hâline gelmiştir.[544] Fakat Seyid Hasan, Türk-Alman ittifakıyla tesis ettiği diplomatik ilişki sayesinde İngilizler karşısındaki pozisyonunu güçlendirmeyi başarmıştır.[545] İngilizler, karşı propaganda yoluna başvurarak Seyid Hasan'ın Osmanlı'ya olan bağlılığını ortadan kaldırmak ve kendisinin siyasî ve dinî etkisini kırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu bağlamda Somalili dervişlerin

[541] Martin, **age**, 248-250.
[542] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 134.
[543] Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 134- 135.
[544] Slight, **age**, 24.
[545] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 35- 36.

Somali'nin kuzeyindeki etkinliğine son vermek için kendileriyle iş birliği yapan dinî ulemayla anlaşan İngilizler, Seyid Hasan'ın cihad propagandasını sınırlandırmaya çalışarak Somali'deki tarikatları dervişler aleyhine kışkırtmışlardır.[546] İngiliz ve İtalyanların Somali'deki işgal ve misyonerlik faaliyetlerine dikkat çeken Seyid Hasan[547], Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerine şiddetle karşı çıkıyor ve "İngilizler, dinimizi tahrip etmek ve çocuklarımızı elde etmek için buradalar!" diyerek Somalili kabilelerden destek sağlamak için Avrupalı sömürgecilerin işbirlikçilerine karşı şunları söylüyordu:

> "Kâfirlere yardımcı olan Müslümanlar, işgalcilere yol gösterenler, haindirler. Onları öldürün, çünkü onlar gerçek Müslüman değiller, şerefine, namusuna ve ülkesine ihanet eden hainlerdir. Putperestleri kılıçla, münafıkları dilinizle alt edin. Vatanımızı, malımızı ve mülkümüzü putperestlerin elinden alın. Putperestleri ve münafıkları kılıçla yok edin. (…) Allah, yolunda savaşanlara yardımcı olacaktır. Zafer bizimdir. Uzaktan gemiyle gelen frenklerin vatanımızı ifsat etmelerine izin veremeyiz".[548]

Seyid Hasan'ın itibarını sarsmak adına işbirlikçi ulemadan kendisinin aleyhinde fetvalar almayı başaran İngilizler ise derviş hareketine son vermek amacıyla su ve yiyecek kaynaklarına el koymuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden gelebilecek silah ve cephane yardımının önüne geçebilmek amacıyla da Cibuti, Habeşistan ve Arap Yarımadası'ndan bölgeye yönelik gerçekleştirilecek sevkiyatları büyük ölçüde engellemeyi başarmışlardır.[549] Böylece Osmanlı Devleti ile Somalili dervişler arasındaki ittifakın etkisini zayıflatmaya çalışmışlardır. Fakat bütün bunlara rağmen Seyid Hasan'ın Somali'de başlatmış olduğu cihad hareketi Somali'nin kuzeyinde karşılık bulmasının yanı sıra İtalyan kontrolündeki Somali'nin güneyindeki kabileleri dahi etkilemeyi başarmıştır.[550]

3.3. Almanya'nın Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Afrika'ya yönelik İslam politikası; İtilâf Devletleri'nin sömürü hareketlerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan direniş hareketlerini İslâm birliği siyaseti etrafında bir araya getirmek üzerine inşa

[546] Coşar, **age**, 32.
[547] Gerald Hanley, **Warriors and Strangers**, (London: Hamish Hamilton, 1972), 82; Addawe, **age**, 110-111.
[548] Addawe, **age**, 120.
[549] Özköse, **age**, 181- 182.
[550] Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 19- 24; Mohamed Haji Mukhtar, "Somali Responsese to Colonial Occupation The Inter- Riverine Case", **Putting The Cart Before The Horse**: 77- 78.

edilmiştir.[551] Zira İslâm dünyası, Almanların doğuya yönelik politikalarını hayata geçirebilmeleri için oldukça önemliydi. Savaşın başlamasıyla birlikte Almanların Osmanlı Devleti'yle bir ittifak tesis ederek müttefik olması; Almanya'nın İslâm politikasını şekillendiren en önemli etkenlerden bir tanesi olmuştur. Almanların savaş sırasındaki İslâm birliği stratejisinin genel hatlarını çizen "Nachrichtenstelle für den Orient[552]" (NfO) (Şark İstihbarat Birimi) adındaki kurumdur.[553]

NFO'nun savaş sırasında belirlediği İslâm politikasına göre; Müslümanların yaşadığı bölgelerin hemen hemen tamamına hâkim olan İtilâf Devletlerini cephe gerisinde vurmak ve sömürge idareleri dâhilinde ayaklanmalar gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin elinde bulundurduğu Hilafetin siyasî gücünden yararlanılacak ve bu noktada müttefik Türkler ile birlikte hareket edilecektir.[554] Çünkü Osmanlı Devleti'nin cihad ilânı ve Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından hayata geçirilen İslâm birliği politikası, Almanların; İtilâf Devletleri karşısında kullanabileceği ciddi bir silahtır.[555] Bu noktada Almanlar, İngilizlere karşı yürütecekleri cihad politikası doğrultusunda Türklerin; Mısır ve Sudan gibi eski topraklarını geri alacağını düşünüyor aynı zamanda bu durumu Almanya'nın doğuya yönelik sömürgeci politikaları açısından da kaçınılmaz bir fırsat olarak görüyorlardı.[556]

Kuzey ve Doğu Afrika'daki İngiliz hâkimiyetine son verilmesi hem Türkler hem de Almanlar açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu yüzden başta Mısır olmak üzere Afrika'nın belirli bölgelerini hedef olarak gören ve bir hareket sahası olarak belirleyen Almanlar, Afrikalı Müslümanları İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye sevk

---

[551] Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın cihad-ı ekber politikası hakkında bkz. Eugene Rogan, "Rival Jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914- 1918", **Journal of the British Academy**, c. 4, (2016): 1- 20.

[552] NFO hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Heine, "Die Nachrichtenstelle für den Orient' und die Deutsche Öffentlichkeit", **Spektrum Iran**, c. 19 s. 2, (2006): 8- 13.

[553] Suat Zeyrek, "I. Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası ve 1914- 1915 Harp Raporu", **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**: 82- 83, 86, 93. Almanya'da NFO'nun üstlendiği işlevin benzerini Osmanlı Devleti'nde Teşkilât-ı Mahsûsa yahut diğer bir adıyla Umur-ı Şarkıyye Dairesi yürütmüştür. Kadir Kon, konuyla ilgili olarak NFO ve Teşkilât-ı Mahsûsa arasındaki *"personel profili"* ve *"teşkilatlanma yapısı"* gibi konulardaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 93, 101, 111. NFO hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kon, **age**, 75- 93).

[554] Zeyrek, **age**, 82- 83, 86- 105; Demir, Aydın, **age**, 97- 113.

[555] İlgili olarak bkz. Ali Kaşıyuğun, Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", **History Studies**, c. 6, s. 5, (2014): 167.

[556] Aydın, **age**, 99, 127- 128, 137, 149, 389, 390, 413- 414, 418, 463, 480- 481. Uzun yıllar Türkiye'deki Alman askerî heyetinin başında bulunmuş olan ve 1916'da Irak Cephesi'nde tifüsten hayatını kaybeden General Colmar von der Goltz, Almanya'nın *"potansiyel müttefiki olarak gördüğü Türkiye'nin"* Müslümanların da desteğiyle Mısır ve Sudan'ı İngilizlerden geri alabileceğini savaştan önce oldukça erken tarihlerde belirtmiştir. (Kon, **age**, 49).

edebileceklerini düşünmektelerdi. Fakat bunu yalnızca Türklerle birlikte müttefiklik dairesinde yapmayı tercih etmeyen Almanlar, *"Osmanlı Devleti, Şark ve İslâm"*a dair politikalarında öncelikli olarak kendi menfaatlerini gözetmişler ve bölgedeki gizli emellerini perdelemek için Türklerle gerçekleştirdikleri ittifakı da Müslümanlar arasında propaganda yürütülebilmek için bir meşruiyet kaynağı olarak öne sürmüşlerdi. Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilecek olan Mısır'a yönelik cihad propagandası; Kuzey ve Doğu Afrika Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı isyana teşvik edecek ve bu sayede yerli halkın desteği sağlanmaya çalışılacaktı. Diğer bir deyişle Mısır'ı merkez alarak hareket edecek olan Almanlar, Sultan Reşat'ın ilân ettiği cihadı kullanarak; İtilâf Devletleri'nin sömürge idarelerinden hiç de memnun olmayan Sudan, Habeşistan ve Somali gibi Doğu Afrika'daki Müslümanlarını ayaklandırmayı planlıyorlardı.[557] Bu sebeple Almanlar, Osmanlı Padişahı Sultan Reşat'ın İslâm Halifesi kimliğiyle yaptığı "kutsal savaş" çağrısına büyük önem atfediyor ve bunu İtilâf Devletleri'ne karşı "gizli bir silah" olarak kullanmaya çalışıyorlardı.[558] İskoç yazar Walter Bullivant, "Greenmantle" isimli çalışmasında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'ne yönelik Osmanlı Devleti'yle birlikte uygulamaya koyacağı İslâm birliği politikası ve cihad propagandasına dair şu hususların altını çizmekteydi:

> "Her yerdeki ajanlardan -güney Rusya'daki sokak satıcıları-, Afgan at satıcıları, Türkmen tüccarlar, Mekke yolundaki hacılar, Kuzey Afrika'daki şeyhler, Karadeniz kıyılarındaki geziciler, Moğollar, Hindu fakirleri, körfezdeki Yunan tüccarlar ve keza şifreli mesajlar gönderen saygın konsoloslar. Hepsi aynı şeyi anlattı. Şark bir vahiy bekliyor. Bu vaat edilmiş bir vahiy… Almanlar bunu biliyorlar ve işte bu kartla oynayıp tüm dünyayı şaşkına çevirecekler".[559]

Almanya'nın Afrika'ya yönelik İslâm politikasını belirleyerek cihad propagandası noktasında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmak üzere Teşkilât-ı Mahsûsa'yla ortak çalışmalar yürüten NFO, faaliyetlerini sürdürürken bünyesinde çok sayıda Türk, Arap,

---

[557] Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", **Tarih Dergisi**, s. 53, (2011): 213- 217, 226- 228, 230- 238; Kon, **age**, 52- 75. Almanların Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika'daki *"kutsal savaş"* çağrısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. William Deakin, **Imperial Germany and the 'Holy War' in Africa, 1914- 1918**, (Leeds: University of Leeds, 1986).

[558] McMeekin, **age**, 180; Ahmed K. Al- Rawi, "John Buchan's British- Designed Jihad in Greenmantle", **Jihad and Islam in World War I**: 336. İlgili makalenin Türkçesi için bkz. Ahmed K. Al- Rawı, "Greenmantle'da John Buchan'ın İngiliz- Tasarımı Cihadı", **Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam:** 291- 307.

[559] McMeekin, **age**, 178.

Mısırlı ve Arap personel barındırmıştır. Araplara ve Afrika'ya yönelik propaganda faaliyetleri için Cezayirli Yarbay Hacı Abdullah (Rabah Bukabuya), Şeyh Ahmed Wali, Dr. Hamza, Dr. Enani, Dr. Mansur Rıfat, Salem Gurdschi gibi uzman isimler NFO personeli olarak görev yapmaktalardı. Ayrıca NFO içerisinde görev almış olan Müslüman ve doğulu isimlere baktığımızda söz konusu isimlerin İslâm Dünyası'ndaki önemli politik simalar olduklarını ve büyük çoğunluğunun adeta bir "ikiz görev" gibi Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev yapmış olduklarını da ifade edebiliriz. Örneğin Osmanlı Devleti adına faaliyet gösterirken NFO'yla birlikte çalışan Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları arasında Şeyh Salih Şerif et- Tunusî[560], Mısırlı Abdülaziz Çaviş, Hizbu'l Vatani'nin lideri Muhammed Ferid, Mısır eski Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa, Ali Şemsi ve Mustafa Fehmi Bey gibi isimler mevcuttu.[561]

Almanların Kuzey ve Doğu Afrika'daki etkinliklerini artırabilmek adına Mısırlı milliyetçilerle temasa geçmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan daha önce başlamıştı. Örneğin Mısırlı milliyetçilerin lideri Muhammed Ferid, 1910 sonbaharında Berlin'i ziyaret ettiğinde, Alman makamları tarafından iş birliğine ikna edilmek için oldukça sıcak bir şekilde karşılanmıştı. Almanlarla Mısırlı milliyetçiler arasındaki ilişkiler uzun bir süre boyunca devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte de en üst seviyeye ulaşmıştır. Mısırlı milliyetçiler arasında İngiliz sömürgeciliği karşıtı duyguların ciddi anlamda yayılmış olması, Almanya'nın İslâm politikasına daha da eğilmesine yol açmaktaydı. Ayrıca İngilizlerin nüfuzunu kırmak isteyen Almanlar için Mısırlı milliyetçiler doğal bir müttefik hâlini almışlardı. Zaten Mısırlı milliyetçilerin çoğunun İstanbul'da sürgünde bulunması da Almanlar için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi.[562] İstanbul'da bulunan Afrikalı asıllı milliyetçiler; İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürge bölgelerinde yaşamış önemli bir entelektüel grubu teşkil ediyorlardı. Osmanlı Devleti'de bu entelektüel zümreden İslâm birliği politikası adına

[560] Şeyh Salih Şerif et- Tunusî, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden bir tanesi olmasının yanı sıra 1911- 1912 yıllarında Trablusgarp Savaşı'na da katılmıştır. Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı (1911- 12) ve Türk Subayları**, (Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979), 21. Şeyh Tunusî, Trablusgarp'a Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerden bir tanesi hâline gelecek Kuşçubaşı Eşref Bey ve Cezayirli Emir Ali Paşa ile birlikte gitmiştir. Cemal Kutay, **Trablus-Garb'de Bir Avuç Kahraman**, (İstanbul: Tarih Yayınları, 1963), 105, 109; Nevzat Kösoğlu, **Şehit Enver Paşa**, 3. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 106, 7 numaralı dipnot; Ahmet Efe, **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, 2.bs. (İstanbul: Bengi Yayınları, 2010), 62. Şeyh Tunusî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Heine, "Sâlih ash-Sharîf at-Tûnisî, a North African Nationalist in Berlin during the First World War", **Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée**, c. 33, (1982): 89-95.

[561] Kon, **age**, 79- 82, 92- 93.

[562] Raouf Abbas Hamed, "Germany and the Egyptian Nationalist Movement 1882- 1918", **Die Welt des Islams**, c. 28, s. 1/ 4, (1988): 16- 18; Dumlupınar, **age**, 148- 153.

faydalanmak için kendilerine Teşkilât-ı Mahsûsa'da çeşitli görevler vermişti.[563] Bu anlamda Osmanlı Devleti tarafından Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevlendirilen Afrika ülkelerine mensup milliyetçiler, Almanya'ya görevlendirmeyle gittiklerinde NFO bünyesinde de görev almışlardır.[564]

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar, Teşkilât-ı Mahsûsa adına özellikle Mısır ve Sudan'ı ayaklandırmak için görevlendirilmiş olan Hizbu'l Vatani'nin lideri Muhammed Ferid'e açık destek vereceklerini vaat etmişlerdir. Böylece Almanlar ve Osmanlı Devleti tarafından askerî ve maddî destek sağlanacak olan İngiliz karşıtı hareketler, Mısır ve Sudan'da isyanlara sebep olacaktı. İttihatçılarla sıkı bir ilişkisi olan Muhammed Ferid, Aralık 1914'te Viyana'da Almanlarla görüşmeye başlamıştı. Mısır ve Sudan'ı İngiliz işgalinden kurtarmak için harekete geçen Ferid, Mısır halkının milliyetçi harekete katılacağını ve Sudanlıların da İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadeleye dâhil olacağını ön görmekteydi. 1915'ten itibaren İstanbul ve Avrupa arasında sürekli olarak seyahat etmeye başlayan Ferid, Mayıs 1915'te Berin'e gitmiş ve burada Alman devlet adamlarıyla çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Almanlara ait bir propaganda misyonunun Suriye'ye yönelik çeşitli komplolar içerisine girişecek olması ve buradan Mısır'a hareketle bölgedeki Arapları ayaklandırmak için girişimlerde bulunması için Max von Oppenheim[565] tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Ayrıca 22 Mayıs 1916'ta Mısır'da yerel bir hükûmet kurulması gerektiği yönünde karar alan Almanlar, bu konuda Ferid'i de bilgilendirmişlerdi. Fakat Süveyş'e yönelik Kanal Harekâtının başarısızlığa uğraması İngilizlere karşı yürütülecek propaganda faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Fakat buna rağmen Ferid, Türk-Alman ittifakının İngiliz karşıtı propagandayı yürütmek için faaliyetleri devam ettirmeleri gerektiğinin de altını çizmekteydi. Her ne kadar Teşkilât-ı Mahsûsa ve NFO tarafından Mısırlı milliyetçilere yönelik birtakım girişimlerde bulunulsa da Sina Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin Mısır ile doğrudan bir bağlantısı kalmadığı için bu durum Mısır merkezli Türk-Alman girişimlerini zora sokmuştur. Ayrıca Almanların da savaş cephelerinde farklı önceliklerinin olması İngiliz karşıtı milliyetçi grupların yeteri kadar desteklenememesine yol açmıştır. Nitekim Türk-Alman ittifakı arasındaki siyasî nüfuz

[563] Mertoğlu, **age**, 170- 175.
[564] Kon, **age**, 79- 82, 92- 93.
[565] Oppenheim hakkında bkz. Lionel Gossman, **The Passion of Max von Oppenheim, Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler**, (Cambridge: Open Book Publishers, 2013).

mücadelesi Arapların tercihlerinin değişmesine yol açmış ve bu durum İngilizlerin elini güçlendirmiştir.[566]

Hizbu'l Vatanî'nin lideri Muhammed Ferid'in yanı sıra Abdülmelik Hamza ve Abdurrahman Azzam gibi Mısır milliyetçilerinin önemli isimlerini Berlin'e davet ederek çeşitli toplantılar düzenlemiş olan Almanlar, bu isimler üzerinden Mısır ve Trablusgarp gibi bölgelerde ayaklanmalar çıkarmayı hedefliyorlardı. Almanların Kuzey Afrika'da faydalanmak istedikleri Azzam, Osmanlı Devleti'ne büyük bir bağlılık duymakla birlikte 1911- 1912 Trablusgarp Savaşı'na da katılmıştı. Kuzey Afrika'yı oldukça yakından tanımakta olan Azzam[567], Trablusgarp'tan bir Alman

[566] İlgili olarak bkz. Dumlupınar, **age**, 146- 153. Teşkilât-ı Mahsûsa ile Almanlar arasında özellikle Afrika ve Arap Yarımadası özelinde ciddi anlamda örtülü bir rekabet olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevlendirilen Türk yanlısı Arap ve Afrikalı liderler, Almanlar tarafından kontrol altında tutulmak istenmiştir. Almanlar, Pan- İslamizm propagandası yürütürken bu isimlerden kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmak istemelerinin yanı sıra İngilizlere karşı mücadelede önem taşıyan söz konusu şahısları tabiri caizse Osmanlı Devleti'ne kaptırmak istememişlerdir. Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev alan söz konusu liderler ise Almanya'dan siyasî ve ekonomik destek almalarına rağmen bunu İngilizlere karşı mücadelede kendi yararlarına kullanabilecekleri bir durum olarak görmüşler ve Osmanlı Devlet ile İttihatçı arkadaşlarına olan bağlılıklarını hiçbir zaman yitirmemişlerdir. (Abdullah Muradoğlu, "Enver Paşa: Son ana kadar İttihad-ı İslam", **Yeni Şafak**, 23.11.2005). Savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne ve İslâm birliğine bağlı kalan milliyetçi- İslâmcı liderler, Enver Paşa tarafından büyük sevgi ve saygı görmüşlerdir. Örneğin Almanlar, Muhammed Ferid'i önemli bir şahıs olması sebebiyle İngilizlere karşı mücadele noktasında kendi çıkarları için kullanmak isterlerken Muhammed Ferid, Osmanlı Devleti'nden yana tavır alarak Almanların *"sinsi"* planlarının bir parçası olmayı reddetmiş ve Almanya'nın Pan- İslâmcı çabaları ile Ortadoğu'daki etki ve nüfuz alanlarını genişletmek için izledikleri siyasetle ilgili olarak Talat Paşa'yı uyarmıştır. (Hamed, **age**, 20- 24). Zaten Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'daki örtülü Türk- Alman rekabeti bir süre sonra açığa çıkmıştır. Örneğin Almanların Trablusgarp'taki konsolosları İhtiyat Yüzbaşı Dr. Otto- Felix Mannesmann, Şeyh Senûsî'yle görüşmeler yürüterek; Senûsîleri, Osmanlı'dan ziyade Almanların amaçlarına uygun bir şekilde kullanmak istemiş ve bu amaçla bölgedeki aşiretlere yüklü miktarda para dağıtmıştır. Hatta Şeyh Senûsî'de, Mannesmann'ın telkinleri doğrultusunda bir aralık Osmanlı Devleti'ne karşı Alman siyasetine meyletmiştir. Mannesmann, Kasım 1915'te Şeyh Senûsî'nin yanından ayrılmış ve 10 Nisan 1916'da Trablusgarp'ta öldürülürmüştür. Mannesmann'ın üzerindekiler bir tutanak tutularak daha sonradan Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa'ya teslim edilmiştir (Tetik, **age**, c. 1, 125, 129, 135-136). Genellikle "Alman hayranı" olarak nitelendirilen ve kişisel ihtirasları sebebiyle Türkiye'yi hayranı olduğu Almanya ile birlikte savaşa sokarak devletin yıkılmasının müsebbibi olan isimlerden bir tanesi olarak gösterilen Enver Paşa, İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele ederken aynı zamanda Alman nüfuzuna karşı da mücadele edilmesi gerektiğinin farkındadır. Almanların, Türkiye'ye yönelik planlarının İtilâf Devletleri'nden çokta farklı olmadığını düşünen Enver Paşa; İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalama planları karşısında Almanya'yı "mecburî bir müttefik" olarak kabul etmiş ve savaştaki birlikteliği de "zoraki bir ittifak" olarak değerlendirmiştir. Almanya'nın maddî imkânlarından devletin lehine istifade etmeye çalışan Enver Paşa'nın, Afrika'daki Alman siyaseti ile ilgili gereken tedbirleri de almış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp'ta bulunan ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa'nın emrinde görev yapan Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu Teğmen İhsan [Aksoley], Enver Paşa'nın; Alman nüfuzunun Kuzey Afrika'ya yerleşmesini istemediğine dair İstanbul'dan göndermiş olduğu bir şifreli telgrafa işaret ederek Afrika Grupları Komutanlığı'nın mıntıkasına tek bir Alman neferinin dahi girmemesi yönünde bir emir verdiğini belirtmektedir. Yusuf Gedikli, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2009), 96- 97; İhsan Aksoley, **Teşkilat-ı Mahsusa**, 2.bs. yay. haz. Mehmet Hastaş, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 77- 78.

[567] 1894'te Mısır'da dünyaya gelen Abdurrahman Azzam, eğitimini tamamlamak için Londra'ya gitmiştir. 1911- 1912 Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti safında gönüllü olarak İtalyanlara

denizaltısına binerek önce Avusturya'nın Pola limanına oradan da Mayıs 1918'de Berlin'e ulaşmıştır. Azzam, Muhammed Ferid'le temasa geçerek Mısırlı milliyetçilerin ve Trablusgarplı direnişçilerin desteklenmesi için faaliyet göstermiş ve sürdürülecek temaslar doğrultusunda Trablusgarp'tan Sudan'a kadar ayaklanmalar çıkarmayı en azından İngiliz sömürgeciliğine karşı propaganda yürütmeyi amaçlamıştır. Fakat iç cephedeki gelişmeler buna fırsat vermemiş, Osmanlı Devleti'nin ve Almanların askerî anlamda İtilâf Devletleri karşısındaki geri çekilişinin engellenememesi bütün bu planları sonuçsuz bırakmıştır.[568]

İslâm Dünyası'yla sıkı bir dayanışma içerisine girmiş gibi görünen Almanlar, kendi siyasî ve askerî amaçları doğrultusunda Afrikalı Müslümanlar arasında propaganda yapıyorlar ve böylece Pan- İslâmist amaçlarını meşru bir zemine oturtmaya çalışıyorlardı. Afrika'daki Pan- İslâmcı akımlara destek veren Almanlar, direnişçileri İtilâf Devletleri'ne karşı savaşa teşvik etmek için adeta seferber olmuşlardı. Çünkü Almanların elindeki Pan- İslâmzim silahı, İtilâf Devletleri için "potansiyel bir tehdit" oluşturmaktaydı. Çünkü İtilâf Devletleri'nin sömürgesi altında yaşayan Afrikalı Müslümanlar, İngilizler ve Fransızların en hassas noktaları olarak kabul görmekteydi. Bu durumu iyi bilen ve olabildiğince kullanmaya çalışan Almanlar da Doğu Afrika'daki sömürge karşıtı hareketler arasında bu "siyasal savaş aracı" vasıtasıyla Osmanlı Devleti'yle müttefik olmanın da avantajlarını kullanmayı düşünüyorlardı. Bu sayede Doğu Afrika Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı ajite ederek onları kutsal savaşa çağırmayı hedefliyorlardı.[569]

---

karşı savaşan Azzam, İkinci Balkan Savaşı sırasında Enver Paşa'yla tanışarak Edirne'nin geri alınması sırasında mücadele etmiş ve önemli hizmetleri dolayısıyla askerî nişanla taltif edilmiştir. 1915'te Osmanlı Devleti tarafından Trablusgarp'a gönderilen Azzam, burada Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa'nın siyasî müşaviri olarak çalışmış ve daha sonradan Libya Kralı olacak I. İdris ve Ömer Muhtar gibi isimlerle sağlam dostluklar kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Afrika Grupları Komutanlığı'nın emrinde çalışmış olan Azzam, zaman zaman silah temin etmek amacıyla İstanbul ve Berlin'e gidip gelmiş ve buralarda çeşitli temaslar da bulunmuştur. Bu sebeple İngilizler tarafından Mısır'a girmesi yasaklanan Azzam, İtalyanlar tarafından da idama mahkûm edilmiştir. 1918'de savaşın sona ermesinden ardından Türklerin bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte kurulmasına destek verdikleri Trablusgarp Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer almış olan Azzam daha sonra ise Arap Birliği'nin kurucu genel sekreteri olmuştur. (Fuat Günel, "Abdurrahman Azzâm", **TDVİA**, c. 4, (1991): 351- 352.

[568] Hamed, **age**, 19- 24.

[569] Motadel, **age**, 9-10, 12-16, 19, 21-27, 32-79, 80,86, 110-111, 143-144, 148,554, 558. Almanya tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı sürdürülen İslâm politikası ve propagandası; İkinci Dünya Savaşı'nda da devam ettirilmiştir. Bu noktada Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev almış ve Almanlarla birlikte çalışmış isimlerden bazılarının İkinci Dünya Savaşı'nda da Almanlarla ortak çalışmayı sürdürdüğünü ifade edebiliriz. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslâm politikasını şekillendiren isimlerde, Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle yakından çalışmış olan tecrübeli Alman istihbaratçılarıdır. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların safında

Almanların cihad propagandasının bir ayağını da Müslüman esir kampları oluşturmaktadır. İtilâf Devletleri saflarında savaşırken Almanlar tarafından esir alınan Müslüman askerlerin İttifak Devletleri safına kazandırılması gerekmekteydi. Bu bağlamda NFO'nun önde gelen isimlerinden Oppenheim; İtilâf Devletleri safında savaşırken Almanlara esir düşen Müslüman sömürge askerlerine yönelik propaganda faaliyetleri yürütülmesi ve bu isimlerin rehabilite edilerek Türk-Alman saflarına kazandırılması gerektiğinin altını çizmişti.[570] Oppenheim, Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği cihad-ı ekberin; Halife'nin siyasî ve dinî karizmasıyla birleştirilerek Doğu Afrika Müslümanları arasında bir karşılık bulacağını düşünüyordu. Aynı zamanda Kuzey ve Doğu Afrika'daki yerel direniş hareketlerinin bir tür "İslam kardeşliği" etrafında birleştirilmesi gerektiğini düşünen Oppehheim, Pan-İslâmist hareketleri mobilize ederek İtilâf Devletleri'nin cephe gerisinde yıpratılmasını planlamıştı.[571] Almanlara esir düşen ve kamplara sevk edilen Müslüman askerler arasında yürütülecek olan propaganda eğer işe yararsa bu durum Müslümanların ayaklanması için bir tür işaret fişeği olabilirdi.[572] Almanlar tarafından bu amaçla Müslüman askerler için diğer kamplardan ayrı olarak Berlin'in güneyinde bulunan Zossen ve Wünsdorf'ta, Halbmondlager (Hilal) ve Weinberglager isminde esir kampları oluşturulmuştur.[573] İtilâf Devletleri'nden esir alınan Fas, Cezayir, Tunus gibi değişik bölgelere mensup Afrikalı Müslüman askerler, Almanya'nın İslâm politikası doğrultusunda bu kamplarda propagandaya tabi tutulmuş ve böylece saf değiştirmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.[574]

İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı savaştırılan Müslüman askerî birlikler hakkında bkz. M. Sami Sert, **Hitler'in Müslüman Askerleri**, (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2012).

[570] Kon, **age**, 216, 236, 238- 239. Oppenheim'in cihad propagandası hakkında bkz. Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung Islamischer Gebiete 1914 und 1940", **Sozial.Geschichte**, c. 19, s. 3, (2004): 28- 59.

[571] Lüdke, **age**, 76- 77.

[572] Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından…": 216, 236, 238- 239. Ayrıca bkz. Florence Waters, "Germany's grand First World War jihad experiment", **The Telgraph**, 10.08.2014, https://www.telegraph.co.uk/culture/museums/11022199/Germanys-Grand-WW1-Jihad-Experiment.html [30.04.2019].

[573] Ayrıntılı bilgi için bkz. Martın Gussone, "Architectural Jihad: The "Halbmondlager" Mosque of Wünsdorf as an Instrument of Propaganda", **Jihad and Islam in World War I**: 179- 221. İlgili makalenin Türkçesi için ayrıca bkz. Martın Gussone, "Mimari Cihat: Bir Propaganda Aracı Olarak Wünsdorf "Halbmondlager" Camii", **Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat ve İslam:** 145- 186.

574 Kon, **age**, 113- 120, 122- 146. Söz konusu kamplardaki propaganda faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Vahdet Keleşyılmaz, "Enver Paşa'ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 20, s. 31, (2000): 185- 191; Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilât-ı Mahsûsa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", **Türkiye Günlüğü**, s. 133, (2018): 78- 89.

Almanların İtilâf Devletleri safında savaşırken esir aldıkları Müslüman askerlere yönelik rehabilite ve propaganda faaliyetlerine Teşkilât-ı Mahsûsa da önemli ölçüde destek vermiştir. Osmanlı Devleti'nin oldukça önemli politik simaları ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önde gelen isimleri Umûr-ı Şarkıyye Dairesi başkanı Ali Başhamba tarafından Almanya'ya gönderilmiş ve cihad propagandası merkezli faaliyetlerde bilfiil yer almışlardır.[575] Almanya'daki Müslüman esir kamplarını Teşkilât-ı Mahsûsa adına ziyaret eden Afrika asıllı Osmanlı görevlileri arasında oldukça önemli isimler mevcuttur. Bu isimleri Mısır'ın eski Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa, Hizbu'l Vatani'nin lideri Muhammed Ferid[576], Mısırlı Dr. Ali el- İnani, Mısırlı okutman Ahmed Wali, Tunuslu Şeyh Muhammed el- Hıdır Hüseyin[577], Tunuslu Muhammed el- Beşir Zerruk

[575] Cihad-ı ekber propagandası noktasında da Almanlar ile hemen her yerde ve cephede olduğu gibi çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa ile NFO arasında yaşanan anlaşmazlıklar aslında İslâm dünyasına yönelik siyasî bir hakimiyet mücadelesi olarak değerlendirilebilir. İlgili olarak bkz. (Kon, **age**, 168- 169). Oppenheim, İslâm Dünyası ile ilgili kaleme aldığı memorandumda; Afrika Müslümanları arasında Avrupa sömürgeciliğine karşı çeşitli tepkilerin olduğunu ve bunun hem Türkler hem de Almanlar için *"sömürgecilerin İslam düşmanı olduğu retoriği ile beslenerek"* İttifak Devletleri lehinde kullanılması için sistematik bir şekilde kurgulanması gerektiği, cihad propagandasının etkili bir şekilde sürdürülebilirse başarılı olunacağını ayrıca Almanların, Araplar ve Afrikalılar üzerine çalışan uzman ve şarkiyatçılarını Türklerden destek alarak seçmesi gerektiğini fakat söz konusu propaganda faaliyetlerinin Türkler ve Almanlar tarafından yürütülürken *"ana kontrolün"* Almanlar da olması gerektiğinin altını çizmiş olması cihad propagandası noktasındaki örtülü Türk- Alman siyasî rekabetinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. (Kol, **age**, 63- 65).

[576] Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Almanya'ya gönderilen Muhammed Ferid Bey'in Haziran 1916'da Lozan'da düzenlenecek Milliyetler Konferansı'na Mısırlı Müslümanları temsilen katılması kararlaştırılmıştır. (Tetik, **age**, c. 1, 194- 195, 199- 200). Muhammed Ferid Bey, hatıralarında Teşkilât-ı Mahsûsa başkanlığı yapmış olan Süleyman Askerî Bey ve Ali Başhamba gibi isimlerin yanı sıra Enver ve Talat Paşalarla da birçok kez görüştüğünü belirtmiş ve Teşkilât-ı Mahsûsa'yla olan temaslarına da yer vermiştir. Ayrıca hâtıratının büyük bir bölümünde savaş sırasında Avrupa'da yürüttüğü önemli temaslara da değinmiştir. İlgili olarak bkz. (Muhammed Ferid, **age**, 205- 524).

[577] Tunus'taki Fransız sömürgeciliğine karşı mücadelenin önemli isimlerinden bir tanesi olan Şeyh Hüseyin, meşhur Zeytuniye Medresesi'nden yetişmiştir. Gençliğinde edebiyat dergileri çıkaran ve kadılık yapan Şeyh Hüseyin, sömürge karşıtı vaazları sebebiyle Fransızların tepkisini üzerine çekmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan sömürgeciliğine karşı Osmanlı Devleti'ni ve Trablusgarplı yerel direnişçileri destekleyen Şeyh Hüseyin, yetiştiği Zeytuniye Medresesi'nde müderrislik yapmış fakat bir süre sonra Fransızlar tarafından sıkı takip altına alındığı için Suriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek İttihatçılarla önemli temaslar kuran Şeyh Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı başladığında Enver Paşa'dan büyük hürmet görmüş ve Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev alarak Almanya'ya gönderilmiştir. Ali Cum'a, "Muhammed Hıdır Hüseyin", **TDVİA**, c. 30, (2005): 540.

es- Susî, Tunuslu Şeyh Salih eş- Şerif et- Tunusî[578], Cezayirli Emir Ali Paşa[579], Cezayirli Rabah Bakubaya[580] ve Faslı Ebu'l Arabî[581] şeklinde sıralayabiliriz.[582]

Almanlar İslâm politikaları bağlamında Afrika'daki yerel güçleri harekete geçirmek için Bingazi'deki Senûsîler, Mısır Hıdivi ile Mısırlı milliyetçiler, Tunus Beyi ile Fas ve Zanzibar Sultanları gibi isimlerle temasa geçmeye çalışıyor ve söz konusu isimleri İtilâf Devletleri'ne karşı ayaklanmaya teşvik ediyordu.[583] Ayrıca bu bağlamda Mısır'daki Arap Bedevilerini, Bingazi'deki Senûsîleri, Sudan ve Yemenlileri de silahlandırmayı planlıyorlardı.[584] Almanların Trablusgarp'taki konsolosları

---

[578] Şeyh Tunusî'nin Teşkilât-ı Mahsûsa ya da diğer adıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından Almanya'ya gönderildiği Harbiye Nezareti kayıtlarında da yer almaktadır. (Tetik, **age**, c. 1, 184). Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden bir tanesi olan Şeyh Tunusî'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından görevlendirildiği Almanya ve Necid seyahatlerinde kendisine eşlik eden isimlerden bir tanesi de İstiklâl Marşı şairimiz Mehmed Akif [Ersoy]'tir. (Kadir Kon, "1. Dünya Savaşı'nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif'in Almanya Seyahati", **Toplumsal Tarih**, s. 217, (2012): 84- 90; Kadir Kon, "Milli Şair 'Aslında' Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?", **Derin Tarih,** s. 51, (2016): 68- 77). Ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Arap masasında görevli olan Şeyh Tunusî'nin, savaş yıllarında Mehmed Akif [Ersoy] ile birlikte Beyrut'ta da çalışmış olduğu öne sürülmektedir. Ergun Hiçyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Mit'e**, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1990), 16; Ergun Hiçyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**, 3. bs. (İstanbul: Kamer Yayınları, 1996), 50; Demirel, **age**, 57, 78.

[579] Cezayir'de Fransız sömürgeciliğine karşı mücadelenin sembol ismi Emir Abdülkadir'in oğlu olan Emir Ali Paşa, Trablusgarp Savaşı'na katılan önemli isimlerden bir tanesidir. Şeyh Tunusî, daha sonradan Enver Paşa'nın başyaveri olan İzmitli Süvari Binbaşısı Mümtaz ve Kuşçubaşı Eşref Beyler ile birlikte Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçen Emir Ali Paşa, Stoddard'a göre Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olmakla birlikte aynı zamanda Osmanlı Devleti Mebusan Meclisi'nin de ikinci başkanıdır. (Stoddard, **age**, 60, 79, 161). Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Cezayir'de yürüttüğü İslam birliği propagandasının en önemli isimlerinden bir tanesi olan Emir Ali (Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 67- 68), 1915'te Almanya'ya gönderilmiş ve Zossen'deki esir kampında propaganda faaliyetlerine katılmıştır. Augustin Bernard, **L' Effort de L'Afrique du Nord**, (Paris: Bibliotheque Royale, 1916), 14- 17; Landau, **age**, 130- 131; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 68- 69; Demir, Aydın, **age**, 183. Teşkilât-ı Mahsûsa adına İslâm birliği propagandası yürüten isimlerden bir tanesi olan Emir Ali, bir Alman uçağına binerek gerek Doğu gerek ise Batı cephelerinde cihada dair el ilânları da dağıtmıştır. (Kon, **age**, 127).

[580] Fransız ordusunda savaşırken Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısı üzerine birliğinden firar ederek beraberindeki 70 Müslüman askeriyle birlikte Almanların safına geçen Cezayirli Yarbay Hacı Abdullah'ın gerçek adı Rabah Bukabuya'dır. İslâm birliğinin önde gelen savunucularından bir tanesi olan Yarbay Bukabuya, 1 Kasım 1915'ten itibaren NFO'da görevlendirilmiştir. Cihad propagandası amacıyla NFO için Fransızca propaganda broşürleri ve el ilânları kaleme alarak konferanslar veren Bukabuya, Almanlar tarafından propaganda amacıyla çıkarılan el- Cihad isimli gazetenin sorumlularından bir tanesi olmakla birlikte Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan el- Adl ve Hilal isimli gazetelerde de makaleler yayınlamıştır. (Kon, **age**, 105, 124, 126, 163, 165, 168, 171, 175, 212). Cezayirli Abdullah'ın Kuzey Afrika Müslümanlarını cihada teşvik için kaleme aldığı broşürlerden bir tanesi "Les Musulmans de l'Afrique du Nord et le Djihad" (Kuzey Afrikalı Müslümanlar ve Cihad)'tır. Bu kitapçık, Almanlar tarafından Afrikalı Müslüman askerler arasında propaganda amacıyla dağıtılmıştır. (Demir, Aydın, **age**, 111, 118).

[581] Faslı Ebu'l Arabî, Zossen'deki Halbmondlager (Hilal) kampında Şeyh Tunusî ve Cezayirli Emir Ali Paşa'yla birlikte görev yapmış olan isimlerden bir tanesidir. (Kon, **age**, 202).

[582] Kon, **age**, 119- 120, 126-137, 161-163, 165, 171, 177, 188.

[583] Pesek, **age,** 8- 10. Almanya'nın Kuzey Afrika'ya yönelik İslâm politikası hakkında bkz. Mounir Fendri, "Le Maghreb et l'Islam dans la stratégie de l'Allemagne en 1914", **Hespéris-Tamuda**, c. 54, s. 1, (2018): 107- 126.

[584] Kılıç, **age**, 125, 130-131, 135, 137- 138.

Mannesmann, Ağustos 1914'ten itibaren bu amaçlar doğrultusunda çalışmaya başlamıştı. Bingazi'deki Senûsîlerle temasa geçen Mannesmann, bölgedeki yerel güçlerle kurduğu irtibat doğrultusunda aşiret ve kabilelere maddî destek sözü vermiş ve onları Kuzey Afrika'yla Doğu Afrika'da ayaklanmaya teşvik etmiştir.[585] Bunun için Dr. Mannesmann vasıtasıyla Şeyh Senûsî ve Emir Abdülkadir el- Cezayiri'nin torunlarından Emir Said'le irtibata geçen Almanlar, bölge Müslümanlarının ileri gelen isimlerini kazanmaya çalışıyorlardı.[586] Şeyh Senûsî liderliğindeki Senûsîlerin Türklere destek vererek Mısır'a saldırması; Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı İngilizlerden geri alması ve Türk-Alman ittifakının Doğu Afrika'ya yönelik örtülü faaliyetleri için oldukça önemli bir avantaj sağlayacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısının bir parçası olan ve Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından yürütülen İslâm birliği doğrultusundaki propaganda kampanyasından Almanlar da ciddi anlamda fayda sağlamış olacaklardı. [587]

İtilâf Devletleri'nin Afrika'daki sömürgelerinde isyanlar çıkartılabilirse Almanya'nın askerî hareket kabiliyeti daha geniş bir alana yayılacak ve İtilâf Devletleri'nin Avrupa'daki savaş gücü azaltılacaktı. Sina Yarımadası üzerinde Süveyş'i zorlayan Türkler; eğer Mısır'ı zapt edebilir ve aynı zamanda Sudan'da destekledikleri isyan hareketleri de başarıya ulaşırsa Mısır'dan başlayarak Sudan'a yayılan Nil Vadisi'nin kontrolü Türk-Alman ittifakının eline geçecek ve böylelikle Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Arap Yarımadası'na uzanan kolları adeta kesilmiş olacaktı. Nitekim bunun sonucunda Türk-Alman ittifakının askerî hareket ve siyasî etki alanı Afrika Boynuzundan, Alman Doğu Afrika'sına kadar uzanmış olacaktı.[588] Ama bunun için Sina'da İngilizlere saldıran Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri ve Cemal Paşa komutasındaki Osmanlı IV. Ordusu'nun İttifak Devletleri tarafından desteklenmesi şarttı. Bu sebeple Birinci Kanal Seferi'ne Almanların yanı sıra Macarlardan kurulu askerî birlikler de katılmış ve Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerine yardımcı olmuşlardır.[589]

---

[585] Kurtcephe, **age**, 250, 252; McKale, **age**, 51, 146, 148- 149, 151; McMeekin, **age**, 180; Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri…**, 172- 173; Tetik, age, c: 1, 125, 129, 135- 136; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 360.

[586] Kılıç, **age**, 125,135.

[587] Çelik, **age**, 157; İnal, **age**, 626, 632.

[588] Çelik, **age**, 157; İnal, **age**, 626, 632.

[589] F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar Birliklerinin Türk Ordusuna Katkıları Çerçevesinde Kanal, Sina ve Filistin Cephelerine İlişkin Askeri, Taktik ve Stratejik Yaklaşımlar", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, 03- 05 Kasım 2014, Budapeşte, yay. haz. Aynur

3.3.1. Süveyş Kanalı'na Yönelik Mısır Merkezli Girişimler

Almanların Afrika'ya yönelik Pan- İslâmcı politikaları noktasında en önemli hedefleri Osmanlı IV. Ordusu'nun Mısır'a saldırması olmuştur. Mısır'a yapılacak taarruzla birlikte İngilizlerin Mısır ve Hindistan gibi en önemli iki sömürgesinden mahrum bırakılması için Mısır-Hindistan yolunun kesilmesi planlanmaktaydı. Bu sayede İngilizlerin hem Mısır hem de Hindistan'daki sömürgelerinden Avrupa cephelerine takviye kuvvet kaydırmaları engellenecekti. Dolayısıyla Mısır'a yönelik taarruz hareketleri Afrika Müslümanlarının isyanıyla desteklenebilirse başarıya ulaşabilirdi.[590] Bu sebeple Osmanlı ordusunun Mısır'a yönelik askerî harekâtı sırasında İngilizlerin "arka bahçesi" olarak nitelendirilen Doğu Afrika'da yeteri kadar karışıklık çıkartılması gerekliydi. Eğer Türk-Alman kuvvetleri "Mısır'ın arka bahçesinde yeteri kadar sorun yaratırsa", İngiliz birlikleri Doğu Afrika'ya kaydırılacak böylece Süveyş Kanalı, Türk-Alman ittifakının kontrolü altına alınacaktı.[591]

Almanlar Mısır'a yönelik faaliyetleri noktasında ilk olarak Teğmen Robert Mors isimli bir casuslarını Kuzey Afrika'ya göndermişlerdir. Süveyş Kanalı'na yönelik çeşitli eylemlere girişecek olan Mors aynı zamanda Mısır ve Sudanlı Müslümanları isyana sürüklemeye çalışacaktı. Mısır'a yönelik eylemler noktasında Enver Paşa'yla da anlaşma sağlamış olan Almanlar; Türk veya Mısırlı subaylardan oluşacak 10- 15 kişilik müfrezeler kurarak karakollara baskın yapılmasını, demir yolları ile telgraf istasyonlarına sabotajlar düzenlenmesini, kanaldaki gemilere saldırılar gerçekleştirilmesini ve suikastlar düzenlenmesini kararlaştırmışlardı. Mısır ve Kuzey Afrika'ya yönelik gayri nizamî harp yürütecek müfrezeler, tek bir makamın emri altına girecek ve bölgeye dağılacaktı. Bu noktada Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı'ndan beri bildiği ve tanışık olduğu gruplarla çalışılacak ve yerel halka dağıtılarak gizlenen silahlar kullanıma hazır hâle getirilecekti. Mısır polis teşkilatına sızmayı başaran Teğmen Mors, savaş başladığında İstanbul'da bulunmaktaydı. Teğmen Mors, Teşkilât-ı Mahsûsa'yla ortak çalışma yürütmek ve Mısır'daki ordu ve polis kuvvetleri arasında İngilizlere karşı isyan çıkarmak adına görevlendirilmişti. Bu doğrultuda Mısır'da görevlendirilecek diğer Osmanlı casuslarıyla birlikte çalışması kararlaştırılmıştı. Süveyş Kanalını kullanıma kapatmak amacıyla çeşitli sabotaj

Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, (Ankara: ATAM Yayınları, 2015): 203- 207, 210- 214, 219, 222, 224, 226, 229- 230, 232.

[590] Çelik, **age**, 28- 38, 141- 142.

[591] McMeekin, **age**, 180.

faaliyetlerine girişecek olan Teğmen Mors, Süveyş Kanalı'nın en dar bölümlerinden birinde büyük bir gemiyi batırmayı deneyecekti. Alman istihbaratçı Dr. Curt Prüfer tarafından Mısırlı ajitörlerle birlikte 13 Eylül 1914'te İskenderiye'ye gönderilecek olan Teğmen Mors yanında çok sayıda dinamit, patlayıcı fünyeler, tahrip kalıpları ve propaganda beyannamelerini de götürecekti.[592]

İstanbul'daki Hotel Germania'ya yerleşerek 4 Eylül 1914'te Dr. Prüferle[593] görüşen Teğmen Mors, Teşkilât-ı Mahsûsa'yla da bağlantı kurmuştu.[594] 6 Eylül'de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden Ömer Fevzi [Mardin] ile görüşen Mors, Ömer Fevzi Bey'in kendisine "Mısır'ın durumunu ve ülkedeki yerli bir isyanda başarılı olup olamayacağını" sorduğunu belirmiştir. Ömer Fevzi Bey'den Mısır ve Sina Yarımada'sı dâhilindeki Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri hakkında bilgi alan Mors, Enver Paşa'yla da görüşerek kendisinden Mısır'da irtibata geçeceği bazı isimler almıştır.[595] Teğmen Mors'a Süveyş Kanalı'na yönelik görevinde yardımcı olacak bazı Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları da mevcuttu. Bunlardan en önemlisi de aslen Mısırlı bir subay olan Hamuda Efendi[596]'ydi.[597] Süveyş Kanalı'na yönelik sabotajlar düzenleyecek Türk-Alman misyonunun temel görevi aslında Süveyş Kanalı'nı kapatmak veya kullanılamaz hâle getirmekti. Böylece İngilizler Hindistan'dan takviye kuvvetleri Avrupa'ya sevk edemeyecek ve sömürge askerlerini taşıyan gemilerin Ümit Burnu'nu dolaşması gerekecekti. Mors ve Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarının

---

[592] Kılıç, **age**, 133- 135.

[593] Alman istihbaratçı Dr. Prüfer'in Teğmen Mors'la irtibatı hakkında bkz. Curt Prüfer, **Germany's Covert War in the Middle East: Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I**, ed. and trans. Kevin Morrow, (London: I.B. Tauris, 2018), 1- 2, 13- 16, 18, 20, 27, 31- 32, 40, 206, 221, 232, 240.

[594] Mors, ifadesinde İstanbul'da Ömer Fevzi Bey'in yanı sıra Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Süleyman Askerî Bey ile de görüştüğünü belirtmiştir. Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336: (315- 316), (322), (330), (333).

[595] Mors, Ömer Fevzi Bey'den Mısır'da irtibat kurabileceği ordu ve polis mensubu 50 kadar isim aldığını ifade etmiş ayrıca Enver Paşa'nın İngiliz ordusunda görev yapan Mısırlı subaylar arasında bazı casuslarının olduğunu da ima etmiştir. Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336: (316).

[596] Mors'un verdiği bilgilere göre; Ahmed Hamuda Efendi daha önce Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlara karşı savaşmıştır. İstanbul'dan Çanakkale'ye geçen ve burada altı gün kaldıktan sonra Yunanistan'ın Pire limanına giden Mors, Hamuda Efendi'yi burada gördüğünü ifade etmiş ve Hamuda Efendi'nin kendisini ziyaret ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Hamuda Efendi de patlayıcı yüklü bir çanta olduğunu ifade eden Mors, Hamuda Efendi'nin Şeyh Çaviş ve casuslarıyla da irtibatı olduğunu bildirmektedir. Mors, Pire'deki Alman konsolosluğunda Mehmed Ali isimli bir Türk casusuyla tanıştığını ve onunda kendisiyle birlikte Mısır'a hareket ettiğini belirtmiştir. Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336: (11- 12), (322), (326- 329), (333).

[597] Polat, **age**, 112- 117.

uygulamaya koyacağı plana göre; Sina Yarımadası'nda bulunan ve Arap Bedevilerden kurulu Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri kanal boyunca devriye atan İngiliz kuvvetlerine saldıracak ve bu sayede yardıma gelen kuvvetler sayesinde güvenlik noktasında bir zaaf açığa çıkacaktı. Bu sırada da Süveyş Kanalı'nda bulunan vapurlar ateşe verilecekti. Arap bir şeyh vasıtasıyla gerçekleştirilecek faaliyetlerden bir tanesi de 200 adam ve dinamitlerle "içme suyu kanalı ile Süveyş Kanalı arasındaki settin yok edilmesi" üzerine kurgulanmıştı. Müfrezenin başında bulunan ve ismi konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız söz konusu Arap şeyhi, bu işi yalnızca dört saat içerisinde bitirebileceğini vaat etmişti. Bunun üzerine Ömer Fevzi Bey'de bölgeye "binlerce kilo dinamit" göndereceğini ifade etmiştir. Fakat kanal civarında yürütülecek sabotaj faaliyetlerinin yanı sıra Teğmen Mors'a göre en önemli plan Süveyş Kanalı'nın tamamıyla kullanıma kapatılmasıydı. Buna göre "zengin bir Türk tarafından bağışlanan bir vapur İtalyan limanından İtalyan bayrağı altında tam dolu depo[598] olarak Port Said'e girecekti.

> *"Massowa" isminde olması muhtemel bu vapurun kaptanının eski bir Türk deniz subayı olduğunu" düşünülmekteydi. "Gemi kendisini batırmak için üç yolu deneyecekti. Birincisi bir İngiliz gemisine çarpmak, ikincisi bir İngiliz savaş gemisini provoke ederek kendisini batırtmak, üçüncüsü kendi kendini batırmaktı"*. Böylece kanalın en dar noktasında tam dolu bir yükle batacak olan bu gemi *"Kanal'ın geçişini uzun süre kapatacak ve belki bir infilak ile kullanılamaz hale getirecekti"*.[599]

Osmanlı subayların komutası altında bulunan ve içerisinde Alman subaylarının da yer aldığı Arap Bedevilerden kurulu Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri tarafından Süveyş Kanalı'na yönelik çeşitli sabotaj faaliyetleri düzenlense de Teğmen Mors'un Ekim 1914'te İngilizler tarafından İskenderiye'de yakalanarak tutuklanmasıyla birlikte savaş planları sekteye uğramıştır.[600] Mors, İngilizler tarafından yakalandığında üzerinden Süveyş Kanalı'na ait bir harita ve dinamitler çıkmıştı. Sıkı bir sorguya çekilen Mors verdiği ifadede söz konusu planların büyük bir bölümünü İngilizlere bildirmiştir. Fakat İngilizlere göre doğru veya yalan söylediği meçhuldü. Tutuklandığı

---

[598] Mors, söz konusu geminin çimento yüklü olacağını belirtmiştir. Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336: (319).

[599] Söz konusu bilgiler Roma Sefiri Nabi Bey tarafından 4 Nisan 1915'te Hariciye Nezareti'ne gönderilen bazı savaş planlarıyla da örtüşmektedir. Sokrat Atidekides ve *"bir otelde tutuklu bulunan Basri Bey'in İran bayraklı Tahran vapurunu"* Süveyş Kanalı'nda batırmak hatta Tiryeste'den torpil tedarik ederek Süveyş Kanalı'na dökmek için müracaat ettiklerine *"buna karşılık Osmanlı Devleti'nin takdir edeceği mükafata hazır"* olduklarını beyan etmişlerdir. (BOA., HR.SYS., nr. 2408/6 (Tarih: M.04.04.1915); Polat, **age**, 114).

[600] McMeekin, **age**, 180.

zaman üzerinden çıkan patlayıcıların sebebini soranlara *"patlayıcıların Hamuda Efendi için olduğunu ancak ne yapacağını bilmediğini"* söylemişti. Ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden Mısırlı Şeyh Abdülaziz Çaviş, Dr. Ahmed Fuad, Dr. Prüfer ve Hamuda Efendi "arasında bir sır olduğunu" düşündüğünü ifade eden Mors, Hamuda Efendi'nin açığa çıkmasına sebebiyet vermişti. "Hamuda Efendi'nin patlayıcıları bomba olarak kullanacağını düşündüğünü söyleyen Mors'a bunu nereden bildiği sorulduğunda bir hadiseyi anlatmaktaydı". İstanbul'da Hotel Germania'da kalırken Dr. Prüfer'in yanında Şeyh Çaviş'i gördüğünü ve bu iki ismin otel odasında otururken bomba yapımını anlatan tarifleri Arapça olarak çoğalttıklarını, kopya edilen bomba yapımı tarifinde "bomba yapımında kullanılan bileşenleri oluşturan kimyasallar ve sağ elinin altındaki köşede bir bomba taslağı" bulunduğunu ifade etmekteydi.[601] Mors, yakalandığında İngilizlere verdiği ifadede Hamuda Efendi'nin "Mısırlı bir subay" olduğunu belirtmesine rağmen Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faaliyetleriyle irtibatlı olup aslen Yemenli bir Şeyh olan Hamuda Efendi isminde birisi daha mevcuttur. Söz konusu ismin Mors'un ifadesinde belirttiği Hamuda Efendi olması muhtemeldir. Çünkü elimizdeki belgeler, Hamuda Efendi'nin bölgede oldukça etkin bir istihbaratçı olup önemli faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir.[602]

Şeyh Hamuda'nın başlangıçta Habeşistan'daki Baş Şehbender Mazhar Bey'le irtibat sağlamak için kullanılması düşünülmüştür. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa 26 Eylül 1915 tarihli telgrafına göre; Cibuti'deki Şeyh Hamuda, "veya buna mümasil mu'temed kimesnelerden istifade edilerek neticenin inbası ehemmiyetle müstelzemdir" denerek Şeyh Hamuda'dan istifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[603] Fakat Yemen Vilayetinden gönderilen bilgilere göre hakkında tahkikat yapılan Şeyh Hamuda'nın Mazhar Bey'le irtibat için kullanılması uygun görülmemiştir.[604] Hatta Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey tarafından San'a'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Kasım 1915 tarihli "Şeyh Hamuda ile ilgili yapılan tahkikatın sonucunu"na göre; 26 Eylül 1915'te Cibuti'de bulunan Şeyh Hamuda'nın aslen Hudeydeli olduğu ve daha önce Masavva'da Salim Muatar ile birlikte;

---

[601] Polat, **age**, 111- 117.
[602] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[603] BOA., DH.ŞFR., nr. 56/190 (Tarih: H.18.11.1333); BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 4/2 (Tarih: H.02.01.1334)
[604] BOA., DH.ŞFR., nr. 496/121 (Tarih: R.28.08.1331); BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 4/2 (Tarih: H.02.01.1334)

> "düşmanlarımıza casusluk etmekte olduğu icra edilen tahkikattan anlaşılmış ve bu mahiyetteki ademlerin muhabereye tavassutı memul-i faideden ziyade ahval ve menfaatimizi düşmana ifşa gibi mehazir-i adide tevessül etmesi derkar olup, zaten evvelce de bid'defeat arz olunduğu üzere Habeşistan Başşehbenderliğinin saye-i fehimanelerinde Afrika'dan, Haceriye Kaymakamlığı vasıtasıyla tesis-i muhabere edilmesine ve bu bâbda görülen bir çok mevakî ve müşkilâta rağmen el'an devam edile gelmekte bulunmuş olduğu" şeklinde çeşitli bilgiler verilmiştir.

Şeyh Hamuda ve beraberindeki isimlerin daha önce Cibuti'den Yemen'e silah kaçırma faaliyetlerinde bulundukları ve İtilâf Devletleri lehinde casusluk yaptıkları anlaşılınca ilgili isimlerin Mazhar Bey'le muhaberede kesinlikle kullanılmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Her ne kadar bu isimlerin üstünün çizilmesine ve Habeşistan'la muharebenin Haceriye Kaymakamlığı vasıtasıyla sürdürülmesine karar verilmiş olsa da[605] kendisinin Doğu Afrika'ya yönelik faaliyetlerde kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Harbiye Nezareti Teşkilât-ı Mahsûsa dairesi tarafından Habeşistan'a gönderilecek olan Hacı Tevfik Efendi'yle ilgili yazışmalarda Hamuda Efendi'nin de ismi geçmektedir.[606] Buna göre Harbiye Nezareti tarafından görevlendirilen Şeyh Hamuda Efendi'nin Habeşistan'a gönderildiği ve Hacı Tevfik Efendi'ye 100 lira ulaştırmakla görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[607] Teğmen Mors'un da Hamuda Efendi ile ilgili verdiği bilgileri göz önünde bulundurursak eğer Mors'un bahsettiği Hamuda Efendi, Habeşistan'da istifade edilen söz konusu Hamuda Efendi'yle aynı kişiyse Mors'un İngiliz istihbaratını yanıltmak için kasti bir şekilde yanlış bilgiler verdiği, Hamuda Efendi'yle ilgili yapılan tahkikatın yanlış olduğu, tahkikatın olumsuz sonuçlanmış olmasına rağmen bölgede görevlendirilecek personel yokluğundan dolayı kendisinden istifade etmeye devam edilmesinin mecburi bir durum olduğu veya Hamuda Efendi'nin çift taraflı çalışan bir isim olduğu sonuçlarına varılabilir.

Mors'un "Massava" adlı patlayıcı yüklü bir vapuru havaya uçurarak Süveyş Kanalı'nı kapatma girişimini değerlendirdiğimizde, Hamuda Efendi'nin Cibuti ve Massavva'da bulunarak bu bölgede faaliyet göstermiş olmasından hareketle Süveyş Kanalı'nı kapatacak gemi de kendisinin de bulunacak olması hatta söz konusu gemiyi Masavva'dan getirmekle görevlendirilmiş olabileceği anlaşılabilir. Fakat bütün bu

[605] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 4/2 (Tarih: H.02.01.1334)
[606] Habeşistan Müslümanlarının ileri gelen isimlerinden olan Hacı Tevfik ve Cibuti'de bulunan Yemenli Şeyh Hamuda Efendiler, Mazhar Bey'in oldukça yakın dostu olup bölgedeki Osmanlı Devleti lehine yürütülen siyasette etkin isimlerdi. (Orhonlu, **age**, 169 ve 26 numaralı dipnot).
[607] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

teşebbüslere rağmen Mors'un yakalanarak Osmanlı Devleti'ne çalışan bölgedeki diğer personeli bilerek veya bilmeyerek ifşa etmiş olması veya hedef şaşırtmak istemiş olmasının dahi ilgili planları sonuçsuz bıraktığını ifade edebiliriz. Nitekim Mors'un ifadesinde Hamuda Efendi'nin kendi misyonundan farklı olduğunu ve Ömer Fevzi Bey ile görüşmesindeki konuyla herhangi bir bağlantısı olmadığını öne sürmesi ve İngilizlerin de buradan hareketle Hamuda Efendi'yi yakalamak için çalıştıkları fakat Hamuda Efendi'nin yakalanmasıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamaması bu konudaki iddiamızı kuvvetlendirmektedir.[608]

Sina Yarımadası'nda Teşkilât-ı Mahsûsa kuvvetlerine yardımcı olmak için Süveyş Kanalı'na yönelik sabotaj faaliyetleri düzenleyecek olan isimlerden biri de Georg Gondos'tur. Macar asıllı bir yedek subay olan Gondos, arkadaşı Dr. Paul Michael Simon'la Ekim 1914'te Viyana'da, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Savaş Bakanlığı'na; "Mısır'ın Akdeniz kıyısında bulunan Gemsa şehrindeki İngiliz petrol kuyularına bir akın düzenleyerek sabotaj yapmak istediklerine" dair bir başvuruda bulunmuştur. Başvurularının olumlu karşılanmasıyla birlikte gerekli izinler alındıktan sonra harekete geçen Gondos ve Simon yanlarına "tahrip işlerinden anlayan mühendis Wienecke ile Temeşvar'da Almanca bir gazetenin genel yayın yönetmeni" olan Kastiner'i de alarak, Kasım 1914'te İstanbul'a ulaşmışlardır. İstanbul'da Avusturya-Macaristan Askerî Ataşesi General Joseph Pomiankowski ile görüşen bu isimler, daha sonra Sina- Filistin cephesinde görevlendirilmiş olan Alman Albay Von Kress ile temas sağlamışlar ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya tavsiye edilmişlerdir. Gondos, Simon, Wienecke ve Kastiner, 12 Aralık 1914'te İstanbul'dan ayrılmış ve 20 Aralık 1914'te Şam'a ulaşmışlardır. Süveyş'e yapılacak sabotajlar hakkında Cemal Paşa ve Von Kress'i bilgilendiren Gondos, "yanına iki Bedevi ve Harp Okulu öğrencisi Hanefi isimli bir genci alarak" 26 Aralık 1914'te Süveyş Kanalı'nı denetlemek ve keşif yapmak için Şam'dan ayrılmıştır. Süveyş Kanalı'na dair gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 30 Aralık 1914'te Kudüs'e dönen Gondos, "kanalın her iki kıyısının da İngilizler tarafından çok iyi tahkim edildiğini, petrol borularının ve tesislerinin iyi korunduğunu, kolayca havaya uçurulamayacağını" ve "petrol hattının yer yer tahrip edilmesinin daha doğru olacağı" kanaatine varmıştır. Dr. Simon'da, Von Kress'in yanında çalışmaya başlamış ve Kanal Harekâtı için gerekli nakliye teşkilatının

[608] Teğmen Mors'un sorgu dosyasıyla lgili olarak bkz. Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336: (312- 336).

kurulmasına yardımcı olmanın yanı sıra topçu birliklerinin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını da sağlamıştır. Mühendis Weinecke ise Aralık 1914'e kadar Birü's Sebi ile Hebron arasındaki 50 km'lik yolu, askerî amaçlı olarak kullanıma uygun hâle getirilmesini sağlamıştır. 2 Ocak 1915'te Amman'a gelen Gondos ve Dr. Simon, buradan trenle Maan'a oradan da develer vasıtasıyla Akabe'ye ulaşmışlardır. 9 Ocak 1915'te Sina Yarımadası'na varan Gondos ve Simon, Kala'tülnah'da kendilerini bekleyen Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sina Yarımadası'ndaki müfreze komutanlarından Kuşçubaşı Eşref Bey'le buluşmuşlardır.[609]

Birinci Kanal Seferi'ne katılmak üzere 9 Ocak 1915'te Sina Yarımadası'na ulaşan Gondos müfrezesi, burada Kuşçubaşı Eşref ve Mümtaz Beylerin komutasındaki Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesiyle birleştikten sonra Süveyş Kanalı boyunca İngilizleri taciz etmekle görevlendirilmiştir. IV. Ordu'nun hizmetinde bulunan Macar Gondos'a "verilen görev, kanala karşı yapılacak ilk taciz görevidir". Kanal Harekâtına katılan birlikler Süveyş üzerine yürürken, Gondos ve emrindeki müfreze de Tur-ı Sina bölgesinde İngilizler için önem teşkil eden noktalara sabotaj düzenlemekle görevlendirilmişlerdir.[610] Birinci Kanal Seferi'ne katılarak 30 Ocak- 2 Şubat tarihleri arasında Süveyş Kanalı'na yönelik çeşitli sabotaj faaliyetleri düzenleyen Gondos müfrezesi, Kanal'a yönelik harekâtın başarısız olmasından sonra da bölgedeki faaliyetlerini devam ettirmiştir. 6 Şubat 1915'te 20 adamıyla birlikte Abu Semina'ya bir baskın düzenleyen Gondos, limanda bulunan bir motorbotla yelkenliye el koymuş ve aldığı ganimetlerle birlikte buradan ayrılarak geceleyin Süveyş Körfezi'nin batısında bulunan Cemsa'ya geçerek burada İngilizlerin üç petrol kuyusunu ile üç tankerini tahrip etmiştir. Fakat İngilizlerin karşı ateşe başlamasıyla birlikte bir adamını kaybetmiş olan Gondos, Tur-ı Sina'yı terk ederek Kala'tülnah'a dönmüştür. İngilizler ise Gondos'un faaliyetleri sonrasında bölgedeki güvenlik tedbirlerini arttırmak zorunda kalmışlardır.[611] İngilizlere karşı sabotaj faaliyetlerini sürdüren Gondos, 27-28 Nisan 1915 gecesi Alman Binbaşı Fischer ile birlikte Süveyş Kanalı'nın yaklaşık 125. Km'sinde bulunan Büyük Acı Göl mevkiine iki mayın koymayı başarmıştır.[612] Mısır'a yönelik saldırıların yürütüldüğü Sina Cephesi'nde Teşkilât-ı Mahsûsa'yla

[609] İsmail Tosun Saral, Emre Saral, **Çanakkale ve Filistin Cephelerinde Avusturya- Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, (Ankara: Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, 2002), 46- 47; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar…": 210, 11 numaralı dipnot.
[610] Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar…": 210- 211.
[611] Saral, Saral, **age**, 48- 49; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar…": 211.
[612] Saral, Saral, **age**, 48- 49; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar…": 211.

müşterek hareket eden Gondos ve müfrezesinin Süveyş Kanalı'nı kapatma teşebbüsleri ve bölgedeki sabotaj faaliyetleri Alman ve Macarlara ait misyonlardan yalnızca bir tanesini oluşturması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.[613]

Almanya'nın yanı sıra ve Avusturya-Macaristan tarafından da açık bir şekilde desteklenmiş olan Mısır'ı merkez alan girişimler; Birinci Kanal Seferi'nin sona ermesinden sonra İkinci Kanal Seferi'nin hazırlıkları sürdürülürken de devam etmiştir.[614] Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Sudan ve Somali Müslümanlarını ayaklandırmak için Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Doğu Afrika'da yürüttüğü örtülü faaliyetlere destek vermek amacıyla Alman ve Avusturyalı subaylar Mısır'a gönderilmişlerdir. İngilizler bölgede gizli bir şekilde görev yapan, istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürüten üç casusu tespit etmeyi başarmışlardır. İngiliz istihbaratına göre söz konusu üç isim Baron Otto Von Gumpenberg, Baron von Bentheim ve "Emir Süleyman[615]" adıyla bilinen Solomon Inger'dir. Bunlardan Baron Gumpenberg'in Trablusgarp[616]'ta Enver Paşa'nın yanında bulunmuş subaylardan birisi olduğunun altını çizen İngilizler, kendisinin "zengin bir annenin tek oğlu" olduğunu ancak "oldukça sersem ve aklı bir karış havada" biri olduğunu belirtmişlerdir. İngilizlere göre; "Mirasyedi bir yapıya sahip" olan Gumpenberg'in savurganlığı sebebiyle annesi tarafından istenmediği ve bu sebeple şans eseri bir şekilde subay olduğu anlaşılmaktadır. Alman hükûmetinin Gumpenberg'i "ciddi bir misyon ve para ile görevlendirmiş olmasının pek de muhtemel olmadığına" dikkat çeken İngilizler, Gumpenberg'in Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Arnavutluk'ta bulunduğu ve burada "milis mücadelede" yer almış olduğunu ifade etmekle birlikte

---

[613] Gondos'un faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Efe, **age**, 107- 108; Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları- I**, der. ve yay haz. Yusuf Turan Günaydın, (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), 101- 107.

[614] Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya- Macaristan İmparatorluğu tarafından Türkiye'ye gönderilen isimlerden bir tanesi de Çek asıllı Şarkiyatçı Alois Musil'di. Musil; Arap Yarımadası, Akabe ve Kızıldeniz'deki İngiliz nüfuzunu kırmak ve Arap aşiretleri ile görüşerek onları cihada kazandırmak için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Karbi, "Çek Şarkiyatçı Alois Musil'in Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri: Cihad, Eğitim- Kültür ve Şark Misyonu", **Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, ed. Alpaslan Demir, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017): 151- 178.

[615] Bairu Tafla, **Ethiopia and Austuria: A History of their Relations**, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994), 22- 24.

[616] Alman subay Gumpenberg, Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş ve Enver Bey [Paşa] ile birlikte İtalyanlara karşı mücadele etmiştir. Derne'deki karargâhta görev alan Gumpenberg, başına bir fes geçirerek Osmanlı subayı olarak görünmüş ve *"Ömer Bey"* ismini kullanmıştır. Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, 151; Orhan Koloğlu, **Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya**, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013), 74. Mısır'da faaliyet gösteren Gumpenberg, Trablusgarp'ta faaliyet gösteren Mannesmann ile birlikte Almanların bölgedeki en önemli casuslarından bir tanesiydi. (McKale, **age**, 148).

kendisinin Almanya'ya bile dönmüş olabileceğine de değinmişlerdir.[617] Fakat Amerikan The New York Times Gazetesi kaynaklı 30 Ağustos 1915 tarihli bir habere göre daha önce Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşmış olan Gumpenberg, Mısır'da örtülü faaliyet yürütürken İskenderiye'de İngilizler tarafından tutuklanmıştır.[618] İngilizler tarafından tespit edilen diğer bir Alman casusu olan Baron Bentheim da Trablusgarp'ta Enver Paşa'yla birlikte görev yapmış olan isimlerden bir tanesidir. 1914'te İstanbul'da bulunduğu ve Enver Paşa'nın yaverliğini yaptığı ifade edilen Bentheim'in, "seçkin bir aileye mensup olmasına rağmen ailesinin bireylerinin fakir olduğu" ve Arapça ile Türkçe öğrenmek için çok sıkı çalıştığına dikkat çekilmiş aynı zamanda kendisinin Liman von Sanders veya Weber Paşa tarafından seçildiği belirtilmiştir. Bentheim'in, Gumpenberg'ten daha ciddi bir karaktere sahip olduğu söyleyen İngilizler, bölgede propaganda amacıyla dağıtılmak üzere kullanılacak olan paranın Almanlar tarafından kendisine verilmiş olabileceğini bildiriyorlardı. Ayrıca "çok yetenekli olduğu belirtilen" Bentheim'in, Alman ıslah heyetine mensup bir asker olarak Türk ordusunu güçlendirme faaliyetlerine katıldığı ve fizikî açıdan Somalililere benzediğine de dikkat çekilmiştir.[619] İkinci Kanal Seferi öncesinde Sudan ve Somali'deki Müslümanları ayaklandırmak üzere Mısır'a gönderilen diğer bir Alman casusu olan ve "Emir Süleyman" adıyla bilinen Solomon Inger ise İngilizler tarafından Avusturyalı bir "maceraperest" olarak nitelendirilmiştir.[620] Inger'in Müslümanlığı

---

[617] Polat, **age**, 153- 155.

[618] "Inciter of Arabs Taken; German Agent in Tripoli and Egypt Had an American Passport", **The New York Times,** 30.08.1915. Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Britanya gazeteleri de Gumppenberg ile ilgili birçok habere yer vermişlerdir. ("An Interned Baron", **Evening Post**, 09.09.1915; "An Interned Baron", **Otago Daily Times**, 19.09.1915; "German Intrigues in Egypt", **Hawera&Normanby Star**, 27.09.1915).

[619] Polat, **age**, 155.

[620] Afrika'yı oldukça yakından tanıyan bir isim olan Emir Süleyman, bir dönem Sudan'da bulunmuştur. Burada İngilizlere karşı mücadele eden Mehdi Muhammed Abdullah'ın ölümünden sonra İngilizlere karşı mücadelenin liderliğini üstlenen Halife Abdullah et- Teâyişî'nin ve Somali'deki Danakil kabilelerinin temsilcisi olduğunu ileri sürerek İstanbul'a gelmiştir. Eylül 1897'de Sultan II. Abdülhamid ile görüşme talebinde bulunan Emir Süleyman (BOA., HR.SYS., nr. 986/46 Tarih: M.19.09.1897), Halife Abdullah'ın Sudan'da İngilizlere karşı kurduğu devletin Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan tarafından tanındığını, bu doğrultuda İslâm Halifesi Sultan II. Abdülhamid'in de bu devleti tanımasının gerektiğini belirterek bu durumun Osmanlı Padişahının *"Allah'a ve Peygamber'e karşı bir sorumluluğu"* olduğunu ifade etmiştir. Emir Süleyman'ın verdiği bilgilere göre kendisinin Macaristan'da bir suikasttan kurtularak Temaşvar'dan Kahire'ye kaçtığı anlaşılmaktadır (BOA., HR.SYS., nr. 986/47 Tarih: M.09.10.1897). II. Abdülhamid'in kendisinin görüşme talebine herhangi bir cevap vermemesi üzerine, 21 Kasım 1897'de Pera'daki Bristol Oteli'nden Padişah'a bir mektup daha gönderen (BOA., HR.SYS., nr. 986/48 Tarih: M.02.11.1897) Emir Süleyman, görüşme talebine yine herhangi bir cevap alamamıştır. Daha sonra birkaç defa daha Osmanlı Devleti topraklarına gelme teşebbüsünde bulunan Emir Süleyman, Yemen'e gitmiş fakat Hudeyde'den sınır dışı edilmiştir. (BOA., HR.SYS., nr. 986/57 Tarih: M.15.05.1904; BOA., HR.SYS., nr. 986/58 Tarih: M.04.10.1904). Osmanlı Devleti'nin Budapeşte Konsolosluğu tarafından hazırlanan *"Süleyman Inger"* ile ilgili raporda; Inger'in kendisini önce Sudan Mehdi'sinin daha sonra da Somali hükümdarının adamlarından biri olarak

seçtiği için "Emir Süleyman[621]" olarak bilinmekte olduğunu söyleyen İngilizler, kendisinin 1914'te İstanbul'da bulunduğunu ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden Şeyh Abdülaziz Çaviş[622]'le birlikte çalıştığını belirtmişlerdir. Ayrıca 44 yaşında ve oldukça yakışıklı olarak tarif edilen Emir Süleyman'ın çok zeki ve yetenekli olduğuna dikkat çekilmiş ve önemli bir görevlendirmeyle bölgede bulunduğu belirtilmiştir. Diğer Alman casuslarına göre "en tehlikelisi olduğuna inanılan" Emir Süleyman daha önce Trablusgarp'ta bulunmuş olmanın yanı sıra Sudan'da da "çok iyi bilinen bir kişi" olarak nitelendiriliyordu.[623] İstanbul'da bulunduğu dönemde her zaman fes giydiği belirtilen Emir Süleyman'ın, Müslüman

tanıttığını fakat aslında *"Müslümanlık iddiasında bulunan bir serseri"* olduğundan dolayı sınır dışı edildiği belirtilmiştir. (BOA., HR.SYS., nr. 1813/64 Tarih: M.04.10.1904).

[621] Birinci Dünya Savaşı'nda Somali'ye yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere Mısır'a gönderilmiş olan Inger daha önce Sudan ve Somali'de bulunmuş olması sebebiyle Doğu Afrika'yı oldukça yakından tanımaktaydı. Bu sebeple İngilizler, kendisini Sudan ve Somali Mehdi'sinin *"Avrupalı bir müttefiki"* olarak nitelendirilmişlerdir. Black&White Gazetesi'nde yer almış olan *"Çılgın Molla'yla birlikte Somali'de"* başlıklı bir habere göre; Somali'de Seyid Hassan ile birlikte İngilizlere karşı mücadele etmiş olan Inger'in sarıklı ve cüppeli bir fotoğrafıyla birlikte kendisi hakkında bazı önemli bilgilere de yer verilmiştir. Inger'in *"ilginç"* ve *"gizemli"* bir kişi olduğuna dikkat çeken İngilizler, kendisinin Hristiyan iken Müslüman olan *"eski bir Avusturya subayı"* olduğundu ve 5- 6 yıl içerisinde Afrika'da önemli bir isim hâline geldiğinden bahsetmektedirler. Aynı zamanda Sudan'da İngilizlere karşı ayaklanan Mehdi Muhammed Ahmed Abdullah'a destek vermek üzere *"derviş kıyafetiyle"* Omdurman'a gitmek üzere yola koyulduğunu, 1896'da Sevakin yakınlarında yakalanarak bir süre tutuklu kaldığını belirmektelerdi. *"Ele avuca sığmaz bir adam"* nitelendirilen Inger, Habeşistan'da bulunan bir *"provakatör"* ve *"gözü pek bir maceracı"* olarak tarif ediliyordu. Ayrıca İngilizlerin, *"istenmeyen adam"* ilan ettikleri Inger'in askerî zaferler kazanmak adına Sudan ve Somali'de Mehdici hareketlerle el ele verdiği de ifade edilmekteydi. (Archivio Somalia, Università Roma Tre, Centro Studi Somali, The British in Conflict With Sayid Maxamed Cabdille Xasan 1902-1903: "With the Mad Mullah in Somaliland").

[622] İngilizler, Mısırlı milliyetçilerin liderlerinden Şeyh Çaviş'in Darfur Sultanı Ali Dinar ile de temas sağlamış olduğunu düşünüyorlardı. (Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 192/2/8).

[623] Osmanlı Devleti'nin Budapeşte Başkonsolosluğu'nun Macar asıllı Emir Süleyman hakkında İstanbul'a gönderdiği rapora göre; Emir Süleyman, Macaristan'ın Temaşvar şehrinden olan Macar bir subayıdır. Sudan'da Halife Abdullah'ın yanında yüksek rütbeli bir subay olarak görev yapmış olan Emir Süleyman, İngilizleri Mısır'dan kovmak için çalışmıştır. Somali'deki Danakil kabilesinin şefi olduğunu ileri süren Emir Süleyman, İngilizleri Sudan'dan çıkarmak için çalışan Halife Abdullah tarafından İstanbul'a gönderildiğini ifade etmektedir. İlgili rapora göre *"güven vermeyen"* ve *"sahte bir Müslüman"* olduğu haber verilen Emir Süleyman'ın daha önce Fas ordusunda görev almak için Tanca'ya gitmiş olduğu fakat kabul edilmemesi sebebiyle Cebelitarık üzerinden Fransa'nın Nice şehrine gittiği ve daha sonra buradan da İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Osmanlı ordusunda görev almak için İstanbul'a geldiği belirtilen Emir Süleyman'ın 1895'te Mısır'da bulunduğu, burada Maria Bragardino isimli bir kadınla tanışarak ondan yüklü miktarda para aldığı ve daha sonra Eritre'nin Masavva şehrine gittiği belirtilmiştir. 1895- 1896 İtalya-Habeşistan Savaşı sırasında İtalyan ordusuna kaydolmak isteyen Emir Süleyman'ın kabul edilmeyince Cibuti'ye geçtiği, bu sefer de Habeş ordusunda İtalyanlara karşı savaşmak istediği fakat reddedilince Kahire'ye döndüğü anlaşılmaktadır. Kahire'de Mısır Polis kuvvetlerine katılmak için başvuran Emir Süleyman kabul görmeyince burada birtakım işlere karışmış ve Avusturya-Macaristan konsolosu tarafından kurtarılmıştır. Bu sebeple Mısır'dan sınır dışı edilen Süleyman, Sudan'ın Sevakin adasına gitmiş fakat İngilizler tarafından *"casus"* olduğu ileri sürülerek tutuklanmıştır. 18 yıl hapse mahkûm edilen Emir Süleyman, deli raporu alarak kurtulmuştur. (BOA., HR.SYS., nr. 986/49 Tarih: M.13.12.1897; BOA., HR.SYS., nr. 986/50 Tarih: M.27.08.1898).

olması ve Arapça bilmesinden de ciddi anlamda tedirginlik duyan İngilizler kendisinin bir an önce yakalanması için çalışmışlardır.[624]

3.3.2. Almanların Doğu Afrika'daki Cihad Propagandası

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Birinci Dünya Savaşı başladığında Doğu Afrika'daki etkinlik alanlarını genişletmek isteyen Almanlar, İslâm politikasından yararlanma yoluna gitmiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'ne yönelik ilân etmiş olduğu cihadı öne sürerek Doğu Afrika'da destek arayışlarına girişmişlerdir. Alman Doğu Afrika'sındaki sömürge idaresinde yaşayan Doğu Afrikalılara yönelik savaş ile ilgili çeşitli bilgilendirmeler yapan Almanlar, bu bağlamda Doğu Afrika Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı kazanmaya çalışmışlardır.[625] Doğu Afrika'daki sömürge karşıtı mehdici karaktere sahip Pan-İslâmist hareketleri mobilize etmek adına cihad propagandasını yürürlüğe koyan Almanlar; Arap ve Sudanlı tüccarlar vasıtasıyla Doğu Afrika'da propaganda amaçlı beyannameler dağıttırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği cihada yönelik propaganda broşürlerini İstanbul'dan Doğu Afrika'ya taşıyan Almanlar, Halife'nin cihad çağrısının kendileri, Avusturyalılar ve Macarlar hariç olmak üzere bütün Hristiyan devletlere yönelik olduğunu ve Doğu Afrikalı Müslümanların bu doğrultuda İtilâf Devletleri'ne karşı savaş açmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Süveyş Kanalı'na yönelik askerî harekât sırasında Senûsîler ve Sudan'daki Pan- İslâmist hareketlerle temas sağlamaya çalışan Almanlar; Sudan, Somali ve Swahili bölgelerinde propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Cihad-ı Ekber propagandasının Doğu Afrika'daki yerel halk arasında bir karşılık bulmasıyla birlikte Alman subaylar, "Peygamber'in yeşil sancağını" Arap ve Afrikalı Müslüman kabileler arasında dolaştırmaya başlamışlardır. Bu durum Doğu Afrikalı Müslümanlar arasında "kutsal savaş"a yönelik topyekûn bir desteğe dönüşürse hiç şüphesiz İtilâf Devletleri'nin bölgedeki sömürge idarelerinin meşruiyetinin sorgulanmasına yönelik doğrudan bir tehdit hâlini alacaktı.[626]

---

[624] Polat, **age**, 154- 155.

[625] Almanların Doğu Afrika Müslümanlarına yönelik idarî politikaları hakkında bkz. Michael Pesek, "Sulayman b. Nasr al-Lamki and German Colonial Policies Towards Muslim Communities in German East Africa", **Islam in Africa**, ed. Thomas Bierschenk, Georg Stauth, (Münster: Lit Verlag, 2002): 211-229.

[626] Michael Pesek, "Allah strafe England!", **Die Zeit**, 19.02.2004; Pesek, "Jihad Made in Germany": 10- 15.

Türk-Alman ittifakının bölge Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı seferber etmek için kullandığı en büyük motivasyon hiç şüphesiz din ve milliyetçilikti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Sultan Reşat'ın cihad çağrısına olumlu yanıt vermiş olan Bingazi merkezli Senûsî hareketi, Sahra altı Afrika'dan Darfur'a kadar etki etmesi sebebiyle hem Türklerden hem de Almanlardan destek gören en önemli sömürge karşıtı hareket olmuştur.[627] Bölgede görev yapan Alman istihbaratçıların asıl hedeflerinden bir tanesi de Senûsîler'le Darfur Sultanı Ali Dinar'ı İngilizlere karşı birleştirmeye çalışmaktı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Senûsîler üzerinden Ali Dinar'a ulaştıracağı yardım uzun zamandır İngilizlere karşı tam bağımsızlığını kazanmak için fırsat kollayan Ali Dinar'ın elini ciddi anlamda güçlendirecekti. Fakat imkânsızların yanı sıra içinde bulunulan koşullar Osmanlı Devleti'nin Senûsîler üzerinden Darfur Sultanlığı'na sağladığı yardımların sistematik bir şekilde devam etmesine engel teşkil ediyordu. Nitekim Almanlar da Ali Dinar'ın Senûsîler üzerinden desteklenmesini teşvik ediyorlardı.[628] Bu bağlamda Almanlar tarafından yazılan propaganda broşürleri Sudan ve Darfur'da dağıtılamaya başlanmıştı.[629] Hatta 1915'in yaz aylarından bu yana bölgede bulunan Alman istihbaratçı Todenwart, Darfur Sultanlığı'nı Senûsîlerle birlikte İngilizlere karşı savaşmaya çağırmıştı. Todenwarth ayrıca Türk-Alman ittifakının cephelerde kazandığı zaferleri vurgulayan bir mektubu da Ali Dinar'a göndermişti. Bunun yanı sıra Nisan 1916'da Alman Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Devleti'nin otoritesi altında bulunan Senûsîlerle bir iş birliği antlaşması imzalamıştı.[630]

Mısır, Trablusgarp, Sudan ve Darfur'un yanı sıra Afrika Boynuzuna da oldukça önem veren Almanlar, Osmanlı Devleti ile birlikte Afrika Boynuzundaki en büyük bölgesel güç olan Habeşistan İmparatorluğu'nu da savaşın içerisine dâhil etmek için çalışmışlar ve İngilizleri Mısır'dan çıkarmak için Habeşistan'ı İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirmeyi amaçlamışlardır. Habeş İmparatoru Iyasu'nun İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçmesi Doğu Afrika'daki savaşın seyrini değiştirecek en önemli hamlelerden bir tanesi olacaktı. Çünkü Habeşistan'ın doğrudan Türk-Alman ittifakına dâhil olması Doğu Afrika'daki savaşın Mısır'ın güneyi ile Alman Doğu Afrika'sı olarak anılan Tanganyika'nın kuzeyine kadar taşınmasını sağlayacaktı. Böylece İtilaf

[627] Lüdke, **age**, 74- 76.
[628] McKale, **age**, 192.
[629] Demir, Aydın, **age**, 154- 155.
[630] McKale, **age**, 192.

Devletleri ile Türk-Alman ittifakı arasında Doğu Afrika'da sürdürülen mücadele Habeşistan'dan harekete Sudan, Cibuti, Eritre'nin içlerine kadar yayılacak ve Kızıldeniz'in kontrolü Türk-Alman ittifakı tarafından ele alınacaktı.[631] Bu doğrultuda Almanların Addis Ababa'daki Büyükelçisi Friedrich Wilhelm von Syburg, İmparator Iyasu'yu ikna etmek ve Habeşistan'ı Türk-Alman ittifakının yanında savaşın içerisine çekmek için var gücüyle çalışmıştır.[632] 20 Aralık 1914 tarihli gizli bir belgeye göre Türk Sultan'ı ve Alman Kayzer'i Habeş İmparatoru Iyasu'ya savaş sonunda Fransızların sömürgesi altında bulunan Cibuti'yi vaat etmişler ve 50.000 askerle birlikte Sudan'daki İngilizlere saldırması için onu harekete geçmeye teşvik etmişlerdir. İngiliz istihbaratına göre Habeş İmparatoru Iyasu'nun İslâm'a yakın olması onu Türkler ve Almanlarla ittifak yapmaya yönlendirmekteydi. Nitekim bu durumu kullanacak olan Almanlar da Kahire, Hartum ve Berbera'nın ele geçirilmesinin yanı sıra Hindistan'daki ayaklanmalar için bir zemin hazırlamaya çalışıyorlardı. Bu sebeple İmparator Iyasu'nun Habeşistan'ın denize çıkış sağlaması için İngilizlere karşı yürüttüğü politikayı destekliyor; Habeşistan'ın Zeyla ve Berbera limanlarına hâkim olmasını istiyorlardı.[633] Fakat Habeşistan'da yürüttükleri faaliyetlerinde görevlendirecek personel sorunu yaşayan Almanlar, uzun süredir bölgede bulunan Alman vatandaşlarından faydalanma yoluna gitmek durumunda kalmışlardı. Örneğin 1902'den beri Habeşistan'da yaşayan bir Alman vatandaşı olan Arnold Holtz'la irtibat kuran Syburg, kendisinden istihbarat amacıyla faydalanmıştır.[634] Aynı şekilde bölgedeki Almanlardan Kamerlich ve buradaki tüccarlardan Hermann Gürk'e de görev veren Syburg, bu sayede bir tür gönüllü casusluk şebekesi teşkil etmiştir.[635] Habeşistan'da sivillerin yanı sıra askerî personellerinden de istifade etmiş olan Almanlar, bu doğrultuda Emil Kirsch ismindeki bir teknisyen subaylarını, 1915'te Habeşistan'a göndermişlerdir. Bir süre İmparator Iyasu'nun yanında bulunmuş olan Kirsch, daha sonra Somali'deki Seyid Hasan ve Derviş hareketinin nezdinde askerî tekniker olarak görevlendirilmiştir.[636] İmparator

[631] Martin Plaut, "How Ethiopian prince scuppered Germany's WW1 plans", BBC News, 25.09.2016, https://www.bbc.com/news/world-37428682 [29.04.2019].
[632] Zollmann, **age**.
[633] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366): (50- 54).
[634] Karabekir, **İtalya- Habeş**, 231- 232; Zollmann, **age.**
[635] Simon Imbert-Vier, "Living the War Far Away from the Front: Creating Territories around Djibouti", **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, https://books.openedition.org/cfee/1478 [03.04.2019].
[636] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657/: 394; Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3

Iyasu'nun, Seyid Hasan ile sağladığı irtibat doğrultusunda İngilizler karşısında dervişlere teknik destek sağlamak üzere Somali'ye göndermiş olduğu Kirsch, Addis Ababa'dan Somali'ye ulaşarak derviş hareketine mensup direnişçilere silah yapımında yardımcı olmuştur.[637]

Habeşistan'daki Almanların yürüttüğü propaganda faaliyetleri Alman Sefir Syburg'un sayesinde çok ciddi seviyelere ulaşmıştı. Nitekim Alman casuslarının dağıttığı cihad propaganda broşürleri Harar'da halk arasında çeşitli söylentiler çıkmasına sebep olmuştur. Buna göre Türk Sultanının dostu olan Almanlar, "İslâm'ı kabul etmişlerdi". Ayrıca İslâmiyet'in koruyucusu olarak Fransa ve Belçika'ya saldırdıklarında buradaki kiliseleri de ateşe vermişlerdi.[638] Fakat Almanların bu noktada ciddi başarılar elde edemediğini ifade edebiliriz. Örneğin Dire Dawa'da ticaretle meşgul olan ve Almanlar adına bölgede faaliyet göstermiş olan Gürk, Ocak 1917'de Fransızlar tarafından Cibuti'de yakalanmıştır.[639]

Fransızların Gürk'ü tutuklamalarının sebebi kendisinin Arap Yarımadası'na silah sevkiyatı yapan şüpheli bir şahıs olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Fransızlar tarafından yapılan aramalar sonucunda toprağın altına saklanmış bazı belgeler bulunmuş ve buradan hareketle Gürk'ün bölgede "ulusal güvenliğe zarar veren bir ajan" olduğunu ileri sürmüş olan Fransızların Gürk'ü tutuklamasının asıl sebebi Cibuti'ye yönelik silah sevkiyatına dair faaliyetler yürütmesi olmuştur. Dire Dawa'da ele geçirilen belgelere göre; Addis Ababa'daki Alman Sefareti, uzun zamandır Habeşistan'da yaşayan ve bölgeyi yakından tanıyan bazı isimlerin kendi hükûmetleri lehine casusluk yapmaları için çeşitli anlaşmalar yapmışlardır. Yürütülen soruşturma sonucunda beraberinde yedi adet tüfekle yakalandığı tespit edilen Gürk, bu silahları

'Arab Bulletin Nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 423; Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3300/1916 Pt 2 'Aden News Letters: (Jan. 1917-Dec. 1917)' [200r] (399/620): (200); John Drysdale, **The Somalia Dispute**, (London: Pall Mall Press, 1964), 42; Lewis, **age**, 78; David E. Omissi, **Air Power and Colonial Control**, (Manchester: Manchester University Press, 1990), 14; Beachey, **age**, 117- 119; Wagner, **age**, 332; Irons, **age**, 178- 180; Erlich, "From Wello to Harer": 144; Bosworth, Finaldi, **age**, 93- 94; Steven Serels, "Starving for Someone Else's Fight", **Environmental Histories of the First World War**, ed. Richard P. Tucker, Tait Keller, J.R. McNeill, Martin Schmid, (Cambridge: Cambridge University, 2018): 226.

[637] Douglas Jardine, **The Mad Mullah of Somaliland**, (London: Herbert Jenkins, 1923), 247- 248; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 133- 134; Martin, **age**, 248; Lewis, **age**, 78; Beachey, **age**, 117- 119; Salwe, **The Collapse of The Somali State**, 35; Ahmed (Dua'le), **age**, 127; Elmi Sh. Ali, **age**, 49.

[638] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366): (50).

[639] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 152; Imbert, Vier, **age.**

Cibuti'nin tam karşısında yer alan Yemen'in Şeyh Said bölgesine götürmekle görevlendirildiğini kabul etmiş ve ardından Mayıs 1917'de silah kaçakçılığı suçlamasıyla tutuklanmıştır. Addis Ababa'daki Alman Sefareti adına bölgede örtülü faaliyetler yürüten Holt ve Kamerlich'in sonları da Gürk'ten farklı olmamıştır. Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg'un görevlendirmeleri doğrultusunda hareket eden Holt ve Kamerlich'te tıpkı İtilâf Devletleri tarafından Türklerin bölgedeki casuslarından biri olduğu iddia edilen Hasib el-Idlibi gibi 6 Eylül 1917'de tutuklanmışlardır.[640]

Somali'de İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmekte olan Seyid Hasan'ın hem siyasî hem de askerî desteğe ihtiyacı vardı.[641] Bu doğrultuda bağlılığını bildirdiği Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Türklerin müttefiki olan Almanlarla da iyi ilişkiler geliştirmiş olan Seyid Hasan, Almanların; Somali'deki Derviş Devleti'ni tanımasını sağlamıştır.[642] Almanların kendisine sağladığı askerî destek doğrultusunda Emil Kirsch'i maiyetine dâhil etmiş olan Seyid Hasan, Somalili dervişlerden oluşan ordusundaki tüfek, makineli tüfek ve diğer silahların bakımı ve onarımı ile ilgilen Kirsch'e "peş hoş" davranmamış, Kirsch'te Seyid Hasan'ın yanından uzaklaşarak Taleh'e gitmek durumunda kalmış ve "sahile ulaşmaya" çalışırken "susuzluktan" ölmüştür.[643]

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'daki mücadele her ne kadar Türk-Alman ittifakı ile İtilâf Devletleri arasında bir mücadeleymiş gibi görünse de bölge Müslümanları da savaşın içerisine etkin bir şekilde dâhil olmak durumunda kalmışlardır. İtilâf Devletleri tarafından göz ardı edilen toplumsal sorunlar siyasî anlamda bir parçalanmışlığa sebebiyet vermiş ve bu durum Doğu Afrika'daki Müslüman toplumun bölünmesine yol açmıştır. Ayrıca kabileler ve aşiretler arasındaki siyasî sorunların Avrupalı devletler tarafından kışkırtılması çeşitli saflaşmalara da sebebiyet vermiştir. Özellikle İtilâf Devletleri'nin iş birlikçi kabileler ve aşiretlerden yararlanma yoluna gitmeleri bölgedeki toplumsal dengeleri sarsmış, "kabile şefleri ve

---

[640] Imbert, Vier, **age.**

[641] Seyid Hasan ve Somalili dervişlere karşı savaşan İngilizler de Almanların cihad propagandası tehlikesine karşı İtalyanlarla bir ittifak gerçekleştirmişlerdir. (Turton, "Somali Resistance to Colonial Rule…": 121, 11 numaralı dipnot).

[642] Jardine, **age**, 245; Rinehart, **age**, 18- 19; Hussein, **age**, 28.

[643] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657/: 394; Martin, **age**, 248. Slight, Kirsch'in Seyid Hasan'ın yanından kaçtığı tarihi Haziran 1917 olarak vermektedir. (Slight, **age**, 24).

yerel ileri gelenler bu hengâmede meşruiyetlerini yitirmeye" başlamışlardır.[644] Aslında Doğu Afrika'daki kabile şeflerinin veya toplumun ileri gelenlerin meşruiyetlerini yitirmelerinin temel sebeplerinden bir tanesi Türk-Alman ittifakına destek veren Doğu Afrika Müslümanlarının İtilâf Devletleri tarafından itibarsızlaştırılma projesinin bir parçasıdır. Böylece Türk-Alman ittifakına karşı siyasî alan kazanacak olan İtilâf Devletleri, bölgedeki ileri gelenlerin nüfuzunu kırarak ortaya çıkan güç boşluğunu kendileriyle iş birliği yapanlara teslim etmeyi amaçlamışlardır.[645]

Almanların Doğu Afrika'daki İslâm politikası da İtilâf Devletleri'nin bu tür çabalarına karşı şekillenmişti. Doğu Afrika Müslümanlarından alacakları siyasî ve askerî desteğin son derece önemli olduğunun farkında olan Almanlar, "İslam'ın ve Hristiyanlığın yaygınlaşmasının sömürge idarelerinin işine geldiği"ni çok iyi biliyorlardı. Bu doğrultuda "Birinci Dünya Savaşı sürecinde özellikle Osmanlı ile ittifaklarından, en azından söylem boyutunda, yararlanmak" istemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Alman Doğu Afrika'sının başkenti Darüsselam'daki cuma namazı hutbelerinin Sultan V. Mehmet Reşat adına okutulduğunu göz önünde bulundurursak, Halifeliğin siyasî ve dinî etkisinin Doğu Afrika'ya kadar uzanmış olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Almanların ittifak yapmış olduğu Osmanlı Devleti'nin Padişahı Sultan Reşat'ın aynı zamanda İslâm Halifesi olması Almanların Doğu Afrika Müslümanları arasında gerçekleştireceği karşı propaganda için bir meşruiyet sağlamaktaydı. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların Doğu Afrika'daki Müslümanlar arasında "İslamcı politikalar" uygulamaya koydukları açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Randall L. Pouwels'e göre; İslâmiyet'in Avrupa sömürgeciliği karşısında bir savunma refleksi veya mücadele aracı olarak görülmesi Doğu Afrikalı yerel halka cazip geldiğinden dolayı Almanlar bu durumu bir fırsata çevirmek istemişlerdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin dinî nüfuzunu da kullanmak isteyen Almanlar, Doğu Afrika Müslümanlarının kendilerine sadık kalacaklarını düşünüyor ve "kendilerini İslam'ın savunucusu olarak lanse" ederek bölge Müslümanlarını Halife'nin cihad çağrısına en azından manevi destek vermeleri yönünde çalışıyorlardı.[646] Hatta bu noktada dinî argümanların yanı sıra siyasî argümanları da

[644] Bayar, **age**, 292- 293.
[645] Baki Öz, **İslâm Dünyası ve Kemalizm**, (İstanbul: Can Yayınları, 1996), 80; Ünalp, **age**, 55- 56; İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, 9.bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019), 495.
[646] Bayar, **age**, 292- 297.

kullanan Almanlar "cihadın anlamına sömürge karşıtı bir ton" ekleyerek bölgede daha etkin olmaya çalışmışlardır.[647] Bu durumun farkında olan İngilizler ise Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısının Alman Doğu Afrika'sından hareketle Uganda ve Kenya'ya kadar yayılacağından ve Pan- İslâmist söylemlerin kendi idareleri altında bulunan Müslümanları etkileyeceğinden ciddi anlamda çekiniyorlardı. Çünkü İngiliz sömürgesi altında bulunan Uganda nüfusunun %15'i, Kenya nüfusunun ise %25'i Müslümanlardan oluşmaktaydı.[648] Bu noktada Doğu Afrika'da İslâmiyet'in etki alanını genişletmesinin yanı sıra Almanların savaş sırasındaki İslâm politikası; İtilâf Devletleri'nin bölgedeki sömürge idarelerine yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmaktaydı.[649]

İngilizler adına Uganda'da görev yapan istihbarat subayı Yüzbaşı J. E. Phillips'te "Uganda'da Pan- Afrikanizm ve Pan-İslâmist Propaganda" başlığıyla kaleme aldığı raporda bu hususların altını çizmiştir. Uganda'daki İngiliz sömürge idaresinin "baş siyasî subay"ı olan Yüzbaşı Phillips'in Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ayrıntılı rapora göre; İngilizler Doğu Afrika'daki Alman propagandasından ciddi anlamda rahatsızlık duymaktalardı. Doğu Afrika Müslümanları arasında kendi nüfuzunu yerleştirmek isteyen Almanlar, Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü cihad propagandasına destek verirlerken, Sahra altı Afrika'da ise Osmanlı Devleti'nin ciddi bir etkisi olamayacağını düşünüyorlardı. Yüzbaşı Phillips kaleme aldığı raporda, İngiliz askerî istihbaratının 8 Ağustos 1914'ten 10 Eylül 1917'ye kadar Sudan, Uganda ve Kongo gibi bölgelerde İslâm propagandası yürüten Türk-Alman heyetlerinin sıkı bir takip altına alındığını bildirmişti.[650] Ayrıca Alman kuvvetleri içerisinde görev yapan Doğu Afrikalı Müslüman askerlerin de İslâm propagandasında oldukça önemli bir rolü olduğunu ifade eden Phillips, Doğu Afrika Müslümanları arasında "Avrupa karşıtı" ve "Pan- İslâmist" eğilimlerin güçlendiğine ve Almanların İslâm politikasının etkisinin Uganda'dan Kenya'ya, Komorlar'dan Somali'ye hatta Arap Yarımadası'na kadar yayıldığına dikkat çekmiştir.[651]

---

[647] Pesek, "Jihad Made in Germany": 4; Çabuk, **age**, 106.
[648] Sudanlı Müslümanların ve mehdici hareketlerin etki ve nüfuz alanı Uganda'ya kadar uzanmaktaydı. İlgili olarak bkz. (Ibrahim Soghayroun, "The Influence of Sudanese Muslims in Uganda from the North of the Great Lakes", **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**: 89- 97.
[649] Bayar, **age**, 314- 315.
[650] Kürkçüoğlu, **age**, 146- 147.
[651] Pesek, "Jihad Made in Germany": 14- 15.

1915-1916 yılları arasında Doğu Afrika'daki İslâm birliği propagandası oldukça hız kazanmıştı. Bu bağlamda Müslümanları cihada çağıran propaganda broşürleri Türk-Alman ittifakına çalışan casuslar vasıtasıyla halk arasında dağıtılmaktaydı. Doğu Afrika'da Almanya'nın bölge Müslümanlarının koruyucusu olduğu imajı yerleştirilebilirse, Almanlar himayesinde kurulacak bir İslâm İmparatorluğu'nun ihtimâl dâhilinde olduğu İngiliz istihbaratı tarafından ileri sürülmekteydi.[652] Ayrıca Afrikalılar arasında Türk-Alman ittifakı tarafından yerleştirilecek olan "Pan-Afrikanist" ve "Pan- İslâmist" propagandanın "çok gerçek bir tehlike" oluşturacağının altını çizen İngilizler, İslâmiyet'in Doğu Afrika'daki aşiret ve kabileler arasında "çimento gibi birleştirici [bir] faktör" olduğuna dikkat çekiyor ve "fanatik" olarak nitelendirdikleri direniş hareketlerinin hız kazanmasının beraberinde "askerî ve siyasî güçlüğü muazzam ölçüde" artıracağını vurguluyorlardı. İngilizler, Almanların Swahililer arasındaki faaliyetlerine dikkat çekerken; İslâmiyet'in Doğu Afrika'da "manevi bir güç olduğu kadar siyasî bir kuvvet" olduğuna da değiniyor ve bu anlamda en tehlikeli bölgenin de Alman Doğu Afrika'sı olduğunu ifade ediyorlardı. Ayrıca Doğu Afrika'daki münferit direniş hareketlerinin Türk-Alman ittifakının da desteğiyle topyekûn bir "Afrika Cihadı"na dönüşmesinden çekinildiğini bildiren Yüzbaşı Philips, kabile milliyetçiliklerinin tetiklenerek Doğu Afrika Müslümanlarının birleşmesine bu şekilde engel olunması gerektiğini savunuyordu:

> "Afrika'da, Avrupa'ya karşı siyasî muhtevalı bir İslâm tepkisinden kaygı duyuluyordu. "Türk Cihadı, Doğu ve Ekvator Afrikasında popüler olmamıştır, olamazdı da. Fakat bir Afrika Cihadı imkânsız değildir ve coşkunlukla karşılanır. Müslüman tüccar ve seyyahları propagandayı taşıyıp kolayca yayarlar". (…) "İngiliz Doğu Afrikasındaki kabileler de, kuzeyden gelecek bir İslâm hissiyatına karşı koyamaz. Bu sebeplerle İslâmın siyasî nüfuzu çok yakından izlenmelidir. Şiddetli bir Pan- Afrikan ayaklanması, çok gerçek bir tehlike olup; güçlü ve tecrid olunmuş kabile milliyetçiliğini teşvike yönelik kararlı bir politika, bu tehlikeye karşı en etkili bir engel oluşturacaktır."[653]

Almanların Doğu Afrika'da İtilâf Devletleri'ne karşı yürüttüğü askerî faaliyetler, savaşın seyrine de genel anlamda etki etmiş hatta Çanakkale ve Sina- Filistin cephelerinde Osmanlı Devleti'nin büyük stratejik kazanımlar sağlamasına yol açmıştır. Fakat "savaşın kenarında kıyısında kalmış bölgeler"den bir tanesi olan Doğu Afrika'daki örtülü mücadele ne kadar önemli olursa olsun savaşın cephe gerisi

[652] Kürkçüoğlu, **age**, 147; Demir, Aydın, **age**, 106.
[653] Kürkçüoğlu, **age**, 145- 148.

faaliyetlerini teşkil ettiğinden dolayı Avrupa'daki savaşın kaderini değiştirmekte tek başına yeterli olamamıştır. Almanların Doğu Afrika'ya yönelik İslâm politikasını değerlendirirken meseleye bu çerçeveden bakmak gerekmektedir. Çünkü Almanların Doğu Afrika'da İngilizleri mağlup etmesi veya İngilizlerin Almanlar karşısında bir galibiyet kazanması "mevzi bir başarı olarak kalacak ve savaşın genel seyri açısından etkisi sınırlı olacaktı". Bütün bunlara rağmen Alman Doğu Afrika'sında İtilâf Devletleri'nin askerî kuvvetlerini savaş boyunca oyalamayı başarmış olan Vorbeck ve arkadaşları "Türk subaylar kadar azimli, fedakâr ve kararlı" bir şekilde mücadele etmişler ve Doğu Afrika'da görevli Alman subayları "yüz binlerce masum insanın vefatına tanık" olsalar bile "Almanya'nın zaferine olan inançlarını" kaybetmemişlerdir.[654]

[654] Bayar, **age**, 316- 317.

4. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN AFRİKA GRUPLARI KOMUTANLIĞI ÜZERİNDEN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

4.1. Afrika Grupları Komutanlığı'nın Sudan'a Yönelik Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika Grupları Komutanı olarak görev yapan Nuri Paşa'nın faaliyet gösterdiği alanlar Sudan'ı da kapsamaktaydı. Kuzey Afrika Müslümanlarının yanı sıra Sudanlı Müslümanları da teşkilatlandırarak İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye sevk etmek için çalışan Afrika Grupları Komutanlığı, İtilâf Devletleri'nin bölgedeki varlığına karşı ciddi bir askerî mücadele yürütmekle birlikte propaganda faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bu doğrultuda İngilizlere karşı ayaklanarak cihad-ı ekber'e katılan Darfur Sultanı Ali Dinar, İtilâf Devletleri karşısında siyasî ve askerî anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden desteklenmiştir.[655]

Darfur, Birinci Dünya Savaşı başladığında Hartum'daki İngiliz sömürge idaresine tabiydi. Sudan Müslümanları arasında başlayan hareketlerin zaman içerisinde Darfur'a da yayılmış olmasıyla birlikte uzun yıllar ülkesinin tam bağımsızlığı için çalışmış olan Ali Dinar, savaş sırasında İngilizlere karşı bağımsızlık ilân etmiştir.[656] Bu bağlamda Nuri Paşa'nın teşkilatlandırmış olduğu Senûsîler, Mısır ve Sudan'a saldırılarda bulunurken Ali Dinar kuvvetleriyle birleşmeye çalışmışlardır. Kufra üzerinden Senûsîlerle irtibat sağlayan Ali Dinar'da; Senûsîlerle koordineli bir şekilde hareket etmiş ve İngilizlerin Mısır'la Sudan'ın tamamından çıkarılması yönünde hareket edilmiştir.[657] Nuri Paşa'nın savaş planlarının Mısır ve Sudan üzerine kurulduğunun altını çizen İngilizler, Ali Dinar'ın Senûsîlerle tesis ettiği ittifakı oldukça tehlike buluyor ve bu ittifakın arkasında Osmanlı Devleti'nin olduğunu düşünüyorlardı. Teşkilât-ı Mahsûsa subayları komutası altında Mısır'ın batı yakasına saldıran Senûsî

[655] Stoddard, **age**, 94- 95; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 110-117; Shaw, **age**, c. 2, 1744- 1758.
[656] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3
[657] Üzen, **age**, 460-463; Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 160-162; Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 36-38; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279.

savaşçıları bir tehdit olarak gören İngilizler, Ali Dinar'ın da cihada katılması sebebiyle Mısır'ın güneyine yönelik askerî hareketleri engellemeye çalışmışlardır.[658]

İngilizler, Nuri Paşa'nın bölgede yürüttüğü cihad propagandasının arkasında Türk-Alman misyonları olduğuna işaret etmektelerdi. Buna göre Sudanlı Müslümanları cihada sevk etmek üzere Nuri Paşa tarafından Darfur'a gönderilen Türk ve Alman subayları Vadi Halfa'dan Kızıldeniz'e kadar oldukça geniş bir alanda faaliyet gösteriyorlardı. Örneğin bir Türk subayının; Mısır'da, Kızıldeniz ile Nil Nehri arasındaki bölgede yaşayan Ababda kabilesine mensup Kordofanlı iki kişiyle birlikte Halayib bölgesinin kuzeyine ulaştıklarını tespit eden İngiliz istihbaratı söz konusu isimlerin cihad propagandası amacıyla Alagi'ye hareket ettikleri bilgisine ulaşmışlardı. Sevakin'den gelen bilgilere göre söz konusu görevliler daha önce Medine'de görülmüş ve Mısır'da gözden kaybolmuşlardır.[659] Bu anlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan dâhilindeki faaliyetlerini yürüten Nuri Paşa'nın, savaş boyunca Sudan Müslümanlarını İngilizlere karşı ayaklandırmak ve cihada katılan Darfur Sultanı Ali Dinar'ı askerî anlamda desteklemek için çeşitli Teşkilât-ı Mahsûsa misyonlarını bölgede görevlendirmiş olduğunu ifade edebiliriz.[660]

4.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Sultan Ali Dinar

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla siyasî ve askerî faaliyet yürüttüğü en önemli bölge hiç şüphesiz Sudan'ın batısında yer alan Darfur bölgesi olmuştur.[661] Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha öncesinde Osmanlı Devleti'ne siyasî ve dinî açıdan bağlılığını bildirmiş olan Sultan Ali Dinar[662], Darfur üzerindeki yabancı işgal tehditlerine karşı Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler tesis etmişti.[663] Örneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ali Dinar tarafından Mekke'ye gönderilmiş olan Darfur Sultanlığı'nın özel elçisi Muhammed eş- Şeyh Sîmavî Efendi, Darfur Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını

---

658 Üzen, **age**, 447- 463; Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 154, 158, 160-162, 174-176; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 278- 279.

659 [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/2-3

660 Tetik, **age**, c. 1, 138- 140, 457; Tetik, **age**, c. 2, 364-372.

661 Stoddard, **age**, 94-95; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 110-117; Shaw, **age**, c. 2, 1744- 1758; Tetik, **age**, c. 1, 138-145; Polat, **age**, 213-226.

662 Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 378-380; Kavas, "Osmanlı- Darfûr…": 117-120; Ahmet Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, (İstanbul: Yarın Yayınları, 2012), 176-182; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 460-463; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 597-602.

663 Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 374-380; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 597- 602.

bildirmiştir. Ayrıca Darfur Sultanlığı sınırları içerisinde bugüne kadar hiçbir yabancı bayrağının dalgalandırılmadığına dikkat çekerek Darfur'da dalgalandırmak üzere bir Türk bayrağı istirham etmiştir.[664] Osmanlı Devleti yaşadığı siyasî sorunlar sebebiyle müttefiklik ilişkisi kurduğu Ali Dinar'ın yardım taleplerine ciddi anlamda cevap veremese de Ali Dinar'a bir madalya göndermiştir.[665]

Sultan Ali Dinar her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nden çok fazla destek görememiş olsa da Darfur toprakları üzerinde hiçbir Avrupalı devletin işgal faaliyetlerini hayata geçirmesine izin vermemiştir. Ali Dinar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bağlılığını sunduğu Sultan Reşat'a gönderdiği bir mektupta sadakatini şu şekilde ifade etmekteydi:

> "Hıristiyanlar, Müslümanları her taraftan kuşattılar, Müslüman topraklarına el koydular, Müslüman sultanları, ya ölü, ya esir ya da kahır altında kalıyorlar. Müslüman sultanlar onların elinde oyuncak gibi oldular. Bunlardan bizim memleketimiz Darfur Allah'ın koruması ile bu akıbete düşmedi, fakat Allah'ın sizin emanetinize bıraktığı Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyaretten bizi engellediler. Bunun için Hacca gitmek için İngilizler ile mecburi olarak temas kurduk. Bu teması da nefretle yaptık."[666]

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Darfur Sultanlığını kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmeleri ve bölgeyi Mısır üzerinden yönettikleri Hartum merkezli Sudan'daki sömürge idaresine bağlamak istemeleri Ali Dinar'ı da harekete geçirmiştir. İngilizlerle siyasî anlamda sorunlu ilişkilere sahip olan Ali Dinar; sömürge idaresinin himayesini reddederek, İngilizlerle olan bütün bağlarını koparmak ve tam bağımsızlığını sağlamak amacıyla teşebbüslerde bulunmuştur.[667] Böylece Ali Dinar'la İngilizler

---

[664] BOA., DH.MUİ, nr. 45-1/36 Tarih: H.03.12.1327; Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 378; Murat Bardakçı, "Galler Prensi'ni biliriz, Darfur Prensi'nden ise haberimiz yoktur", **Hürriyet**, 01.04.2006, http://www.hurriyet.com.tr/galler-prensi-ni-biliriz-darfur-prensi-nden-ise-haberimiz-yoktur-4187388 [28.05.2019]; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 111; Kavas, "Osmanlı- Darfûr…", 118; Üzen, **age**, 461; Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 179; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**: 461; Ali Arslan, "Sudan'ın Hukuken Türkiye'den Ayrılma Süreci", **Türk Dünyasına Bakışlar**, ed. Halil Bal, Muhammet Erat, (İstanbul: Da Yayıncılık, 2013): 111; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 79-80; İbrahim, **Türk Dış Politikasında Afrika**…, 8-9; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 600- 601.

[665] Bardakçı, **age**; Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 175- 179; Bayram, **age**, 178.

[666] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 379 **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 180; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**: 80; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 607; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 277- 278.

[667] Stoddard, **age**., s. 94-95; Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 380- 383; Abdullah Muradoğlu, "Gezdim Biladü's- Sudan'ı viraneler gördüm…", **Yeni Şafak**, 20.03.2011, https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/gezdim-biladus-sudani-viraneler-gordum-26588 [28.05.2019]; Abdullah Muradoğlu, "Darfur halkını unutmayalım!", **Yeni Şafak**, 08.11.2015, https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/darfur-halkini-unutmayalim-2022886 [28.05.2019]; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 603- 604, 607- 608.

arasında açık bir düşmanlık hâlini alan siyasî ilişkiler bir süre sonra savaşa dönüşmüştür.[668]

Darfur'da İngilizlere karşı bir ayaklanma başlatan Ali Dinar, İngilizleri önce Darfur'dan daha sonra da Sudan'dan çıkarmak için harekete geçmiştir. Ali Dinar'ın hareketini bastırmak için her türlü yola başvuran İngilizler, Mısır üzerinden Darfur'a kuvvet sevk etmeyi kararlaştırmışlardır.[669] Sudanlı Müslümanların tıpkı Darfur Sultanlığı gibi cihada katılmasından endişe duyan İngilizler, Sudan'daki kabileleri kendi saflarına çekme amaçlı bir siyaset takip etmişlerdir. İngilizlerin bu hamlelerine karşı Ali Dinar'da, Sudan'daki İngiliz karşıtı kabileleri desteklemiş ve mümkün mertebe söz konusu kabilelerle ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Bu durum Sudan dâhilinde İngilizler ve sömürge karşıtı kabileler arasında yer yer silahlı çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur.[670]

Sudanlı Müslümanların topyekûn olarak Ali Dinar'a katılmasının önünü almak isteyen İngilizler, düşman hâlini aldıkları Darfur Sultanlığını ikna çabalarına girmişler ve Ali Dinar'a devamlı olarak mektuplar göndermişlerdir. Ayrıca Sudan'daki Pan- İslâmist tehlikelere karşı din adamlarına memuriyet, maaş, ödül ve çeşitli unvanlar vererek Sudanlı Müslümanları da kendi yanlarına çekmeye, en azından tarafsız kalmalarını sağlamaya çalışmışlardır. İngiliz sömürgeciliğine karşı direniş yanlısı din adamlarını idam ettirmiş, dinî eğitim kurumlarını kapatmış ve böylece Sudan Müslümanlarının cihada katılmasını engellemek için baskıcı politikalar takip etmişlerdir. Ali Dinar ise İngilizlerin kendisini ikna etmek amacıyla gönderdiği mektupları dikkate almayarak onlarla savaşma yolunu tercih etmiştir. Bu anlamda ülkesinin tam bağımsızlığını sağlamak için Birinci Dünya Savaşı'nın uygun bir zaman olduğunu düşünen Ali Dinar, Sultan Reşat'ın cihad çağrısına katılarak Osmanlı Devleti'nin kendisini ciddi anlamda destekleyeceğini öngörmüştür.[671]

4.1.2. Yüzbaşı Almas Efendi ve Süleyman el- Barunî Bey Misyonu

Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Süleyman Askerî Bey, Mısır ve Sudan'a yönelik örtülü faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için

[668] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 139- 140; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73.
[669] Tetik, **age**, c.1, 138- 139; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279- 280.
[670] Ünalp, **age**, 55- 56.
[671] Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 180-181; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 275- 282.

Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu isimleri ilgili bölgelere göndermiştir. Süleyman Askerî Bey, İngilizlere karşı gönüllü birliklerle gayri nizamî harp faaliyetleri yürütmek ve bölgedeki Teşkilât-ı Mahsûsa görevlileri vasıtasıyla Müslümanlar arasında isyanlar çıkarmak istiyordu. Bu sebeple Binbaşı Mümtaz ve Kuşçubaşı Eşref Bey'in komutasındaki gönüllü birlikler Sina Yarımadası'na sevk edilmiş ve bu durum Yafa Jandarma Komutanlığı'na bildirilmiştir.[672]

Eylül 1914'ten itibaren Sudanlı Müslümanlar arasında propaganda faaliyetlerine girişen Teşkilât-ı Mahsûsa, İngilizlere karşı isyan hareketleri tertip etmek üzere uygun bir zemin hazırlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan'a yönelik faaliyet gösteren casuslarından Mahmut oğlu Davud, bölgedeki durumun Sudanlı Müslümanları İngilizlere karşı kışkırtmak üzere elverişli olduğunu Harbiye Nezareti'ne rapor etmiştir.[673]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan'a yönelik girişimleriyle ilgili olarak nasıl bir yolun izlenmesi gerektiğine dair bilgiler veren Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Süleyman Askerî Bey, Yafa Jandarma Komutanı Binbaşı Hasan Bey'e bölgede yürütülecek faaliyetler hakkında bir telgraf göndermiştir:

> "Şifre 3 Teşrin-i Evvel (16 Ekim) sene 1330 (1914)
>
> Yüzbaşı Almas Efendi'nin Yafa'ya hareketle sizi görmek lüzumu yazıldı hin-i müracaatında bir çete ile Mısır'a izamı veya orada ihtilal ika' etmek üzere Sudan'a gönderilmesi suretlerinden hangisi faideli ve mumaileyh ise hangisine daha ziyade elverişli ise o yolda istihdam ediniz.
>
> Fi 3 Süleyman Askerî"[674]

Yafa Jandarma Komutanı Binbaşı Hasan Bey ise Süleyman Askerî Bey'e gönderdiği cevapta Almas Efendi'nin bölgeye geldikten sonra bir "çete" oluşturularak Mısır veya Sudan'a gönderilebileceğini bildirmiştir.[675] Süleyman Askerî Bey tarafından Mısır ve Sudan'da Teşkilât-ı Mahsûsa adına görevlendirilmiş olan Yüzbaşı Almas

---

[672] Nurettin Şimşek, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri)**, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 137- 143.
[673] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 248, Dosya: 1031, Fihrist: 6-7'den **aktaran** Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 114.
[674] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1836, Dosya: 35 Fihrist: 11'den **aktaran** Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 114; Ü. Gülsüm Polat, "İngiliz İstihbaratına Göre Birinci Dünya Harbi Başlarında Ortadoğu'daki Osmanlı Ajanları", **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, (2010): 407- 408; Polat, **age**, 91.
[675] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1836, Dosya: 35 Fihrist: 13; Polat, "İngiliz İstihbaratına Göre…": 407- 408.

Efendi[676]'nin asıl görevlerinden bir tanesi de Senûsîlerin lideri Şeyh Senûsî'yle Ali Dinar arasında irtibat sağlamaktı.[677] Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana Osmanlı Devleti adına faaliyet göstermekte olan Yüzbaşı Almas Efendi[678]; Bingazi, Tobruk, Mısır, Kufra, Darfur gibi bölgeleri yakından tanıması sebebiyle Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Mısır ve Sudan'a yönelik faaliyet göstermesi için görevlendirilmiştir. Savaştan önce Kahire'ye hareket eden Almas Efendi, Mısır'ın Bingazi sınırında faaliyetlerde bulunduktan sonra Cidde'ye geçmiştir. Mısır ordusunda yüzbaşı olmasına rağmen Osmanlı ordusunda binbaşı olarak görev yapan Almas Efendi, savaş sırasında kılık değiştirerek İngiliz askerî karargâhlarına sızmaya çalışmış ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. [679]

İngiliz istihbarat raporlarından da anlaşıldığına göre; Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olan Yüzbaşı Almas Efendi'nin Mısır ve Sudan'a yönelik faaliyet göstermek üzere bölgeye gönderilmesinin asıl amacı Senûsîler ve Darfur Sultanlığı arasında bir ittifakın sağlanmasıydı. Nitekim Sultan Reşat'ın cihad çağrısına katılan Senûsîler ve Ali Dinar arasında bir ittifak kurulması Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgeye yönelik temel stratejilerinden bir tanesiydi. İngilizler de ilgili istihbarat raporlarında Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Yüzbaşı Almas Efendi üzerinden gerçekleştirmek istediği ittifaka üstü kapalı bir şekilde işaret etmektelerdi.[680] Enver Paşa'nın direktifleriyle Sudan'a

[676] Aslen Sudanlı olan Abdullah Almas Efendi, Mısır'daki İngiliz Ordusu'nda görev yapmıştır. 1900'de IX. Sudan Birliklerine Mısır Sahil Koruma görevlisi olarak katılmış ve 1907'de yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti lehine faaliyetlerde bulunmuş olan Almas Efendi bir süre sonra görevli olduğu Mısır birliğinden firar ederek Derne'ye geçmiş ve Bingazi Genel Kuvvetler Komutanı Binbaşı Enver Bey [Paşa]'in kuvvetlerine katılmıştır. Jandarma Yüzbaşı olarak görev yapan Almas Efendi, savaş sona erdikten sonra İttihatçı subaylarla birlikte İstanbul'a dönmüş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevlendirilmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa adına Mısır ve Sudan'a yönelik görevler üstlenen Almas Efendi, İngilizler tarafından yakalanarak 1915'te idam edilmiştir. Gülsüm Polat, "İstanbul'dan Sudan'a Ölüme Yolculuk-Teşkilat-ı Mahsusa'nın Yüzbaşısı Almas Abdullah", **Derin Tarih**, s. 51, (2016): 90- 97.

[677] Polat, **age**, 90-93.

[678] Trablusgarp Savaşı sırasında Trablusgarp ve Bingazi'ye giden L'Illustration Gazetesi'nin savaş muhabiri Georges Remond, Sudanlı bir subay olan Almas Efendi'yi Tobruk'ta görmüş olduğunu ifade etmektedir. Remond'un verdiği bilgilere göre; Trablusgarp Savaşı'nda Türk subaylarına yardım etmiş olan Almas Efendi, Mısır'dan Türk tarafına iki top geçirmekle kalmamış aynı zamanda bu topları Mısır'dan Bingazi'ye taşıtmak üzere Mısırlı askerlerden de istifade etmiştir. Mısır-Bingazi sınırında bulunan Sellum'daki İngiliz güvenlik kuvvetlerine mensup görevlilerini bağlayarak tutsak etmiş ve develerine de el koymuş olan Almas Efendi, bu olaylar karşısında soruşturma geçirerek tenzili rütbeye uğramış olması sebebiyle Sellum'dan hareketle Bingazi'ye geçmiş ve Türk subayların saflarına katılmıştır. Böylece Trablusgarp Savaşı'na katılan Almas Efendi, Tobruk'taki cephenin komutan yardımcısı olarak görev yapan ve aynı zamanda Enver Bey [Paşa]'in eniştesi olan Yarbay Nazım Bey'in yanında bulunmuştur. Almas Efendi, Remond'un anlatımına göre; *"bütün Sudanlılar gibi çılgınca bir cesarete ve her şeye dayanıklı bir yiğit"*tir. Georges Remond, **Trablusgarp Savaşı ve Enver Paşa**, çev. İdil Cihangir, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2019), 245, 261.

[679] Polat, **age**, 90-93.

[680] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 157/12/11-12

gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa görevlileri, Sudan ve Darfur'da da ciddi bir propagandaya girişmişlerdir. Binbaşı Almas Efendi, İngilizler tarafından yakalanan "Osmanlı ajanlarından" yalnızca bir tanesiydi. 7 Kasım 1915'te Cidde Valisi'nden aldığı emir üzerine harekete geçen Almas Efendi, beraberindeki altı görevliyle birlikte bir yelkenli tekneyle Kızıldeniz'e açılmıştır. 12 Kasım'da Takarna kabilesinin köyüne ulaşan Almas Efendi, yerliler gibi giyinerek kamufle olmayı başarmış ve 16 Kasım'da Port Sudan'daki İngiliz karargâhına bir dilenci kılığında sızma girişiminde bulunmuştur.[681] "Derviş kılığına gizlenmiş vaziyette Mısır askerlerinin karargâhını ziyaret" eden Almas Efendi, Mısırlı birliklerin karargâhına "oldukça ilginç bir yöntemle" sızmayı başarmıştı. Dinî kıyafetlere bürünmüş bir şekilde karargâha giren Almas Efendi, tabur komutanıyla görüşmek istediğini bildirmiştir. Fakat Mısırlı subay odaya girdiğinde kıyafetini çoktan değiştirmiş olan Almas Efendi, odada Türk subayı üniformasıyla oturmaktaydı. Mısırlı subaya Enver Paşa'nın emriyle geldiğini bildiren Almas Efendi, "Enver Paşa'nın Türk ordusu Mısır'a geldiğinde Mısırlı subayların nasıl bir tepki göstereceğini öğrenmek istediğini" belirtirken İngilizlere karşı kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmanın gerekliliğinden de söz etmişti. Fakat konuşmasının ardından beklemesi gerektiğini söyleyerek odadan ayrılan Mısırlı subay tarafından tuzağa düşürülen Almas Efendi ihbar edilmiştir. İngilizlerin bölgedeki askerî temsilcisi General Wilson'a haber verilmiş ve Almas Efendi bölgeye gelen Wilson tarafından tutuklanmıştır. Yapılan aramalar sırasında üzerinde şifreli bir Türkçe yazışmayla bir kitap çıkmış olan Almas Efendi'nin ikamet ettiği köydeki evinde yapılan aramalarda ise kendisine Enver Paşa ve Cidde Valisi tarafından verilen ve bölgedeki gizli görevlerine dair yazışmaların tamamı ele geçirilmiştir. Söz konusu gizli yazışmalar Almas Efendi'nin yargılanmasından önce İngilizceye çevrilerek aleyhinde delil olarak kullanılmış ayrıca Almas Efendi'de de çapraz sorgu sırasında gizli görevini itiraf etmek durumunda kalmıştır.[682]

Almas Efendi'nin yakalanmasıyla birlikte İngilizler Sudan'a dair siyasetlerinde çeşitli değişikliklere gitmek durumunda kalmışlardır. Sudan'daki sömürge idaresinin genel valisi Wingate'nin Hartum'dan Yüzbaşı W. Kenny'e gönderdiği 10 Aralık 1914 tarihli "gizli" ibareli mektupta Wingate önemli konulara değinilmiştir. Söz konusu mektupta yakaladıkları Teşkilât-ı Mahsûsa subayı Almas Efendi'den "Enver'in kuklası" olarak

[681] Polat, "İstanbul'dan Sudan'a…": 93.
[682] Polat, "İngiliz İstihbaratına Göre…": 407.

bahseden Wingate, başlarının belada olabileceğini bildirmiş ve Sudanlı subaylar arasında Enver Paşa'nın başka casusları da olabileceğine dikkat çekmiştir:

> "(Sudan'daki) kargaşalara rağmen kendilerine posta yoluyla ulaşan dökümanları sadık bir şekilde getiren subaylara sadakatlerinden dolayı teşekkür edilmesini diliyorum. Benden haber aldığınızı onlara iletirseniz çok memnun olurum. Tek doğru tarafı [İngilizleri] seçmeleri ve uygun süreci takip etmelerinden dolayı oldukça minnettarım. Port Sudan'daki Almas tarafından verilen bilgilerden yola çıkarak, Enver Paşa'nın ordudaki subayları kasten rüşvet ile kışkırtması için tüm gücünü kullandığını ve III. Tabur'a mensup subayların Enver'in "kuklası Almaz"ı sadık bir şekilde etkilemek için ellerinden geleni yaptıklarını kesin bir şekilde belirtebilirim. Öyle görünüyor ki başımızın belada olması muhtemeldi. Şu anda var olan ve hatta beklenen tehlikeye karşı, Sudan'daki sadakat infilakından dolayı gözlerinin boyanmaması için Sudanlı subayları uyarıyordum. Savaş devam ettiği sürece bu tehlike devam edecektir. Söz konusu tehlike, bizim yerel subaylarımızın rüşvetle kandırılmasıdır. Şüphe yok ki bu çabaların hepsi özellikle Sudanlılara karşı yöneltildi. Buradaki asıl aşılması güç olan engel ise Sudanlı subayların İngiliz subaylarına olan sadakati. Benzer bir ipucunu üstü kapalı bir şekilde Herbert'e de ilettim. Bu tehlikeli propaganda girişimlerini engellemek için senin ve o'nun [Lord Kitchener] azami seviyede tetikte olmanızı tavsiye ediyorum. (…)".[683]

Söz konusu mektuba göre Sudanlı subaylardan Almas Efendi'nin Türklere çalışıyor olması İngilizleri çeşitli önlemler almaya sevk etmiştir. "Enver Paşa'nın kuklası" olarak gördükleri Almas Efendi'nin Mısır ve Sudanlı Müslüman subaylar arasında yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin tehlikesine dikkat çeken İngilizler, kendi emirleri altında görev yapan Müslüman subayların sadakatlerini sorgulamaktaydılar. Fakat Teşkilât-ı Mahsûsa'ya çalıştığı tespit edilen Almas Efendi'nin yakalanması olası tehlikeleri önlemekte oldukça önemliydi. İngilizler her şeye rağmen Sudanlı subayların kendilerine karşı sadakatlerini yitirmemiş olduğunu düşünseler bile Enver Paşa'nın yürüttüğü faaliyetlerin son derece tehlikeli olduğunu ve buna karşı her an tetikte olunması gerektiğini düşünüyorlardı.[684] Bu sebeple yargılamasının ardından ölüme mahkûm edilen Almas Efendi'nin İngilizler tarafından idam edildiği anlaşılmaktadır.[685]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan ve Darfur'da Senûsîler ve Darfur Sultanlığı üzerinden yürüteceği siyasî ve askerî faaliyetlerin başarıya ulaşması için Şeyh Senûsî ve Ali Dinar arasında bir ittifak sağlanması oldukça önemliydi. Bu ittifakı sağlamaya

[683] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 157/12/11-12
[684] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 157/12/11-12
[685] Polat, "İngiliz İstihbaratına Göre…": 407.

çalışacak isimlerden bir tanesi de Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden Süleyman el-Barunî Bey'di.[686] Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp Vilayeti'nin Cebel-i Garbi Sancağı mebusu olan Süleyman el-Barunî Bey, İtalyanlar Trablusgarp'a saldırdıklarına gönüllü olarak cepheye gitmiş ve Trablusgarp Savaşı'na katılmıştır. Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden sonra İstanbul'a geldiğinde paşa unvanıyla taltif edilen Süleyman el- Barunî, 1913'te Ayan Meclisi'ne seçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'yla birlikte Trablusgarp'a gönderilen Süleyman el- Barunî, 1916'da Trablusgarp'ın askerî valisi olarak atanmıştır. Savaş boyunca Trablusgarp'ta bulunmuş ve İtalyanlara karşı mücadelesini sürdürmüş olan Süleyman el- Barunî[687], Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından görevlendirilmiştir.[688] Süleyman el-Barunî'nin Trablusgarp'a gönderilme amacı Senûsîleri Mısır'daki İngilizlere karşı harekete geçirmekti. İngiliz istihbaratının elde ettiği bilgilere göre Kasım 1914'te Darfur Sultanı Ali Dinar'la irtibat sağlaması için görevlendirilmiş olan Süleyman el Barunî, beraberinde bir Türk ve bir Alman subayıyla Darfur'a gidecek ve Ali Dinar'ın Sudan'daki İngiliz kuvvetlerine saldırmasını temin etmeye çalışacaktı.[689]

Sudan'a yönelik tehlikelerin farkında olan Wingate, 31 Aralık 1914'te Albay P.R. Phipps'e gönderdiği mektubunda bu düşüncelerini açığa vurmuştur. Sudan'da siyasî ve ekonomik anlamda her şeyin yolunda olduğuna dikkat çeken Wingate, Türk-Alman faaliyetlerine karşı da ihtiyatlı olunması gerektiğine dair önemli uyarlarda bulunmuştur:

> Sudan halkının genel tavrı [bize karşı] oldukça iyi. Hatta bu kadar iyi olamazdı. Fakat tabii ki "Türk-Alman şeytanları" propagandalarını yaymak için ellerinden geleni yapıyorlar. Ben de bu durumu kontrol etmenin öneminin en az onlar kadar farkındayım. Al birini vur ötekine[690]. Umuyorum ki Sudan halkının iyi niyetliyle birlikte başaracağız."[691]

[686] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 192/2/8
[687] "Süleyman Paşa Barunî", **TDVİA**, c. 5, (1992): 92; Nurettin Ceviz, "Libyalı Bir Siyasî Önder ve Şair: Suleymân Bâşâ el- Bârûnî", **EKEV Akademi Dergisi**, s. 23, (2005): 202- 204.
[688] Stoddard, **age**, 91.
[689] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 192/2/8
[690] Burada kullanılan deyim "Pull devil pull baker" olmakla birlikte Türkçedeki en yakın karşılığı "al birini vur ötekine" şeklinde tercüme edilebilir. Wingate burada Türklerin ve Almanların aynı olduklarını hatta Sudanlıların da onlardan farklı olmadıklarını düşünmektedir. Aynı zamanda Türklerin de Almanların de Sudanlıların da birbirinden beter olduklarını ifade etmektedir.
[691] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 157/12/59-60

4.1.3. Teşkilât-ı Mahsûsa'da Görevlendirilen Sudanlılar

Osmanlı Devleti'ne hizmet eden bazı Sudanlılar Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeyi yakından tanımaları dolayısıyla Süleyman Askerî Bey tarafından Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil edilmişlerdir. Teşkilât-ı Mahsûsa'ya katılan isimlerin büyük çoğunluğu Sudan'a yönelik faaliyetlerin Mısır merkezli yürütmesi sebebiyle Kanal Harekâtı sırasında etkin bir şekilde görev almışlardır. Örneğin Mısır Hıdivliği prenslerinden Mahmut Paşa'nın maiyetinde yer alarak İstanbul'a gelen ve Sarıyer'de ikamet eden Dilaver Abidin Bey, Mısır seferine katılmak istediğini belirtmiştir. "Namuslu bir kişi" olduğu bildirilen Dilaver Abidin Bey, aslen Sudanlı olmakla birlikte on yıl boyunca Mısır'ın eski Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın maiyetinde çalışmıştır. Arapça ve İngilizce bilmesi sebebiyle de Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil edilmiştir.[692] Mehmet Şükrü Mekavî'de Kanal Harekâtı sırasında Teşkilât-ı Mahsûsa'ya katılarak Sina- Filistin cephesinde görevlendirilmiş isimlerden bir tanesidir. Birinci Kanal Seferi'ne katılan Mekavî, Kızıldeniz Hecinsüvar Hücum Bölüğü Komutanlığı görevini üstlenmiştir.[693] Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevlendirilen Sudanlılardan bir tanesi de Hartumlu Muhammed Abdullah'tır. Azat edilen eski bir köle olan Muhammed Abdullah, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önde gelen isimlerinden Kuşçubaşı Eşref Bey'in komutasında Hicaz-Yemen cephesinde faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesinde görev almıştır. 12 Ocak 1917'de Hayber'de isyancı Şerif Hüseyin kuvvetleri tarafından şehit edilmiştir.[694]

Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev alan Sudanlılardan en önemlisi ise "Zenci" lakabıyla maruf Sudanlı Musa Bey'dir. Girit'te dünyaya gelmiş olan ve Kahire'de büyüyen Sudanlı Zenci Musa, gençliğinde Mısır'daki Hıdiv sülalesine mensup Prens Ömer Tosun Paşa'nın maiyetinde bulunduktan sonra İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırması üzerine Mısır'dan Bingazi'ye geçmiş ve gönüllü olarak Trablusgarp Savaşı'na katılmıştır. Burada Binbaşı Enver Bey [Paşa] ve Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Kuşçubaşı Eşref Bey gibi isimlere tanışan Musa, Türk subaylarının İstanbul'a dönmesi üzerine Eşref Bey ile birlikte önce İstanbul'a gitmiş daha sonra ise İkinci Balkan

[692] Polat, **age**, 103.
[693] Cemal Kutay, **Necid Çöllerinde Mehmet Akif**, (Posta Kutusu Yayınları, 1978): 137; Kamal Eldeen, **age**, 115-116, 294.
[694] Eşref Kuşçubaşı, **Hayber'de Türk Cengi**, yay. haz. Philip H. Stooddard-H. Basri Danışman, (İstanbul: Arba Yayınları, 1997): 238- 239; Kamal Eldeen, **age**, 116.

Savaşı'na katılmıştır. Edirne'nin Bulgarlardan geri alınması safhasında büyük yararlılıklar gösteren Musa, 1913'te Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa'ya dâhil olan Musa, Eşref Bey'in komutasındaki Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesiyle Birinci Kanal Seferi'ne katılmış ve Sina- Filistin cephesinde görev yapmıştır. İstiklâl Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy, Enver Paşa'nın yaveri İzmitli Süvari Binbaşı Mümtaz Bey gibi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinin de içerisinde yer aldığı bir heyetle birlikte Necid ve Arap Yarımadası'nda çeşitli temaslar ve propaganda faaliyetlerinde bulunmuş olan Musa, en son Hicaz-Yemen cephesinde görevlendirilmiştir.[695]

4.1.4. Darfur Sultanlığı ile Senûsiler Arasındaki İttifak

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgeye yönelik politikalarına göre Senûsîlerle iş birliğine yanaşan Ali Dinar, açıktan savaşa girmek istiyordu. Fakat silah ve cephane yönünden büyük eksiklikleri mevcuttu. Senûsîlerle Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden bir irtibat sağlamış olan Ali Dinar, İngilizlere karşı kullanmak üzere silah ve cephane tedarikinin çok önemli olduğunun farkındaydı. Bu sebeple sık sık görüştüğü Senûsî tüccarlarından Ebu Kerim Ghayt'ı, İngilizlere karşı mücadelede kendisi ve askerleri için gerekli olan silah ve cephaneyi Senûsîlerden temin etmesi için Kasım 1914'te Kufra üzerinden Bingazi'ye göndermişti.[696] Darfur Sultanlığı ve Senûsîler arsında Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından tesis edilecek ittifakın en önemli merkezi Kufra'ydı. Sudan'da ciddi bir etkiye sahip olan Senûsîler[697], Darfur'a yönelik faaliyetlerinde bu yolu kullanmaktalardı. Bingazi bölgesiyle Darfur Sultanlığı arasında bir sınır bölgesi olan Kufra[698], Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika Grupları Komutanlığı için önemli bir merkez hâlini almıştır.[699] Kufra'daki Senûsî komutanı Seyid Ali el- Hattab,

---

[695] Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Teşkilât-ı Mahsûsa'da Bir Afrikalı: Sudanlı Zenci Musa'nın Hayatı ve Mücadelesi", **Afrika'nın Önder Şahsiyetleri**, ed. Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan), (İstanbul: Alelmas Yayıncılık, 2019): 297- 360.

[696] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 113; Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 38-39.

[697] Bkz. Ahmet Kavas, "Senûsiyye", **TDVİA**, c. 36, (2009): 536- 537.

[698] Senûsîlerin Bingazi'deki etkinliğini hakkında bkz. (E. E. Evans Pritchard, **Ömer Muhtar Destanı**, çev. Kadir Özköse, 2. bs. (Konya: Ensar Yayıncılık, 2008); Saima Raza, "Italian Colonisation&Libyan Resistance The Al- Sanusi of Cryenaica (1911- 1922)", **A New Journal of African Studies**, c. 9, (2012): 1- 43.

[699] Senûsîler Darfur ve Vaday ile irtibat sağlarken Kufra yolunu kullanmışlardır. Silah kaçakçılığı için oldukça elverişli bir yol olan Kufra-Darfur yolunda birtakım faaliyetler yürütmüş olan Senûsîler, Kufra halkını yakından tanıyorlar ve zaman zaman kendilerinden destek görüyorlardı. İlgili olarak bkz. BOA., BEO., nr. 3849/288609 (Tarih: H.23.01.1329); BOA., BEO., nr. 3859/289415 (Tarih: H.21.02.1329); BOA., DH.SYS., nr. 1/1 (Tarih: H.25.09.1329).

Senûsîlerin Darfur'daki teşkilatlanmalarına oldukça önem vermiş ve İtilâf Devletleri'ne karşı etkin bir şekilde mücadele etmiştir.[700]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, İngilizlerin Mısır'dan çıkarılması için Ali Dinar ve Şeyh Senûsî arasında ittifak tesis ederek uygulama koyduğu askerî strateji her iki ismin ve emrindeki kuvvetlerin koordineli bir şekilde hareket etmesi üzerine kuruluydu. İngilizlerin bütün engellemelerine karşın Ali Dinar, Senûsîler üzerinden hem Osmanlı Devleti'yle irtibat sağlamış hem de Senûsîler zaman zaman Sudan'daki İngiliz kuvvetlerine saldırılar düzenleyerek isyanlar çıkarmışlardır.[701] Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Ali Dinar'a, İstanbul'dan gönderilmiş olan mektup ve hediyeler de genellikle Senûsîler vasıtasıyla kendisine ulaştırılmıştır.[702] Bu sebeple Ali Dinar ve Senûsîler arasında tesis edilen ittifak bölgede görev yapan Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları tarafından mümkün mertebe desteklenmiştir. Ali Dinar ve Şeyh Senûsî arasındaki stratejik ittifakı tesis eden Osmanlı Devleti her iki ismin koordineli bir şekilde İngilizlere karşı mücadele etmesi için büyük uğraşlar vermiş ve böylece Süveyş Kanalı'na saldıran Osmanlı IV. Ordusunun da yükünü hafifletmeye çalışmıştır. Nuri Paşa'da, Harbiye Nezareti ve Teşkilât-ı Mahsûsa'yla yaptığı yazışmalarda söz konusu ittifaka dikkat çekmiş ve Darfur'da yürütülecek askerî faaliyetlerin çerçevesini çizmiştir:

> "Bu fırsattan istifade Sudan'ın zaptı pek kolaydır. Seyyid hazretlerinin tensibiyle es- Seyyid İdris veyahud diğer sadatının birden birkaç zabit ve bir mikdar mücahidin-i sultan-ı Dinar ile müştereken hareket edilirse o havalinin yed-i küffardan zabt ve tahlisi pek kolaydır." (…) "Sudan şarkı (doğusu) için tertibat-ı lazime yaptık. Şeyh Muhammed eş- Şerif (Senûsî) bu hususda bize müsade edecektir. Sudan garbi (batısı) [için] ise bize esliha (silah ve cephane) lazımdır."[703]

Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılan Senûsîler, savaşın henüz başındayken 1914'ün son aylarından itibaren İngilizlere karşı harekete geçerek Sudan'daki İngiliz askerî kuvvetlerine saldırmışlardı. Buna göre Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan dâhilinde

---

[700] Celâl Tevfik Karasapan, **Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), 225.
[701] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 139- 140; Zygmunt Stefan Zalewski, "The Activity of the Islamic Order al-Sanūsīyah at the Turn of the 19th Century", **Journal of Academic Perspectives**, s. 2, (2009): 1- 22; Bill Nasson, "Africa", **The Cambridge History of the First World War**, c. 16, ed. Jay Winter, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014): 447- 448; İnal, **age**, 630, 632; Polat, **age**, 209- 210, 217- 218, 223, 226, 332; Polat Safi, "Mirage in the Sands: The Ottoman Special Organization on the Sinai- Palestine Front", **Jerusalem Quarterly**, s. 66, (2016): 41- 42; Larşer, **age**, c.1, 59- 60.
[702] Cafer el- Askerî, **İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli**, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 53; Oral, **age**, 74; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 278.
[703] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1863, Dosya: 153, Fihrist: 3-3'ten **aktaran** Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 114-116.

gerçekleştirdiği faaliyetlerden kısa süre içerisinde sonuç alınmaya başlandığını ifade edebiliriz. Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından uygulamaya konan cihad propagandası doğrultusunda; Darfur Sultanlığı ve Senûsîler arasında sağlanan ittifak Sudan'daki yerel direnişçileri de etkilemişti. Böylece Sudan'daki Senûsi kuvvetleri İngilizler karşısında sınırlı da olsa çeşitli başarılar kazanmışlardır. Örneğin Mısır'dan Almanya'ya dönen bir Alman tüccarın[704] 18 Mart 1915'te Berlin'den Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bilgilere göre, Sudan'da İngilizlere karşı askerî faaliyetlerde bulunan Senûsî kuvvetleri, Nubya havalisi ve Hartum'da çeşitli başarılar kazanmışlardır. 19 Kasım 1914'de İngiliz askerî mevkilerine saldırarak tahribatta bulunan Sudan'daki Senûsî kuvvetleri, İngilizlere yaptıkları saldırılar sonucunda 200 Avustralya askerini öldürerek çok sayıda top, silah ve cephane ele geçirmişlerdir. Oldukça abartılı bir rakam olmasına rağmen sayılarının 80.000 kişiyi bulduğu ifade edilen Senûsî kuvvetleri, Aralık 1914'te Feyyum'u ele geçirmiş, Kahire-Asvan arasında sefer yapan şimendifer başta olmak üzere Sudan ve Mısır'daki İngiliz trenlerine saldırarak tahrip etmişlerdir. 3 Aralık 1914'te kendilerine katılan Müslüman kabilelerle birlikte sayıları 40.000'e ulaştığı ifade edilen Senûsîler, Faşoda'da General Hewley komutası altında bulunan ve sayıları 6000'i bulan İngiliz askerlerine saldırmışlardır. Senûsîlerin, Genral Hewley komutasındaki kuvvetlere taarruzu sırasında General Hewley'in emri altında bulunan 4000 kadar Müslüman asker, birliklerinden firar ederek Senûsîlere katılmış ve böylece Senûsîler, 2000 kadar askeri kalan General Hewley'i öldürmüşler ve geri kalan İngiliz askerî birliklerini de yok etmişlerdir.[705] Senûsîlerin İngilizlere karşı kazandıkları galibiyetler İngiliz basınında da geniş bir yankı bulmuştur. Örneğin 15 Mart 1915'ten itibaren yayınlanan gazete haberleri "Senûsîler Sudan'ı tamamen Ele Geçirmişler" başlığıyla çıkmıştır.[706] Söz konusu haberlerde Nubya havalisi ve başkent Hartum dâhil olmak üzere bu bölgelerin ele geçirildiğine dair abartılı haberler ve direnişçi sayısıyla ilgili gerçeğe aykırı bilgiler verilmiş olsa da bu durum Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgedeki askerî etkinliğini yansıtması açısından önemli haberler olarak kabul edilebilir.

Senûsîlerin Sudan'daki saldırıları tıpkı İngiliz basını gibi Osmanlı basınında da yer bulmuştur. Sebîlürreşâd'ta yayınlanan bir habere göre Aralık 1914'te Sudan'da sıkı yönetim ilân edilmiştir. İngiliz polis müdürünün öldürülmesiyle birlikte başlayan

[704] Bölgede tüccar kılığında görev yapan bir Alman istihbarat mensubu olması kuvvetle muhtemeldir.
[705] BOA., HR.SYS., nr. 2409/25, (Tarih: M.11.05.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 375- 376.
[706] Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 175.

olaylarda Alaverna'ya saldıran Sudanlı dervişler buradaki İngiliz subaylarını da öldürmüşlerdir. Bu sebeple Mısır'a takviye olarak Avusturalya askerleri gönderilmiştir. Söz konusu haberden İngilizlerin bölgedeki asayişi temin etmekte zorluklar yaşadığı anlaşılmaktadır.[707] Aynı şekilde Tanin Gazetesi'nin, 16 Aralık 1914'de yayınladığı bir haberde Sudan'daki olayların oldukça memnun edici olduğu belirtilmekte ve Sultan Reşat'ın cihad ilânının etkisinin günden güne yayıldığı ifade edilmekteydi. Fakat söz konusu haberlerin abartılı ve propaganda amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde Tanin Gazetesi'nde yayınlanan 20 Aralık 1914 tarihli bir habere göre ise Sudanlı dervişler El- Kab'daki İngiliz askerlerine saldırılar düzenleyerek buradaki depoları yağmalamışlardır.[708] Molla Yunus'un komutası altındaki Sudan'daki İngiliz askerî noktalarına saldırılar gerçekleştiren Senûsî kuvvetleri çok sayıda erzak ve cephane ele geçirmişlerdir. Sudan'daki saldırıların yayılarak artmasından endişe eden İngilizler telaşa kapılmış ve Kızıldeniz üzerinden Sudan'a takviye getirmek için bölgeye asker sevkiyatına başlamışlardır. Sudan'da emniyet ve asayişi sağlamak amacıyla bölgeye gönderilen takviye kuvvetlerin içerisindeki Hindistanlı Müslüman askerlerden bir kısmının da birliklerinden firar ederek Sudan'daki Senûsî kuvvetlerine katılması İngilizleri daha sıkı tedbirler almaya mecbur bırakmıştır.[709] Bir süre sonra İngilizlerin tedirginliklerinin boşa olmadığı anlaşılmış ve merkezî Sudan'daki cihada katılımlar Darfur bölgesine kadar yayılmıştır. Örneğin Darfur bölgesinin ileri gelenlerinden olan Molla Yuşa, bölgedeki Müslüman kabileler arasında İslâm birliği propagandası yürütmüş ve dağıttığı beyannamelerde bölge Müslümanlarını İngiliz ve Fransızlara karşı cihada çağırmıştır. Molla Yuşa, bölgenin ileri gelenlerinden Şeyh Ebubekir Efendi ve emrindeki mücahitlerle birlikte İngiliz askerlerine ve silah depolarına da saldırmıştır.[710]

Sudan'daki Senûsîlerin İngilizlere yönelik saldırıları ve cihada katılımlar günden güne artsa da bu gibi münferit teşebbüsler İngilizlere karşı mücadele noktasında Osmanlı Devleti için yeterli değildi. Bu sebeple Darfur Sultanı Ali Dinar'ın da mutlaka cihada katılması ve bir an önce İngilizlere karşı açıktan savaşa girmesi gerekmekteydi. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki askerî faaliyetlerini yürüten en önemli isimlerden bir tanesi olan Addis Ababa'daki Baş

[707] "Şuûn-ı Mısır- Sudan", **Sebîlürreşâd**, c. 13, s. 318, (1914): 56.
[708] Aydın, **age**, 125, 127.
[709] Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 146-147, 175; Çabuk, **age**, 106-107.
[710] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140.

Şehbender Mazhar Bey, Sudan ve Darfur Müslümanlarını harekete geçirmek amacıyla bölgedeki kabileler arasında çeşitli teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Mazhar Bey, 9 Ocak 1915'te kaleme aldığı "Sudan, Somali, Habeşistan ve Cibuti Müslümanlarının genel durumu" hakkındaki bir raporda, Sudan Müslümanlarıyla yakından ilgilendiğinin altını çizmiştir. Sudan Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirmek için telkinlerde bulunduğunu belirten Mazhar Bey, Sudanlı kabilelere yönelik cihad propagandası doğrultusunda eş zamanlı olarak silah ve cephane yardımı da yapılabilirse başarılı olunacağını belirtmiştir.[711]

Ali Dinar'ın Sudan'da Senûsîlerle tesis ettiği ittifak Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Darfur'daki propaganda faaliyetleriyle doğrudan ilişkiliydi. Nuri Paşa'nın asıl amacı Darfur Sultanlığı'yla Senûsîler arasında bir İslâm kardeşliği meydana getirmek bir yana Osmanlı Devleti'nin Mısır'a yönelik askerî harekâtını destekleme amacı da taşımaktaydı.[712] İngilizleri Mısır ve Sudan'dan çıkarmak isteyen Osmanlı Devleti'nin Mısır'a taarruzu sırasında destek alabileceği iki temel kuvvet bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Senûsîler ve Darfur Sultanlığı eş zamanlı olarak harekete geçirilecekti. Böylece Süveyş Kanalı'na yürüyen Osmanlı IV. Ordusunu desteklemek amacıyla Senûsîler Mısır'ın batısına saldırırken, Ali Dinar'da Mısır ve Sudan'daki İngiliz askerî kuvvetlerine yönelik bir tehdit oluşturacaktı.[713]

Darfur Sultanı Ali Dinar'ın Nisan 1915'te İngilizlere karşı bir ayaklanma başlatarak cihada katılmasıyla birlikte savaş Sudan'ın Darfur bölgesine de yayılmıştır.[714] Kufra vahası üzerinden Senûsîler'le devamlı temas hâlinde olan Ali Dinar, İngiliz ve Fransızlara karşı silaha sarılmış ve Mısırlı postalar[715]ın bütün engellemelerine rağmen Hartum'a yürümeyi tasarlamıştır.[716] Ağustos 1914'te Sudan'ı korumak üzere bölgede bulunan Mısırlı askerleri İngiliz askerlerle değiştirmiş olan Kahire'deki sömürge hükûmeti, Sudan'ın yanı sıra Kızıldeniz ve Habeşistan sahillerini de sıkı bir denetim altına alarak olası isyan hareketlerinin yayılmasını engellemeye çalışmıştır.[717] Ali Dinar ve Şeyh Senûsî arasında tesis edilen ittifak Osmanlı Devleti'nin bölgede

[711] BOA., HR. SYS., nr. 2335/25 (Tarih: M.11.04.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 359- 368.
[712] McKale, **age**, 192; Hülagü, **Pan- İslamizm**, 139-140; Larşer, **age**, c.3, 90-91.
[713] Shaw, **age**, c. 2, 1744; Üzen, **age**, 447-463.
[714] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c. 3, Kısım: III, (Ankara: TTK, 1991), 350.
[715] Mısır ve Sudan'da görevlendirilen devriye ve postalar hakkında bkz. (Halid Ziyaeddin, **age**, 157-178).
[716] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 139-140; Larşer, **age**, c. 3, 90-91; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 278- 279.
[717] Hülagü, **age**, 141; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 85; Larşer, **age**, c. 3, 90-91.

Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden yürüttüğü siyasî ve askerî faaliyetleri açısından hayati bir önem taşımaktaydı.[718] Bu noktada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan'daki Pan-İslâmist hareketleri Senûsî hareketiyle birleştirme çabalarının bir anlamda başarılı olduğunu ifade edebiliriz. Zira Sudan'daki cihad propagandasının sınırlı da olsa karşılık bulması ve aynı zamanda Darfur Sultanlığı'yla Senûsîler arasındaki örtülü ittifak da bu durumun açık bir göstergesidir.[719]

4.2. Teşkilât-ı Mahsûsa Tarafından Darfur'a Gönderilen Askerî Misyonlar

Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa, İngilizlere karşı ayaklanan Sudanlılara ve Darfur Sultanı Ali Dinar'a destek sağlamak üzere savaş sırasında bölgeye çeşitli Teşkilât-ı Mahsûsa misyonları göndermiştir.[720] Nuri Paşa tarafından Darfur'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa misyonları askerî müfrezelerden oluşmakla birlikte söz konusu müfreze mensupları Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde görev yapan subaylardan oluşmaktadır. ATASE belgelerinden hareketle tespit edebildiğimiz kadarıyla Darfur'a gönderilen toplamda dört Teşkilât-ı Mahsûsa misyonu olduğunu ifade edebiliriz. İlgili belgelere göre Binbaşı Cafer el-Askerî Bey, Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey, Yüzbaşı Mehmet Ata Efendi ve Piyade Üsteğmen Ali Rasim Efendi'nin komuta ettiği misyonlar Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas kurmak ve kendisine askerî destek sağlamak üzere teşkil edilmişti.[721]

4.2.1. Binbaşı Cafer el-Askerî Bey Misyonu

Birinci Kanal Seferi'nin öncesinde Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Süleyman Askerî Bey, bölgedeki personelden Mısır ve Sudan'a yönelik gerçekleştirilecek askerî faaliyetler için nitelikli istihbarat istemiştir. Bununla ilgili olarak Mısır'daki İngiliz kuvvetleri ve içerikleri hakkında çeşitli bilgilere ulaşmak isteyen Süleyman Askerî Bey, Sudan Müslümanlarını ayaklanmaya teşvik etmek için nitelikli istihbaratın son derece önemli olduğunun farkındadır:

---

[718] Ofcansky, "National Security", **Sudan: A Country Study**: 304; Polat, **age**, 209-210, 217-218, 223, 226, 332.
[719] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 110-117; Shaw, **age**, c.2, 1744-1758; Üzen, **age**, 447-463; Polat, **age**, 213- 226.
[720] Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında…**, 15; Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140; Tansu, **age**, 133; Çabuk, **age**, 107; Yüksel, **age**, 56
[721] İlgili olarak bkz. (Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 87- 89, 110-117; Tetik, **age**, c. 1, 111, 114-115, 118, 120, 123-124, 126, 128, 133, 457; Tetik, **age**, c. 2, 371- 372).

> "Mısır'da ne kadar İngiliz kuvveti vardır? İçerikleri hakkında bilgi, Kanal boyunca İngiliz kuvvetlerinin miktarı ve niteliği, Mısır'ın yerli askeri ve zabitanı Sudan'a mı gönderilmiştir? Yoksa Mısır'da mı kalmıştır? Ne kadarının silahı alınmış? Ne kadarı İngiliz subaylarının komutası altında görevlendirilmiştir? Suvar? ve Sudanlılar, Sudan'da mı? Yoksa Kanal boyunca mı istihdam ediliyor? Bölgedeki yerli kuvvetler Mısır ve Sudan'da mıdır? Yoksa Avrupa cephelerine mi gönderilmiştir? Mısır'dan Sudan'a asker gönderilmişi midir? Sudanlı askerler Mısır'a gönderilmiş midir? Mısır ve Sudan arazisi dahilinde Müslümanlar tarafından İngilizlere karşı kıyam gerçekleşmiş midir? Mısır ve Sudan ahalisinin İngilizlere karşı bakış açısı hakkında bilgi. İngilizlerin emrinde bulunan askerler Müslümanlardan mı? Yoksa diğer milletlerden mi oluşmaktadır? Müslümanlarda gizli silah var mıdır varsa ne kadardır? Mısır ahalisinin Osmanlı ahalisi hakkında fikirleri. Senûsîler ve Sudan ne halde? Senûsîlerin Mısır'a taarruz istekleri ve bunun için Cağbup taraflarında toplandıkları ne derece doğru? Mısır ve Sudan hususunda talep edilen bilgiler bunlardır. Gereğinin yapılması gerekir." [722]

Süleyman Askerî Bey'in söz konusu telgrafına göre, Mısırlı Müslüman subayların Sudan'da bulunup bulunmadığı, Sudanlı askerlerin Mısır'da mı Sudan'da mı bulunduğu hususları merak edilmiştir. Aynı zamanda Mısır ve Sudan'daki Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetlerinde Senûsîlerden istifade ederek bölge halkını ayaklanmaya sevk etmek ve Müslüman askerlerin birliklerinden firar etmelerinin sağlanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı IV. Ordusu ve Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezeleri vasıtasıyla Sina Yarımadası'nda yürütülecek askerî faaliyetlerin yanı sıra Birinci Kanal Seferi'nin de Mısır ve Sudan Müslümanları arasında büyük etki bırakacağı düşünülüyordu. Böylece Mısır ve Sudan'da ayaklanacak olan Senûsîler gibi mahallî kuvvetler İngilizlere karşı mücadele de Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olacaklardı.[723] Mısır'ın batısına saldırmaya teşvik edilen Senûsîlere destek verecek olan Enver Paşa, Sudan Müslümanları ve Darfur Sultanlığı'nın da cihada katılması için teşvik edilmeleri gerektiğini düşünüyordu.[724] Bu sebeple Darfur Sultanılığı'yla doğrudan irtibat sağlayan Enver Paşa, Ali Dinar'ı İngilizler aleyhine harekete geçirmeyi hedeflemekteydi. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren "Jön Türk liderleri Enver Paşa ve Nuri Paşa ile Ali Dinar arasında bazı mektup alışverişi

[722] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1868-2, Dosya: 174, Fihrist: 1-2
[723] E. Albay Muzaffer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını**, yay. haz. Hülya Toker, (Ankara: ATASE Yayınları, 2006), 5, 14, 16, 37-38, 41.
[724] Çelik, **age**, 72.

vardı".[725] Nitekim İngilizler de Ali Dinar ve Sudanlı Müslümanların Enver ve Nuri Paşa'lar tarafından isyana teşvik edildiğini düşünmektelerdi.[726]

Enver Paşa, Ali Dinar'ın cihada katılmasını sağlamak amacıyla 3 Şubat 1915'te kendisine gönderdiği mektupta; İngilizlerin Türklüğe ve İslâm'a yaptığı saldırılara değinirken, bütün Müslümanların cihada katılmasının ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının bir farz olduğunun altını çizmiştir.[727] Enver Paşa, Ali Dinar'a gönderdiği mektupta kendisini cihada katılmayı davet ederken kardeşi Nuri Paşa'yı Senûsîlere, Binbaşı Cafer el-Askerî Bey'i de kendisinin nezdinde görevlendirdiğini ifade etmiş ve cihad-ı ekber'in neden ilân edildiğine dair önemli açıklamalar yapmıştır. Enver Paşa'nın Ali Dinar'a hitaben kaleme aldığı mektup şu şekildedir:

> "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.
>
> Şanı ve şerefi her yere yayılmış, gayretli ve gözü pek, seçilmiş kahraman. Eşi benzeri olmayan cömertlik ve zekaya sahip Emir [Ali Dinar] ve onun oğlu; Darfur hükûmetinin emiri, saygı değer ekselansları. Allah onu korusun ve bütün ihsanını ona lütfetsin.
>
> Allah'ın ve son Peygamber'in huzur ve bereketi seninle olsun. Çok selam ve saygılarımı yüksek makamınıza ilettikten sonra naçizane bir şekilde sizi bilgilendirmek isterim ki; Seyyid Ahmet Şerif es- Senûsî'yi, kardeşim Binbaşı Nuri Bey'i ve sizleri devlet işlerimiz hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirecek olan hamilim Binbaşı Cafer Bey'i huzurunuza gönderdim. Fakat bazı konularda sizi özetle bilgilendirmemin gerekli olduğunu düşündüm. Dört ay önce Avrupa'da patlak veren savaşa karşı tarafsız bir konumumuz olmakla birlikte yegâne hedefimiz barışı ve huzuru korumak olmasına rağmen Rus donanması Karadeniz'de bizim donanmamıza saldırdı. Buna takriben Rusya'nın müttefikleri olan İngiliz ve Fransızlar, şu anda Osmanlı İmparatorluğu otoritesi altında olan Müslümanları yönetebilmek adına Osmanlı İmparatorluğu'muzu yıllardır yok etmek için ellerinden gelen kötülüğü yaptılar ve bu yolda Rusya'yı takip ettiler. Onların bütün hedefleri, Allah muhafaza İslâm'ın ışığını söndürmektir. Allah korusun, İslam'ın ışığının kafirlere rağmen parlayacağına inanıyorum. Bundan dolayı bizler, bu zorba ve zalimlerin saldırıları karşısında ve onlarla olan savaşta Allah'a güvenmekteyiz. Halifemiz Cihad-ı Ekber

---

[725] Holt, **A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day**, 124; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 83 ve 12 numaralı dipnot.
[726] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 200/7/1
[727] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/7-9; Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 379-380; Yusuf Fadl Hasan, "Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri", **Yükselen Afrika ve Türkiye**, I. Uluslararası Türk- Afrika Kongresi, 23 Kasım 2005, ed. Ahmet Kavas, Hasan Öztürk, (İstanbul: TASAM Yayınları, 2006): 289-290; John Slight, "British Perceptions and Responses to Sultan Ali Dinar of Darfur (1915-1916)", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, c. 38, s. 2, (2010): 244, 249, 257; Üzen, **age**, 462; Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 180; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 85- 86; Ofcansky, "National Security", **Sudan: A Country Study**: 304; Polat, **age**, 215-216; İbrahim, **Türk Dış Politikasında Afrika**…, 8- 9; Polat, "İstanbul'dan Sudan'a Ölüme Yolculuk…": 95; Çabuk, **age**, 107; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 79, 81-91.

ilân etti. Şeyhülislâm saygıdeğer fetvalar bastırdı. Bugün Dünya'nın her yerindeki Müslümanlar için savaş bir zorunluluktur. Bu kutsal çağrıya [Cihad-ı Ekber] bütün Osmanlılar ve diğer milletlere mensup Müslümanlar büyük bir saygıyla karşılık veriyorlar. Yüzler ve binlerce asker topluyoruz. Onları savaşmak için Rusya'ya gönderiyoruz. Askerlerimizin hepsi Allah'a şükrederek, onların [Rusların] topraklarına büyük bir gurur ve sevinçle girdiler. Onların ordularına da büyük kayıplar verdirdiler. Ayrıca yüzlerce ve binlerce askerden oluşan bir diğer seferi de Mısırlı kardeşlerimizi İngilizlerin tutsaklığı, haksızlığı ve esaretinden kurtarmak için Mısır üzerine yaptık. Askerlerimiz Süveyş Kanalı'na doğru yürüyorlar ve kısa bir zaman içerisinde Allah'ın yardımıyla Kanal'a u ulaşıp burayı geçecekler. İngiliz zalimler, Basra'dan bizim vatanımıza doğru ilerlerdiler. Ama bizim ordumuz ise onları burada karşılamayı başardı. Arapların hasları ve cesur kabilelerin yardımlarıyla onları bölgelerinden kovmak için Allah'ın yardımıyla saldırılar başladı.

Almanya ve Avusturya bizlerle anlaştı ve bize yardım ediyorlar. Onlar [müttefiklerimiz] sekiz aydan beri Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşıyorlar. Şimdi Fransız mevzilerinde, Paris'ten çok kısa bir mesafedeler ve aynı zamanda Fransızlara da ağır kayıplar verdiriyorlar. Almanlar da keza Rusya'ya girdiler ve buranın büyük bir kısmını ele geçirmiş bulunmaktalar. Avusturya ise Rusya üzerinde bazı büyük zaferler kazanmış bulunmakta.

Ezcümle Allah'a şükürler olsun ki bizler ve bizim müttefiklerimiz düşman üzerinde galip geldiler. Ama özelikle de senin gibi Müslümanların yiğit yöneticileri gibi tüm Müslümanlardan beklenen görev konusunda senin dikkatini çekmeyi de unutmamalıyım. Siz zaten bu durumun farkındasınızdır. Zira siz, İslam coşkusu ile tanınan birisiniz. Biz Müslümanların başımıza gelen tüm felaketler, bizim düşmanlarımızı bizlere karşı cesaretlendirdi. Bu Müslümanlar için nadir ele geçecek bir fırsattır. Bu fırsat başka zamanlarda ele geçmez. Bizim en keskin düşmanlarımız olan Rusların, İngilizlerin ve Fransızların tamamıyla yenilip geri çekildikleri bir dönem [başlayacak]. Yukarıdaki tembihlerim senin gibi bir bilge ve saygıdeğer birisi için yeterlidir. Sonuç olarak Allah seni korusun.

Halife'nin damadı ve Başkumandan Vekili Enver. 3 Şubat 1915."[728]

Enver Paşa'nın mektubu kendisine ulaştığında Halife Sultan Reşat tarafından gönderilecek yardıma oldukça sevinen Ali Dinar; Sultan Reşat ve Enver Paşa'ya hürmet gösteren bir mektup göndermiş, Halife'nin cihad çağrısına uyarak savaşa katılacağını ve İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşacağını bildiren bir cevap göndermeyi ihmâl etmemiştir:

[728] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/7-9. Enver Paşa tarafından Ali Dinar'a gönderilen 3 Şubat 1915 tarihli mektubun bir kopyası Durham Üniversitesi'ndeki Wingate'nin hususî evrakı arasında bulunurken diğer bir kopyası ise İngiliz Ulusal Arşivi'nde bulunmaktadır. Gülsüm Polat, ilgili mektubun İngiliz Ulusal Arşivi'nde bulunan benzer bir tercümesini kullanmıştır. Bkz. (Polat, **age**, 215-216; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…", 89- 91).

> "Halife Hazretlerimize şunu bildirmek isterim ki, İslâm Sultanı Hazretleri ile kafir ve zındık olan İngilizlerle Fransızlar ve onların müttefikleri arasında bu savaş başlar başlamaz Allah ve İslâm için kafirle ilişkileri kestim ve onları düşman kabul ederek savaş açtım."[729]

Ali Dinar'ın, İngilizlere karşı savaş ilân ederek cihada katılmasında Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı gösterdiği muhabbet ve samimiyetin rolü büyük olmuştur. Sultan Reşat tarafından teşkil edilen dört kişilik bir heyet, Osmanlı Padişahı'nın hediyelerini Darfur'a götürerek Ali Dinar'a teslim etmiş, Ali Dinar'da söz konusu Osmanlı heyeti ile yakından ilgilenerek kendilerine teşekkür etmiştir. Enver Paşa tarafından Darfur'a gönderilen Osmanlı heyetini, cuma namazı sırasında hutbeye çıkarmış ve Darfur halkına tanıtmış olan Ali Dinar; Halife'nin selamını ve Enver Paşa'nın gönderdiği mektubu Darfur halkına açıkladıktan sonra "Kutsal Savaş'ın ve İslâm'ın kurtuluşunun yakın olduğunu ve herkesin buna hazır olmasını" söylemiştir.[730] Enver Paşa tarafından Ali Dinar nezdine gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarından Hasan Arif Bey, kuvvetle muhtemel Nisan 1915 gibi bir tarihte Darfur'a ulaşmıştır. Ali Dinar'ın Enver Paşa'ya mektubunda belirttiği üzere kendisinin yanında görevlendirilmiş ve Darfur ordusunu denetlemiştir.[731]

Ali Dinar, Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda İngilizlerin Darfur Sultanlığı'na yönelik olası askerî harekâtını karşılamak için Senûsîlerle iş birliğine gitmek durumunda kalmıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından desteklenen Şeyh Senûsî'den yardım sağlayabilmek adına Vaday bölgesinin ileri gelenlerinden Ahmet Efendi'yi beraberindeki bir kafile eşliğinde Temmuz 1915'te Kufra'ya göndermiş olan Ali Dinar[732], Nuri Paşa'yla irtibat sağlamıştır. Ali Dinar'la Senûsîler arasındaki iş birliğini teşvik etmenin yanı sıra Ali Dinar'ın askerî yardım çağrılarının karşılanması gerektiğinin farkında olan Nuri Paşa, 14 Ağustos 1915'te Ali Dinar'a bir mektup göndermiştir. "Darfur Hükümetinin Emirine" hitaben kaleme aldığı mektubunda İngilizlere karşı neye ihtiyaç duyuyorsa kendisine bildirmesi gerektiğini ifade eden Nuri Paşa, aynı zamanda kendisine yardımcı olmak üzere çeşitli Türk casuslarını bölgeye göndereceğini de belirtmiştir.[733]

---

[729] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 380; Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 180; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 85- 86.
[730] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 681-682.
[731] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/3/5.
[732] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 113.
[733] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/10; Slight, "British Perceptions and Responses…": 244, 249, 257.

Sellum'daki Senûsî karargâhında bulunan Nuri Paşa'nın Ali Dinar'a gönderdiği mektubun tercümesi şu şekildedir:

> "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.
>
> En saygın ve şerefli, [İslâm] dini adına savaşan büyük mücahit, din adına savaşan Darfur Emiri [Ali Dinar] ve Emir'in oğlu, yüce ekselanslarına. Allah size yardım etsin ve size zaferler nasip etsin.
>
> Sizi saygılarımla; Allah'ın rahmeti ve merhameti ile selamlıyor ve Seyid Ahmet Şerif es-Senûsî'nin kampına Allah'ın ve onun Peygamberinin yardımı ile vardığım konusunda bilgilendirmek istiyorum. Seyid Ahmet Şerif'i, [burada] İslâm savaşçıları olan mücahitlerin yanında, yerinde olan sıhhatinin keyfini çıkartırken buldum. Sizlere başarı ve zaferler diliyor. Arkadaşım Binbaşı Cafer'i de sizin din düşmanlarına [İngilizler] karşı talebiniz ve durumunuzu bildiren istihbaratı askıya almasından dolayı [burada] alıkoydum. Çünkü Osmanlı Devleti'nin en büyük arzusu sizin kuvvetlerinizden ve durumunuzdan ayrıca düşmanınıza ve İslâm düşmanlarına karşı bildirdiğiniz taleplerden haberdar olmaktır. Şimdi yüce zatınızdan, Müslümanların emiri ve Allah'ın havarisi Halifemiz tarafından [size] gönderilen ve cihad için en mümtaz olan nişan ve madalyayı almanızı rica ediyorum. Başka bir fırsat için olan diğer hediyeyi ise fark edilmesinden korktuğum için muhafaza ediyorum. Bu sebeple tarafınıza göndereceğim kılıç, eyer, süslü silahlar, tabanca, çifte dürbün gibi hediyeleri, bizi bütün gün ve gece boyu hareketlerimizi izleyen düşmanımızın dikkatini çekeceğinden ve bizim işimizi aksatacağından muhafaza etmek zorunda kaldım.
>
> Bu mektubun hamili ile bana en kısa sürede bir cevap vermenizi ekselanslarınızdan rica ediyorum. Kardeşim Enver Paşa'nın bu mektubunu okuyarak, genel durum hakkında da bilgi sahibi olacaksınız. Allaha şükür, şu anki durumumuzun öncekine kıyasla daha iyi olduğunu sizlere bildirmekten memnun olurum. Allah siz, şanınızı ve onurunuzu korusun!
>
> İmzalandı.
>
> Senûsî kuvvetlerinin başkomutanı, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kardeşi;
>
> (Mühürlendi) Mirliva Nuri."[734]

Ali Dinar'ın faaliyetleri Afrika Grupları Komutanlığı tarafından oldukça yakından takip edilmekteydi. Nitekim Enver Paşa'nın Ali Dinar'a gönderdiği mektupta da belirttiği Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu[735] Binbaşı Cafer el-Askerî Bey[736], hatırâlarında

[734] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/10; Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/4/59- 60.
[735] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73-74 ve 10 numaralı dipnot; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 84, 86; Ünalp, **age**, 56-57 ve 112 numaralı dipnot.
[736] Binbaşı Cafer el- Askerî Bey (1885- 1936), Bağdat'ta doğmuştur. Babası Mustafa Abdurrahman el-Müderris Bey, Osmanlı Ordusu'nda yarbay rütbesiyle görev yapmış ve halk arasında "93 Harbi" olarak bilinen 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'na katılmıştır. Musul ve Bağdat'ta eğitim alan Cafer Bey, 1904'te Harbiye'den mezun olmuş ve teğmen olarak Bağdat'taki IV. Ordu'da görevlendirilerek

bölgedeki mücadelenin daha geniş bir alana yayılması için Ali Dinar'la temasa geçildiğine değinmiş ve Afrika Grupları Komutanlığı'nın İngilizlere karşı tesis ettiği etkinlik sahasının Akdeniz'den Darfur'un güneyine kadar uzandığına dikkat çekmiştir.[737]

Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde Nuri Paşa'nın kurmay başkanı olarak görev yapan Cafer el- Askerî Bey'in Darfur'da görevlendirilmesinden sonra Senûsîler'le Darfur Sultanlığı arasındaki ittifak daha da önem kazanmıştır.[738] Nitekim 17 Kasım 1915'te Bingazi sınırından hareketle Sellum'a ilerleyen Osmanlı subayları komutasındaki Senûsi kuvvetleri Mısır'ın içlerine uzatılacak harekât sırasında Sellum, Sidi Barani, Mersa Matruh gibi bölgeleri ele geçirmişlerdir.[739] Binbaşı Cafer Bey komutasındaki kuvvetler başlangıçta İngilizlere karşı önemli başarılar elde ettiler.[740] İngilizler ise Mısır'ın batı sınırındaki operasyonlara karşı Aralık 1915'te Sudan'daki şeyhler aracılığıyla Şeyh Senûsî'ye bazı mektuplar göndererek çeşitli tekliflerde bulunmuşlardır. İngilizler bu mektuplarda eğer Mısır'ın batısını savunamazlarsa Osmanlı Devleti'yle iş birliğine son verdikleri takdirde bu bölgeleri Senûsîlere bırakmaya hazır olduklarını bildiriyorlardı.[741] Nuri Paşa ve Cafer Bey komutasındaki kuvvetler başta Sellum olmak üzere Mısır'ın batısındaki belirli bölgelerini ele

---

Osmanlı Ordusu'na katılmıştır. İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınması sırasında Enver Bey [Paşa]'yle birlikte Edirne'yi Bulgarlardan kurtaran kuvvetlerin içerisinde yer alan Cafer Bey, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Nuri Paşa'yla birlikte Trablusgarp'a gönderilmiştir. Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa'nın kurmay başkanlığını yapan Cafer Bey, Senûsî kuvvetlerine komuta ederek Mısır'ın batısındaki İngiliz kuvvetlerine saldırmış ve çeşitli muharebelerde bulunmuştur. Şubat 1916'da Akâkir Muharebesi'nde yaralanarak esir düşen Cafer Bey daha sonra saf değiştirerek İngilizlerin desteği doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne isyan eden asi Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e bağlılığını bildirmiştir. Hicaz'a geçen Cafer Bey burada Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Emir Faysal'ın Fransızlara karşı mücadelesi sırasında Şam'da görev yapan Cafer Bey, Şam'ın Arap kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra Suriye'de askerî müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra Halep'e askerî vali olarak atanmış olan Cafer Bey, 1920'de Kahire Konferansı'na Irak'ı temsilen katılmış, 1921'de Irak Krallığı'nın kurulması ve Emir Faysal'ın tahta çıkmasıyla birlikte 1923-1924 ve 1926-1927 yılları arasında iki kez başbakanlık, birer kez de Savunma ve Dışişleri Bakanlığı ile Irak'ın Londra Büyükelçiliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Cafer Bey, 1936'da General Bekir Sıdkı'nın darbesi sırasında öldürülmüştür. (Cafer el- Askerî, **age**, v-vıı; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 74 ve 10 numaralı dipnot; Ünalp, **age**, 56-57 ve 112 numaralı dipnot).

[737] Cafer el- Askerî, **age**, 53, 57.

[738] Stoddard, **age**, 91- 95; Mustafa Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı-Senusi İş Birliği", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 16, s. 1, (2019): 238-241.

[739] Nuri Paşa ve Cafer Bey komutası altındaki Osmanlı-Senûsî kuvvetlerinin Mısır'a yönelik askerî harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Cafer el- Askerî, **age**, 57-80; Üzen, **age**, 447-459; Tetik, **age**, c. 1, 125-133; Oral, **age**, 64- 73).

[740] Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 361; Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…", 240. Senûsîlerin Mısır'ın batısına yönelik saldırıları hakkında bkz. Hüsameddin, **Senusiler ve Garbi Mısır**, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332 [1916]).

[741] Tetik, **age**, c. 1, 126; Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…": 240.

geçirdiklerinde İngiliz kuvvetleri içerisinde görev yapan Mısırlı birliklerden çeşitli firarlar meydana gelmiştir. İngilizler yüzlerce kilometrelik Nil Vadisi'nde askerî devriyeler bulunduruyorlardı. Kendi ordularında görev yapan Mısırlı Müslümanların sadakatinden kuşku duydukları için de Senûsîlerin Mısır'ın güneyine de saldıracağını düşünerek Asyut ve Minya bölgesine iki tümen kaydırmışlardı. Bir süre sonra Mısır'ın batı çölünde bulunan ve Müslümanlardan oluşan Mısırlı garnizonların bir kısmı saflarından firar ederek Nuri Paşa'nın komutası altındaki Osmanlı kuvvetlerine katıldılar. Bunların içerisinde İngiliz ordusunda görev yapan Mısırlı Müslümanlardan Yüzbaşı Salih Harb'in 145 kişilik birliği de vardı.[742]

Nuri Paşa'nın komutası altındaki Senûsîlerin Mısır'ın batı yakasındaki İngiliz kuvvetlerine saldırması üzerine harekete geçme vaktinin geldiğini anlayan Ali Dinar, emrindeki kuvvetleri Sudan sınırında toplayarak[743] Senûsîlerle birlikte İngilizlere karşı eş zamanlı bir harekât başlatmıştır.[744] Aynı zamanda Darfur'daki Teşkilât-ı Mahsûsa casuslarının teşviki doğrultusunda İngilizlere yönelik saldırılarda bulunarak İstanbul'da Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından hazırlanan cihad propagandasıyla ilgili beyannamelerin Sudan genelinde dağıtmaya başlamıştı.[745] Kuzey Afrika'da görev yapan Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları ve Alman istihbaratçıların Senûsîler'le Ali Dinar arasında bir koordinasyon sağlaması ve her iki hareketi birleştirmiş olması İngilizleri ciddi anlamda endişeye sevk etmiştir. Çünkü Senûsîler üzerinden Ali Dinar'a ulaştırılacak askerî yardım, uzun yıllardır İngilizlere karşı tam bağımsızlığını sağlamak isteyen Ali Dinar'ın elini oldukça güçlendirecektir. Fakat Darfur'a gönderilecek yardımlar fizikî ve coğrafî koşullar sebebiyle sistematik bir şekilde devam ettirilememiştir.[746]

Ali Dinar'ın yanında Darfur'da bulunan Giritli Hüseyin Bey ve Gheis ismindeki Teşkilât-ı Mahsûsa görevlileri, Ali Dinar'ın Sultan Reşat ve Enver Paşa'ya yazdığı mektupları teslim alarak Darfur'dan Kufra'ya buradan da Bingazi üzerinden Sellum'a götürüp Senûsîlere teslim etmişlerdir. Söz konusu mektuplar Senûsîler üzerinden de Nuri Paşa'ya teslim edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat Enver Paşa ve Nuri Paşa'yla irtibat sağlayan Ali Dinar'ın dönemin şartları sebebiyle İstanbul'la

[742] Stoddard, **age**, 92; Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…": 240-241.
[743] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682.
[744] Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 161.
[745] Stoddard, **age**, 94.
[746] McKale, **age**, 192.

haberleşmede çeşitli kopukluklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira mektuplardan bazılarının hiç ulaştırılamadığı ya da geç ulaştığı ifade edilmiştir.[747] 13 Mart 1916'da Ali Dinar tarafından Enver Paşa'ya gönderilen mektup şu şekildedir:

> "Yardım Beklediğimiz en bağışlayıcı olan Allah'ın adıyla;
>
> Yalnızca Allah'a yalvarır ve onun Peygamberi Muhammed (S.A.V)'e dua ederim.
>
> Hatalarını ve gafletini itiraf eden, aciz, alçakgönüllü ve hor görülmüş olan; Sultan Zekeriya oğlu, Sultan Muhammed Fadl oğlu, Abdül Rahman el- Rasid el- Abbasi'nin oğlu (Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun) Ali Dinar olan hizmetkar tarafından [gönderilen mektup].
>
> İslâm Devleti'nin Harbiye Nazırı, yüce Halife'nin damadı ve muhteşem Başkomutan Vekili, ekselansları Enver Paşa'ya; Allah onun irfanını tenvir etsin ve kalbini iman ışığıyla doldursun. (Amin). Sizleri saygıyla selamlıyorum. Allah'a şükürler olsun ki, devletin [Darfur Sultanlığı] durumunun gayet iyi ve sağlığımızın da muhteşem olduğunu, İslâm ve imanın rahmetinin bizleri kuşattığını bildirmek isteriz. Umarım siz de aynı durumdasınızdır.
>
> Müslümanların yüce Sultanı [Sultan V. Mehmet Reşat] ile hain ve kafirler olan İngiliz ve Fransızlar ile onların müttefikleri arasında savaşın patlak vermesinden dolayı mel'un olan kafirlerle ilişkilerimizi kestik. Sizinle dostça olan ilişkimizi de [kesmek durumunda kalmıştık]. Allah'ın dini [İslâm'a] ve Müslümanlara olan şevkimizden yardım alarak o [İtilâf Devletleri] hainlere karşı savaş açtık. O zamandan beri Müslümanların Sultanı [Sultan V. Mehmet Reşat]'ndan, Cihad-ı Ekber'e katılmamızı onayladığının ibaresini bekliyorduk. Ama bu tür bir şey bize ulaşmadı. Azımsanmayacak kadar uzun bir süre bekledikten sonra, Yüce Sultan'a ve Seyid Ahmet Şerif es- Senûsî'ye; Allah adına cihad'a katıldığımızı onaylamaları için [çeşitli] mektuplar gönderdik. Çünkü Cihad dünya üzerindeki bütün Müslümanlara farzdır.
>
> Endişeli bir şekilde mektuplarımıza cevap vermenizi beklerken, 18. Rabî'ül Evvel'de, sizin kardeşinizi gönderdiğinizi belirttiğiniz mektubunuzu aldım. Binbaşı Nuri Bey'i Senûsîlere, Binbaşı Cafer Bey'i de bize göndermişsiniz. Mektubunuzda ki, Müslümanların Sultanı ile hain İngilizler ve Fransızlar arasındaki savaşla alakalı içeriği not aldık. Konu gayet iyi anlaşıldı. Allah'a tekrardan İslâm'ın zaferi için şükürler olsun. (Şüphesiz ki Allah'ın adı en yüce olandır).
>
> İtibar ettiğimiz mektubunuzun bize ulaşmasından dolayı çok memnun ve mutluyuz. Yüce Allah'a bize zafer vermesi ve kafirlere rağmen bizi doğru yola yönlendirmesi için dua etmeye devam edeceğiz. Allah'ın sözleri her zaman hakikidir. Din düşmanlarımızı mağlup ettiğimiz ve gerekeni yaptığımız için Allah bizi bağışlasın. Bu yüzden düşüncelerimizi, yakınımızda olan kafirler ile savaşmaya doğru yöneltmek durumunda kaldık. Böylelikle, Allah'ın da buyurduğu gibi: "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." (Tevbe/123) Allah'ın verdiği bol rızık için ve mübarek mücahitlere sunduğu cennetteki ebedi mutluluk için onlara karşı savaşmalıyız. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Müminlerden -özür sahibi

[747] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/3/1-10

olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar." (Nisa/95) Bu yüzden, Allah bağışlayıcı ve merhamet sahibi olduğu için; mübarek mücahitleri, oturup kalanlardan üstün saymış ve onlara bol rızık sunmuştur. Hz. Peygamber (S.A.V) şöyle buyurdu: "Allah, O'na ve elçilerine inanıp, O'nun uğrunda cihad edenlere güzellikler vaat etmiştir. Bunlar kazandıkları ganimetler ile geri dönmelidirler ve Allah da onlara böylelikle cenneti getirir. Sadece ümmetim adına değil, diğer peygamberler ve onların takipçileri için cihad edenler için yerimde oturmaktan ziyade, öldürülüp diriltilmek ve tekrardan öldürülüp diriltilmek isterdim. Büyülük, onlara Allah'tan bir armağandır." Allah'ın elçilerinin müritleri, şehitliğin şanlı mertebesine erişebilmek için yıkıma uğramışlardır. Ne mutlular ki Allah onları fazlasıyla memnun etti. Savaş'ta cihad etmek tek arzumuzdur. Çünkü İslâm'ın ışığı sönmeye başladı. O mel'un İngiliz ve Fransız köpekleri, Sudan'daki bütün Müslümanları kafir yaptılar. Sudanlılar [da], dünyevi zevkler uğruna Hristiyanlığa yüz çevirdiler. İster Sultan olsun ister Şerif olsun, ya da alim veya muteber kişiler olsun burada (Sudan) [yaşayan] hiç kimse artık doğru bir Müslüman değil. Hepsi Hristiyanlığı kucaklayıp, Hristiyanları taklit etmeye başladılar. Ama Darfur'da gerçek İslâm koruyucusu olmadığından, Sudan'da İslâm'ın tamamen yok olduğu zannetmeyin. Allah, kafirlerin yozlaşmış öğretilerine karşı bizim aracılığımız ile İslâm'ı korudu. O, tek bir mücahit vasıtasıyla bile İslâm'ı yüceltir. Vaday bizim batımızdan 15 günlük bir yürüme mesafesinde fakat şu anda zorba ve kafir olan Fransızların elinde bulunuyor. Doğumuz [da] ise, 12 günlük yürüme mesafesinde olan, kafir ve zinakâr İngilizler tarafından yönetilen Sudan bulunmakta. (İngilizler ve onların arasına karışan, onlar gibi kafir olan Müslümanlar tamamıyla yok olsunlar!). Bunlar kolay bir şekilde tekrardan İslam'a geri dönemezler. Ancak sıkı bir işten, enselerine konulan kılıçtan ve ıstıraplı işkencelere katlandıktan sonra geri dönerler. Allah'ın mükafatlandırdıklarından olanlardan ise; Allah'ın gücü ile bizim Allah'ın dini adına ayaklanmamız ve Allah'ın adını yüceltme arzumuz ile doğru inanca geri döneceklerdir. O zaman, Allah'ın Darfur'u bu kafirlerin [İngiliz] entrikalarından ve kötülüğünden koruması için dua edelim. Yine de Darfur halkının çoğunluğu [da], günlük ve aylık maaşlar için kaçıp İngiliz köpeklerine katıldılar. Allah onları öyle güçsüz bir konuma getirdi ki askerlik rütbesi almak için yırtınıyorlar. [İşbirlikçiler] Asker ihtiyacı olan ve askerlik için gelenlere elli kuruş vaat eden İngilizlerin askeri oluyorlar. Sizden çok korkuyorlar. Bize gelince, sizin kadar silah ve mühimmata sahip olamasak bile Allah'a şükür, başından beri bizi musibetlerden koruyacak doğru imanımızın yanı sıra çok sayıda atımız var. Ordumuzun birçok sayıda mızrak ve kılıcı var. Allah'ın emrettiği şey olan "inanlara yardım" ve "cihad ettiğimiz"den dolayı, zaferin bizim olacağını ümit ediyorum.

Allah'a güvenerek, mektubunuzu bize ulaştıran hamil [Hasan Arif Bey], ordumuzu denetledi. Darfur'daki orduyu kafirlerle savaşması için gönderdik. Sonucu size ileteceğiz. Allah nasıl takdir eder [o olacak]. Ya şehit olacağız ya da Allah düşmanlarına karşı zafer kazanacağız. Kafirleri Allah'ın yardımıyla öldürüp, cefa çekmelerini sağlayıp prangaya vurabiliriz. Bu mektubun hamili Hasan Arif size, şu anda yapılanları tamamı ile iletecektir.

Eğer kim olduğumuzu ve kökenimizin neresi olduğunu merak edecek olursanız, bizler Abbasi'lere bağlı Araplarız ve Peygamber'in ailesinin torunlarıyız. Bundan dolayı

böbürlenmiyoruz. Yalnızca sizin bizim hakkımızda gerekli ve doğru bilgiyi almanızı istiyoruz. Buna rağmen, Sultanlığımız zaman geçtikçe zayıfladı ve yoksullaştı. Şu anda sahip olduğumuz tek şey ise Allah'a olan inancımız ve O'nun emirlerini yayma arzumuz. Allah'ı memnun edeceğinden dolayı, Sultan [Sultan V. Mehmet Reşat]'a yardım etmek de arzumuzdur.

Sonuç olarak, bütün kafirleri ve münafıkları yok etmesi için Yüce Allah'a dua ediyoruz.

Mektubunuzun, Hasan Arif tarafından, gönderim tarihinden on beş ay sonra çok geç elimize ulaştı.

Allah sizlere ve bize; sonsuza dek süren refah, saadet ve başarı nasip eylesin.

Cemazeyilevvel, 8 Temmuz 1334" (13 Mart 1916).[748]

Ali Dinar'la Osmanlı Devleti arasındaki mektup alışverişinin hız kazanmasından sonra Mısır'ın batısına yönelik Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetleri doğrultusunda istihbarat ihtiyacı doğan İngilizler çeşitli istihbarat raporları hazırlamışlardı. Binbaşı Cafer Bey'in Darfur Sultanlığı'yla Senûsîler arasında tesis ettiği ittifaka özellikle işaret etmiş olan İngilizler, "Batı Çölü" başlıklı raporda Senûsîlerin Mısır'a yönelik saldırılarına dikkat çekmekle birlikte önemli tespitlerde de bulunmuşlardır. Şeyh Senûsî'nin Bingazi'den Derne'ye Sellum'dan Güney Kufra'ya kadar uzanan geniş bir bölgede etkisinin büyük ölçüde devam ettiğini belirten İngilizler, Senûsîlerin Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas hâlinde olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Şeyh Senûsî'nin diğer kardeşlerinin de bölgede etkili olduğuna değinen İngilizler, Şeyh Senûsî'nin yeğeni Seyid İdris'in Türk-Alman ittifakına destek olmaktan vazgeçtiğinin altını çizmişlerdir. Seyid İdris'in Senûsî tarikatının asıl lideri olduğuna dikkat çeken İngilizler, Seyid İdris'in amcası Şeyh Senûsî'yle aralarında anlaşmazlıkların mevcut olduğunu söylemektedirler. Şeyh Senûsî'nin Kufra üzerinden Ali Dinar'la irtibat sağlayarak Darfur Sultanlığı'na silah ve cephane temin ettiğine de dikkat çeken İngilizler bu durumun Türk savaş planlarının bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Cafer Bey'in, Mısır'a yönelik saldırılar sırasında İngilizlere esir düşmüş[749] olması İngilizlerin kendisinden önemli bilgiler elde etmesine yol açmıştır. İngilizlerin, Senûsîler'le Ali Dinar arasındaki ittifakı sağlamak üzere Trablusgarp'a gönderilen Cafer Bey'den aldıkları

[748] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/3/2-6

[749] Trablusgarp'ta binbaşı rütbesinde görev yaparken Senûsîlerle birlikte İngilizlere karşı gayri nizamî harp hareketlerini yürüten Cafer el- Askerî Bey, Şubat 1916'da Akakir Muharebesi'nde yaralanarak esir düşmüştür. Mısır'daki esir kampındayken Arap milliyetçiliğine meyleden Cafer Bey, İngilizlerle iş birliğine gitmiş ve Şerif Hüseyin'e yakın isimlerden bir tanesini hâline gelmiştir. Mehmet Beşikçi, **Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 176- 177.

bilgilere göre; Senûsî savaşçılarının en çok çekindikleri makineli tüfekler ve zırhlı araçlardır. Daha önce gemilerin silahlarından korkan Senûsîler, artık çok fazla etkilenmemektedirler. Çünkü Doğu Akdeniz'de gördükleri denizaltılar bu duruma alışmalarına sebep olmuştur. Cafer Bey'e yönelik sorgulamaları doğrultusunda Ali Dinar'la Şeyh Senûsî arasındaki ittifaka özellikle dikkat çeken İngilizler, Senûsîler'in; Moghara, Wadi Natrun, Siva, Oases gibi Mısır'ın batısındaki bölgelere saldırırken Ali Dinar'ın da güneyde belirdiğini ve Sudan içlerinde kargaşaya sebep olacağını belirtmişlerdir. Türklerin savaş planlarının Darfur üzerinden Mısır'ın güneyini ayaklandırmaya çalışmak olduğunu da ifade eden İngilizler; Kanal Harekâtı başarılı olursa Osmanlı IV. Ordusunun, Sina üzerinden harekete geçeceğini aynı zamanda Senûsîlerin Mısır'ın batısına, Ali Dinar'ın ise Darfur üzerinden Mısır'ın güneyine saldırmaya çalıştığının altını çizmekteydiler. Söz konusu planın asıl hedefinin Mısır'ı geri almak ve Avrupa cephelerine kuvvet kaydırmayı engellemek olduğunu düşünen İngilizler, Mısır ve Sudanlı Müslümanların bölgede faaliyet göstermekte olan Türk-Alman propaganda misyonlarını tarafından isyana teşvik edilmeye çalıştığını ifade ediyorlardı. Söz konusu raporda; Senûsîler'le ilgili ilginç bilgilere de yer vermiş olan İngilizler, Şeyh Senûsî'nin kendisini "Kuzey ve merkezî Afrika'nın Sultanı" olarak görmesine rağmen aslında "ödlek" ve "megolaman" biri olduğunu ifade etmiş ve Türkler ile Şeyh Senûsî arasındaki gerginliklere de dikkat çekmişlerdir.[750]

4.2.2. Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey Misyonu

Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından İstanbul'da hazırlanan İngiliz karşıtı cihad propagandası broşürlerinin de bölgeye ulaştırılmasıyla birlikte Darfur'da Osmanlı Devleti lehine yoğun bir propaganda çalışması başlatılmıştır. Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları tarafından Ali Dinar'a ulaştırılan propaganda broşürleri bölgedeki kabileler ve yerel halk arasında dağıtılmıştır.[751] Sudan'daki İslam birliği propagandası sınırlı kalmış[752] olsa da Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından yürütülen cihad propagandasının zaman zaman yerel halk arasında karşılık bulduğunu ifade edebiliriz.[753]

---

[750] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/7-9
[751] Stoddard, **age**, 94-95; Kösoğlu, **age**, 289.
[752] Reinhard Schulze, **A Modern History of the Islamic Wolrd**, trans. Azizeh Azodi, (London: I.B. Tauris Publishers, 2002), 41.
[753] Ü. Gülsüm Polat, "Türk- Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu", **ATAM Dergisi**, c. 26, s. 76, (2000): 97- 127.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Sudan'a yönelik uygulamaya koyduğu askerî strateji doğrultusunda Ali Dinar'ı İngilizlere karşı mücadeleye sevk etmek ve kendisiyle doğrudan temas sağlamak adına Ocak 1915'te Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde görevli subaylardan bir Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesi teşkil etmiştir. Söz konusu müfreze, Mısrata'dan hareketle Senûsî bölgesinden geçerek Kufra vahası üzerinden Darfur'a ulaşacaktı.[754] Binbaşı Mehmet Tarık Bey[755] komutasındaki müfreze, Yüzbaşı Ebu Şadi[756], Beşir Fuad Efendi ve 20 kişilik bir askerî heyetten oluşmaktaydı.[757] Binbaşı Mehmet Tarık Bey müfrezesinin misyonu; Sultan Ali Dinar'la Osmanlı Devleti arasında resmî bir ittifak sağlamak üzere kendisine çeşitli hediyelerle birlikte bir miktar silah ve cephane ulaştırmaktır.[758] İngilizlere karşı Ali Dinar'la görüşmeler yürütmek ve İstanbul'dan gönderilen hediyeleri kendisine teslim etmekle görevlendirilen Tarık Bey[759], Nuri Paşa'nın eldeki imkânlar doğrultusunda

---

[754] Kufra, Akdeniz kıyısından yaklaşık 400 km kadar içeride olup çölün ortasında bulunmaktadır. Trablusgarp'taki Cidâbiye ile Darfur'un başkenti el- Faşir arasındaki yolculuk yaklaşık 60 gün sürmektedir. (Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 115; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 87-88).

[755] Aslen Sudanlı olan Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde Osmanlı Ordusu'nda görev almış, Afrika Grupları Komutanlığı Menzil Teşkilleri Komutanlığı görevini üstlenerek daha çok ikmal işleri ile meşgul olmuş ve birçok cephede İngilizlere karşı çarpışmalara katılmıştır. (**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 671, 809; Oral, **age**, 58, 74). Trablusgarp'ta görevliyken Kurmay Yüzbaşı rütbesinde bulunan Mehmet Tarık Bey, 1917 yılı içerisinde İstanbul'a dönmüş ve Darfur'daki askerî harekât ve askerlik safahatını raporlayarak Harbiye Nezareti'ne sunmuştur. İlgili raporda; Afrika'da yaptığı hizmetlerinden dolayı Nuri Paşa tarafından 14 Kasım 1916'da Kurmay Binbaşı rütbesine terfi ettirildiğini ve Sudan'a "binbaşı" rütbesiyle gönderildiğini ifade eden Mehmet Tarık Bey, bir yıl boyunca bu şekilde istihdam edildiğini aynı zamanda bu rütbeye göre maaş ve harcırah aldığını dönem arkadaşlarının ve kurmaylık tahsilini bitirmeyenlerin dahi kurmaylık vazifelerine dâhil olduklarına dikkat çekmiş kıdemli yüzbaşı ve binbaşı rütbelerini alarak bir çok nişan aldığının altını çizmiştir. İstanbul'a döndüğünde Enver Paşa'ya rütbe alarak taltif edilmesi ile ilgili ricalarda bulunan Tarık Bey, raporun sonunda "*benim bundan mahrum kalmaklığıma efendimiz razı olmayacağından, emsalim gibi Erkân-ı Harbiye mesleğine dühûlüm hakkında emir buyrulması maruzdur"* diyerek istirhamını iletmiştir. Savaş şartları göz önünde bulundurulduğunda Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde görev yaptığı için "unutulduğunu" düşünen Tarık Bey'in onca fedakârlığa rağmen böyle bir talepte bulunması oldukça doğal karşılanmalıdır. (ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1866, Dosya: 42, Fihrist: 166-3).

[756] Afrika Grupları Komutanlığı'nın emrinde hizmette bulunan subaylar hakkındaki künye defteri (ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 139, Fihrist: 33-5)'ne göre Ahmet oğlu Ebu Şadi Efendi, İngilizlerle Mısır'da gerçekleştirilen bir muharebe esnasında Mısır ordusunda görevliyken birliğinden firar ederek bölgedeki Osmanlı Devleti kuvvetlerine katılmıştır. (ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 139-33, Fihrist: 5-2).

[757] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1834, Dosya: 28, Fihrist: 1-2'den **aktaran** Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 115.

[758] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 115. Söz konusu heyetin Darfur'a vardığı tarih ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Nour'a göre, Ocak 1915'te Kufra'dan hareket eden heyet, Şubat 1915'te Darfur'a varmıştır. (Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 380; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 87-88). Diğer bir kaynakta ise söz konusu heyetin Darfur'a varış tarihi 1915'in ortaları olarak belirtilmiştir. (M.W. Daly, **Darfur's Sorrow**, (New York: Cambridge University Press, 2007), 111; Zengin, "Garip Bir Mektup Hikâyesi…": 88).

[759] Oral, **age**, 74.

İngilizlere karşı Darfur Sultanlığına her türlü destek verileceği mesajını da Ali Dinar'a iletecektir.[760]

Sultan Ali Dinar nezdine Darfur'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesinin komutanı Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey, 1917 yılı içerisinde İstanbul'a döndüğünde Afrika Grupları Komutanlığı'ndaki görevi ve Darfur'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kendi anlatımına göre Temmuz 1914'te kurmay subay olarak askerî eğitimini tamamlamış olan Binbaşı Tarık Bey, kurmaylık görevini yerine getirmek amacıyla Harbiye Nezareti tarafından Bingazi mıntıkasına gönderilmiştir. "Tevhîd-i İslam" çerçevesinde çalıştığını ifade eden Tarık Bey, 400 kilometre yol kat ederek, "İngilizlerin dehşetli takiplerine rağmen" Mısır'a ulaşmış ve İskenderiye üzerinden Sellum'a gitmiştir. 1911- 1912 Trablusgarp Savaşı sırasında da Tobruk'ta bulunduğu anlaşılan Tarık Bey, burada görev yapmış ve Medver istihkamından İtalyanların çıkartılmasını sağlamıştır. Sellum bölgesinde görev aldığı sırada İngilizlerin tahrikleriyle "bazı kimseler"in "Osmanlı Bayrağını tahkir etme teşebbüslerini" silahıyla men etmiş olduğunu anlatan Tarık Bey, Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa ile birlikte Cebel ve Evlad-ı Ali kabilelerini ayaklandırarak İngilizler aleyhine Mısır'a taarruza sevk etmiş ve Nuri Paşa'nın kurmaylık hizmetini görmüştür. Sellum'dan İngilizleri çıkartmayı başaran Tarık Bey, daha sonra Sellum ve Tobruk mıntıkaları komutanlığına ve menzil müfettişliğine atanmıştır. İngilizlerin Sellum'u dört defa bombalayarak bir çevirme harekâtı teşebbüsünü engellemiş olan Tarık Bey, Tobruk komutanlığı görevini ifa ederken; 25 Mart 1916'da Sehl, 18 Mayıs 1916'da Ukayle-i Şarkî, 14 Temmuz 1916'da da Ukayle-i Garbî muharebelerini başarıyla idare etmiş ardından 20 Temmuz 1916'da "Umum Cebel-i Asgar Müfettişliği"ne tayin edilmiştir. 7 Ağustos 1916'da Seyyid Halife muharebesini idare eden Tarık Bey, "ehliyet ve liyakat" göstermesi sebebiyle Nuri Paşa tarafından takdir edilmiştir.[761]

1916 yılı içerisinde Sudan'da görevlendirilen Tarık Bey, Büyük Sahra Çölü'nü dolaşarak yaklaşık 3-4 bin kilometre kat etmiş ve Darfur'a gönderilmiştir. Sultan Ali Dinar'ın yanına giden Tarık Bey'e, "bu müthiş seyahatte gösterdiği fedakârlıktan dolayı" Nuri Paşa tarafından 14 Kasım 1916'da kurmay binbaşı rütbesi tevdi

[760] Muhammed Tandoğan, **Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası: Tevârikler**, (Ankara: TTK, 2018), 375.
[761] ATASE, BDH Kol., Kls: 1866, Dos: 42, F: 166- 003

edilmiştir. Darfur Sultanı Ali Dinar'ın şehadetiyle birlikte Sudan'dan Trablusgarp'a Nuri Paşa'nın yanına dönen Tarık Bey, "Trablusgarp Vilayeti Erkân-ı Harbiye Riyâsetine" tayin edilmiş ve Bin Gaşir, Zanzur, Zaviye, Zuvara gibi bölgelerde görev almış ayrıca Ağustos 1917'deki Zevâre muharebesinde büyük fedakârlıklar göstermiştir. Tarık Bey tarafından Enver Paşa'ya gönderilen ilgili rapora göre; Afrika Grupları Komutanlığı dâhilinde görev yaptığı 40 ay boyunca Afrika'da adeta ayak basmadık yer bırakmayan Tarık Bey, Mısır ve Sudan'da görev yapmış, Tunus sınırına kadar en az 4-5 bin kilometre kat etmiştir. Trablusgarp ve Bingazi'de en az 7- 8 muharebeyi bizzat idare etmiş olan Tarık Bey, Nuri Paşa tarafından "namuslu, faal, fedakâr" bir isim olarak taltif edilmesinin yanı sıra kurmay binbaşı olarak Sudan'da görev yaptığı süre zarfında Darfur Sultanı Ali Dinar'ın yanında bulunmuştur.[762]

4.2.3. Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi Misyonu

Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Darfur'a gönderilerek Sultan Ali Dinar'ın yanında görevlendirilen isimlerden bir tanesi olan Trablusgarp vilâyeti Erkân-ı Harbiye reisi Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi, 18 Aralık 1917'de İstanbul'da "mahrem" olarak kaleme aldığı "Harb-i Umûmî'nin Bidâyetinden Bugüne Kadar Trablusgarp ve Bingazi Mıntıkasının Hâli, Senûsîlerin Ahvâli, Bugünkü Vilâyetin Vaz'iyyeti, Sudan İslâmlarının Hal ve Efkârları" başlıklı raporunda Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan Müslümanlarının durumu ve Darfur'daki Ali Dinar hareketiyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Sellum'da bulunurken Vaday, Kanim, Zinder, Sokoto gibi bölgelerin ileri gelenlerine cihad-ı ekber ilânıyla ilgili beyannameler gönderen Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi, bu doğrultuda Sudan'daki kabilelerin İngiliz ve Fransızlara karşı ayaklandığını belirmiştir. Ayrıca Ali Dinar'a yönelik bir misyon tevdi edildiği anlaşılan Mehmed Efendi raporunun devamında bu konuda şunları söylemektedir:

> "Bu cümleden, hedâyâ-yı Şâhâneyi hâmilen [padişahın hediyelerini taşıyarak] deve üzerinde, haftada bir defa kuyu başına gelmek üzere kayıklar Bahr-i Muhîte [okyanusa] atlar gibi, kızgın çöllere nefsimi atarak Sahra-yı Kebîri şimalden cenuba ve üç bin kilometre mesafe kat ile nezdine gittiğim ve (Faşir)'in garbında Kebkebiye nâm mahalde oğlu ile İngilizler tarafından şehit edilen (Darfur) emiri (Ali Dinar), otuz senesinde Halife-i Müslimînin küffara karşı ilân-ı cihâd ettiğini mutazamın kendisine Sellum'dan gönderdiğim haber üzerine tebaasını İngilizlere karşı ayaklandırarak evâmir-i Hilâfete tevfikan [halifenin emirlerine uyarak] şehit oluncaya

[762] **Age**.

kadar muharebe etti. Bendeniz, (Darfur)'a vardığım zaman onun şehâdeti sebebiyle avdete mecbur oldum. (…)"[763]

Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi, Nuri Paşa tarafından Ali Dinar'a gönderildiği belirtmesine rağmen Darfur'a ulaştığında Ali Dinar şehit edilmiştir. Böylece Ali Dinar'ın Osmanlı Devleti'nden beklediği ciddi askerî yardım ancak şehadetinden sonra ulaştırılabilmiştir. İngilizlerin Mısır'daki ordusunda görevliyken Senûsîlerin Mısır'ın batısına yönelik askerî harekâtı sırasında birliğinden firar ederek Nuri Paşa'nın emri altına giren ve Afrika Grupları Komutanlığı bünyesinde görev yapamaya başlayan Yüzbaşı Muhammed Salih Başa Harb[764]'ta bir grup askerî casusu İngilizlere karşı sabotaj faaliyetleri düzenlemek, tahıl ambarlarını yakmak, kanalları ve barajları tahrip etmek, yangınlar çıkarmak gibi askerî faaliyetlerde bulunmak üzere Darfur'a gönderdiğinden bahsetmektedir. Söz konusu Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesinin Darfur'a ulaştığı tarih 20 Kasım 1916'dır. Dolayısıyla Ali Dinar'ın şehadetinden iki hafta sonra Darfur'a ulaşmayı başaran Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesi bir süre burada kaldıktan sonra Trablusgarp'a geri dönmek durumunda kalmıştır.[765] Buna göre Yüzbaşı Muhammed Salih Başa Harb'in verdiği bilgilerle Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi'nin raporundaki bilgiler doğrudan örtüşmektedir. Yani Yüzbaşı Muhammed Salih Harb'in Darfur'a gönderdiği Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezesi Yüzbaşı Mehmed Ata Efendi'nin komutası altında bulunan müfreze olmalıdır.

4.2.4. Piyade Üsteğmen Ali Rasim Efendi Misyonu

Birinci Dünya Savaşı'nda Darfur'da Ali Dinar'ın yanında görevlendirilen Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarından bir tanesi de Piyade Üsteğmen Ali Rasim Efendi'dir. Ali Rasim Efendi'nin "Harbî Umûmî'de Afrika: Sudan ve Darfur Vekâyi'i" başlığıyla kaleme alarak Nisan 1918'de Umur-ı Şarkıyye Dairesi'ne sunduğu rapordan kendisinin savaş sırasında Ali Dinar'ın yanında görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika Gruplar Komutanlığı'nın emrinde Darfur'da görev yapmış olan ve kaleme aldığı rapordan da anlaşıldığı üzere bölgeyi oldukça yakından

[763] Tetik, **age**, c. 2, 371- 372.
[764] Muhammed Salih Harb, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda görev yapmıştır. Trablusgarp, Bingazi ve Mısır'da görev alan Harb, Mısır milliyetçiliğinin fikir babalarından bir tanesi olmakla birlikte ilerleyen yıllarda Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın başkanlığını yapmıştır. Aynı zamanda 18 Ağustos 1939-27 Haziran 1940 tarihleri arasında Mısır Millî Savunma Bakanlığı görevini üstlenen Salih Harb, 1968 yılında Mısır'da vefat etmiştir. (Schulze, **age**, 115, 125, 134.)
[765] Stoddard, **age**, 80-81, 91-92, 94-95; Timuçin Mert, **Atatürk'ün Yanındaki Mehdi: Osmanlı Uluslarının Kurtuluş Mücadelesi**, (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006), 105.

tanıyan Ali Rasim Efendi[766], Fransız Sudan'ı, Sudan ve Darfur'daki cihad-ı ekber teşebbüslerini anlatan raporunda Ali Dinar'dan sıklıkla bahsetmiştir. Sudan'ın fizikî coğrafyasıyla ilgili de önemli bilgiler veren Ali Rasim Efendi'nin ilgili raporu şu şekildedir:

> "Darfur evvelce müstakil bir hükümet-i İslâmî idi. Hatta hakimlerinden Muhammed el-Hüseyin ve Muhammed el-Fazıl ile sairleri zamanında Kordofan ve Dar-ı N. ile Dar-ı Vanka bu hükümete tabi idi. Fakat 1292 tarihinde Zübeyir Paşa tarafından zapt olunarak idare-i Mısriye'ye girmiş ve sonraları Sudan Mısır'ında zuhur eden kargaşalıklar esnasında idare-i Mısriye'den çıkmağa muvaffak olmuş ise de bir daha tamamen istiklale sahip olamamıştır.
>
> Harb-i umumî esnasında Darfur'da Ali Dinar Han namında biri imamette bulundu. Bu zât Sudan hükûmeti tarafından sultan olmak üzere tanınmış idi. Hükümet mahiye 500 lira veriyordu. Umur-ı hariciyesini İngiltere idare ediyordu. Mamafih Darfur, tamamıyla Senûsîlere tabi ve onların tesiratına metbudı.
>
> Harb-ı umuminin ilânını müteakip Ali Dinar Han biraz daha müstakil bir vaziyet kazanmak maksadıyla ve her zamandan daha fazla bir şiddetle hükümet-i Mısriye aleyhine kıyam-bend ve hükümet-i mezkureye vermeye mecbur olduğu meblağı imtina etdi. 1916 Şubatı'nda Darfur hududu üzerinde bulunan (Kordofan mevkine kuvve sevk eyledi) Halbuki Ali Dinar Hanın ihdas itmek istediği vaziyet netice itibarıyla pek mühim idi…. Fazla inkişafı hâlinde bilhassa Sudan-ı Mısrî'de bütün kargaşalıklar tevellüd edecekti.
>
> Bu hâlin zuhuru ise İngilizler için tehlikeyi mucip idi. (Nitekim Lord Kurzon hükûmet namına lordlar kamarasında bu mes'eleyi mevzu bahis ve münakaşa etti) buna binaen Sudan valisi Sir Wingate, Darfur'a karşı harekât-ı şeriada bulunmağa karar verdi. (Mısır süvarisi kumandanı Miralay Kelli kumandasında)
>
> İngiliz zabitanı idaresinde Mısır ordusu efradından mürekkep bir kuvveti (Binbaşı Aro emrinde) bir teyyare… ile Darfur'un tedibine me'mur ve tahrik etti. Fakat Mart ayı zarfında (hafif bir mukavemetten sonra) Darfur'a dâhil olan bu kuvvet, Darfur toprağına ayak bastığı andan itibaren muhtelif mevakiide Ali Dinar Han'ın kuvvetiyle çarpışmağa mecbur oldu. Ve ancak Haziran ibtidalarında merkez-i emâret olan Al-Faşer mevkiini işgale muvaffak olabildi. Maa-haza Ali Dinar Han'ı ele geçirememişti."[767]

4.3. Darfur Sultanı Ali Dinar ile Osmanlı Devleti Arasındaki İş Birliği

Darfur Sultanlığı İngilizlere vergi vermekle yükümlü olmasının yanı sıra[768] vergi miktarı yıllık 500 lira civarındaydı. Birinci Dünya Savaşı'nı Darfur Sultanlığının tam

[766] Tetik, **age**, c.1, 457.
[767] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3
[768] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 681-682; Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140; Üzen, **age**, 461.

bağımsızlığını sağlamak adına bir fırsat olarak gören Ali Dinar, Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılacağını bildirerek İngilizlere vergi vermeyi açık bir şekilde reddetmiştir.[769] Böylece Osmanlı Devleti'nden de destek alacağını düşünerek bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren Ali Dinar, Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından Darfur'a gönderilen cihad ile ilgili propaganda beyannamelerini bölgede dağıtmaya başlamıştır. Mısır ve Sudan'daki İngiliz işgaline karşı "Pan- İslam düşüncesinin manifestosu" olarak değerlendirebileceğimiz bu bildirilerin, Sudan ve Darfur Müslümanları arasında dağıtılması İngiliz aleyhtarı kabilelerin de Ali Dinar'a katılmasını sağlamıştır.[770]

İngiliz aleyhtarı Müslüman kabilelerden kendisine katılan direnişçiler sayesinde emri altında 10.000 kişilik bir kuvvet toplayan Ali Dinar, Kordofan sınırına yürümeye yönelik hazırlıkara ve cihad propagandasına başlamıştır.[771] Kordofan'dan İngiliz sömürge idaresinin başkenti Hartum'a yürümek için hazırlık yapan Ali Dinar, Türk subaylarının bölgeye gelerek komutayı devralmasını beklemeye koyulmuştur.[772] Zaten Nuri Paşa, Ali Dinar'la sağladığı irtibat doğrultusunda kendisine daha önce Bingazi'deki Teşkilât-ı Mahsûsa depolarından silah ve cephane göndermiştir.[773] Fakat İtilâf Devletleri'nin Çanakkale'ye yönelik saldırıları karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti Ali Dinar'a yeterli sayıda silah ve cephane ulaştırmayı ve bölgeye yönelik silah sevkiyatını aralıksız bir şekilde devam ettirmeyi başaramamıştır.[774]

4.3.1. Ali Dinar'ın Cihad-ı Ekber'e Katılması

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Darfur'a gönderdiği askerî misyonlar doğrultusunda kurulan Ali Dinar ile Şeyh Senûsî arasındaki ilişkiler sürdürülmekteydi. Öte yandan İngilizler de Nuri Paşa koordinasyonunda gerçekleştirilen Senûsî-Darfur Sultanlığı ittifakına yönelik baskının ve saldırıların artırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Çünkü bu ittifaka darbe vurulabilirse, İslâm birliği propagandasının çökeceği ve böylece Arapların da Osmanlı Devleti'nden uzaklaşacağını ön görmektelerdi. Bu sebeple Senûsîler ve Darfur Sultanlığı'na karşı daha sert bir politika izlenmesi

[769] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107.
[770] Stoddard, **age**, 94; Kösoğlu, **age**, 289.
[771] Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, c. 1, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2006), 94; Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608.
[772] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608.
[773] Shaw, **age**, c. 2, 1757; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 74; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608.
[774] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 74; Ünalp, **age**, 57; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608.

kararlaştırılmıştı.[775] Osmanlı Devleti'nin ve Senûsîlerin desteğini sağlayan Ali Dinar ise 22 Nisan 1915'te Wingate'ye gönderdiği mektubunda "senden korkmuyorum, Allah adına ve onun yardımıyla seninle savaşacağım" diyerek[776] cihada katıldığını ilân etmiş ve savaşa resmen dâhil olmuştur.[777]

İngilizler, Ali Dinar'ın cihada katılması üzerine Darfur'a yönelik bir askerî harekât düzenlemeyi planlamışlardı. İngilizlerin askerî hazırlıklarını devam ettirdiği sırada Nuri Paşa ve Ali Dinar arasındaki irtibat bir süreliğine kopukluğa uğramıştı. İngilizlerin Darfur Sultanlığı üzerine yoğun saldırıları karşısında zor durumda kalan Ali Dinar'la Osmanlı Devleti arasındaki irtibatın zayıflamış olması Ali Dinar'ın kaleme aldığı "sitemkâr" mektubundaki satırlara da yansımıştır. Bu anlamda Sultan Reşat'tan ne Mısır ne Hicaz ne de başka bir yer vasıtasıyla haber alamadığını belirten Ali Dinar bu sebeple kendisini ayıpladığından bahsetmekteydi.[778] Osmanlı Devleti'yle Darfur Sultanlığı arasındaki iletişimsizliğinin temel sebebi, 23 Mayıs 1915'te İtalyanların Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından kaynaklanmaktaydı. İtalyanlar savaşa dâhil olunca Osmanlı Devleti'nin Ali Dinar'la irtibat kurmakta vasıta olarak kullandıkları Senûsîler, eş zamanlı olarak hem İngilizlere hem de İtalyanlara karşı savaşmak zorunda kalmışlardı. Bu sebeple İngilizlerin de İtalyanlarla müttefiklik ilişkisi kurması Senûsîlerin etki ve hareket alanını daraltmıştı.[779] Senûsîlere karşı askerî faaliyetlerde bulunan İngilizler, Şeyh Senûsî'nin Ali Dinar'la birleşmesinden oldukça tedirginlerdi. Nitekim 7 Mayıs 1915 tarihli bir raporlarında, Şeyh Senûsî'nin Çanakkale'de Türklere karşı alınan yenilgiden haberdar olduğunun kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmişlerdir.[780]

Sudan'da faaliyet gösteren Teşkilât-ı Mahsûsa görevlileri, Ali Dinar'la sağladıkları temaslar doğrultusunda Darfur Sultanlığı'nın İngilizlere karşı mücadelesinde destek alınabilecek tek ismin Şeyh Senûsî olduğunu biliyorlardı.[781] Bu sebeple bütün zorluklara rağmen Osmanlı Devleti, Senûsîler üzerinden Ali Dinar'ı mümkün olabildiğince askerî anlamda desteklemeye çalışmıştır.[782] Senûsîler de İngiliz ve İtalyanlara karşı savaşırken Ali Dinar'a destek vermeye devam etmektelerdi.

[775] Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…": 238-239.
[776] Polat, **age**, 218.
[777] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107.
[778] Slight, "British Perceptions and Responses…": 252; Polat, **age**, 221.
[779] Polat, **age**, 221; Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…": 238-239.
[780] Çabuk, "Senusilik ve İşgalcilere Karşı…": 239.
[781] Stoddard, **age**, 94; Mert, **age**, 104-105.
[782] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73-74.

İstanbul'dan gelen bazı hediyeler ve mektuplar Ali Dinar'a Şeyh Senûsî üzerinden gönderilmekteydi.[783] İngilizler karşısında daha fazla silah ve cephaneye ihtiyacı olan Ali Dinar, Temmuz 1915'te silah ve cephane temin etmek için bir kervan hazırlayarak El- Faşir'den Kufra'ya göndermiştir. 30 savaşçı, 100 asker ve 200 devenin bulunduğu kervanı haber alan İngiliz istihbaratının sıkı takibi sonucunda söz konusu kervan kısa bir süre sonra Darfur'a geri dönmek durumunda kalmıştır. 200 devenin yalnızca 30'u yüklü bir şekilde Darfur'a dönebilmiş ve Ali Dinar, kervanın tamamından silah ve cephaneleri teslim alamamış olsa da Senûsîler kendisine az bir miktar tüfek ve cephane yardımı ulaştırmayı başarmışlardır.[784]

Sudan'daki sömürge valisi Wingate'nin aldığı siyasî ve askerî tedbirler sebebiyle Sudan ve Darfurlu Müslümanlar, İngilizler tarafından ciddi bir baskı altına alınmışlardı. Fakat bütün bunlara rağmen Ali Dinar'ın Osmanlı Devleti'nin yanında cihada katılacağını açıklayarak Senûsîlerle iş birliğine gitmesi ve bu doğrultuda savaş hazırlıklarına girişmesi Darfur'a yönelik bir askerî harekâtın başlatılmasına sebep olmuştur. İngilizler, Temmuz 1915'te Ali Dinar hareketini kesin bir şekilde ortadan kaldırmak için Darfur Sultanlığını işgal etmeyi kararlaştırmışlardır.[785] Ali Dinar'ın etkisinin bölgedeki diğer kabilelere de yayılacağını düşünen İngilizler, vakit kaybetmeden bölgedeki diğer kabilelerle iş birliğine gitmişlerdir. Bekkâre gibi Ali Dinar'la sorun yaşayan kabileleri kendisine karşı kışkırtarak "onun kişisel otoritesini ve saygınlığını" azaltmak isteyen İngilizler, Ali Dinar'ın karşısına yeni siyasî rakipler çıkarmaya çalışmışlardır. Darfur ve Kordofan'daki mahallî sultanlık, kabile, aşiret ve gruplara para ve altın dağıtan İngilizler; Ali Dinar'ın güçlenmeye devam ederse bölgedeki sınırların yeniden değişeceği propagandasına da başvurmuşlardır. Darfur Sultanlığı'yla rekabet içerisinde olan bölgedeki diğer mahallî sultanlıkların nüfuz alanlarının daralacağına da değinen İngilizler, bölgedeki toprakların Ali Dinar tarafından ele geçirilmesinin diğer mahallî sultanlıklar için bir felaket olacağının altını çizmişlerdir.[786] Bu sayede ikna etmek için farklı yöntemler kullandıkları kabileleri Ali Dinar'a karşı silahlandırmış olan İngilizler, kendileriyle iş birliğine yanaşmayan kabileleri de tehdit ederek bölgede etkili olmaya çalışmışaktalardı. Ali Dinar'ın Senûsîler üzerinden Osmanlı Devleti tarafından desteklendiğine dair istihbarat elde

[783] Cafer el- Askerî, **age**, 53.
[784] Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 39.
[785] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 116; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 607.
[786] Ünalp, **age**, 56-57; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 607.

eden İngilizler, Darfur Sultanlığı'nın güçlenmesinden çekindiklerinden dolayı Eylül 1915'te bölgenin güçlü kabilelerinden Rizeygat kabilesi şefinin oğluyla Kordofan (el-Uddeye)'da bir araya gelerek bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Ali Dinar'a karşı mücadele etmeleri şartıyla Rizeygat kabilesine 300 tüfek ve 30.000 mermi veren İngilizler Ali Dinar'ın etki alanını bu şekilde daraltmaya çalışmışlardır.[787]

4.3.2. Osmanlı Devleti'nin Senûsîler Üzerinden Ali Dinar ile Haberleşmesi ve İngilizlerin Aldığı Karşı Tedbirler

Nuri Paşa, İngilizlerin bu tür faaliyetlerinin farkındaydı. Nitekim Teşkilât-ı Mahsûsa görevlilerinden aldığı istihbarat sonucunda İngilizlerin faaliyetlerini önlemek adına birtakım teşebbüslerde bulunacaktı. Ali Dinar'a bir mektup yazarak Darfur Sultanlığı'na mensup kuvvetlerinin miktarını ve niteliğini öğrenmek istemiş olan Nuri Paşa, Ali Dinar'ın fillî olarak savaşa girişebilmesi için O'na Pan- İslâmist bir motivasyon kazandırmak gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple "İslamın Kılıcı" olarak nitelendirdiği Ali Dinar'a bir madalyayla birlikte bir miktar para, silah ve cephane göndermişti.[788] Nuri Paşa'nın Ali Dinar'a gönderdiği mektuptan bir süre sonra Said el-Sunnî liderliğindeki bir Senûsî kafilesi, Ekim 1915'te Kufra vahası üzerinden Ali Dinar'la irtibat sağlamış ve kendisine cephane temin etmek için Cebel-i Mağdap'a gelmiştir. Ali Dinar'da söz konusu Senûsî kafilesini karşılayarak hediyelerini iletmiştir. Ali Dinar tarafından Kasım 1914'te Bingazi'ye gönderilen Ebu Kerim Ghayt'ta, Senûsîlerden temin ettiği silah ve cephaneleri aynı tarihlerde Darfur'a ulaştırmayı başarmıştır.[789] Senûsîlerin Mısır'da İngiliz kuvvetlerine yönelik faaliyetlerde bulunmasının yanı sıra Darfur'daki isyan emareleri İngilizlerde şüphe uyandırmıştı. Bu bağlamda İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Senûsîlerin yanı sıra Darfur Sultanlığıyla da ittifak sağlayarak Ali Dinar'ı Mısır'a saldırması yönünde ikna ettiğini düşünmektelerdi. Her ne kadar Nuri Paşa ve Ali Dinar arasındaki irtibat devam etse de Osmanlı Devleti ile Darfur Sultanlığı arasındaki ittifak henüz açığa çıkmamıştı. Fakat İngilizlerin bu durumun tam tersini düşünmüş olması Sudan'daki sömürge valisi Wingate'nin telaşa kapılmasına yol açmıştır. Ali Dinar'ın Senûsîler ile birlikte Mısır'a saldıracağını düşünen İngilizler bunu engellemek üzere Darfur Sultanlığı üzerine asker sevk etmeyi kararlaştırmışlardır. Böylece İngilizlerin Darfur'a yönelik saldırı

[787] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 607-608; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279.
[788] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 74; Tetik, **age**, c. 1, 138- 139; Ünalp, **age**, 56-57; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 276, 278.
[789] Polat, **age**, 218.

hazırlıklarını haber alan Ali Dinar, Enver ve Nuri Paşalarla çeşitli temaslarda bulunarak resmî anlamda Osmanlı Devleti'yle bir ittifak tesis etmiştir.[790] Bu amaçla 26 Ekim 1915'te Sellum'daki Senûsî kampında bulunan Nuri Paşa[791], Darfur'a çeşitli cihad fetvaları göndermiştir.[792]

İngilizler, Afrika Grupları Komutanlığı tarafından tesis edilen Ali Dinar-Şeyh Senûsî ittifakına dikkat çekerek bu isyanlar sonucunda bölgedeki sınırların değişebileceğini ifade ediyor ve bu durumu hem Fransızlara hem de İtalyanlara bildirerek müttefiklerini de açık bir şekilde uyarıyorlardı.[793] Nuri Paşa'nın Ali Dinar'la ittifak sağlamasıyla birlikte İngilizler tarafından "fesat çıkarmak girişimi"nde bulunduğu öne sürülen Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarından Mısırlı Yusuf Efendi, Selim Sabit Bey ve Cemil Bey ismindeki üç görevli propaganda yapmak, isyan çıkarmak ve istihbarat toplamak amacıyla Sudan'da görevlendirilmişlerdir.[794] Bu bağlamda Darfur'a düzenleyecekleri harekât öncesi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faaliyetlerine karşı çeşitli tedbirler almayı uygun görmüş olan İngilizler, Enver Paşa tarafından Mısır ve Sudan'a gönderilen ajitörlerin yürüttüğü cihad propagandasının önüne geçebilmek için "el- Hakika" isimli bir gazete çıkarmışlardır. Propaganda Ofisi tarafından basılan söz konusu gazeteyi özellikle Mısır ve Sudan'da ücretsiz olarak dağıtmış olan İngilizler daha sonra el-Hakika'nın, Sudan'da satılması girişimlerinde bulunulmuşlarsa da Sudanlılar arasında beklenen ilgi görülmemiştir.[795]

İngilizlerin bu tür faaliyetlerine rağmen Osmanlı Devleti'nin cihad ilânı Sudanlı Müslümanlar arasında bir karşılık bulmaktaydı. Mısır ve Sudan'da Teşkilât-ı Mahsûsa ve Almanların ortaklığıyla gerçekleştirilen istihbarat ve propaganda faaliyetlerine karşılık Kasım 1915'te İngilizlerin Mısır'daki Yüksek Komiserleri Henry Mc Mahon ve diplomat Mark Sykes'in direktifleri doğrultusunda bir "Arap Bürosu" kurulması uygun görülmüştü. Mc Mahon, Mısır Genel Komutanı General Maxwell, General Malcolm, Sudan İstihbarat Ofisi ve Kahire istihbarat şefi Albay Clayton'un yaptıkları değerlendirmeler sonucunda; Araplar ve Afrikalılar arasında faaliyet gösterecek olan

[790] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 74-75; Tetik, **age**, c. 1, 138- 139; Ünalp, **age**, 56-57.
[791] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 73; Polat, **age**, 406; Ünalp, **age**, 56.
[792] Tetik, **age**, c. 2, 371- 372.
[793] Polat, **age**, 218.
[794] Polat, "İngiliz İstihbaratına Göre…": 404.
[795] IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Sina- Filistin Cephesinde İngiliz propagandasına karşılık Musavver Çöl isimi gazetenin çıkarılmasını sağlamıştır. (Ü. Gülsüm Polat, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el- Hakika ve Musavver Çöl)", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, s. 36, (2014): 141, 143, 149-151.

Arap Bürosu'nun kontr-espiyonaj faaliyetleri gerçekleştirmesini kararlaştırmışlardır. Arap Bürosu'nun çalışma alanlarından bir tanesi de Sudan'dı. Kahire'deki Sudan İstihbarat Departmanı'nın bir devamı olarak kurulacak olan Arap Bürosu'nun direktör vekilliğine Sudan'daki hükümet nezdinde görevlendirilen ve savaş sonrasında Irak'ta Kral Faysal'ın danışmanlığını yapacak olan Kinahan Cornwallis getirilmişti. Sudan'ı oldukça yakından tanıyan bir isim olan Cornwallis, Türk-Alman casusları vasıtasıyla Sudan'da yürütülen cihad propagandasının önünü almak için çalışmaktaydı. Arap Bürosu'nun Mısır ve Sudan genelinde gerçekleştireceği istihbarat faaliyetleri, Mısır'da raporlanarak Kahire Yüksek Komiseri tarafından Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı'na, "Aden'deki İngiliz resmî birimine, Mezopotamya'daki Baş siyasi memuruna, İskenderiye İstihbarat görevlisine, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümeti'ne ve Sudan Genel Komutanı'na" gönderilecekti.[796]

Ali Dinar'la Şeyh Senûsî arasındaki ittifakın Kasım 1915'ten itibaren resmiyete dökülesinden sonra bölgede Osmanlı Devleti tarafından desteklenen askerî hareketlilik daha da hızlanmıştır. "İngiliz istihbarat ve araştırmacılarına göre" Şeyh Senûsî; İngilizlere karşı mücadelesinde Sudan'daki "Ali Dinar'ın hareketiyle birleşmek niyetindeydi".[797] Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi İngilizler bununla ilgili karşı tedbirler de almışlardı.[798] İngilizler, Aralık 1915'ten itibaren Ali Dinar ile Şeyh Senûsî'nin arasındaki bağlantıyı koparmak için Sudanlı din adamları ve şeyhler aracılığıyla Senûsîleri yanlarına çekmeye çalışmışlardır.[799] İngilizlerin Mısır'daki Yüksek Komiseri Mc Machon, 23 Aralık 1915'te Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda; "Ali Dinar'ın Şeyh Sunusi'nin durumundan olumsuz etkilendiğini" belirtiyor ve kısa bir zaman içerisinde Darfur'a yönelik askerî harekâtın başlatılması gerektiğine dikkat çekerek bu konuda Fransızların da desteğinin sağlanması gerektiğinin altını çiziyordu.[800] Bu doğrultuda Kuzey Kordofan'da yaşayan ve Ali Dinar'ın eski düşmanlarından olan Kababisli göçebe kabilelere silah dağıtmış ve 200 tüfek vermiş olan İngilizler[801], Ali Dinar'ın hâkimiyetini ortadan kaldırmak isterlerken Ali Dinar'ın Temmuz 1915'te Kufra üzerinden Senûsîlere gönderdiği Vadaylı Ahmet

[796] Polat, "Türk- Alman Propagandası…": 97, 101, 110-113, 119-123. Arap Bürosu tarafından propaganda amacıyla dağıtılan *"Arap Bülteni"*, Arap Yarımadası ve Sudan'ın yanı sıra Somali'ye de gönderilmiştir. (Hamm, **age**, 274-275).
[797] Pritchard, **age**, 163.
[798] Polat, **age**, 218.
[799] Yüksel, **age**, 59.
[800] Polat, **age**, 218.
[801] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279.

Efendi liderliğindeki kafile ise Şeyh Senûsî'den tedarik ettiği silah ve cephaneleri 24 Aralık 1915'te Darfur'a ulaştırmayı başarmıştır.[802]

Ali Dinar, Türkler ve Senûsîlerle olan bağını Sudan'daki önemli dinî liderlerden Şerif Yusuf El- Hindî[803]'ye yazdığı mektupta da açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Osmanlı Devleti'nin teşviki sayesinde Şeyh Senûsî'nin, Ghais Ebû Kurayem vasıtasıyla Ocak 1915'te kendisine 2500 mavzer tüfeği ve 400 kasa cephane gönderdiğini ifade eden Ali Dinar[804], aynı zamanda Sultan Reşat'ın kendisine gönderdiği fermanda "kendilerine daha fazla silah ve mühimmat içeren bir kervanın gönderileceğinin zikredildiğini de bildiriyordu". Ali Dinar'ın, Şerif Hindî'ye gönderdiği mektubu götürmekle görevli ulak Kordofan'ın batısında İngilizler tarafından yakalanınca söz konusu mektup ele geçirilmiş ve ilgili bağlantılar açığa çıkmıştır.[805] Ocak 1916'da Şeyh Senûsî üzerinden Darfur'a yeni bir askerî yardım göndermiş olan Nuri Paşa, Sudan'a sevk ettiği görevlileri vasıtasıyla İngiliz karşıtı isyanlar çıkarmaya çalışmaktaydı.[806] Nuri Paşa'nın faaliyetleri doğrultusunda Senûsîlerden askerî destek sağlamaya devam eden Ali Dinar, Şeyh Senûsî'ye hitaben yazmış olduğu 28 Ocak 1916 tarihli mektubunda: "Doğu Sudan'ın ileri gelenlerinin İslâm'ı terk ederek Hrıstiyanlığa geçtiklerini, kendisine de bu yönde çağrı yaptıklarını, ama kendisinin onların sözlerini dinlemediğini ve cihad ilan ettiğini" belirtmiştir.[807]

28 Ocak'ta Şeyh Senûsî'nin yanı sıra Sultan Reşat'a da bir mektup gönderen Ali Dinar, benzer ifadeleri kullandığı bu mektubunda İngilizlerin, Sudanlı Müslümanları Hristiyanlığa geçirerek kendilerine destek sağladıklarından bahsetmekteydi. Ayrıca Sudanlı din adamları ve kabilelerin İngilizlere olan desteğinden yakınan Ali Dinar, doğru yoldan asla şaşmayacağını ve olan İngilizlere karşı mücadelesini sürdüreceğini Sultan Reşat'a haber veriyordu:

---

[802] Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 113; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 86- 87.

[803] 1865 veya 1871'de Sudan'da doğan el- Hindi, İngilizlere karşı başlatılan milliyetçi hareketin önemli liderlerinden bir tanesi olmakla birlikte Sudan'daki sufi hareketler içerisinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. (Robert S. Kramer, Richard A. Lobban Jr., Carolyn Fluehr- Lobban, **Historical Dictionary of the Sudan**, 4. bs. (Plymouth: Scarecrow Press, 2013), 201.

[804] Kavas, "Osmanlı- Darfûr…": 118-119; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 462.

[805] Polat, **age**, 218. İngilizlere göre Ali Dinar'ın Senûsîlerden teslim aldığı silah sayısı daha az olup 400 tüfek kadardı. Fakat Ali Dinar, İngilizlere karşı silah ve cephane açısından zayıflığını göstermek istemiyordu. (Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 113; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 86- 87.

[806] Yüksel, **age**, 60, 191.

[807] Kavas, "Osmanlı- Darfûr…": 118-119; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 462.

> "Hristiyan İngilizlerin Sudan'ı işgalinden sonra ulemadan tutun, fıkıhçılara ve tarikat şeyhlerine kadar onlarla iş birliği yapanlar oldu. İngilizler Sudanlı Müslümanları dinlerden uzaklaştırarak onları Hristiyanlığa yöneltti. Sudanlılar Hristiyanları örnek alamaya başladılar. Sudan'ın ileri gelenleri İngiliz sömürge idaresini övmemizi istiyorlar. Ayrıca Hristiyan olmamızı ve inançlarımızı da değiştirmemizi talep ediyorlar. Onları dinlememeliyiz. Çünkü doğru yoldan sapmayı kabul edemeyiz. Hartum'da yayınlanan Sudan Times Gazetesi'nde çıkan beyannamelerde de bu duruma tanıklık edenler İngilizlerin sahtekarlıklarını dile getirdiler. Bu beyannamelerin kopyalarını siz majestelerine de gönderiyorum. Din düşmanlarına ve köpek olan İngiliz, Fransız, İtalyan ve bütün Hristiyanlara karşı cihad ilân ettiğinizi öğrendik. Şüphesiz yüce Allah, kendi dinine zafer verecektir. O'nun sözü her şeye yeter. Kafir ve köpek olan İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve diğer Hristiyanların kökünü kazıdıktan sonra Sudan'daki Hristiyanların iş birlikçilerine karşı da savaş açmalısınız. Eğer dine geri dönmezlerse onların da kökünü kazımalıyız. (Sudan'ın) doğu ve batısındaki diğer Müslümanlar da Hristiyan köpekler tarafından yönetiliyor. Onlar hakkında çok bir bilgiye sahip değiliz. Fakat genel olarak Müslümanlığı bırakıp Hristiyanlığı benimsediklerini biliyoruz. Onların sayıları çok fazla. Bu sebeple İslâm'a dönmeleri kolay olmayacaktır. Biz onlara karşı da cihad edeceğiz. Siz majestelerini temin ederim ki bu bilgilerin tamamı doğrudur. Sudan'daki Müslümanların durumu bilginize sunulur."[808]

Hemen akabinde Şeyh Senûsî'ye yazmış olduğu 29 Ocak tarihli mektubunda Şeyh Senûsî'yi askerî başarılarından dolayı tebrik eden Ali Dinar, İngilizlere karşı mücadele etmek için daha fazla silah ve cephaneye ihtiyacı olduğunu da bildirmiştir. Fakat bu durum Hartum'daki İngiliz istihbaratçılar tarafından haber alınmıştır.[809] Darfur Sultanlığı'nın İngilizlerle mevcut gergin ilişkilerinin açık bir savaş hâlini almasıyla birlikte Ali Dinar, 7 Şubat 1916'da Sudan'daki sömürge valisi Wingate'te "Sizler kafirler ve köpeklersiniz" diyerek başladığı bir mektup göndermiştir. Ali Dinar bu mektubunda "Düşmanlarının doğrudan cehenneme gideceklerini ve ölümü seçtiklerini, kendilerinin ise Allah'ın yolunda mücadele ederek şehit olacaklarını ve cennete gideceklerini" ayrıca "Sultan Reşad'ın kendisine gönderdiği fermanla çok sayıda silah ve önemli miktarda mühimmatın eline geçtiğini" belirtmiştir.[810]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgede görev yapan personellerinden Ali Rasim Efendi'ye göre "biraz daha müstakil bir vaziyet kazanmak maksadıyla ve her zamandan daha fazla bir şiddetle" Sudan'daki İngiliz hükûmetine karşı savaş ilân ederek Şubat 1916'da Darfur'dan Kordofan üzerine yürüyen Ali Dinar'ın, "ihdas itmek istediği vaziyet netice itibarıyla pek mühimdi". Çünkü Ali Dinar'ın İngilizlere karşı savaşa

[808] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/7/2-3
[809] Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 39.
[810] Kavas, "Osmanlı- Darfûr…": 118-119; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 462.

girişmesi Mısır ve Sudan'da da ciddi bir karşılık bulabilirdi.[811] Ali Dinar'ın Sultan Reşat ve Şeyh Senûsî'ye gönderdiği mektuplardan sonra Kahire'deki İngiliz sömürge idaresini de uyarma gereği duyan Wingate, Mısır sınırındaki askerî birliklerin takviye edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve piyade, topçu ile hecinsüvar birliklerini de sınır bölgelerine kaydırmıştır. Ayrıca Fransızlarla da anlaşma yoluna giden Wingate, Darfur'un Vaday üzerinden baskı altına alınmasını istemiştir.[812]

4.3.3. İngilizlerin Darfur'a Yönelik Askerî Harekâtı

Darfur Sultanlığı'yla Senûsîler arasındaki ittifakın gerek Mısır gerek ise Sudan'daki İngiliz sömürge idarelerini doğrudan tehdit etmesi Sudan'daki sömürge valisi Wingate'nin Ali Dinar'a karşı yürütülecek harekâtı başlatmasına yol açmıştır. Yukarıda zikredilen son gelişmelerden sonra Ali Dinar'ın başlatmış olduğu direniş hareketini ve Darfur Sultanlığı'nı tamamıyla ortadan kaldırmak için harekete geçilmesi gerektiğine kanaat getiren Wingate, 17 Şubat 1916'da İngilizlerin Mısır'daki yüksek komiseri Henry Mc Mahon'a gönderdiği mektubunda "Ali Dinar üzerine derhal saldırıya geçilmesine" karar vermiştir.[813] Wingate ve Mc Mahon arasında yapılan yazışmalar sonrasında İngiliz kuvvetleri 11 Mart 1916'da Darfur'a yönelik bir askerî harekât başlatmışlardır. [814] Bu doğrultuda Nahud'tan Darfur sınırına yığınak yapmaya başlayan İngilizler, 11 Mart 1916'dan itibaren Darfur sınırından 145 km içerideki Nahud'ta toplanmaya başlamışlardır.[815] Darfur harekâtı sırasında önemli ölçüde ilerleme kaydedecek olan İngilizler, Darfur'un iç kesimlerine girmeye çalıştıklarında ise Ali Dinar ve askerlerinin oldukça sert direnişiyle karşı karşıya kalacaklardı.[816]

Darfur'a yönelik harekâtın ana karargâhı Hartum'da bulunmaktaydı. 1 Aralık 1916'da yayınlanan "ordu özel emri"ne göre oldukça geniş kapsamlı bir harekât olan Darfur Harekâtı'na Yarbay P.V. Kelly komuta etmekteydi. Albay C.H. Little harekâtın kurmay başkanlığını üstlenirken, Yarbay H.A. MacMichael ise siyasî müşavir olarak görev almaktaydı. Kraliyet Hava Kuvvetleri, Kraliyet Topçu Garnizonu, atlı süvari ve

---

[811] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3
[812] McKale, **age**, 192.
[813] Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 462.
[814] Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 75; Lobban, Lobban, Dalton, **age**, 39; Ünalp, **age**, 57.
[815] Ünalp, **age**, 57; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 608.
[816] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3

piyade birlikleriyle desteklenecek harekât sırasında İngiliz ordusunda çok sayıda Müslüman asker de görev almıştır. Örneğin Kolağası Mahmud Hafız Efendi kurmay subay olarak görevlendirilirken, Sir unvanı verilmiş olan Seyid Ali Mirghani, Abdulla Abu Sin, Nasir Abdülazim Halifa, İbrahim Musa gibi isimlerde harekâtın siyasî ayağını yürütmektelerdi. Çok sayıda Mısırlı, Sudanlı ve Arap askerinin bulunduğu harekât kuvvetlerinin içerisinde yer alan Müslüman askerler topçu ve hecinsüvar birliklerine dağıtılmışlardı. Bu amaçla Darfur'a yönelik askerî harekâta IX., XI. XIII ve XIV. Sudan Alaylarının yanı sıra Doğu Arap Kuvvetleri ve bir Ekvator Taburunun da katılım sağlamıştır.[817]

Darfur'a ulaşabilmek için Mısırlı süvarilerin komutanı Albay Kelly'nin emrindeki askerî kuvvetleri önce Hartum'a buradan da Darfur'a sevk etmiş olan İngilizlerin[818] Darfur'a yönelik askerî harekâtını yakından takip eden Osmanlı Devleti, Wingate'nin giriştiği siyasî ve askerî faaliyetleri Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla haber almaktaydı. Örneğin Cidde Mutasarrıflığı, "İngilizler tarafından Port Sudan'a Hind ve İngiliz asâkiri nakil ve Darfur Emiri Ali Dinar üzerine sevk edildiği tahminen bir ay evvel İngiltere veliahdı vapur-ı mahsusla Port Sudan'a gelerek oradan Hartum'a hareket eylediği"ne dair aldığı istihbaratı şifreli telgrafla Hicaz Vilayetinin yanı sıra Başkumandanlık Vekâletine de bildirmişti.[819] İngilizlerin Darfur harekâtı sırasında, 12 Mart 1916'da Sultan Reşat ve Enver Paşa'ya birer mektup yazan Ali Dinar[820], "Darfur ve Sudan Müslümanları'nın durumunun gittikçe kötüleşmesine rağmen, kafir bir köpek olan İngiliz vali ile cihad yolunda mücadeleye devam edeceğim" diyerek İngiliz saldırıları karşısında savaşa devam edeceğini açıklamıştır.[821] Enver Paşa'ya gönderdiği mektubun devamında "İngiliz ve Fransızların Sudan'daki Müslümanların hepsini küfre sevk ederek Hıristiyanlaştırdıklarından" ve Sudanlı Müslümanların Hıristiyanlığa geçerek "kafirleri" destekliğinden bahsetmiş olan Ali Dinar, Darfur'un dışında Sudan sınırları içerisinde Müslüman kalmadığını belirtmiştir.[822] Yarbay Kelly komutası altında 3000 kişilik bir kuvvet oluşturmuş olan[823] İngilizler, 16 Mart'ta

[817] [Special Army Order], Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 130/8/1-5
[818] **Age**.
[819] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 607.
[820] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/6/12
[821] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/6/13-16
[822] Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 87- 88, 533 numaralı dipnot.
[823] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 380; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri**, 86; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609, 101 numaralı dipnot; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279. Darfur'a harekât düzenleyen İngiliz kuvvetlerinin toplam rakamı

Nahud'tan Darfur sınıra doğru harekete geçmişlerdir.[824] Darfur'a yönelik harekât kapsamında bölgeye sevk edilen kuvvetler iki atlı piyade bölüğünün yanı sıra beş hecinsüvar bölüğü, altı Sudan bölüğü, iki Arap piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek bölüğü ve iki topçu bataryasından oluşmaktaydı.[825] Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti kayıtlarına göre ise Darfur'a sevk edilen İngiliz askerlerinin sayısı 5000-10.000 kişiyi bulmaktaydı.[826]

Darfur Sultanlığı'nın başkenti El- Faşir, Nahud'tan 400 km uzaklıkta bulunmaktaydı. İngilizler, arazi şartları ve susuzluk gibi lojistik sorunlarının yaşanmaması adına El-Faşir'e ulaşan yolu daha da uzatmasına rağmen Um Şanga, el- Hilla, Abiad (Ebyaz), Melit ve Kutum rotasını takip etmeyi kararlaştırmışlardır.[827] Şubat 1916'dan itibaren Nahud'ta konuşlanmış olan İngilizler, Umşanga'yı işgal etmek için 16 Mart'ta buraya hareket etmiş ve Darfur sınırına ilerleyerek 20 Mart'ta şehre ulaşmışlardır.[828] İngiliz süvarileri, az bir direnişle karşılaşmalarına rağmen 20-21 Mart'ta Umşanga'ya girmeyi başarmışlardır.[829] Umşanga'dan batıya doğru hareket eden İngilizleri, Cebel'l-Hille bölgesinde 80 kişilik bir Darfur süvari kuvveti karşılamış fakat burada kendilerini karşılayan Ali Dinar'ın öncü süvarileriyle bir muharebeye tutuşan İngilizler, Darfurlu süvarileri yenilgiye uğratarak 21 Mart'ta El- Hilla kuyularını ele geçirmişlerdir.[830] El-Hilla'yı ele geçirdikten sonra kuvvetlerinden bir kısmını asıl su kaynağının 7 km kadar kuzeyindeki Lugud'a sevk eden İngilizler böylece susuzluk sorununu da ortadan kaldırmışlardır.[831] İngilizler daha sonra Ali Dinar'a teslim olması yönünde bir teklif götürmüşler fakat Ali Dinar, savaşa devam etme kararı alarak teslim olmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Wingate, Kahire'deki makamlarla çeşitli görüşmelerde

çeşitli kaynaklarda 2000 olarak da verilmiştir. (**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609; Larşer, **age**, c.1, 91).

[824] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 380; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 279.

[825] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.

[826] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.

[827] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 381; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 88; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.

[828] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/10-11

[829] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.

[830] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Polat, **age**, 220; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609. İngilizler, Cebel'l-Hille'nin ele geçirildiği tarihi 22 Mart 1916 olarak burada çarpıştıkları kuvvet sayısını ise 300 olarak vermektedirler. [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/10-11

[831] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/7-11

bulunduktan sonra Fransızların Darfur konusundaki bütün baskılarına ve siyasî itirazlarına rağmen askerî harekâtı devam ettirmeyi uygun görmüştür.[832]

İngilizler, 27 Mart'ta Sultan Ali Dinar'la ilgili önemli bilgilere ulaşmışlardı. Birkaç yerel kaynağın bildirdiğine göre Sultan Ali Dinar'ın "beynini yıkayan" isimler kendisine danışmanlık yapan el- Hac Simavi[833] ve Abdülmecid ismindeki iki kişiydi.[834] İngiliz istihbaratına göre; Simavi ve Majid, Ali Dinar'ı Türklerin yanında savaşa girmesi için ikna ederek cihada katılmasını sağlamışlardı. Simavi ve Majid'in 1912'de Mekke'de Mısır'ın eski Hıdivi ve Türk yanlısı II. Abbas Hilmi Paşa'yla da görüşmüş olduğunun altını çizen İngilizler, söz konusu isimlerin Mısır'ın eski Hıdıviyle bir saat boyunca özel bir görüşme gerçekleştirdiklerini de belirtmişlerdir.[835] Ayrıca Darfur'daki Rizeygat kabileleri arasındaki Türk-Alman propagandasına da dikkat çeken İngilizler, bunun Galaba kabilesi arasında oldukça etkin olduğunu

---

[832] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.

[833] Muhammed eş- Şeyh Sîmavî, Sultan Ali Dinar'ın elçilerinden bir tanesi olmakla birlikte Osmanlı Devleti'yle oldukça güçlü ilişkiler tesis etmiş olan Darfur Sultanlığı'nın önemli diplomatlarındandır. Şeyh Sîmavî, İngiliz ve Fransızların Darfur'u işgal teşebbüslerine karşı Sultan Ali Dinar'ın İstanbul'a gönderdiği özel temsilcilerinden de bir tanesidir. (Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 378; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa…**, 111; Kavas, "Osmanlı- Darfûr…": 118; Üzen, **age**, 461; Özcan, **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**, 179; Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, 461; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107). Ali Dinar'ın amcasının oğlu olan Şeyh Sîmavî, Darfur Sultanlığı tarafından Hicaz'a gönderilen mahmile refakat etmek için Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. 16 Aralık 1909'da konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezâreti Muhâberat-ı Umumiye Dairesi'nden İstanbul'a çekilen telgrafa göre *"Darfur Hakimi Sultan Ali Dinar Hazretleri tarafından gönderilüb Sürrei Hümâyun Emâneti ile Mekke-yi Mükerreme'ye gönderilmiş olan hükümet-i mezkûre vükelâsından Muhammed eş-Şeyh Simâvi Efendi'nin bir lisan-ı ihtiram ile Halife-yi zi-şan Efendimiz hazretlerine karşu hâkim müşarünileyhin perverde ittiği hissiyât-ı ubûdiyetkerâneyi kendisinden arza memur olduğunu beyân ile berâber henüz hiçbir ecnebi bayrağı girmemiş olan Darfur'un burc-u dibâresinde temevvüc ittirilmek ve inde'l hâce sâye-i kudsîyet ve uluvviyet altında fedâ-yı hayat idilmek üzere kendilerine Devlet-i Osmaniye canibinden bir Osmanlı bayrağı ihsası hususunda hükümeti namına Bab-ı Âli'ye arzını rica itmiş olduğundan bahisle bâde'l hacc müracaat idilmiş olan Şeyh müşarünileyhin şu talep ve arzusuna mukabil ne yapılmak lazım geleceğinin Hicaz Vilayeti vekâletinden alınan telgrafnâme leffen takdim kılındı. (Haiz-i ehliyet olan) Münderacâtına nazaran iktizâsının ifâ ve ısdarına menut rey-i fehimâneleridir"* konuyla ilgili bilgi verilmiş ve Şeyh Sîmavî, Darfur Sultanlığı'nın sınırları içerisinde dalgalandırmak üzere bir Türk bayrağını Hicaz valisinden istirham etmiştir. (BOA., DH.MUİ, nr. 45-1/36 Tarih: H.03.12.1327; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 79-80; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 600-601).

[834] Birinci Dünya Savaşı'nda Ali Dinar'ın yanında bulunan danışmanlardan bir tanesi de Masina Müslümanlarından Muhammed b. Fadıh b. Ahmed ez- Zerruk'tur. Sultan II. Abdülhamid'in özel temsilcilerinden olan ez- Zerruk, Hac vazifesi için Medine'yi ziyaret ettikten sonra İstanbul'da önce Medeniyye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Zafir el- Medenî'yle daha sonra da Sultan II. Abdülhamid'le görüşmeler gerçekleştirmiştir. II. Abdülhamid tarafından Darfur'a gönderilen Zerruk, 1916'ya kadar Ali Dinar'ın yanında bulunmuş ve 1918'de Darfur'da vefat ederek Melit'e defnedilmiştir. (Jamil M. Abun Nasr, **Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Tîcâniyye ve Tekrûr Hareketi**, çev. ve yay. haz. Kadir Özköse, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 199- 200; Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 703 ve 300 numaralı dipnot).

[835] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/10

vurgulamışlardır. Bölgedeki yerel liderlerden Musa Madibbo'nun Ali Dinar'ın yanında savaşa girmesi için ikna edilmeye çalışıldığını vurgulayan İngilizler, Türk ve Almanların savaşı kazandığı ve bölgedeki İngiliz sömürge idaresinin sonunun geldiği yönündeki propagandaların bölge halkı arasında etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Buna rağmen Madibbo'nun İngiliz hükûmetin gücünün farkında olduğunu ve Ali Dinar'la ittifaka yanaşmadığını da belirten İngilizler, Madibbo'nun siyasî ve askerî anlamda desteklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Madibbo'nun elinde 100 tüfek ve bölgedeki kabilelerden zorla topladığı askerlerden oluşan bir kuvvet bulunduğuna da değinmişlerdir. Ali Dinar, Maddibo'yla görüşen İngilizlere karşı önlemler almak zorunda kalmış ve Shakka'da bulunduğu sırada Darfur Sultanlığı'yla ittifaka yanaşmayan Madibbo'nun hareketlerinin izlenmesi hatta bir fırsat bulunabilirse ortadan kaldırılması için Şeyh Adam Wad Dow Dow'u görevlendirmiştir. Bu bilgiye ulaşan İngilizler de eğer Madibo'ya destek verilmezse, Habbania ve Rizeygat kabilelerinin tamamının Ali Dinar komutası altında birleşebileceğine dikkat çekmişlerdir.[836]

İngilizlerin bu gibi karşı faaliyetlerine rağmen Darfur dışındaki Müslümanlardan bazıları Ali Dinar hareketine destek olmaya başlamışlardır. Örneğin Kafia Kingi bölgesindeki Güney Sudanlı Binga kabilesi mensuplarından Ramadan Burra ve Abdül Mükerrem, Darfur Sultanlığı kuvvetlerine katılarak Ali Dinar'la birlikte İngilizlere karşı savaşmışlardır.[837] Bu sebeple İngilizler, Güney Sudan'da oluşabilecek tehlikelere karşı XII. Sudan Bölüğü'ne Kafia Kingi'ye kaydırmışlardır. Böylece ilk defa düzenli bir askerî garnizon Güney Sudan'da göreve başlamış buradaki bölüğe mensup askerlerin yarısı da güvenlik amacıyla Nyamlell'e gönderilmişlerdir.[838]

Ocak 1916'da Darfur'a gönderilen iki İngiliz istihbaratçı, 27 Mart'ta Hartum'a döndüklerinde Wingate'ye önemli bilgiler ulaştırmışlardı. Nahud'a giren İngiliz kuvvetlerinin Darfur halkı tarafından beklendiğine dikkat çeken bu iki görevli, harekâtın başlamasından hemen önce El- Faşir'den ayrılmışlardır. İngilizlerin El-Faşir'e saldıracağını bilmelerine rağmen hiç kimsenin bu konuyu Sultan Ali Dinar'a söyleyemediğine dikkat çeken görevliler, kimsenin ağzını açamadığını ve bölge

[836] [Sudan Intelligence Report No. 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/6-7
[837] Edward Thomas, **The Kafia Kingi Enclave: People, Politics and History in the North-South Boundary Zone of Western Sudan**, (London: Rift Valley Institute, 2010), 47-48, 73-75, 154, 156.
[838] [Sudan Intelligence Report No: 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/7

halkının Ali Dinar'ın otoritesinden oldukça çekinmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Ali Dinar'ın da eninde sonunda El-Faşir'in ele geçirileceğini bildiğini fakat gerçeği ifade etmekten kaçındığını bildiren görevliler, Darfur halkının İngiliz harekâtı karşısında memnuniyet duyduğu yolunda bir propagandaya başvurmuşlardır. Omdurman'daki tüccarların da El-Faşir'deki ticarî faaliyetlerinin durması sebebiyle kendilerini desteklediğine dikkat çeken görevliler, Ali Dinar'ın Sudan'daki yerel ulemaya bilhassa Kordofan şeyhlerine cihada katılmaları için mektuplar gönderdiğini belirtiyorlardı.[839] Ali Dinar'ın bu mektuplarda Kordofanlı din adamlarını dinden uzaklaştıkları, dinî ihmal ettikleri ve Hristiyanlara destek verdikleri gerekçesiyle azarladığına dikkat çeken İngilizler, Ali Dinar'ın din adamlarını bu duruma bir son vermeleri yönünde tehdit ettiğini, kendilerine cihada katılmaları yönünde telkinlerde bulunduğunu aksi takdirde sonuçlarına katlanacaklarını söylediğini ve en geç Haziran-Temmuz ayına kadar kendisine yardıma gelmeleri gerektiğini ifade ettiğini bildiriyorlardı.[840]

4.3.4. El- Faşir'e Yönelik İleri Harekât ve Ali Dinar'ın İstanbul ile Olan İrtibatı

İngilizlerin Darfur'a yönelik harekâtı sırasında Ali Dinar, Darfur Sultanlığı'nın başkenti El- Faşir'de bulunmaktaydı. Darfur'un merkezine yaklaşık 400 km uzaklıkta bulunan El- Hilla gibi stratejik bir merkezin ele geçirilmesi sebebiyle ordusunu güçlendirmek zorunda kalan Ali Dinar, elinde yeterince silah ve cephane bulunmadığı için emrindeki kuvvetlerin büyük çoğunluğunu mızraklarla donatmak zorunda kalmıştı. El- Hilla'dan El- Faşir'e kadar uzun bir yol kat etmek zorunda kalacak olan İngilizler ise merkezden uzaklaşmaları sebebiyle bu durumun kendileri açısından bir lojistik sorunu yaratmaması adına erzak ve su ihtiyaçlarını burada karşılamışlardır. Bu sebeple iki hafta kadar El- Hilla civarında kalmış olan İngilizler, 30 Mart 1916'da Ummu Kedada ve Abiad (Ebyaz) kasabaları üzerine yürümüşler ve küçük çaplı direnişlerle karşılaşmış olsalar da her iki kasabayı ele geçirmeyi başarmışlardır.[841] Ummu Kedada ve Abdiad (Ebyaz)'ı kaybetmesi sonrasında Ali Dinar, Sultan Reşat ve Enver Paşa'dan askerî destek istemek durumunda kalmıştır.[842] Bu süre zarfında Ali Dinar'ın Senûsîlerle olan teması da devam etmekteydi. 14 Nisan 1916 tarihli bir İngiliz

[839] [Sudan Intelligence Report No: 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/10-11
[840] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/8/41
[841] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682.
[842] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/6/12-19

istihbarat raporuna göre; Senûsîlerin ileri gelen isimlerinden olan Muhammed el-Sunnî, beraberindeki iki Türk subayıyla birlikte Umm Kedada'dan El- Faşir'e gelmişti. Söz konusu subayların kimliğini tespit edemeyen İngilizler, iki Türk subayının yanında bulunan orta yaşlı ve sakallı şahsın Vaday Sultanı Dud Murra'nın elçilerinden Muhammed el-Sunnî olduğunu düşünüyorlardı. Fakat diğer bir ihtimâle göre de bu kişi Şeyh Senûsî'nin kardeşi Seyid Hilâl'dan başkası değildi. Muhammed el-Sunnî'nin 75 yaşlarında olduğu için söz konusu yolculuk için fazla yaşlı olduğu düşünülmekteydi. Darfur'a gelen bu isimler İngilizlere göre hiç şüphesiz Türk Sultan'ı Reşat tarafından Pan- İslâmizm propagandasıyla görevlendirmişler ve Senûsîlerden Ali Dinar'a mektup getirmişlerdi.[843]

Sudan'daki din adamlarının büyük çoğunluğundan cihada katılmaları noktasında ret cevabı alan Ali Dinar, iş birlikçi fakih ve ulemanın İngilizlerin elinde oyuncak olduğunu düşünmekteydi. Ali Dinar, Sultan Reşat'a yazdığı 1 Nisan 1916 tarihli mektubunda da bu duruma özellikle vurgu yapmaktaydı:

> "Her iki kıtanın Sultanı, Kutsal Ümmetin Hizmetkârı, İslâm'ın Koruyucusu, Müslümanların Komutanı, Majesteleri Büyük Sultan Muhammed Reşat'a. İnşallah, Peygamberimizin yardımıyla, küstah kafirlere karşı galip gelen O olsun. Bütün dualar ve barış onunla beraber olsun.
>
> Selamlama, mütevazı teşekkür ve içten minnettarlığımızdan sonra, bizlerin İslâm hukukunun kaidelerini ülkemizde benimsediğimizi bildirmek isterim. Daha önce mütemehdi (sahte mehdi) olan Muhammed Ahmed'in zalim yönetimini deneyimlemiş olan Darfur'da, İslâm'ın gerekliliklerini yerine getiren doğru Müslümanlar olduğumuzu, inanların Emiri ve İslâm'ın koruyucusu olan zatınıza bildiririz. Darfur dışındaki bütün Müslüman ülkeler, köpek Hristiyanlar tarafından işgal edildi ve kafirler her Müslüman ülkenin Sultanını ya öldürdü ya da tutsak etti. Kutsal yerlerden geçip hac yapabilmek için onlarla iyi ya da kötü bir ilişki içerisinde olmalıyız. Çünkü bütün kutsal yerler onların yönetimi altında bulunmakta. Majesteleri, bizi İslâm ile ilgili niyetleriniz hakkında bilgilendirmediniz. Her hac mevsiminde Mahmel-i Şerifimiz, kutsal topraklar olan (Haremeyn-i Şerifeyn) ziyaret ettiğinden, siz majesteleri ile iletişime geçmeleri için Mahmel-i Şerif'in başındaki kişiyi [Muhammed eş-Şeyh Simâvi Efendi'yi] görevlendirdik. Fakat İngilizler, mahmillerin her hareketini izleyip, halkımızı gözetlemek ve araştırmak adına Sudan ve Mısır'daki haremlerin içerisine ajanlar gönderdi. Biz her vesileyle Mısır'a elçiler gönderdik. Aşağılık, kafir ve köpek olan İngilizler ise onları yakından takip ederek siz majestelerine yaklaşmaktan başka çare bırakmadılar.

[843] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 200/1/63, 69

1901 (H.1318), yılından beri Mahmel-i Şerifimiz, her bir ya da iki yılda bir herhangi bir kesinti olmaksızın kutsal toprakları (Haremeyn-i Şerifeyn'i) ziyaret etmektedirler. Aynı zamanda elçilerimiz sık sık Mısır'ı [da] ziyaret ediyorlar. Haberlerimizin size ulaşmış olması gerekirdi. Tüm güç, siz Majestelerinin elinde bulunmasına rağmen sizler bize ne Mısır ne Hicaz ne de başka bir ülke aracılığıyla tek bir haber bile yollamadınız. Siz majestelerinin, Hristiyan kafirler ve köpekler olan, Allah ve din (İslâm) düşmanı olan Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar [İtilâf Devletleri] ile 1914 (1332) yılından beri savaş içerisinde olduğunuz bilgisini aldık. Kafirlere karşı verilen bu savaşta, Yüce Allah'a; Müslümanların zaferi için yalvarış ve yakarış içerisindeyiz. Yüce Allah, kitabı olan Kurân-ı Kerim'de şöyle buyuruyor: "Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir." (Hac/39). Bizler kendimizi Yüce Allah'a adadık. Allah'ın vesilesi ve rızası için kafirlere karşı düşmanlığımızı bildirdik. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." (Tevbe/ 123).

Ülkemiz olan Darfur, Büyük Sahra'da yer alıp, Senûsîlerin ülkesinden iki ay uzaklıktadır. Haberleşme, develer aracılığıyla yürütülür. Vaziyetimiz hakkında siz Majestelerini bilgilendirmenin uygun olacağını düşündük. Allaha inanırız, İslâm'ın ve Hz. Muhammed'in akidesi yolunda ölmeye hazırız. (Salat ve selam onun üzerine olsun). Müslümanların Sultanı olan sizlere, şunu da belirtmek isterim ki; bizler Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelmekteyiz. Allah, büyük dedemin, Fur'lara İslâm'ı öğretmesi ve öncüsü olması için Darfur'a göç etmesini gerekli kılmış. Fur'lar önceden ağaçlara ve taşlara tapan putperestlerdi. Fakat büyük dedem onlara doğru yolu gösterdi. Allah, Fur'ların ülkesindeki kullarına saltanatı bağışladı.

Fur'ların birçoğu doğru İslâm'a ulaşarak, fakih, ulema ve zahid oldular. Yukarıda bahsi geçen bütün söylemler hakikidir ve kayıtlara geçmiştir. Bu kayıtlar, İstanbul'un fethinden bile uzun bir süre önce 870 yıldan beri alınmaktadır.

Bunları siz Majestelerine gururdan kaynaklı değil, kendim hakkında sizleri haberdar etmek için söylüyorum. Allah, Hz. Muhammed ve İslâm dini mevzubahis olduğu için; siz Majestelerinin ancak bu şekilde [bizlerden] haberi olabilir.

Allah rızası için yaptığınız cihad'ın, kafir ve köpek olan Hristiyanları yok edişinizin haberlerini almaktan ötürü mesuduz. Peygamberler ve ümmetleri, Allah'ın rızasını kazanabilmek için rekabet içine girdiler. Ödülleri o kadar muhteşem olacak ki! Peygamberlerin sahabeleri, şehitlik mertebesine ulaşabilmek için yenilgi uğruna mücadele ettiler. Allah'ın sonsuz rahmeti onların üzerine olsun ve mükafatların en güzeli onlara bahşedilsin. İslâm dininin fazileti için Allah'a şükürler olsun. Allah'ın rızası ve cihattan yoksun bir hayat yaşayanlara ne yazık. Allah'ın izniyle, [O'nun] kelamını taşımak ve rızasını kazanmak için düşmanlara karşı var gücümüzle savaşacağız.

Siz Majestelerini, 28.000 mermi ve mühimmata sahip olduğumuz, kafirlerle kılıç ve mızrak ile savaşacağımız hususunda bilgilendirmek istiyoruz. Siz mel'un olan kafirlere savaş açtığınızda; şerif, şeyh ve derviş kılığındaki İngilizler tarafından bana bazı mesajlar gönderildi. Sudan'daki bütün subaylar, köpek ve kafir olan İngilizlerin yolundan gitmeyi tercih ettiler. Gönderdikleri

mesaj ile gözümü boyamaya çalıştılar. Fakat ben, onları dinlemeyi reddettim. Bu mektupları da bu yazıyla beraber siz Majestelerinin huzuruna gönderiyorum.

Sudan'daki Müslümanlar doğru yoldan sapıp, İslâm'dan vazgeçtiler. Kendi ağızları ile İslâm'ın ışığını söndürmeyi umuyorlar. Fakat Allah, kafirlerin iradesine karşı, o ışığı daha da güçlendirdi. Kendi şahsım, ekselansları Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi ve Slatin Paşa, sizlere gerekli tüm bilgiyi vereceğiz.

Buna istinaden, siz Majestelerinin ne yapmamız gerektiğine dair bizi bilgilendirmesini rica ediyorum.

(İmza) Ali Dinar".[844]

Yukarıda alıntıladığımız gibi Sultan Reşat'a oldukça uzun bir mektup gönderen Ali Dinar, Sultan Reşat'a yönelik hitabında çok çeşitli bilgiler verdikten sonra İngilizlere olan nefretine yer vermiş ve onlara karşı cihad etmek için hazır olduğunu belirtmiştir. Ali Dinar'ın bu mektubu Osmanlı Devleti'ni olan bağlılığının da açık bir göstergesidir.

9 Nisan'a kadar Ummu Kedada ve Abiad (Ebyaz) gibi iki önemli şehri ele geçirmeyi başarmış olan İngilizler, Darfur Sultanlığı kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamışlardır.[845] İngilizlerin söz konusu stratejik bölgeleri ele geçirmesi Ali Dinar'ın bir kısmı tüfekli geri kalanı ise mızraklı birliklerden oluşan ordusunun açıktan muharebeye girişmek yerine başkent El- Faşir'e çekilerek "şehir savaşı vermek" üzere muharebeye hazırlanmasına yol açmıştır.[846] Osmanlı Devleti, Ali Dinar'ın İngilizlere karşı harekâtını oldukça önemli bulduğu için Başkumandanlık Vekâleti, Ali Dinar'ın askerî faaliyetlerini oldukça yakından takip etmekteydi. Bu konuda Afrika Grupları Komutanı kardeşi Nuri Paşa'yı ve Hicaz Valisi ve Askerî Komutanı Vehip [Kaçı] Bey'i görevlendirmiş olan Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Sudan'da yürüttüğü faaliyetlerinden sürekli olarak haberdar edilmiştir. Bu bağlamda El-Faşir'e çekilen Ali Dinar kuvvetlerinin İngilizlerle gerçekleştirdiği çarpışmalar 1 Mayıs 1916'da Vehip [Kaçı] Bey tarafından Başkumandanlık Vekâletine rapor edilmiştir.[847]

İngilizlerin asıl hedefleri başkent El- Faşir'i ele geçirmekti. Ummu Kedada ve Abiad gibi önemli şehirleri ele geçirdikten sonra bu süre zarfında kuvvetlerini takviye etmek

[844] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/3/7-10
[845] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Polat, **age**, 220; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.
[846] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609.
[847] Polat, **age**, 224.

amacıyla bir süreliğine Abiad'a yerleşerek askerî harekât için gerekli hazırlıkları tamamlamakla meşgul olan İngilizler harekâta devam edebilmek için Mısır'dan yeni birlikler talep etmişlerdir. Bunun yanı sıra dört uçak[848], motorlu ulaştırma araçları, telsiz ve cephanelerle de kuvvetlerini takviye etmiş olan İngilizler[849], bölgeye gönderilecek takviye kuvvetlere de ihtiyatlı yaklaşmaktalardı. Bu durumun temel sebebi Mısır birliklerinde görev yapan bazı Müslüman subayların firar ederek Ali Dinar saflarına katılmasından kaynaklanıyordu. İngilizler de bu tür münferit olaylar sebebiyle Mısır birliklerine karşı "oluşan güvensizlik" ve "ileride meydana gelebilecek benzer firarlar sonucu" ortaya çıkabilecek hezimeti ortadan kaldırmak üzere daha önce Sudan'a gönderdikleri İngiliz birliklerini de Darfur'a sevk etmek durumunda kalmışlardı.[850] Aynı zamanda Fransızlarla yaşanabilecek olası siyasî sorunları da ortadan kaldırmak için zaman kazanmak isteyen İngilizler, müttefiklerini ikna etmeye ihtiyaç duymalarının yanı sıra arazi ve iklim sorunlarını da ortadan kaldırmayı hedefleyerek harekât koşulların iyileştirilmesine çalışmaktalardı.[851]

4.3.5. Ali Dinar'ın İngilizlere Yönelik Tavrı ve Karşı Propaganda

Abiad'taki İngiliz kuvvetlerinin El- Faşir'e doğru harekete geçmesiyle birlikte Melit'e yönelik bir taarruz girişimi başlatılmıştır. Söz konusu taarruzu engellemek adına Ali Dinar'ın 500 kişilik bir kuvveti henüz Abiad'ta bulunan İngilizlere saldırmış fakat yenilgiye uğramıştır.[852] İngiliz saldırılarıyla karşı karşıya kalan Ali Dinar ise 2 Mayıs'ta 2000 kişilik kuvvetiyle birlikte kuzey yönünde El- Faşir'in merkezine çekilmek zorunda kalmıştır.[853] Bu arada İngilizlerin Darfur harekâtı sırasında kullanacakları Binbaşı Aro[854] komutasındaki uçaklar, 12 Mayıs'ta göreve başlamışlardır. El- Faşir üzerinde bir keşif uçuşu düzenleyen İngiliz uçakları yaptıkları gözlemlerin yanı sıra hava bombardımanında da bulunarak İngiliz ordusunun Darfur Sultanlığı karşısındaki "teknik güç ve kabiliyetini" ortaya koymuş hatta "Darfurlular

[848] Darfur harekâtı için görevlendirilen uçak sayısı bazı kaynaklarda üç olarak geçmektedir. (Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609, 110 numaralı dipnot) Harbiye Nezareti kaynaklarına göre ise harekât sırasında bir uçak kullanılmıştır. [Harb-i Umûmî'de Afrika-Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3

[849] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609- 610.

[850] Aydın, age, 418, 451; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 609- 610.

[851] Polat, **age**, 220; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 610.

[852] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611.

[853] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140.

[854] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3

üzerinde mücadelenin anlamsızlığı duygusu oluşturarak" psikolojik üstünlük sağlamaya çalışmışlardır.[855] Darfur halkı üzerine beyannameler atan İngiliz uçakları, söz konusu bildirilerde Darfurluların tedirginlik yaşadığı çeşitli konulara değinmişlerdir. Darfur halkının İngiliz işgalinden sonra Hristiyanlaştırılacağı yönündeki söylentilerin gerçek dışı olduğunu özellikle vurgulamış olan İngilizler, dinî hassasiyetleri oldukça yüksek olan Darfurlular tarafından "İslâmiyet'te savaş kanunu olarak yasaklanmasına rağmen" su kuyularının tahrip edileceğini düşünmektelerdi. Bu sebeple Darfur halkına "işgalden sonra da İslâmi yaşantılarına devam edebilecekleri güvencesi"ni verme gereği duymuşlardır. Ayrıca uçaklardan atılan diğer bildirilerde de Ali Dinar hareketini ortadan kaldırmak için "uçaklardan bomba atılacağı bu sebeple çocuk, kadın ve yaşlıların güvenli bölgeye çekilmeleri konusunda uyarılar" yapılmıştır. Çünkü yaşanabilecek sivil kayıplar ve bombardıman sırasındaki olası katliamlar, Darfur halkını topyekûn olarak İngilizlere karşı mücadeleye sevk edebilirdi.[856]

Ali Dinar'a karşı savaş uçakları kullanarak Darfur'u bombalamış olan İngilizler, bombardıman faaliyetlerinin yanı sıra emrindeki uçakları propaganda amacıyla kullanırlarken Ali Dinar'ın direniş hareketini bastırmak adına çeşitli beyannameler hazırlamışlardır. Darfur Sultanlığı'nın cihada katılımını engellemek için söz konusu beyannameleri uçakları vasıtasıyla dağıtmış olan İngilizler, bu beyannamelerde Sudanlılarla dost olduklarını vurgulamışlar ve kendilerine karşı düşmanca bir tavır takınılmaması durumunda bu dostluğun devam edeceğini belirtmişlerdir.[857] İngiliz uçaklarının, Darfur halkı üzerine attığı beyannameler hem İngilizce hem de Arapça olarak kaleme alınmıştır. Buna göre ilgili beyannamelerin her iki dilde de dağıtıldığı anlaşılmaktadır. İngilizlerin Ali Dinar kuvvetleri arasında anlaşmazlık çıkarmak üzere Darfur'da uçaklar vasıtasıyla dağıttığı beyannamelerden bir tanesi şu şekildedir:

> "Bildiri
>
> Tüm Darfur Halkına;
>
> Barış ve iyi niyet dilekleriyle:
>
> Ali Dinar'ın liderlerinizi katlettiğini, mülklerinizi soyduğunu, kadın ve çocuklarınızı birer köleymiş gibi sattığını iyi biliyorsunuz ve şimdi kendi ektiğini biçme zamanı geldi. Bu yüzden onu ve yandaşlarını bırakın ve İngiliz Ordusu'na teslim edin. Bu adaletsiz zorba hükümdarın

[855] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611.
[856] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 610-611.
[857] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 141; Polat, **age**, 309; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 610-611, 620-621.

sonunu getirmek için (onun ve adamlarının üzerine) ordu sevk ettim. Böylelikle siz, kadınlarınız ve çocuklarınız barışı sağlayabilir, onun köleliğinin ıstırabından kurtulabilir, (İngiliz) devletin himayesi altında yaşayabilir, ekmeğinizi barış ve güven içinde alabilir, yaşamınızı müdahale olmadan kazanabilir ve bir çoğunuz size uygun işi (İngiliz) devletinin hizmetinde bulabilirsiniz.

Acemi asker, cihadçı ve diğerlerinden olan Darfur Ordusu'nun askerlerine ve diğerlerine; iyi biliyorum ki siz bu zamana kadar bu zorbadan [Ali Dinar kastedilmekte] korktuğunuz için onun hizmeti altındaydınız. O zalime [Ali Dinar kastedilmekte], gönülsüz bir şekilde hizmet etmek zorunda kaldınız. Biliyorum ki, eğer reddetseydiniz sizi parçalayabilirdi.

Bu sebeple eğer teslim olursanız size affedilmeyi teklif ediyorum. Benim ordumun (tüfekli birliklerin) size yaklaştığını görür görmez silahlarınızı ve cephanelerinizi; tüfek, kılıçlarınızı ya da mızraklarınızı yere atacak, yerin üzerine çökecek ve ellerinizi havaya kaldıracaksınız. Böylece benim subaylarım da sizin iyi niyetinizi anlayacak ve sizleri Allah'ın ve Peygamberinin hatırına bağışlayacak. Bu adaletsizliği yapanların [Ali Dinar ve onun yanındakiler kastedilmekte] ayakları yerden kesilmeli. Tanrı'ya şükürler olsun.

General Sir Francis Reginald Wingate"[858]

Yukarıda da belirtildiği üzere Darfur'a yönelik harekâtlarını propagandayla destekleyen İngilizler, Abiad'tan hareketle 15-16 Mayıs tarihleri arasında Melit üzerine bir taarruz hareketi gerçekleştirmeyi kararlaştırmışlardır. Fakat Yarbay Kelly'nin, 110 km'lik bir yol kat etmesi gerekiyordu. Bu yüzden Yarbay Kelly, öncelikle sekiz piyade bölüğü, dört hecinsüvar bölüğü, altmış süvari, sekiz top ve sekiz ağır makineli tüfekten oluşan kuvvetlerini ikiye ayırarak yeniden teşkilatlandırmıştır.[859] Melit'te, Darfur Sultanlığı'na mensup zayıf bir kuvvet bulunmaktaydı. Darfurlu askerlerin İngilizlere karşı savunma pozisyonu alması sonrasında iki kola ayrılmış bulunan İngiliz kuvvetleri, Melit'in 24 km doğusunda birleşerek saldırıya geçmişlerdir. Ali Dinar kuvvetlerinden bir keşif kolu, İngiliz kuvvetleri üzerine taarruz etmiş ve karargâhlarına 3 km kadar sokulmayı başarmıştır. Fakat yapılan muharebe sonucunda Darfurlu askerlerin keşif kolu İngilizler tarafından esir alınmıştır. Böylece Ali Dinar, El- Faşir'e ilerleyecek olan İngiliz kuvvetlerinin niteliği ve sayısı hakkında herhangi bir bilgiden mahrum kalmıştır. Nitekim İngiliz kuvvetleri hakkında herhangi bir istihbarat sağlayamamış olan Ali Dinar, Melit'teki kuvvetlerini takviye etme imkânı bulamamış ve İngilizler de uçakları vasıtasıyla Melit'i bombalayarak buradaki direnişi kırmayı başarmışlardır.[860] 17 Mayıs'ta Melit

[858] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/15-16; Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 128/3/81-83
[859] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 610-611.
[860] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611.

üzerinde bir keşif uçuşu yapan Yüzbaşı Bannatyne komutasındaki İngiliz savaş uçağı, uçuş sırasında bir saldırıya maruz kalmıştır. Pervanesine bir tüfek mermisinin isabet etmesi sonrasında Darfur kuvvetlerine makineli tüfekle ateş açan Yüzbaşı Bannatyne, daha sonra 20 librelik Hales bombaları atmış ve Ali Dinar kuvvetlerinin ciddi kayıplar vermesine yol açmıştır. Ali Dinar'da sayıca az olması ve emrindeki kuvvetlerinin kayıplar vermesinden dolayı hava saldırılarından korunmak için Melit'ten çekilmek zorunda kalmıştır.[861]

İngilizlerin Darfur halkına yönelik olarak gerçekleştirdiği her türlü psikolojik harbe rağmen Darfur Sultanlığı, İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir. Bu noktada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'da yürüttüğü propagandanın etkileri bölgedeki diğer yerel liderlerde olduğu gibi Ali Dinar'ın üzerinde de açık bir şekilde hissedilmektedir. İngiliz uçaklarının Darfur üzerindeki propaganda amacıyla gerçekleştirdiği uçuşlara rağmen 17 ve 19 Mayıs 1916'da Ali Dinar'ın, Wingate'ye gönderdiği mektuplar da bu durumun açık bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.[862] Ali Dinar tarafından, 17 Mayıs'ta *"Sirdar"* (Serdar) olarak anılan Sudan'daki sömürge valisi Wingate'ye gönderilen bu mektup, Abiad kampının dışında bulunmuş olan uçaklardan atılan propaganda bildirilerine bir cevap niteliği taşımaktadır:

> "Sir el- Nar[863]" (Ateşin Valisi)
>
> "Zorba, mel'un ve köpek"
>
> "Senin fotoğraf ve bildirilerini dağıtmak için yolladığın kılık değiştirmiş vaziyetteki biniciler [uçak], buraya ulaştı. Onların hepsi [beyannameler] birer yalandan ibaret. Sen tek, yüce ve her şeye kadir olan Allah'a karşı kibri, yalancılığı ve zorbalığı benimsemişsin. Sen, Allah'ın ve onun Peygamberi'nin düşmanısın. Sen kimsin ki, beni Darfur'dan sürmekle ve ölümle tehdit ediyorsun? Benim ruhum senin ellerinde değil Allah'ın ellerindedir. Darfur'daki otoritem asla senin emir ve dileklerin etrafında kurulmadı ki şimdi beni devirmeye karar veresin. Sahte umutlar senin gözünü boyadı fakat Allah seni yanılttı. Teessür ve yıkım seni bekliyor. Alimallah, [İslâm] ümmetinin binlerce kuvveti olmasa hatta yalnızca on tane adamım olsaydı bile, Allah'ın yardımıyla seni yine yenerdim. [Senin] bütün güçlerini yok eder ve son bir adamın kalıncaya dek seninle savaşmaya devam ederim. Allah'tan başka korktuğum kimse yok! Çünkü ben, yalnızca O'na inanır ve güvenirim. Eğer bu yaz süresinde veya önümüzdeki yağmurlu günlerde [Darfur'a] gelirsen, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen mucizelerine tanıklık edeceksin. Fakat pişman olman

[861] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611.
[862] Polat, **age**, 222-223.
[863] Buradaki ifade *"Sirdar"* yani "Serdar", başkomutan olarak nitelendirilen Sudan sömürge valisi Wingate için kullanılmıştır. Ali Dinar'ın, Winagate için *"Sir el- Nar"* olarak kullandığı ifade ise "ateşin valisi" veya "cehennemin valisi" olarak tercüme edilebilir.

için çok geç olacak ve vicdan azabın sonsuza kadar sürecek. Sen ve senin halkın, yoldan çıkmış olmanın verdiği sonuçları tadacak ve azabınız muhteşem olacak. Sen ve senin kuvvetlerin, şüphesiz ki bizim ellerimizde ölecek. Karın ve askerlerinin karıları dul kalacak. En içten umudum seni olabilecek en kötü şekilde öldürmek, eziyeti tatmanı sağlamak ve anlayışın bir göstergesi olarak kelleni ve adamlarının kellesini meydanlarda sallandırmak. Ateşin (Cehennemin) başkomutanı olacaksın ve duydukların kendi gözlerinle görene kadar sana hiçbir şey aksettirmeyecek. Hain! Sen hangi hakla Allah'ın ve Peygamber'inin düşmanı olup ta benim adımı ağzına alabiliyorsun? Biz Müslümanlar, yalnızca Allah'a inandığımızdan, O'nun Kitabı'nda ve Peygamber'inin sünnetlerinde belirtilenleri yaptığımızdan dolayı sizlerden daha değerliyiz. Bizler iyilik yapılmasını emrediyoruz ve insanlara suç işlemeyi yasaklıyoruz. Allah'ın sınırları doğrultusunda hükmediyoruz ve hiçbir kula zulmetmiyoruz. Dediğim gibi bunların doğruluğuna gözlerin ile şahitlik edeceksin. (Ve zulmedenler, zulümlerinin cezasını çekmelidirler).

Not

Darfur halkının beni yüz üstü bıraktığını belirttin. Eğer öyle olsa bile, Allah hâlâ benimle birlikte. Çünkü ben senin gibi bir hain ve eşek değilim. Allah benim yardımcımdır. Bu yüzden seni ve senin gibileri umursamıyorum.

1334 (gün ve ay belirtilmemiş)."[864]

İngilizlere hâkimiyetini reddederek bağımsızlığını sürdürmekteki kararlı duruşunu yukarıdaki mektubunda olduğu gibi ortaya koyan Ali Dinar, İngilizlerin bütün propagandalarına rağmen mücadelesine devam etmekteydi. Fakat İngilizler hava gücünün üstünlüğünü de kullanarak Melit'teki Ali Dinar kuvvetlerini tamamıyla yenilgiye uğratarak 18 Mayıs'ta şehri ele geçirmişlerdi.[865] Bu sebeple Beringa'nın güneyine çekilen Ali Dinar, burada 3600 kadar askeriyle birlikte bir savunma hattı tesis etmeye çalışmıştır.[866] İngilizlere girdiği çarpışmalar sonrasında Wingate'ye gönderdiği 19 Mayıs tarihli mektupta da benzer ifadeleri tekrarlamış olan Ali Dinar, İngilizlere karşı açık bir şekilde meydan okumakla kalmamış ve sömürge valisi Wingaye'ye yönelik ağır ifadeler kullanarak cihada devam edeceğini açıklamıştır:

"Kordofan Komutanı ve Nahud Komiserine

Sana bildirmeliyim ki; Cihad Allah'ın emridir ve her Müslüman'ın görevidir, bu amaçla ölmek bizim en çok istediğimiz şeydir. Allah ruhları yarattı, biz onun için ruhumuzu tükettik ve biz

[864] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 127/2/11-12; Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/4/61-62
[865] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611.
[866] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611-612, 622. Diğer bir kaynağa göre ise Beringa'daki Ali Dinar kuvvetlerinin sayısı 3000'dir. (Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611, 121 numaralı dipnot).

kazandık. Allah der ki, "Allah inananlarından ruhlarını ve mal-mülklerini satmasını ister ve onlar cennet için bunları satarlar, bu amaçla savaşırlar, öldürür ve öldürürler, gerçek bir söz Kitab-ı Mukaddes, Tevrat ve İncil'de ve Kuran'da bulunmaktadır. Allah'tan başka verdiği sözü yerine gerçekleştirmekte kim daha sadıktır?".[867]

Melit'e yerleşmiş olan İngilizler ise Beringa'daki Ali Dinar kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için 22 Mayıs 1916'da ileri harekâta başlamışlardı.[868] Beringa'ya yaklaşan İngilizler karşısındaki Ali Dinar kuvvetleri bir taarruz başlatmış fakat başarısızlığa uğramışlardır. Kuzeyden ilerleyen Yarbay Kelly komutasındaki kuvvetler, El- Faşir'e 22 km kala herhangi bir ani baskın ihtimâline karşı Albay Hudson komutasındaki bir keşif birliğini önden göndererek tedbir almıştır. Ali Dinar kuvvetlerinin ön saflarındaki birliklerin Albay Hudson komutasındaki keşif birliğini İngilizlerin esas kuvvetleri zannederek taarruza geçmesi ise söz konusu baskının başarısızlığa uğramasına yol açmıştır.[869]

İngilizler, Ali Dinar kuvvetlerinin taarruzları karşısında yoğun bir topçu ateşi başlatmışlardır. Ağır toplardan mahrum Darfurlu askerler karşılık veremeyince geri çekilmek zorunda kalmışlardı. İngilizlere taarruz eden Darfurlu askerlerin öncü kolu, kuvvetlerinin ağırlık merkezinin bulunduğu Beringa'nın güneyine yönelerek burada bizzat Ali Dinar tarafından komuta edilen 3600 kişilik kuvvetle birleşmişlerdir. İngilizlerin, Beringa'nın güneyine taarruzlarına fırsat vermek istemeyen Ali Dinar ise büyük bir cesaretle ileri atılarak İngilizlerin güney kısmına bir saldırı düzenlemiştir. İngilizlere karşı gerçekleştirilen bu şiddetli saldırıda ağır silahlardan yoksun ve sadece mızraklarla donatılmış olan Ali Dinar komutasındaki kuvvetler, İngiliz hatlarının yakınlarına kadar girmeyi başarsalar da yoğun ateşe maruz kalarak geri çekilmişlerdir. Ali Dinar ve emrindeki askerler, Beringa Muharebesi sırasında büyük kahramanlık ve fedakârlıklar göstermiş olmalarına rağmen yaklaşık 40 dakika boyunca süren taarruzda İngilizlere yalnızca 46 kayıp vermiş fakat makineli tüfek ateşi altında 1000'den fazla kayıp vermişlerdir.[870]

Ali Dinar'ın Beringa Muharebesini kaybetmesi İngilizler'le Darfur Sultanlığı arasındaki savaşın dönüm noktası olmuştur. Böylece emrindeki kuvvetlerle birlikte

[867] Polat, **age**, 222-223.
[868] Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 44; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 88.
[869] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 381-382; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611-612.
[870] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 611-612.

Darfur'un merkezine çekilen Ali Dinar, üzerlerine yürüyen İngiliz kuvvetlerini beklemeye başlamıştır. Beringa'dan El-Faşir'e yönelen İngilizler ise Ali Dinar kuvvetleri tarafından başka bir baskına uğrasalar da kendilerine yönelik taarruzu püskürtmeyi başarmışlardır.[871] Beringa Muharebesinin sonuçları Darfur Sultanlığı için oldukça ağır olmuş, Ali Dinar'ın ordusu İngilizler karşısında toplamda 5000 kadar kayıp vermiştir.[872] Böylece El-Faşir'in merkezine doğru ilerlemeye devam eden İngilizlerin sayıca üstün kuvvetleri karşısında tutunamayan Darfurlu askerlerden bir kısmı Ali Dinar'ın yanından ayrılarak gece vakti kendisini terk etmişlerdir.[873]

4.3.6. El- Faşir'in Ele Geçirilmesi ve Ali Dinar'ın Şehadeti

23 Mayıs 1916 sabahı Darfur Sultanlığı'nın başkenti El-Faşir'in merkezine girmek için ileri harekâta devam etmekte olan İngilizler, ağır makineli tüfekleri ve uçaklarını da kullanarak şehir merkezine yönelik yoğun bir saldırı başlatmışlardır. El- Faşir'i ağır bir şekilde bombardımana tutan İngilizler, Ali Dinar'ın şehir içerisinde ve çevresinde toplanmış kuvvetlerinin panik içerisinde dağılmasına yol açmışlardır. Darfur Sultanlığı'nın bir kısım askerleri ise hava saldırıları karşısında Darfur'u terk ederek yeniden toparlanmak için dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır.[874] El-Faşir'in merkezinin İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra emrindeki 2000 kişilik bir kuvvetle güneye doğru hareket eden Ali Dinar, İngilizlerle muharebeye tutuşmuş olsa da bir süre sonra tekrar geriye çekilmek zorunda kalmıştır.[875] İngiliz savaş uçaklarının hava saldırılarına maruz kalan Ali Dinar, zaman kazanmak adına hareket etmiş ve gücünü yeniden toparlayıp emrindeki askerî kuvvetleri yeniden düzenleyebilmek amacıyla İngilizlere görüşme teklifinde bulunmuştur.[876] Darfur Sultanlığı'nın ağır kayıplar vermiş olması ve askerler arasında çeşitli firarların meydana gelmesi Ali Dinar'ın elini oldukça zayıflatmıştır. İngilizlerin hava bombardımanı sebebiyle çöle kaçan Darfurlu askerler susuzluktan ölmüş, Ali Dinar'da iki hizmetkarını ve devesini kaybederek yaralanmıştır.[877] Bu anlamda 30 Mayıs

[871] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683.
[872] Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 382; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 88.
[873] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 612.
[874] **Age**, 612.
[875] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 612.
[876] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 612-613.
[877] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 612-613.

1916'da Londra'da yayınlanmış olan resmî bildiride El-Faşir'e yönelik askerî harekata dair oldukça önemli bilgiler verilmiştir:

> "Ekteki raporlar Darfur Sultanı Ali Dinar üzerindeki zaferin tamamlandığını doğrulamaktadır. Savaşa katılan Sultanın en iyi birlikleri ve kumandanları ile sorumluları teslim oldular. Kabile adamlarının silahlarını bırakmaları başarılı bir şekilde devam etmektedir. Birkaç bin tüfek ve pek çok mühimmat teslim edildi. Uçaklarımız savaşın ertesi günü Ali Dinar ile Faşir'den kaçanların çoğunu bombaladı. Kalanlardan yalnızca 300 tanesi susuz çöldeki 36 saatlik yolculuğu göze alarak Cebel Merre'ye doğru gittikleri görüldü".[878]

İngilizlerin yayınladıkları haberlerde çok sayıda Darfurlu asker ve komutanın teslim olduğu bildirilmektedir. Bu durum İngiliz propagandasının Darfur ordusu arasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle keşif, saldırı ve psikolojik harp amacıyla kullanılan uçaklar, Darfurlu askerler arasında bir manevi tahribat yaratmayı başarmıştır. Aynı zamanda ele geçirilen silah, tüfek ve cephanelerinn çokluğunun vurgulanması da iki ihtimâli akıllara getirmektedir. Birincisi, askerî imkânlardan yoksun Ali Dinar ve askerlerinin iptidai silahlara sahip olmalarına rağmen İngilizlerin Darfur harekâtını olduğundan büyük bir başarı olarak yansıtarak propaganda yapmaları ikincisi ise Ali Dinar'ın El-Faşir harekâtından hemen önce bölgedeki Osmanlı görevlilerinden silah ve cephane takviyesi almış olmasıdır. Buna göre bölgedeki Osmanlı subaylarının çabaları sonuç vermiş ve Ali Dinar, İngilizlere karşı direnişini bir süre daha devam eettirmeyi başarmıştır.[879] Ali Dinar kuvvetleri karşısında ilerleme kaydeden İngilizler ise El-Faşir'e ancak Haziran 1916'da ele geçirilebilmiştir.[880]

İngilizlerin, El-Faşir'deki kontrolü sağlamasından sonra güney batı yönünde çekilen Ali Dinar[881], İngilizler karşı yürüttüğü muharebelerde kendisinden daha güçlü ve sayıca üstün kuvvetler karşısında gayri nizamî harp taktiklerini kullanmak yerine daha çok mevzi savaşlarını tercih etmiştir.[882] Fakat El-Faşir'in düşmesiyle birlikte İngilizlerin teknolojik üstünlüğü karşısında başarılı olamayacağını anlayınca gayri nizamî harp yürütmeye başlamıştır. Bu sırada daha önce İngilizlere bir barış görüşmesi teklifinde bulunmuş olan Ali Dinar'ın teklifi kabul edilmiştir.[883] Çünkü İngilizlerde

---

[878] **Age**, 613.
[879] **Age**, 613.
[880] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3
[881] **Age**.
[882] Mehmet Tanju Akad, **Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş**, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015), 99.
[883] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 613-614

tıpkı Ali Dinar gibi oldukça yıpranmışlardır. El- Faşir'in düşmesiyle birlikte Darfur'da görev yapan İngiliz uçaklara acil olarak diğer cephelerde ihtiyaç duyulması sebebiyle söz konusu uçaklar Kahire tarafından geri çağrılmış ve Mısır'a dönmek zorunda kalarak 21 Haziran'da Port Sudan'a ulaşmışlardır. [884]

Sudan'daki sömürge valisi Winagte, 5 Haziran 1916'da Ali Dinar üzerine gönderilen kuvvetlerin komutanı Kelly'e gönderdiği mektubunda söz konusu durumlara da değinmektedir. Ali Dinar'la bir barış yapılsa bile kendisinin Darfur'da kalmasının kabul edilemez bir durum olduğunu ve mutlaka Hartum'a gönderilmesi gerektiğini belirten Wingate, farklı ihtiyaçlar sebebiyle de uçakları şimdilik Darfur'da kullanamayacaklarını ifade etmiştir.[885] 10 Haziran'da Mısır tahtında oturan İngiliz iş birlikçisi Hüseyin Kamil'e Darfur harekâtıyla ilgili bir mektup gönderen Wingate, El-Faşir'de her şeyin yolunda gittiğini ve Darfur halkının Ali Dinar'dan uzaklaşmaya başladığını bildirmekteydi. Ali Dinar hareketinin artık bir tehlike olmaktan çıktığına dikkat çeken Wingate, Dar Sila (Dar Sula) Sultanı Bakhit'in de Fransızlar tarafından yenilgiye uğratıldığını ve bu durumun söz konusu iki sultanın iş birliğine yol açabileceğini ifade etmiştir.[886] Özellikle İngiliz savaş uçaklarının Mısır'a geri dönmesi ve İngilizlerin harekâta devam etmek için yağmur mevsiminin bitmesini beklemeleri, Ali Dinar'ın İngilizlerle barış görüşmeleri yürütürken toparlanmasına imkân vermiştir. Söz konusu süre zarfında Osmanlı Devleti'nden "kendisine yardım geleceğini bildiğinden" dolayı İngilizlere karşı mücadelesine devam etmek isteyen Ali Dinar, bu süreyi iyi değerlendirmeye çalışmıştır.[887] İngilizlerle yaklaşık üç ay süren görüşmeler sırasında Ali Dinar, Nuri Paşa'dan destek arayışlarına girişmiş ve kuvvetlerini yeniden takviye etmeye çalışmıştır.[888]

Darfur'a yönelik harekâtı oldukça yakından takip eden Nuri Paşa, Ali Dinar'ın içinde bulunduğu durumun ciddiyetinin farkındaydı. Bu sebeple bölgedeki gelişmeler üzerine 15 Temmuz 1916'da Harbiye Nezareti'ne;

> "Darfur Sultanı Ali Dinar bundan dört ay mukaddem İngilizlerle çarpışmaya başlamış ise de vaka-yı harbiye hakkında kati haberler alınmamıştır. (…) Mamafiye Ali Dinar'ın vesaita-yı

[884] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 612.
[885] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 200/5/71
[886] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 200/6/25-26
[887] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 613-614.
[888] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 682-683.

harbiyesi mefkud olduğundan kendisine esliha ve mühimmat irsâli elzemdir" şeklinde bir rapor göndermiştir.

Nuri Paşa, bütün yokluklara rağmen İngilizlere karşı mücadelesini sürdüren Ali Dinar ve emrindeki kuvvetler hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra maddi gereksinimlere dikkat çekmiştir.[889] Ali Dinar'ın acil olarak tüfek, makineli tüfek ve diğer askerî teçhizata ihtiyaç duyduğunun altını çizen Nuri Paşa, kendisine bir an önce askerî destek verilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngilizlerin bütün ağır saldırıları karşısında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettiren Ali Dinar'ın ödüllendirilmesi gerektiğini düşünen Nuri Paşa, ağabeyi Enver Paşa'dan bu yönde çeşitli taleplerde bulunmuş ve Enver Paşa'dan Ali Dinar'a göndermesi için birtakım malzemeler istemiştir. Bunların içerisinde mektup, silah ve kılıçların yanı sıra "Osmanlı bayrağına sarılı bir Kur'an-ı Kerim", "Ali Dinar'ın ordusunda komutanlık yapan kardeşine de gönderilmek üzere kıymetli bir kılıç ve tüfek"den başka çeşitli hediyelerde bulunmaktadır.[890]

Nuri Paşa, 15 Temmuz 1916'da Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir başka raporda; Osmanlı ordusunun Çanakkale ve Sina-Filistin cephelerindeki mücadele sebebiyle Afrika Grupları Komutanlığı'nın ilgilendiği sahalara yeterince eğilemediğine dikkat çekmiş ve Senûsîlerin Mısır'ın batı vahalarında İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelenin akıbetinin günden güne kötüye gittiğini belirtmiştir. Nuri Paşa, Siva'ya yönelik akınlar sırasında yenilgiye uğramaları sebebiyle Darfur'a askerî malzeme yollamasının çok mümkün görünmediğini fakat bütün bunlara rağmen Cidâbiye ile Darfur arasındaki yolun iki ayda kat edilmesine rağmen toparlayabildiği bütün tüfek ve cephaneyi Cidâbiye üzerinden Darfur'a sevk edeceğini ve Ali Dinar'a direnişi devam ettirmesi için kendisine bir mektup yazacağını da ayrıca ifade etmiştir.[891] Nuri Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen ilgili telgraflara göre sahada görev yapan Teşkilât-ı Mahsûsa subayları haberleşme ve teknik anlamdaki kısıtlı imkânlara rağmen Ali Dinar'a yardım ulaştırabilmek adına her türlü fedakârlığı yaparak şartları zorlamaktalardı.[892]

[889] Tetik, **age**, c.1, 140.
[890] Tetik, **age**, c.1, 139-140; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 614.
[891] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3
[892] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 614.

Ali Dinar'la İngilizler arasında yapılan görüşmeler sırasında yeni gelişmeler de yaşanmıştır. Şiddetli Alman taarruzları karşısında Fransızlara yardım etmek için Darfur harekâtında yer alan askerlerini Avrupa'ya kaydırmak zorunda kalan İngilizler, Ali Dinar'ın üzerine gönderecekleri kuvvet boşluğunu Mısırlı Müslüman askerlerle doldurmaya çalışmışlardır. Bu süre zarfında Ali Dinar üzerine gönderilen Müslüman askerlerin bir kısmının firar ederek Ali Dinar kuvvetlerine katılmış olması İngilizlere çeşitli sorunlar yaratmıştır.[893] İngiliz birliklerinden firar eden Mısırlı subaylar, Nuri Paşa'nın emri altına girerek Afrika Grupları Komutanlığı'nda görevlendirilmişlerdir.[894] Firar eden Müslüman askerlerin cihada katılması üzerine çeşitli tedbirler alan İngilizler, Müslüman olmayan sömürgelerinden kuvvet getirmek zorunda kalmış ve Mısır'a ulaşan İngiliz sömürge birliklerini Sudan'a sevk etmişlerdir.[895]

Ağustos 1916'ya kadar Ali Dinar'la İngilizler arasında gerçekleştirilen görüşmelerden sonuç alınamayarak bir antlaşmaya varılamamıştır. Görüşmeler devam ederken Ali Dinar'ın emrindeki kuvvetler arasında siyasî sebeplerle birtakım anlaşmazlıklar baş göstermiş ve Darfur Sultanlığı kuvvetleri ikiye bölünmüştür. Darfur Sultanlığı güçlenmeye çalışırken kuvvetlerinin ikiye bölünmesi Ali Dinar'ı oldukça zor bir duruma sokmuştur.[896] Bu durumun farkında olan İngilizler de Ali Dinar'ın güçlenmesine fırsat vermemek için Darfur Sultanlığı kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanma yoluna gitmişlerdir.[897] İngilizler zaman geçtikçe Ali Dinar'ın Türklerden gelecek yardımlar sayesinde toparlanacağını düşünüyorlardı. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu Türk subaylarının komutası altındaki Senûsîler, Ali Dinar'la birleşerek "ortak bir kuvvet oluştururlarsa Afrika'nın merkezinde oluşan bu kuvvete karşı koyabilmek için kuvvetli bir ordu ile iyi bir sahil harekâtı düzenlemek

[893] [Harb-i Umûmî'de Afrika- Sudan ve Darfur Vekayi'i] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 33, Fihrist: 5- 1-2-3; Tetik, **age**, c.1, 139-140.
[894] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 139-33, Fihrist: 5-2; ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 139-33, Fihrist: 5-3a; ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 1835, Dosya: 139-33, Fihrist: 5-4a
[895] Tetik, **age**, c. 1, 138-139; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 280- 281.
[896] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 614; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 281- 282.
[897] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683.

gerekecekti".[898] Şeyh Senûsî'nin Sudan dâhilindeki faaliyetlerine devam etmesi İngilizlerin, Ali Dinar'a son darbeyi vurmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.[899]

Bu sırada durumun ciddiyetinin farkında olan Nuri Paşa, Ali Dinar'a acil olarak yardım ulaştırılmasını tekrar talep etmiş ve ağabeyi Enver Paşa'dan bu yönde olumlu bir cevap almıştır. Enver Paşa, Nuri Paşa'ya gönderdiği "hususi mektubunda", "İstenen, para, silah, mühimmat, elbise ve diğer eşyalardan şimdilik mümkün olanları gönderdiğini" bildirmiş ve ayrıca Ali Dinar'a verilmek üzere yeni hediyeler de yollamıştır. Ali Dinar'a üzerinde isminin yazılı olduğu bir kılıç gönderen Enver Paşa Ali Dinar'ın kardeşine bir kılıç hediye ederken Ali Dinar'ın haremlerine de bilezik ve küpe gibi takılar göndermiştir.[900]

Ağustos'un sonuna kadar hava şartlarının iyileşmesini bekleyen İngilizler görüşmelere bir son vererek El-Faşir'i ele geçirmek için yeni bir harekât başlatmış[901] ve Eylül ayının başında El-Faşir'in 200 km batısında bulunan Kebkebiye'ye ulaşmışlardır.[902] Osmanlı Devleti tarafından beklediği yardım kendisine ulaşmayınca başkent El-Faşir'i terk etmek zorunda kalacak olan Ali Dinar, İngilizler karşısında oldukça zor bir duruma düşmüştür.[903] 17 Eylül 1916'da Nuri Paşa'ya cevaben bir mektup gönderen Enver Paşa; ısrarla talep edilen silah, cephane, para, elbise ve diğer eşyaların bir kısmının gönderildiğini geri kalan malzemelerin ise uygun bir vasıta bulunduğu zaman yollanacağını belirtmiştir. Aynı zamanda bölgedeki mücadelenin devam ettirilebilmesi adına Senûsîlerin liderleri Şeyh Ahmet Şerif ile Seyid İdris ve Sultan Ali Dinar'a üzerlerinde isimlerinin yazılı olduğu bir kılıç gönderildiğini de ifade etmiştir. Gerek siyasî gerek ise askerî anlamda Ali Dinar'ın desteklenmesi gerektiğine dikkat çeken Enver Paşa, imkânsızlıklar sebebiyle istenilen teslimatın zamanında yapılamadığına değinmiştir.[904]

Ekim ayı içerisinde El-Faşir'in 190 km güneybatısında bulunan Dibbis'e ulaşan İngilizler[905] böylece El-Faşir'in çevresindeki söz konusu şehirleri de ele geçirerek Ali

---

[898] Polat, **age**, 223; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.
[899] Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 339, 341, 343 ve 14 numaralı dipnot.
[900] Tetik, **age**, c. 1, 142.
[901] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.
[902] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, Kroki 80, Ek- 3; Safi, **The Ottoman Special Organization-Teşkilat-ı Mahsusa…**, 165; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615, 622.
[903] Tetik, **age**, c. 1, 145.
[904] **Age**, c. 1, 142.
[905] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615; Larşer, **age**, c. 3, 91.

Dinar'ın hareket alanını daraltmaya çalışmışlardır.[906] Dibbis'e taarruz eden İngilizler burada Ali Dinar'ın oğlunun başında bulunduğu kuvvetlerle çarpışmalar gerçekleştirmişlerdir. Yalnızca 15 tüfekli ve 1000 mızraklı askerden oluşan Darfurlu askerler, İngilizlere karşı büyük kahramanlık örnekleri sergileseler de yenilgiye uğrayarak geri çekilmişlerdir. Üzerine doğru ilerleyen İngiliz kuvvetlerine yeni bir barış görüşmesi teklif eden Ali Dinar'ın teklifi bu sefer kesin bir şekilde reddedilmiştir. Bunun üzerine Dibbis'in 80 km kadar batısında bulunan Kulm'a çekilen Ali Dinar, kendisine yönelik bir İngiliz saldırısı karşısında kuvvetlerini takviye etmiştir. İngilizler de Ali Dinar'ı ortadan kaldırmak için Kulm'u kuşatma altına almışlardır. Kuşatma sırasında Ali Dinar kuvvetleri arasında açlık ve hastalıklar baş göstermiş, İngilizler de bu durumdan faydalanma yoluna gitmişlerdir.[907]

21 Ekim'de ağabeyi Enver Paşa'ya yeni bir mektup gönderen Nuri Paşa, Ali Dinar'a "el yazısıyla yazılmış bir adet Kur'an-ı Kerim ile işlemeli mezheb bir muhafazası, hafif filinta tüfekleri ile cephanelerinin gönderilmesi"ni istemiştir.[908] Bu sırada bölgedeki bedevîler Kulm'da kuşatma altında bulunan Ali Dinar'a, 26 Ekim- 31 Ekim tarihleri arasında desteğe gitmişlerdir. Bu durum az da olsa Ali Dinar'ın elini güçlendirmiştir.[909] Ali Dinar'ın yardım beklediği Nuri Paşa'nın da İtilâf Devletleri karşısında maddi zorluklarla boğuşması, Ali Dinar'ın Teşkilât-ı Mahsûsa'dan beklediği yardımların bir türlü Darfur'a ulaşamamasına sebebiyet vermiştir. 26 Ekim'de Teşkilât-ı Mahsûsa başkanı Ali Başhamba'ya yeni bir mektup yazmış olan Nuri Paşa, Mısır ve Sudan gibi bölgelerde İngilizlere Trablusgarp'ta da İtalyanlara karşı mücadelesini devam ettirebilmek için daha fazla para, malzeme ve personel talep etmiştir.[910]

1 Kasım 1916'da Zalangei'nin güneyine ulaşan İngiliz kuvvetleri buradaki Darfur askerlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Kulm üzerine yürümüşlerdir.[911] Ali Dinar'ın toparlanmasına fırsat vermeden saldırmış olan İngilizler, 3 Kasım'da burayı zapt ederek yüz tüfek ve sekiz yüz deve ele geçirmişlerdir.[912] Daha önce Dibbis'ten Kulm'a

[906] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683.
[907] **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615; Larşer, **age**, c. 3, 91.
[908] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 614-615.
[909] Polat, **age**, 224; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.
[910] Yüksel, **age**, 62.
[911] Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 44-45; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 281- 282.
[912] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.

ani bir hareket gerçekleştirmiş olan Ali Dinar, Marre Dağları'na çekilmek zorunda kalmış ve burada yeni bir savunma pozisyonu almaya çalışmıştır.[913] Başlangıçta Cebel-i Marra bölgesinin engebeli ve dağlık bir arazi olması sebebiyle kuvvetlerine yeterli lojistik destek sağlayamayacağından çekinen İngilizler daha sonra kuvvetlerini yeniden düzenleyerek ikiye bölmüşlerdir. Söz konusu kuvvetlerin bir kısmını Kulm'da bırakmış olan İngilizler, takviyelerle birlikte ileri harekâta devam ederek Marra Dağları'ndaki Ali Dinar'a bir saldırı düzenlemişlerdir. [914] Daha rahat ve hızlı hareket edebilmek adına bölgeden temin ettikleri binek ve yük hayvanlarını da kullanarak bölgeye bir top, dört ağır makineli tüfek ve 150 kişilik bir askerî birlik sevk eden İngilizler kesin taarruz için 6 Kasım sabahını beklemişlerdir.[915]

6 Kasım 1916'da güneş doğmadan Darfur kuvvetleri üzerine taarruza geçen İngilizler, Ali Dinar'ın kurduğu savunma hatlarına ilerleyerek mevzilere sokulmayı başarmışlardır. Üstün silah ve asker gücüne sahip olan İngilizler, uzun mesafeden atış yapabilen silahları sayesinde 450 metre uzaklıktan Ali Dinar kuvvetlerine yönelik yoğun bir ateş açmışlardır.[916] İngiliz saldırıları karşısında emrindeki kuvvetlerle birlikte batı yönündeki Sugai'ye çekilen Ali Dinar muharebeyi bir süre daha devam ettirmiştir. İngiliz süvarilerinin ileri hatlara saldırması sonucunda Ali Dinar'ın merkezdeki kuvvetleri takip ederek yakalanmış böylece 100 tüfekli asker ve 300 kişilik süvari kuvveti de esir alınmıştır.[917] Ali Dinar'ın içerisinde bulunduğu çeşitli sorunlar ve yakalandığı hastalık Darfur Sultanlığı kuvvetlerini İngilizler karşısında oldukça zayıf düşürmüştür.[918] 6 Kasım 1916'da İngiliz kuvvetlerinin her türlü üstünlüğüne rağmen ciddi bir direniş örneği sergileyen Ali Dinar, İngilizlerle gerçekleşen son muharebe sırasında başına isabet eden bir mermiyle şehit edilmiştir. Ali Dinar'ın şehit olmasıyla birlikte Darfur Sultanlığı kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilmiş ve dağıtılmıştır.[919]

---

913 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683-684; Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı…": 382; Üzen, **age**, 463; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 88.
914 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683-684.
915 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683-684; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.
916 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 683-684; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.
917 "The Darfur Fight", **Auckland Star**, 14.11.1916; "Rebel Sultan Killed", **The New York Times**, 14.11.1916; "Rebel Force In Darfur Disposed Of", **New Zealand Herald**, 15.11.1916.
918 Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140.
919 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**…, 684; Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika…": 75; Zengin, **Geçmişten Günümüze Türkiye- Sudan İlişkileri**, 88; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 107-108; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615.

4.3.7. Darfur Sultanlığı'nın Harbiye Nezareti ile Olan İrtibatının Açığa Çıkması

İngilizler, El-Faşir'i ele geçirdikten sonra sultanlık sarayında yapılan aramalar sırasında Ali Dinar tarafından Sultan Reşat ve Enver Paşa'ya gönderilen mektupları ele geçirmişlerdir.[920] Bu durum Sudan'daki sömürge valisi Wingate'nin Darfur harekâtıyla ilgili olarak kaleme aldığı raporada da yansımıştır. İngilizlerin ele geçirdiği belgelerden anlaşıldığına göre; 12-13 Mart ve 1 Nisan 1916 tarihli söz konusu mektupların orijinalleri Osmanlı görevlileri tarafından önce Kufra üzerinden Sellum'a daha sonra da buradan Nuri Paşa vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılmıştır. İngilizlerin ele geçirdiği mektuplara göre Ali Dinar'ın, Darfur'da görev yapan Hasan Arif Bey, Giritli Hüseyin Bey ve Gheis Efendi gibi Teşkilât-ı Mahsûsa görevlileriyle olan bağlantısı açığa çıkmıştır.[921]

Ali Dinar'ın şehadetinden sonra dahi Darfur'daki Teşkilât-ı Mahsûsa mensuplarının verdiği bilgiler İstanbul'a ulaştırılmıştır. Örneğin Ali Dinar'ın şehadetinden bir hafta sonra Harbiye Nezareti'ne gönderilen 13 Kasım 1916 tarihli bir İngiliz resmî tebliğinde; Darfur'daki askerî harekâtın son safhası hakkında önemli bilgiler verilmiştir:

> "Darfur eyaletinde Mısır ordusuna mensub üç yüz kişilik bir kuvvetimiz sultan-ı sabık Ali Dinar'ın idaresi tahtındaki usâtı tenkil etmek üzere (el-Fâşir)'e sevk edildi. Bu mevkiin 118 mil cenub-ı şarkisinde (güneydoğusu) kain Dibbis'ten Kulm istikametinde bir taarruz icra ederek teşrin-i evvelin (ekim) üçünde Kulm'a dahil olduk. Usât karargahının şarka doğru firar ettiğini gördük. Burada yüz tüfenk, sekiz yüz deve iğtinam eyledik. Süvarimiz teşrin-i evvelin (ekim) altısında usâta mülâkî oldu. Vuku bulan muharebede Ali Dinar maktul oldu. Şimdiye kadar iki yüz esir aldık. Üç yüz kırk tüfenk ve mühimmat ve fildişi ve bargir ve'l-hasıl altı bin re's hayvan iğtinam eyledik. Hiçbir zaiyat yoktur."[922]

Ali Dinar'ın İngilizlerle Kulm'da gerçekleştirdiği son muharebe sonrasında şehit düşmesine dair bilgiler Harbiye Nezareti'ne de ulaştırılmıştır. Nitekim Ali Dinar'ın şehadetinden sonra Harbiye Nezareti'ne ulaşan bilgiye göre: "Darfur Sultanı Ali'nin 6 teşrin-i evvel (ekim)'de[923] el- Faşir'in 150 mil güneyinde vaki olan bir muharebede

---

[920] Slight, "British Perceptions and Responses…": 239, 248; Üzen, **age**, 463; Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/ Libya Cephesi…": 347.
[921] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 129/3/1.
[922] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-68; ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-68-1
[923] Söz konusu belgede bir tarih yazım yanlışlığı olmalıdır. Çünkü Ali Dinar'ın İngilizler tarafından şehit edildiği tarih 6 Ekim değil, 6 Kasım 1916'dır. (Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 615, 144 numaralı dipnot).

öldürülmüş olduğu bildirilmektedir."[924] Ali Dinar'ın şehadetiyle birlikte Osmanlı Devleti, Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Darfur'da sürdürdüğü etkinliğini kaybetmek durumunda kalmıştır. Enver Paşa'nın savaş süresince yakından ilgilendiği ve sürekli olarak iletişim hâlinde bulunduğu Sultan Ali Dinar'ın şehadetine oldukça üzüldüğü anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Enver Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti adına gönderdiği:

> "Darfur Emiri Sultan Ali Dinar Hazretleri İngilizlerle vukubulan bir muharebesinde ihrar-ı rütbe-i şahadet eylediği tahakkuk etmiştir. Müşarunileyh gibi Ali Dinar'ın koca Alem-i İslâm'ın mümtaz ve hamiyyet şiar bir renginin izharı talim eder ve ruh-i pakına hürmeten orduca mevlüd-i şerife kıraat olunmasını tevcih eylerim"

Yukaridaki telgraftan Darfur'un şehit sultanının ruhuna mevlüd-i şerifler ihsan edilerek İslâm Dünyası'nın bu büyük komutanına sevgi ve saygı gösterildiği anlaşılmaktadır.[925]

1 Aralık 1916 tarihli Londra'da çıkan Tayms (Times) Gazetesi'nin haberi de Ali Dinar'ın İngilizler tarafından şehit edilmesiyle ilgili olduğu için 29 Aralık 1916'da Harbiye Nezareti'ne ulaştırılmıştır:

> "Darfur Seferinin Akıbeti- Sultanın Oğullarının Esareti
>
> Harbiye Nezareti tebligat-ı âtiyeyi neşr ve ısdar ediyor:
>
> Darfur Sultan-ı sabıkı Ali Dinar'ın mütebaki oğulların teslim olduklarına dair malumat aldığını (Serdar) bildiriyor. Bunların tesliminden sonra Darfur'un mukavemeti için bize karşı duracak haiz-i ehemmiyet efradın bulunmadığı da der- hatır edilmiştir."[926]

Ali Dinar'ın 6 Kasım 1916'da Kulm'da oğullarıyla birlikte şehit düşmesinden sonra geride kalan oğullarından bir kısmı da esir alınmıştır. Böylece İngilizlere karşı Darfur'daki direnişi yürütecek herhangi bir Fur hanedanı mensubu kalmamıştır. Bu sayede İngilizler, Darfur'da kendilerine yönelik oluşabilecek tehditlerin tamamını ortadan kaldırmışlardır.[927] Darfur harekâtına komuta eden Yarbay Kelly, Wingate'ye gönderdiği 3 Aralık 1916 tarihli gizli ibareli telgrafta, Darfur'da asayiş ve güvenliğin sağlanması için çeşitli taleplerde bulunmuştur. Kahire'den herhangi bir şey talep

[924] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-67
[925] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-67-3; Safi, **The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa**, 116, Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616.
[926] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-67-2
[927] ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyon, Klasör: 537, Dosya: 1225, Fihrist: 2096-67-2; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616; "Aux Colonies: La Revolte du Darfour Ecrasee", **Le Petit Comtois**, 02.12.1916.

etmenin imkânsız olduğunu düşünen Kelly, Hartum'dan bölgeye acil olarak zırhlı araçların gönderilmesini istemiştir. Toplamda 20 aracın bölgeye sevk edilmesini talep eden Kelly, dört adet maksim makineli tüfeğin uygun araçlara yerleştirilmesini planlamıştır. Ayrıca Fransız subaylarından Vandelur'la görüştüğünü de Wingate'ye bildirmiş olan Yarbay Kelly, Fransızlardan 220 tüfek ve 4 makineli tüfek tedarik edeceğini belirtmiştir. Hartum'dan ve Fransızlardan gelen takviyeler doğrultusunda Darfur'a yerleşen Yarbay Kelly, 16 Aralık 1916'ta kontrolü tamamıyla ele almıştır.[928]

İngilizlerin 1 Mart 1916'da Darfur'a yönelik başlatmış olduğu askerî harekât, 31 Aralık 1916'da sona ermiştir.[929] Böylece Ali Dinar'ın şehit etmesiyle birlikte Sudan ve Darfur'daki Pan-İslâmist tehditler ortadan kaldırılmıştır.[930] Nitekim Ali Dinar'ın şehadetinden sonra Darfurlu direnişçilerden büyük bir kısmı İngilizlere teslim olmuşlardır. Teslim olmayanı reddeden bazı askerler ise küçük çaplı da olsa direniş hareketlerini devam ettirmişlerdir. İngiliz yönetimine karşı Monkola[931] ve Nuba Dağları'na çekilen direnişçiler hareketlerini 1917'ye kadar devam ettirmişlerdir.[932] Darfur'da kendilerine yönelik tehditleri tamamıyla ortadan kaldırmayı başaran İngilizler, bölgeyi Hartum'daki sömürge idareleri üzerinden Mısır'a bağlamışlardır.[933]

Ali Dinar'ın askerlerinden sona kalanlar ise 1918'de Bahrü'l-Cebel'in güneyine geçerek mücadeleye devam etmiş fakat ciddi bir başarı sağlayamamışlardır.[934] Darfur'un işgal edilmesiyle birlikte İngilizler, Vaday ve Çad'taki Fransızlarla ortak bir şekilde hareket ederek sınır güvenliğini sağlamış ve bölgenin iki sömürgeci devleti 1919'da anlaşarak İngiliz-Mısır Sudan'ıyla Fransız Ekvator Afrika'sının sınırlarını kesin olarak belirlemişlerdir.[935]

---

[928] [Special Army Order] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 130/8/6-7

[929] Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır, Sina-Filistin ve Sudan'daki askerî etkinlikleri hakkında bkz. Jonathan Quentin Calvin Newell, "British Military Policy in Egypt and Palestine August 1914-June 1917", (Doktora Tezi, King's College University of London Department of War Studies, 1990); Yigal Sheffy, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918**, (New York: Routledge, 2013).

[930] Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 162.

[931] Sudan'da "Monkola" diye herhangi bir bölge bulunmamaktadır. İlhan Zengin ise makalesinde bu bölgenin "Dongola" olduğunu ifade etmiştir. (Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616). Fakat Dongola, Darfur'a oldukça uzak bir bölgede bulunmaktadır.

[932] Hülagü, **Pan- İslamizm**, 140; Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan…": 108; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616.

[933] Ofcansky, "Historical Setting", **Sudan: A Country Study**: 24.

[934] Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616; Larşer, **age**, c. 1, 91.

[935] Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Sahraaltı Afrika'daki Müttefikleri…": 45; Zengin, "Ali Dinar Dönemi…": 616-617; Tandoğan, "Darfûr Sultanı Ali Dinar…": 282- 283.

5. TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA'NIN HABEŞİSTAN BAŞ ŞEHBENDERLİĞİ ÜZERİNDEN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

5.1. Osmanlı Devleti'nin Addis Ababa Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Habeşistan ve Somali'deki Diplomatik Teşebbüsleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan ve Darfur'a yönelik askerî faaliyetlerini Afrika Grupları Komutanlığı üzerinden yürütmüş olan Teşkilât-ı Mahsûsa, Habeşistan ve Somali'deki örtülü faaliyetlerini de Addis Ababa'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden yürütmüştür. Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'ın Harar şehrinde açtığı Baş Şehbenderlik kısa bir süre içerisinde başkent Addis Ababa'ya taşınmıştı. Savaşın başlamasıyla birlikte faaliyetlerini buradan sürdürmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in faaliyet gösterdiği alanlar Habeşistan'ın yanı sıra Somali'yi de kapsamaktaydı. Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgede oldukça önemli siyasî faaliyetler yürütmekte olan Mazhar Bey, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin Habeş İmparatoru Iyasu ve Somali Molla'sı Seyid Hasan nezdindeki diplomatik teşebbüslerini de yürütmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Mazhar Bey'in savaş sırasındaki görevlerinden bir tanesi de Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularda istihbarat toplamak ve bunun için de gerekirse hafiye memurları istihdam etmektir.[936] Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Habeşistan ve Somali dâhilindeki örtülü faaliyetlerini yürütmekle görevli olduğunu ifade edebileceğimiz Mazhar Bey, bölgeye casuslar gönderilmesini talep etmiş ve cihad propagandasıyla da yakından ilgilenmiştir. Habeşistan ve Somali'deki Müslüman unsurları Osmanlı Devleti'ne müzahir bir hâle getirmek için çalışan Mazhar Bey, söz konusu bölgelerdeki örtülü faaliyetlerini savaş boyunca sürdürmüştür.[937]

---

[936] Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", **Osmanlı Diplomasi Tarihi**, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018): 105, 110.

[937] Orhonlu, **age**, 166- 174; Artuç, **İttihatçı- Senûsî İlişkileri**, 135; Serhat Orakçı, **Türkiye- Afrika İlişkileri**, (İstanbul: İnsani Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2018), 107- 108.

İtilâf Devletlerinin Habeşistan ve Somali'deki faaliyetlerini de yakından takip etmiş olan Mazhar Bey, Addis Ababa'daki Alman Sefaretiyle de yakın bir iş birliği içerisine girmiştir. İngilizlerin; Yemen, Aden ve Hadramut, Fransızların; Cibuti, İtalyanların ise Eritre dâhilindeki siyasî ve askerî faaliyetlerini takip etmekle görevlendirilmiş olan Mazhar Bey, burada İtilâf Devletleri'ne karşı İslâm birliği propagandasına girişmiş ve hilafetin nüfuzunu bölge Müslümanları arasında yaymaya çalışmıştır. Habeşistan ve Somali Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir sevgi ve bağlılık duyduklarını ifade eden Mazhar Bey, bölge Müslümanlarının menfaatlerini de gözeterek hareket etmekteydi. Bu doğrultuda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Habeşistan ve Somali'deki faaliyetlerini yürüten Mazhar Bey, Habeş ve Somali Müslümanları arasında kurduğu dostluklar ve ilişkiler sayesinde oldukça önemli vazifeleri yerine getirmeyi başarmıştır.[938]

5.2. Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Habeşistan'a Yönelik Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce Habeşistan ve Somali'deki genel durumu yakından takip etmekte olan Mazhar Bey, 3 Ekim 1914'te Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafta oldukça önemli konulara değinmiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Habeşistan üzerindeki etki ve nüfuzundan bahsederek bölgeyi bir tahakküm altını aldıklarını vurgulamış olan Mazhar Bey, Addis Ababa'daki İtalyan Sefiri Kont Kolli'yle birlikte İngiliz ve Fransız Sefirlerinin de Habeşistan Hariciye Nazırı'yla görüşmeler gerçekleştirdiklerini ve Habeşistan'daki birtakım grupların İtilâf Devletleri'yle birlikte hareket etmeye istekli olduklarını bildirmiştir.[939] Bu bağlamda Mazhar Bey, İtilâf Devletleri'yle birlikte hareket etmeye istekli olan oluşumlarla ilgili değerlendirmesinde Habeşistan'daki Kiliseye ve diğer Hristiyan gruplara işaret etmekteydi.

Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Habeş ordusuyla ilgili önemli bilgilere yer veren Mazhar Bey, Habeşistan ordusunun yaklaşık 300.000 kişiden oluştuğunu ve Harar'da da 25.000 Habeş askerinin bulunduğunu ifade ederek çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur:

---

[938] Orhonlu, **age**, 166- 174; Adem Kara, "Osmanlı-Habeşistan İlişkileri ve Mazhar Efendi'nin Habeşistan Baş Şehbenderliği", **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008): 571-584.

[939] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 4/10 (Tarih: H.02.01.1333)

> "Asakir-i mezkurenin terbiye-i askeriyesi pek gevşek olmak münasebetiyle her sene emniyet ve serbesti hareketten mahrumdur. Sokaklar sarhoş ve mütecaviz askerlerle doludur. Bunlar rast geldiklerine tarassut ve kapabildikleri eşyayı nehb ve gasp ediyorlar. Mütecavizin içinde idama mahkûm katiller dahi vardır. Bu eşkıya zaman zaman bir yolu tutarak ve silah asarak sokaklardaki harekâtı durdurmakta, hatta memurin-i inzibatiyeye ateş etmekten çekinmemektedir. Hükümet aciz bir seyirci vaziyetindedir. Mülhakatta dahi emniyet mefkuttur. Payihtahtın bu noktadan ne halde olduğuna dair henüz malumat-ı saire alamadım. Yalnız Adisababa ricali arasında öteden beri mevcut ihtilaf-ı efkarın bu günlerde şiddet peyda ettiği ve bu ihtilafın muamelat-ı umumiyeye tesir etmemesini temin edebilecek ortada hiçbir hâkim-i nüfuz olmadığı aldığım hususi haberlerden müsteban oluyor. Memleketin hali-i umumi-i hazırını bir mukaddem-i fıtrat olarak icmal edebilirim. Tedabir-i hazıra-ı askeriyeden maksat ihtimal ki bu fıtrata nihayet vermektir".[940]

Mazhar Bey'in özellikle Habeşistan'daki askerî kuvvetlerle ilgili tuttuğu raporlar İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. Bu sebeple coğrafi anlamda uzaklığın mevcudiyeti Mazhar Bey'i, İstanbul'u bilgilendirirken Yemen'le iletişim sağlamaya mecbur kılıyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Habeşistan'daki gelişmeleri takip ettiği bölgelerden bir tanesi de Yemen'di. Habeşistan'a coğrafi anlamda yakın olması sebebiyle Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey bölgedeki gelişmeleri sürekli olarak takip etmiş ve İstanbul'a rapor etmiştir. Bu anlamda Fransızların Cibuti'de etki alanlarını genişletmesi Osmanlı Devleti'nin konuyu yakından takip ederek Habeşistan İmparatorluğu'nu uyarmasına sebebiyet vermiştir. Habeşistan'ın Cibuti'ye yönelik olası saldırılarından çekinen Fransızlar da bu durumun önünü almak adına Kızıldeniz sahillerinde İngilizlerle bir ittifaka gitmişlerdi.[941]

Habeşistan'daki gelişmelerle ilgili değerlendirmelerde bulunan Mahmud Nedim Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Ekim 1914'te tarihli yazıda:

> "Almanya'dan Habeş'e gönderildiği halde Cibuti'de Fransızlar tarafından müsadere edilmiş olan topları Habeşlilerin tehdit ve ısrarları üzerine iade ettikleri, Cibuti'de asıl Fransız askerlerinden 10 nefer kaldığı Somalilerin şehre hücumundan korkulduğu ve gönülleri asker yazdıkları öğrenilmiştir. Habeş topraklarında bazı yerlerde Fransızların mallarının ellerinden alındığı ve Aden'den 250 hanenin Hindistan'a gittikleri ve bunun yanında 45 nakliye vapuruyla Hindistan'dan Süveyş'e 30.000 kadar asker getirildiği" bilgilerine yer vermiştir.[942]

---

[940] **Age**.
[941] Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898- 1914), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 34, s. 58, (2015): 677- 678.
[942] BOA., DH. ŞFR., nr. 443/82, (Tarih: R.25.07.1330); Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti…": 677- 678.

Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'le sürekli bir irtibat hâlinde olan Mazhar Bey'de bölgedeki sıcak gelişmeleri İstanbul'a bildiriyordu. Nitekim Emniyet-i Umumi'ye Müdiriyeti'ne gönderdiği 11 Ekim 1914 tarihli raporda Aden ve Hadramut taraflarında Fransız askerlerinin kalmadığını ifade etmiş olan Mazhar Bey, İngilizlerin Aden'de, Hindistan'dan getirdikleri 1000 kadar askerinin bulunduğunu belirtmiştir. Mahmud Nedim Bey ise Basra'da biri büyük ikisi küçük olmak üzere üç İngiliz savaş gemisi olduğunu ve Cibuti'de Fransız askerinin kalmadığını İstanbul'a haber etmiştir.[943]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra İstanbul'la haberleşmenin kesilmesinden dolayı telgrafla haberleşmenin yollarını aramaya başlayan Mazhar Bey, 19 Aralık 1914'te "Huzur-ı Sami-i Cenab-ı Nezaretpenahiye Memalik-i Şahane ile Muhaberatın İnkitaa-ı Hakkında" başlığıyla Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafta; Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri safında savaşa girmesinden sonra Harar postanesinin doğrudan doğruya haberleşmek için mektup kabul etmediğini bu sebeple de haberleşmenin Cenevre Baş Şehbenderliği üzerinden sağlanmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca maddî zorluklarla karşı karşıya kalındığını ifade eden Mazhar Bey, Eylül ve Ekim ayları da dâhil olmak üzere kendisiyle birlikte şehbenderlik personelinin Selanik Bankası üzerinden gönderilen maaşlarının yatmadığını ifade etmiştir.[944]

Söz konusu tarihlerde henüz savaşa girmemiş olan İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a yönelik askerî hazırlıklarından oldukça tedirginlerdi. Bu konuda İtalyanların Stockholm Sefiri, İtalyan hükûmetinin duyduğu endişeleri Petrograd Sefir Vekili Fahreddin Bey'le paylaşmıştı. Fahreddin Bey'in, Stockholm'den İstanbul'a göndermiş olduğu 6 Kasım 1914 tarihli telgrafa göre; İtalyanların Osmanlı ordusunun Mısır'a girdiği takdirde Trablusgarp ve Eritre'de çeşitli ayaklanmalar meydana gelmesinden çekindiklerini, kendisinin İtalyan Sefirini bu konuda teskin ettiğini ve eğer öyle bir durum meydana gelirse Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ile Eritreli Müslümanlara çeşitli telkinlerde bulunarak İtalyan hükûmetine yardımcı olacağını ve bu konuda endişeye mahal olmadığına dair teminatlar verdiğini belirtmiştir. İtalyan Sefiri, Fahreddin Bey'le yaptığı görüşmeyi kendi hükûmetine ulaştıracağını ifade ederken bu konudaki çekincelerini de yinelemiştir.[945] Fahreddin Bey'le benzer noktalara dikkat

[943] BOA., DH.EUM., 7.Şb., nr. 1/54 (Tarih: H.21.11.1332)
[944] BOA., HR.SYS., nr. 2335/15 (Tarih: M.09.12.1914)
[945] BOA., HR.SYS., nr. 2404/17 (Tarih: M.06.11.1914)

çeken Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'da, İtalyanların bu konuda çeşitli çekinceleri olduğunu vurgulamıştır. "Müslüman ahalinin Hristiyan hükümetler aleyhinde ayaklanması" hususuna dair İtalyanların Viyana Sefirinin belirli görüşleri olduğunu ifade eden Hüseyin Hilmi Paşa, bu durumu Hariciye Nezareti'ne Fahreddin Bey'le aynı tarihlerde rapor etmiştir. Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre; Osmanlı Devleti'nin cihad ilân etmesi hâlinde Trablusgarp ve Eritreli Müslümanlar İtalyanlara karşı ayaklanacak bu da İtalyan hükûmetini oldukça zor bir duruma sokacaktır.[946] İtalyanların, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı zapt etmesi hâlinde ise Trablusgarp ve Eritreli Müslümanların ayaklanmasından korktuklarını 8 Kasım 1914'te Harbiye Nezareti'ne de ileten Fahreddin Bey, söz konusu telgrafında da benzer hususlara değinmiştir.[947]

14 Kasım 1914'te cihad ilân edilmesinin ardından Habeşistan Müslümanlarının ve burada yaşayan Osmanlı tebaasının "gece gündüz cihad-ı ekberin bit tevfik-i Allahu Teala karin-i kemal-ı zafer olması duasını tekrar eylemekte" olduklarını bildiren Mazhar Bey, bölge Müslümanlarının Osmanlı ordusunun mansur ve muzaffer olması için manevi desteklerini esirgemediklerini bildirmekteydi.[948] Böylece Habeşistan Müslümanlarını cihada kazandırmak için uygun bir ortam hazırlandığı anlaşılmaktadır. Zaten Mazhar Bey'in bölgede örtülü faaliyetler yürütmesinin en önemli amacı da Habeş Müslümanlarını, İtilâf Devletleri'ne karşı savaşa teşvik etmektir.

İtilâf Devletleri'nin Doğu Afrika'ya yönelik siyasetlerini de yakından takip eden Mazhar Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 1 Aralık 1914 tarihli raporda bölgedeki siyasî mücadelenin gittikçe yayıldığından bahsederek "İtalya'nın dahi savaşa girmesi ihtimali" üzerinde durmuş ve böylece İtalyanların savaşa gireceğini ön görmüştür. Ayrıca Yemen Vilayetiyle iletişimde güçlük çektiğini ifade eden Mazhar Bey, İtalyanların savaşa dâhil olmasıyla birlikte Habeşistan'la Yemen arasındaki muhabere imkânının tamamen kesileceğini belirtmiştir.[949] Nitekim Mazhar Bey'in aylar öncesinden ön gördüğü gibi İtalyanlar adeta saf değiştirerek bir süre sonra İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olacaklardı. İtalyanların savaşa girmesiyle birlikte Mazhar Bey'le Yemen arasındaki iletişim zaman zaman kesintiye uğramak

[946] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 3/16 (Tarih: H.19.12.1332)
[947] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 3/15 (Tarih: H.19.12.1332)
[948] BOA., HR.SYS., nr. 2335/15 (Tarih: M.09.12.1914)
[949] BOA., HR.SYS., nr. 2335/14 (Tarih: M.01.12.1914)

durumunda kalmıştır.[950] Habeşistan'la Yemen arasındaki irtibatın kesilmesinden sonra iletişimin sağlanabilmesi için yeni yollar aramak durumunda kalan Mazhar Bey'in bir şekilde Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'e haber ulaştırması gerekiyordu. Çünkü Habeşistan'dan İstanbul'a gönderilen bilgiler, Mazhar Bey'e Yemen üzerinden ulaştırılmaktaydı. Bu durumun farkında olan Mahmud Nedim Bey, Habeşistan Baş Şehbenderliği ve Yemen Vilayeti arasındaki iletişimin "belirlenecek şifre ile sağlanmasını" talep etmişti. [951]

5.2.1 Baş Şehbender Mazhar Bey'in Habeş İmparatoru Iyasu Nezdindeki Örtülü Faaliyetleri

Mazhar Bey'in öncelikli görevi Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu'yu Türk-Alman ittifakına kazandırmaktı. Bu sebeple İmparator Iyasu'yla yakın ilişkiler tesis etmenin yollarını aramakta olan Mazhar Bey, 1915 yılının başında Habeş hükûmetine bir kutlama mesajı göndererek İmparator'u tebrik etmiştir.[952] 13 Mart 1915'te Harar'a yönelik bir ziyaret gerçekleştiren İmparator Iyasu'nun bu ziyaretini bir fırsat olarak değerlendiren Mazhar Bey, İmparator'la görüşme imkânı da bulmuştur. Mazhar Bey'le birlikte Harar'daki Müslüman ahalinin önde gelenlerinin yanı sıra ülkedeki Osmanlı tebaası ve Müslüman tüccarları da Harar'daki sarayında ağırlamak üzere akşam yemeğine davet etmiş olan Iyasu, yemek sırasında Mazhar Bey'e oldukça iltifat etmiştir. Iyasu'nun akşam yemeğine oldukça kalabalık bir şekilde maiyetiyle birlikte katıldığını ifade eden Mazhar Bey, İmparator'un beraberinde Prens Dahazmaç Tafari, Habeşistan Maliye Nazırı, Harar Valisi Abdullah Ali Sadık Paşa ve Emir Abdullah gibi isimler olduğunu bildirmiştir.[953]

İmparator Iyasu'yla Harar'daki sarayında özel bir görüşme yapan Mazhar Bey, kendisiyle yarım saat kadar konuşmuştur. İmparator Iyasu'nun Sultan V. Mehmet Reşat'a selam ve sağlık dileklerini göndermiş olduğu görüşme sırasında Mazhar Bey'i Habeşistan devlet adamlarıyla birlikte sağ yanına almış olan Iyasu, kendisini baş

---

[950] İtalyanlar savaşa dâhil olduktan sonra Kızıldeniz sahillerini abluka altına alarak Mısır ve Hindistan'daki ticarî çıkarlarını korumak istemişlerdir. Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3086/1915 Pt 5 'Arabia: Red Sea-Trade during German War', Ref: IOR/L/PS/10/561: (217- 218), (254), (256), (384- 385), (409), (413- 414), (445), (457).

[951] BOA., HR.SYS., nr. 2335/14, (Tarih: M.01.12.1914); Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", **Gazi Akademik Bakış**, c. 9, s. 18, (2016): 124.

[952] Smidt, "The Foreign Politics…": 166.

[953] BOA., HR.SYS., nr. 2335/19 (Tarih: M.14.03.1915); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

köşeye oturtarak ona çeşitli iltifatlarda bulunmuştur. Bu durum İmparator Iyasu'nun Osmanlı Devleti'ne de ne kadar önem verdiğinin de açık bir göstergesidir. Söz konusu yemeğin ertesi gününde ise cuma günü Harar Valisi Abdullah Ali Sadık Paşa'yla birlikte camiye giden Iyasu, burada namaz vaktine kadar Kur'ân-ı Kerîm okumuştur. Mazhar Bey'in İstanbul'a ilettiği bu bilgi, Iyasu'nun Müslüman olup olmadığına dair tartışmalara da bir açıklık getirmektedir.[954] İmparator Iyasu'nun namaz kılıp, Kur'an okuduğunu belirtmiş olan Mazhar Bey, böylece Iyasu'nun din değiştirmesiyle ilgili şaibeleri de açıklığa kavuşturmuştur. Iyasu'nun namazdan sonra, Ali Yümni Paşazade Şeyh Ahmed Nuri Efendi tarafından icra edilen zikir törenine de katıldığını ifade eden Mazhar Bey, törenden sonra Iyasu'nun Nuri Efendi'ye 500 riyal verdiğini söylemektedir. Cuma namazı ve zikir töreninin ardından İmparator Iyasu'yla birlikte Şeyh Ebabir türbesini ziyarete gitmiş olan Mazhar Bey, buradaki türbedara da Iyasu tarafından 500 riyal para verildiğini bildirmiştir. Harar'daki Müslümanlara oldukça yakın davranan Iyasu'nun, 15 Mart 1915'te Osmanlı Devleti'nin Harar'daki Baş Şehbenderliğini de ziyarete geldiğini kaydeden Mazhar Bey, Baş Şehbenderlikte İmparator Iyasu'yla uzun uzadıya görüşme imkânı bulduğuna değinmiş hem İmparator'a hem de maiyetindekilere çay ve şampanya ikramında bulunarak kendilerine çeşitli hediyeler sunmuştur. İmparator Iyasu'ya, Sultan V. Mehmet Reşat'ın bir portresini ve İstanbul manzaralı birkaç tablo hediye etmiş olan Mazhar Bey, İmparator'un Harar Müslümanlarına gösterdiği yakınlık ve sevginin de ayrıca önemli olduğuna dikkat çekmiş ve Harar'da Iyasu'yla gerçekleştirdiği görüşmeyi Harbiye Nezareti'nin yanı sıra Hariciye Nezareti'ne de rapor etmiştir.[955]

Habeşistan İmparatoru Iyasu'nun Mazhar Bey'le görüşmüş olması İngiliz ve Fransızları oldukça rahatsız etmişti. İmparator Iyasu'nun Mazhar Bey'le görüşmesini kendilerine yönelik siyasî bir tavır olarak değerlendiren İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti ile Habeşistan arasında tesis edilecek olan ittifakı engellemeye çalışmaktaydılar. Bu sebeple aleyhte oluşabilecek herhangi bir duruma karşı Addis Ababa'daki Alman Sefaretinin kendisine Harar'dan, Addis Ababa'ya gelmesini tavsiye ettiğini belirten Mazhar Bey, hükûmetten gerekli resmî görüşmeleri gerçekleştirebilmek için izin istemiştir. Böylece Harar'dan ayrılarak Addis Ababa'ya

[954] Sebîlürreşâd'ta da Habeş İmparatoru Iyasu'nun İslâmiyet'i kabul ettiğine dair bir haber yayınlanmıştır. "Habeşistan Ahvâli", **Sebîlürreşâd**, c. 15, s. 365, (1918): 19.
[955] BOA., HR.SYS., nr. 2335/19 (Tarih: M.14.03.1915); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

gitme niyetinde olan Mazhar Bey, İtilâf Devletleri'nin olası faaliyetlerine karşı çeşitli tedbirler almayı ve yer değiştirmeyi uygun görmüştür.[956]

İtilâf Devletleri'nin Somali ve Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak üzere Habeşistan askerlerinden istifade etmeye çalıştıklarını 13 Mart 1915'te İstanbul'a bildiren Mazhar Bey, Osmanlı Devleti'nin Iyasu'ya yönelik vaatlerine binaen Fransızların da Cibuti'yi Habeşistan'a vermeyi teklif ettiklerini ve bu doğrultuda Habeşistan'la bir ittifak tesis etmeye çalıştıklarını öğrenmiştir. Fransızların bu teşebbüslerini engellemeye çalıştığını belirten Mazhar Bey; Iyasu'nun, Fransa'nın Addis Ababa'daki Sefiri ve Habeş hükûmetine mensup bazı Fransız taraftarı bakanlarıyla birlikte Cibuti'ye gitmek üzere yola çıktıktan sonra Dire Dawa şehrine gittiğini ve kendisine Cibuti'de "fevkalade bir resmi kabul" hazırlandığını belirtmiştir. Fakat Dire Dawa valisiyle görüşmesine müteakip bu durumun değiştiğine değinen Mazhar Bey, Fransız Sefirinin; Habeş hükûmetinin bakanlarıyla birlikte Addis Ababa'ya döndüğünü bildirmiş ve Harar'da buluşma imkânı bulduğu Iyasu'yla çok önemli konularda görüşme sağlamıştır. Osmanlı Devleti ile Habeş hükûmeti arasında herhangi bir sorun olmadığını hatta Osmanlı-Habeş ittifakının oldukça önemsendiğini Iyasu'ya ileten Mazhar Bey, İngiliz ve Fransızların Habeşistan'ı parçalamak istediklerinin de altını çizmiştir. [957]

Mazhar Bey'in 14 Mart 1915'te İstanbul'a çektiği telgrafa göre, Habeşistan'da çeşitli teşebbüslerde bulunmakla görevlendirilen isimlerden bir tanesi de Osmanlı Devleti'nin Cidde eski mutasarrıfı olan Nuri Paşa'dır. Buna göre Nuri Paşa, Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliğine örtülü faaliyetlerinde yardımcı olmak üzere bölgeye gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu isimlerden bir tanesi olmalıdır.[958] 20 Mart 1915'te Dire Dawa şehrine giden Mazhar Bey, burada yaşayan Osmanlı tebaasıyla birlikte İmparator Iyasu'yu selamlamıştır. Iyasu'nun Dire Dawa'dan hareketle Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Harar'a geçeceğini Hariciye Nezareti'ne bildiren Mazhar Bey, burada bir süre kalmayı planlayan Iyasu'nun daha sonra başkent Addis Ababa'ya döneceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu

[956] BOA., HR.SYS., nr. 2335/26 (Tarih: M.17.04.1915); BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 1/37 (Tarih: H.05.06.1333); BOA., HR.SYS., nr. 80/31 (Tarih: H.05.06.1333)
[957] BOA., HR.SYS., nr. 2335/27 (Tarih: M.17.04.1915); BOA., HR.SYS., nr. 80/31 (Tarih: H.05.06.1333)
[958] BOA., HR.SYS., nr. 2335/19 (Tarih: M.14.03.1915)

konudaki yeni talimatları beklediğini ve buna göre hareket edeceğini de İstanbul'a bildirmiştir.[959]

7 Nisan 1915'te Habeşistan'daki genel durum hakkında çeşitli bilgiler veren Mazhar Bey, Dâhiliye Nezareti Müdiriyet-i Umumiyesi'ne gönderdiği telgrafta önemli ayrıntılara yer vermekteydi. Beraberindeki Osmanlı tebaası ve Müslüman tüccarlarla birlikte Dire Dawa'dan Addis Ababa'ya gittiği anlaşılan Mazhar Bey, burada önce Habeşistan Hariciye Nazırı Beyene Yemer ve daha sonra da Habeş Sadrazamı Habte Giyorgis'le görüşmüştür. Habeşistan hükûmeti nezdinde çeşitli temaslarda bulunmakta olan Mazhar Bey, ilgili gelişmeleri Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg'la da paylaşmayı uygun görmüştür. Habeş Hıristiyanlarının dinî bayramı olan Habeş yortusuna da katılmış olduğunu ifade eden Mazhar Bey, Addis Ababa çevresindeki teşebbüslerini sürdürürken Baş Şehbenderlik kâtibi Ömer Avni Efendi'yi Müslüman bölgesindeki işleri yürütmek üzere Harar'da bırakmıştır. Ayrıca İstanbul'la haberleşmenin Cenevre Baş Şehbenderliği vasıtasıyla sürdürülmesini de talep etmiştir.[960]

Habeşlilerin dinî bayramı münasebetiyle İmparator Iyasu tarafından sarayda düzenlenen merasime katılan Mazhar Bey, burada Habeşistan'ın savaşa dair politikasıyla ilgili yeni duyumlar almayı başarmıştır. Mazhar Bey'in temas ve telkinleri sonucunda Addis Ababa'ya gelecek Alman özel heyetine Habeş hükûmeti oldukça sıcak bakmakta hatta yardımcı olacağını vaat etmektedir. Buradan anlaşıldığına göre Almanlar, Habeşistan'a özel bir heyet göndereceklerdir. Mazhar Bey'in aldığı yeni haberlere göre Alman heyetine yardımcı olacağını ifade eden İmparator Iyasu, "İtalya devletince Habeşistan'a duhulü men edilmiş Alman heyet-i mahsusisi Habeş hududuna girdiği takdirde" ilgili heyetin Addis Ababa'ya ulaşması için kolaylık gösterilmesi yönünde çeşitli talimatlar vermiştir. [961]

Mazhar Bey'in İstanbul'la olan irtibatı İtilâf Devletleri tarafından çok sıkı bir şekilde takip edilmekteydi. Bu sebeple daha önce Cenevre Baş Şehbenderliği üzerinden kararlaştırılmış olan haberleşme esaslarının değiştirilmesi uygun görülmüştü. Örneğin Berlin'den Mazhar Bey'e gönderilecek olan telgrafın, 18 Nisan 1915'te Hariciye Nezareti tarafından doğrudan Addis Ababa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve

[959] BOA., HR.SYS., nr. 2335/20 (Tarih: M.21.03.1915)
[960] BOA., HR.SYS., nr. 2335/24 (Tarih: M.07.04.1915); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[961] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

haberleşmenin 27 Nisan 1915'te Roma Sefareti üzerinden sağlanması uygun görülmüştür. Bu doğrultuda 18 Nisan'da Berlin Sefaretinden Roma Sefaretine gönderilen telgrafta "h-a-b" şifrelerinin Mazhar Bey'e "serian irsali ve saniyen bu tarafa malumat it'a buyrulması"na karar verilmiştir.[962]

Mazhar Bey, Addis Ababa'daki temaslarını sürdürürken 5 Mayıs 1915'te İstanbul'a yeni bir telgraf çekmiştir. Söz konusu telgrafta İmparator Iyasu'nun kendisini tekrardan ziyarete geldiğini bildiren Mazhar Bey, Iyasu'yla olan görüşmesi sırasında Harar'daki görüşmelerinde mutabık kaldıkları hususları tekrarladıklarını ifade etmekteydi. Buna göre Iyasu'nun müşterek hareket etmeyi onayladığının ve Osmanlı Devleti'yle siyasî bir ittifak kurmaya meyilli olduğunun altını çizen Mazhar Bey, görüşmesi sırasında Alman Sefiri Syburg'un da hazır bulunduğunu belirtmiştir.[963]

Mazhar Bey tedbirli hareket ederek bir hafta sonra 12 Mayıs 1915'te Cenevre Baş Şehbenderliği vasıtasıyla "Diyamen Darlis" namına ve "Mumciyan" imzasıyla İstanbul'a göndermiş olduğu telgrafta; İmparator Iyasu'yla tekrar görüşme fırsatı bulduğunu ifade etmiştir. Mazhar Bey'e göre Iyasu, Osmanlı Devleti'yle birlikte hareket edeceğine dair çeşitli teminatlar vermiştir. Buna göre İtalyanların, Habeşistan'a savaş ilân etmesi hâlinde İmparator Iyasu'nun Habeşistan ordusunu harekete geçirerek Eritre'ye sevk etmek niyetinde olduğunu bildiren Mazhar Bey, bu konuda Iyasu'yu ikna ettiğini dile getirmektedir. İlgili belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mazhar Bey, Habeş İmparatoru Iyasu üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Bu anlamda Habeş ordusunun Eritre'ye girerek İtalyanlara saldırmasının yerinde olacağını bildiren Mazhar Bey, Habeşistan'ın İngiliz ve Fransızlara karşı harekete geçirilmesi noktasında ise kararsızdır. Bu durumun bir değerlendirmesini yapan Mazhar Bey, Habeşistan'ın İngiliz ve Fransızlara savaş ilân etmesinin İtalyanları İtilâf Devletleri'yle daha da yakınlaştıracağı kanaatindedir.[964] Bu sebeple başlangıçta Habeşistan'la yalnızca siyasî bir ittifak yapılmasına taraftardır. Aksi takdirde Habeşistan'ın İtalyanlara karşı harekete geçmesi İtalyan hükûmetinin İtilâf Devletleri'ne katılmasına yol açacaktır.

Mazhar Bey'le temasları doğrultusunda Eritre'yi İtalyan işgalinden kurtarmak için harekete geçmeyi kararlaştıran İmparator Iyasu bunun için uygun bir fırsat kollaya

[962] BOA., HR.SYS., nr. 2335/29 (Tarih: M.26.04.1915)
[963] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[964] **Age**.

başlamıştır.[965] Böylece Türk-Alman ittifakına dâhil olmak ve Eritre'ye saldırmak için Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ele geçirmesini beklemeye koyulan Iyasu'nun, Eritre'ye yönelik tehditleri İtalyanları daha sıkı tedbirler almaya zorlarken savaş boyunca binlerce Eritreli sömürge askerini seferber eden İtalyanlar, bu sayede bölgenin Habeşistan'a karşı savunulmasını sağlamayı başarmışlardır.[966] İtalyanların Trablusgarp ve Eritreli Müslümanların ayaklanacağına dair çekinceleri İkinci Kanal Seferi sırasında da devam etmiştir. Osmanlı IV. Ordusunun Süveyş Kanalı'na yönelik askerî harekâtından açık bir endişe duymakta olan İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ele geçirmesi durumunda Trablusgarp, Bingazi ve Eritre'deki Müslümanlar arasında meydana gelebilecek ayaklanmaların önünü alamayacaklarını düşünüyorlardı. Çünkü Türklerin, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmesi, İtalyanların Somali ve Eritre'deki sömürgeleriyle iletişimlerinin kesilmesine yol açacaktı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, Mısır'ı ele geçirdiği takdirde Süveyş'i kapatırsa seferlerin durdurulacağını ve Kızıldeniz üzerinden yürüttükleri ticarî çıkarlarının zarar göreceğini düşünen İtalyanlar, bu durumun Bingazi'deki Senûsîler üzerinde de ciddi anlamda etki edeceğini öngörüyorlardı. Bu sebeple Trablusgarp ve Bingazi halkının da yeniden Osmanlı hâkimiyet ve idaresine altına girmesi söz konusu olabilirdi.[967] İtalyanların yanı sıra İngilizler de Türklerin Mısır'ı geri alması ihtimâli üzerinde durmaktalardı. Bunun için Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ele geçirmesi durumunda İtalyanları kışkırtacak ve Anadolu'nun belirli bölgelerine çıkarma yapmalarını sağlayacak ola İngilizler, Senûsîlerin lideri Şeyh Senûsî'le de anlaşmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Böylece İngilizler, Senûsîlerle saldırmazlık anlaşması yaparak bir tür güvence almak istiyorlardı.[968]

25 Mayıs 1915'te Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan "Habeşistan Ahvali" başlıklı telgrafta; Mazhar Bey'in Harar'da bulunduğu ve henüz Addis Ababa'ya dönmediği bildirilmekteydi. Addis Ababa'da gerçekleştirdiği temaslarda oldukça dikkatli hareket eden Mazhar Bey'in, İtilâf Devletleri'nin bölgedeki nüfuzunu kırmak için uğraştığı ve Habeşistan Müslümanlarına yönelik

[965] Henze, **age**, 194.
[966] Tekeste Negash, **Eritrea and Ethiopia: The Federal Experience**, (Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet, 1997), 15- 16.
[967] BOA., HR.SYS., nr. 2343/2 (Tarih: M.20.05.1915)
[968] **Age**.

olarak Mısır'daki İngiliz idaresini tanımamaları yönünde propaganda yaptığı ifade edilmekle birlikte bu durum Harbiye Nezareti'ne de bildirilmişti.[969]

Habeşistan'ın Mısır'a karşı harekete geçirilmesi oldukça önemliydi. Eğer Habeşistan İngilizlere karşı savaş ilân ederse Doğu Afrika'daki güç dengeleri Türk-Alman ittifakının lehine değişebilirdi. Bu sebeple Osmanlı Devleti, bölgedeki propaganda çalışmalarını daha da arttırma kararı almıştı. Buna göre Mazhar Bey, Habeşistan'daki propaganda faaliyetlerini devam ettirirken Sultan Reşat'ın cihad fetvasını Habeşistan'da yaymakla görevli temsilcilerde Kızıldeniz üzerinden bölgeye yönelmişlerdi. Böylece Habeşistan'daki propagandanın had safhaya ulaşmasıyla birlikte Habeş hükûmeti nezdinde İmparator Iyasu'yla bir uzlaşmaya varıldığını ifade edebiliriz. Bu anlamda Iyasu'nun ikna olduğuna kanaat getiren Mazhar Bey, "kafirlere karşı savaş" için "Habeşistan'ın artık tarafsız olmadığını ve Lic Iyasu'nun Türk-Alman ittifakını yürekten desteklediğini" İstanbul'a bildirmişti.[970]

Habeşistan'daki siyasî güç mücadelesi devam ederken Türk-Alman ittifakının İtilâf Devletleri'nin aleyhine faaliyetler gerçekleştirmesi başta İngilizler olmak üzere Fransız ve İtalyanların çıkarlarına da doğrudan zarar vermekteydi. Habeşistan'ın İttifak Devletleri safında savaşa dâhil olmasını son derece tehlikeli bulan İtilâf Devletleri, İmparator Iyasu'nun Türkler ve Almanlarla yakınlaşmaması için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey ise iddialara göre cihad propagandası yürütürken Almanların Müslümanlarla olan müttefikliğini vurgulamak için Alman İmparator Kayzer II. Wilhelm'in Müslüman olduğuna dair söylentileri Habeşistan halkı arasında yaymaya başlamıştı.[971] Fakat İtalyanların savaşa dâhil olması Habeşistan'daki güç dengelerinin Türk-Alman ittifakı aleyhine değişmesine sebep olmuştu.

5.2.2. İtalyanların Savaşa Girmesi Sonrasında Habeşistan'ı Savaşa Dâhil Etme Çabaları ve Mazhar Bey ile Haberleşmede Yaşanan Sorunlar

İtalyanların 23 Mayıs 1915'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilân etmesinin ardından Balkan cephelerinde giriştikleri askerî hazırlıklar Doğu Afrika'daki sömürgelerine de yansımıştı. Tirol ve İzonzo gibi cephelerde Avusturya-Macaristan'a karşı savaşan İtalyanlar bu doğrultuda Eritre'de bulunan sömürge

[969] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[970] Zollmann, **age.**
[971] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 430-431.

kuvvetlerini de harekete geçirmişlerdir. İtalyanların Eritre'deki askerî faaliyetlerini yakından takip eden Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey ise bölgede topladığı istihbaratı ilgili kurum ve kişilere ulaştırmıştır. Bu noktada konuyu yakından takip ettiği anlaşılan Mahmud Nedim Bey, 22 Haziran 1915'te Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Doğu Afrika'daki İtalyan ve İngiliz askerî kuvvetlerinin harekete geçtiğini ve bu doğrultuda Eritre'nin Assab limanına asker, cephane ve erzak yığıldığını bildirmiştir. İtalyanların Kızıldeniz üzerinden Yemen'e bir çıkarma hareketi düzenleyebileceği üzerinde duran Mahmud Nedim Bey, Kızıldeniz sahillerinde bulunan aşiret ve kabile reislerini bir araya toplayarak olası İtalyan saldırılarına karşı hazırlık yapmalarını telkin etmiştir.[972]

İtalyanların, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilân etmesinin ardından Osmanlı Devleti ve Almanya'ya da savaş ilân edeceklerini düşünen Mazhar Bey ise Yemen ve Kızıldeniz sahillerinin korunabilmesi için Habeşistan'la ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çeşitli önerilerde bulunmuştur. 26 Haziran 1915'te konuyla ilgili bir rapor hazırlamış olan Mazhar Bey, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki müttefiki olan İmparator Iyasu ve babası Ras Mikael'le ilgili çeşitli bilgiler verirken Habeşistan'daki gelişmelere de değinmiştir. İtalyanların para dağıtarak Tafra'da bir isyan çıkartmayı başardıklarını ifade eden Mazhar Bey, İmparator Iyasu'nun babası "Volo hükümdarı" Ras Mikael'in isyanı bastırmak için görevlendirdiğini belirmiştir. İngiliz ve Fransızların Türk-Alman ittifakına yakınlık duyan Ras Mikael'i, İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmekten alıkoymaya çalıştıklarına dikkat çeken Mazhar Bey, Addis Ababa'daki İtalyan Sefiri Beryandile'nin de "Devlet-i Osmaniye ve Almanya'nın İtalya ile hâl-i harpte olmadıklarını iddia ve ilân ve diğer taraftan Habeş ricalini para ile celbe gayret" eylediğini fakat buna rağmen İmparator Iyasu'nun Türk-Alman ittifakı lehine olduğunu haber vermiştir. Bu doğrultuda Iyasu'nun İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa girmesinin mümkün görünmediğinin de altını çizen Mazhar Bey, Habeşistan'ın savaşa İttifak Devletleri safında girmesinin yeni gelişmelere bağlı olduğunu kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na yönelik saldırıları başarılı olursa Habeşistan'ın savaşa doğrudan dâhil olabileceğinin altını çizen Mazhar Bey, bu doğrultuda tesis edilecek bir ittifakın uygun olacağını da İstanbul'a bildirmiştir.[973] Mazhar Bey'e göre Süveyş Kanalı'nın baskı altına alınması

[972] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 23/24 (Tarih: H.17.09.1333)
[973] BOA., HR.SYS., nr. 2335/33 (Tarih: M.23.06.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/42 (Tarih: M.17.10.1915)

ve Osmanlı Devleti'nin Mısırlı Müslümanları ayaklanmaya sevk etmesi İngilizlerin Mısır'dan çıkarılmasına ve Habeşistan'ın İttifak Devletleri safında savaşa dâhil olmasını sağlayacaktır.[974] Bu sebeple Hariciye Nezareti, Mazhar Bey'e Kanal Harekâtı sırasında Habeşistan'daki teşebbüsleri yürütmesi için tam yetki vermiştir.[975]

Mazhar Bey ve Alman Sefiri Syburg'un Kanal Harekâtı sırasında bölgede yürüttüğü propaganda faaliyetleri ciddi anlamda hız kazanmıştı. Almanlarla birlikte Habeşistan'a yönelik propaganda faaliyetleri yürüten Mazhar Bey'in Habeşliler arasında yaydığı söylentilere göre Alman Doğu Afrika'sındaki Alman birlikleri İngiliz sömürgesi olan Kenya'nın başkenti Nairobi'yi ele geçirmeyi başarmışlardı.[976] Fakat bu durum aslında yalnızca bir propagandadan ibaretti. Mazhar Bey'e göre, Habeşistan'la bir ittifak sağlanması hâlinde Yemen üzerinden bölgeye gönderilecek olan bir kurmay subay ve iki uçak bölgede çok işe yarayacaktı. Habeşistan hükûmetinden bazı kimselerin de parayla Türk-Alman ittifakı lehine hareket ettirilebileceğine değinen Mazhar Bey, Habeşistan'a gönderilecek uçakların İngilizlerin kontrolü altında olan Aden ve Zengibar Adası'nda dahi kullanılabileceğini ifade etmiştir.[977] Ayrıca Habeşistan'ın jeopolitik konumunun İngiliz ve İtalyanlar karşısında oldukça önemli olduğunu vurgulayan Mazhar Bey, Habeşistan'a gönderilecek uçaklardan ciddi anlamda yararlanılabileceğinin de altını çizmiştir.[978] Mazhar Bey, İstanbul'la haberleşmesinin deşifre edilmemesi adına bu hususlara değindiği telgrafına:

> "Addis Ababa'da "Immanuel Makras" nâmında "Chrisantis Makras" imzasıyla veya Atina yahut Cenevre tarikiyle gönderilecek tayyarenin adedine işar olarak "birader" yahut "biraderlerin ikisi" veya üçü de afiyettedir mealinde bir telgrafnâme keşide ettirilmesi muvafık olur" şeklinde son vermiştir.[979]

22 Temmuz 1915'te Hariciye Nezareti tarafından Mazhar Bey'e yeni talimatlar gönderilmiş ve bu konuda Harbiye Nezareti'de bilgilendirilmiştir.[980] Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdiriyeti Mühimme Kalemi'ne gönderilen telgrafa göre; Mazhar Bey'in faaliyetlerine yardımcı olmak üzere bölgeye

---

[974] BOA., HR.SYS., nr. 2335/33 (Tarih: M.23.06.1915)
[975] Tepedelen, **age**, 747- 749; Numan Hazar, **Türkiye- Afrika İlişkileri**, 3. bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 203.
[976] Zollmann, **age.**
[977] BOA., HR.SYS., nr. 2335/33 (Tarih: M.23.06.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/42 (Tarih: M.17.10.1915)
[978] Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 45.
[979] BOA., HR.SYS., nr. 2335/33 (Tarih: M.23.06.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/42 (Tarih: M.17.10.1915)
[980] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

yeni bir Teşkilât-ı Mahsûsa mensubunun daha gönderildiği anlaşılmaktadır. İlgili belgeye göre:

> "Addis Ababa'da tacir Mehmed Efendi Sükkanın tanıdığı Hacı Tevfik Efendi'ye, Harbiye Nezâret-i Celilesince ba'zı vezaif-i mahsusa tevdi olunmak için kendisine sıfat-ı resmiye ihafesi lazım gelmiş ve mumaileyhin esasen ulum-ı diniyyede sahib-i vukuf zevattan bulunmuş olduğundan şehbenderhâneye imam sıfatıyla tayin olunmuştur".[981]

Harbiye Nezareti tarafından özel olarak görevlendirilmiş olan Hacı Tevfik Efendi, "ulum-ı diniyyede sahib-i vukuf zevattan bulunmuş olduğundan" asıl görevinin gizlenmesi için Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliğine imam olarak tayin edilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından bu iş için oldukça uygun bir isim olarak nitelendirilen Hacı Tevfik Efendi[982], bölgedeki görevlendirilmesine uygun faaliyetler yürütmekteydi. Daha önce Yemen'de görevli olması sebebiyle buradaki Arap aşiretlerini de yakından tanımakta olan Hacı Tevfik Efendi'nin yerel halkla da iyi münasebetler içerisinde olması Harbiye Nezareti tarafından Habeşistan'a gönderilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti tarafından Habeşistan'daki örtülü faaliyetlerini yürütebilmesi adına Hacı Tevfik Efendi'ye Cibuti'de bulunan Yemenli Şeyh Hamuda[983] vasıtasıyla bir miktar para da gönderilmiştir.[984] Daha önce İmparator Iyasu'yu İtilâf Devletleri'ne karşı fiilî olarak harekete geçirebilmek için Habeşistan hükûmetine birtakım tavizler verilmesi gerektiğini İstanbul'a rapor etmiş olan Mazhar Bey; Osmanlı-Habeş ittifakını hayata geçirebilmek için çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu bağlamda Somali sahilinde bulunan ve hukukî olarak Osmanlı Devleti'ne ait olan arazinin Habeşistan'a bırakılması ve Kudüs'te bulunan Deyrüssultan Manastırı'ndaki siyasî meselelerin Habeşistan lehine çözümlenmesi gerektiği noktasında tekliflerini tekrarlayan Mazhar Bey'e, 22 Temmuz 1915'te İstanbul'dan gönderilen cevaba göre; İmparator Iyasu'nun

---

[981] **Age**.

[982] Şeyh Hacı Tevfik Efendi, Birinci Dünya Savaşı başlamadan bir yıl önce Habeşistan'a gelmiştir. Burada bir süre kitapçılıkla meşgul olan Tevfik Efendi bölgede resmî olarak görevlendirildikten sonra Mazhar Bey'le birlikte *"mühim işler"* görmüştür. Mazhar Bey'in vefatından sonra Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliğine bir süre vekâlet eden Tevfik Efendi, Millî Mücadele sırasında kazanılan zaferleri Habeşistan Müslümanlarına bildirmiştir. (Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 463; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 149.

[983] Sebîlürreşâd'da yayınlanan bir habere göre; Cibuti Müslümanları savaştan hemen önce Osmanlı donanması için dört yüz İngiliz lirası toplamışlardır. Cibuti'de ticaretle uğraştığı belirtilen Yemenli Şeyh Hamuda Ahmed Efendi de bölge Müslümanları için bir cami inşa ettirmiştir. "Şuûn-ı Habeşistan", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 292, (1914): 110; A. A., "Habeşistan Mektupları", **Sebîlürreşâd**, c. 12, s. 301, (1914): 265.

[984] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşa girmesi için her türlü teşebbüse memur edildiği ve bu konuda yetkili kılındığı bildirilmiştir. Ayrıca Mazhar Bey'in şimdiye kadar Habeşistan'da yürüttüğü faaliyetlerden genel anlamda memnun olunduğu belirtilmiştir.[985]

15 Ağustos 1915'te İmparator Iyasu ve babası Ras Mikael nezdine bir memur göndermiş olan Mazhar Bey her iki isminde savaşa açıktan Osmanlı Devleti'nin safında girmeye meyilli olduklarını ifade etmiş fakat İtalyanların maddî desteğiyle çıkan isyanın ve Ras Mikael'in hastalanmasının buna engel olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ras Mikael'in öldüğüyle ilgili haberlerin Habeşistan'daki ahali arasında karışıklıklara sebebiyet verdiğini ifade eden Mazhar Bey, bütün bu durumların Habeşistan'ın savaşa girmesini geciktirdiğini belirterek Iyasu'nun;

> "Osmanlılık ve Müslümanlık için hemen tamamıyla kazanılması addedileceği cihetle şu buhrandan muzafferen çıkmasına dua ve muvaffakiyet için sem-i kemteranem yettiği kadar bezli akdem ve itina eylemekteyim" şeklinde değerlendirmelerinde bulunmuştur.[986]

İtalyanların savaşa dâhil olduktan sonra Avusturya-Macaristan ve Almanlara savaş ilân etmeleri Habeşistan'la iletişimde çekilen güçlüklerin daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Cenevre Baş Şehbenderliği, Mazhar Bey'le irtibat sağlamanın yollarını aramaya başlamıştır. Cenevre Baş Şehbenderi Yusuf Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 26 Ağustos 1915 tarihli telgrafta; Mart 1915'ten bu yana Mazhar Bey'le iletişim sağlamanın giderek zorlaştığını bildirmiş ve birçok yola başvurmasına rağmen kendisiyle irtibat kuramadığından bahsetmiştir. Mazhar Bey'e gönderdiği telgraflara Fransızlar tarafından el konulduğunu ifade eden Yusuf Bey, Habeşistan'la nasıl irtibat sağlaması gerektiğini Hariciye Nezareti'ne sormuştur.[987] Bir süre Habeşistan'la haberleşme sağlanamaması dolayısıyla Mazhar Bey'le haberleşmek için yeni yollara başvurulmuştur. Dahiliye Nazırı Talat Bey [Paşa], 26 Eylül 1915'te Cibutli Şeyh Hamuda veya benzer kimselerden bu yolda istifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[988]

Mazhar Bey bir süreliğine İstanbul'la bağlantı sağlayaymış olsa da bu süre zarfında Habeşistan'daki faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Fakat söz konusu tarihlerde

---

[985] **Age**.
[986] BOA., HR.SYS., nr. 2335/59 (Tarih: M.15.03.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/42 (Tarih: M.17.10.1915)
[987] BOA., HR.SYS., nr. 2335/41 (Tarih: M.26.08.1915)
[988] BOA., DH.ŞFR., nr. 56/190 (Tarih: H.18.11.1333); BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 4/2 (Tarih: H.02.01.1334)

İstanbul'a herhangi bir telgraf gönderilmemiş olması irtibatın zaman zaman koptuğunu göstermektedir. İtilâf Devletleri'nin Habeşistan'a yönelik siyasî baskılarını artırmaları dolayısıyla Ekim 1915'te başkent Addis Ababa'dan ayrılarak babası Ras Mikael'in yanına gitmiş olan İmparator Iyasu, bir süreliğine Wallo Vilayetine yerleşmişti.[989] Ayrıca Mazhar Bey'in bildirdiğine göre; Türk-Alman faaliyetlerine karşı İtalyanlara destek sağlamak durumunda kalan İngilizler ve Fransızlara karşılık İtalyanlar da Mısır'ın savunulması noktasında İngilizlere yardım etmeye karar vermişlerdi. Bu sebeple İtalyanlar, Mısır'daki İngiliz kuvvetlerini takviye etmek için bir takım askerî hazırlıklara girişmişlerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Mısır'da kazanacağı askerî başarılar; İtilâf Devletleri'nin Doğu Afrika'daki sömürgelerini de doğrudan etkileyecekti.[990] Nitekim İtalyanlar da İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olurken Eritre ve Somali'deki topraklarını genişletmeye karşılık İngilizlere askerî destek vereceklerine dair vaatlerde bulunmuşlardı.[991] Bu sebeple Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmesi İtalyanları zor bir duruma sokabilirdi. İtalyanların askerî hazırlıklarına dair istihbarat raporlarını takip edip değerlendiren Başkumandanlık Vekâleti, Hariciye Nezareti tarafından takibi üstlenilecek olan bu konu hakkında 26 Ekim 1915 tarihli telgrafında Mazhar Bey'den de çeşitli bilgiler istemiştir.[992] Örneğin 4 Kasım 1915'te Atina Sefareti'nin, Yemen Vilayeti üzerinden Habeşistan'daki Baş Şehbenderliğe gönderdiği telgrafa göre; Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık Vekâleti tarafından "İtalya'nın Mısır'da istihdam edilmek üzere Eritre memleketinde bir ordu ihzar itmekte olduğundan" dair bir istihbarat alınmış olduğundan bahsedilmiştir. Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda söz konusu bilgilerin teyit edilmesi amacıyla Hariciye Nezareti üzerinden Mazhar Bey'e başvurulmuş ve ilgili bilgilerin Habeşistan'la irtibatın sağlandığı Haceriye Kaymakamlığı üzerinden "serian emin bir vasıta ile mahalline isali lüzumu tebliğ" edilmiştir.[993]

Habeşistan'da bulunan Mazhar Bey'le haberleşmek için daha önce Talat Bey [Paşa] tarafından tavsiye edilen Şeyh Hamuda ve beraberindeki isimlerin Cibuti'den Yemen'e silah kaçırma faaliyetlerinde bulundukları ve İtilâf Devletleri lehinde

[989] BOA., HR.SYS., nr. 2335/70 (Tarih: M.18.06.1916)
[990] BOA., HR.SYS., nr. 2335/43 (Tarih: M.27.10.1915)
[991] Durmuş Akalın, Selim Parlaz, **XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar**, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 292- 293.
[992] BOA., HR.SYS., nr. 2335/43 (Tarih: M.27.10.1915)
[993] BOA., HR.SYS., nr. 2335/44 (Tarih: M.4.11.1915)

casusluk yaptıkları Dâhiliye Nezareti'nin 10 Kasım 1915'te gerçekleştirmiş olduğu tahkikat sonucundan anlaşılmaktadır. Bu sebeple söz konusu isimlerin üstü çizilerek Mazhar Bey'le muhaberede kesinlikle kullanılmaması gerektiğine ve bu bağlamda Habeşistan'la muharebenin Haceriye Kaymakamlığı vasıtasıyla sürdürülmesine karar verilmiştir.[994] Bu arada Mazhar Bey'in verdiği bilgilere göre 16 Kasım 1915'te, İmparator Iyasu babası Ras Mikael'le birlikte Alman Sefaretinin tercümanını Addis Ababa'da kabul etmiştir.[995]

Talat Bey [Paşa] tarafından Habeşistan'la haberleşmek için tavsiye edilen isimlerin yeterince güvenilir bulunmaması üzerine Mazhar Bey, Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'e çeşitli yollardan bilgiler yollamaya devam etmiştir. Bu doğrultuda bölgedeki gelişmeler şemsiyenin içerisine saklanmış olarak gizli bir şekilde Yemen'e gönderilmiştir. Mazhar Bey tarafından şemsiye sapı içerisine saklanarak Sana'a'ya gönderilen ve buradan da İstanbul'a ulaştırılan 23 Kasım 1915 tarihli Habeşistan ile ilgili istihbarat raporunun Hariciye Nezareti'ne ulaştığı anlaşılmaktadır. Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezâreti Emnîyet-i Müdîriyet-i Umûmîyesi'ne gönderdiği telgrafa göre:

> "Habeşistan Baş şehbenderliği ile muhabere te'sisi Yemen vilâyetinden alınan telgrafnâmede Mazhar Beg tarafından bir şemsiye derûnunda gönderilen şifreleri getiren şahs-ı mumaileyhin tavsiyesi vechle 1.000 riyal tesviye olunduğu ve bade-ma bu hususa sarf olunmak üzere Habeşistan Baş-şehbenderliğine ait tahsîsâtdan veya mesture tertibinden mikdâr-ı kâfi havalenin lüzum-ı irsâli bildirilmiş"tir.[996]

Özellikle İtalyanların İtilâf Devletleri safında savaşa girmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da yürüttüğü siyaseti yeniden gözden geçirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü İtalyanların savaşa dâhil olmasıyla birlikte Eritre üzerinden yapacakları bir taarruz Kızıldeniz ve Yemen'in kontrol altına alınmasına yol açacaktır. Bu sebeple İtalyanların, Mısır ve Kızıldeniz'e yönelik olası askerî faaliyetlerinin Osmanlı Devleti açısından ciddi sorunlara yol açacak olması Başkumandanlık Vekâletini de harekete geçirmiştir. 8 Aralık 1915'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği "Habeşistan Ahvâli" konulu telgrafta bu durumu açık bir şekilde ortaya koyan Enver Paşa, bölgedeki gelişmelerle oldukça yakından ilgilenmekteydi. Bu bağlamda Mazhar

[994] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 4/2 (Tarih: H.02.01.1334)
[995] BOA., HR.SYS., nr. 2335/47 (Tarih: M.22.12.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/48 (Tarih: M.28.12.1915)
[996] BOA., HR.SYS., nr. 2335/59 (Tarih: M.15.03.1915)

Bey'e verilen talimatlarda İtalyanların "Yemen sahillerine karşı tecavüzi bir harekette bulunmalarını engellemek için Habeşlilerin Eritre'ye karşı harekete geçmelerinin" gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Eğer Habeşistan'ın Türk-Alman ittifakına dâhil olarak İtalyanlara karşı hareketi temin edilebilirse Aden körfezi ve Bab'ül Mendep boğazı emniyet altına alınılabilecekti. Böylece Yemen sahillerine olası bir çıkarma harekâtı da engellenecekti. Habeşistan ve İtalyanların öteden beri birbirlerine karşı düşmanlık beslediğinin altını çizmiş olan Enver Paşa, bu anlamda Habeşistan'la İtalyanlar arasındaki ihtilâflardan faydalanılması gerektiğine değinmiştir. Buna göre Enver Paşa'da tıpkı Mazhar Bey gibi İtalyanların bölge üzerindeki teşebbüslerine karşılık Habeşistan'ın müttefikliğinin temin edilmesi gerektiği kanaatinde olmakla birlikte bu hususu oldukça önemli bulmaktadır.[997]

Mazhar Bey'in Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'e ulaştırdığı bilgilere göre Habeş İmparatoru Iyasu, fırsat bulduğu takdirde Eritre'deki İtalyanlar ve Cibuti'deki Fransızlara karşı harekete geçmeye karar vermişti. Yemen Vilayetinden Dahiliye Nezareti Şifre Kalemine çekilen, 8 Aralık 1915 tarihli telgrafa göre ise İmparator Iyasu bölgedeki Masavva ve Cibuti limanlarını oldukça stratejik noktalar olarak görmekte ve buraları zapt edebilmek için emrindeki kuvvetlerle birlikte sınıra doğru hareket etmektedir.[998] Buna göre Mazhar Bey'in İtilâf Devletleri'ne karşı yürüttüğü faaliyetlerden sonuç alındığı anlaşılmaktadır. İmparator Iyasu'nun İtalyan ve Fransızlara karşı harekete geçmesi, Kızıldeniz'de bulunan İtilâf Devletleri kuvvetlerini Yemen'e çıkarma yapmaktan alıkoyacaktır. Söz konusu teşebbüslerini devam ettirmekte olan Mazhar Bey, 12 Aralık 1915'te Hariciye Nezareti'nin yanı sıra İstanbul'daki Alman Sefaretine de bir telgraf göndermiş ve haberleşmenin devam ettirilebilmesi için Yemen üzerinden kendisine gönderilecek 2 kıta şifre talep etmiştir.[999]

Habeşistan'da Mazhar Bey tarafından yürütülen örtülü faaliyetlerin İngiliz istihbaratı tarafından açığa çıkarılmaması için İstanbul'la Habeşistan arasındaki haberleşme Atina Sefareti üzerinden yürütülmeye başlanmıştı. Mazhar Bey tarafından Addis Ababa'dan gönderilen ve 16 Aralık 1915'te Atina Sefiri Galip Bey'e ulaşan bilgilere göre önceki telgraflarında İmparator Iyasu ve babası Ras Mikael'in İtilâf Devletleri'ne

[997] BOA., HR.SYS., nr. 2335/45 (Tarih: M.08.12.1915)
[998] BOA., DH.ŞFR., nr. 500/82 (Tarih: R.25.09.1331)
[999] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)

karşı ortak hareket etmeyi kabul ettiğini bildirmiş olan Mazhar Bey, İstanbul'a gönderdiği yeni telgrafında da önceki görüşlerini tekrarlarken bölgedeki yeni gelişmelere de yer vermiştir. Mazhar Bey'e göre Habeşistan'ın İttifak Devletleri'ne katılmaması için herhangi bir sebep kalmamıştır.[1000] Fakat önceki telgraflarında da belirtmiş olduğu üzere bunun için önce İngilizlerin Mısır'dan çıkarılması gerekmektedir.[1001] Nitekim Osmanlı Devleti, İngilizleri Mısır'dan çıkarmayı başarırsa İmparator Iyasu, Habeşistan'daki altın, kömür ve petrol gibi kaynakları Türk-Alman ittifakının hizmetine sunacağına dair teminat vermiştir. Aynı zamanda İtilâf Devletleri'ne karşı savaşa dâhil olarak Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından teşkilatlandırılan bölgedeki Müslüman yerel unsurlara tüfek, makineli tüfek, cephane ve ağır toplarla destek sağlayacağını da bildirmiştir.[1002]

Habeşistan'ın savaşa girmesi, Mısır'daki İngilizlere yönelik doğrudan bir tehdit oluşturmakla birlikte güneyde Alman Doğu Afrika'sında İngilizlere karşı mücadeleyi devam ettiren Vorbeck kuvvetlerine de yardım sağlanmasının önünü açacaktır. Bu doğrultuda Mazhar Bey'le görüşen İmparator Iyasu, Türklere ve onlara müzahir yerel Müslüman unsurlara destek vermenin yanı sıra Alman Doğu Afrika'sında bulunan Vorbeck ve Alman askerî kuvvetlerine de destek vereceğini taahhüt etmiştir.[1003] Konuyla ilgili olarak Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg ve Alman diplomatlarıyla da sürekli bir iletişim hâlinde olan Mazhar Bey, Türklerin yanı sıra Almanların da Habeşistan'ı İttifak Devletleri'nin safına kazandırmak için çalışmakta olduklarını belirtmekteydi.[1004] Habeşistan'ı Türk-Alman ittifakına kazandırmak için Alman Sefiri Syburg'la ciddi bir teşriki mesaide bulunan Mazhar Bey, 28 Aralık 1915'te İstanbul'dan yeni talimatlar almış ve bu doğrultuda "menfaatimize ve hâl ve mevkiin mukteziyatına muvafık olarak her türlü teşebbüsat icra etmek icabında hükümet-i seniyye nâmına" memur edilmiştir.[1005]

Habeşistan'la yaşanan haberleşme sorunlarından dolayı Mazhar Bey'le olan iletişim Atina Sefareti üzerinden sürdürülmeye başlanmıştı. Bu amaçla Mazhar Bey'e

[1000] BOA., HR.SYS., nr. 2335/47 (Tarih: M.22.12.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/48 (Tarih: M.28.12.1915)
[1001] BOA., HR.SYS., nr. 2335/48 (Tarih: M.28.12.1915)
[1002] Zollmann, **age.**
[1003] **Age.**
[1004] **Age.**
[1005] BOA., HR.SYS., nr. 2335/48 (Tarih: M.28.12.1915)

ulaştırmak üzere 4 Ocak 1916'da "şifre ettirilmiş iki kıta talimat" Atina Sefareti tarafından Habeşistan'a gönderilmişti:

> "Habeşistan'dan Yunanistan'a gelen mektuplar İngilizlerce açıldığından şahs-ı mütevasıtın Addis Ababa'daki şirketinden aldığı mektuplar ile Almanya sefareti muhaberatı bila-mani' gelmekte ve ol suret de gitmekte" olduğu belirtilmiş ve bu durum Atina Sefiri Mehmed Ali Bey tarafından 12 Ocak 1916'da Harîciye Nâzırı Halil Bey'e de iletilmiştir.[1006]

Hemen üç gün sonra ise 15 Ocak 1916'da Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiyye Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından *"gayet mahrem"* olarak gönderilen telgrafta Yemen'le Habeşistan arasındaki haberleşmenin hangi vasıtalarla sağlanacağı bildirilmiştir.[1007] Bu bağlamda Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti'yle haberleşmeyi sürdüren Mazhar Bey'in İstanbul'la iletişim de kopukluklar yaşadığı için çeşitli tedbirler alması gerekmiştir. Bu doğrultuda 16 Ocak 1916'da Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti tarafından Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Vekâlet-i Celilesine bildirilmiş olan 3 kıta şifre, Mazhar Bey'in iletişimde kullanması için Medine Muhafızlığı tarafından düzenlenmiştir.[1008]

Her türlü imkânsızlığa rağmen İstanbul'la Yemen Vilayeti üzerinden haberleşmeyi sürdürmeye çalışan Mazhar Bey'in, 16 Ocak 1916'da Mahmud Nedim Bey'e gönderdiği haberlere göre Habeşistan İmparatoru Iyasu, Fransız ve İtalyanlara karşı kullanmak üzere Cibuti ve Masavva sınırına asker yığmaya başlamıştı. Iyasu'nun bu hareketi karşısında "bölgede zor durumda kalan Fransızlar iki bine yakın asker" toplayarak mukavemete başlamışlardır.[1009] 17 Ocak 1916'da Dahiliye Nezâreti Emniyet Müdiryet-i Umumiyesinden, Yemen Vilayeti'yle Medine Muhafızlığına gönderilen şifreli iki ayrı telgrafta; Habeşistan'la olan irtibatın Haceriye Kaymakamlığı üzerinden sağlanması sebebiyle Hariciye Nezareti de çeşitli taleplerde bulunmuştur. Buna göre Habeşistan'daki Mazhar Bey'e ve İstanbul'daki Alman Sefareti tarafından Addis Ababa'daki Alman Sefaretine "tertip edilen şifrelerin geciktirilmeden mahalline ulaştırılmaları" gerektiği belirtilmiştir.[1010]

Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'le irtibatını devam ettiren Mazhar Bey, 29 Ocak 1916'da Yemen'e gönderdiği şemsiyenin içerisine bir takım gizli evrak saklamıştır.

[1006] BOA., HR.SYS., nr. 2335/57 (Tarih: M.12.01.1916)
[1007] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 5/46 (Tarih: H.05.06.1334)
[1008] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1009] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 4/38 (Tarih: H.10.03.1334); Sert, **age**, 130.
[1010] BOA., DH.ŞFR., nr. 60/44 (Tarih: H.14.03.1334)

Söz konusu evrakın İngilizler tarafından ele geçirilmemesi için bu şekilde bir yöntem izlemiş olan Mazhar Bey'in gönderdiği şemsiyenin içerisinde evrak bulunduğu Vali Mahmud Nedim Bey tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.[1011] Mahmud Nedim Bey'den Dahiliye Nezareti Şifre Kalemine mahrem olarak gönderilen telgrafa göre; Habeşistan'dan Yemen'e gönderilen şemsiyenin sapı içerisine haberleşmede kullanılmak üzere iki adet şifre gizlenmişti. Söz konusu şifrelerden bir tanesi İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne diğeri ise Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg tarafından Berlin'deki Alman Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.[1012]

Yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'la haberleşmekte güçlük çektiğini bildirmiş olan Mazhar Bey, 5 Şubat 1916'da Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyetinden yeni şifreler de talep etmiştir.[1013] Bu arada Mazhar Bey'in 12 Aralık 1915'te talep ettiği şifrelerin ancak iki ay sonra 5 Şubat 1916'da Yemen'e ulaştırılabildiği anlaşılmaktadır. Bu durum Mazhar Bey'le haberleşmenin ne kadar zor şartlar altında devam ettirildiğinin de göstergesidir. Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'in Hariciye Nezareti'ne bilgi verdiği telgrafa göre bu şifrelerden bir tanesi Mazhar Bey'e ait olmakla birlikte diğeri de İstanbul'daki Alman Sefareti vasıtasıyla Berlin'e gönderilecek olan Addis Ababa'daki Alman Sefaretine aittir.[1014] Bu süre zarfında Yemen'le haberleşmenin sağlanabilmesi adına Habeşistan'daki Baş Şehbenderliğe yeni şifreler gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu durum Mazhar Bey'le doğrudan irtibat sağlanan bölgelerden bir tanesi olan Hicriyye (Haceriye) Kaymakamlığı'na 5 Mart 1916'da iletilmiştir.[1015]

Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey, Mazhar Bey'le haberleşmeyi sağlayabilmek adına belirlenen şifreleri Addis Ababa'daki Alman Sefareti ve Osmanlı Baş Şehbenderliğine göndermeyi kararlaştırmış ve durumu Hariciye Nezareti'ne de bildirmiştir. Mahmud Nedim Bey tarafından belirlenen yeni şifreler, 5 Mart 1916'da özel bir posta memuru vasıtasıyla San'a'dan Haceriye'ye gönderilmiştir. Ayrıca Habeşistan'la Yemen arasındaki muhaberede kullanılacak şifreleri Haceriye'ye ulaştırmakla görevli memurun yakalanmaması için özel bir yol kullanmasına yönelik direktifler aldığı ve Addis Ababa'ya gönderilen şifrelerin İtilâf Devletleri tarafından ele geçirilmemesi için

[1011] BOA., DH.ŞFR., nr. 507/36 (Tarih: R.16.11.1331)
[1012] BOA., DH.ŞFR., nr. 508/19 (Tarih: R.23.11.1331)
[1013] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1014] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1015] BOA., DH.ŞFR., nr. 511/152 (Tarih: R.21.12.1331)

gizlendiği *"gayet mahrem"* ibareli telgraftan anlaşılmaktadır. Mahmud Nedim Bey, Mazhar Bey'e teslim edilecek şifrelerin "her halde hâlinden şüphe edilemeyecek bir neccab ve bir şemsiye sapı içerisine veyahut eski bir potinin derisi arasına" gizlenmesini emretmiştir. Bu sayede Habeşistan'daki Türk ve Alman diplomatik temsilciliklerine gönderilen şifreler bir süre sonra Haceriye Kaymakamlığı vasıtasıyla yerlerine ulaştırılmıştır.[1016] Nitekim Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği ve Alman Sefaretine gönderilen şifrelerin yerlerine ulaştırıldığı Dahiliye Nezareti tarafından 16 Mart 1916'da Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş olan telgraftan da anlaşılmaktadır. Böylece Mazhar Bey'le İstanbul arasındaki iletişim zaman zaman kesintiye uğrasa da oldukça zor şartlar altında devam ettirilebilmiştir.[1017]

Mazhar Bey, bir yandan bölgedeki siyasî ve askerî gelişmeleri yakından takip ederken bir yandan da Habeşistan'daki Osmanlı tebaasıyla oldukça yakından ilgilenmekteydi. Bu bağlamda Mazhar Bey, Habeşistan'da bulunan Yemen Vilayetinin Taiz Sancağı Hacariye (Haceriye) kazasına mensup vatandaşlara dağıtmak için 19 Mart 1916'da Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'den 1000 riyal para istemiştir. Söz konusu meblağı Mazhar Bey'e gönderen Mahmud Nedim Bey, "bundan sonra böyle bir ihtiyaç karşılığında da Yemen'e ait mesture tertibini artırmasını ya da Habeşistan konsolosluğuna ait tahsisatın yükseltilmesini talep etmiştir".[1018]

Mazhar Bey'in Mahmud Nedim Bey'den bölgedeki Osmanlı tebaasına dağıtmak için aldığı para, örtülü ödenekten karşılanmış fakat daha sonradan Nafia Nezareti tarafından Yemen Vilayetine geri ödenmiştir.[1019] Bu arada Yemen üzerinden Habeşistan'la haberleşmede çeşitli zorluklar yaşanması sebebiyle Vali Mahmud Nedim Bey yeni bir yönteme başvurmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Addis Ababa'da bulunan Mazhar Bey'le iletişime geçmesi için "Neccab" olaran adlandırılan ve develerle haberleşme sağlayan postacıları, Kızıldeniz üzerinden Habeşistan'a gönderen Mahmud Nedim Bey, bu sayede Mazhar Bey'e çeşitli talimatları ve haberleşmede kullanılacak yeni şifreleri ulaştırmayı başarmıştır. Örneğin Mahmud Nedim Bey tarafından Cibuti'ye gönderilen bir "Neccab", bir kıta şifreyi Mazhar Bey'e iletmiştir. Kızıldeniz'deki İtilâf Devletleri'ne ait savaş gemilerinin Yemen

[1016] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 5/46 (Tarih: H.05.06.1334)
[1017] BOA., HR.SYS., nr. 2335/59 (Tarih: M.15.03.1915); BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1018] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 5/23, (Tarih: H.14.05.1334); Sert, **age**, 130.
[1019] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 5/65, (Tarih: H.29.06.1334); Sert, **age**, 130.

sahillerini sık sık gözetlediğini bildiren "Neccab", söz konusu gemilerin, Perim Adası civarındaki bölgeleri sıkı bir denetim altında tuttuklarını ve böylece "ithalat ve ihracatı katiyyen men eylemekte" olduklarını da Haceriye Kaymakamlığı'na bildirmişti. İlk fırsatta Yemen'e geri döneceğini Mahmud Nedim Bey'e bildiren "Neccab"ın görevini tamamladıktan sonra 20 Mart 1916'da Haceriye'ye ulaştığı Mahmud Nedim Bey'in İstanbul'a gönderdiği 26 Mart tarihli telgraftan anlaşılmaktadır.[1020] Fakat İngiliz istihbaratı Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'le Habeşistan'daki Baş Şehbender Mazhar Bey'in arasında neccab olarak adlandırılan develi postacılarla sağlanan haberleşmeyi tespit ve deşifre etmeyi başarmıştır. Nitekim İngilizler, Habeşistan'daki Müslüman kabileler arasında propaganda yapmakla görevli develi postacıların Türk Baş Şehbenderliğini ziyaret ettiğini ve bunların şüphesiz haberleşmeyi sağladıklarını rapor etmişlerdi.[1021]

Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey tarafından Mazhar Bey'e gönderilen yeni şifrelerle ilgili olarak Mazhar Bey vasıtasıyla "Addis Ababa'daki Almanya Sefareti'ne gönderilecek" olan yazılı şifreler için gerekli olan masrafların, İstanbul'daki Alman Sefareti tarafından karşılanması kararlaştırılmış ve Hariciye Nezâreti Şifre Kalemi tarafından Yemen Vilayeti'ne konuyla ilgili olarak 18 Nisan 1916'da bir telgraf gönderilmiştir.[1022] Mahmud Nedim Bey'le haberleşmeyi sürdürmeye devam eden Mazhar Bey ise görevlendirdiği bir personeli Kızıldeniz üzerinden Yemen'e göndermiştir. 3 Mayıs 1916'da Yemen'e ulaşan söz konusu görevli, Habeşistan'la Yemen arasındaki iletişimde kullanılacak şifreyi Mahmud Nedim Bey'e teslim etmeyi başarmıştır.[1023]

24 Mayıs 1916'da Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiyye Müdîriyet-i Umumîsi, Habeşistan'daki genel durum hakkında Başkumandanlık Vekâletine çeşitli bilgiler vermiştir. İtilâf Devletleri'nin Habeşistan hükûmetini Osmanlı Devleti aleyhine tahrik ettiklerini ve savaşa kendi saflarında girmeleri için baskı uyguladıklarını bildiren Hariciye Nezareti, İtilâf Devletleri'nin bu amaçla özel bir heyet tertip ederek Addis Ababa'ya gönderdiklerini de ifade etmiştir. Ayrıca Habeşistan savaşa İtilâf Devletleri safında dâhil olursa Habeş ordusunun Mısır'da kullanılmasının düşünüldüğü bilgisine

[1020] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1021] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 152.
[1022] BOA., DH.ŞFR., nr. 63/58 (Tarih: H.14.06.1334)
[1023] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 5/65, (Tarih: H.29.06.1334)

de ulaşılmıştır. Bu doğrultuda Addis Ababa'daki Alman Sefareti vasıtasıyla elde edilen bu bilgilerin Başkumandanlığa bildirilmesine ve konuyla ilgili Mazhar Bey'e de talimat verilmesine karar verilmiştir.[1024] Habeşistan'daki gelişmeleri takip ettiği anlaşılan Talat Bey [Paşa]'de İstanbul'la Yemen Vilayeti üzerinden haberleşme sağlamakta olan Baş Şehbender Mazhar Bey'in Yemen'le olan irtibatının kesintiye uğramaması için 12 Haziran 1916'da Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdiriyeti üzerinden Hariciye Nazırı Halil Bey'i bilgilendirmişti.[1025] Buna göre aynı tarihte Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdiriyetinden Yemen Vilayetine gönderilen telgrafta;

> "Haceriye Kaymakamlığı vasıtasıyla Habeşistan ile temin-i muhabere edildiği hakkındaki işârınız üzerine Hariciye Nezareti'nin sefirimiz Mazhar Bey'e ve Almanya sefaretine de Addis Ababa sefaretine bazı talimât-ı mutazammın olarak tertib edilen şifreniz zeyle nakledildi. Mezkûr şifrelerin mahallerine isâl-i esbâbının teminiyle neticeden malûmat itâsı" şeklinde bilgi verilmiş ve Habeşistan'la Haceriye Kaymakamlığı üzerinden sürdürülen mevcut muhabereye devam edilmesine karar verilmiştir.[1026]

Mazhar Bey'in 18 Haziran 1916'da İstanbul'a gönderdiği telgrafa göre İtilâf Devletleri'ni atlatmak için 8 aydır Wallo'da ikamet etmekte olan İmparator Iyasu bir an önce savaşa dâhil edilmek istenmekteydi. Bu doğrultuda İtilâf Devletleri'nin Iyasu'ya birtakım vaatlerde bulunduklarını haber veren Mazhar Bey, Bab'ül-Mendeb boğazındaki bazı arazilerin Habeşistan'a verilmesinin düşünüldüğünü bildirmiştir.[1027] Fakat ilgili belgelerden anlaşıldığına göre; Habeş İmparatoru İyasu, İtilâf Devletleri'yle yakınlaşmak bir yana söz konusu devletlerin sömürgeci emellerinin farkındadır. Bundan dolayı da gün geçtikte Türk-Alman ittifakıyla olan mevcut bağlarını daha da güçlendirmektedir. Böylece 1916 yazında İtilâf Devletleri'nin Habeşistan'a yönelik siyasetleri yeni bir evreye girmiştir. Almanların Avrupa cephelerindeki taarruzları ve Türklerin Doğu Afrika'daki faaliyetleri tüm hızıyla devam ederken Habeşistan'ın doğrudan savaşa dâhil olmasının kaçınılmaz olduğunu düşünen İtilaf Devletleri, Türk-Alman ittifakına yakın duran İmparator Iyasu'yu devirme kararı almışlardır.[1028] Habeşistan'daki Hristiyan devlet adamlarını İmparator Iyasu'ya karşı kışkırtarak Shoa bölgesindeki Hristiyan gruplara destek veren İtilâf

[1024] BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)
[1025] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1026] **Age**.
[1027] BOA., HR.SYS., nr. 2335/70 (Tarih: M.18.06.1916)
[1028] Marcus, **A History of Ethiopia**, 115- 116; Tepedelen, **age**, 749.

Devletleri, Iyasu'yu tahttan indirmek için harekete geçmişlerdir. Bu sebeple Habeşistan'ın eski imparatoru II. Menelik'in yeğeni olan Ras Makonnen'in oğlu Ras Tafari'yi, İmparator Iyasu'ya karşı desteklenen Hristiyan muhaliflerin başına geçmesi için ikna etmiş ve Iyasu'ya yönelik olarak gerçekleştirilecek darbenin önünü açmışlardır.[1029]

İmparator Iyasu'nun İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye sevk edilmesi noktasında Mazhar Bey dışında başka bir Osmanlı görevlisinin de ciddi çabaları mevcuttur. Söz konusu isim Habeşistan'ın Yanbo şehrinin eski valisi olan Hasib el- Idlibi'ydi. Idlibi'yi bir Türk casusu olarak değerlendiren İngilizler, İmparator Iyasu'yu yönlendiren kişilerin Mazhar Bey ve Idlibi olduğunu düşünmektelerdi.[1030] Habeşistan'ın Yanbo ve Dire Dawa gibi şehirlerinde valilik yapmış olan Idlibi, İtilâf Devletleri'ne göre İmparator Iyasu'nun yanında bulunan "Türk ajanları"ndan bir tanesiydi.[1031] 1916 Temmuz'unda Addis Ababa'dan Harar'a gitmek için yola çıkan İmparator Iyasu, 8 Ağustos'ta Cibuti'ye gelmişti. Burada Fransızların Cibuti'deki sömürge valisi M. Simoni'ye yönelik protestolarda bulunan Iyasu, Ras Tafari'yi görevinden azlederek onun yerine "Türk kökenli bir Suriyeli" olan Idlibi'yi görevlendirmiştir. Bu durum Hristiyan Habeşliler arasında çeşitli tepkilere yol açtığı gibi Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik siyaseti doğrultusunda Habeşistan Müslümanlarının lehine bir siyaset takip eden Iyasu'nun, Issa kabile şeflerinden Ato Marcha'yı da görevden alarak yerine Müslüman bir idareci getirmesi başkentte çeşitli karışıklıklara yol açmıştır. İmparator Iyasu'nun Müslümanları öne çıkaran siyasetinden memnun olmayan İtilâf Devletleri yeni görevlendirmeleri siyasî anlamda protesto ederken Iyasu'nun da bir an önce iktidardan devrilmesi gerektiğine kesin kanaat getirmişlerdir.[1032]

İtilâf Devletleri'nden destek almak için çalışan Habeş Hristiyanlarının önde gelen isimlerinden Ras Tafari'yi devre dışı bırakmak için vergi toplama gibi finansal yetkileri 13 Ağustos'ta Hasib Idlibi'ye devretmiş olan İmparator Iyasu, Ras Tafari'yi

[1029] Tepedelen, **age**, 749.
[1030] "Editorial Notes", **Journal of the Royal African Society**, c. 43, s. 171, (1944): 257.
[1031] Rubinkowska, "My Ydlibi: With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi": 285.
[1032] "Editorial Notes", **age**, 257-258. İmparator II. Menelik döneminde, Habeşistan'ın 33 vilayetinin yalnızca 3 tanesinde Müslüman idareciler görevlendirilmiştir. Habeşistan'da hâkim bulunan Müslüman valiler; Cala'da Es- Sultân Muhammed Davud Ebû- Cafâr, Amhara'da bulunan Dire Dawa Valisi Deccâc Ahmed ve Boko Vilayeti'nin hâkimi Deccâc Bro'dur. "Hayât-ı Akvâm-ı İslâmiyye: Habeşistan Müslümanları", **Sebîlürreşâd**, c. 8, s. 201, (1912): 360.

hükûmet yönetiminden uzaklaştırarak Gambela'ya göndermiştir.[1033] Idlibi'yi bir casus olarak değerlendiren İngilizler ise Iyasu'nun görevlendirmesiyle finansal yetkileri eline alan ve ticareti yönlendirmeye başlayarak vergi toplayan Idlibi'nin "Habeşistan'ın dostu olmadığını" belirtmişlerdir.[1034]

5.2.3. Habeş İmparatoru Lic Iyasu'nun Tahttan İndirilmesi ve Habeşistan'a Yönelik Hükûmet Darbesi

İmparator Iyasu'nun girişimleri üzerine Addis Ababa'da bulunan İngiliz Sefiri Wilfred Thesiger, Fransız Sefiri Charles Brice ve İtalyan Sefiri Colli di Felizzano, 10 Eylül 1916'da Habeşistan hükûmeti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. İmparator Iyasu'nun ülkeyi iç ve dış tehditlere açık bir hâle getirdiğine dikkat çeken İtilâf Devletleri'nin Addis Ababa'daki sefirleri, bu duruma müdahale edilmesi gerektiği yönünde tehditlerde bulunarak söz konusu gidişatın devam etmesi hâlinde kendi çıkarlarını korumak adına gerekli önlemlerin alınacağını ifade etmişlerdir.[1035] Böylece İtilâf Devletleri'nden siyasî destek sağlamayı başaran Shoan aristokratları ve Habeşistan'daki Hristiyan toplumunun ileri gelenleri, 27 Eylül 1916'da Iyasu'yu tahttan indirmek için bir araya gelmişlerdir.[1036] Addis Ababa'da bir toplantı düzenleyen Habeş Hristiyanları, Iyasu'yu "Menelik'e saygısızlık etmek" ve "Etiyopya'nın güçlü komşuları" yani Avrupalı devletleri kızdırmakla suçlamışlardır.[1037] Habeşistan'daki Ortodoks Kilisesi de İmparator Iyasu hakkında bir fetva çıkartarak Iyasu'nun hükümdarlığının geçersiz olduğunu ilan etmiştir.[1038] Böylece iktidardan devrilmek istenen Iyasu'ya karşı ayaklanan Hristiyanların iktidarı ele geçirmesi için Ras Tafari komutasında 100.000 kişilik bir kuvvet toplanmaya başlanmıştır.[1039]

İmparator Iyasu'yu tahttan indirerek kesin bir şekilde yenilgiye uğratmak için Ras Tafari ve Başbakan Habte Giyorgis'e destek veren devlet adamlarından bir tanesi de

[1033] Henze, **age**, 194.
[1034] [Sudan Intelligence Report No: 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/16-17
[1035] Tepedelen, **age**, 749.
[1036] Henze, **age**, 195; Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 462; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 148.
[1037] Zewde, "Iyasu": 254- 256; Ahmed (Dua'le), **age**, 128.
[1038] Tepedelen, **age**, 749.
[1039] Marcus, **A History of Ethiopia**, 116-117.

Fitawrari Takla Hawaryat[1040]'tı. Başkent Addis Ababa'daki karışıklıkların büyümesi üzerine İmparator Iyasu taraftarları başkentte bir ayaklanma başlatmışlardır. Dire Dawa'da karşı karşıya gelen Hawaryat ve Iyasu kuvvetleri arasında önemli muharebeler gerçekleşmiştir.[1041] Hawaryat başlangıçta Iyasu taraftarları karşısında yenilgiye uğramıştır.[1042] Habeşistan hükûmetine yönelik darbe gerçekleştirildiğinde İmparator Iyasu, Harar'da bulunmaktaydı. Hakkında tutuklama kararı çıkartılmasından sonra tahttan indirilmesine dair kararı tanımayı reddeden İmparator Iyasu, kendisine bağlı taraftarlarıyla birlikte Harar'dan Addis Ababa'ya yürüyerek hâkimiyeti ele almaya karar vermiştir. Fakat Mieso bölgesine Ras Tafari ve Giyorgis komutasındaki Shoan kuvvetleriyle karşı karşıya gelen Iyasu burada yenilgiye uğratılmıştır.[1043] Bu sebepten dolayı Müslümanlardan oluşan Harar Vilayetine geri dönmeyi kararlaştırmıştır. Fakat Ras Tafari'ye bağlı kuvvetler İmparator Iyasu'nun buraya geri dönmemesi için şehri kuşatma altına almışlardı. Balcha Safo[1044] komutasındaki kuvvetlerin 9 Ekim 1916'da Harar'a girmesiyle birlikte şehir baştan başa yağmalanmış ve yüzlerce Müslüman katledilmiştir.[1045]

Böylece Habeşistan Hristiyanları İtilâf Devletleri'nden aldıkları destek doğrultusunda yeni bir hükûmet kurmayı başarmışlardır. İmparator Iyasu taraftarlarının bir kısmı ise geri çekilerek Dire Dawa'ya gitmişlerdir. Bu sırada Hasib Idlibi, Dire Dawa'da güvenliğini sağlayarak burada bulunan 400 Avrupalıyı şehir dışına çıkarmıştır. Idlibi'nin, Dire Dawa'ya yerleşmesiyle birlikte Addis Ababa-Cibuti arasındaki demir yolu hattı bir süreliğine kullanıma kapatılmıştır. Iyasu taraftarlarının söz konusu demiryolu hattına hâkim olması tren seferlerinin bir süre aksamasına yol açmış ve İtilâf

---

[1040] Hawaryat, eğitim almak için yurt dışına gönderilen devlet adamlarından bir tanesidir. Adova'da İtalyanlara karşı savaşmış olan Hawaryat, Iyasu'nın babası Ras Mikael'in yanında yetişmiştir. Uzun yıllar Rusya'da kalan Hawaryat, askerî eğitimini Çarlık Rusya'sının Harp Akademisi'nde tamamlamış olmakla birlikte Habeşistan'ın ilk anayasasını hazırlayan isimlerden bir tanesidir. (Milkias, **Afrika in Focus**, 53).

[1041] Zewde, "Iyasu", **Encyclopaedia Aethiopica**: 255- 256; Ahmed (Dua'le), **age**, 128.

[1042] Milkias, **Afrika in Focus**, 53.

[1043] Henze, **age**, 195; Zewde, "Iyasu": 255- 256; Ali, **age**, 141; Ahmed (Dua'le), **age**, 128; Hassen, Erşahin, **age**, 748.

[1044] Ras Tafari'nin babası Ras Makkonen tarafından eğitim verilen Balcha Safo, çocukluk yıllarını İmparator II. Menelik'in himayesi altında geçirmiştir. Habeş ordusunun en önemli komutanlarından bir tanesi olan Safo, 1895-1896'da İtalyanlara karşı savaşmış daha sonra ise Sidamo Valisi olarak görev yapmıştır. 1908'de Harar Valisi olan Safo burada görevliyken tüccarlara vergilerle ilgili çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. İmparator Iyasu'nun, İslâm birliği siyasetine yaklaşması ve bir anlamda Türk-Alman ittifakına dâhil olmasına karşı çıktığı için 1916'da görevden alınmıştır. 1928'de Ras Tafari Makkonen'in kral naipliğine de muhalefet eden Safo, 1935'te de İtalyanlara karşı savaşmıştır. (Prouty, Rosenfeld, **age**, 41- 42).

[1045] Henze, **age**, 195.

Devletleri'nin aleyhine sonuçlanmıştır.[1046] Fransızlara göre Habeşistan'daki iç savaşın en önemli aktörlerinden bir tanesi İngilizlerin Türk casusu olmakla itham ettikleri Hasib Idlibi'ydi. Addis Ababa'dan Cibuti'ye uzanan demiryolu hattını kontrol altına alarak bölgedeki Fransız çıkarlarına zarar vermiş olan Idlibi, İmparator Iyasu'nun görevden alınmasından sonra eşi ve kızıyla birlikte 10 Ekim 1916'da Cibuti'ye kaçmak durumunda kalmıştır. Cibuti'ye ayak basar basmaz Fransızlar tarafından tutuklanan Idlibi, Habeşistan'ın Cibuti'deki Şehbenderi Ato Joseph tarafından asılsız bir şekilde zimmetine para geçirmekle suçlanmıştır. Idlibi, karısının bir İngiliz vatandaşı olması sebebiyle bu durumu kullanmak istemiş ve 13 Ekim 1916'da hapisten çıkmayı denese de başarısız olmuştur. Idlibi'yi tutuklayan Fransızlar ise Cibuti'deki müfettişlerinden Fillon'u, Dire Dawa şehrinde geçici bir şekilde vali olarak görevlendirmişlerdir. Böylece Türk-Alman siyasetine yakınlık gösteren devlet adamları, Habeşistan siyasetinden tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Iyasu'nun devrilme sürecinde de etkin bir rol oynayan Fillon, Idlibi'nin yürüttüğü faaliyetlere karşı Habeşistan hükûmetine mensup Hristiyan devlet adamlarını uyarmış ve İmparator Iyasu'yla Idlibi'nin Habeşistan'dan çıkarılmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Dire Dawa'dan Cibuti'ye kadar İtilâf Devletlerine karşı bir cephe açarak Fransız çıkarlarına zarar vermiş olan Idlibi'nin tutuklanması İmparator Iyasu'nun Habeşistan'da önemli bir devlet adamını kaybetmesine yol açmıştır.[1047]

Habeş İmparatoru Lic Iyasu'nun İtilâf Devletleri tarafından tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti ile Habeşistan arasındaki ilişkiler kopmak durumunda kalmıştır. Nitekim 1917'ye gelindiğinde de Mazhar Bey'le İstanbul arasındaki bağlantı tamamıyla kesilmiştir.[1048] Iyasu'nun bir darbe sonucu tahttan indirilmesi Osmanlı Devleti'nin bölgede önemli bir müttefikini kaybetmesine yol açmıştı. Böylece Doğu Afrika'daki en önemli müttefiki olan Habeşistan'ı kaybeden Osmanlı Devleti, İmparator Iyasu'nun tahttan indirilmesini oldukça önemli bir gelişme olarak

---

[1046] Rosanna van Gelder de Pineda, **Le Chemin de fer de Djibouti à Addis- Abeba**, (Paris: L'Harmattan, 1995), 268-271; Wagner, **age**, 1015- 1019; Ahmed (Dua'le), **age**, 128.

[1047] Simon Imbert- Vier, **Tracer des Frontiéres a Djibouti: Des territoires et des Hommes aux XIXe et XXe Siécles**, (Paris: Karthala, 2011), 376- 379.

[1048] Orhonlu, **age**, 174, 180; Tandoğan, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti**, 74; Tandoğan, "Habeş Eyaleti": 94; Şimşek, **age**, 20- 21; Ali, **age**, 141- 142 Söz konusu tarihlerde Yemen Vilayetinin Habeşistan'ın yanı sıra İstanbul'la da iletişiminin kalmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yemen'deki Ali Said Paşa, 1917'de Negus Ras Mikael'e 200.000 sterlin borç istediği bir mektup göndermiştir. Fakat söz konusu tarihlerde Ras Mikael esaret altındadır. Bu durumdan Ali Said Paşa'nın haberi olmadığı anlaşılmaktadır. (Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 136).

görmüş ve Addis Ababa'dan kesin haberler almak için konuyu yakından takip etmiştir. Enver Paşa'nın Ajans Stefani'den aldığı bir habere göre; "Habeş Necâşisi Lic Iyasu" hâl edilerek yerine "Menelik'in kızının rüesa-i ruhaniye tarafından taht-ı hükümdâriye ik'ad" edilmiştir. Habeşistan'la yaklaşık bir yıldır muntazam muhabere edilememesi sebebiyle söz konusu haberin doğruluğunu Hariciye Nezareti'nden teyit ettirmek isteyen Enver Paşa[1049], Hariciye Nezareti'nden ayrıntılı bir bilgi alamamıştır. Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdiriyet-i Umumiyesi'nden Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen cevapta; Habeşistan Baş Şehbenderliği'nin telgraflarına ait şifre anahtarlarının İtilâf Devletleri'nin eline geçmesinden dolayı düzenli haberleşmenin kesildiği belirtilmekle birlikte Alman Sefareti tarafından tevdi edilen şifrelerin de yerine ulaştırılamamasından dolayı oldukça zor şatlar altında gerçekleştirilen haberleşmenin tamamıyla koptuğu ve Habeşistan'la hiçbir şekilde haberleşme imkânı kalmadığı ifade edilmiştir. Fakat buna rağmen Iyasu'nun tahttan indirilmesiyle ilgili haberlerin soruşturulmasının 15 Ekim 1916'da ilgili makamlara iletildiği ve konunun detaylı olarak araştırıldığı anlaşılmaktadır.[1050] En nihayetinde Bern Sefiri Fuat Bey tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen:

> *"Cibuti'den keşide olunup gazetelerde intişar eden gayri resmi bir telgrafnamede Lic Iyasu taraftarlarının mağluben dağıldıkları ve Lic Iyasu'nun Habeşistan'a hükümet-i cedidesine arz-ı inkiyat ettiği ihbar olunmakta"* şeklinde devam eden telgraftaki bilgilere göre, İmparator Iyasu ve taraftarlarının mağlup olarak yeni kurulan Habeş hükûmetine bağlılıklarını bildirmek zorunda kaldıkları haber edilmiştir.[1051]

Habeşistan Hristiyanlarının hükûmetin kontrolünü ele almasından sonra Harar'a geri dönemeyen Iyasu, darbeyi bastırmak ve durumu lehine çevirmek için harekete geçmiş fakat başarısızlığa uğramıştı. Bu sebeple Afar bölgesi üzerinden babası Ras Mikael'in hâkimiyeti altında bulunan Wallo Vilayeti'ne gitmek zorunda kalmıştır.[1052] Buradan Jijijga şehrine geçen Iyasu, iktidarı geri almak için babası Ras Mikael'den yardım istemiştir. Ras Mikael, darbe haberini aldığında başlangıçta çok şaşırmış ve ne yapacağını bilemez bir hâlde kuvvetlerini toplamak için hazırlık yapmaya başlamıştı. 80.000 kişilik bir ordu kuran Ras Mikael, kuvvetlerini Shoanlara sınır olan bölgede konuşlandırdıktan sonra harekete geçerek 17 Ekim[1053]'de Addis Ababa'nın 130 km

[1049] BOA., HR.SYS., nr. 2335/75 (Tarih: M.14.10.1916)
[1050] **Age**.
[1051] BOA., HR.SYS., nr. 2335/77 (Tarih: M.15.10.1916)
[1052] Tepedelen, **age**, 752.
[1053] Ali, **age**, 141 ve 134 numaralı dipnot.

kuzeyinde bulunan Tora Mesk'e saldırmıştır. Burada bir kısmı Ankober bölgesini savunmaya çalışan Shoan kuvvetlerini yenilgiye uğratan ve muhalif komutanlardan Ras Lulseged'i öldürmeyi başaran Ras Mikael[1054] başlangıçta bazı başarılar kazanmıştır. Hatta 50.00 kişilik bir kuvvetle Addis Ababa üzerine yürüyen Ras Mikael, Ankober'in yanı sıra bazı bölgeleri de ele geçirmiştir.[1055] Bu sırada İmparator Iyasu'da emrindeki 500-1000 kişilik kuvvetle Ankober'in güneyindeki Batye üzerine yürüyerek burada bir kontrol sağlamıştı. İngiliz istihbaratına göre Iyasu'nun kuvvetleri arasında Alman subayları da bulunmaktaydı. Kendisine bağlı Somalili Danakil kabilesinin şeflerinden Ebubekir'i burada bırakan Iyasu, böylece şehrin bir kısmını kısa süreliğine de olsa elinde tutmayı başarmıştı. Fakat Dejaz Kabada Mangasha'nın Wallo üzerine yürümesi bölgedeki Iyasu kuvvetlerini devre dışı bırakmıştır.[1056] Bu sırada Fitwrari Habte Giyorgis, emrindeki kuvvetlerle kuzeye doğru ilerlemekteydi. Ras Tafari ise 19 Ekim'de Addis Ababa'dan ayrılmış ve Giyorgis kuvvetleriyle birleşerek Ras Mikael'e son darbeyi vurmak için hazırlık yapmaktaydı.[1057] 21 Ekim'de Ras Tafari ve Giyorgis kuvvetleri, Ras Mikael kuvvetlerine taarruz etmiş ve yaklaşık bir hafta sonra aralarında oldukça büyük bir savaş yaşanmıştır.[1058] 26 Ekim 1916'da Ras Tafari ve Giyorgis'in komutasındaki kuvvetlere karşı bir karşı saldırı düzenleyen Ras Mikael, Debre Brehanda'da yenilgiye uğramıştır.[1059]

Habeşistan siyasî tarihine, İtalyan sömürgeciliğinin yenilgiye uğratıldığı Adova Savaşı'ndan sonra en büyük ikinci savaş olarak geçen Segale Muharebesi'nde, Iyasu ve Ras Tafari taraftarları son kez karşı karşıya geldiler.[1060] 27 Ekim 1916'da gerçekleşen Segale Muharebesi sırasında Ras Mikael komutasındaki topçu birlikleri, Shoanların makineli tüfekle donatılmış birliklerini devre dışı bırakmayı başardılar. Böylece Iyasu taraftarları bazı başarılar kazandılar. Fakat Giyorgis'in emrindeki 120.000 kişilik bir kuvvetin üstünlüğü karşısında çok fazla tutunamayan Ras Mikael kuvvetleri bir süre sonra yenilgiye uğramışlardır. Ras Mikael, Giyorgis'e bir ateşkes teklif etmiş olsa da kabul edilmedi. Yalnızca muharebe sırasında yaklaşık 10.000

[1054] Henze, **age**, 195-196.
[1055] Erenbilge, **age**, 33; Tepedelen, **age**, 752.
[1056] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin Nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 83 (117), 234.
[1057] Henze, **age**, 195-196.
[1058] Marcus, **A History of Ethiopia**, 116-117.
[1059] Erenbilge, **age**, 33.
[1060] Henze, **age**, 196; Zewde, "Iyasu", **Encyclopaedia Aethiopica**: 255- 256; Ahmed (Dua'le), **age**, 128.

kişilik bir kuvvet kaybetmiş olan Ras Mikael'in emrindeki askerlere "yeni Kraliçe'ye biat etmeleri" karşılığında af çıkarılmış ve daha fazla kan dökülmemesi adına evlerine dönmelerine izin verilmiştir.[1061] Böylece Segale Muharebesi'ni kaybeden İmparator Iyasu taraftarları ve Ras Mikael kuvvetleri kesin bir yenilgi almışlardır.[1062] Mağlup olan ve ordusu dağılan Ras Mikael ise Ras Tafari tarafından esir alınarak zincire vurulmuş ve Addis Ababa'ya götürülmüştür.[1063]

Segale Muharbesi'nin kaybedilmesinden sonra İmparator Iyasu da 8 Kasım'da Dessie'ye doğru hareket etmiştir.[1064] Shoanlar, devrik imparator Iyasu'yu ele geçirmek için Dessie'ye saldırsalar da kendisini ele geçiremediler.[1065] Çünkü Dessie'de bulunan Wallo Müslümanları İmparator Iyasu'yu korumaktaydılar. Bunun üzerine Giyorgis emrindeki 7000 shoan askeri, Ras İman'ın komutası altında Dessie'ye saldırdılar. Burada yaklaşık 1000 kişilik Iyasu kuvvetlerinin şiddetli direnişiyle karşılaşan Giyorgis kuvvetleri yenilgiye uğradılar. Kuzeye çekilen Iyasu kuvvetleri ise yakaladıkları muhalif kuvvetlerin komutanı Ras İman'ı öldürdüler. Bu sırada İngilizlerin iddialarına göre; Iyasu taraftarları Alman sefiri Syburg ve bölgedeki Müslümanlarla iletişim hâlindelerdi. Hatta Iyasu'ya muhalif kuvvetlerin yenilgiye uğratılması için Somalili Müslümanlar bölgeden geçen Addis Ababa-Cibuti demiryolu hattını ele geçirmek için İmparator'dan haber bekliyorlardı. Ras Seyyum ve Ras Guksa kuvvetleri kuzeye ilerleyerek Iyasu taraftarlarını takip ettiler. Iyasu'nun önemli komutanlarından Ras İmer'in esir alınması, Serabazu'nun ise öldürülmesi dengelerin değişmesine yol açtı. Zira Giorgis'in emrinde toplamda yaklaşık 30.000 asker bulunurken Iyasu taraftarlarının sayısı 4000-5000'i geçmiyordu.[1066] Buna rağmen Iyasu taraftarları kesin bir mağlubiyete uğrasalarda muhalif kuvvetler İmparator'u ele geçiremediler. Çünkü Iyasu, taraftarlarıyla birlikte Afar kabilelerinin yaşadığı bölgeye çekilmeyi başarmıştı.[1067] İmparator Iyasu, bir süre Afar bölgesinde gizlenmeyi başarsa da Habeşistan'daki iktidarını tamamıyla kaybetmişti.[1068] Fakat buna rağmen Iyasu

[1061] Henze, **age**, 195-196; Hall, **age**, 68.
[1062] Tepedelen, **age**, 752; Ali, **age**, 141; Hassen, **age**, 275- 276; Hassen, Erşahin, **age**, 748.
[1063] Erenbilge, **age**, 33
[1064] Henze, **age**, 195; Hall, **age**, 68.
[1065] Henze, **age**, 196.
[1066] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 150- 154, 221 (508)- 222 (509), 258 (528)- 259 (529), 295 (550), 318, 340, 376- 377, 392, 393 (607); Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 19 (78), 39 (90), 70, 418 (8), 419, 420 (9), 434, 469 (38), 516.
[1067] Henze, **age**, 195; Hall, **age**, 68.
[1068] Erenbilge, **age**, 33; Tepedelen, **age**, 752.

taraftarı olan Habeşistan Müslümanlarının; Türk ordusunun bölgeye gelerek kontrolü sağlayacağına ve İmparator Iyasu'nun'da Türk askerlerinden oluşan bu ordunun başına geçeceğine dair çeşitli inançları vardı.[1069] Bu konuda İmparator Iyasu'ya karşı muhalefet eden Giorgis taraftarlarından Ras Hailu, söz konusu tehlike tamamıyla ortadan kaldırılıp Iyasu öldürülene kadar İtilâf Devletleri'nin kendilerini desteklemeleri gerektiğini şu şekilde ifade ediyordu:

> "Eğer İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar öleceklerse bırakın bizimle birlikte ölsünler. Çünkü Iyasu'nun geri dönerek iktidarı devralması; Türk-Alman himayesinde olacak bir Müslüman krallığının kurulması demektir".[1070]

İmparator Iyasu ve Ras Mikael kuvvetlerinin tamamıyla yenilgiye uğratılmasından sonra 2 Kasım 1916'da Ras Tafari ve Habte Giyorgis komutasındaki kuvvetler muzaffer bir şekilde başkent Abbid Ababa'ya girmiş ve 3 Kasım'da Janhoy Meda'da bir resmî geçit düzenleyerek iktidarı devralmışlardır.[1071] Böylece Kraliçe Zawditu iktidarı ele geçirmiş ve Habeşistan'da yeni bir dönem başlamıştır.[1072] Zawditu'nun iktidara gelmesiyle birlikte Habeşistan'ın Türk ve Almanlarla ilişkileri tamamıyla kesilmiştir. Zaten Baş Şehbender Mazhar Bey ve Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg yeni hükümdar olarak ilân edilen Kraliçe Zawditu'nun taç giyme törenine katılmayı reddederek darbeyi siyasî anlamda protesto etmişlerdir.[1073] Zawditu ise iktidarı devraldıktan sonra 11 Şubat 1917'de İtilâf Devletleri'nin temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir törende tacını giyerek Habeşistan'ın yeni hükümdarı olarak ilan edilmiştir.[1074] Daha önce Idlibi'yi tutuklamış olan Fransızlar "Türk vatandaşı olması sebebiyle" kendisine acımasızca davranmış ve herhangi bir yargılama yapmamışlardı. Çünkü eğer suçsuz çıkarsa kendisini serbest bırakmak zorunda kalacaklardı. Kraliçe Zawditu'nun iktidara getirilmesinden sonra Addis Ababa'daki Fransız Sefiri François de Coppet, Fransız çıkarlarının tehlikeye düşmemesi için Idlibi'nin Habeşistan sınırlarına bir daha ayak basmaması yönünde bir karar çıkarttırttırmayı başarmıştır. İmparator Iyasu'nun devrilmesinde önemli rol oynayan isimlerden bir tanesi ve aynı

[1069] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 150. Bu durum Mazhar Bey'in Habeşistan Müslümanları arasındaki propagandasının da ne derece etkili olduğunun açık bir göstergesidir.
[1070] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 316 (562)- 317 (563).
[1071] Henze, **age**, 197.
[1072] Karabekir, **İtalya- Habeş**, 234- 237; Tepedelen, **age**, 749- 750; Aykıt, **age**, 58.
[1073] Bosworth, Finaldi, **age**, 91; Zollmann, **age.**
[1074] Marcus, **A History of Ethiopia**, 117; Henze, **age**, 198.

zamanda Zawditu'nun naibi olan Ras Tafari de Idlibi'nin Habeşistan'a bir daha geri dönmemesi için bu kararı onaylamıştır. Ras Tafari'nin Temmuz 1917'de Idlibi'nin Fransa'ya gönderilmesi talebi doğrultusunda 8 ay boyunca Cibuti'de tutuklu kalmış olan Idlibi, 6 Aralık 1917'de Marsilya'daki Saint-Pierre Hapishanesi'ne nakledilmiştir. Eşi ve kızı ise bulundukları kamptan Mayenne'deki hapishaneye gönderilmişler ve Eylül 1919'da da serbest bırakılmışlardır. Ağustos 1920'de İtalyanlarla Fransızların yaptıkları anlaşma doğrultusunda Habeşistan'a dönmemesi için karara varılan Idlibi 1926'da serbest kalmış ve Habeşistan'a ancak söz konusu tarihte geri dönebilmiştir.[1075]

İngiliz istihbaratının çeşitli raporlarına göre mücadeleyi kaybettikten sonra Afar (Danakil) bölgesine kaçan Habeşistan'ın eski imparatoru Iyasu ise Aussa'ların yanına sığınmıştır.[1076] Bir darbe sonucu tahtından indirilen Iyasu başka bir istihbarat raporuna göre de en son Gorei yakınlarında kılık değiştirmiş bir hâlde görülmüştür. Yakalanmamak için saçlarını ve sakallarını tıraş etmiş bir vaziyette Afar kabilelerin yaşadığı bölgede dolaşmakta olan Iyasu, fil avcılığının yanı sıra içki içmeye de başlamıştır. İngilizlere göre, Iyasu'nun sığındığı bölgedeki kabileler oldukça tehlikeliydi. Ayrıca Iyasu, Müslümanlardan farklı olarak alkol kullanmasına rağmen buradaki Müslüman kabilelerle bir arada yaşarken herhangi bir sorunla karşı karşıya kalmamıştı. İngilizler, Iyasu'nun Müslümanlarla arasında çeşitli farklılıklar olmasına rağmen Afar kabileleriyle birlikte yaşamaktan mutlu olduğunu belirtmişlerdir.[1077] Uzun bir süre Afar bölgesinde saklanmayı başaran Iyasu, 1921'de yakalanmış ve tutuklanarak Fitché'deki hapishaneye götürülmüştür. Burada uzun süre hapishanede kalan Iyasu, yaygın bir rivayete göre 1935'te vefat etmiştir.[1078]

İngilizler tarafından "genç ve aceleci" olarak nitelendirilen İmparator Iyasu'nun, ülkedeki köklü Hristiyanlık geleneğine rağmen Müslümanlara destek vermiş olması; Habeşistan Kilisesi'nin, O'nun topluma yabancılaştığına dair iddialarına sebep olmuştur.[1079] Bu anlamda Iyasu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman ittifakına yakınlaşması sonucunda tahtından indirilmesi de "Osmanlı zaferi üzerine

[1075] Imbert- Vier, **age**, 376- 379.
[1076] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658: 69 (327), 83 (117), 126, 273 (230), 419, 516.
[1077] [Sudan Intelligence Report No: 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 110/5/13
[1078] Tepedelen, **age**, 752; Ali, **age**, 141; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 48- 49; Hassen, **age**, 276- 277; Hassen, Erşahin, **age**, 748.
[1079] Hall, **age**, 68; Metaferia, **age**, 20- 22; Milkias, **Afrika in Focus**, 52- 53.

kumar oynadığı yanlış bir hesap olarak" değerlendirilmiştir.[1080] Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey ise İstanbul'la irtibatını kaybettikten sonra Addis Ababa'dan Harar'a geçmek zorunda kalmıştır. Burada Habeşistan'daki İtilâf Devletleri yanlısı yeni hükûmete karşı Hararlı Müslümanlar tarafından himaye edilmiş olan Mazhar Bey, 1919'a kadar Harar'da kalmış daha sonra ise Cibuti'ye gitmiştir.[1081] Mazhar Bey, dönemin Addis Ababa'daki Fransız Sefiri Maurice de Coppet'in verdiği bir bilgiye göre 13 Ocak 1920'de Cibuti'de vefat etmiştir.[1082]

5.3. Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in Somali'ye Yönelik Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı başladığında Somalili dervişlerle Habeşistan ordusu arasında çatışmalar mevcuttu. Söz konusu mücadeleye dikkat çeken Mazhar Bey, her iki grubunda 19 Eylül 1914'te karşı karşıya geldiklerini İstanbul'a bildirmiştir. Habeş ordusu ve Somalili dervişler arasında geçen çarpışmalarda 100 kadar Habeş askerinin ve 1500 kadar Somalili dervişin hayatını kaybettiğini ifade eden Mazhar Bey, Somalili dervişlerin yenilgiye uğramasının temel sebebinin yeterli silah ve cephaneleri olmadığından kaynaklandığına işaret etmekteydi. Somalili dervişlerin "dört beş kurşundan ziyade" başka bir şey bulamadıklarını ifade etmekte olan Mazhar Bey, "Habeşlilerin taarruz ettikleri kabail meyanında sıdk-ı sadıkiyeden olmakla mütearif olup ahaliyi islamiyece pek muazzez addolunan Şeyh Hasan Cemaati"nin de bulunduğunun altını çizmiş, Şeyh Hasan'ın daha sonra Harar'a gelerek bu konudaki rahatsızlıklarını bildirdiğini ve kendisiyle görüştüğünü belirtmiştir. Habeşistan ordusunun, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte çeşitli hazırlıklara giriştiğini ve bu doğrultuda ordunun yeniden düzenlendiğine dikkat çeken Mazhar Bey, Harar valisi Decazmaç Tafari'nin askerleriyle birlikte Harar'dan hareketle

[1080] Zollmann, **age.** Times Gazetesi, İmparator Iyasu'nun mağlubiyetini *"Osmanlı arzularını icra etmekte iken, hal edildiği"* şeklinde verirken; Iyasu'nun iktidardan indirilmesi İtalyan Meclisi'nde de *"Osmanlı ve Alman desiselerine, körü körüne inkiyad etmesine binâen hâl edildiği"* şeklinde belirtilmiştir. (Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 462- 463; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 148- 149; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, c. 14, s. 361, (1918): 226.

[1081] Tepedelen, **age**, 752; Ali, **age**, 141- 143; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 49.

[1082] Guèbrè Sellassié, **Chronique du Règne de Ménélik II: roi des rois d'Éthiopie**, (Paris: Maisonneuve Frères, 1930), 628; Tepedelen, **age**, 752- 753; Ali, **age**, 141- 143. Mazhar Bey'in vefatından sonra Habeşistan'daki Osmanlı tebaasının haklarını savunacak kimse kalmamıştır. Tevfik Efendi tarafından vekâlet edilen şehbenderliği de resmî olarak tanıyan kimse yoktu. Bu sebeple Habeşistan Müslümanları ve ülkedeki Osmanlı tebaası Ankara'dan buraya bir Türk şehbender gönderilmesini talep etmişlerdir. Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": 463; Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 150.

bilinmeyen bir yere gideceği bilgisini İstanbul'a iletmiştir. Harar Valisi Tafari'nin bu hareketi son derece gizli tuttuğuna da değinen Mazhar Bey, Avrupalı devletlerin Habeşistan'ın meşguliyetlerinden yararlanarak bu doğrultuda Somali üzerine bir harekât düzenleyebileceklerine dikkat çekmiştir. Eğer İtalya savaşa dâhil olursa bölgedeki güç mücadelesinin artacağını bildirmiş olan Mazhar Bey, Habeş ordusunun Eritre üzerine bir askerî harekât düzenlemesini beklemektedir. İtalyanların, Avrupa cephelerinde yeteri kadar meşguliyetle karşı karşıya kaldıkları takdirde Habeşistan'ın Eritre'yi ele geçirmek istediğine dair bir değerlendirmede bulunan Mazhar Bey, bölge Müslümanlarıyla gerçekleştirdiği görüşmeler sayesinde oldukça önemli istihbarat elde etmeyi başarmıştır.[1083]

Somali'deki Gadaburs kabilesi Şeyhi Ogaz Rubilnur ile yaptığı görüşme sonrasında Aden ve Cibuti'deki ahali arasında "harp kelimesinin telaffuzunun bile men edildiği"ne dikkat çeken Mazhar Bey; İngilizlerin, Somali'deki askerî hazırlıklarını da İstanbul'a haber etmiştir. İtilâf Devletleri'nin, Addis Ababa'daki Alman Sefiri Syburg'un Habeş ve Somalili Müslümanları tahrik ettiğini düşünmekte olduklarını belirten Mazhar Bey, bu sebeple İngilizlerin de Somali'deki kuvvetlerini takviye etmeye başladıklarına dikkat çekmektedir. İngilizlerin Somali'de Fransızların ise Cibuti'de bir takım askerî hazırlıklar başlattığının altını çizen Mazhar Bey, İngilizlerin Hindistan'dan Somali'ye takviye kuvvet getirdikleri istihbaratını da İstanbul'la paylaşmıştır. Ayrıca Hindistan'dan getirilen takviye kuvvetlerin Berbera limanına çıktıklarını ve daha sonra da Somali'deki İngiliz sömürge idaresinin başkenti olan Hargeisa ve Shiikh gibi şehirlere sevk edildiklerini ifade etmiştir.[1084]

Somali'de İngilizlere karşı uzun yıllar mücadele eden Seyid Hasan ve Somalili dervişler, Haziran 1911'e kadar silah ve cephanelerinin büyük bir kısmını Habeşistan'ın Müslümanlardan oluşan Harar Vilayeti üzerinden temin etmektelerdi. Fakat ilerleyen süreçte Habeşistan'ın Müslüman İmparatoru Iyasu'yu tahtından indirecek olan Hristiyan devlet adamı Ras Tafari'nin, Harar Valisi olmasıyla birlikte Seyid Hasan'ın Harar üzerinden sağladığı bu destek kesilmek durumunda kalmıştır. Hatta Mazhar Bey'in İstanbul'a bildirdiği üzere Seyid Hasan ve Habeşistan ordusu arasında zaman zaman ihtilâflar olmuştur. Bu bağlamda Habeşistanlı askerler Somalili

[1083] BOA., DH.EUM.5.Şb., nr. 4/10 (Tarih: H.02.01.1333)
[1084] **Age**.

dervişlerle karşı karşıya gelmişlerdir.[1085] Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mazhar Bey'e İstanbul'dan gelen talimatlar, Somalili dervişlerle Habeşistan ordusu arasındaki ihtilâfları sona erdirerek söz konusu güçler arasında bir ittifak tesis etmesi yönünde olmuştur. Mazhar Bey'de, İstanbul'dan gelen talimatlar doğrultusunda Seyid Hasan ve İmparator Iyasu'yu İslâm birliği siyaseti çerçevesinde bir araya getirmeyi başarmış ve bu kuvvetler arasında kesin bir sağlamıştır.[1086]

Mazhar Bey'in faaliyetlerini yakından takip eden İngilizler, İmparator Iyasu'nun, Somali Molla'sı Seyid Hasan'la irtibat içerisinde olduğunu ve kendisine bu doğrultuda silah ve cephane gönderdiğini düşünüyorlardı. Ayrıca bu ittifakın arkasında da Mazhar Bey'in olduğunu öne süren İngilizlerin, Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliğinin Yemen'deki garnizon komutanı Ali Said [Akbaytugan] Paşa'yla irtibatı olduğuna dair şüpheleri vardı.[1087] Türklerin ve Almanların Iyasu'yu Sudan veya Eritre'ye saldırmaları için ikna çabalarına giriştiğine dikkat çeken İngilizler, İmparator Iyasu'nun yanı sıra Habeşistan'ın Dışişleri Bakanı Yemer'in de Türk-Alman ittifakına yakınlık göstermekte olduğunu belirtiyorlardı. Bu noktada İngilizler, Türk ve Alman diplomatların Habeşistan ve Somali dâhilindeki örtülü faaliyetlerinin kendileri için sorunlar yaratabileceğini fakat bunun için yeterli maddî kaynak sahibi olmadıklarını vurgulamaktaydılar.[1088]

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ittifakının Afrika Boynuzunda takip etmiş olduğu siyaset bölgedeki Müslüman güçlerin kendi aralarındaki ihtilâfları çözümlemesine ve İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele etmesi üzerine kurgulanmıştır. Böylece Mazhar Bey'in ciddi çalışmaları doğrultusunda Habeşistan ordusuyla Somalili dervişler arasında tesis edilen ittifak çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne müzahir hâle getirilen Seyid Hasan ve İmparator Iyasu, İngilizlere karşı örtülü bir

[1085] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 427- 430.
[1086] Martin, **age**, 248; Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age**; Ali, **age**, 130- 138; Yıldız, **The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia**, 46- 48; Hassen, **age**, 264- 277; Hassen, Erşahin, **age**, 746- 747, 749.
[1087] Türkiye Cumhuriyeti'nin Somali'deki ikinci büyükelçisi Nejat Taylan; Ali Said Paşa'nın, İstanbul'un talimatları doğrultusunda Kızıldeniz üzerinden Somali'ye silah, cephane, para, ilaç ve tıbbî malzeme göndermiş olduğunu kaydetmekle birlikte Somalili tarihçilerin de bu hususu teyit ettiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda Ali Said Paşa tarafından gönderilerek Kızıldeniz kıyılarına taşınan malzemeler İngilizlerin sıkı kontrolü sebebiyle dervişler tarafından iç kesimlere taşınmıştır. (Taylan, **age**, 94- 95).
[1088] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657: 152

mücadele içerisine girişmişlerdir.[1089] Zaten İngiliz istihbaratı da Habeşistan'a yönelik değerlendirmelerinde; İmparator Iyasu'nun Müslümanlığı kabul ederek Somali'deki Seyid Hasan'a yardım ettiğini tespit etmiştir. İngilizlere göre İmparator Iyasu'yu, Seyid Hasan'a yardım etmeye teşvik eden "Habeşistan'daki Türk elçisi" Mazhar Bey'den başkası değildi.[1090]

14 Kasım 1914'te cihad ilân edilmesinin ardından Habeşistan ve Somali'deki faaliyetlerini hızlandırdığını ifade eden Mazhar Bey, Habeş ordusundan Sudan ve Somali'de yararlanmak istediğinden bahsediyor ve söz konusu bölgelere çeşitli görevlilerle birlikte cihad beyannameleri gönderdiğine dikkat çekiyordu. Bu bağlamda Mazhar Bey'in 19 Aralık 1914'te İstanbul'a gönderdiği telgraf şu şekildedir:

> "Siyaset-i Habeşî'ye takarrür eylemediğinden Hariciye Nazırı Fransa'ya satılmış görünüyor. Naib-i hükümet hala müteredditekseriyet Almanya ya meyyal bir liman bazı arazi Kudüs metalibinin isafı tamamiyet-i mülkiyesinin temini gibi taviziyet ile Habeşlerin muavenet-i aleniye veya hafiyesini tahsilden Sudan'a Somali'de mühim istifade edilebilir esası tensip edildiği halde çakerleriyle Almanya sefirine talimat itası ve teşrik-i mesai lüzumunun iblağı muktezidir. Somali ve Sudan'a telkinat memurları beyannameler gönderildi. Fetvaları dahi neşrettim ve tercümelerini Aden, Hadramut ve Hindistan'da neşredilmek üzere Yemen'e gönderdim. Somali'de Molla kıyam eyledi diğer kabailide kaldırmağa çalışıyorum.[1091]

Mazhar Bey, Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafta Habeşistan'ın dış politikasıyla ilgili çeşitli yorumlarda bulunmaktaydı. Diğer bir taraftan kendisinin cihad ilân edilmesinden hemen ardından bölgedeki örtülü faaliyetler yürütmeye başladığı anlaşılmaktadır. Buna göre Kudüs'teki Deyrüssultan Manastırı meselesinin Habeşistan lehine çözümlenmesiyle birlikte Sudan ve Somali'ye yönelik yapılacak teşebbüslerin kolaylaşacağını ve Doğu Afrika'da yürütülecek harekâtın merkezinin Habeşistan olabileceğini ifade eden Mazhar Bey, Sudan ve Somali'ye cihad propagandası yapacak çeşitli memurlar ve beyannameler gönderdiğini bildirmişti. Ayrıca Somali Mollası Seyid Hasan'ın da İngilizlere karşı ayaklanarak cihada

---

[1089] Jardine, **age**, 246; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 430- 431.
[1090] Henze, **age**, 194- 195; Slight, "British and Somali…": 23-24.
[1091] BOA., HR.SYS., nr. 2335/15 (Tarih: M.09.12.1914). Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'de Mazhar Bey'in bölgedeki faaliyetlerine destek vermekteydi. Örneğin 5 Ağustos 1917 tarihli bir belgeye göre Mahmud Nedim Bey, Muhammed el- Kibsi isimli bir Müslüman lideri Hindistan'ın Sawadya bölgesine göndermişti. İmam Yahya'dan da destek alan Şeyh Kibsi, İngilizlerin Kut'ül Amâre'deki yenilgilerine dikkat çekerek Pencap'daki Müslüman kabileleri ayaklandırmak için propaganda faaliyetleri ve çeşitli görüşmeler yürütüyordu. Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3086/1915 Pt 5 'Arabia: Red Sea-Trade during German War', Ref: IOR/L/PS/10/561: (153-154). Sebîlürreşâd'da yayınlanan bir habere göre Şeyh Kibsi, Yemen eşrafından olup eski bir milletvekiliydi. "Somali ve Yemen Ahvali", **Sebîlürreşâd**, c. 8, s. 183, (1912): 14- 15.

katıldığını ve kendisinin de Somali'deki diğer kabileleri ayaklandırmaya çalıştığını da haber vermişti.[1092] Mazhar Bey'in Somali Müslümanlarıyla doğrudan temasa geçmesi ve onları Osmanlı Devleti'ne müzahir hâle getirerek teşkilatlandırmaya çalışması İngiliz ve Fransızları ciddi anlamda tedirgin etmekteydi. Çünkü Seyid Hasan vasıtasıyla İngilizleri Somali'den çıkarmak için örtülü faaliyetler yürüten Mazhar Bey, Habeşistan'ı da Eritre üzerine sevk ederek İtalyanların da buradan çıkarılmasını sağlamaya çalışmaktaydı.[1093]

Mazhar Bey, 19 Ocak 1915'te Yemen yoluyla Harar'dan Hariciye Nezareti'ne gönderdiği iki adet şifreli telgrafta, Somali Molla'sı Seyid Hasan'la olan irtibatına dair oldukça önemli bilgiler vermiştir. Seyid Hasan'ın "İngilizleri Somali'den çıkarması, Habeşistan ile İtalya arasındaki gizli saldırmazlık antlaşması ve Sudan, Somali, Habeş ve Cibuti'nin genel durumu" hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamış olan Mazhar Bey, Sudan ve Somali'deki örtülü faaliyetlerinin yolunda gittiğini haber vermiştir. İngilizlerin de Sudan ve Somali dâhilindeki cihad propagandasına, karşı propagandayla mukabele ettiklerinin altını çizen Mazhar Bey,

> "güya Müslümanları bi'l- cümle düvel-i Hıristiyaniye aleyhine cihada sevk ettiğimizi ileri sürerek Habeşlileri aleyhimize tahrike ve bir yandan Sudanîler diğer taraftan Somaliler ile tutuşturmağa çalışıyorlar" diyerek söz konusu faaliyetlere dikkat çekmiştir.

İngiliz karşı propagandasının etkili olmaması için Habeşistan nezdindeki temaslarını sürdürmeye devam ettiğini belirten Mazhar Bey, İngilizlerin bütün faaliyetlerine rağmen Habeş hükûmetiyle oldukça iyi ilişkiler geliştirdiğini ifade etmektedir. Habeşistan'ın tarafsızlığını sürdürmekte olmasına rağmen Addis Ababa'daki İngiliz ve Fransız Sefirlerinin yanı sıra Rus Maslahatgüzarının da kendisini buradan sınırı dışı ettirmek istediklerini İstanbul'a bildiren Mazhar Bey, hükûmetteki bağlantıları sayesinde bölgedeki örtülü faaliyetlerini devam ettirebildiğini ifade etmiştir. Habeşistan İmparatoru'nun babası Negus Ras Mikael ve Harar Valisi Abdullah Ali Sadık Paşa'yla karşılıklı dostluk ilişkileri tesis etmiş olan Mazhar Bey söz konusu isimlerin Osmanlı Devleti lehine hareket etmesinin oldukça önemli bir kazanç olduğunu vurgulamıştır.[1094]

[1092] BOA., HR.SYS., nr. 2335/15 (Tarih: M.09.12.1914)
[1093] Zollmann, **age.**
[1094] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.

Somali'deki İngiliz ve İtalyan sömürge idarelerine karşı mücadele eden Seyid Hasan da Mazhar Bey'le yaptığı görüşmeler sonrasında siyasî destek sağlamak için Osmanlı Devleti'nden destek almaya çalışmıştır.[1095] Bu arada Habeşistan ordusunun daha önce Somalili dervişlerle birçok kez karşı karşıya gelmiş hatta doğrudan savaşmış olması Mazhar Bey'i ciddi anlamda tedirgin etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bölgede etkin bir siyaset izleyebilmesi için İmparator Iyasu'yla Somali dervişlerinin lideri Seyid Hasan arasında bir ittifakın sağlanması oldukça önemliydi. Nitekim Mazhar Bey'in telkinleri doğrultusunda Seyid Hasan'la bir ittifak yapmaya yanaşan İmparator Iyasu, Somalili dervişlerle sürekli olarak sorun yaşadığı Ogaden bölgesinde yeni bir siyaset izlemeye karar vermiş ve bu doğrultuda Harar bölgesinin en önemli Müslüman liderlerinden birisi olan Hacı Abdullah Ali Sadık Paşa[1096]'yı Harar'ın yanı sıra Ogaden'de de vali olarak görevlendirmiştir.[1097]

Abdullah Ali Sadık Paşa'yla oldukça yakın ilişkiler tesis etmiş olan İmparator Iyasu, Sadık Paşa'nın Müslüman olması sebebiyle kendisine çok güvenmekteydi. Ayrıca Somali Müslümanları arasında oldukça sevilen ve güçlü bağlantıları olan Sadık Paşa, Habeşistan'la Somali arasında önemli bir sorun hâline gelen Ogaden bölgesinde yaşanan anlaşmazlıkların çözümlenmesi için de oldukça uygun bir isimdi. Habeşistan'ın yanı sıra Somali'de de siyasî ve ekonomik güç sahibi olan Abdullah Ali Sadık Paşa, tecrübeli bir devlet adamı olarak Harar ve Ogaden'de Somalili dervişlerle tesis edilen ittifakın siyasî ve askerî boyutuyla yakından ilgilenmekteydi.[1098]

Birinci Dünya Savaşı boyunca İmparator Iyasu'ya en yakın isimlerden bir tanesi olan Sadık Paşa, Ogaden'de otoritesini tesis ettikten sonra İmparator Iyasu'dan yeni direktifler almıştır. Bu doğrultuda Türk-Alman ittifakı tarafından açık bir şekilde desteklenmekte olan Somalili dervişlerin lideri Seyid Hasan'la temas kuran Sadık Paşa, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Mazhar Bey'den de siyasî

[1095] David Robinson, **Muslim Societies in African History**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 120.

[1096] İmparator Iyasu'nun en yakın devlet adamlarından bir tanesi olan Abdullah Ali Sadık Paşa oldukça tecrübeli bir devlet adamıdır. Habeşistan İmparatoru II. Menelik tarafından 1905'te elçi olarak Amerika'ya gönderilen Sadık, Iyasu'nun tahttan indirilmesinden sonra Ras Tafari tarafından görevden alınmıştır. Ahmed (Dua'le), **age**, 118. Abdullah Ali Sadık Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bairu Tafla, "Abdullahi Ali Sadiq", **Encyclopaedia Aethiopica**, c. 1, ed. Siedbert Uhlig, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003), 38.

[1097] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [51r] (106/366): (43), (59), (87); Zewde, **A History of Modern Ethiopia**, 127; Ahmed (Dua'le), **age**, 125; Hassen, **age**, 268- 270; Hassen- Erşahin, **age**, 744- 745, 747.

[1098] Ahmed (Dua'le), **age**, 125; Hassen, **age**, 268- 270; Hassen- Erşahin, **age**, 744-745.

ve askerî yardım görmüştür.[1099] Nitekim İngiliz istihbaratı da bu hususun altını önemle çizmiştir. Habeşistan ve Somali Müslümanları arasında ciddi bir siyasî nüfuzu olduğu belirtilen Sadık Paşa'nın, Türk Baş Şehbenderi Mazhar Bey'le irtibatı olduğu ve Seyid Hasan'la da çok sıkı ilişkileri olduğu ifade ediliyordu.[1100]

Harar Valisi Abdullah Ali Sadık Paşa üzerinden Somali'ye yönelik örtülü faaliyetler yürütmekte olan Mazhar Bey, Somalili dervişlerle sıklıkla görüşmekte ve Somali'deki bütün kabileleri Seyid Hasan'ın etrafında birleşmeye çağırmaktaydı. Somalili dervişlerle kurduğu temaslar doğrultusunda Seyid Hasan'ın emrinde 30.000 kadar süvari kuvveti olduğunu bildiren Mazhar Bey, Seyid Hasan'ın emrindeki kuvvetlerle birlikte İngilizlere karşı sıkı bir mücadeleye giriştiğini ve böylece "hâl-i harb neticesi olarak Somal-i Osmanî'deki İngiliz işgali hukuken nihayet" bulduğunu bildirmiştir:

> "Molla bu işgale fi'len de nihayet vererek bilâd-ı Somali'ye livâ-i Osmanî'yi ikameye muvaffak olduğu hâlde Hıdiv-i Mısır hazretleri ile bi'l- istişare kendisine taraf-ı eşref-i Padişahîden Somali emâreti veya şeyhü'l- meşâyihliği gibi bir unvan tevcihi şimdiden vaat buyurulacak olur ise şevk ve nüfuzunun tezayüdüne medâr olur fikrindeyim" diyerek Mısır'ın eski Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'yla istişare edilerek Seyid Hasan'a unvan ve rütbe tevcih edilmesinin yerinde olacağını belirtmiştir.[1101]

İngilizlerin Somali'de Fransızların ise Cibuti'de çok fazla bir askerî gücünün kalmadığını da bildiren Mazhar Bey, Seyid Hasan'ın İngilizlerden ele geçirdiği bölgelerin en azından bir kısmında Osmanlı hâkimiyet ve idaresinin yeniden tesis edilmesinin çok önemli olduğuna dikkat çekmiş ve bu durumun "Afrika'da istikbâlen İslâmı murâkabe etmekliğimize medâr-ı küllîsi" olacağının da altını çizmiştir. Telgrafının sonunda ise kendisiyle mevcut haberleşmenin Yemen Vilayetiyle Cenevre Baş Şehbenderliği vasıtasıyla sürdürülmesini talep etmiştir.[1102] Burada dikkat çeken önemli bir nokta da Somali'nin Mazhar Bey tarafından *"Somal-i Osmanî"* (Osmanlı Somali'si) olarak nitelendirilmesi ve Seyid Hasan'ın İngilizler karşısında Osmanlı hükûmeti namına hareket ettiğini belirtmesidir. Seyid Hasan'ın İngiliz işgalinden kurtardığı bölgelere Türk bayrağı dikmesi ise dikkat çekici olan diğer bir önemli noktadır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki hâkimiyetinin bir zamanlar

---

[1099] Ahmed (Dua'le), **age**, 125; Hassen- Erşahin, **age**, 744-745. Birinci Dünya Savaşı boyunca Türk-Alman ittifakına destek vermiş olan İmparator Iyasu'nun en yakınlarından olan Sadık Paşa, 1920'de Ras Tafari tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. Ahmed (Dua'le), **age**, 125; Hassen, **age**, 269.
[1100] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366), Document Nu: (52) (54), (66- 67), (87).
[1101] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.
[1102] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.

Somali'ye kadar uzandığını göz önünde bulundurursak dönemin İttihat ve Terakki hükûmetinin, Osmanlı Devleti'nin Somali'deki hukukî haklarını takip ve muhafaza ettiğini ifade edebiliriz.[1103]

6 Şubat 1915'te yeninden Hariciye Nezareti'ne yazan Mazhar Bey, İstanbul'a gönderdiği şifreli telgrafta Habeşistan'ın Osmanlı Devleti lehine tarafsızlığını koruduğu müddetçe bu durumun gayet olumlu bir gelişme olduğunu kaydetmiştir. Habeşistan'da bulunan İtilâf Devletleri sefirlerinin, Habeş hükûmetini İngilizlere yardım için Sudan'a karşı harekete geçirme teşebbüsleri Mazhar Bey'in faaliyetleri sayesinde en azından şimdilik akim kalmıştır. Ayrıca Fransızların Cibuti'de Habeşistan askerlerinden destek sağlama girişimleri de boşa çıkartılmıştır. Habeş İmparatoru Iyasu'nun babası Negus Ras Mikael nezdindeki teşebbüslerini devam ettiren Alman Sefiri Syburg'tan aldığı mahrem cevapta "Hükûmet-i Habeşiyye'nin bir siyaset-i fa'âleye girişecek hâlde bulunmadığı" yazan Mazhar Bey ayrıca İtalyanların da bu konudaki teşebbüslerine dikkat çekmektedir. [1104]

Mazhar Bey, Habeşistan'ın İttifak Devletleri aleyhine kışkırtıldığını bildiriyor ve Habeş hükûmetinin şimdilik tarafsızlığının sağlanmasının dahi Türk-Alman ittifakının lehine olduğunu ifade ediyordu. Somali'deki dervişlere yardımını devam ettiren Mazhar Bey, Somali Müslümanları arasında cihad propagandasını da sürdürdüğünü ve bu doğrultuda el altından dervişlere ulaştırılacak silah ve cephanenin oldukça önemli olduğunu kaydetmekteydi. Fakat muhabere imkânlarının oldukça kısıtlı olmasından yakınan Mazhar Bey, Harar'da bulunması dolayısıyla Somali'deki Seyid Hasan'a olan uzaklığının 20 gün olduğuna dikkat çekiyor ve Somali Molla'sıyla yapılacak bir muhaberenin bir buçuk ayı buluğunu ifade ediyordu.[1105]

Mazhar Bey, 12 Şubat 1915'te İstanbul'a Somali'yle ilgili çeşitli bilgiler veren bir telgraf çekmiştir.[1106] 24 Şubat 1915'te Hariciye Nezareti tarafından teslim alınan bu telgraf, 10 Mart 1915'te Harbiye Nezareti'ne de gönderilmiştir. Söz konusu telgrafta Mazhar Bey'in Habeşistan'daki teşebbüsleriyle ilgili çeşitli bilgiler verilirken;

[1103] Osmanlı Devleti'nin Somali'deki hukukî haklarını muhafaza etmeye çalışan ve konuyu takip eden isimlerden bir tanesi de Dâhiliye Nazırı Talat Bey [Paşa]'dir. Bu anlamda Hariciye Nezareti tarafından hazırlanan *"Bahr-i Ahmer'in Sevahil-i Garbiyesindeki Arazi-i Osmânîye Hakkında Muhtıra: Sevakin-Musavva-Zeyla-Somali"* başlıklı rapor oldukça önemli olarak kabul edilmelidir. Talat Bey, Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki hukukî sınırlarının çerçevesini çizmeye çalışan raporla ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. İlgili olarak bkz. BOA., HR.SYS., nr. 2335/64 (Tarih: M.14.04.1915)
[1104] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.
[1105] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.
[1106] BOA., HR.SYS., nr. 2335/25 (Tarih: M.11.04.1915)

Habeşistan'ın Türk-Alman ittifakına katılmasının Sudan ve Somali'deki teşebbüslerde oldukça önemli bir durum olacağı kaydedilmiştir. Bu doğrultuda Sudan ve Somali Müslümanları arasında cihad propagandasının sürdürülebilmesi için Habeşistan hükûmetine çeşitli tavizler verilmesi kararlaştırılmıştır. Mazhar Bey'e göre Habeşistan'a verilecek liman ve arazi sayesinde Somali'de önemli başarılar kazanılabileceği ve böylece Osmanlı Devleti'yle Habeşistan arasında da bir ittifak tesis edilebileceği belirtilmiştir.[1107] "Sudan, Somali ve Habeş ahvâli" başlıklı belgeye göre söz konusu liman ve arazinin, Habeşistan'ı Osmanlı Devleti safına çekmek için kullanılacak Zeyla ile Belhâr arasındaki 120 km'lik arazi olduğu anlaşılmaktadır.[1108] Bu anlamda Türklere son derece yakın davranan Habeş İmparatoru Iyasu'nun, Seyid Hasan'a destek sağlamasının temel sebeplerinden bir tanesinin de Cibuti, Zeyla, Berbera gibi bölgeleri Somalili dervişlerle birlikte ortak bir hâkimiyet altına almak istemesi olduğunu ifade edebiliriz. Buna göre İtilâf Devletleri'nin bölgedeki etkisinin kırılmasıyla birlikte söz konusu bölgeler Habeşistan ordusuyla Somalili dervişlerin kontrolü altına girecekti. Böylece Habeşistan denize çıkış sağladığı gibi bölgedeki önemli limanları da kontrol altına alacaktı.[1109]

13 Mart 1915'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Somali'nin hâli hazırda bir Osmanlı toprağı olduğunun altını çizen Mazhar Bey, *"İngiltere bize ilan-ı harp ile buradaki işgali muvakkat-ı müsaadesini kayıp eylemiştir" diyerek savaşın sonunda Doğu Afrika'daki sınırların mutlak bir surette değişeceğini kaydetmiştir. Savaşın sonunda "biz galip gelir isek Somali ve Sudan'da İngiliz işgaline müsaade etmeyeceğiz"* diyerek Sudan ve Somali'nin hukukî anlamda Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ve buradaki Müslüman tebaanın haklarının sonuna kadar savunulacağını vurgulayan Mazhar Bey, bu doğrultuda Habeşistan ve Somalili dervişlerle ittifakın çok önemli olduğunu kaydetmiştir. Hariciye Nezareti'ne verdiği bilgilerde Sudan ve Somali'deki Osmanlı hâk ve menfaatlerinin korunması için Habeşistan'ın Osmanlı Devleti'yle ittifak yapması gerektiğini ifade eden Mazhar Bey, en azından Habeş hükûmetinin İttifak Devletleri lehine tarafsızlığının temin edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Addis Ababa'ya gitmesinin lazım gelebileceğini

[1107] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); **Osmanlı İdaresinde Sudan**, 358-363.
[1108] Orhonlu, **age**, 171- 173; Tepedelen, **age**, 748; Ali, **age**, 134.
[1109] "Editorial Notes", **Journal of the Royal African Society**, c. 43, s. 171, (1944): 257- 258; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, c. 14, s. 361, (1918): 225- 226.

belirterek Harar'dan hareket etmesi hâlinde durumu İstanbul'a bildireceğini ifade etmiştir.[1110]

5.3.1. Baş Şehbender Mazhar Bey'in Seyid Hasan Nezdindeki Örtülü Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'daki Baş Şehbenderi Somali'ye yönelik örtülü faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Bu amaçla 14 Mart 1915'te Abdullah Ali Sadık Paşa'yla Harar'da bir görüşme gerçekleştiren Mazhar Bey, Sadık Paşa'yla kurduğu yakın dostluk ilişkileri sayesinde Somali'deki dervişlerle irtibat sağlamaktaydı. Yani Mazhar Bey'in Seyid Hasan'la görüşürken Abdullah Ali Sadık Paşa'yı aracı kılmış olduğunu ifade edebiliriz.[1111] Mazhar Bey'in Somali'ye yönelik teşebbüslerini yakından takip etmekte olduğu anlaşılan Sadrazam Said Halim Paşa, 11 Nisan 1915'te Harar'daki Mazhar Bey'e, Yemen yoluyla bir telgraf göndermiştir. Söz konusu şifreli telgrafta; Mazhar Bey'in, "sad" harfiyle başlayan kıta hakkındaki mütalaalarının ve bu maksatla "mim" harfiyle başlayan zât nezdindeki teşebbüslerinin yakından takip edildiğini ve eğer "s" ve "m" harfleriyle belirtilmiş adı geçen kişinin İngilizler karşısında başarılı olursa "emir" veya "şeyhül meşayıh" unvanlarından biriyle birlikte "ferik" veya "müşir" rütbelerinden biriyle taltif edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu konuda Mazhar Bey'e tam yetki verilmiş olduğunu ifade eden Said Halim Paşa, söz konusu kişinin silah ve cephane ihtiyacının da karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Said Halim Paşa'nın Mazhar Bey'e bildirdiğine göre şifreli haberleşme sürdürülürken oldukça dikkat etmek gerekliydi.[1112] Said Halim Paşa'nın "sad" harfiyle şifrelediği kıta Somali olup, Mazhar Bey'den silah ve cephane yardımını devam ettirerek siyasî ve askerî destek vermesini istediği kişi de "Somali Mollası" olarak nitelendirilen Seyid Hasan'dır. Seyid Hasan'ın unvan ve rütbeyle taltif edilmesi konusuna oldukça önem veren Said Halim Paşa, Somalili dervişlerin İngilizlere karşı yürüttüğü askerî harekâtın devamlılığının sağlanmasını gerektiğinin altını çizmişti.

20 Nisan 1915'te Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bilgilere göre Fransızların Cibuti'yi Habeşistan'a terk ederek İmparator Iyasu'yla bir ittifak sağlamak istedikleri belirtilmekteydi. Ayrıca Mazhar Bey'in daha önce gönderdiği raporlara göre; Somali Molla'sı Seyid Hasan'ın İngilizlere karşı mücadelesini devam

[1110] BOA., HR.SYS., nr. 2335/27 (Tarih: M.21.04.1915); BOA., HR.SYS., nr. 80/31 (Tarih: H.05.06.1333)
[1111] BOA., HR.SYS., nr. 2335/19 (Tarih: M.14.03.1915)
[1112] BOA., HR.SYS., nr. 2335/25 (Tarih: M.11.04.1915)

ettirmesinin yanı sıra bu doğrultuda Seyid Hasan'a Mazhar Bey tarafından unvan ve rütbe verilmesinin Harbiye Nezareti tarafından da uygun görüldüğü tekrarlanmıştı.[1113] Bu doğrultuda Seyid Hasan'a askerî yardım sağlamak için Habeş İmparatoru Iyasu'yla görüşen Mazhar Bey, Somali'deki ilişkilerini Harar Valisi Abdullah Sadık Paşa[1114] üzerinden yürütüyordu.[1115]

İngiliz istihbaratı, Abdullah Sadık Paşa'nın oldukça tehlikeli bir isim olduğunu düşünmekle birlikte Türk ve Almanlara çalıştığını hatta onlardan para aldığını ileri sürmekteydi. İngiliz istihbarat raporlarına göre sıkı bir Pan- İslâmist olan Sadık Paşa, İmparator Iyasu'nun da en önemli devlet adamlarından bir tanesiydi. İmparator II. Menelik döneminde Afganistan, Almanya, Amerika, Birleşik Krallık, Hindistan, Japonya ve Türkiye'de diplomatik temaslar yürüten Sadık Paşa, Sultan II. Abdülhamid dönemimde İstanbul'a gelmişti.[1116] İngilizlere göre Sultan II. Abdülhamid ile Somali Molla'sı Seyid Hasan arasındaki iletişimi sağlayan kişi olan Sadık Paşa, Birinci Dünya Savaşı başladığında da Addis Ababa'daki Türk Baş Şehbenderi Mazhar Bey'le irtibata geçerek Osmanlı Devleti'yle, Somalili dervişler arasında temas kurulmasını sağlamıştı.[1117]

Harar Vilayetinin yanı sıra Somali Müslümanları arasında da ciddi nüfuz sahibi olan Sadık Paşa, Mazhar Bey'in etki ettiği en önemli isimlerden bir tanesiydi. Abdullah Ali Sadık Paşa, İngilizlerin faaliyetlerine karşı Mazhar Bey'le birlikte Somali Müslümanlarını cihada katılmaya çağırmaktaydı. Böylece Mazhar Bey'in Habeş İmparatorluğu ve Somalili dervişler arasında sağladığı ittifak, İtilâf Devletleri nazarında oldukça tehlikeli bir hâle gelmişti. Afrika Boynuzundaki savaşı yönlendirebilecek bir potansiyele sahip olan Mazhar Bey, Sadık Paşa üzerinden

[1113] BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 1/37 (Tarih: H.05.06.1333)

[1114] İmparator II. Menelik'in özel temsilcilerinden bir tanesi olan Abdullah Ali Sadık Paşa daha önce iki kez İstanbul'u ziyaret etmiştir. Abdullah Ali Sadık Paşa, Hindistan'a da gitmiş fakat İngilizler tarafından sınır dışı edilmiştir. (Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366): (51- 55), (66- 67), (86- 87); Gilkes, Plaut, **age**).

[1115] Tibebe Eshete, "A Reassesment of Lij Iyasu's Political Career, with Particular Emphasis Upon His Fall", **Personality and Political Culture in Modern Africa**, ed. Melvin E. Page, Stephanie F. Beswick, Tim Carmichael, Jay Spaulding, (Boston: Boston University African Studies Center, 1998): 173- 177; Nicolosi, **age**, 264- 265; Wagner, **age**, 27, 274.

[1116] Abdullah Sadık Paşa, Harar Müslümanlarının Habeşistan İmparatorluğu idaresinden duyduğu memnuniyeti ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmek için İstanbul'a gelmiştir. BOA., Y.E.E, nr. 62/18 (Tarih: H.29.12.1315); Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri…": Kavas, **Osmanlı- Afrika İlişkileri**, 141- 142.

[1117] Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366): (51- 55), (66- 67), (86- 87)

Somalili dervişleri ajite ediyor ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'yle Habeşistan arasında sağlanacak ittifak doğrultusunda İngilizlerin Doğu Afrika'nın yanı sıra Mısır'dan dahi çıkarılabileceğini düşünüyordu.[1118]

Somalili kabileler arasında dağıtılmak üzere bölgeye cihad beyannameleri gönderdiğini ifade eden Mazhar Bey, Somalili kabilelerin Seyid Hasan etrafında birleşerek İngilizlere karşı mücadeleyi sürdürdüğünü belirtmekteydi. Mazhar Bey'in, 5 Mayıs 1915'te Dahiliye Nezareti Emnyet-i Umumiye Müdiriyeti'ne gönderdiği telgrafta en dikkat çekici nokta ise Seyid Hasan'ın Somali'ye Türk bayrağı dikmiş olmasıdır. Mazhar Bey'e göre; Seyid Hasan, Somali'deki mücadelesini Osmanlı Devleti namına sürdürdüğünü tekrarlamaktadır. Ayrıca Habeş İmparatoru Iyasu'nun da Somali Molla'sı Seyid Hasan'a cephane göndererek, Sudan sınırındaki Müslüman kabileleri de teşvik edeceğine dikkat çeken Mazhar Bey, ilgili telgrafına:

> "Lij Yasu da bu ittifakı teshil ve terviç ve İslamiyet'e temayülünü alenen izhar edip o civar kabailine silah tevzi için emir verdi ve Muhammedi'ül-nasib olduğunu ilân etti. Habeşistan, siyasî ve İslâmi bir inkılab-ı mühimmin arefesindedir" şeklinde son vermiştir.[1119]

12 Mayıs 1915'te daha önce dikkat çektiğimiz amaçlar çerçevesinde Somali Molla'sı Seyid Hasan'a bir heyet göndermiş olan Mazhar Bey, Somali'deki dervişlerin İtilâf Devletleri'ne karşı mücadele noktasında oldukça istekli olduklarını belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin de Somali'de cihadı yaymak için her türlü yardımı sağlayacağı noktasında Seyid Hasan'a taahhütlerde bulunulması gerektiğinin altını çizmiştir. Somali'ye bir heyet göndermiş olan Mazhar Bey, Seyid Hasan'ın da İstanbul'a bir heyet göndererek Sultan Reşat'a bağlılığını sunmayı istediğini ifade etmekteydi. İngilizler tarafından takibe uğramaması için Seyid Hasan'ın söz konusu heyeti Kudüs'ü "ziyaret bahanesiyle yola çıkarmak niyetinde" olduğunu da İstanbul'a haber eden Mazhar Bey, heyet üyeleri ve görevleri hakkındaki bilgileri şifreli bir telgrafla bildireceğini belirtmişti.[1120]

3 Haziran 1915'te Hariciye Nezareti'ne şifreli bir telgraf daha gönderen Mazhar Bey, Somali'deki girişimlerinden bahsederken Habeş İmparatoru Iyasu üzerinden Seyid Hasan'a bir arma ve 10.000 kadar mermi gönderdiğini bildirmiştir. Seyid Hasan'ın İngiliz ve İtalyanlara karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin her türlü yardıma hazır

[1118] Gilkes, Plaut, **age.**
[1119] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1120] **Age**.

olduğunu belirttiğini ifade eden Mazhar Bey, Somalili kabileler arasında İslâm birliği propagandasına devam ettiğini ve bu doğrultuda Seyid Hasan'a çeşitli beyannameler de gönderdiğini İstanbul'a rapor etmiştir. Seyid Hasan'ın Somali kabileleri arasında yürüteceği cihad propagandasının önemine dikkat çeken Mazhar Bey, teşebbüslerinin yolunda gittiğini hatta Habeş İmparatoru Iyasu'nun da "bütün kalbiyle lehimize" olduğunu vurgulamıştır.[1121] Somali Molla'sı Seyid Hasan'la Habeşistan İmparatoru Iyasu arasındaki ittifakı tesis etmeyi başardığını hem Başkumandanlık Vekâleti hem de Hariciye Nezareti'ne rapor etmiş olan Mazhar Bey, Somalili kabileler arasındaki cihad propagandasının başarıyla sürdürüldüğünü hatta bu doğrultuda Seyid Hasan'ın Almanlarla da temas kurmayı kabul ettiğini yazmıştır.[1122]

Osmanlı Devleti'nin tavsiyeleri doğrultusunda Habeş İmparatoru Iyasu'nun yanı sıra Almanlarla da temasa geçmiş olan Seyid Hasan, İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelesini devam ettirmekteydi. İtilâf Devletleri'ne göre Seyid Hasan'ın destek sağladığı Habeş İmparatoru Iyasu, "hem bir Müslüman yanlısı hem de merkezî güçlerin dostuydu".[1123] Mazhar Bey'in de belirttiği üzere Türk-Alman ittifakına yakınlığını gizlemeyen İmparator Iyasu, Seyid Hasan'la kurduğu irtibat doğrultusunda Somalili dervişlere açıktan siyasî ve askerî anlamda yardım etmeye başlamıştı. Bu doğrultuda İngilizlere karşı mücadele eden Somalili dervişlere silah ve cephane göndermekte olan İmparator Iyasu, söz konusu faaliyetlerinden dolayı İtilâf Devletleri'nin de doğrudan hedefi hâline gelmişti.[1124]

Somali'deki faaliyetlerini devam ettiren Mazhar Bey ise 18 Haziran 1916'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafa göre; Seyid Hasan'la çeşitli görüşmeler gerçekleştirmeye devam etmekteydi. İngilizlerin Somali halkı üzerindeki baskılarını arttırdıklarına dikkat çeken ve Somalili halktan asker toplamaya çalıştıklarına değinen Mazhar Bey, bütün bunlara rağmen Somali'deki isyanın her geçen gün daha da yayıldığının altını çizmiştir. Mazhar Bey, Seyid Hasan'la yapılan görüşmeler sonrasında kendisinin Osmanlı Devleti'nin "her emrine hazır olduğunu" ve ilân edilen

[1121] BOA., HR.SYS., nr. 2335/39 (Tarih: M.18.07.1915)
[1122] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1123] Martin, **age**, 248; Öz, **age**, 489.
[1124] Tepedelen, **age**, 749; Ali, **age**, 135- 136, 139; Hassen, **age**, 264- 277; Hassen, Erşahin, **age**: 741- 742, 746- 749; "Habeşistân'da Mühim Hadiseler", **Sebîlürreşâd**, c. 14, s. 361, (1918): 225- 226.

cihad-ı ekber doğrultusunda Somalili kabileleri İngilizlere karşı birleşmeye çağırarak savaşı devam ettirdiğini bildirmiştir.[1125]

Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumisi'nden Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği'ne gönderilen 4 Temmuz 1915 tarihli telgrafta ise Somali'de Seyid Hasan'la irtibatın sürdürülmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda daha önce Mazhar Bey'in Somali Molla'sına unvan ve rütbe tevcihinin yerinde olacağını bildiren Hariciye Nezareti, bu konuda oldukça ısrarcıdır. Ayrıca Somali'deki faaliyetlerin Habeşistan'la ittifak doğrultusunda eş zamanlı olarak sürdürülmesi gerektiğini belirtmekte olan Hariciye Nezareti; İmparator Iyasu'nun, Seyid Hasan'a silah ve cephane vermeyi devam ettirdiği takdirde Kudüs'te bulunan Deyrüssultan Manastırı'ndaki siyasî meselelerin Habeşliler lehine çözümlenmesini kararlaştırmıştır. Fakat Roma Sefaretinden İstanbul'a bildirildiğine göre Habeşistan'la İtalya arasındaki ihtilâflardan yeterince istifade edilememiştir.[1126]

Mazhar Bey vasıtasıyla Seyid Hasan ve İmparator Iyasu arasında sağlanan ittifak doğrultusunda Habeşistan'la Somali arasında siyasî ilişkilerin yanı sıra askerî ilişkiler de tesis edilmişti. İngilizlerin bölgedeki sömürgecilik faaliyetlerine karşı ittifak sağlayan söz konusu iki lider, Osmanlı Devleti'nden sağladıkları güvence sayesinde İtilâf Devletleri'ne karşı açıktan bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu bağlamda İmparator Iyasu, iyi niyetinin bir göstergesi olarak sekiz deveden oluşan bir kervanı Harar'dan Ogaden'e göndermiştir. Iyasu tarafından Seyid Hasan'a gönderilen söz konusu deve kervanı, Somalili dervişlerin ihtiyacı olan silah ve cephanelerle doluydu. Ogaden bölgesi, Habeşistan'ın Harar Vilayetine yakın olmakla birlikte Somalili dervişlerin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Ekim 1915'te Harar'dan Ogaden'e ulaşan silah ve cephane yüklü kervan Somalili dervişler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Böylece Seyid Hasan, İngilizlere karşı mücadelede kendisine gerekli olan silah ve cephaneleri teslim almıştı.[1127]

Habeş İmparatoru Iyasu, Seyid Hasan'a yönelik desteğini tahttan indirilene kadar sürdürmeyi devam etmişti. Fakat ilerleyen yıllarda Iyasu tarafından Seyid Hasan'a gönderilen kervanlardan bir tanesi İngiliz istihbaratçılar tarafından yakalanmıştır. Söz konusu karavanda 1400 deve, 300 inek, 50 tay, 51 tüfek ve 300 kişilik erzak ele

[1125] BOA., HR.SYS., nr. 2335/70 (Tarih: M.18.06.1916)
[1126] BOA., HR.SYS., nr. 2335/38 (Tarih: M.08.07.1915)
[1127] Mukhtar, **Historical Dictionary of Somalia**, 126.

geçirilmiştir.[1128] Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden de anlaşıldığına göre İmparator Iyasu tarafından Seyid Hasan'a silah ve cephane gönderilmesinin arkasında bizzat Mazhar Bey vardı.[1129] İngiliz Arşivi'ndeki belgelerde bu durumu doğrudan teyit etmektedir. Zira İngiliz istihbaratının bir raporuna göre, Seyid Hasan; Habeşistan'daki Türk casuslar tarafından kışkırtılarak bir takım Pan-İslâmcı çabalar içerisine sokulmaktaydı. Dolayısıyla İngilizler, Somali'deki Seyid Hasan ve dervişlerin Mazhar Bey tarafından yönlendirildiğini ve desteklendiğini düşünüyorlardı. Bu doğrultuda bölgedeki İngiliz subayları Londra'ya gönderdikleri raporlarda şu hususlara değinmişlerdir:

> "Molla, Habeşistan'daki Türk elçisi tarafından harekete geçmesi için tahrik ve teşvik ediliyor. Türk casusları Haroun'dalar. Habeşistan'daki Türk elçisi, Molla'ya bir Türk Bayrağı verdi ve kendisi Berbera'ya doğru harekete geçtiğinde Türk birliklerinin de kısa süre de bölgeye geleceklerini ve bu bayrağı Hais'teki kalenin üzerinde dalgalandırması gerektiğini ifade etti."[1130]

Mazhar Bey daha önce İstanbul'a gönderdiği telgraflarda; Somali'deki Seyid Hasan ve dervişlerle temasa geçerek onlara silah ve cephane gönderdiğini ayrıca İngiliz ve İtalyanlara karşı da isyan hareketleri meydana getirmek üzere çeşitli girişimlerde bulunduğunu belirtmişti. Mazhar Bey aynı fikirleri tekrarlayarak Seyid Hasan'ın teşebbüslerinde başarı sağlarsa kendisine Şeyh'ül meşayih unvanı ile ferik veya müşir rütbelerinin verilmesinin uygun olduğu ve Seyid Hasan'ın İngilizlere karşı harekâtında mutlaka silah ve cephane açısından desteklenmeye devam edilmesi gerektiğini 22 Temmuz 1915'te İstanbul'a çektiği telgrafta yinelemiştir.[1131] Bölgedeki diğer bir gelişme ise Mazhar Bey'in teşviki doğrultusunda İtilâf Devletleri'nin faaliyetlerine karşı Somalili dervişlerin lideri Seyid Hasan'a silah ve cephane sağlayan Habeş İmparatoru Iyasu'nun Osmanlı Devleti'nin siyasetine uygun bir şekilde bölgedeki Afar kabilelerine de silah ve cephane sağlamaya başlamasıydı. Cibuti ve Eritre'de bulunan Afar kabilelerini silahlandıran Habeş İmparatoru Iyasu, İtilâf Devletleri'ni Afrika Boynuzundan çıkarmaya karar vermişti.[1132]

[1128] Irons, **age**, 206.
[1129] BOA., HR.SYS. nr. 2335/17, (Tarih: M.13.03.1915); BOA., DH.EUM.4.Şb., nr. 1/37 (Tarih: H.05.06.1333); BOA., HR.SYS., nr. 2335/27 (Tarih: M.21.04.1915); BOA., HR.SYS., nr. 2335/38 (Tarih: M.08.07.1915)
[1130] [Sudan Intelligence Report No: 260, March 1916] Durham University Archive, General Sir Reginald Wingate, GB-0033, SAD., 100/5/20-22
[1131] BOA., DH. EUM.4.Şb., nr. 6/30 (Tarih: H.10.08.1334)
[1132] Gilkes, Plaut, **age.**

Mazhar Bey'in Somali'yle ilgili İstanbul'a göndermiş olduğu bilgiler daha önce de zikredildiği üzere yaşanan irtibat kopukluğu dolayısıyla bir süreliğine kesilmek durumunda kalmıştır. Ağustos 1915'le Ağustos 1916 tarihleri arasında İstanbul'a gönderdiği telgraflarda Somali'deki gelişmelere çok fazla değinmeyen Mazhar Bey, ağırlıklı olarak Habeşistan'ın durumundan bahsetmektedir. Buna göre söz konusu tarihlerde Somali'deki faaliyetler devam ettirilmekle birlikte Habeşistan'a yönelik örtülü faaliyetlere ağırlık verildiği anlaşılmaktadır.

Somalili dervişler, Şubat 1916'da güneydoğu Habeşistan üzerinden İngilizlerin sömürgesi altında bulunan Kenya'nın kuzeyine saldırmışlardı. Söz konusu saldırı sırasında İngilizlerin bölgedeki komiseri ve 65 sınır muhafızı öldürülmüştü. Bu sebeple Addis Ababa'daki İngiliz Sefiri Thesiger'le İtalyan Sefiri Kont Colli söz konusu saldırıyı Habeşistan hükûmeti nezdinde protesto etmişlerdir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere İngilizler, Somalili dervişlerin Habeş İmparatoru Iyasu'dan destek aldığını düşünmektelerdi.[1133] Bu doğrultuda Mazhar Bey'in Somali Müslümanları arasında yürüttüğü cihad propagandası günden güne etkisini daha fazla göstermekteydi. Nisan 1916'dan itibaren "İngilizleri Arap yarımadasındaki kutsal yerleri ele geçirmekle ve Kabe'yi yok etmekle" suçlayan propaganda beyannamelerini bütün Afrika Boynuzunda yaymayı başaran Mazhar Bey, Somalili Müslümanların İngilizlere karşı mücadelesi noktasında önemli başarılar sağlamıştı.[1134]

16 Mayıs 1916'da Habeşistanlı milislerden oluşan silahlı bir grup Addis Ababa'daki İtalyan Sefaretine saldırarak Kont Colli'yi yaraladı. Söz konusu olayı takip eden İngilizler ve İtalyanlar, Habeşistan'ın en azından tarafsız kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Fakat İmparator Iyasu'nun Somali Molla'sı Seyid Hasan'a ve Ogadenli kabilelere gönderdiği mektupları ele geçirdiklerinde Habeş İmparatoru Iyasu'yla Seyid Hasan arasındaki iletişimi açığa çıkardılar. 1 Haziran'da İngiliz Sefiri Thesiger; İmparator Iyasu'nun, Seyid Hasan'la sağladığı irtibat doğrultusunda İtalyanların kontrolündeki bölgelerin yanı sıra Cibuti'yi de ele geçirmek istediğine ve böylece Doğu Afrika'da büyük bir İslâm İmparatorluğu teşkil etmek istediğine dair gizli bir plana ulaştılar. Bu sebeple de Seyid Hasan'a yönelik yardımların kesilmesi için İmparator Iyasu'yu doğrudan hedef aldılar.[1135]

[1133] Ali, **age**, 136- 137.
[1134] Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age.**
[1135] Ali, **age**, 137- 138.

5.3.2. Osmanlı Devleti'nin Somalili Dervişleri Himayesi

Habeşistan İmparatoru Iyasu'nun 13 Ağustos 1916'da Harar'a gelerek şehrin Hristiyan Valisi Tafari'yi görevinden azletmesi ve daha küçük bir şehir olan Kefa'da görevlendirmesiyle Seyid Hasan ve Somalili dervişlere verilen askerî destek daha da hız kazanmıştı.[1136] Kanal Harekâtının başarısızlığa uğramasıyla birlikte Süveyş Kanalı'nın kapatılması teşebbüsleri men edilmiş olsa bile İngilizlerin Mısır- Hindistan yolunu kesmek için Bab'ül Mendep boğazına hâkim olmak gündeme gelmiştir. Bu sebeple Mazhar Bey, Somali Müslümanları arasında bu duruma yönelik teşebbüslerde bulunmayı sürdürmüştür.[1137] Zaten Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'ya yönelik temel stratejisi de söz konusu dinamikler üzerine inşa edilmişti. Mazhar Bey'in Somali Molla'sı Seyid Hasan'a verdiği destek doğrultusunda Habeşistan üzerinden dervişlere silah ve cephane temin etmesi Enver Paşa tarafından da bizzat teşvik edilmekteydi. Somali Müslümanlarını, İtilâf Devletleri aleyhine cihada teşvik etmekte olan Mazhar Bey, İmparator Iyasu'yla sağladığı ittifak doğrultusunda Seyid Hasan'a yardım ulaştırıyor ve İngilizler karşısında kendisine ciddi anlamda arka çıkıyordu. Böylece Somali'nin büyük bir kısmındaki İngiliz işgali sona erdirilmişti.[1138]

Habeşistan İmparatoru Iyasu'nun bir darbe sonucu tahttan indirilmesi Seyid Hasan ve Somalili dervişlerin de savunmasız kalmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Afrika Boynuzunda yürüttüğü politikayı etkisiz kılmak isteyen İtilâf Devletleri'nin Iyasu'yu tahttan indirme sebeplerinden bir tanesi de Somalili dervişlere verilen desteğe son vermek istemeleriydi.[1139] Nitekim Somalili dervişlere destek sağlayan İmparator Iyasu'nun bir darbeyle iktidardan düşürülmesiyle Kraliçe Zawditu'yla birlikte iktidarı devralmış olan Ras Tafari de Habeşistan üzerinden Somalili dervişlerle sağlanan bağlantıyı kesmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Ras Tafari'nin darbeden hemen sonra Ekim 1916'da kuzeni Ras Imru'yu Harar'da, Ras Gugsa Wale'yi ise Begamender'de vali olarak görevlendirmesiyle birlikte Seyid Hasan'ın Habeşistan'la olan irtibatı kesilmek durumunda kalmıştır.[1140]

[1136] Marcus, **A History of Ethiopia**, 114-115; Erlich, "WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age", **age.**
[1137] Tepedelen, **age**, 747-749; Hazar, **age**, 203.
[1138] Orhonlu, **age**, 171-172.
[1139] Orhonlu, **age**, 171-174; Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hakimiyeti…": 134; Salah, **age**, 55-56; Hashi, **age**, 71, 106.
[1140] Adejumobi, **age**, 175, 186.

Habeş İmparatoru Iyasu'nun İtilâf Devletleri destekli darbe girişimiyle tahttan indirilmesi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikalarını oldukça zora sokmuştu. Fakat Mazhar Bey, Somalili dervişlere yönelik desteğini devam ettirmeye çalışıyordu. Somalili tarihçi Aw Jaamac Cumar Ciise'ye göre Seyid Hasan, Osmanlı Devleti'yle oldukça önemli ilişkiler tesis etmişti. Bu doğrultuda hem Addis Ababa'daki Türk Baş Şehbenderi Mazhar Bey hem de Yemen'in Lahic bölgesindeki Taiz Harekât Bölge Komutanı Ali Said [Akbaytugan] Paşa'dan yardım talep etmiş olan Seyid Hasan, Yemen'e gönderdiği temsilcisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'yle bir antlaşma dahi imzalamıştır. Böylece Seyid Hasan ve Somalili dervişler, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girdiklerini ilân etmişlerdir.[1141]

Osmanlı Devleti'yle Somalili dervişler arasında 23 Ekim 1916'da imzalanan himaye antlaşmasına Osmanlı Devleti adına Ali Said [Akbaytugan] Paşa ve Seyid Hasan tarafından görevlendirilen Şeyh Ahmed b. Şirva (Ahmed Shirwa Jaama) imza koymuşlardır. Osmanlı Devleti'yle Somalili dervişler arasında ittifak tesis eden ve orijinali Arapça olan söz konusu antlaşmaya göre Somalili dervişler Osmanlı Devleti'nin Somali'deki hükümranlık hakkını kabul ederek Türklerin himayesi altına girdiklerini ilân ediyorlardı. Söz konusu himaye antlaşmasının Arapçadan Türkçeye tercümesi şu şekildedir:

> "Bismillahirrahmanirrahim (Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla).
>
> Hicri 9 Muharrem 1335, Miladi 23 Ekim 1332 tarihinde imzalanmıştır. Kuzey Batı Afrika Somali'sinde yaşayan Somali kabilelerinin reisi el- Emir es- Seyyid Muhammed ibn-i Abdurrahman Nur Şeyh [Seyid Hasan]'in vekili olan Şeyh Ahmet Şûrû bin Mahmud es- Somalî tarafından imza konan antlaşmaya göre; Kuzey Batı Afrika Somali'sinde yaşayan ve yukarıda adı geçen Somalili kabilelerin reisi Seyid Hasan ile ona tabi olan ulema, Somali'deki kabileler, Somalili kabilelerin reisleri ve tüm Somali kabile halkı adına, Devlet-i Aliye-i Osmâniyye ve Müslümanların Halifesi büyük Sultan V. Mehmet Reşat Han'ın ülkemiz üzerindeki hâkimiyetini mutlak bir şekilde kabul ediyoruz.
>
> Allah'ın izniyle onların mutlak koruması ve güçlü elleri altına sığınarak Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'ye tabii olduk. Bizler, Osmanlı Hilafetini güçlü tutmak için Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'den ve hilafetten hiçbir zaman vazgeçmeyeceğiz. Allah, her zaman Devlet-i Osmâniyye'nin büyük sultanlarıyla birliktedir ve inşallah onlara her zaman zaferler kazandıracaktır. Biz, Devlet-i Aliye-i Osmâniyye ve onun Halifesi dışında başka kimseye

[1141] Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Alberto Giaccardi, "L'Italia ed il Mullah nel Paese dei Somali", 790; Caroselli, **age**, 222-225; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 431; Ciise, **age**, 241-245; Taylan, **age**, 60, 62- 63, 90, 94- 95; Slight, "British and Somali…": 23-24.

herhangi bir dinî bağlılık duymayacak ve siyasî ilişkiler kurmayacağız. Devlet-i Osmâni'den başka hiçbir güç tanımamakla birlikte ondan başka bir gücü de kabul etmeyeceğiz. Şurası kesindir ki, İngiliz ve İtalyanların bizlere sunduklarını reddediyoruz. Bizlere ait bu topraklarda, İngiliz ve İtalyanların gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan topraklarımız üzerindeki sahte iddialarını da asla kabul etmiyoruz. Onlara karşı savaşacağız ve buna hazırız. Geçen savaşlarda onların ordularını yendiğimiz gibi yine hezimete uğrayacaklar. Sömürgeci ülkelerin bizim topraklarımızdaki varlıklarını reddediyor ve yalnızca Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'nin bizler üzerindeki hâkimiyetini kabul ediyoruz. Biz, Somali'de Devlet-i Osmâniyye'nin naipleriyiz ve Osmanlıların oradaki hâkimiyetini teşkil ediyoruz. Bizler, Somali'de Osmanlı adına hüküm sürmekteyiz.

Kuzey Batı Afrika Somali'si olarak adlandırılan bağımsız topraklarımız dört bir yana uzanmaktadır. Doğu'da Somali denizine, batıda Habeşistan sınırına ve güneyde Mogadişu'ya kadar Majeerteen ve Warsangali gibi kabileler vasıtasıyla hâkimiyetimizi devam ettirmekteyiz. Bu bölgeler bizim bağımsız olarak yaşadığımız ve eski zamanlardan beri hâkim olduğumuz toprakların sınırlarıdır. İşte bu topraklar; dağlar, vadiler, çöller, ovalar ve patikalardan oluşmaktadırlar. Bu topraklarda Somalili kabileler yaşamaktalar. Devlet-i Osmâniyye Sultanı ve İslâm Halifesi'nin ilân etmiş olduğu Cihad-ı Mukaddes'e bağlı olarak İngiliz ve İtalyanların yanı sıra onlarla iş birliği yapan kabilelere karşı cihada katıldık. İslam'ın Halifesi'ne savaş açanlara karşı bizler de savaş ilân ediyoruz. Bundan sonra Devlet-i Osmâniyye'nin kurallarına tabii olduğumuzu bildirmekle birlikte üzerimize düşen siyasî ve dinî ne varsa yerine getireceğiz. Osmanlı'nın bayrağını yükseltmek için onu destekleyeni destekleyecek, düşmanlarına da düşmanlık edeceğiz. Onun müttefikleriyle birlikte hareket edecek, onlara karşı savaşanlarla da savaşacağız. İslâm dinin kurallarına göre, Allah'ın rızasını ve takvayı şerifi kazanmak adına, bütün bunları göz önünde bulundurarak her ecnebiyle arkadaşlık yapmayacak ve onları dost edinerek Devlet-i Osmâniyye'ye muhalefet etmeyeceğiz. Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'nin karşısında yer alan ecnebilerle asla dostluk tesis etmeyeceğiz. Bilinsin ki Osmanlıların dostuna dost düşmanlarına da düşmanız. Bizler ve neslimiz var olduğu sürece bu durum böyle devam edecektir. Yaşadığımız müddetçe Devlet-i Osmâniyye'nin hâkimiyetini kabul etmiş bulunuyoruz. Bizlerin ise Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'den ricası, bizleri himayesi altına aldığını ilân etmesi ve bunu bütün Avrupalı devletlere de duyurmasıdır. Onların hepsi öğrensinler ki, bizler Devlet-i Osmâniyye'nin himayesi altındayız. Avrupalı sömürgeciler Osmanlı toprakları altında bulunduğumuz gerçeğini öğrenmelidirler. Adalet ve hürriyetin gereği olarak, biz bu durumu bizzat kendimiz istedik. Bu metni yazmayı da kendimiz tercih ettik. Biz bir söz verdik. "Veevfû bil'ahd(i) inne-l'ahde kâne mes-ûlâ(n)[1142]" ayeti kerimesinin gereği olarak ta Devlet-i Osmâniyye'ye sadık kalmak adına Allah'a yemin ettik.

el- Emir es- Seyyid Muhammed ibn-i Abdurrahman Nur Şeyh'in vekili

Şeyh Ahmet Şûrû bin Mahmud es- Somalî

[1142] İsra 34: Ahdinize vefalı olun çünkü verilen söz sorumluluk gerektirir.

(Mührü)

Devlet-i Aliye-i Osmâniyye'nin Sünnîleri [Somalili kabileler kastedilmekte] himayesi; Allah yukarıda söylenenleri her zaman doğrulasın. Devlet-i Osmâniyye'nin vekili olan Lahec'teki Osmanlı Ordusu komutanı Ali Said Paşa, Şeyh Ahmet Şûrû bin Mahmud es- Somalî'ye çeşitli taahhütlerde bulunmuştur. Somalili kabilelerin şeyhi ya da emiri olan Seyyid Muhammed ibn-i Abdurrahman Nur; Kuzey Batı Afrika Somali'sinde yaşayan ve ona tabii olanlar, onun hükmü altındaki ulemalar, kabile şeyhleri ve Somalili kabilelerin tamamının himayesini sağlamak, canlarını, mallarını ve topraklarıyla birlikte sahillerini, dağlarını, vadilerini, çöllerini, ovalarını ve patikalarını yukarıda adı geçen sınırlarının tamamını güvence altına aldığımızı ilân ediyoruz. Yabancı ülkelerden, Somali'ye yönelik herhangi bir saldırıya karşı Umum-i Harb'in sona ermesinden ve sulhtan sonra da bunu yapacağımızı ilân ediyoruz. Devlet-i Aliye-i Osmâniyye, Somali'ye himaye hakkı tanıdığını taahhüt eder.

Lahec'teki Osmanlı Ordusu Komutanı

Ali Said Paşa

(Mühür ve imza)"[1143]

Seyid Hasan'ın Habeş İmparatoru Iyasu'yla ittifak kurmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girdiğini ilân etmesi bölgedeki İtilâf Devletleri'ne karşı ciddi bir tehdit hâlini almıştır. İngilizlerin yanı sıra bu durumdan oldukça rahatsızlık duymakta olan İtalyanlar ve Fransızlar da Somali halkı üzerinde siyasî anlamda çeşitli baskılar kurmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin marifetiyle Seyid Hasan ve İmparator Iyasu arasında tesis edilmiş olan ittifakın sona erdirilmesi için çalışan İtilâf Devletleri, Türk-Alman ittifakının tehditlerine karşı siyasî anlaşmazlıklardan yararlanmaya çalışıyorlardı.[1144] Seyid Hasan'da söz konusu durumu açıklığa kavuşturmak adına Mart 1917'de Taleh'teki karargâhından İngilizlere bir mektup göndermiştir. Nitekim İtilâf Devletleri'nin Habeş İmparatoru Iyasu'ya yönelik darbesinin temel sebeplerinden bir tanesi Habeş İmparatoru'nun Seyid Hasan ve Somalili dervişlere yardım sağlaması olarak gösterilmekteydi. Fakat bu durum İtilâf Devletleri'nin darbesini kamufle etmek için öne sürdükleri bir bahaneden ibaretti. İngilizler aynı şekilde Seyid Hasan'ı devre dışı bırakarak Somali'deki hâkimiyetlerini geri kazanmak

[1143] Caroselli, **age**, 224-225. Ciise, **age**, s. 242; Taylan, **age**, 63. Caroselli'ye göre şartları tanımlayan antlaşma metni Seyid Hasan'ın eline ulaşmamıştır. (Caroselli, **age**, 224; Samatar, **Oral Poetry and Somali Nationalism**, 134; Martin, **age**, 248). Çünkü Seyid Hasan'ın temsilcisi Şeyh Ahmed b. Şirva antlaşma metniyle birlikte İtalyanlar tarafından yakalanmıştır. (Taylan, **age**, 63; Martin, **age**, 248; Salwe, **The Collapse of The Somali State…**, 35; Bosworth, Finaldi, **age**, 93).
[1144] Henze, **age**, 194.

istiyorlardı. Bu sebeple Seyid Hasan İngilizlere gönderdiği mektubunda şu hususlara değinmişti:

> "Lic İyasu'yla iletişime geçtiğimiz, Almanlarla ve Türk Sultanıyla bir anlaşmamız olduğuna ve bu sebeple de bizim yardıma ihtiyacımız olduğuna dair bir kanaat vardı. Bu kanaate göre eğer bizler güçlü olsaydık bu tür arkadaşlıklarla ihtiyacımız olmayacağı belirtilmişti. Öyleyse, şimdi sana cevap veriyorum. Seni aptal, şu an bunu okuduğunda Majerteen ve Warsangali kabilelerine neler yaptığımı öğreneceksin. Her ikimiz de Türkler ve Almanların siz İngilizlere neler yaptıklarını biliyoruz. Sen ki, dünyadaki bütün fahişelerle, işe yaramazlarla, kölelerle bir araya gelensin ve bu senin zayıflığının bir göstergesi. Eğer güçlü olsaydın, kendi başına -bizim yaptığımız gibi- bağımsız ve özgür bir şekilde ayakta kalabilirdin. Senin zayıflığının diğer bir göstergesi Somalililer, Yibirler[1145], Araplar, Sudanlılar, kafirler, sapkınlar, Yemenliler, Nubyalılar, Hintliler, Beluclar, Fransız ve Ruslar, Amerikalılar, İtalyanlar, Sırplar, Portekizliler, Yunanlar, yamyamlar[1146], Sihler, Banialar[1147], Mağripliler, Afganlar ve Mısırlılar ile ittifak yapmandır. Onlar güçlüler ve sen zayıflığından dolayı fahişelerin yaptığı gibi herkese yalvarmak zorunda kaldın. Sana cevap olarak bunlar fazla bile. Bunun haricinde sana tek bir lafım var. Eğer sizin insanlarınızda his olsaydı ve istediğiniz gerçekten barış olsaydı yangına körükle gitmezdiniz. Her iki tarafı da memnun edecek bir anlaşmaya varırdınız ve limanların kullanımını da bana açardınız. Eğer sözlerime kulak veriyorsan, kervanların geçişine izin ver. Bu olumlu bir adım olabilir. (…)".[1148]

Seyid Hasan'ın İngilizlere gönderdiği mektupta, sömürge idaresine ve işgalcilere karşı olan nefreti açığa çıkmaktadır. Bu noktada İngilizlerin her türlü propagandalarına karşı mücadeleye devam etme kararı aldığı anlaşılan Seyid Hasan, Türk-Alman ittifakının kendisine daha fazla yardım edeceğini düşünmektedir. Nitekim Habeş İmparatoru Iyasu'nun tahtından indirilmesi bölgede önemli bir müttefikini kaybetmesine yol açsa da savaşını ülkesindeki İngiliz işgali sona erene kadar sürdüreceği anlaşılmaktadır. Nitekim bölgedeki en önemli müttefiki olan Habeşistan'dan sağlayacağı destekten mahrum kalmış olan Seyid Hasan, savaşın son yıllarında Osmanlı Devleti'nden de ciddi bir yardım görememiş olsa da Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar mücadelesini sürdürmüştür.

[1145] "Yibirler", metin içerisinde Darod kabilesinden dışlanmış kimseler olarak nitelendirilmektedir.
[1146] Yamyamlar, metin içerisinde "Cannibals" (insan eti yiyenler) olarak geçmektedir.
[1147] "Banialar", Sanskrit kökenli olmakla birlikte Hindistan'da yaşayan bir gruptur.
[1148] Jardine, **age**, 248-249; Lewis, **age**, 78-79. Hess, Seyid Hassan ile ilgili çalışmasında söz konusu mektubun özetine yer vermiştir. (Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 431).

5.3.3. Somali Mollası Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın Ölümü ve Derviş Hareketinin Dağılması

Habeşistan İmparatoru Iyasu'ya yönelik darbeden sonra Mazhar Bey'in Somalili dervişlerle irtibatının kopmuş olması Seyid Hasan'ı İngilizler karşısında oldukça zor bir duruma sokmuştur. Fakat Seyid Hasan her şeye rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dahi İngilizler karşısındaki mücadelesini devam ettirmeyi başarmıştır. İngilizler, Seyid Hasan'a 21 Ocak 1919'da teslim olması yönünde bir teklif sunmuşlardır. Fakat Somalili dervişler teslim olmayı reddederek savaşa devam etmeye karar vermişlerdir. Bunun üzerine Airco Dh. 9 model savaş uçaklarıyla dervişlerin ana karargâhının bulunduğu Medishe Kalesi'ni bombardıman eden İngilizler ardından Taleh şehrine yönelik yoğun bir hava saldırısı başlatmışlardır.[1149] İngilizlerin Taleh'te gerçekleştirmiş olduğu hava bombardımanı, Avrupalı bir sömürge gücünün Afrika'daki ilk düzenli hava harekâtı olarak kabul edilmektedir.[1150] Hatta söz konusu hava bombardımanı sırasında gök yüzünde ilk defa uçak gören Somalili dervişler; İngiliz uçaklarını; Seyid Hasan'ı cennete götüreceğine inandıkları "Allah'ın savaş arabaları" yada "Türk Sultanı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki zaferini müjdelemek adına İstanbul'dan gelen birer Türk icadı" olduğunu düşünmüşlerdir.[1151]

İngilizlerin hava harekâtında kullandıkları "Force Z kuvvetleri", 25- 30 Ocak 1919'da tarihleri arasında düzenlenen kara harekâtıyla eş zamanlı olarak Taleh'e yoğun bir saldırı düzenlemişlerdir. Seyid Hasan'ı yakalamak için oldukça acımasız davranan İngilizler deve ve at sürülerine varıncaya kadar bütün şehri bombalamışlardır. Bunun yanı sıra Seyid Hasan'ın kaçabileceği İtalyan Somali'si ve Habeşistan'daki sınır bölgelerinde konuşlanan dervişleri de hava harekâtıyla yıpratmışlardı.[1152] Somali'nin kuzeyine tamamen hâkim olmak amacıyla "büyük bir harekât gerçekleştirmeyi kararlaştırmış" olan İngilizler, ciddi hazırlıklara girişerek üç safhalı bir harekât planlamışlardır.[1153] Seyid Hasan'ın, Rajuna'da bulunduğuna dair Las Dureh'ten aldıkları bir telgraf doğrultusunda 25 Şubat 1919'da harekete geçen İngilizler, dervişleri ortadan kaldırmak için Fransızlarından da destek almayı uygun

[1149] Martin, **age**, 250-251; Salwe, **The Collapse of The Somali State…**, 36; Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 469- 472; Omar, **Somalia: Past and Present**, 123-124; Dahir, **age**, 70.
[1150] Omar, **Somalia: Past and Present**, 125; Dahir, **age**, 71.
[1151] Jardine, **age**, 266; Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 432; Irons, **age**, 201- 202.
[1152] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 432- 433; Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 469- 472; Omar, **Somalia: Past and Present**, 122-125; Hussein, **age**, 29- 31, 63, 69.
[1153] Taylan, **age**, 62; Martin, **age**, 250- 251; Öz, **age**, 489; Dalan, **age**, 54; Afrah, **age**, 93.

görmüşlerdir. Fakat Fransızlardan olumsuz cevap almaları üzerine Cibuti'den gelecek askerî destekten mahrum kalacakları için Aden körfezinden gelecek takviye kuvvetleri beklemeye karar vermişlerdi. Makineli tüfeklerle donatılmış takviye kuvvetleri de kullanan İngilizler, Taleh şehri ve çevresinde bir savunma hattı tesis eden Seyid Hasan'ı ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir.[1154] Hava saldırıları sonucunda önemli kayıplar veren dervişler dağılmak durumda kalmışlardı. Bu sebeple İtalyanların kontrolü altındaki Somali'nin güneyinde bulunan Erigo üzerinden Wardair'e geçtiler. Fakat burada da Habeş Ordusu'yla karşı karşıya kaldılar.[1155] Taleh'in düşmesinden sonra 3 Şubat 1920'de Somali'nin çeşitli bölgelerine dağılan dervişler, Nugaal Vadisi'ni ve ellerinde bulundurdukları kaleleri terk ederek Somali'nin batısına çekilmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak bölgede patlak veren çiçek hastalığı dervişler arasında ölümlere sebep olduğu gibi hayvanların ve tarım ürünlerinin de yok olmasına yol açmıştır.[1156]

Seyid Hasan ve komutası altındaki bir avuç derviş, Ogaden'e çekilerek mücadelelerini burada devam ettirmek zorunda kalmışlardı. Ogaden'de yeniden kuvvet toplayarak güçlenmeye çalışan Seyid Hasan'ı teslim olması için ikna etmek isteyen İngilizler, "çeşitli kabilelerden ileri gelen kişilerin yer aldığı bir heyeti kendisine göndermişlerdir". Fakat Seyid Hasan teslim olmayı reddettiği gibi İngilizlerin yanı sıra iş birlikçi kabilelere karşı da mücadelesini sürdüreceğini açıklamıştır. Şabel kıyılarına çekilerek orada 13 yeni kale inşa ettirmiş olan Seyid Hasan[1157], yakalanmış olduğu bir hastalık sebebiyle 21 Aralık 1920'de hayatını kaybetmiştir.[1158] Böylece Derviş Devleti (Somali Sultanlığı) yıkılmış ve Seyid Hasan'ın yaklaşık 20 yıldan fazla sömürgecilere karşı sürdürdüğü mücadele sona ermiştir. Seyid Hasan'ın ölümüyle birlikte Ogaden'de direnişi sürdürmekte olan Somalili dervişler ise İtalyanların Habeşistan üzerindeki baskılarını artırmaları sebebiyle dağılmak durumunda kalmışlardır.[1159]

[1154] Hussein, **age**, 29- 31, 63, 69.
[1155] **Age**, 29- 30.
[1156] Salwe, **The Collapse of The Somali State…**, 36- 37.
[1157] Taylan, **age**, 62, 64; Dalan, **age**, 54.
[1158] Hess, "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia": 432; Salwe, **The Collapse of The Somali State…**, 37; Slight, "British and Somali…": 23-24; İslâmoğlu, **age**, 305; Öz, **age**, 489; Bayraklı, **age**, 108.
[1159] Omar, **The Scramble in the Horn of Africa**, 472- 478; Omar, **Somalia: Past and Present**, 90- 119, 125- 132; Bayraklı, **age**, 107- 109; Afrah, **age**, 91- 94; Hussein, **age**, 29- 31, 63, 69.

6. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'na Almanlarla ittifak yaparak dâhil olan Osmanlı Devleti'nin savaş süresince mevcut sınırlarını muhafa etmeye çalışırken, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında yaşanan toprak kayıplarını da telafi etmeyi amaçladığını görmekteyiz. Nitekim savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu cihad-ı ekber devletin varlığını koruma kaygısıyla doğrudan ilişkilendirelebilir. Fakat bu noktada Almanlar da İslâm politikasını kendi emperyal amaçları doğrultusunda kullanmayı hedeflemişlerdi. Bu doğrultuda İtilâf Devletleri, Türk-Alman ittifakı tarafından ortaya konan Pan-İslâmist politikanın önemli bir silah olarak kullanılacağının da farkındaydılar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Sudan, Habeşistan ve Somali merkezli olmak üzere Doğu Afrika'ya yönelik olarak yürüttüğü cephe gerisindeki örtülü faaliyetler; Osmanlı Devleti'nin Mısır'a yönelik olarak gerçekleştirdiği Kanal Harekâtıyla doğrudan ilgilidir. Süveyş Kanalı'nı merkeze alan söz konusu girişimler özellikle İngilizleri yıpratma amacı taşımakla birlikte Fransız ve İtalyanların da Kızıldeniz üzerindeki etkinliğine son vermeyi amaçlıyordu. Eğer Mısır zapt edilebilirse Süveyş Kanalı ele geçirilecek ve böylece Doğu Afrika'daki siyasî ve askerî faaliyetler doğrultusunda da Aden üzerinden Bab'ül Mendep boğazında bir hâkimiyet alanı meydana getirilecekti. Nitekim bu durum İngilizlerin en önemli sömürgeleri olan Mısır ve Hindistan'dan mahrum kalmaları anlamına gelmekteydi. Böylece imparatorluklarının temel dayanağı olarak gördükleri iki sömürgesinden mahrum kalacak olan İngilizlere büyük bir darbe vurulacak ayrıca İtilâf Devletleri'nin cephe gerisinde oyalanmaları Avrupa'ya kuvvet kaydırmalarına da engel olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika, savaşın doğrudan bir cephesini teşkil etmemesine rağmen ciddi bir güç mücadelesine sahne olmuştu. Her ne kadar yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinlikleri göz ardı edilse de söz konusu mücadeleye Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden dâhil olan Osmanlı Devleti, savaş sırasında bölgede oldukça etkin bir pozisyon alarak siyasî ve askerî faaliyetler yürütmüştü.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Afrika Grupları Komutanlığı ve Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderliği üzerinden bölgede yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde İtilâf Devletleri'ne karşı bir araya gelen yerel liderler mevcuttu. Her ne kadar İslâm birliği idealinin sınırlı bir etkisi olsa da dinî anlamda Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdüren yerel liderlerin İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye dâhil olmalarının ve kendi aralarındaki ittifakın siyasî sebepleri de olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'nı Avrupalı devletlerin bölgedeki sömürgecilik faaliyetlerine karşı bir fırsat olarak gören söz konusu liderler; Osmanlı Devleti'ne destek olmuş ve yerel müttefik olarak yanında yer almışlardı. Söz konusu liderlerin bu yaklaşımı Osmanlı Devleti'nin bölgede izlediği siyasetin bir sonucuydu. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bölgede yürüttüğü faaliyetler doğrultusunda İtilâf Devletleri'ne karşı mücadelede üç temel aktörün ön plana çıktığını ifade edebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin cihad ilânına katılan Darfur Sultanı Ali Dinar, Mısır'ın güneyine yönelik bir tehdit oluşturacaktı. Bu anlamda savaşın henüz başında İngilizlerin elindeki Sina Yarımadası'nı ele geçiren Teşkilat-ı Mahsusa müfrezeleri, Osmanlı IV. Ordusunun Süveyş Kanalı'na yürüyüşünü desteklemekteydi. Sultan Ali Dinar ve Nuri Paşa'nın Senûsî gönüllülerden teşkil ettiği birlikler eş zamanlı olarak Süveyş Kanalı'na yürüyen Osmanlı ordusunu destekleyeceklerdi. Nitekim aralarında daha önceden anlaşmazlıklar bulunan Şeyh Senûsî ve Ali Dinar arasında Teşkilât-ı Mahsûsa tarafından tesis edilmiş olan ittifak bu duruma işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a yönelik faaliyetleri çerçevesinde; Senûsîlerin Mısır'ın batısında Darfur Sultanlığı'nın ise Mısır'ın güneyinde belirmesi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın girişimlerinde koordinasyon sağlamakta başarılı olduğunu göstermektedir. Nitekim Sultan Ali Dinar, savaş boyunca Osmanlı Devleti ile irtibat hâlinde olarak mücadelesini sürdürmüştür. Darfur'a gönderilen Teşkilât-ı Mahsûsa misyonları; Sultan Ali Dinar'ı siyasî ve askerî anlamda mümkün mertebe desteklemeye çalışmış olmasına rağmen Ali Dinar, kendisinden üstün İngiliz kuvvetleri karşısında mağlup olmuş ve şehit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki diğer faaliyet bölgeleri ise Habeşistan ve Somali'ydi. Savaş boyunca Addis Ababa'daki Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey üzerinden faaliyet yürütmüş olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın; Afrika Boynuzuna yönelik hedefleri farklı anlamlar taşımaktaydı. Daha önce İtalyanlarla karşı karşıya gelerek sömürgeciliğe önemli bir darbe vurmuş olan Habeşistan İmparatorluğu, bölgede güç kazanmayı ve genişlemeyi hedefliyordu. Fakat Eritre'nin İtalyanlar, Cibuti'nin ise

Fransızların kontrolü altında bulunması buna imkân vermemekteydi. Habeş İmparatoru Lic Iyasu'yla sağladığı dostluk ve ülke içerisindeki ilişkileri doğrultusunda hareket eden Baş Şehbender Mazhar Bey, çeşitli vaatler doğrultusunda Habeşistan'ı İtilâf Devletleri'ne karşı harekete geçirmeye çabalamıştı. Mazhar Bey'in bu girişimleri İslâmiyet'e büyük sempati tezahürü gösteren İmparator Iyasu'nun Osmanlı Devleti'ne meylederek örtülü bir ittifak tesis etmesine sebep olmuştu. Habeşistan'ın savaşa dâhil olmasını Doğu Afrika'da kendilerine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılayan İtilâf Devletleri, ülkedeki Hristiyan aristokrasiyi destekleyerek İmparator Iyasu'yu bertaraf etmişlerdi. Aynı şekilde Mazhar Bey'in Somali Molla'sı Seyid Muhammed Abdullah Hasan'la temasları doğrultusunda Somalili dervişlerin cihada katılarak Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmeleri de Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölgeye yönelik politikaları sonucunda şekillenmişti. Nitekim savaş sırasındaki mücadelesini Osmanlı Devleti adına sürdürdüğünü ilân eden Seyid Hasan ve dervişlerinin Somali'de hâkim oldukları bölgelere Türk bayrağı dikmeleri, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik girişimlerinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'daki yerel güçlerle ittifaklar tesis ederek onları kendisine müzahir bir hâle getirip teşkilatlandırması savaş boyunca bölgedeki mücadelenin sürdürülebilmesini sağlamıştır. Bu anlamda Doğu Afrika'nın önde gelen liderlerinin Osmanlı Devleti'nin yerel müttefikleri olarak savaşa dâhil olmaları Teşkilât-ı Mahsûsa'nın çabalarının bir sonucuydu. Osmanlı Devleti, her ne kadar Avrupalı devletlerin bölgede yürüttüğü siyasî ve askerî güç mücadelesine Teşkilât-ı Mahsûsa üzerinden dâhil olsa da savaşın sonucuna etki edememiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın savaş boyunca Doğu Afrika'da yürüttüğü faaliyetler savaşın sonucunu değiştiremese de bölgedeki yerel liderler sömürgeciliğe karşı mücadelelerini sürdürmüşler ve Doğu Afrika siyasî tarihinin şekillenmesinde de etkin bir rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca eldeki imkânlar doğrultusunda Doğu Afrika Müslümanlarına verdiği destek bölgenin toplumsal hafızasında iz bırakmış ve günümüzde gelişen dostluk ve kardeşlik ilişkilerine de zemin oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye

BOA Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası:

BEO., 3849/288609, BEO., 3859/289415, BEO., 4247/318512, BEO., 4274/320500, BEO., 4605/345349, BEO., 4161/312059, BEO.,4590/344189

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 4. Şube:

DH. EUM.4.Şb., 6/30, DH. EUM.4.Şb., 4/38, DH. EUM.4.Şb., 5/23, DH. EUM.4.Şb., 5/65, DH. EUM.4.Şb., 1/37, DH. EUM.4.Şb., 23/24, DH. EUM.4.Şb., 4/2, DH. EUM.4.Şb., 5/46, DH. EUM.4.Şb., 4/2

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube:

DH.EUM.5.Şb., 1/51, DH.EUM.5.Şb., 42/42, DH.EUM.5.Şb., 4/10, DH.EUM.5.Şb., 3/15, DH.EUM.5.Şb., 3/16,

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 7. Şube:

DH.EUM.7.Şb., 2/27, DH.EUM.7.Şb., 1/54

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti:

DH.MUİ, 45-1/36

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi:

DH.ŞFR, 47/102, DH.ŞFR, 39/25, DH.ŞFR, 443/82, DH.ŞFR, 445/52, DH.ŞFR, 496/121, DH.ŞFR, 500/82, DH.ŞFR, 507/36, DH.ŞFR, 508/19, DH.ŞFR, 511/152, DH.ŞFR, 56/190, DH.ŞFR,60/44, DH.ŞFR, 63/58, DH. ŞFR., 443/82

Dahiliye Siyasî Evrakı:

DH.SYS., 1/1, DH.SYS., 75/1

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrak:

HR.SYS., 986/48, HR.SYS.,1813/64, HR.SYS., 986/47, HR.SYS., 986/58, HR.SYS.,2335/65, HR.SYS., 2335/14, HR.SYS., 2335/25, HR.SYS., 2335/14, HR.SYS., 2335/17, HR.SYS., 2335/ 59, HR.SYS., 2335/24, HR.SYS., 2335/26, HR.SYS., 2335/27, HR.SYS., 2335/29, HR.SYS., 2335/62, HR.SYS., 2335/ 64, HR.SYS., 2335/33, HR.SYS., 2335/70, HR.SYS., 2335/38, HR.SYS., 2335/40, HR.SYS., 2335/41, HR.SYS., 2335/43, HR.SYS., 2335/75, HR.SYS., 2335/77, HR.SYS., 931/53, HR.SYS., 931/54, HR.SYS., 2404/17, HR.SYS., 2167/43, HR.SYS., 2335/57, HR.SYS., 2335/15, HR.SYS., 2335/45, HR.SYS., 2908/43, HR.SYS., 2335/19, HR.SYS., 2335/20, HR.SYS., 2335/25, HR.SYS., 2335/27, HR.SYS., 80/31, HR.SYS., 2335/27, HR.SYS., 2335/64, HR.SYS., 2408/6, HR.SYS., 986/57, HR.SYS., 2343/2, HR.SYS., 2409/25, HR.SYS., 80/41, HR.SYS., 2335/6, HR.SYS., 2335/38, HR.SYS., 2335/39, HR.SYS., 986/50, HR.SYS., 986/46, HR.SYS., 2335/42, HR.SYS., 2335/44, HR.SYS., 986/49, HR.SYS., 2335/47, HR.SYS., 2335/48

Haritalar:

HRT.651; HRT.661

İrade- Hariciye:

İ.HR., 443/72

Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti:

DH.KMS., 6/4

Meclis-i Vükelâ Mazbataları:

MV. 217/180, MV. 243/55

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri:

A.MTZ. (05), 11C/362

Yıldız Esas Evrakı:

Y.E.E.,62/18

BCA Arşivi

Yer Bilgisi: 28.39.19 (Tarih: 14.11.1926); Kurum: 30.10.0.0

Yer Bilgisi: 260.750.10 Ek: 436B

Genelkurmay ATASE Arşivi

K: 248, D: 1031, K:537, D: 1225, K: 1834, D: 28, K: 1835, D: 33, K: 1836, D: 35, K: 1866, D: 42, K: 1835, D: 139-33, K: 1835, D: 139, K: 1863, D: 153, K: 1868-2, D: 174.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar

HRT.001206; HRT.001387

KRT.27810; KRT.27810

İngiltere

Durham University Archive

General Sir Wingate Papers

SAD., 110/5/2, SAD., 110/5/3, SAD., 110/5/6, SAD., 110/5/7, SAD., 110/5/8, SAD., 110/5/9, SAD., 110/5/10, SAD., 110/5/11, SAD., 110/5/21, SAD., 110/5/22, SAD., 110/5/20, SAD., 110/5/16, SAD., 110/5/17, SAD., 110/5/13, SAD., 127/2/7, SAD., 127/2/8, SAD., 127/2/9, SAD., 127/2/10, SAD., 127/2/11, SAD., 127/2/12, SAD., 127/2/15, SAD., 127/2/16, SAD., 127/8/41, SAD., 128/3/81, SAD., 128/3/82, SAD.,

128/3/83, SAD., 128/3/130, SAD., 128/3/131, SAD., 128/3/132, SAD., 128/3/133, SAD., 128/3/134, SAD., 128/3/135, SAD., 128/3/136, SAD., 129/3/1, SAD., 129/3/2, SAD., 129/3/3, SAD., 129/3/4, SAD., 129/3/5, SAD., 129/3/6, SAD., 129/3/7, SAD., 129/3/8, SAD., 129/3/9, SAD., 129/3/10, SAD., 129/4/61, SAD., 129/4/62, SAD., 129/4/59, SAD., 129/4/60, SAD., 129/6/12, SAD., 129/6/13, SAD., 129/6/14, SAD., 129/6/15, SAD., 129/6/16, SAD., 129/6/17, SAD., 129/6/18, SAD., 129/6/19, SAD., 129/7/2, SAD., 129/7/3, SAD., 130/8/6, SAD., 130/8/7, SAD., 130/8/1, SAD., 130/8/2, SAD., 130/8/2, SAD., 130/8/3, SAD., 130/8/4, SAD., 130/8/5, SAD., 157/12/11, SAD., 157/12/12, SAD., 157/12/59, SAD., 157/12/60, SAD., 192/2/8, SAD., 200/5/71, SAD., 200/6/25, SAD., 200/6/26, SAD., 200/1/63, SAD., 200/1/69, SAD., 200/7/1, SAD., 200/7/5, SAD., 200/7/6, SAD., 200/7/7, SAD., 200/7/8, SAD., 200/7/9

İtalya

Archivio Somalia

Archivio Somalia, Università Roma Tre, Centro Studi Somali, Abdi A. Sheik- Abdi, “The Political Poetry of Mohammed 'Abdulle Hassan and its Relevance to the Recurring Crisis in Somali History”, Paper Presented at the 5th International Congress of Somali Studies”, December (1993).

Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Abdisalam Issa Salwe, “The Failure of the Daraawiish State: The Clash between Somali Clanship and State System”, Paper Presented at the 5th International Congress of Somali Studies, December (1993).

Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Alberto Giaccardi, “L’Italia ed il Mullah nel Paese dei Somali”.

Archivo Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, E. Abbo, “Fotografia M18”.

Archivio Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, Federico Battera, “La Questione Daraawiish di Fronte ai Progetti D’ Espansione in Somalia: Alcune Note Sulla Politica Coloniale Italliana in eta Giolittiana”, Africana, (1998).

Archivio Somalia, Università Roma Tre, Centro Studi Somali, The British in Conflict With Sayid Maxamed Cabdille Xasan 1902-1903: “With the Mad Mullah in Somaliland”.

Katar

Qatar Digital Library Archive

Qatar Digital Library’s Digital Archive, File 3300/1916 Pt 2 'Aden News Letters: (Jan. 1917-Dec. 1917)' [200r] (399/620):

(200)

Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 Pt 1 'Arab Bulletın Nos 1 to 65' [469v] (943/1240), Ref: IOR/L/PS/10/657:

136; 150; 151; 152; 153; 154; 200; 221 (508); 222 (509); 258 (528); 259 (529); 295 (550); 316 (562); 317 (563); 318; 340; 375 (596); 376; 377; 383 (601); 392; 393; 394 (607).

Qatar Digital Library's Digital Archive, File 756/1917 pt 2-3 'Arab Bulletin Nos 66-114', Ref: IOR/L/PS/10/658:

19 (78); 39 (90); 69 (327); 70; 81(115); 83 (117); 126; 234; 273 (230); 418 (8); 419; 420 (9); 434; 469 (38); 516; 525 (71).

Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3086/1915 Pt 5 'Arabia: Red Sea-Trade during German War', Ref: IOR/L/PS/10/561:

(153); (154); (217); (218); (254); (256); (346); (350); (351); (356); (360); (363); (384); (385); (409); (413); (414); (445); (457).

Qatar Digital Library's Digital Archive, File: 3136/1914 Pt 4 "German War, Egyptian situation", Date: 1914- 1915, India Office Records and Private Papers, FF: 315- 336:

(11); (12); (312); (313); (314); (315); (316); (317); (318); (319); (320); (321); (322); (323); (324); (325); (326); (327); (328); (329); (330); (331); (332); (333); (334); (335); (336).

Qatar Digital Library's Digital Archive, File 3443/1914 Pt 1 'German War: Turkish and German intrigues in India' [50r] (104/366):

(43); (50); (51); (52); (53); (54); (55); (59); (66); (67); (86); (87).

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.

Es-Sudan fi'l-ahdi'l-Osmanî: min hilâli vesâ'ikı'l-Erşîfi'l-'Osmanî, terc. Salih Sadawi. İstanbul: IRCICA, 2007.

Osmanlı İdaresinde Sudan. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Mısır. İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.

Kitaplar

(Dua'le), Ahmed M. Wehib. **History of Harar and the Hararis, Harari People Regional State Culture**. Harar: Heritage and Tourism, 2015.

Abbott, Peter. **Armies in East Africa 1914-18**. Oxford: Osprey Publishing, 2002.

Abdi, Sheikh- Abdi. **Divine Madness: Mohammed Abdulle Hassan (1856- 1920)**. Londra: Zed Books, 1992.

Abdulvahhab el- Efendi. **Turabi Devrimi: Sudan'da İslâm ve İktidar**. çev. Hasan T. Kösebalaban, İstanbul: İlke Yayınları, 1993.

Adams, Gregg. **King's African Rifles Soldier vs Schutztruppe Soldier: East Africa 1917-18**. Oxford: Osprey Publishing, 2016.

Adejumobi, A. Saheed. **The History of Ethiopia**. London: Greenwood Press, 2007.

Adgie, P. Kenneth. **Askaris, Asymmetry, and Small Wars: Operational Art and the German East African Campaign, 1914-1918**. Verdun: Verdun Press, 2014.

Adil Hikmet Bey. **Asya'da Beş Türk**. yay. haz. Yusuf Gedikli, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.

Akad, Tanju Mehmet. **Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş**. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015.

Akalın, Durmuş. **Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)**. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

Akalın, Durmuş, Parlaz, Selim. **XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Aksoley, İhsan. **Teşkilat-ı Mahsûsa**. 2.bs. yay. haz. Mehmet Hastaş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Albayrak, Hakan. **Bismillah Hotel**. 3. bs. İstanbul: Vadi Yayınları, 2014.

Anderson, Ross. **The Forgotten Front: The East African Camping 1914- 1918**. Stroud: Tempus, 2004.

Ardıç, Nurullah. **Islam and the Politics of Secularism: The Caliphate and Middle Eastern Modernization in the Early 20th Century**. Newyork: Routledge, 2012.

Arpa, Enver. **Afrika Satrancında Sudan**. 2.bs. Ankara: Meneviş Yayınları, 2013.

_____. **Afrika Seyahatnamesi**. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Arsel, İlhan. **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**. 9.bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.

Artuç, Nevzat. **Cemal Paşa**. Ankara: TTK, 2008.

_____. **İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslâm Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Asserate, Wossen Asfa. **King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia**. Berlin: Haus Publishing, 2015.

Ataöv, Türkkaya. **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975.

Avcıoğlu, Doğan. **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, c. 1, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2006.

Aykıt, Ali Dursun. **Habeşistan Kilisesi**. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.

Balcıoğlu, Mustafa. **Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Şarkiye Dairesi**. Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım, 2011.

_____. **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.

Balkan, Fuat. **Komitacı**. haz. Turgut Gürer, İstanbul: Gürer Yayınları, 2008.

Battersby, Prevost F. H. **Richard Corfield of Somaliland**. London: Edward Arnold, 1914.

Bayraklı, Davut. **Mücahid Mürşidler**. 2. bs. İstanbul: Mostar Yayınları, 2017.

Bayur, Hikmet Yusuf. **Türk İnkılâbı Tarihi**. c. 3, Kısım: I, Ankara: TTK, 1991.

_____. **Türk İnkılâbı Tarihi**. c. 3, Kısım: III, Ankara: TTK, 1991.

Beachey, Ray, **The Warior Mullah, The Horn Aflame 1892- 1920**. London: Bellew Publishing, 1990.

Berdibek, Muhammed. **Siyah Güzeldir**. İstanbul: Profil Kitap, 2018.

Bernard, Augustin. **L' Effort de L'Afrique du Nord**, Paris: Bibliotheque Royale, 1916.

Beşikçi, Mehmet. **Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Bilgin, Mehmet. **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, **1914- 1918**. c. 6, yaz. haz. Şükrü Erkal, Ankara: ATASE, 1978.

Braukämper, Ulrich. **Afrika 1914-1918**. Berlin: Antikolonialer Widerstand Jenseits der Weltkriegsfronten, Reimer, 2015.

Brockelmann, Carl. **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**. çev. Neşet Çağatay, 3. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Brown, Ambrose James. **They Fought for King and Kaiser: South Africans in German East Africa, 1916**. Johannesburg: Ashanti Publishing, 1991.

Cafer el- Askerî. **İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.

Caroselli, Saverio Francesco. **Ferro E Fuoco in Somalia**. Roma: Sindacato Italiano Arti Grafiche, 1931.

Ciise, Cumar Jaamac Aw. **Taariikhdi Daraawiishta iyo Sayid Maxamed Cabdulle Xasan, Wasaardda Hiddaha iyo Tacliinta Sare**. Muqdisho: Akadeemiyaha Dhaqanka, 1976.

Cleveland, L. William. **Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak**. çev. Burak Demiryakan, İstanbul: Edebi Şeyler, 2018.

Collins, O. Robert. **Eastern African History, African History in Documents**, c. 2, Princeton: Markus Wiener Publishers, 1990.

Conell, Dan, Killion, Tom. **Historical Dictionary of Eritrea**. 2.bs. Plymouth: The Scarecrow Press, 2011.

Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri -ifadeler ve mektuplar-, c. 1, yay. haz. Ahmet Tetik, Y. Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş, Ankara: ATASE Yayınları, 2009.

Çeliktepe, Atilla. **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**. 2. bs. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Daly, W. M. **Darfur's Sorrow**. New York: Cambridge University Press, 2007.

_____. **The Sirdar: Sir Reginald Wingate and the Brisith Empire in the Middle East**. Philadelphia: Amer Philosophical Society, 1997.

Davis, Mike. **Üzerinde Güneş Batmayan Katliam**. çev. Umut Haskan, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.

Deakin, William. **Imperial Germany and the 'Holy War' in Africa, 1914- 1918**. Leeds: University of Leeds, 1986.

Demir, Yaşar, Aydın, Yusuf. **Fransa'nın Hilafet Politikası: Fransız Dış Politikasında ve Kamuoyunda Hilafet ve İttihâd-ı İslâm Algısı**. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.

Demirel, Emin. **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler**. 6. bs. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Denker, Cemil Arif. **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa**. yay. haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, 2006.

Dilebo, Getahun. **Emperor Meneliks Ethiopia, 1865- 1916: National Unification or Amhara Communal Domination**. Howard: Howard University Press, 1974.

Drysdale, John. **The Somalia Dispute**. London: Pall Mall Press, 1964.

Dursun, Haluk, **Nil'den Tuna'ya Osmanlı**, 6. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

E. Albay Muzaffer. **Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını**, yay. haz. Hülya Toker, Ankara: ATASE Yayınları, 2006.

Efe, Ahmet. **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**. 2.bs. İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.

Ehiloğlu, Zeki. **Yemen'de Türkler (Tarihimizden İbret Vesikası)**. İstanbul: Kitabevi, 2001.

Elmi, Abdi Afyare. **Somali: Kimlik, İslâmi Hareketler ve Barış,** çev. Zekiye Baykul, İstanbul: Açılım Kitap, 2012.

Erden, Fuad Ali. **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları- I**, der. ve yay haz. Yusuf Turan Günaydın, İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.

Erenbilge, Niyazi M. **Habeş Eli ve İtalya- Habeş Harbi**. İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1936.

Eşref Kuşçubaşı. **Hayber'de Türk Cengi**, yay. haz. Philip H. Stooddard-H. Basri Danışman, İstanbul: Arba Yayınları, 1997.

Farwell, Byron. **The Great War in Africa: 1914- 1918**. New York: W. W. Norton Company, 1989.

Ferhavi, Fuad. **Stratejik Etkileşimler Arap Dünyası Türkiye ve Afrika**. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2015.

Gaudi, Robert. **African Kaiser: General Paul Von Lettow- Vorbeck and the Great War in Africa, 1914- 1918**. New York: Berkley, 2017.

Gedikli, Yusuf. **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2009.

Gençoğlu, Halim. **Güney Afrika'da Zaman ve Mekân: Ümit Burnu'nun Umudu Osmanlılar**. İstanbul: Libra Kitapçılık, 2018.

Gillespie, Ann Carol. **Ethiopia**. New York: Chelsa House Publishers, 2003.

Gossman, Lionel. **The Passion of Max von Oppenheim, Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler**, Cambridge: Open Book Publishers, 2013.

Gör, Emre. **Abdülhamid Döneminde İstihbarat**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

_____. **II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı**. 2.bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

Görgülü, İsmet. **On Yıllık Harbin Kadrosu, (1912- 1922)**. Ankara: TTK, 1993.

Halid Ziyaeddin. **Musavvver Mısır Hatıratı**. haz. Abdülkadir Altın, Nazmi Eroğlu, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Hall, John. **Ethiopia in the Modern World**. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2003.

Hanley, Gerald, **Warriors and Strangers**, London: Hamish Hamilton, 1972.

Hay, Munro Stuart, Pankhurst, Richard. **Ethiopia**. Santa Barbara: Clio Press, 1995.

Hazar, Numan. **Türkiye- Afrika İlişkileri**. 3. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.

Henze, B. Paul. **Layers of Time: A History of Ethiopia**. New York: Palgrave, 2000.

Hess, L. Robert. **Italian Colonialism in Somalia**. Chicago: Chicago University Press, 1966.

Hiçyılmaz, Ergun. **Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**. 3. bs. İstanbul: Kamer Yayınları, 1996.

_____. **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Mit'e**. İstanbul: Varlık Yayınları, 1990.

Hill, Richard. **A Bibliographical Dictionary of Sudan**. London: Frank Cass, 1967.

Hiwet, Addis. **Ethiopia: From Autocracy to Revolution**. London: Occasional Publications, 1975.

Holt, M. P. **A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day**. London: Weidenfeld and Nicolson, 1961.

Holt, M. P., Daly, W. M. **A History of the Sudan: From Coming Islam to the Present Day**. New York: Longman, 1988.

Hoyt, P. Edwin. **Guerilla, Colonel von Lettow-Vorbeck and Germany's East African Empire**. London: Collier Macmillan, 1981.

Hülagü, Metin. **İslam Birliği ve Mustafa Kemal**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

_____. **Pan- İslamizm Osmanlı'nın Son Umudu**. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006.

Hüsameddin. **Senusiler ve Garbi Mısır**. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332 [1916].

Ibrahim, Ahmed Hassan. **Sayyid 'Abd al-Rahman al-Mahdi: A Study of Neo-Mahdism in the Sudan, 1899-1956**. Leiden: Brill, 2004.

Idris, H. Amir. **Conflict and Politics of Identity in Sudan**. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Irons, Roy. **Churchill and the Mad Mullah of Somaliland**. South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2013.

İlter, Erdal. **Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi**. Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı, Ankara: MİT Basımevi, 2002.

İslâmoğlu, Mustafa. **İslami Diriliş Hareketleri**. 22. bs. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Jardine, Douglas. **The Mad Mullah of Somaliland**. London: Herbert Jenkins, 1923.

Kapuscinski, Ryszsard. **Afrika Aslanı**. çev. Gül Çağlalı Güven, İstanbul: Om Yayınevi, 2000.

Karabekir, Kâzım. **İngiltere İtalya ve Habeş Harbi**. 5. bs. yay. haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 2000.

_____. **İtalya- Habeş**. haz. Orhan Hülagü, İstanbul: Emre Yayınları, 2001.

Karaköse, Nejdet. **Nuri Paşa (Killigil)**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.

Karasapan, Tevfik Celâl. **Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

Karpat, H. Kemal. **İslâm'ın Siyasallaşması**. 6.bs. çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Kavas, Ahmet. **İki Din Arasında Fransa**. İstanbul: Kitabevi, 2011.

_____. **Osmanlı-Afrika İlişkileri**. 2. bs. İstanbul: Kitabevi, 2013.

Keleşyılmaz, Vahdet. **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu**. Ankara: ATAM Yayınları, 1999.

Kesikoğlu, Osman, Demirbaş, Asaf, Manaz, Abdullah. **Son Çağlarda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri**. Ankara: Tekışık Matbaası, 1989.

Kızıltoprak, Süleyman. **Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882- 1887)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

_____. **Osmanlı Devleti'nin Mısır'da Son Yüzyılı**. İstanbul: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği Yayınları, 2010.

Koloğlu, Orhan. **Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.

_____. **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**. İstanbul: Truva Yayınları, 2008.

_____. **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider**. Ankara: Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.

_____. **The Islamic Public Opinion During the Libyan War, 1911-1912**. Tripoli: Markaz Dirasat Jihad al-Libiyin didda al-Ghazw al-Itali, 1988.

_____. **Trablusgarp Savaşı (1911- 12) ve Türk Subayları**. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.

Kon, Kadir. **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Köksal, Aydoğan. **Afrika, Genel ve Ülkeler Coğrafyası**. 2.bs. Ankara: Hatiboğlu Yayınları, 2014.

Köse, İsmail. **İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı**. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Kösoğlu, Nevzat. **Şehit Enver Paşa**, 3. bs, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

Kramer S. Robert, Jr., Lobban A. Richard, Lobban- Fluehr, Carolyn. **Historical Dictionary of the Sudan**, 4. bs, Plymouth: Scarecrow Press, 2013.

Kurtcephe, İsrafil, **Türk- İtalyan İlişkileri, (1911- 1916)**. Ankara: TTK, 1995.

Kutay, Cemal. **Necid Çöllerinde Mehmet Akif**. Posta Kutusu Yayınları, 1978.

_____. **Trablus- Garb'de Bir Avuç Kahraman**. İstanbul: Tarih Yayınları, 1963.

Kürkçüoğlu, Ömer. **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**. Ankara: Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Landau, M. Jacob. **Pan- İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme**, çev. Nigar Bulut, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Längin, G. Bernd. **Die Deutschen Kolonien: Schauplätze und Schicksale 1888-1918**. Hamburg: Mittler&Sohn, 2005.

Lapidus, M. Ira. **İslâm Toplumları Tarihi**. c. 2, 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Larcher, M. **Büyük Harpte Türk Harbi**. c. 1, Nakil ve tahşiye eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, yay. haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

_____. **Büyük Harpte Türk Harbi**. c. 3, Nakil ve tahşiye eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, yay. haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Letaconnoux Gündüz, Figen. **İnsanlığın Beşiğine Yolculuk Habeşistan-Cibuti Cumhuriyeti**. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2016.

Lewis, M. Ioan. **A Modern History of Somalia: Nation and State in Horn of Africa**. Boulder: Westview Press, 1988.

Lobban, A. Richard, Lobban Jr., Dalton, H. Christopher. **Libya: History and Revolution**. California: Praeger, 2014.

Long, Richard William Charles. **British Pro- Consuls in Egypt, 1914- 1929: The Challenge of Nationalism**. New York: Routledge, 2005.

Lutskiy, Borisoviç Vladimir. **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi**. 2.bs. çev. Turan Keskin, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

Mahmud Nedim Bey, **Arabistan'da Bir Ömür**, der. Ali Birinci, İstanbul: İSİS, 2001.

Mallett, Robert. **Mussolini in Ethiopia, 1919- 1935**. New York: Cambridge University Press, 2015.

Marcus, G. Harold. **A History of Ethiopia**. London: University of California Press, 1994.

Marcus, Golden Harold. **The Life and Times of Menelik II: Ethiopia 1844-1913**. Oxford: Clarendon Press, 1975.

Mariam, Takla Hawariat Takla Fitawurai. **Ye- Hiywate Tarik**. Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2005.

Martin, G. B. **Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş**. çev. Fatih Tatlıoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.

Mazrui, A. Ali. **Afrikalılar: Üç Farklı Kültürel Miras**. çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

McKale M. Donald. **War By Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I**. Ohio: The Kent State University Press, 1998.

McLachlan, Sean. **Armies of the Adowa Campaign 1896: The Italian Disaster in Ethiopia**. London: Osprey Publishing, 2011.

McMeekin, Sean. **Berlin- Bağdat Demiryolu**. çev. Azize F. Çakır, İstanbul: Picus Yayınları, 2012.

Mert, Timuçin. **Atatürk'ün Yanındaki Mehdi: Osmanlı Uluslarının Kurtuluş Mücadelesi**. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006.

Metaferia, Getachew. **Ethiopia and the United States: History, Diplomacy, and Analysis**. New York: Algora Publishing, 2009.

Metin, Barış. **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

Milkias, Paulos. **Africa in Focus: Ethiopia**. California: Abc-Clio, 2011.

_____. **Haile Selassie: Western Education and Political Revolution in Ethiopia**. New York: Cambria Press, 2006.

Motadel, David. **İslam ve Naziler**. çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2015.

Mukhtari, Haji Mohamed. **Historical Dictionary of Somalia**. Oxford: The Scarecrow Press, 2003.

Nasr, Abun M. Jamil. **Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Tîcâniyye ve Tekrûr Hareketi**. çev. ve yay. haz. Kadir Özköse, Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Negash, Tekeste. **Eritrea and Ethiopia: The Federal Experience**. Stockholm: Nordiska Afrikainstitutet, 1997.

Nicolosi, Gerardo. **Imperialismo e Resistenza in Corno D'Africa: Mohammed Abdullah Hassan e il Derviscismo Somalo (1899- 1920)**. Rubbettino: Soveria Mannelli, 2002.

Novati, Calchi Giampaolo. **Il Corno D' Africa Nella Storia E Nella Politica: Etiopia, Somalia e Eritre afra Nazionalismi, Sottosviluppo e Guerra**. Torino: Societa Editrice Internazionale, 1994.

Omar, Osman Mohamed. **Somalia: Past and Present**. Mogadishu: Somali Publications, 2006.

_____. **The Scramble in the Horn of Africa: History of Somalia (1827- 1977)**. Mogadishu: Somali Publications, 2001.

Omissi, E. David. **Air Power and Colonial Control**. Manchester: Manchester University Press, 1990.

Orakçı, Serhat. **Türkiye- Afrika İlişkileri**. İstanbul: İnsani Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2018.

Oral, Atilla. **Nuri Killigil**. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2016.

Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**. Ankara: TTK, 1996.

Öz, Baki. **İslâm Dünyası ve Kemalizm**. İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Özal, Başar İlkin. **İstihbaratın Kısa Tarihi: Gölge Oyunu**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

_____. **Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Özcan, Ahmet. **İnsanlığımız ve Jeo- Stratejik Gerçekler Işığında Somali**. İstanbul: Arı Hareketi, 2011.

Özcan, Ahmet. **Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi**. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.

Özkan, Mehmet. **Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası**. 2. bs. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Yayınları, 2016.

Özkan, Tuncay. **Bir Gizli Servisin Tarihi Milli İstihbarat Teşkilatı**. 6. bs. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999.

Özkaya, Sevda. **Süveyş Kanalı, -XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru- (Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre)**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

Paice, Edward. **Tip&Run: The Untold Tragedy of The Great War in Africa**. London: Weidenfeld&Nicolson, 2007.

Pearce, Jeff. **Prevail: The Inspiring Story Ethiopia's Victory Over Mussolini's Invasion, 1935- 1941**. New York: Skyhorse Publishing, 2014.

Peters, Rudolph. **İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi**. çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: Nehir Yayınları, 1989.

Pineda, de Gelder van Rosanna. **Le Chemin de fer de Djibouti à Addis- Abeba**, Paris: L'Harmattan, 1995.

Polat, Gülsüm Ü. **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**. Ankara: ATAM Yayınları, 2015.

Pritchard, Evans E. E. **Ömer Muhtar Destanı**. çev. Kadir Özköse, 2. bs, Konya: Ensar Yayıncılık, 2008.

Prouty, Chris, Rosenfeld, Eugene. **Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea**. 2. bs. London: Scarecrow Press, 1994.

Prouty, Chris. **Empress Taytu and Menilek II: Ethiopia 1883- 1910**. Trenton: The Red Sea Press, 1986.

Prüfer, Curt. **Germany's Covert War in the Middle East: Espionage, Propaganda and Diplomacy in World War I**, ed. and trans. Kevin Morrow, London: I.B. Tauris, 2018.

Remond, Georges. **Trablusgarp Savaşı ve Enver Paşa**. çev. İdil Cihangir, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2019.

Robinson, David. **Muslim Societies in African History**. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Rogan, Eugene. **Araplar: Bir Halkın Tarihi**. çev. Cem Demirkan, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

Sâdık el- Müeyyed. **Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat**. sunuş ve giriş: İdris Bostan, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010.

_____. **Habeş Seyahatnamesi**. yay. haz. Mustafa Baydemir, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Sait Talât. **Umman ve Hint Denizleri Hakimiyeti ve Türkler**. İstanbul: Deniz Matbaası, 1934.

Salwe, Issa M. Abdisalam. **The Collapse of The Somali State: The Impact of the Colonial Legacy**. London: Haan Publishing, 1996.

Samatar, Ismail Abdi. **The State and Rural Transformation in Northern Somalia, 1884-1986**, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1989.

Samatar, S. Said. **Oral Poetry and Somali Nationalism**. London: Cambridge University Press, 1982.

Samson, Anne. **World War I in Africa: The Forgotten Conflict Among the European Powers**. London: IB Tauris, 2012.

Saral, Tosun İsmail, Saral, Emre. **Çanakkale ve Filistin Cephelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**. Ankara: Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, 2002.

Schulze, Reinhard. **A Modern History of the Islamic Wolrd**. trans. Azizeh Azodi, London: I.B. Tauris Publishers, 2002.

Sellassié, Guèbrè. **Chronique du Règne de Ménélik II: roi des rois d'Éthiopie**. Paris: Maisonneuve Frères, 1930.

Serels, Steven. **The Impoverishment of the African Red Sea Littoral, 1640- 1945**. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Sert, Sami M. **Hitler'in Müslüman Askerleri**. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2012.

Shaw, J. Stanford. **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş**. c. 1, terc. Beyza Sümer Aydaş, Ankara: TTK, 2014.

_____. **The Ottoman Empire in World War I**. c. 2, Ankara: TTK, 2008.

Sheffy, Yigal. **British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918**. New York: Routledge, 2013.

Soulé, Houmed Aramis. **Deux Vies Dans L'histoire de la Corne de L'Afrique**. Addis Ababa: Centre Français des Etudes Ethiopiennes, 2005.

Spaulding, Jay, Kapteijns, Lidwien. **An Islamic Alliance: Ali Dinar and the Sanusiyya, 1906- 1916**. Evanston: Northwestern University Press, 2011.

Stoddard, H. Philip. **Teşkilât-ı Mahsusa**. 3.bs. çev. Tansel Demirel, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.

Strachan, Hew. **The First World War in Africa**. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Şahin Kurnaz, Feyza. **Çanakkale Savaşları ve Kara Afrika Basını Savaş, Basın ve Propaganda**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Şıvgın, Hale. **Trablusgarp Savaşı ve 1911- 1912 Türk- İtalyan İlişkileri**. 2. bs. Ankara: ATAM Yayınları, 2006.

Şimşek, Nurettin. **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri)**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Tafla, Bairu. **Ethiopia and Austuria: A History of their Relations**. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994.

Tandoğan, Muhammed. **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922**). Ankara: TTK, 2013.

_____. **Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası: Tevârikler**. Ankara: TTK, 2018.

Tansu, Nafiz Samih. **İki Devrin Perde Arkası**. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Taylan, Nejat. **Somali Tarihine Kısa Bir Bakış ve Geçmişte ve Bugün Türk- Somali İlişkileri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Devlet İşletmeciliği Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1987.

Tesfaye, Aaron. **State and Economic Development in Africa: The Case of Ethiopia**. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

Tetik, Ahmet. **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**. c. 1, 1914-1916, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

_____. **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**. c. 2, 1917, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

The Battle of Adwa: Reflections on Ethiopia's Historic Victory Against European Colonialism. ed. Paulos Milkias, Getachew Metaferia, New York: Algora Publishing, 2005.

Thomas, Edward. **The Kafia Kingi Enclave: People, Politics and History in the North-South Boundary Zone of Western Sudan**. London: Rift Valley Institute, 2010.

Tignor, L. R. **Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882- 1914**. Princeton: Princeton University Press, 2016.

Tirab, Abbkar Tirab. **Çok Kültürlülük ve Güvenlik (Sudan Örneği)**. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016.

_____. **Türkiye ve Sudan Polis Teşkilatları: Örgütsel Yapı ve Eğitim Stratejisi Perspektifinden**. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2016.

Tollefson, Harold. **Policing Islam: The British Occupation of Egypt and the Anglo-Egyptian Struggle over Control of the Police 1882-1914**. New York: Praeger, 1999.

Tripodi, Paolo. **The Colonial Legacy in Somalia, Rome and Mogadishu: From Colonial Adminstration to Operation Restore Hope**. London: Palgrave Macmillan Press, 1999.

Tunaya, Zafer Tarık. **Türkiye'de Siyasal Partiler**. c. 3, 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Umar, Osman Ömer. **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908- 1938)**. Ankara: ATAM Yayınları, 2004.

Ünalp, Rezzan F. **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askerî Faaliyetleri**. Ankara: ATASE Yayınları, 2014.

Üzen, İsmet. **Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri**. İstanbul: Paraf Yayınları, 2011.

Vier- Imbert, Simon. **Tracer des Frontiéres a Djibouti: Des territoires et des Hommes aux XIXe et XXe Siécles**, Paris: Karthala, 2011.

Wagner, Ewald. **Harar: Annotierte Bibliographie zum Schrifttum über die Stadt und den Islam in Südostathiopien**. Wiesbaden: Harrosowitz Verlag, 2003.

Warburg, Gabriel. **Islam, Sectarianism and Politics in Sudan**, London: Hurst Company, 2003.

_____. **The Sudan Under Wingate**. London: Frank Cass&Co. Ltd, 1971.

Warburg, R. Gabriel. **Historical Discord in the Nile Valley**. London: Hurst Company, 1992.

Williams, Ann. **Britain and France in the Middle East and North Africa, 1914-1967**. New York: St Martin's Press, 1968.

Ydlibi, May. **With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi**. ed. Bahru Zewde, Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2006.

Yıldız, Gültekin. **Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864- 1914)**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

Yurtsever, Serdar. **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919- 1922)**. Ankara: ATAM Yayınları, 2013.

Yücer, Mahmut Hür. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Yüksel, Ahmet. **II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı**, 2. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Zewde, Bahru. **A History of Modern Ethiopia (1855- 1991)**. 2. bs. Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2002.

Makaleler

A.A. "Habeşistan Mektupları: Harar, **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 12, s. 299, (1914): 232- 235.

A. A. "Habeşistan Mektupları", **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 12, s. 301, (1914): 265.

"An Interned Baron". **Evening Post**. 09.09.1915.

"An Interned Baron". **Otago Daily Times**. 19.09.1915.

"Aux Colonies: La Revolte du Darfour Ecrasee". **Le Petit Comtois**. 02.12.1916.

"Editorial Notes". **Journal of the Royal African Society**. c. 43, s. 171, (1944): 49-55.

"German Intrigues in Egypt". **Hawera&Normanby Star**. 27.09.1915.

"Germany's African Epic", **The Times**, c. 382, s. 8516, 17.02.2007.

"Habeşistan Ahvâli". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2019, c. 15, s. 365, (1918): 19.

"Habeşistân'da Mühim Hadiseler". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 14, s. 361, (1918): 224- 227.

"Hayât-ı Akvâm-ı İslâmiyye: Habeşistan Müslümanları". **Sebîlürreşâd**. (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018), c. 8, s. 201, (1912): 360.

"Inciter of Arabs Taken; German Agent in Tripoli and Egypt Had an American Passport". **The New York Times**. 30.08.1915.

"İslâm Havadisi: Somali Molla'nın Üzerine", **İslâm Mecmuası**, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2019, c. 2, s. 13, (1914): 467.

"Rebel Force In Darfur Disposed Of". **New Zealand Herald**. 15.11.1916.

"Rebel Sultan Killed". **The New York Times**. 14.11.1916.

"Somali ve Yemen Ahvali". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2016, c. 8, s. 183, (1912): 14- 15.

"Sudan Ahvâli". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 14, s. 364, (1918): 290- 291.

"Süleyman Paşa Barunî". **TDVİA**. c. 5, (1992): 92.

"Şuûn- Somali". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 12, s. 299, (1914): 236.

"Şuûn-ı Aden, Berbere, Somal". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 12, s. 312, (1914): 424.

"Şuûn-ı Habeşistan". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018), c. 12, s. 292, (1914): 110.

"Şuûn-ı Habeşistan". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 12, s. 312, (1914): 424.

"Şuûn-ı Mısır- Sudan". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 13, s. 318, (1914): 56.

"Şuûn-ı Somali". **Sebîlürreşâd**. ed. M. Ertuğrul Düzdağ, yay. haz. İskender Türe, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2018, c. 13, s. 317, (1914): 48.

"The Darfur Fight". **Auckland Star**. 14.11.1916.

"Un Descendant Direct du Prophete Condamne L' Action du Gouvernment Turc". **L' Echo D' Alger**. 17.11.1914.

Abbink, Jon. "Dervishes, Moryaan and Freedom Fighters: Cycles of Rebellion and the Fragmentation of Somali Society, 1900- 2000". **Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History**. ed. Jon Abbink, Mirjam De Bruijn, Klaas Van Walraven, (Leiden: Brill, 2003): 328- 365.

Abebe, Berhanou. "Le Coup D'Etat du 26 Septembre 1916 ou le Dénouement D'une Décennie de Crise". **Annales d'Ethiopie**. c. 17, (2001): 309- 359.

Abushouk, Ibrahim Ahmed. "The Anglo-Egyptian Sudan: From Collaboration Mechanism to Party Politics, 1898–1956". **The Journal of Imperial and Commonwealth History**. c. 38, s. 2, (2010): 207- 236.

Agstner, Rudolf. "Lij Iyasu, the Imperial and Royal Austro-Hungarian Honorary Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914". **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 115- 130.

Ahmed, Hussein. "The Chronicle of Menilek II of Ethiopia". **Journal of Ethiopian Studies**. s. 16, (1983): 75- 86.

Akalın, Durmuş. "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898- 1914). **Tarih Araştırmaları Dergisi**. c. 34, s. 58, (2015): 651- 686.

_____. "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839- 1894)". **Tarih İncelemeleri Dergisi**. c. 29, s. 1, (2014): 1- 35.

Akkor, Mahmut. "Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası". **History Studies**. c. 4, s. 1, (2012): 15- 28.

Aksakal, Mustafa. “Osmanlıların Cihat İlanı”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat ve İslam**. der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019: 43- 59.

_____. “The Ottoman Proclamation of Jihad”. **Jihad and Islam in World War I**. ed. Erık- Jan Zürcher, Leiden: Leiden University Press, 2016: 53- 69.

Al- Rawı, K. Ahmed. “John Buchan’s British- Designed Jihad in Greenmantle”. **Jihad and Islam in World War I**. ed. Erık- Jan Zürcher, Leiden: Leiden University Press, 2016: 329- 345.

_____. “Greenmantle’da John Buchan’ın İngiliz- Tasarımı Cihadı”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat ve İslam**. der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019: 291- 307.

Albayrak, Kadir. “Siyahî Senkretik Bir Dinî Hareket Olarak Rastafarilik”. **Bilimname**. s. 34, (2017): 247- 286.

Ali, Q. Ahmed. “Land Rush in Somalia”. **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**. ed. Abdi Kusow, Asmara: Africa World Press, 2004: 155- 176.

Ancel, Stéphane, Ficquet, Eloi. “The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church (EOTC) and the Challenges of Modernity”. **Understanding Contemporary Ethiopia**. ed. Gérard Prunier, Éloi Ficquet, London: Hurst&Company, 2015: 63- 91.

Arpa, Enver. “Sudan ve Darfur Sorunu”. **Avrasya Etüdleri**. s. 40, Afrika Özel Sayısı, (2011): 97- 122.

Arslan, Ali. “Sudan’ın Hukuken Türkiye’den Ayrılma Süreci”. **Türk Dünyasına Bakışlar**. ed. Halil Bal, Muhammet Erat, İstanbul: Da Yayıncılık, 2013: 103- 116.

Aslaner, Serhat. “Osmanlı’ya Arap Gözünden Bakmak Fragmanlar”. **Toplumsal Tarih**. s. 294, (2018): 66- 73.

Avcı, Casim. “Masavva”. **TDVİA**. c. 28, (2003): 73- 74.

Ayaydın, Rıdvan. “Cihâd-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti**. ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, İstanbul: Kitabevi, 2015: 67- 79.

Ayinde, Afis Oladosu. “Mahdism versus Colonialism: A Study on Muslim’ Reponse to Colonial Rule in Somaliland”. **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**. Kampala, Uganda, 15- 17 December 2003, İstanbul: IRCICA, 2006: 133- 148.

Tafla, Bairu. “Abdullahi Ali Sadiq”, **Encyclopaedia Aethiopica**, c. 1, ed. Siedbert Uhlig, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003: 38.

Balcı, Sezai, Balcıoğlu, Mustafa. “İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba- II”. **Toplumsal Tarih**. s. 210, (2011): 28- 35.

Balcıoğlu, Mustafa. "Kendi Belgeleriyle Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi". **Türk Dünyası Tarih**, s. 67, (1992): 24- 28.

Barnes, Cedric. "Gubo- Ogaadeen Poetry and the Aftermath of the Dervish Wars". **Journal of African Studies**. c. 18, s. 1, (2006): 105- 117.

Bayar, Yener. "Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Afrika Cephesi", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Ekim 2014, İzmir, Sempozyum Bildirileri Kitabı, ed. Mustafa Daş, Türkmen Töreli, İlker Sever, Bülent Kucak, Mehmet Şerif Erkek, Yakup Öztürk, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, (2015): 171- 333.

Bayram, Mürsel. "Sudan: Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu". **Dünya Siyasetinde Afrika 1**. ed. İsmail Ermağan, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, (2014): 175- 200.

Bekele, Shiferaw. "Monarchical Restoration and Territorial Expansion: The Ethiopian State in the Second Half of the Nineteenth Century". **Understanding Contemporary Ethiopia**. ed. Gérard Prunier, Éloi Ficquet, London: Hurst&Company, 2015.

Bosworth, Richard. Finaldi, Giuseppe. "İtalyan İmparatorluğu". **Savaştaki İmparatorluklar (1911- 1923)**. der. Robert Gerwarth, Erez Manela, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016: 71- 99.

Bruzzi, Silvia. "Claiming Islamic Authenticity: The Ḫatmiya Sufi order confronting WWI". **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**. ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Ceviz, Nurettin. "Libyalı Bir Siyasî Önder ve Şair: Suleymân Bâşâ el- Bârûnî". **EKEV Akademi Dergisi**, s. 23, (2005): 199- 222.

Clapham, Christopher. "The Era of Haile Selassie", **Understanding Contemporary Ethiopia**. ed. Gérard Prunier, Éloi Ficquet, London: Hurst&Company, 2015.

Cum'a, Ali. "Muhammed Hıdır Hüseyin". **TDVİA**. c. 30, (2005): 539- 541.

_____. "Muhammed Mustafa Merâgî". **TDVİA**. c. 29, (2004): 164- 165.

Çabuk, Mustafa. "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu". **Türkiyat Mecmuası**. c. 27, s. 1, (2017): 101- 120.

_____. "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği". **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 16, s. 1, (2019): 221- 256.

Daly, W. M. "The Development of the Governor-Generalship of the Sudan, 1899–1934". **The Journal of African History**, c. 25, s. 1, (1983): 77- 96.

Deakin, William. “Imperial Germany and the “Holy War” in Africa, 1914- 1918”. **University of Leeds Review**. c. 28, (1985): 75- 95.

Deutsch, Georg- Jan, “Absence of Evidence is No Proof: Slave Resistance Under German Colonial Rule in East Africa”. **Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History**. ed. Jon Abbink, Mirjam De Bruijn, Klaas Van Walraven, Leiden: Brill, (2003): 170- 187.

Dumlupınar, Sezai. “Mısır’da Osmanlı İngiliz Mücadelesi (1914- 1918)”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti**. ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, İstanbul: Kitabevi, 2015: 135- 155.

Dursun, Davut. “Afrika”. **TDVİA**. c. 1, (1998): 418- 426.

_____. “Eritre”. **TDVİA**. c. 11, (1995): 302- 304.

_____. “Etiyopya”. **TDVİA**. c. 11, (1995): 488- 491.

Eno, A. Omar. “Landless Landlors, and Landed Tenants: Plantation Slavery in Southern Somalia (1840- 1940)”. **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**. ed. Abdi Kusow, Asmara: Africa World Press, 2004: 135- 154.

Erlich, Haggai. “From Wello to Harer: Lij Iyasu, the Ottomans and the Somali Sayid”. **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 135- 147.

_____. “Islam, War, and Peace in the Horn of Africa”. **Muslim Ethiopia: The Christian Legacy, Identity Politics, and Islamic Reformism**. ed. Patrick Desplat, Terje Ostebo, New York: Palgrave Macmillan, 2013: 187- 199.

_____. “WWI in the Middle East and Africa: Nationalist Movements in a Formative Age”, **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Erol, Seyfettin Mehmet, Bingöl, Oktay. “Birinci Dünya Savaşı’nın Afrika’ya ve Sömürgeciliğe Etkileri”. **Gazi Akademik Bakış**. c. 7, s. 14, (2014): 177- 196.

Eshete, Tibebe. “A Reassesment of Lij Iyasu’s Political Career, with Particular Emphasis Upon His Fall”. **Personality and Political Culture in Modern Africa**. ed. Melvin E. Page, Stephanie F. Beswick, Tim Carmichael, Jay Spaulding, Boston: Boston University African Studies Center, 1998: 163- 179.

Fahey, O’ S. R. “A History of the Awlad Hindi”, Bulletin of Information, Fontes Historiae Africanae, 1979- 1987”. **A Journal of Historical Sources: Sudanic Africa**. c. 13, (2002): 75- 82.

Fendri, Mounir. “Le Maghreb et l’Islam dans la stratégie de l’Allemagne en 1914”. **Hespéris-Tamuda**. c. 54, s. 1, (2018): 107- 126.

Ficquet, Eloi. “Understanding Lïj Iyasu through his Forefathers: The Mammedoch Imam-s of Wello”. **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 5- 29.

Finke, Detlef. “Ahmed Mazhar Bey”. **Encyclopaedia Aethiopica**. c. 3, ed. Siegbert Uhlig, Wiesbaden: Harrassowitz, 2007: 894- 896.

Gençoğlu, Halim. “Suikaste Kurban Giden Osmanlı Konsolosu: Mehmed Remzi Bey”. **Yedikıta**. s. 97, (2016): 22- 35.

Gilkes, Patrick, Plaut, Martin. “Great War Intrigues in the Horn of Africa”. **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, (Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Göksoy, Hakkı İsmail. “Some Aspects of the Anglo- Egyptian Condominium Rule in Sudan (1899- 1914)”. **Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 6, s. 16, (2019): 76- 90.

Gör, Emre. “1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme”. **Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**. c. 2, s. 1, (2019): 51- 69.

Görgün, Hilal. “Mısır’da XIX. Yüzyılda Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil”. **İslâm Araştırmaları Dergisi**. s. 4, (2000): 105- 131.

Griffiths, Ieuan. “The Scramble for Africa: Inherited Political Boundaries”, **The Georaphical Journal**. c. 52, s. 2, (1986): 204- 216.

Gussone, Martın. “Architectural Jihad: The “Halbmondlager” Mosque of Wünsdorf as an Instrument of Propaganda”. **Jihad and Islam in World War I**. ed. Erık- Jan Zürcher, Leiden: Leiden University Press, 2016: 179- 221.

_____. “Mimari Cihat: Bir Propaganda Aracı Olarak Wünsdorf “Halbmondlager” Camii”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat ve İslam**. der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019: 145- 186.

Günel, Fuat. “Abdurrahman Azzâm”. **TDVİA**. c. 4, (1991): 351- 352.

Hailu, Kassa Berihun, Jemere, Abebe Jemal. “Recalling the History of Sultan Mohammed Hanfare “Illalta”: “Was he a democratic Sultan of Aussa in Afar, Ethiopia?”. **Academic Journals**. c. 9, (2017): 72- 77.

Hamed, Abbas Raouf. “Germany and the Egyptian Nationalist Movement 1882- 1918”. **Die Welt des Islams**. c. 28, s. 1/ 4, (1988): 11- 24.

Hanioğlu, Şükrü M. “Teşkîlât-ı Mahsûsa”. **TDVİA**. c. 40, (2011): 568- 569.

Hasan, Fadl Yusuf. “Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri”. **Yükselen Afrika ve Türkiye**. I. Uluslararası Türk- Afrika Kongresi, 23 Kasım 2005, ed. Ahmet Kavas, Hasan Öztürk, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006: 285- 295.

Hasan, Mustafa Hamdunallah. "Dârfûr". **TDVİA**. c. 8, (1993): 490- 491.

Hassen, Ahmed Ibsa, Erşahin, Seyfettin. "İhtidanın Bedeli: Habeşistan Kralı Iyasu Örneği (1913- 1916)". **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**. c. 7, s. 1, (2018): 740- 751.

Hassen, Mohammed. "Indigenous Governance Among the Southern Afar (ca. 1815-1974), Ethiopia". **Ethiopian Journal of the Social Sciences and Humanities**. c. 7, s. 1-2, (2010): 1- 25.

Heine, Peter. "Die Nachrichtenstelle für den Orient' und die Deutsche Öffentlichkeit". **Spektrum Iran**. c. 19 s. 2, (2006): 8- 13.

_____. "Sâlih ash-Sharîf at-Tûnisî, a North African Nationalist in Berlin during the First World War". **Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée**. c. 33, (1982): 89- 95.

Hess, L. Robert. "The Poor Man of God- Muhammad Abdullah Hassan". **Leadership in Eastern Africa: Six Political Biographies**. ed. Norman R. Bennet, Boston: Boston University Press, 1968: 63- 108.

_____. "Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War". **Journal of African History**. c. 4, s. 1, (1963): 105- 126.

_____. "The 'Mad Mullah' and Northern Somalia". **The Journal of African History**. c. 5, s. 3, (1964): 415- 433.

Ibrahim, Ahmed Hassan. "The Role of Sayyid Abd al-Rahman al-Mahdi in the Sudanese National Movement 1908-1956". **Northeast African Studies**. c. 3, s. 1, (1996): 7- 25.

İnal, Tibet. "Teşkilat-ı Mahsusa". **Tarih Okulu Dergisi**. c. 8, s. 22, (2015): 621- 639.

Jolly, Laurent. "The First World War Seen from Djibouti: Controlling, Recruiting, Enlisting". **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Jureidini, B. L. "The Miracles of Ali Dinar of Darfur". **Muslim World**. c. 6, s. 4, (1916): 409- 414.

Kapteijns, Lidwien. "'Proclaim to the People': Five Poems by Sayyid Muhammad ᶜAbdallah Hasan of Somalia (1856- 1921)". **Sudanic Africa**. c. 7, (1996): 25-34.

Kara, Adem. "Osmanlı-Habeşistan İlişkileri ve Mazhar Efendi'nin Habeşistan Baş Şehbenderliği". **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008: 571- 584.

Karaköse, Nejdet. "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", **Tarihin Peşinde**. s. 6, (2011): 251- 282.

Karbi, Bilge. “Çek Şarkiyatçı Alois Musil’in Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri: Cihad, Eğitim- Kültür ve Şark Misyonu”. **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**. ed. Alpaslan Demir, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017: 151- 178.

Kaşıyuğun, Ali, Çolak, Mustafa. “Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Propagandası”. **History Studies**. c. 6, s. 5, (2014): 157- 176.

Kavas, Ahmet. “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskelesinin Konumu (1265-1334/1849-1916)”. **İslâm Araştırmaları Dergisi**. s. 5, (2001): 109- 134.

_____. “Fransa’nın Kuzey ve Batı Afrika’da Uyguladığı İslâm Siyaseti: Sultan Reşad’ın Yayınladığı Cihat Çağrısının Reddi Meselesi”. **Dini Araştırmalar**. c. 2, s. 6, (2000): 23- 50.

_____. “Osmanlı- Darfûr Münasebetleri”. **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. s. 16, (2007): 105- 120.

_____. “Osmanlı Devleti’nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşma Etkisi”. **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç**. ed. Kemal Çiçek, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001: 443- 464.

_____. “Osmanlı Devleti’nin Sahraaltı Afrika’daki Müttefikleri: Bilâdüssudan Sultanlıkları”. **Afrika’da Osmanlı Asırları: Siyah İnci Beyaz Lale**. İstanbul: Kenz Yayınları, 2013: 7- 59.

_____. “Senûsiyye”. **TDVİA**. c. 36. (2009): 536- 538.

_____. “Somali”. **TDVİA**. c. 37. (2009): 373- 376.

_____. “Sudan”. **TDVİA**. c. 37, (2009): 461- 466.

Keleşyılmaz, Vahdet. “I. Dünya Savaşı’nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü”. **Kebikeç**. s. 10, (2000): 31- 38.

_____. “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**. c. 20, s. 31, (2000): 185- 191.

_____. “Teşkilât-ı Mahsûsa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar”, **Türkiye Günlüğü**. s. 133, (2018).

_____. “Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal”. **Türkler**, c. 13, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kılıç, Musa. “Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Kurumu”. **Osmanlı Diplomasi Tarihi**, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Kılıç, Selami. “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”. **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**. Uluslararası Sempozyum 20- 21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri, ed. Zekeriya Türkmen, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2015: 91- 155.

Kızıltoprak, Süleyman. “Ottoman Policies Against European Colonial Powers in Northeast Africa”. **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**. Kampala, Uganda, 15- 17 December 2003, İstanbul: IRCICA, 2006: 119- 131.

Kon, Kadir. “1. Dünya Savaşı’nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Âkif’in Almanya Seyahati”. **Toplumsal Tarih**. s. 217, (2012): 2- 8.

_____. “Almanya’nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max Von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”. **Tarih Dergisi**. s. 53, (2011): 211- 252.

_____. “Milli Şair ‘Aslında’ Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?”. **Derin Tarih,** s. 51, (2016).

Kurtuluş, Rıza. “Afrika”. **TDVİA**. c. 1, (1988): 426- 428.

Lüdke, Tılman. “(Not) Using Political Islam: The German Empire and its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle East, 1914–1918 and Beyond”. **Jihad and Islam in World War I**. ed. Erık- Jan Zürcher, Leiden: Leiden University Press, 2016: 71- 94.

_____. “Siyasal İslâmı Kullan(ma)mak: Alman İmparatorluğu ve Yakındoğu ve Ortadoğu’daki Başarısız Propaganda Kampanyası, 1914- 1918 ve Ötesi”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat ve İslam**. der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019: 61- 84.

Mertoğlu, Suat Mehmet. “Osmanlı Hilafeti, Almanya ve Mağribli Aktivistler 1914-1918”. **Proceedings of the International Congress on The Maghreb and the Western Mediterranean in the Ottoman Era**. Rabat, 12- 14 November 2009, İstanbul: IRCICA, 2013: 21- 33.

Mesghenna, Yemane. “Italian Colonialism in Eritrea 1882- 1941”. **Scandinavian Economic History Review**. c. 37, s. 3, (2011): 65- 72.

Mohamed, Jama. “The Political Ecology of Colonial Somaliland”. **Journal of the International African Institute**. c. 74, s. 4, (2004): 534- 566.

Moreau, Odile. “Fransız Sömürgesi Fas’ta Teşkilat-ı Mahsusa Destekli Gerilla Direnişi”, **Derin Tarih**. s. 51, (2016).

Mukhtar, Haji Mohamed. “Somali Responsese to Colonial Occupation (The Inter-Riverine Case)”. **Putting The Cart Before The Horse: Contested Nationalism and the Crisis of the Nation-State in Somalia**. ed. Abdi Kusow, Asmara: Africa World Press, 2004: 75- 90.

Muradoğlu, Abdullah. "Enver Paşa: Son ana kadar İttihad-ı İslam", **Yeni Şafak**, 23.11.2005.

Nasson, Bill. "Africa". **The Cambridge History of the First World War**. c. 16, ed. Jay Winter, Cambridge: Cambridge University Press, 2014: 433- 458.

_____. "İngiliz Emperyal Afrikası". **Savaştaki İmparatorluklar**. der. Robert Gerwarth, Erez Manela, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016: 223- 257.

Nave, Ari. "Djibouti". **Africana: The Encyclopedia of the African&African American Experience**, c. 5, 2. bs. ed. Kwame Anthony Appiah, Henry Louıs Gates Jr, Oxford: Oxford University Press, 2004.

Nour, Mohamed Tariq. "Ottoman Efforts to Protect Somalia from European Powers". **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**. Kampala, Uganda, 15- 17 December 2003, İstanbul: IRCICA, 2006: 161- 179.

_____. "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898- 1916)". **ATAM Dergisi**. c. 21, s. 61, (2005): 367- 383.

Novati, Calchi Giampaolo. "Italy and Africa: How to Forget Colonialism". **Journal of Modern Italian Studies**. c. 13, s. 1, (2008): 41- 57.

Ofcansky, P. Thomas. "Historical Setting", **Sudan: A Country Study**. 5 bs. ed. LaVerle Berry, Washington: Federal Research Division, (2015).

_____. "National Security". **Ethiopia: A Country Study**, ed. Thomas P. Ofcansky- LaVerle Berry, Washington: Federal Research Division, 1991.

_____. "National Security", **Sudan: A Country Study**, 5.bs. ed. LaVerle Berry, Washington: Federal Research Division, 2015.

Öngören, Reşat. "Muhammed Mâzî". **TDVİA**. c. 30, (2005): 553- 555.

Öz, Mustafa. "Muhammed Abdullah b. Hasan". **TDVİA**. c. 30, (2015): 488- 489.

Özel, Ahmet. "Doğu Afrika'da Afrika'da İslamiyet". **TDVİA**, c. 1, (1988): 435- 439.

Özköse, Kadir. "Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da Tasavvuf". **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**. c. 3, s. 7, (2001): 157- 184.

Öztürk, Hasan. "Darfur'da Yaşanan İç Savaşı Anlamak". **Avrasya Etüdleri**. s. 40, Afrika Özel Sayısı, (2011): 123- 144.

Öztürk, Levent, "Etiyopya". **TDVİA**. c. 11. (1995): 491- 496.

Page, E. Melvin. "Black Men in a White Men's War", **Africa and the First World War**. ed. Melvin E. Page, London: Palgrave Macmillan, (1987): 1- 25.

Pehlivanlı, Hamit. "Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914- 1918)". **ATAM Dergisi**. c. 16, s. 47, (2000): 421- 440.

Pesek, Michael. "Allah strafe England!". **Die Zeit**, 19.02.2004.

_____. "Sulayman b. Nasr al-Lamki and German Colonial Policies Towards Muslim Communities in German East Africa". **Islam in Africa**. ed. Thomas Bierschenk, Georg Stauth, Münster: Lit Verlag, 2002: 211- 229.

Pham, Peter. "The Somaliland Exception". **Marine Corps University Journal**. c. 3, s. 1, (2012): 1- 34.

Polat, Gülsüm Ü. "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el- Hakika ve Musavver Çöl)". **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. s. 36, (2014): 141- 155.

_____. "İngiliz İstihbaratına Göre Birinci Dünya Harbi Başlarında Ortadoğu'daki Osmanlı Ajanları". **History Studies**. Ortadoğu Özel Sayısı, (2010): 393- 410.

_____. "İstanbul'dan Sudan'a Ölüme Yolculuk- Teşkilat-ı Mahsusa'nın Yüzbaşısı Almas Abdullah". **Derin Tarih**. s. 51, (2016).

_____. "Türk- Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu". **ATAM Dergisi**. c. 26, s. 76, (2000): 97- 131.

Raza, Saima. "Italian Colonisation&Libyan Resistance The Al- Sanusi of Cryenaica (1911- 1922)". **A New Journal of African Studies**. c. 9, (2012): 1- 43.

Rinehart, Robert. "Historical Setting", **Somalia: A Country Study**. 3. bs. ed. Harold D. Nelson, Washington: The American University Press, 1981.

Rogan, Eugene. "Rival Jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914-1918". **Journal of the British Academy**. c. 4, (2016): 1- 20.

Rubinkowska, Hanna. "My Ydlibi: With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi". **Aethiopica: International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies**. c. 11, (2008): 283- 285.

Safi, Polat. "Fiilden İsim: Teşkilat-ı Mahsusa". **Toplumsal Tarih**. s. 243, (2014): 74-79.

_____. "Mirage in the Sands: The Ottoman Special Organization on the Sinai-Palestine Front". **Jerusalem Quarterly**. s. 66, (2016): 39- 59.

_____. "Teşkilat-ı Mahsusa: İsmiyle Müsemma Bir Örgüt". **Derin Tarih**. Özel Sayı: 1, (2014): 99- 103.

Samatar, S. Said. "Historical Setting", **Somalia: A Country Study**, 4. bs. ed. Helen Chapin Metz, Washington: Federal Research Division, 1993.

Sarısaman, Sadık. “I. Dünya Savaşı’nda İran Avşarları ve Türkiye (1914- 1917)”. **Türkler**, c. 13, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Sayılır, Burhan. “Çanakkale Savaşları’nda Yer Alan İtilâf Askerlerinin Dini- Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı”. **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. s. 18, (2005): 322- 335.

Schwanitz, G. Wolfgang. “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung Islamischer Gebiete 1914 und 1940”. **Sozial.Geschichte**. c. 19, s. 3, (2004): 28- 59.

Sebsebe, Hawas Muzeyen. “Ethiopia and the Rising Powers: A Case Study on the Post- Cold War Era Ethiopia- Turkish Relation”. **Journal of the Academic Elegance**. c. 2, s. 3, (2015): 83- 98.

Serels, Steven. “Starving for Someone Else’s Fight”. **Environmental Histories of the First World War**. ed. Richard P. Tucker, Tait Keller, J.R. McNeill, Martin Schmid, Cambridge: Cambridge University, 2018: 208- 230.

Sert, Serap. “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri”. **Gazi Akademik Bakış**. c. 9, s. 18, (2016): 121- 139.

Slight, John. “British Perceptions and Responses to Sultan Ali Dinar of Darfur (1915-1916)”. **The Journal of Imperial and Commonwealth History**. c. 38, s. 2, (2010): 237- 260.

Slight, P. John. “British and Somali Views of Muhammed Abdullah Hassan’s Jihad, 1899- 1920”. **Bildhaan: An International Journal of Somali Studies**. c. 10, s. 7, (2010): 16- 35.

Smidt, C. G. Wolbert. “Glossary of Terms and Events of the Lïj Iyasu Period: Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations”. **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 103- 113.

_____. “The Foreign Politics of Leğ Iyasu in 1915/1916, According to Newly Discoverd Government Papers”. **Proceedings of the 16th International Conference of Ethiopian Studies**. c. 1, ed. Svein Ege, Haral Aspen, Birhanu Teferra, Shiferaw Bekele Trondheim: Norwegian University of Science and Technology Department of Social Anthropology, 2009: 163- 171.

Soghayroun, Ibrahim. “The Influence of Sudanese Muslims in Uganda from the North of the Great Lakes”. **Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa**. Kampala, Uganda, 15- 17 December 2003, İstanbul: IRCICA, 2006: 89- 97.

Sohier, Estelle, “Portraits of an Ethiopian prince, Lij Iyasu”. **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 51- 74.

Soulé, Houmed Aramis, Piguet, François. “La Region Afar Dans la Premiere Moitie du XXe Siecle de L’Autonomie Au Démembrement”. **Annales d’Éthiopie**. c. 24, (2009): 251- 280.

_____. “Lïj Iyasu’s Asylum Among the Afar in Awsa 1916-1918”. **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**. ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, Zürich: Lit Verlag, 2014: 165- 178.

Stewart, C. C. “Islam”. **The Cambridge History Of Africa (1905- 1940)**. c. 7, ed. A. D. Roberts, Cambridge: Cambridge University Press, 2008: 191- 222.

Strohmeier, Martin. “The ‘very real bogey’. The Stotzingen, Neufeld Misson to the Hijaz (1916)”. **Arabian Humanities: International Journal of Archaelogy and Social Scienes in the Arabian Peninsula**. c. 6, (2016).

Şahin, İlhan. “Abbas Hilmi II”. **TDVİA**. c. 1, (1988): 25- 26.

Şeker, Talha Cafer. “Nijerya’da Osmanlı-İngiliz Rekabeti ve Afrika’da Hilafetin Çöküşü”. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplum ve Siyaset**, ed. Ali Okumuş, Ali Murat Kurşun, İstanbul: Taş Mektep Yayınları, 2016.

Tadesse, Misganaw. “Ras Mikael of Wollo and the Campaign of Adwa”. **Ehiopian e-Journal For Research and Innovation Foresight**. c. 9, s. 1 (2017).

Tandoğan, Muhammed, “Darfûr Sultanı Ali Dinar: Siyaset ve Mukavemet (1888-1916)”. **Afrika’nın Önder Şahsiyetleri**. ed. Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan, İstanbul: Alelmas Yayıncılık, (2019): 265- 295.

_____. “Habeş Eyaleti [5 Temmuz 1555/15 Şaban 962]”. **Afrika’da Osmanlı Asırları: Siyah İnci Beyaz Lale**. İstanbul: Kenz Yayınları, 2013: 77- 111.

Tepedelen, Kenan. “Birinci Dünya Savaşı’nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya”. **Belleten**. c. 71, s. 261, (2007): 745- 768.

Toprak, Vakkas Seydi. “Cemal Paşa’nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 27, s. 2, (2017): 297- 310.

Turton, R. E. “Somali Resistance to Colonial Rule and the Development of Somali Political Activity in Kenya 1893- 1960”. **The Journal of African History**. c. 13, s. 1, (1972): 119- 143.

_____. “The Impact of Mohammad Abdille Hassan in the East Africa Protectorate”. **The Journal of African History**. c. 10, s. 4, (1969): 641- 657.

Uyanık, Necmi. “Halim Sâbit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883- 1946), **Türkler**, c. 13, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ünalp, Rezzan F. “XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgedeki Etkileri, Pan İslamizme İlişkin Batı Kaynaklı

Karşılıklı Değerlendirmeler". **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**. s. 19, (2012).

_____. "Birinci Dünya Savaşı'nda Macar Birliklerinin Türk Ordusuna Katkıları Çerçevesinde Kanal, Sina ve Filistin Cephelerine İlişkin Askeri, Taktik ve Stratejik Yaklaşımlar". **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**. 03- 05 Kasım 2014, Budapeşte, yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Ankara: ATAM Yayınları, 2015: 203- 232.

_____. "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler". **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**. Uluslararası Sempozyum 20- 21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri, ed. Zekeriya Türkmen, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, (2015): 337- 380.

Üzen, İsmet, Aslan, Hanifi. ""Halife Ordusu Mısır ve Kafkasya'da" Adlı Askerî Piyesteki Panislâmcı Unsurlar". **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 1, s: 28, (2010): 177- 191.

Vier- Imbert, Simon. "Living the War Far Away from the Front: Creating Territories around Djibouti". **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Warburg, Gabriel. "The Sudan, Egypt and Britain, 1899- 1916". **Middle Eastern Studies**. c. 6, s. 2, (2006): 163- 178.

Yasin, Mohammed Yasin. "Political History of the Afar in Ethiopia and Eritrea". **Afrika Spectrum**. c. 42, s. 1, (2008): 39- 65.

Yılmaz, Oğuzhan Tuğrul. "1. Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar Hareketi". **Türkiye Günlüğü**. s. 131, (2017): 107- 115.

_____. "Birinci Dünya Savaşı'nda Sudanlı Müslümanların Cihad-ı Ekber'e Katılımı ve İslam Birliği Doğrultusundaki Propoganda Faaliyetleri". **Düşünce ve Tarih**. s. 49, (2018): 38- 51.

_____. "Teşkilât-ı Mahsûsa'da Bir Afrikalı: Sudanlı Zenci Musa'nın Hayatı ve Mücadelesi". **Afrika'nın Önder Şahsiyetleri**. ed. Ahmet Kavas, Muhammed Tandoğan, İstanbul: Alelmas Yayıncılık, 2019: 297-345.

Yurdakul, İlhami. "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeleri". **Hediye Kitabı**. ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul: Kitabevi, 2007: 83- 94.

_____. "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dinî-Siyasî Nüfuz Mücadelesi". **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**. s. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, (2016): 198- 237.

Yüksel, Çağdaş. "Teşkilat-ı Mahsusa ve Çete Savaşı". **Ulakbilge**. c. 6, s. 31, (2018): 1742- 1747.

Zalewski, Stefan Zygmunt. “The Activity of the Islamic Order al-Sanūsīyah at the Turn of the 19th Century”. **Journal of Academic Perspectives**, s. 2, (2009): 1- 22.

Zengin, İlhan. “Ali Dinar Dönemi (1898- 1916) Osmanlı- Darfur İlişkileri”. **Tarih İncelemeleri Dergisi**. c. 33, s. 2, (2018): 593- 624.

_____. “Garip Bir Mektup Hikâyesi: Enver Paşa’nın Darfur Sultanı Ali Dinar’a Yazdığı Mektup”. **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**. s. 9, (2018): 79- 95.

Zewde, Bahru. “Iyasu”. **Encyclopaedia Aethiopica**. c. 2, ed. Siedbert Uhlig, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007: 253- 256.

Zeyrek, Suat. “I. Dünya Savaşı’nda Alman Propagandası ve 1914- 1915 Harp Raporu”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti**. ed. Ali Arslan, Mustafa Selçuk, İstanbul: Kitabevi, 2015: 81- 105.

Zollmann, Jakob. “Ethiopia, International Law and the First World War: Considerations of Neutrality and Foreign Policy by the European Powers, 1840-1919”. **The First World War From Tripoli to Addis Ababa**, ed. Shiferaw Bekele, Uoldelul Chelati Dirar, Alessandro Volterra, Massimo Zaccaria, (Addis Ababa: Centre Français des études Ethiopienne, 2018.

Zürcher, Jan Erık. “Giriş: Osmanlı Cihadı, Alman Cihadı ve Savaşın Kutsallaştırılması”. **Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat ve İslam**. der. Erık Jan Zürcher, çev. Ayşen Gür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019: 1- 15.

_____. “Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War”. **Jihad and Islam in World War I**. ed. Erık- Jan Zürcher, Leiden: Leiden University Press, 2016: 13- 27.

Tezler

Acar, İbrahim. “Küresel ve Bölgesel İlişkiler Zemininde Darfur Meselesi”. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010.

Addawe, Hussein Dahir. “Somali’de Avrupalı Sömürgeciler ve Direniş Hareketleri (1885- 1950)”. Doktora Tezi, T.C Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2018.

Afrah, Ali İbrahim. “Somali’de Osmanlı Yönetimi’nin Sonu ve Sömürgeciliğin Başlangıcı”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2016.

Ali Sh. Elmi, Abdisalan. “Somali Halkının Sömürgeciler Karşısındaki Bağımsızlık Mücadelesi (1895- 1960)”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2018.

Ali, Muhammed Abdu. “Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012.

Arslan, Özgün. “Sudan ve Uluslararası Politikada Darfur Sorunu”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2011.

Aydın, Yusuf. “Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat İlanı ve Orta Doğu”. Doktora Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2015.

Baş, Selçuk. “Bağımsızlığından Günümüze Sudan; Siyasi ve Ekonomik Yapı”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Uluslararası Ekonomi Politik ve İşletmecilik Bilim Dalı, 2007.

Bilgenoğlu, Ali. “İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmaları Tarih Programı, 2013.

Coşar, Hümeyra. “Habeşistan-Somali Arasındaki Ogaden Sorunu”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2011.

Çelik, Cemil. “Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1999.

Dahir, Hassan Abdinor. “Aid in Foreign Policy: The Turkey- Somalia Relations Case”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Sakarya University Social Science Institute Political Science and Public Administration, 2018.

Dalan, Merve. “Başarısız Bir Devlet Olarak “Somali”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2013.

Devecioğlu, Kaan. “Türkiye-Afrika İlişkilerinin Politik Ekonomisi: Sudan Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2017.

Eldeen, Kamal Mayada. “Ak Parti Dönemi Türkiye- Afrika İlişkileri: Sudan Örneği (2002- 2015)”. Doktora Tezi, T.C Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, 2019.

Engin, Belma. “Türkiye’nin Afrika Politikası Bağlamında Somali ile İlişkileri ve İlişkilerinin Olay Veri Yöntemiyle Analizi”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013.

Göksoy, Hakkı İsmail. “The Establishment of Anglo- Egyptian Rule in the Sudan, 1897- 1914”. Yüksek Lisans Tezi, University of Manchester, 1986.

Hamad, M. M. Salma. “Political Parties and the Dilemma of Nation- Building in Sudan”. Yüksek Lisans Tezi, T.C İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Afrika Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler Programı, 2018.

Hamm, Geoffrey. “British Intelligence and Turkish Arabia: Strategy, Diplomacy, and Empire, 1898- 1918”. Doktora Tezi, University of Toronto Department of History, 2012.

Hamurcu, Ali. “İnsani Müdahale Üzerine Tartışmalar ve Darfur Sorunu”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2018.

Hashi, Ibrahim Yusuf. “Somali’de Osmanlı Hâkimiyeti (1850- 1916)”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Ana Bilim Dalı, 2015.

Hassen, Ahmed Ibsa. “Etiyopya Harar Bölgesinde Yeniden İslamlaşma (XVIII-XX. Yüzyıllar)”. Doktora Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, 2018.

Hussein, Mohamed Abdikadir. “Federalism in Africa and Somalia”. Yüksek Lisans Tezi, Atılım University Graduate School of Sochial Sciences Department of International Relations International Relations Graduate Program, 2017.

Hussein, Mohamed Abdilwali. “Somali’de Sömürgecilik ve İslamcılık (1840- 1960)”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Anabilim Dalı, 2018.

Ibrahim, Ismail. “The Implications of Somali Ethiopian War of 1977 On the Fall of the Somali State in 1991”. Yüksek Lisans Tezi, Atılım University Graduate School of Social Scienes Department of International Relation Interneational Relation Graduate Program, 2019.

İbrahim, Gassim. “Türk Dış Politikasında Afrika: Türkiye- Kamerun İlişkileri Örneği”. Yüksek Lisans Tezi: T.C Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2016.

Kaya, Halil. “L’Empire Ottoman et les Mouvements de Resistance au Maroc Pendant la Grande Guerre”. Yüksek Lisans Tezi, Universite Internationale Innovante, 2019.

Kol, Meltem. “Birinci Dünya Savaşı’nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı”. Yüksek Lisans: T.C Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, 2017.

Mohammed, Jasim Dhaher. “The Contribution of Sayed Ali al- Mirghani, Leader of the Khatmiyya, to Political Evolution of the Sudan, 1884- 1968”. Doktora Tezi, University of Exeter, 1988.

Mustafa, Khalid Mustafa. “Darfur Sorununun Sudan’ın İç Güvenliğe Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, 2014.

Mutahar, Najwa. “Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği”. Doktora Tezi, T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.

Newell, Calvin Quentin Jonathan. “British Military Policy in Egypt and Palestine August 1914- June 1917”. Doktora Tezi, King’s College University of London Department of War Studies, 1990.

Osman, Mohammed Hassan Yasein. “Bireyin Uluslararası Ceza Hukuku Çerçevesinde Korunması ve Darfur Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Kamu Hukuku Programı, 2016.

Öğdür, İsa. “Sudan’daki Askerî Darbeler ve Ortadoğu’ya Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2010.

Öndül, Berk Uluhan. “Sudan’da Etnik Çatışma ve Çözüm Süreci”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, 2015.

Rahman, M. M. “The Islamic Policies of the Sudan Government, 1889- 1924”. Yüksek Lisans Tezi, Durham University Modern Near and Middle Eastern History, 1967.

Safi, Polat. “The Ottoman Special Organization Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to its Operations Against Brisitish Occupied Egypt”. Yüksek Lisans Tezi, The Department of History Bilkent University, 2006.

_____. “The Ottoman Special Organization -Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristcs”. (Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent University the Department of History, 2012.

Salah, Osman Mohamed. “Kuzey Somali’de Osmanlı Hâkimiyeti”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2015.

Sebsebe, Hawas Muzeyen. “Diversification of Ethiopia’s Foreign Policy and Post-cold War Ethio- Turkish Relations”. Doktora Tezi, T.C Ankara Yıldırım Beyazıt University Intitute of Social Sciences Department of International Relations, 2018.

Şahin, Bilge. “Somali’de Devletsizlik Deneyimi”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2013.

Şimşek, Abdulazim. “İtalya- Habeş Savaşı’nın Türkiye’deki Yansımaları: 1935-1937”. Yüksek Lisans Tezi, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı, 2012.

Warburg, Gabriel. “Administration in the Anglo- Egyptian Sudan, 1899- 1916”. Doktora Tezi, London School of Oriental and African Studies, 1968.

Woldekidan, Gebeyehu Workneh. “An Analysis of the Influence of Politics on Policing in Ethiopia”. Doktora Tezi, University of South Africa, 2016.

Yasıt, Necdet. “Sudan’da Türk Dönemi (1820- 1881)”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012.

Yenilmez, Kutsal Yener. “Darfour: Conflict Regional Crise Internatıonal”. Doktora Tezi, Universite Galatasaray Institut des Scienes Sociales Department de Relations Internationales, 2011.

Yıldız, Fatma. The Diplomatic Relationships Between the Republic of Turkey and Ethiopia. Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University College of Social Sciences Center for African and Oriental Studies, 2018.

Yol, Fatih. “19. Yüzyılda Sudan’da Osmanlı Yönetimi ve İngiliz İşgali”. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2016.

Yüksel, Çağdaş. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa”. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, 2019.

Zengin, İlhan. “Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, 2013.

_____. “Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan’ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri”. Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018.

İnternet Kaynakları

“Albtl alsultan eajbna wahtmiat 'iieadat kitabat tarikh alsuwdan”, **Al- Taghyeer**, 24.09.2013, https://www.altaghyeer.info/ar/2013/09/24/%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B7%D9%84%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86%D8%B9%D8%AC%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%88%D8%AD%D8%AA%D9%85%D9%8A%D8%A9%D8%A7%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8/ [03.04.2019].

“The Afar Nation”, https://dankalia.org/about/eritrean-afar-people/ [20.02.2019].

Bardakçı, Murat. “Galler Prensi’ni biliriz, Darfur Prensi’nden ise haberimiz yoktur”, **Hürriyet**, 01.04.2006, http://www.hurriyet.com.tr/galler-prensi-ni-biliriz-darfur-prensi-nden-ise-haberimiz-yoktur-4187388 [28.05.2019];

Dede, Musa. “Habeş Hazinesi”, **Hürriyet**, 13.08.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/musa-dede/habes-hazinesi-40548545 [17.01.2019].

Dikbaş, Kadir. “Necaşi’nin ülkesinde son Osmanlı konsolosu”, 24.05.2007, https://www.dunyabulteni.net/arsiv/necasi8217nin-ulkesinde-son-osmanli-konsolosu-h14794.html [21.01.2019].

_____. “Orda Türkler var Harar’da”, 01.12.2008, http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=4426 [21.01.2019].

Doğan, Mehmet D. “Birlikten yoksun yüzyıl”, 15.12.2014, http://www.tyb.org.tr/d-mehmet-dogandan-birlikten-yoksun-yuzyil-18057h.htm [20.02.2019].

Harrabeh, Hammad Naseem Qasem. “Miayat eamin ealaa aishtiha' almawt alsultan eajbana yafdi wayaerij”, 27.12.2017, https://almadaria.net/ar/%D8%AA%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%82/2017/12/%D9%85%D%A7%D8%A6%D8%A9-%D8%B9%D8%A7%D9%85-%D8%B9%D9%84%D9%89%D8%A7%D8%B4%D8%AA%D9%87%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D8%AC%D8%A8%D9%86/ [03.04.2019].

İnanç, Selman Yusuf. “Somali’de 16. asırdan kalan bir cami de var”, **Dünya Bizim**, 23.06.2014, https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/somalide-16-asirdan-kalan-bir-cami-de-var-h17443.html [01.11.2019].

Muradoğlu, Abdullah. “Darfur halkını unutmayalım!”, **Yeni Şafak**, 08.11.2015, https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/darfur-halkini-unutmayalim-2022886 [28.05.2019].

_____. “Gezdim Biladü’s- Sudan’ı viraneler gördüm…”, **Yeni Şafak**, 20.03.2011, https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/gezdim-biladus-sudani-viraneler-gordum-26588 [28.05.2019].

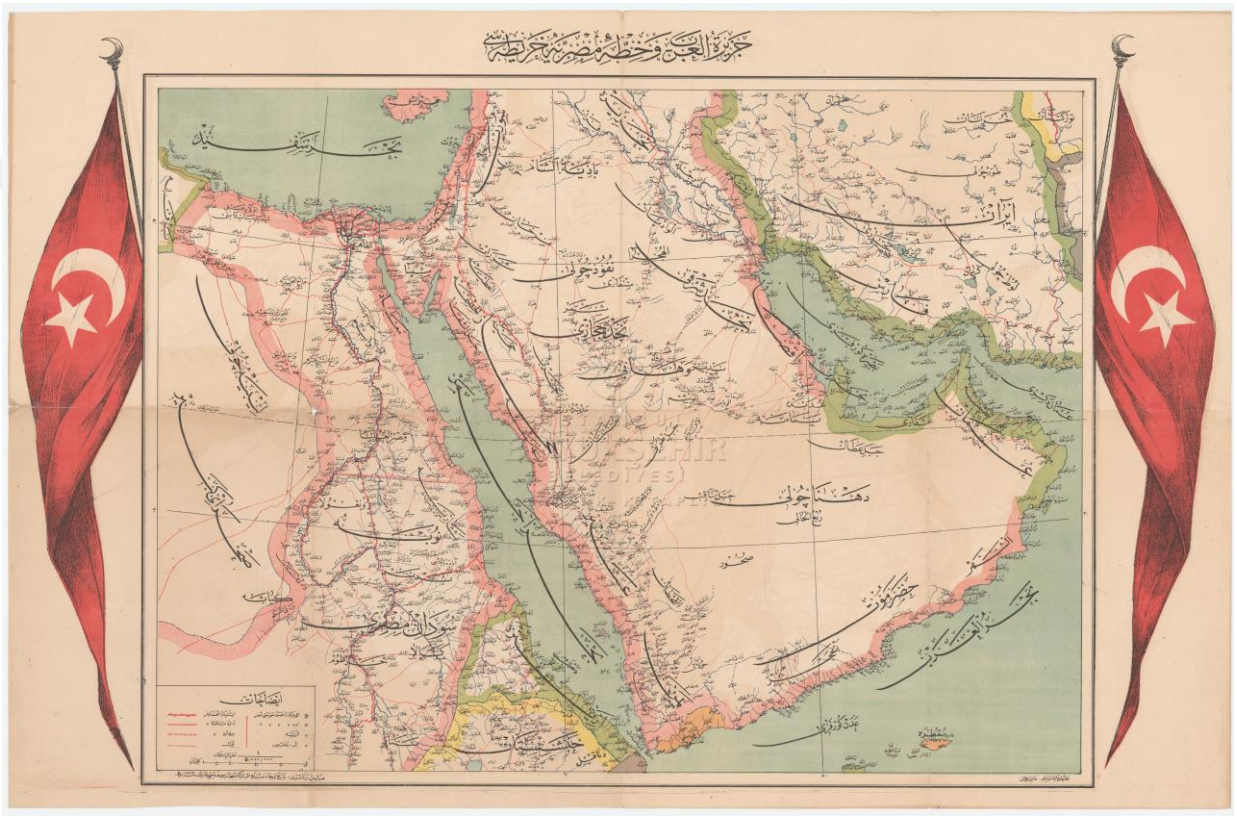
Pesek, Michael. “Jihad Made in Germany. German Propaganda in East Afrika during to First World War”, https://www.academia.edu/3677712/Jihad_made_in_Germany._German_propaganda_in_East_Africa_during_the_First_World_War_1914-18 [03.04.2019].

Plaut, Martin. “How Ethiopian prince scuppered Germany’s WW1 plans”, BBC News, 25.09.2016, https://www.bbc.com/news/world-37428682 [29.04.2019].

Waters, Florence. “Germany’s grand First World War jihad experiment”, **The Telgraph,** 10.08.2014, https://www.telegraph.co.uk/culture/museums/11022199/Germanys-Grand-WW1-Jihad-Experiment.html [30.04.2019].

EKLER

Ek 1. Ceziretü'l- Arab ve Hıttay-ı Mısriyye: Umum Arabistan, Suriye, Mısır, Habeşistan, Sudan, İran, Afganistan vesaire.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Harita Koleksiyonu, Demirbaş nr. HRT.001206.

Ek 2. Mısır, Nubya, Sudan, Kordofan, Darfur, Habeşistan, Hicaz, Yemen Haritası

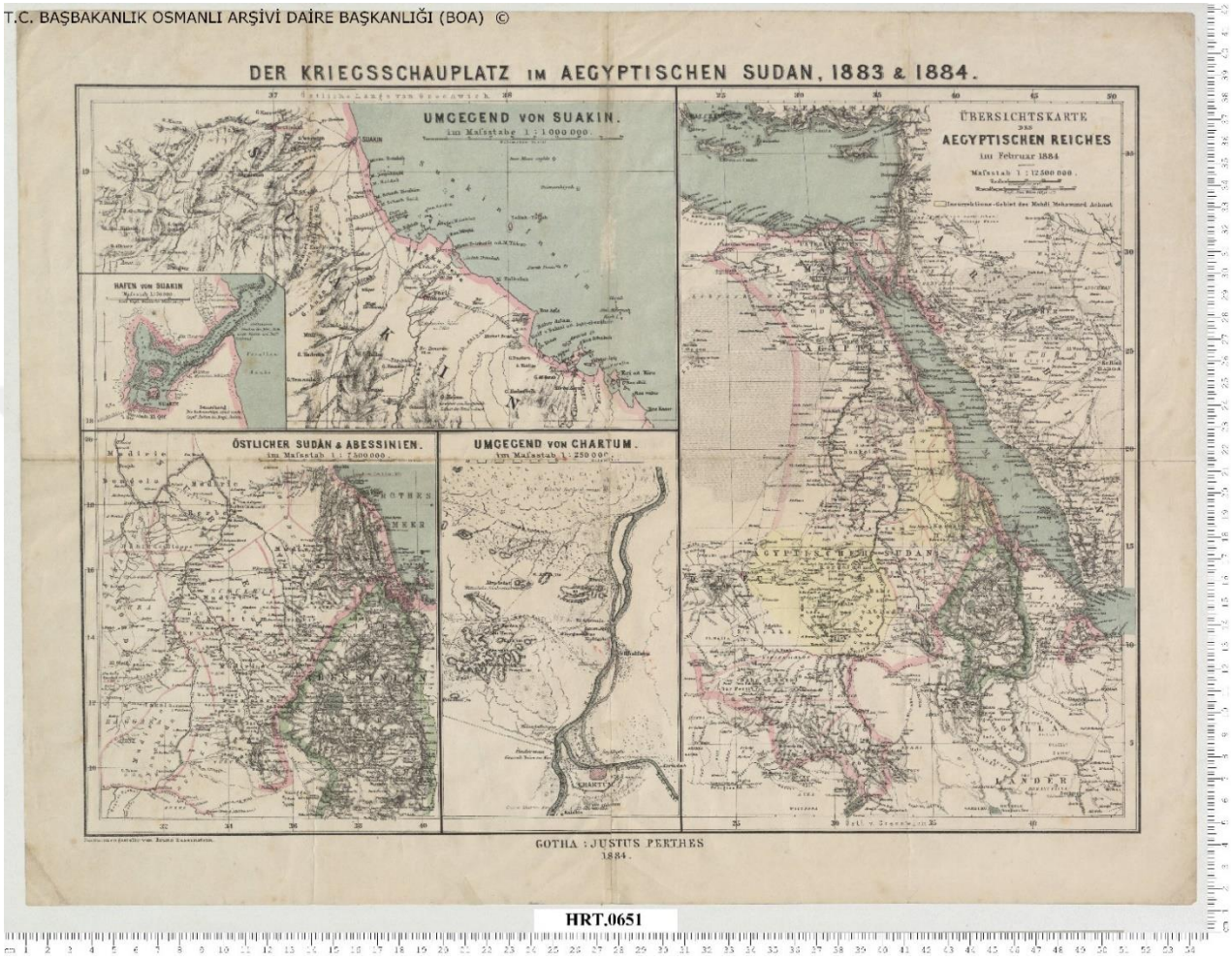
Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Harita Koleksiyonu, Demirbaş nr. HRT.001387.

Ek 3. Mısır Hidiviyeti-Doğu, Sudan kıtası haritası. Yayınlayan: Erkan-ı Harbiye-i umumiye Dairesi. Dağ, nehir ve yerleşim yerleri gösterilmiştir. Habeşistan'ın bir bölümünü de içine almaktadır. Bez üzerine yapıştırılmış 6 paftadan ibarettir. a.g.tt, EHT (Ölçek 1/5000000).

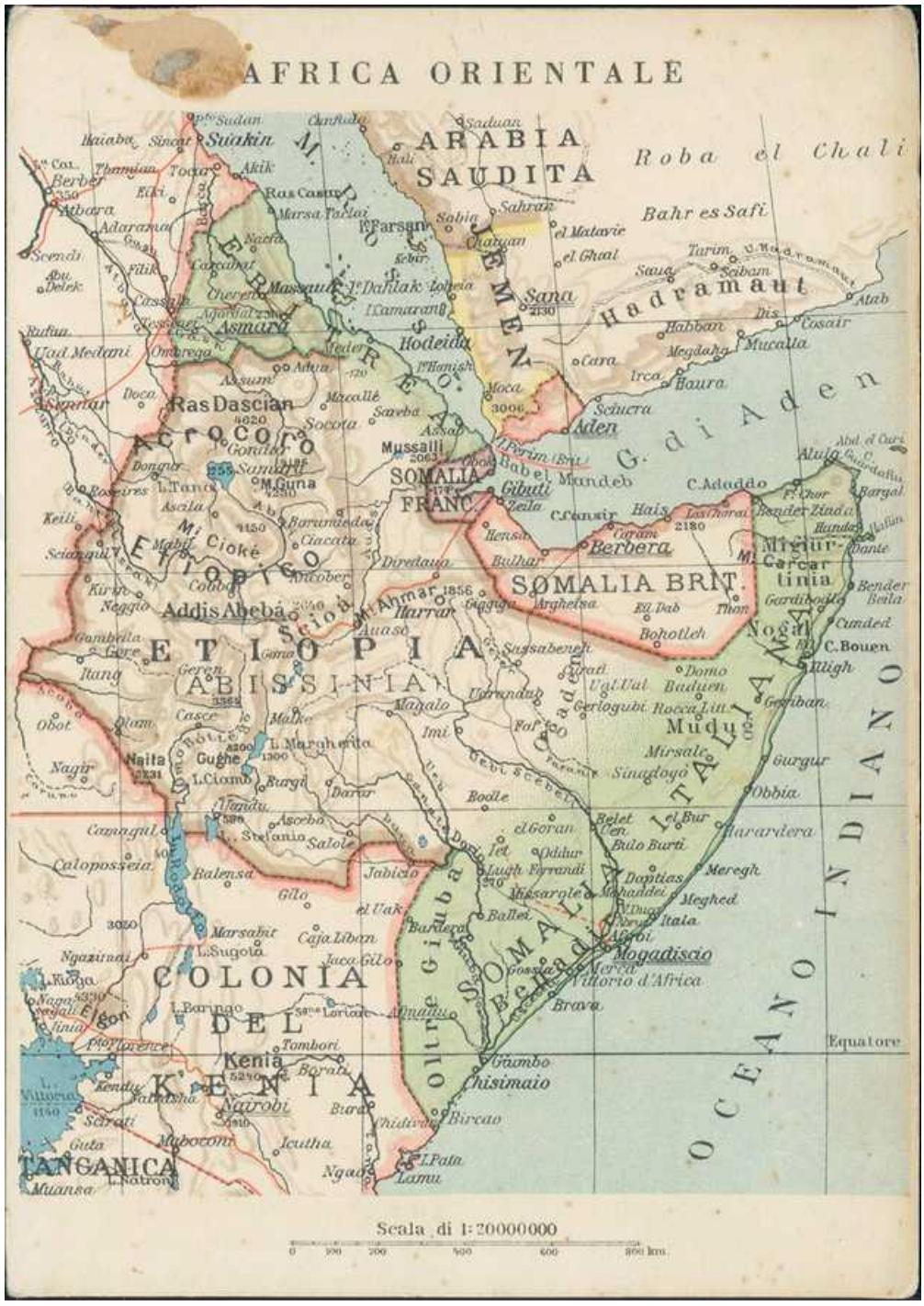
Kaynak: BOA., HRT.h., Yer Bilgisi: 661 Tarih: (H.29.12.1301).

Ek 4. Osmanlı Afrikası- Kuzeydoğu, Der Krıecsschauplatz Im Aecyptıschen Sudan. Yayınlayan: Ubersıchts Karte des Aegyptısc hen Reıches Justus Perthes, Gotha, Mısır, Sudan, Etyopya ile Kızıldeniz ve Suudi Arabistan'ın batı kısımlarını gösterir harita. a.g.tt, Alm. (Ölçek 1/1250000).

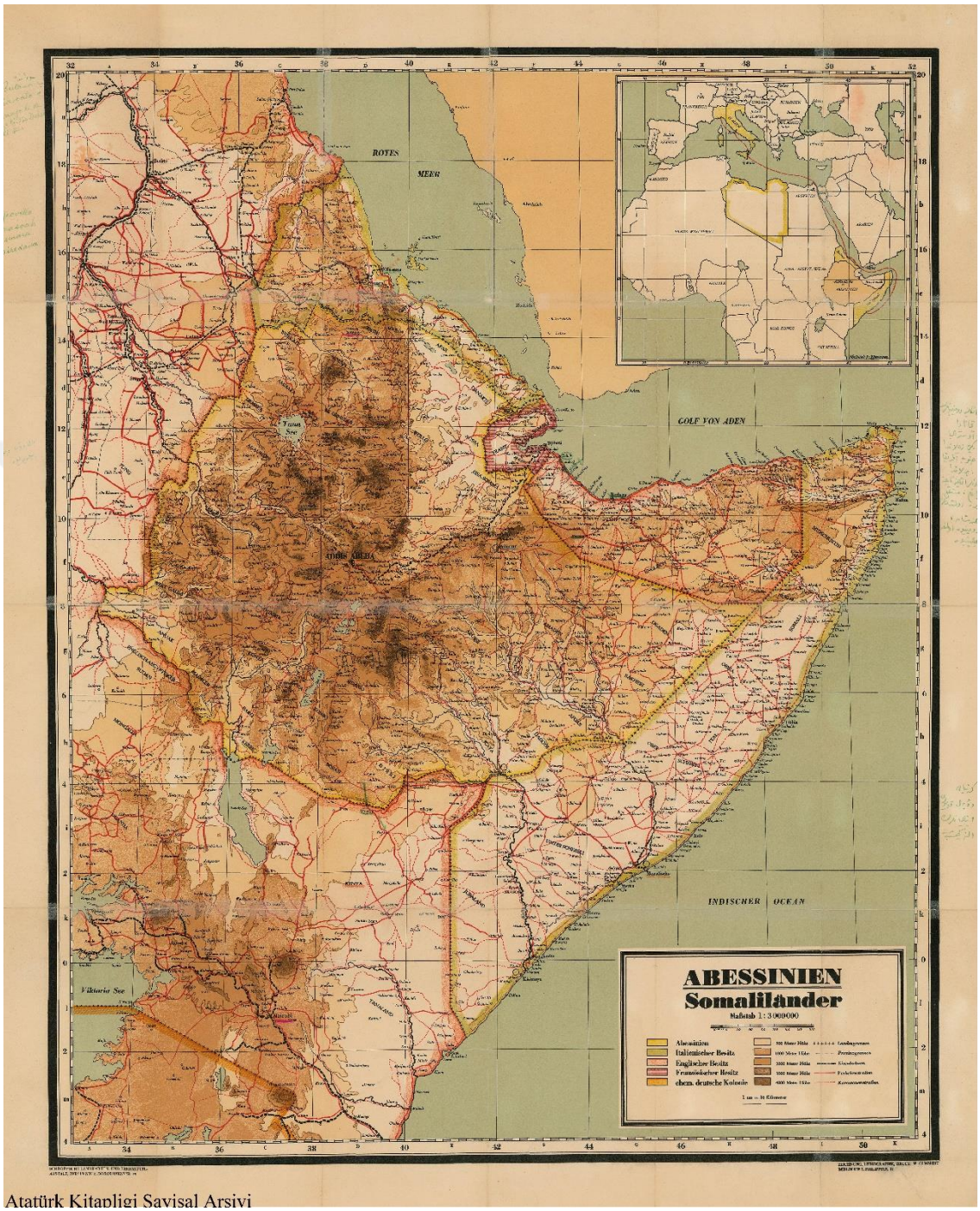
Kaynak: BOA., HRT.h., Yer Bilgisi: 651 Tarih: (H.03.05.1301).

Ek 5. Doğu Afrika Haritası

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostal Koleksiyonu, Demirbaş nr. KRT.27810.

Ek 6. Habeşistan- Somali Haritası

Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e- Kaynaklar, Kartpostal Koleksiyonu, Demirbaş nr. KRT.27810.

Ek 7. 6 Kasım 1916'da İngilizler tarafından şehit edilen Darfur Sultanı Ali Dinar'ın naaşı.

Kaynak: Durham University Archive, 555/1/159'dan **aktaran** M.W. Daly, **Darfur's Sorrow**, (New York: Cambridge University Press, 2007, 113.

Ek 8. Somali'de Molla Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın İngilizlere karşı saldırıları: "Molla Savaş'ta".

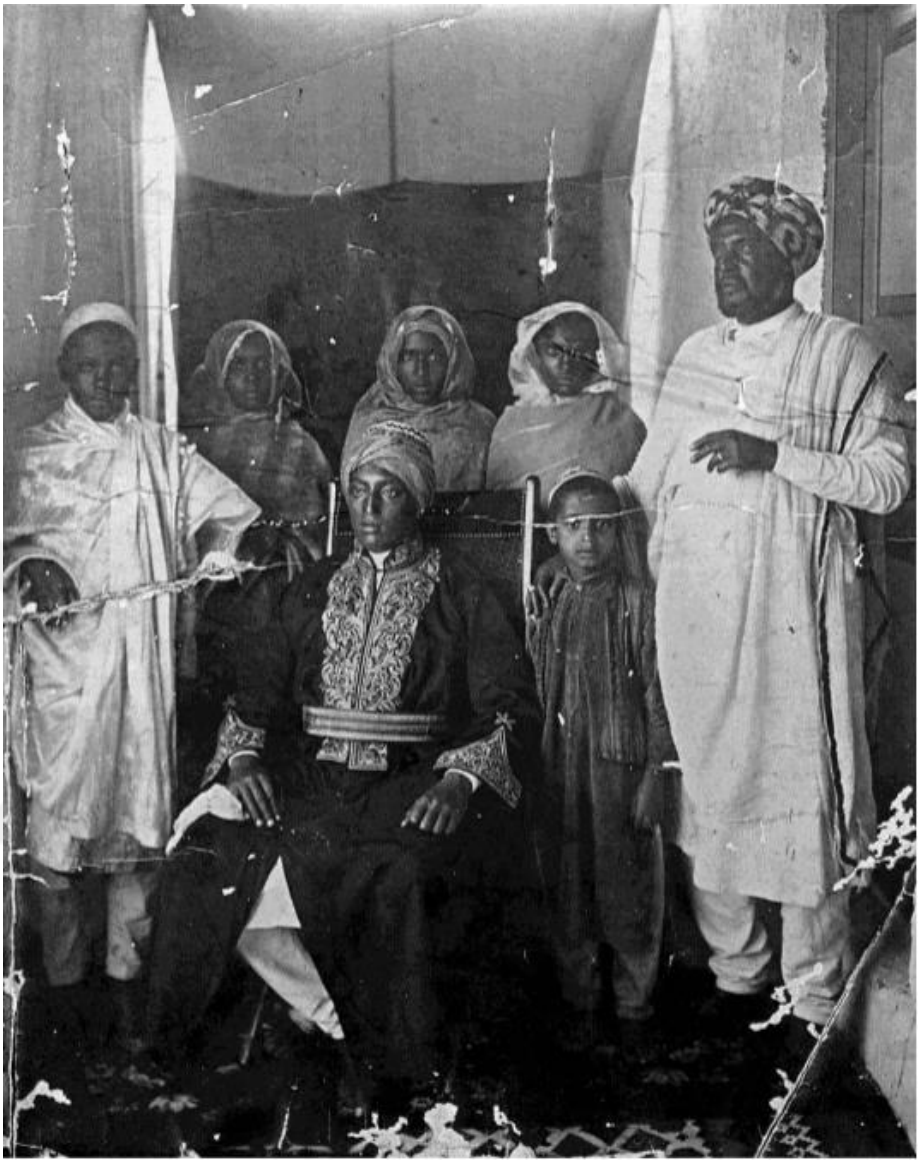
Kaynak: Archivo Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, E. Abbo, "Fotografia M18".

Ek 9. Habeşistan İmparatoru Lic Iyasu, Shewa savaşçı elbisesi içerisinde.

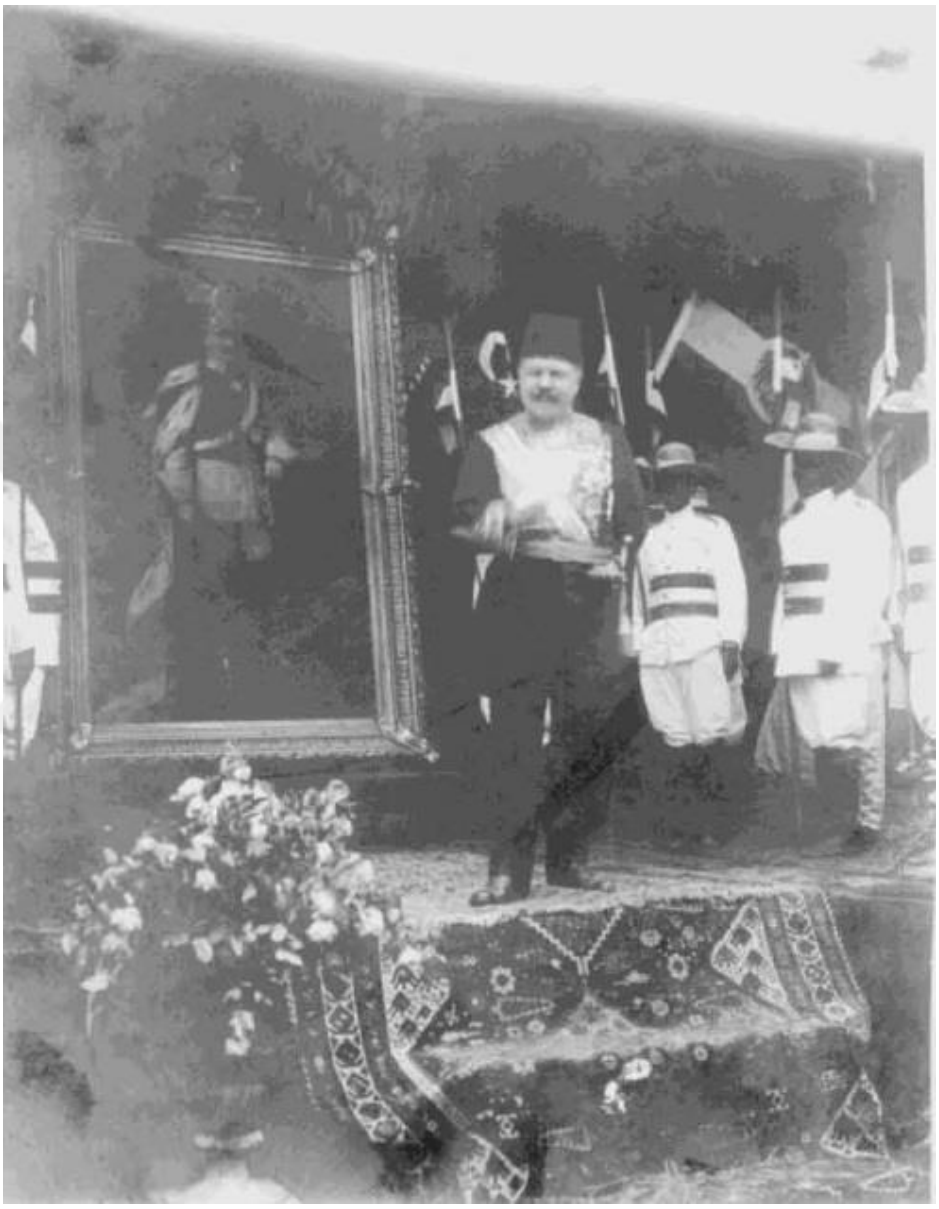
Kaynak: Estelle Sohier, "Portraits of an Ethiopian prince, Lij Iyasu", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**, ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, (Zürich: Lit Verlag, 2014): 71.

Ek 10. Habeş İmparatoru Iyasu, Harar'da Müslüman Vali Abdullah Ali Sadık Paşa ve ailesiyle birlikte (1916).

Kaynak: Estelle Sohier, "Portraits of an Ethiopian prince, Lij Iyasu", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**, ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, (Zürich: Lit Verlag, 2014): 73.

Ek 11. Habeşistan'daki Osmanlı Baş Şehbenderi Mazhar Bey, Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'in doğum günü münasebetiyle Addis Ababa'daki Alman Sefaretinde düzenlenen resepsiyonda. (Mazhar Bey'in arkasında II. Wilhelm'in portresi ve Türk bayrağı hemen solunda ise Alman Doğu Afrika'sına mensup askerler ve Alman bayrağı görülmekte).

Kaynak: Wolbert G.C. Smidt, "Glossary of Terms and Events of the Lïj Iyasu Period: Controversial and Non-Controversial Facts and Interpretations", **The Life and Times of Lij İyasu of Ethiopia: New Insights**, ed. Éloi Ficquet, Wolbert G. C. Smidt, (Zürich: Lit Verlag, 2014): 200.

Ek 12. Osmanlı Devleti Baş Şehbenderi Mazhar Bey'in, Harar Şehbenderliğinde Kurban Bayramı münasebetiyle Habeş Müslümanlarını resmî kabulü.

Kaynak: "Menelik'in memleketinde Osmanlıcılık ve Müslümanlık: Habeşistan'da Harar şehrinde Osmanlı şehbenderhânesi- Kurban bayramında resmi kabul", **Şehbal**, s.87, (1329): 296.

Ek 13. Habeşistan'ın Harar şehrinde Kurban Bayramı münasebetiyle Osmanlı şehbenderliğinde icra olunan resmî kabulden evvel.

Kaynak: "Habeşistan'daki Müslümanlarla Osmanlılardan yeni ma'lûmât: Habeşistan'ın Harar şehrinde îd-i adhâ münâsebetiyle Osmanlı şehbenderhânesinde icra olunan resmi kabulden evvel", **Şehbal**, s. 87, (1329): 297.

Ek 14. İtilâf Devletleri tarafından "Türk casusu" olarak bölgede faaliyet gösterdiği ileri sürülen Suriye doğumlu bir Osmanlı tebaası olan Habeşistan'ın Yanbo Valisi Hasib el- Idlibi.

Kaynak: May Ydlibi, **With Ethiopian Rulers: a Biography of Hasib Ydlibi**, ed. Bahru Zewde, (Addis Ababa: Addis Ababa University Press, 2006), kapak fotoğrafı.

Ek 15. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Afrika'ya yönelik faaliyet gösteren Avusturya casuslarından Solomon Inger (Emir Süleyman) sarık ve cüppe içerisinde.

Kaynak: Archivo Somalia, Università Roma Tre Centro Studi Somali, "With the Mad Mullah in Somaliland".

Ek 16. Osmanlı Devleti'nin Aden'deki VII. Kolordusu Komutanı Ali Said [Akbaytugan] Paşa ile Somali Molla'sı Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın temsilcisi Ahmed Şirva b. Mahmud arasında imza edilen 5 Kasım 1916 tarihli Osmanlı Devleti ile Somalili dervişler arasındaki himaye antlaşmasının metni.

Kaynak: Aw Jaamac Cumar Ciise, **Taariikhdi Daraawiishta iyo Sayid Maxamed Cabdulle Xasan, Wasaardda Hiddaha iyo Tacliinta Sare**, (Muqdisho: Akadeemiyaha Dhaqanka, 1976), 242.

ÖZGEÇMİŞ

Ad / Soyad: Tuğrul Oğuzhan Yılmaz

Doğum Tarihi / Yeri: İstanbul / 04.02.1993

Eğitim:

2017- 2020: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Harp Tarihi ve Strateji Programı (Yüksek Lisans)

2015- 2016: T.C Harp Akademileri Komutanlığı Strateji ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Harp Tarihi ve Strateji Bölümü (Yüksek Lisans)

2011- 2015: Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Lisans)

2007- 2011: Beylikdüzü Cahit Zarifoğlu Lisesi